

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ
І
УКРАЇНА

З ЛИСТУВАННЯ

*Я верю в огромную будущность и Украины,
и Украинской Академии Наук*

В. Вернадский

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

КОМІСІЯ З НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ
АКАДЕМІКА В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

ІНСТИТУТ АРХІВОЗНАВСТВА

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ І УКРАЇНА З ЛИСТУВАННЯ

КНИГА 1

А—І

КИЇВ 2018

УДК 001(477):929Вернадський(044)
В 35

*Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол від 13.12.2017 № 12)*

АВТОРИ ТА УПОРЯДНИКИ:

С. М. Кіржаєв, К. Є. Новохатський, Л. М. Яременко, Н. М. Глушенко,
Л. І. Завалішина, Н. М. Зубкова, Д. І. Курас, Р. О. Марценюк,
І. В. Шарабанова

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. Г. Загородній (*голова*), О. С. Онищенко (*заст. голови*), Г. В. Боряк,
О. І. Дзюба, Г. В. Папакін, В. І. Попик, Л. М. Яременко

РЕЦЕНЗЕНТИ:

В. М. Даниленко, член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу історії України другої половини ХХ століття
Інституту історії України НАН України,
Л. А. Дубровіна, член-кореспондент НАН України,
директор Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

В. І. Вернадський і Україна: з листування. Кн. 1 : А—І [Електронне видання] / НАН України, Коміс. НАН України з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; авт. та упоряд.: С. М. Кіржаєв, К. Є. Новохатський, Л. М. Яременко [та ін.]; редкол.: А. Г. Загородній (*голова*), О. С. Онищенко (*заст. голови*) [та ін.]. — Текст і граф. дані. — Київ, 2018. — 572 с. — Об'єм даних 4,14 Мб. — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00000000/ — Назва з тит. екрана.
ISBN 978-966-02-8431-9 (загальний)
ISBN 978-966-02-8433-3 (електронне видання)

Видання «В. І. Вернадський і Україна : з листування» у 2-х книгах продовжує тематику «Володимир Іванович Вернадський і Україна», започатковану у низці томів серії «Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського». Представлений у виданні епістолярний матеріал репрезентує листування В. І. Вернадського як з діячами науки та культури, які жили і працювали в Україні, так і з іншими вченими, з якими Володимир Іванович контактував з питань розвитку науки та освіти в Україні, а також з членами своєї родини, описував у своїх листах українські події або висловлював свої думки про них. Листування репрезентовано трьома блоками — приватно-діловим, офіційним та родинним.

Перша книга містить приватно-ділове листування кореспондентів, прізвища яких починаються на літери А—І.

Переважає більшість листів публікується уперше.

УДК 001(477):929Вернадський(044)

- © Автори та упорядники, 2018
- © Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут архівознавства, 2018

ISBN 978-966-02-8431-9 (загальний)
ISBN 978-966-02-8433-3 (електронне видання)

ПЕРЕДМОВА

Видання «В. І. Вернадський і Україна : з листування», підготовлене Інститутом архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, продовжує традицію наукового опрацювання та залучення до широкого суспільного обігу епістолярної спадщини видатного вченого першого президента Української академії наук Володимира Івановича Вернадського, постать якого є знаковою в історії української науки та розбудові національної системи освіти.

Фундаментальним внеском у розробку тематики «В. І. Вернадський і Україна» стало ювілейне видання до 150-річчя від дня народження вченого «Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського», другий том якого (у двох книгах, трьох частинах) був повністю присвячений його листуванню, насамперед з українськими вченими. Нове видання органічно продовжує і розвиває основні принципи подання епістолярію В. І. Вернадського, закладені в ювілейному виданні. Упорядники наголошують на тому, що головним напрямом видання залишається висвітлення різноманіття зв'язків Володимира Івановича з українськими вченими, науковими установами, вищою школою, а також актуалізація питань активного дослідження природних багатств України. Водночас ця праця репрезентує листування академіка також і з іноземними вченими, з якими Володимир Іванович контактував і висловлював свої думки з питань розвитку української науки, освіти, суспільно-політичних реалій.

Основною метою видання є розширення спектру сьогоденного осмислення творчої спадщини В. І. Вернадського. Серед його адресатів були як члени родини, друзі і знайомі, так і особи, з якими доля зводила Володимира Івановича випадково. Коло кореспондентів академіка надзвичайно широке: від політиків, учених, його учнів, іноземних колег, викладачів вишів до аспірантів, студентів, любителів природи та інших. Його листування висвітлює важливі елементи і аспекти як власне наукових концепцій, так і процесу їхнього формування, оригінальні думки вченого «з перших рук», оцінки та аналіз наукового доробку учнів і колег Володимира Івановича. Наукова проблематика, представлена у листуванні, охоплює фактично всі основні галузі діяльності В. І. Вернадського: геохімія та біогеохімія (О. П. Виноградов, Б. О. Гаврусевич, Я. В. Самойлов, О. Є. Ферсман); фізико-хімія (О. І. Бродський, В. О. Кістяківський); геологія (П. Я. Армашевський, С. В. Бельський, В. І. Лучицький, М. Й. Криштафович); мінералогія (Л. Л. Іванов, О. Я. Мікей, А. О. Шкляревський); петрографія (З. Ш. Вейберг, П. П. П'ятницький); проблеми радіоактивності (С. В. Граб'янка). Також заслуговує на увагу й листування В. І. Вернадського з кореспондентами, які представляють такі галузі наук, як біологія, біохімія (М. К. Кольцов), фізіологія (О. В. Нагорний), зоологія (С. О. Мокржецький) та ботаніка (В. І. Талієв).

Без сумніву, важливим є обмін науковою інформацією між В. І. Вернадським та його кореспондентами у різних формах — від рецензій на наукові праці (дисертації, монографії, підручники, статті тощо) до дискусій щодо власних позицій з окремих питань або ж сповіщень про участь у наукових заходах (з'їзди, конференції, відрядження та інше).

Вивчення матеріалів епістолярію В. І. Вернадського відкриває перед дослідниками можливість більш широко та під різними кутами зору розглянути його

позиції та оцінки, знайти нові тлумачення дискусійних аспектів його концепцій, зрозуміти шлях вченого до кінцевих висновків й побудови наукових теорій.

Серед кореспондентів В. І. Вернадського, листування з якими представлено найбільш широко: фізико-хімік, академік АН УРСР, член-кореспондент АН СРСР О. І. Бродський; історик античності, академік РАН, академік ВУАН В. П. Бузескул; мінералог, професор Львівського і Варшавського університетів З. Ш. Вейберг; мінералог, професор Дніпропетровського гірничого інституту Л. Л. Іванов; фізико-хімік, академік УАН і АН СРСР В. О. Кістяківський; геолог Б. Л. Лічков; біохімік, професор Новоросійського та Софійського університетів А. К. Медведєв; геолог і мінералог, професор Дніпропетровського університету О. Я. Мікей; геолог і петрограф, професор Харківського університету П. П. П'ятницький; юрист, один із лідерів земського руху і засновників партії конституційних демократів І. І. Петрункевич; мінералог і кристалограф, професор Новоросійського університету Р. О. Прендель; ботанік, професор Харківського університету і Тимірязєвської сільськогосподарської академії В. І. Талієв; мінералог, учень О. А. Шклярєвський.

Є в епістолярії В. І. Вернадського й приклади окремих листів, які також містять сутнісну інформацію як про позицію самого академіка, так і його кореспондентів щодо різнопланових питань наукового або суспільно-політичного життя. Це, зокрема, листи від: керівника кафедри мінералогії та петрографії Київського університету П. Я. Армашевського; археографа, бібліографа, незмінного бібліотекаря Київської духовної академії А. С. Криловського; письменника, публіциста, громадського діяча М. І. Павлика. Також показовим зразком у цьому ряді є декілька листів В. І. Вернадського до громадсько-політичного діяча, археолога, етнографа Л. Є. Чикаленка.

Доволі регулярно у листуванні В. І. Вернадського порушувалися питання наукових відряджень та експедицій (на той час, як правило, використовувався термін «екскурсії»). Його кореспонденти ділилися своїми планами і результатами, просили порад у визначенні найбільш перспективних напрямів для досліджень, виявляли бажання ознайомитися з результатами «екскурсії» самого В. І. Вернадського. У цьому контексті можна виділити інформацію про експедиції вченого у Полтавську губернію, які він досить детально описує у листах до дружини (літо 1890 року), про організацію та проведення біогеохімічних досліджень на Дніпровській станції у Старосіллі (яскравим прикладом цього є листи від О. П. Виноградова щодо роботи на станції у 1928 році), про експедиції до Кримського півострову тощо.

Варто також зазначити, що з багатьма кореспондентами В. І. Вернадського пов'язували тісні особисті стосунки: одні були його друзями ще з часів навчання (А. К. Медведєв), інші — близькими і багаторічними колегами (О. Є. Ферсман, Б. Л. Лічков), є також доволі велика група учнів Володимира Івановича, з якими він підтримував дружні стосунки протягом усього життя (Л. Л. Іванов, О. П. Виноградов). Ця категорія листування відзначається саме неформальним підходом до викладення багатьох як суто наукових проблем, так і суб'єктивних оцінок В. І. Вернадського щодо різних робочих моментів, а також життєвих ситуацій.

Важливо акцентувати увагу на найбільшому за обсягом корпусі листування між В. І. Вернадським та його найближчим учнем і колегою Л. Л. Івановим. Загалом кількість листів Л. Л. Іванова налічує 160 одиниць і охоплює проміжок часу майже у 40 років — від 1903 до 1944 року. Відсутність листів В. І. Вернадського, на жаль, не дозволяє відчувати повною мірою глибину їхніх особистісних взаємин. Переважна частина цього епістолярію присвячена науковим проблемам, насамперед,

з мінералогії та кристалографії. Регулярно актуалізувалися й питання стосовно наукових експедицій, а також обговорення їхніх результатів. Також у листах Л. Л. Іванова порушуються питання організації навчального процесу, забезпечення матеріальною базою та навчально-методичною літературою Дніпропетровських гірничого інституту та університету. Багато уваги Л. Л. Іванов приділяє оснащенню та роботі Мінералогічного музею та Геологічного кабінету університету, використанню цих інституцій у навчальній практиці. Окремим аспектом їхнього листування є обговорення суспільно-політичних проблем: настроїв у професорському та студентському середовищах, подій, які відбувалися в університеті та навколо нього, становища вищих навчальних закладів тощо.

Важливим доповненням до попереднього видання значного масиву листування В. І. Вернадського з істориком та державним діячем М. П. Василенком є листи Миколи Прокоповича, написані у той час, коли він, ховаючись від переслідувань (1919 рік), знаходився на нелегальному положенні. У своєму спілкуванні з В. І. Вернадським він формулює значний ряд ідей щодо організації наукового життя, формування кадрового складу УАН, фондів Національної бібліотеки України, відстоювання приміщень для неї, створення основи для Ботанічного саду при УАН.

Не обійшли увагою В. І. Вернадський та його кореспонденти питання становлення та розвитку вищої школи України. В цьому аспекті доцільним є виділення двох найбільш чітко визначених складових. По-перше, це безпосередня участь В. І. Вернадського в організації значного ряду вищих навчальних закладів, зокрема Таврійського університету, у відкритті нових кафедр у Катеринославському університеті тощо. По-друге, значна кількість кореспондентів В. І. Вернадського були викладачами вишів і часто зверталися до нього за порадами та допомогою у вирішенні різноманітних організаційних питань. Так, у листуванні нерідко актуалізуються проблеми комплектації вищих навчальних закладів висококваліфікованими викладацькими кадрами, консультування щодо організації навчального процесу з таких дисциплін, як мінералогія, кристалографія та інші. Також достатньо часто до Володимира Івановича зверталися за порадами щодо наукового наповнення змісту навчання, вибору навчальної та наукової фахової літератури. Як приклад, можна номінувати листування з В. І. Вернадським професора фізіологічної хімії кафедри фізіології тварин медичного факультету Новоросійського університету А. К. Медведєва та професора кафедри мінералогії Новоросійського університету Р. О. Пренделя.

У листах В. І. Вернадського та його кореспондентів згадуються декілька сочень імен осіб, які так чи інакше були пов'язані з Володимиром Івановичем творчою працею або долею яких він цікавився, часто допомагав.

Листування, включене до видання, є яскравим свідченням того, що свої зв'язки з науковим та суспільним життям України В. І. Вернадський не полишав і тоді, коли він жив і працював поза її межами. Достатньо показовим у цьому аспекті є його листування з Б. Л. Лічковим. Так, у своїх листах від 1943 та 1944 років Володимир Іванович демонструє не тільки глибоку обізнаність у справах української Академії наук, але й пише про роботи, які він готує для АН УРСР.

Переважає кількість листів В. І. Вернадського та його численних кореспондентів публікується вперше. Враховуючи, що нове видання є логічним продовженням опублікованої епістолярної спадщини вченого у згаданій вище серії вибраних праць, а листи деяких кореспондентів В. І. Вернадського представлені в обох виданнях, упорядники притримуються тих самих загальних засад та стилістики

археографічного опрацювання і представлення документів, а також наукових коментарів до них, що були запроваджені у попередньому виданні.

Джерелами формування епістолярного масиву стали фонди Архіву Російської академії наук, Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Наукового архіву Інституту археології НАН України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, а також колекція рукописів Георгія Вернадського з Бахметєвського архіву російської і східноєвропейської історії та культури у Колумбійському університеті у Нью-Йорку (Columbia University, Bakhmeteff Archive, Manuscript Collections, George Vernadsky Papers). Упорядниками також використано деякі опубліковані листи, насамперед у випадках, коли вони або були видані із суттєвими купюрами, або мають принципове значення для розуміння логіки листування В. І. Вернадського зі своїми кореспондентами. Це стосується, зокрема, листів Володимира Івановича до дружини, сина та доньки, геолога Б. Л. Лічкова, філософа, культуролога і славіста Д. І. Чижевського, історика й одного з ініціаторів створення Української академії наук М. П. Василенка.

Листування В. І. Вернадського є структурно та змістовно різноманітним письмовим джерелом, що суттєво ускладнює його класифікацію. Зокрема, класифікація за тематичним принципом не може застосовуватися до листів, у змісті котрих тісно переплітаються питання наукового, організаційного та політичного характеру. З іншого боку, велика кількість кореспондентів В. І. Вернадського робить недоцільною й класифікацію за хронологічним принципом. Окремо необхідно наголосити і на тому, що, виходячи із наявного на сьогодні масиву листування, який видається друком, крім блоку родинного листування, неможливо вибудувати структуру за принципом логічного ланцюга «лист-відповідь».

З урахуванням цього редакційна колегія прийняла рішення репрезентувати листи за трьома блоками — приватно-діловим, офіційним та родинним. Перший — це листування з колегами, друзями та знайомими В. І. Вернадського, для систематизації якого обрано алфавітний порядок прізвищ кореспондентів. Матеріали другого блоку віддзеркалюють різні аспекти громадсько-політичної діяльності Вернадського і пов'язані з виконанням ним певних посадових або суспільних обов'язків. Цей блок листування з організаціями, установами, закладами, товариствами тощо редколегія вважає за доцільне вибудувати за хронологічним принципом. Третій блок репрезентує листування за принципом родинної спорідненості. Це, насамперед, епістолярій В. І. Вернадського з дружиною, сином та донькою. Також представлено листування з іншими родичами та близькими до родини особами у тому випадку, коли їхні листи торкаються суто родинних справ. Тут вміщені як окремі листи племінниці Н. Є. Вернадської — С. О. Бакуніної або троюрідного брата В. І. Вернадського — А. О. Короленка, так і більш численна кореспонденція від інших родичів: хрещеної матері В. І. Вернадського — Л. К. Вульфферт, чоловіка сестри В. І. Вернадського Катерини Іванівни — С. О. Короленка, двоюрідних сестер В. І. Вернадського по материнській лінії — С. О. Мамчич та Л. О. Нейолової, а також окремих членів родини Старицьких. Ця частина епістолярію є маловідомою науковому загалу, у переважній своїй більшості публікується уперше та значно розширює наше сприйняття Володимира Івановича Вернадського як люблячого чоловіка, батька, близького родича. Особливу

вагу для дослідників, на нашу думку, матимуть так звані непідцензурні листи В. І. Вернадського синові та доньці, датовані 1922—1936 роками і написані поза межами СРСР, під час закордонних відряджень.

Видання складається з двох книг, які містять понад 1000 листів. Перша книга охоплює кореспондентів В. І. Вернадського від В. Я. Альтберга до С. О. Іванова; друга — від О. В. Казанської до Л. А. Ячевського, а також блоки офіційного та родинного листування.

Усього до видання включено листи більш ніж від 180 кореспондентів. Кожен кореспондент становить окремий розділ у структурі книги. Всередині розділів першими вміщені листи В. І. Вернадського у хронологічному порядку, потім — так само листи кореспондентів.

Тексти листів публікуються за оригіналами або їхніми авторськими копіями. Лише в окремих випадках, через недоступність оригіналів, текст подано за попередніми публікаціями, бібліографічний опис яких зазначається у легенді.

Згідно з узгодженими упорядниками принципами заголовків листа складається з прізвищ та ініціалів автора й адресата, а також дати і місця написання. Якщо у листі відсутні певні реквізити — дата (повна або її частина) і назва населеного пункту (місця написання листа), то вони, у разі встановлення упорядниками, подаються у квадратних дужках, а підстави для їхнього відтворення зазначаються у посторінкових виносках. Дата листа у заголовній частині подається за новим стилем навіть у випадку, якщо в самому листі стоїть подвійна дата, за старим та новим стилем. У разі, коли конкретний стиль датування листа встановити неможливо, у заголовку подається авторський варіант дати.

Передача текстів листів максимально відтворює їхню стилістику, лексику та граматичні особливості. У деяких випадках вилучено фрагменти тексту, що не стосуються теми видання. Ці місця позначені у тексті трьома крапками у квадратних дужках. Авторські підкреслення тексту залишаються без змін.

Граматичні помилки, описки виправлені без застережень, однак збережено специфіку вживання деяких термінів, характерну для стилю В. І. Вернадського та його кореспондентів. Розкриття скорочень, а також варіативне прочитання окремих слів рукопису (через нерозбірливість почерку або фрагментарне пошкодження оригіналу) зазначено у квадратних дужках, пропущені автором і відновлені укладачами слова, зокрема й прийменники, — у лаemannих. У посторінкових виносках подаються пояснення незрозумілих чи невірно написаних слів, переклад іноземних слів і словосполучень, текст авторських та інших приміток і виносок, вказівки на непрочитані слова, реквізити бланків, а також, за наявності, адреса отримувача, зазначена на листівках. Листи супроводжуються легендами, в яких зазначено місце зберігання документа (скорочена назва архіву, бібліотеки, музею, номери фонду, опису, справи або одиниці зберігання, аркушів), а також, у випадках наявності видань із попередньою публікацією листів, подається бібліографічний опис цих видань. Оскільки майже всі листи є автографами, тобто написаними авторами власноруч, то у легенді вказуються лише випадки машинописного відтворення тексту (авторизований машинопис, машинописний відпуск або копія).

Наукові коментарі висвітлюють біографічні відомості авторів листів та інших осіб, бібліографічні відомості про наукові праці, розкривають сутність подій, фактів, які згадуються у тексті. Вони позначені наскрізною арабською нумерацією і приміщені після кожного розділу, означеного прізвищем кореспондента,

де згруповане листування цих осіб. Бібліографічні посилання подано за сучасними нормами наукових посилань.

Зміст коментарів орієнтований не лише на розкриття біографічної інформації та зв'язків кореспондентів з В. І. Вернадським, подій та наукових аспектів спілкування, але й на характеристику осіб, які згадуються у листуванні.

Відкривають блок коментарів біографічні відомості про автора. Для зручності користування певна кількість біографічних відомостей у першій та другій книгах будуть дублюватися, але у різному обсязі. До видання складені списки аббревіатур та іменний покажчик, який подано у другій книзі.

Маємо окремо зазначити внесок усіх, хто доклав зусиль до підготовки і опублікування видання.

Загальне наукове керівництво підготовкою видання здійснювалося Л. М. Яременко.

Виявлення, відбір та науково-археографічне опрацювання листів виконували К. Є. Новохатський, С. М. Кіржаєв, Д. І. Курас, Л. М. Яременко, за участю Л. І. Завалішиної та І. В. Шарabanової.

Підкреслимо вагомий особистий внесок К. Є. Новохатського та С. М. Кіржаєва, які здійснили клопітку роботу з розшифрування надзвичайно складного почерку В. І. Вернадського та деяких його кореспондентів, текстового відтворення частини листів, встановлення основного кола осіб, які вели листування з ученим за означеною тематикою.

Упорядники висловлюють щире подяку за сприяння в отриманні цифрових копій документів за темою видання з Архіву Російської академії наук та Бахметєвського архіву російської і східноєвропейської історії та культури у Колумбійському університеті В. Ю. Афіані, Г. В. Боряку, О. Коню, Є. Монастирському, І. Г. Таракановій, О. В. Юрковій; за цінні консультації та поради під час підготовки видання Н. В. Будзанівській, В. М. Даниленку, Л. А. Дубровіній, С. Л. Кигим, Ю. Й. Меламеду.

Наукові коментарі до листування В. І. Вернадського з окремими кореспондентами підготовлені як індивідуально, так і (за деякими особами) спільно: М. А. Балишевим, Н. М. Глушенком, Н. М. Зубковою, С. М. Кіржаєвим, Д. І. Курасом, В. В. Лавровим, Р. О. Марценюк, І. В. Шарabanовою, Л. М. Яременко; автори коментарів до блоку офіційного листування — Н. М. Глушенком та Р. О. Марценюк; увесь комплекс коментарів до блоку родинного листування підготовлений С. М. Кіржаєвим. Редакторами видання є Н. М. Зубкова та І. В. Шарabanова.

Науково-допоміжні роботи виконувалися Л. І. Завалішиною та І. В. Шарabanовою.

Верстка і макет: О. І. Фуженко.

Редакційна колегія та упорядники видання сподіваються, що залучення до наукового обігу нового масиву листування В. І. Вернадського стане у нагоді не лише вченій спільноті, але й зацікавить широкий загал читачів, спонукає їх до подальших розшуків епістолярної спадщини видатного природознавця і першого президента Української академії наук.

**ПРИВАТНО - ДІЛОВЕ
ЛИСТУВАННЯ
А-І**

Вільгельм (Вольдемар) Якович Альтберг (1877—1942)¹

В. Я. Альтберг — В. І. Вернадському

№ 1

29 квітня 1912 р., Відень

Вена, 29/16 апреля 1912

Глибокоуважаемый г[осподин] Академик!

Работая в настоящее время в Венском Radium-Institut'e², я живо интересуюсь тем, в каком положении находится в данное время начатое по Вашей инициативе и при Вашем просвещенном содействии дело по исследованию радиоактивности минералов в России³. Находясь за границей (в научной командировке) и лишенный возможности следить за научной русской литературой, я и решился обратиться к Вам с просьбой прислать мне опубликованную Вами ранее «Записку о необходимости исследования радиоактив[ных] минералов в России»⁴ и, если имеется в Вашем распоряжении, отчет о деятельности Комиссии по этому вопросу⁵, за что буду Вам премного обязан. Одновременно посылаю Вам Sonderabdruck von* der Ann[alen] d[er] Phys[ik] моей последней работы⁶.

С совершенным почтением

Лаборант Новороссийского Университета *В. Альтберг*

Мой адрес: Wien IX B. Institut für Radiumforschung**. Австрия.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 33, арк. 1—2.

Коментарі

¹ *Альтберг Вільгельм (Вольдемар) Якович (1877—1942)*, фізик. Народився у маєтку Свольна Дріського повіту (нині Верхньодвінськ, Білорусь). Закінчив Московський університет. З 1906 р. лаборант і асистент кафедри фізики Новоросійського (Одеського) університету. У 1910—1912 рр. стажувався у Гейдельберзі та Відні (Інститут досліджень радію). З 1914 р. старший фізик Головної геофізичної обсерваторії Петербурзької АН. Одночасно з 1919 р. у Державному гідрологічному інституті. З 1926 р. дійсний член Головної геофізичної обсерваторії. Розробив метод абсолютного визначення сили звуку за величиною тиску (метод радіометра). У 1915 р. з О. О. Фридманом теоретично склав формулу швидкості звуку для газів. Одним із перших у Росії почав займатися ультразвуком, вивчав вічну мерзлоту, керував дослідженнями у Кунгурській печері (1920-ті роки).

* Окремий відбиток з (нім.).

** Інститут досліджень радію (нім.).

Основные работы: О коротких акустических волнах при искровых разрядах конденсаторов // Журнал Русского физико-химического общества. Физический отдел. — Вып. 3. — СПб., 1907. — 10 с. — Отд. отд.; Мономолекулярные ионы и особый метод изучения природы газеонов, в зависимости от их возраста. — Одесса: «Коммерческая тип. Б. И. Сапожникова», 1913. — 42 с.; Подводный лед. — М.; Л.: ГОНТИ, 1939. — 195 с. та ін.

Література: *Советов С. А.* Проф. В. Я. Альтберг (к 35-летию его научной деятельности) // *Природа*. — 1937. — № 12. — С. 114.

² Йдеться про Інститут досліджень радію у Відні, заснований у 1910 р.

³ Йдеться про заснування В. І. Вернадським у 1910 р. при Петербурзькій АН Радієвої комісії. Восени 1911 р. створено радієву лабораторію. У 1912 р. організовано постійну діючу радієву експедицію, у якій зосереджено всю академічну польову радіологічну роботу.

⁴ Очевидно, йдеться про студії: О необходимости исследования радиоактивных минералов Российской империи: записка акад. В. И. Вернадского. — 2-е изд., испр. и доп. — СПб.: Тип. имп. АН, 1911. — 58 с.

⁵ Результаты научной деятельности Радієвої комісії почали систематично публікуватися з 1914 р. під назвою «Труды Радиевой экспедиции». На сторінках цього унікального видання оперативно висвітлювалися найважливіші результати роботи експедиції. Однак роком раніше, у 1913 р., на шпальтах «Известий Императорской Академии Наук» вийшов друком «Доклад Комиссии по исследованию месторождений радиоактивных минералов...»: Доклад Комиссии по исследованию месторождений радиоактивных минералов, избранной в заседании Физико-математического отделения Академии наук 30 окт. 1913 г. / В. И. Вернадский, А. П. Карпинский, Б. Б. Голицын, М. А. Рыкачев, Ф. Н. Чернышев, П. И. Вальден // *Известия Императорской Академии Наук*. Сер. 6. — 1913. — Т. 7, № 18. — С. 1050—1058.

⁶ Очевидно, йдеться про відбиток статті: *Altberg W.* Über monomolekulare Elektrizitätsträger in Gasen und eine neue Meßmethode der Molekulardurchmesser // *Annalen der Physik*. — 1912. — Vol. 342. — № 5. — P. 849—880.

Марія Федорівна Андрєєва (1868—1953)¹

В. І. Вернадський — М. Ф. Андрєєвій

№ 2

25 травня 1943 р., Боровое

Боровое², 25 мая 1943 г.

Дорогая Мария Федоровна,

Ваше письмо от 17/IV, посланное с оказией, пришло к нам 19/V, больше месяца! Очень был рад получить от Вас весточку, т. к. мы об Вас ничего не знали.

По поводу нашего переезда³, — я думал переехать в августе или в июле, скорее в августе. Хотелось бы переехать до наступления холодов.

Я думаю, и здесь будет значительно хуже, т. к. открывается курорт, и хотя я здесь хорошо работаю, но все-таки чувствую затруднения, особенно в литературе, которая необходима и которую здесь получить нельзя.

Я думаю, что теперь есть все основания думать, что германская опасность отойдет быстро и неожиданно быстро для нас всех. А вот что будет дальше, зависит от нас всех.

На днях кончил свою записку «Воспоминания — 1918—1919 о первом годе Украинской Академии»⁴. Сейчас переделываю, надеюсь, что смогу написать все, как хочу, не фальшивя.

И, как только ее окончательно отделаю, буду писать записку Комарову⁵ о потребностях научной мощности нашей в связи с реконструкцией последствий этой войны.

Продолжаю главную свою работу⁶ и, таким образом, как бы гонюсь за двумя зайцами [...].

Ваш *Вернадский*

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 56, арк. 140—140 зв. Авторизованный машинопис.

Опубл.: *Вернадский В. И.* Дневники. Июль 1941 — август 1943. — М., 2010. — С. 501—502.

Коментарі

¹ *Андрєєва Марія Федорівна (уроджена Юрковська, у першому шлюбі Желябузька; 1868—1953)*, акторка, громадська діячка, громадянська дружина Максима Горького (1904—1921). Навчалася у драматичній школі у Петербурзі. У 1898—1905 рр. під сценічним псевдонімом «Андрєєва» була актрисою МХАТу. У 1904 р. стала членом РСДРП, співпрацювала з більшовиками. З 1907 по 1913 р. перебувала за кордоном разом із Максимом Горьким. Після революційних подій 1917 р. займала керівні посади у театральній-художній сфері, ініціатор створення «Большого драматического театра» у Петрограді, де і завершила артистичну кар'єру у 1926 р. Того ж року отримала урядове

призначення у Берлін як керівник художньо-промислового відділу радянського торгпредства. У 1928—1936 рр. працювала у Наркоматі зовнішньої торгівлі СРСР, з 1931 по 1948 р. керувала Московським будинком учених. У роки війни разом із Будинком вчених була в евакуації, де потоваришувала з родиною Вернадських.

Література: Мария Фёдоровна Андреева : Переписка. Воспоминания. Статьи. Документы / сост., вступ. ст., коммент. А. П. Григорьевой и С. В. Шириной. — М.: Искусство, 1961. — 720 с.; *Таланов А. В.* Большая судьба: (о М. Ф. Андреевой). — М.: Политиздат, 1967. — 208 с.; *Саенко М. И.* Феномен : сцены из жизни Марии Андреевой : в 2 ч. / отв. ред. Н. Мирошниченко. — М. : ВААП-Информ, 1987. — 85 л.

² Сьогодні селище Бурабай (Казахстан), кліматично-кумисолікувальний курорт з 1910 р., де В. І. Вернадський разом із дружиною перебував в евакуації.

³ Очевидно, йдеться про повернення з евакуації, у серпні 1943 р. В. І. Вернадський повернувся до Москви.

⁴ Див.: *Вернадский В. И.* Из воспоминаний. I. Первый год Украинской академии наук (1918—1919). [II. Послесловие (1921—1925)] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 543—567.

⁵ Комаров Володимир Леонтійович (1869—1945), ботанік і географ, член-кореспондент (1914), академік РАН (1920), віце-президент (1930—1936), президент (1936—1945) АН СРСР. У 1941 р. очолив Комісію Академії наук СРСР з мобілізації ресурсів Уралу, Західного Сибіру і Казахстану на потреби оборони країни. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 179.

⁶ Йдеться про працю «Химическое строение биосферы Земли и ее окружения». Роботу над нею вчений розпочав ще у 1935 р., а завершували її вже Г. Д. Шаховська та К. П. Флоренський. Праця вийшла друком лише у 1965 р.: *Вернадский В. И.* Химическое строение биосферы Земли и ее окружения / АН СССР, Ин-т геохимии и аналит. химии им. В. И. Вернадского. — М. : Наука, 1965. — 374 с.

Ганна Василівна Андренко (Буханцева) (1902—1968)¹

Г. В. Андренко — В. І. Вернадському

№ 3

9 січня 1932 р., [Харків]*

9 января 1932**

Глубокочитимый профессор Владимир Иванович!

Вчера получили Ваше письмо. Леонид Леонидович² еще болен. Очень просим Вас, профессор, переслать нам книгу точно таким же манером, точно такой же оценки — за наш счет. Просьба эта потому, что у нас бесчисленные пропажи корреспонденции за истекшие месяцы. Не откажите также сообщить, получили ли Вы «Revue Scientifique»³ — бандероль от 11 декабря.

Искренне уважающая Вас *Anna Andrenko*

P.S. Точно так же обращаюсь с просьбой прислать Ваш ценный отзыв о книге — заказным.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 42, арк. 2. Листівка.

№ 4

27 грудня 1932 р., Харків

27 декабря 1932***

Глубокочитимый профессор!

Пишу Вам от имени мужа — заболевшего.

Вам была послана ценной посылкой его книга⁴, 13/12 № 430. Прошу Вас быть любезным и написать, получили ли ее. Вопрос этот крайне волнует мужа ввиду почтовых пропаж.

Примите наш теплый, преданный привет к новому году.

Искренне уважающая Вас *Anna Andrenko*

Харьков

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 42, арк. 1.

* Місце написання листа встановлено за листом № 9.

** Можливо, рік зазначено помилково, ймовірно — 1933 р.

*** Рік дописано іншою рукою.

№ 5

3 березня 1933 р., Харків

3 марта 1933

Простите, глубокочтимый Владимир Иванович, Леонид Леонидович на днях Вам написал⁵, теперь он снова болен и жаждет получить свою работу. Примите, Владимир Иванович, нашу самую искреннюю признательность за Вашу любезную заботу об отправке книг.

Со всею благодарностью заранее, с искренними уверениями

Анна Андренко

Харьков, Примеровская, 17, кв. 3.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 42, арк. 3. Листівка.

№ 6

18 березня 1933 р., [Харків]*

18 марта 1933

Глубокочтимый Владимир Иванович!

Спешу поблагодарить Вас за оказанную Вами доброту⁶, которая пришлась кстати, так как Л. Л. лежит болен. С 1 марта не работает, и мы без хлебных карточек. Для того, чтобы хлеб достать по коммерческой цене, нужно ночи две подежурить на улице, что не для моих сил. Едва держусь.

Книга еще не пришла.** Была бы признательна, если бы Вы ее выслали. Больше экземпляров у нас нет. Л. Л. крайне тревожится за судьбу книги.

Примите самые признательные чувства.

Анна Андренко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 42, арк. 4—5.

№ 7

12 серпня 1933 р., [Харків]***

12 августа 1933

Глубокочтимый Владимир Иванович!

Леонид Леонидович тяжело заболел. Выброшенный за борт жизни с марта месяца 1933, терпя мытарства, издевательства от нескольких научных недругов, которые его затравили, — Вам это должно быть понятно...

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Див. листи № 15, 16.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

Перебиваясь с воды на хлеб, принужденный стоять на рынке, распродавая свое барахло, вплоть до карандашей, граммофонных пластинок, надорвал свое молодое и без того слабое здоровье.

Хлопочу об устройстве его в санаторию. Прошу Вас сделать хоть какой-нибудь денежный сбор в его пользу.

Завтра выясню, куда его направят.

Обязанная Вам

Анна Андренко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 42, арк. 6.

Коментарі

¹ *Андренко (Буханцева) Ганна Василівна (1902—1968?)*, астроном, дружина Л. Л. Андренка. Брала безпосередню участь у науковій спостережній програмі чоловіка (зокрема, на Одеській (Другій), Сімеїзській, Харківській астрономічних обсерваторіях). У 1927 р. обрана дійсним членом Французького астрономічного товариства (Societe Astronomique de France). У 1930-х роках у різних європейських астрономічних наукових збірниках опублікувала понад 50 звітів про спостереження планет (у співавторстві з Л. Л. Андренком та самостійно). Під час Другої світової війни разом із чоловіком брала участь у спостереженнях на приватних астрономічних станціях Польщі та Німеччини. У 1951 р. подружжя Андренків емігрувало до США, у м. Нью-Йорк.

Джерела і література: АРАН, ф. 543, оп. 4, спр. 56; Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Staatsarchiv Sigmaringen: Dep. 1. — Т. 6—7. — Nr. 228; Societe Astronomique de France // L'Astronomie. — 1927. — Vol. 41. — P. 102.

² Йдеться про Андренка Леоніда Леонідовича (1903—1966), фізика, астронома, винахідника. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Л. Л. Андренка у цій книзі.

³ Йдеться про примірник журналу «Revue Scientifique» (1930, Vol. 68, № 23) зі статтею Л. Л. Андренка «Les Observatoires de la Crenee» (P. 727—728).

⁴ Йдеться про рукопис книги Л. Л. Андренка «Жизнь во Вселенной», надісланий В. І. Вернадському з проханням про написання відгуку.

⁵ Очевидно, йдеться про лист Л. Л. Андренка до В. І. Вернадського від 29.03.1933 р.

⁶ Очевидно, йдеться про фінансову допомогу, за якою подружжя Андренків зверталося до В. І. Вернадського.

Леонід Леонідович Андренко (1903—1966)¹

Л. Л. Андренко — В. І. Вернадському

№ 8

28 жовтня 1928 р., Ленінград

Ленинград (II-е), Ямская, 18, кв. 7
28.X.1928

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Прошу Вас не отказать в любезности сообщить письменно Ваше мнение, весьма интересное для меня, по поводу моей работы «*Invariante de la Vie Universelle et Éternelle*»², посланной мною для напечатания в «Известиях Академии Наук СССР»³ и переданной Вам на рассмотрение еще в августе 1928.

С признательностью заранее и совершенным уважением

Леонид Андренко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 2. Листівка.

№ 9

28 січня 1932 р., Харків

Харьков, 28.I.1932*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Вы, вероятно, меня помните: 1928—[19]30 <г.> я имел честь неоднократно посещать Вас и обсуждать с Вами самые разнообразные научно-философские вопросы биокосмического и астрономического характера. Я имел также удовольствие преподнести Вам свои печатные труды, ряд №№ — в журнале «*La Vie Universelle*», и, наконец, я представил Вас действительным членом *Association Internationale Biocosmique*, бюллетень которой Вы, наверное, получаете.

Теперь, вспомнив Ваше милое внимание ко мне и моим научно-философским работам, я хочу к Вам обратиться с большой и убедительной просьбой написать предисловие (или отзыв)⁴ для моего большого монографического труда «Жизнь во Вселенной», 500 печ[атных] страниц, который я сейчас оканчиваю изданием на правах авторской рукописи, и представить этот труд в Академию Наук СССР. Среди плеяды русских ученых Вы, Владимир Иванович, единственный с философским направлением, весьма близким к идеям, развиваемым в этой моей книге⁵.

Одновременно обращаюсь к Вам с просьбой не отказать в любезности прислать мне Вашу книгу «Геохимия» на русском языке издания 1927 <г.>⁶,

* У верхньому лівому куті овальний штамп: Леонид Андренко. Астроном.

так как в продаже ее нет, а выписать за деньги я лишен возможности в силу тяжелой материальной нужды, которую сейчас испытываю.

В ожидании Вашего любезного ответа прошу Вас, глубокоуважаемый Владимир Иванович, принять уверение в самых преданных моих чувствах.

Леонид Андренко

Адрес: Харьков, Примеровская, 17, кв. 3. Астроному Леониду Леонидовичу Андренко.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 10—10 зв.

№ 10

4 травня 1932 р., Харків

4 мая 1932*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Я получил Ваше письмо и благодарю Вас за него. Я прочел его с большим вниманием и интересом.

Конечно, я никогда не решился бы просить Вас о предисловии к моей книге «Жизнь во Вселенной», не представив ее Вам. Но мне было чрезвычайно приятно, что Вы, не читая моего труда, в точности угадали его основную методологическую нить: путем познания законов и условий земной жизни приблизиться к выявлению общекосмических законов La Vie Universelle et Eternelle!**

Если Вы пока пробудете в Ленинграде, не смог ли бы я Вам прислать мою книгу на предмет Вашего авторитетного мнения о ней?

В ожидании Вашего любезного ответа прошу Вас принять искреннее уверение в моем уважении к Вам

Леонид Андренко

Адрес: Харьков, Примеровская, 17, кв. 3.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 3—3 зв.

№ 11

18 листопада 1932 р., [Харків]***

18.XI.1932

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Я очень тронут Вашим вниманием, выразившимся в двукратной присылке Вашей работы «О проблеме времени»⁷, которую я прочитал с большим инте-

* У верхньому лівому куті овальний штамп: Леонид Андренко. Астроном.

** Универсальная и вечная жизнь (*фр.*).

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

ресом. Не знаю, получили ли Вы перед своим отъездом в заграничную командировку⁸ мое письмо, в котором я благодарил Вас за Ваше любезное письмо от 29.IV.1932 <г.> и одновременно запрашивал, нельзя ли прислать Вам мою книгу «Жизнь во Вселенной»? Если нет, то возобновляю свою просьбу, тем более, что недавно я послал на имя Президента АН Карпинского⁹ заказное письмо, в котором просил сообщить мне о возможности издания книги в бóльшем количестве экземпляров, чем это мне удалось сделать. Был бы очень рад получить от Вас ответ в ближайшее время ввиду того, что Вы в принципе разделяете мои воззрения.

С самым светлым чувством к Вам

Леонид Андренко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 4. Листівка.

№ 12

10 грудня 1932 р., Харків

Примеровская, 17, кв. 3, Харьков. 10.XII.1932*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Наши письма разминулись: Ваши две открытки — от 14 и 30.XI.1932 <г.> — я получил после того, как отправил Вам свою.

Пользуясь Вашим милым согласием, посылаю Вам ценной посылкой мою книгу с покорнейшей просьбой вернуть мне ее по прочтении тем же порядком, т. е. ценной посылкой, так как имеется лишь очень ограниченное количество экземпляров. Я согласен с Вами, что Вы ее сможете прочесть лишь через некоторое время ввиду перегруженности работой, но сейчас у меня к Вам будет маленькая просьба: будьте добры черкнуть на открытке пару слов, чтобы я был спокоен за ее доставку.

Что бы Вы ни высказали по поводу моего любимого детища, — Ваше суждение будет для меня одинаково дорого и ценно. Ибо, мне кажется, в основной точке зрения мы вполне сходимся с Вами. В самом деле, в своем письме от 29.IV.[19]32 <г.> Вы написали следующие строки, которые я позволю сопоставить с одним местом моей книги:

«...для того, чтобы выявить ее (жизни) космический характер, я не вижу другого пути, кроме научного изучения реальной жизни на нашей планете (подчеркнуто Вами).

«Нам кажется, — и нет основания думать иначе, — что для понимания и познания жизни, ускользающей и недоступной для современных исследований, нам не найти лучшего источника для научно-теоретических суждений, аналогий и обобщений, кроме наблюдения и изучения жизни нам известной, непрерывно происходящей перед нашими глазами» («Жизнь во Вселенной», часть вторая, гл[ава] I, стр. 186 и дальше).

* У верхньому лівому куті овальний штамп: Леонид Андренко. Астроном.

Даже сами выражения и построения фразы — сходные!

Как я Вам говорил, эта монография была в различных «извлечениях» опубликована в 1927—[19]31 <гг.> в различных научных изданиях З[ападной] Европы и Америки и всюду получила самые лестные отзывы, один из которых прилагаю (его Вы не возвращайте, у меня есть еще несколько)¹⁰. Но, к сожалению, от Карпинского до сих пор не имею никакого отклика на свое заказное письмо от 1.XI.1932. Быть может, Вы ему напомните как-нибудь при случае.

Не буду больше отвлекать Ваше внимание и в ожидании Вашего любезного ответа шлю Вам, глубокочтимый В. И., самый задушевный космический привет.

Весьма Вам обязанный

Леонид Андренко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 5—5 зв., 9.

№ 13

25 грудня 1932 р., Харків

Леонид Андренко шлет глубокочтимому Владимиру Ивановичу Вернадскому самые задушевные пожелания к Новому Году.

Харьков, 25.XII.1932.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 1. Листівка*.

№ 14

6 лютого 1933 р., Харків

Примеровская, 17, кв. 3, Харьков, 6 февраля 1933

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Был бы очень рад получить от Вас добрые известия по поводу моей книги и, если в ближайшее время Вы сможете сообщить мне Ваше мнение, то буду Вам очень обязан прислать мне заказное письмо, так как простые письма пропадают у нас очень часто.

С самыми лучшими чувствами к Вам

Леонид Андренко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 7. Листівка.

* Вгорі овальний штамп: Леонид Андренко. Астроном. На звороті — фотографія телескопа.

№ 15

18 лютого 1933 р., Харків

Харьков, 18.ІІ.1933*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Получил Ваше письмо от 13.ІІ.1933 <г.> и сердечно Вас благодарю за Ваши весьма ценные соображения по поводу моей книги «Жизнь во Вселенной». В конце концов Вы ведь признаете основную ось, около которой вращаются все мои идеи: «изучая жизнь на Земле и определяя в ней эмпирические обобщения, мы тем самым познаем формы жизни в Космосе: основы должны быть одни». Этого мне вполне достаточно!

Прошу Вас вернуть мне, аккуратно запаковав, мою книгу тем же путем, как и я Вам: ценной посылкой, оцененной в сто рублей. Только в этом случае я буду спокоен и уверен за ее сохранность и аккуратность доставки.

Мне много хотелось бы Вам написать по поводу Вашего письма... Увы! Состояние моего здоровья настолько плохо, что я не в силах это сделать. Я исключительно бедствую и нуждаюсь: получаемого мною жалованья — 120 рублей в одном Научном Институте — абсолютно не хватает на поддержание существования меня, жены и старой мамы... Особенно за последнее время мои силы страшно ослабели.

Если бы Вы смогли мне помочь и прислать мне немного денег: как только я поправлюсь, я Вас отблагодарю... Прошу Вас, помогите мне, своему младшему собрату на научном поприще.

Будьте добры уведомить письмом о высылаемой моей книге.

С самыми лучшими чувствами к Вам

Леонид Андренко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 6—6 зв.

№ 16

31 березня 1933 р., Харків

Харьков, 31 марта 1933

Глубокочитимый Владимир Иванович!

Чувствуя себя сейчас несколько лучше, спешу поблагодарить Вас еще раз за оказанную Вами любезную поддержку и за внимание, оказанное Вами при возвращении мне моего дорогого произведения, полученного мною в целостности и сохранности 29.ІІІ.1933 <г.>. Надеюсь и в дальнейшем не прерывать с Вами духовного и интеллектуального общения, которое мне доставило столько высоких и ободряющих минут.

Весь Ваш всем сердцем

Леонид Андренко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43, арк. 8. Листівка.

* У верхньому лівому куті овальний штамп: Леонид Андренко. Астроном.

Коментарі

¹ *Андренко Леонід Леонідович (1903—1966)*, фізик, астроном, філософ-літератор. У 1920—1926 рр. навчався на астрономічному відділенні фізико-математичного факультету Харківського університету, згодом на фізико-математичному та геолого-географічному факультетах Харківського інституту народної освіти. У 1925—1931 рр. науковий співробітник астрономічного відділення Ленінградського наукового інституту ім. П. Ф. Лесгафта. У 1926 р. обраний дійсним членом Французького астрономічного товариства (Societe Astronomique de France). У цей час він активно співпрацював із паризькими Міжнародним інститутом метафізики (Institut Metapsychique International de Paris) та Міжнародною біокосмічною асоціацією (Association Internationale Biocosmiques), Комісією гіпнології та біофізики при Бехтеревському інституті мозку у Ленінграді. Один із ініціаторів створення планетарію у Ленінграді (1928).

У 1928 р. під впливом ідей К. Е. Цюлковського став активним учасником Ленінградської ініціативної групи Комітету зі створення Інтернаціонального інституту міжпланетних сполучень у Парижі. З того ж року почав активно листуватися з В. І. Вернадським. У лютому 1931 р. заарештований ОГПУ «за участь у контрреволюційному угрупованні при Російському товаристві любителів світознавства» та засуджений до 3-х років заслання до м. Іркутська без права виїзду за кордон. Під час заслання продовжував астрономічні дослідження в Іркутському гідрометеорологічному інституті. Однак уже у листопаді 1931 р. звільнений завдяки клопотанню акад. М. О. Морозова. У 1932—1935 рр., перебуваючи у Харкові, широко пропагував астрономічну тематику через лекційну та публіцистичну діяльність, у т. ч. проводячи радіолекції на Всеукраїнському радіо. У 1935—1936 рр. молодший науковий співробітник-обчислювач у Харківській астрономічній обсерваторії; у 1936—1942 рр. директор Другої астрономічної обсерваторії в Одесі.

У передвоєнні роки зазнав принизливого переслідування від колег-астрономів за власні «наукові погляди» та «оригінальні винаходи», навіть зі спробами повної заборони його діяльності як псевдонаукової.

Під час Другої світової війни та пізніше реалізував власну наукову програму спостережень, очолюючи низку приватних астрономічних станцій у Польщі (1942—1944) та Німеччині (1944—1950). У березні 1951 р. емігрував до США, де працював у приватній астрономічній обсерваторії при Колумбійському університеті у Нью-Йорку.

За своє життя отримував нагороди від різних європейських астрономічних товариств та інститутів, обирався їхнім почесним членом.

Сфери наукової діяльності охоплюють спостережну та планетну астрономію, метеорологічні дослідження, популяризацію астрономічної науки тощо. Як винахідник займався удосконаленням оптичних астрономічних приладів, конструюванням нових оптичних систем.

Автор понад 500 наукових та науково-популярних праць. Співпрацював із провідними європейськими та американськими (у т. ч. південноамериканськими) астрономічними виданнями, зокрема, «Astronomische Nachrichten», «Bulletin de l'Observatoire de Lyon», «Ciel et Terre», «Gazette Astronomique», «Journal des Observateurs», «L'Astronomie», «Popular Astronomy», «Revista de la Sociedad Astronómica de España y América», «Revue Scientifique», «Urania», а також публікувався у радянських науково-популярних журналах «Знание», «Мироведение», «Природа», «Человек и наука» та ін. Також залишив після себе спадщину як талановитий митець: автор (художник і скульптор) погруддя Каміля Фламмаріона (1929); ініціатор створення погруддя К. Е. Цюлковському (1932) та ін.; автор низки астрономічних карт, глобусів, серії акварельних малюнків.

Основні праці: *L'uniformité de la vie dans l'univers* // Solliès-Pont (Var) : Association internationale biocosmique, 1930. — 24 p., *Le problème de la mort*. — Sigmaringen: Liehner, 1945. — 32 p.; *Der abgeworfene Schleier der Isis*. — Überlingen: [s. n.], 1950. — 28 s. та ін.

Джерела і література: архів НІЦ «Меморіал», ф. К-1, оп. 1, «Дело общества любителей мироведения»; АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 43; ф. 543, оп. 4, спр. 55, 57, 58, 59, 60; ф. 555, оп. 4, спр. 51; архів НДІ астрономії ХНУ імені В. Н. Каразіна (накази з основної діяльності ХАО); Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. Staatsarchiv Sigmaringen: Dep. 1. — Т. 6—7. — Nr. 228; The National Archive at New York City: «New York Passenger Arrival Records (1820—1957)».

Література: Незабытые могилы: российское зарубежье: некрологи 1917—1997: в 6 т. — Т. 1 : А—В. — М.: Пашков дом, 1999. — 660 с.; *Bibliographie // Ciel et Terre*. — 1931. — Vol. 47. — P. 95; *Les Progres de la Societe Astronomique de France // L'Astronomie*. — 1927. — Vol. 41. — P. 331—332; *Société Astronomique de France: Séance du mercredi 7 avril 1926 // L'Astronomie*. — 1926. — Vol. 40. — P. 206.

² Наведену публікацію «*Invariante de la Vie Universelle et Éternelle*» («Инвариант Всеобщей Жизни и Вечного») Л. Л. Андренка було підготовлено у 1924 р. У період 1927—1930 років цей матеріал у різних інтерпретаціях друкувався автором у журналах «*La vie Universelle. Bulletin trimestriel de l'Association Internationale Biocosmique*» та «*Revista de la Sociedad Astronómica de España y América*». У 1929 р. роботу видано окремою брошурою під назвою «*La diversité du principe vital dans l'Univers immutabilité de la Vie Universelle et Éternelle*» (6 с.).

³ В «*Известиях Академии Наук СССР*» публікацій Л. Л. Андренка не знайдено.

⁴ Архівні матеріали, які на сьогодні є у загальному доступі, свідчать про те, що В. І. Вернадський, ймовірно, відмовив Л. Л. Андренкові у написанні передмови до книги «*Життя у Всесвіті*», обмежившись лише критичними зауваженнями до його рукопису. Відомо, що зазначене дослідження отримало принаймні два позитивних відгуки — К. Е. Цюлковського та італійського філософа А. Дзуккі. Думка В. І. Вернадського щодо монографії Л. Л. Андренка викладена у приватному листі, досі не залученому до наукового обігу.

Джерела і література: АРАН, ф. 555, оп. 4, спр. 51, арк. 17 зв. — 18; *Communications diverses // L'Astronomie*. — 1932. — Vol. 46. — P. 570.

⁵ У зазначений період Л. Л. Андренко також листується з акад. М. О. Морозовим та К. Е. Цюлковським стосовно написання ними відгуку на згадану роботу.

Архів: АРАН, ф. 543, оп. 4, спр. 55, 57, 58, 59, 60; АРАН: ф. 555, оп. 4, спр. 51.

⁶ *Вернадский В. И. Очерки геохимии*. — М.; Л.: Госиздат, 1927. — 368 с.

⁷ Йдеться про публікацію: *Вернадский В. И. Проблема времени в современной науке // Известия Академии Наук СССР*. — Сер. 7. Отделение математических и естественных наук. — 1932. — № 4. — С. 511—541.

⁸ З травня 1932 р. В. І. Вернадський перебував у закордонному відрядженні до Німеччини та Франції.

⁹ Карпінський Олександр Петрович (1847—1936), геолог, петрограф, академік (з 1889 р.), перший виборний президент РАН (1917); президент АН СРСР (1925—1936). З 1925 р. дійсний член ВУАН. У 1857—1866 рр. навчався у Петербурзі, у Корпусі гірничих інженерів. У 1899—1936 рр. президент Мінералогічного товариства Росії. Основні напрями наукової діяльності — стратиграфічні дослідження. Фундатор вітчизняних наукових шкіл у царині досліджень рудних та нерудних родовищ, петрографії, стратиграфії, регіональної геології, геологічної картографії, палеонтології.

¹⁰ Ймовірно, йдеться про відгук італійського філософа, професора Технічного інституту імені Вінченцо Джоберті (Рим) Антіоко Дзуккі (1870—1960).

Анатолій Володимирович Анучин (1884—1963)¹

А. В. Анучин — В. І. Вернадському

№ 17

[Не пізніше 9 червня 1941 р.]*, Сталіно

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Благодарю за присланную работу², которая представляет для меня большой интерес. Правду сказать, нечто подобное, но очень смутное и неясное бродило у меня в голове в связи с разрабатываемой мною теорией неравновесия живого вещества. Если [смещение] белка неравновесно, то правильность его решетки должна быть нарушена — атомы сдвинуты со своих мест, углы между ними изменены и т. п., а это требует какого-то иного пространства.

Посылаю тезисы своей диссертации³, которую собираюсь защищать, но которая встречает непонимание и большие возражения.

Между прочим, Николай Яковлевич Кузнецов⁴ не раз мне советовал поделиться с Вами своими мыслями о биофизическом состоянии живого вещества. Сейчас я продолжаю разрабатывать [то], что в свое время было начато Бауэром и опубликовано им в книге «Теоретическая биология»⁵.

Я очень хотел бы познакомиться с Вашей работой «О коренном материально-энергетическом отличии живых и косных тел биосферы»⁶, которую я, очевидно, в свое время прозевал. К сожалению, работа распродана, но, может быть, Вы смогли бы ее прислать для ознакомления. Обещаю ее после прочтения сейчас же выслать Вам. Буду чрезвычайно Вам благодарен.

Готовый к услугам *А. Анучин*

Анучин Анатолий Владимирович. Сталіно, Донбасс, Пушкінська, д. 35, кв. 3.**

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 54, арк. 1—2.

Коментарі

¹ *Анучин Анатолій Володимирович (1884—1963)*, біолог, професор. У 1912 р. закінчив біологічне відділення природничого факультету Петербурзького університету. Працював у відділі ентомології у Байрам-Алі (Туркменія), де займався вивченням шкідників бавовни. У 1914—1916 рр. завідувач відділу ентомології Голодностепської дослідної станції; 1916—1918 рр. завідувач відділу ентомології Одеської виноробної

* Дату написання листа встановлено за змістом.

** Далі, очевидно, рукою Г. Д. Шаховської, позначено: «Отв[ечено] 9.VI, и послана книжка. Послана с просьбой прислать обратно. Болен в Узком, послать свой экз[емпляр] с возвратом. В июне возвращена».

станції. Одночасно був доцентом Одеських вищих жіночих курсів. Один із організаторів Сільськогосподарського інституту в Одесі. У 1918—1922 рр. професор зоології Херсонського політехнічного інституту. У 1922 р. переїхав до Москви, де завідував кафедрою зоології у Ветеринарному інституті, а також відділом біології Центральної шовківницької станції, одночасно доцент кафедри 1-го Московського університету. У 1925 р. перебував в Італії, де вивчав біологію шовкопряда. У 1930—1931 рр. завідувач відділу генетики Закавказького інституту шовківництва (м. Тбілісі); у 1931—1934 рр. завідувач кафедри біології у Закавказькому комуністичному університеті, кафедри зоології у Кіровоградському сільськогосподарському інституті і одночасно старший науковий співробітник філії Академії наук СРСР (м. Тбілісі). З 1934 р. завідувач кафедри біології Сталінського (Донецького) медичного інституту, де працював до евакуації установи у 1941 р. Одночасно виконував обов'язки декана. В евакуації професор зоології, декан і завідувач навчальної частини Андижанського вчительського інституту. У 1946 р. отримав атестат професора, не маючи ані кандидатського, ані докторського ступенів. У 1947 р. повернувся у Сталінський (Донецький) медичний інститут, де до виходу на пенсію у 1959 р. завідував кафедрою біології. Автор 41 публікації, 17 з яких присвячені генетиці та селекції шовковичного шовкопряда, 12 — популяризації природничо-наукових знань.

² Очевидно, йдеться про: *Бауэр Э. С.* Теоретическая биология. — М.; Л.: Изд-во ВИЭМ, 1935. — 206 с. Це дослідження було досить революційним для свого часу. У книзі розвинуто принцип сталої нерівноваги живих систем, на якому побудовано цілісну концепцію життя і його проявів.

³ Очевидно, йдеться про: *Материалы к теории возрастных изменений животного (роста, зрелости, старости и смерти)* : тез. к дис. — Сталино: СМИ, 1940. — 9 с. Однак дисертацію вчений так і не захистив.

⁴ Кузнецов Микола Якович (1873—1948), російський радянський ентомолог і фізіолог, лепідоптеролог і зоогеограф, професор. У 1895 р. закінчив курс природничо-історичного відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету. Пізніше працював там прозектором при кафедрі фізіології та порівняльної анатомії, від 1917 р. старший зоолог Академії наук у Петрограді. З 1905 р. завідувач відділу лускокрилих у Зоологічному музеї Імператорської академії наук (пізніше Зоологічний інститут АН СРСР). У 1927—1931 рр. професор Інституту прикладної зоології та фітопатології, у 1931—1934 рр. — Ленінградського державного університету, у 1934—1937 рр. — Ленінградського сільськогосподарського інституту.

Література: *Павловский Е. Н.* Н. Я. Кузнецов (1873—1948) // Энтомологическое обозрение. — 1949. — Т. 30, № 3/4; *Кузнецов Н. Я.* Канва жизни // Там само. — С. 171—172.

⁵ Йдеться про принцип сталої нерівноваги живих систем, сформульований Ервіном Бауером (Bauer Ervin; 1890—1938), радянським біологом-теоретиком угорського походження, який полягає в уявленні про особливий стан молекули «живого» білка. Згідно з даною теорією, життя — наслідок «стійкої нерівноваги» особливих молекул. Із цієї нерівноваги Бауер виводить усі властивості живих організмів — обмін речовин і асиміляцію, подразнення, здатність до розмноження (поділ клітин, ріст і старіння) — і вибудовує власну систему теоретичної біології. Праця Е. Бауера «Теоретическая биология» була видана у Ленінграді у 1935 р. Докладніше див.: *Шноль С. Э.* Эрвин Бауэр и теоретическая биология (К 100-летию со дня рождения) // Природа. — 1990. — № 12. — С. 78—84.

⁶ Йдеться про: *Вернадский В. И.* О коренном материально-энергетическом отличии живых и косных естественных сил тел биосферы. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1939. — 34 с.

Петро Якович Армашевський (1851—1919)¹

П. Я. Армашевський — В. І. Вернадському

№ 18

27 листопада [1888 р.]*, Київ

27 ноября. Киев

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Простите, что так долго не писал Вам. Единственным извинением может служить то обстоятельство, что со времени возвращения из Лондона² и вот почти до настоящего дня мне пришлось употреблять массу времени на устройство своей лаборатории, в которой производился ремонт. Это время до такой степени было суетливо, что невольно запустил некоторые текущие дела и, между прочим, — письмо к Вам.

Относительно цены прибора для демонстрации оптических явлений в кристаллах, я думаю, что Вы ошиблись. Вы пишете, что, по словам Грота³, прибор будет стоить 200—300 м[арок], но ведь мне Fuess⁴ говорил, что он будет стоить до 1800 м[арок]. Если он и прибавил при этом, то не более нескольких сот[ен] марок, ввиду того, что сам еще не знает точной цены. Не пропустили ли Вы в Вашем письме тысячу? Во всяком случае, прибор уже заказан для нашего Университета проф. Шиллером⁵, и я теперь ожидаю получения его, а там можно будет видеть — выписать ли отдельный прибор для минералогического кабинета или можно обойтись, заимствуя из физического кабинета.

Мне тоже приходится возиться довольно часто с органическими соединениями. Мне кажется, что увлечение этими соединениями может принести известные результаты для выяснения соотношений между крист[аллической] формой и физическим составом⁶, хотя по некоторым соображениям, о которых долго было бы распространяться, я полагаю, что наиболее важные результаты в этой области даст нам изучение минералов. Измерение кристаллов органических соединений важно и потому, что делает работы химиков более целесообразными; насколько я знаю, в последнее десятилетие получение новых органических соединений едва ли давало особенно плодотворные результаты, — по крайней мере, в большинстве случаев.

Будьте добры, передайте мой низкий поклон Гроту. Через 2—3 недели (как только разделаюсь с чтением лекций нын[ешнего] семестра) постараюсь выслать ему некоторые кристаллики.

В следующем письме, вероятно, обращусь к Вам с маленьким поручением, а теперь прошу писать — буду очень рад узнать, что Вы подделываете. Как долго Вы пробудете в Мюнхене?⁷

Искренно уважающий Вас

Ваш *П. Армашевский*

* Рік написання листа встановлено за біографією В. І. Вернадського.

Фокка⁸ я еще не получил, хоть она и вышла. Очень интересуюсь этой книжкой. Пожалуйста же, пишите!

Мой реферат об Исачках⁹ еще в печати. Как только получу — вышлю Вам.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 63, арк. 2—3 зв.

№ 19

29 серпня [1891 р.]*, Київ

Київ. Кузнечная, 21, 29.VIII

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Только вчера, возвратясь в Киев, получил Ваше письмо от 16 августа.

Посылаю Вам мою заметку о геол[огическом] строении местности в окр[естностях] Градижска¹⁰. Очень интересуюсь узнать, насколько Ваши наблюдения сходятся с моими.

Очень благодарю Вас за статью из Comptes Rendus¹¹, но до сих пор она не попала мне в руки. Вероятно, получена в университетской лектории, а я туда еще не заходил.

Где печатается Ваша диссертация?¹² Буду рад получить ее. Искренно желаю Вам устроиться согласно Вашим намерениям.

Ваш П. Армашевский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 63, арк. 8—8 зв.

№ 20

1897 р., [Київ]**

1897***

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Позвольте поблагодарить Вас за присланную Вашу работу¹³. Очень интересна она и по фактическому материалу, и по намеченным Вами выводам, и я познакомился с нею с большим удовольствием.

Посылаю Вам образцы [анамезита] и прошу простить, что не сделал этого раньше.

Желаю всего лучшего!

Ваш П. Армашевский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 63, арк. 1—1 зв.

* Рік написання листа встановлено за змістом.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

*** Дату проставлено іншою, можливо В. І. Вернадського, рукою.

№ 21

3 січня [1904 р.]*, Київ

Київ, 3 января

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Простите, Бога ради, что так долго не отвечал на Ваше письмо. Я так запоздал с этим ответом, что многое для Вас оказалось бы неинтересным, так как Вы, вероятно, уже слышали или услышите подробное изложение университетских событий¹⁴ от Алексея Николаевича¹⁵.

Но есть и новости. Как Вы, вероятно, знаете, гвоздем событий прошлого семестра являлось требование М[инистер]ства представить решение Киевского Университетского Суда¹⁶ на предварительное рассмотрение прежде объявления [резолуции] — [обвинения] М[инистер]ства. Теперь оказывается, что это распоряжение М[инистер]ства было вызвано очень определенным указанием, и хоть не вытекало из него непосредственно, но было следствием.

Стало также известно у нас, что по поводу беспорядков в здешнем Политехническом Институте¹⁷ особых репрессий не последует и признано возможным ограничиться теми мерами взысканий, какие были предложены Правлением Института.

У нас также ходят определенные слухи, что московские студенты начинают критически относиться к комиссии по студенческим делам, полагая, что надзор за студентами слишком большой, что это-де замаскированная инспекция¹⁸. Так ли это? На этот счет нам очень важно иметь определенные сведения, так как в самом близком будущем здесь предстоит осуществить такую же комиссию.

Пожалуйста, пишите по временам. Впредь буду аккуратней. Завтра еду в Петербург недели на 2.

Желаю всего лучшего.

Искренно преданный Вам

П. Армашевский

Петербургский адр[ес] — Геологич[еский] Каб[инет].

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 63, арк. 4—5 зв.

№ 22

25 лютого [1905 р.], Київ

25 февраля, Киев

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Сидоренко¹⁹ недели 2 назад обратился ко мне с просьбой рассмотреть его работу и высказать свое мнение о возможности представить ее как диссертацию в Киевский Университет. Пока я ее только просмотрел, но еще не читал. Почему он обратился к Вам за частным отзывом, — не знаю.

* Рік написання листа встановлено за змістом.

Если Вы повидаетесь с проф. Луч[ицким] или Труб[ецким]²⁰, которые в Москве, то узнаете подробности наших совещаний о съезде. Вопрос о младшем персонале у нас решили также в утвердительном смысле, и от них выбрано 4 представителя для участия в съезде²¹.

На совещаниях у нас, между прочим, поднят вопрос об устройстве официального съезда профессоров в Петербурге²². По этому вопросу избрана особая комиссия для его разработки и внесения в Совет.

Вследствие обращения Министра у нас 22 и 23 февраля происходили заседания Совета, на которых выработан ответ. В кратких чертах в нем говорится следующее. Совет, относясь отрицательно к забастовке, весьма желал бы возобновления занятий, но не видит способов к достижению этого, опасаясь возможности самых острых столкновений при открытии университета. В случае, если занятия не возобновятся до 1-го сентября, Совет надеется изыскать меры, которые были бы наименее тягостны для студентов и для вновь поступающих. (Очень одобряется перевод всех студентов на следующий курс с тем, чтобы необходимые экзамены держать в будущем году)²³. В решении Совет полагает, что успокоение студентов наступит вместе с успокоением о[бщест]ва по мере осуществления провозглашаемых реформ, вместе с которыми должна быть осуществлена и коренная реформа университетов (у нас [предмет спора] приобретает также все больше и больше защитников). К реформе университетов и разработке нового унив[ерситетского] устава²⁴ должны приступить немедленно при помощи Советов и их выборных представителей. Записка, составленная комиссией профессоров, Советом принята почти единогласно (3 голоса было против) и уже послана в Петербург.

Всего лучшего!

Ваш П. Армашевский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 63, арк. 6—7 зв.

Коментарі

¹ *Армашевський Петро Якович (1851—1919)*, мінералог, геолог, петрограф. Закінчив Київський університет (1872), від 1873 р., після захисту дисертації на тему «Геологический очерк Черниговской губернии», доцент, з 1885 р. екстраординарний професор кафедри мінералогії та геології Київського університету. У 1873 р. зберігач мінералогічного кабінету. У 1905—1909 рр. декан фізико-математичного факультету. Керівник кафедри мінералогії та петрографії (1885—1916). Засновник наукової школи. Від 24 червня 1917 р. заслужений професор Київського університету.

Брав активну участь у монархістському русі, член «Киевского русского собрания», у 1908—1912 рр. товариш голови «Киевского клуба русских националистов».

З 1874 р. П. Я. Армашевський майже щорічно здійснював, за дорученням Київського товариства дослідників природи, геологічне вивчення регіону Київського учбового округу, до якого належали, зокрема, Чернігівська, Полтавська, Волинська, Херсонська та Таврійська губернії. Зібрав ґрунтовну колекцію мінералів. Перший геолог

Київського університету, який включився у роботу Геологічного комітету зі складання 10-верстної геологічної карти Європейської Росії та 40-го аркуша Загальної геологічної карти Росії. Автор геологічної карти «Полтава — Харьков — Обоянь». Див.: Общая геологическая карта России. Лист 46. «Полтава — Харьков — Обоянь». — СПб., 1903. — 551 с. (Труды Геологического комитета; Т. 15, № 1); Предварительный отчет о геологических исследованиях в Полтавской губернии в 1883 году // Известия Геологической комиссии. — СПб., 1883. — Т. 6. — С. 142—145. Після вбивства Армашевського більшовиками під час «червоного терору» у травні 1919 р. разом із іншими викладачами університету В. І. Вернадський написав некролог «Памяти П. Я. Армашевского», де високо оцінив внесок ученого у розвиток геологічних наук. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 2: Вибрані праці. — К., 2011. — С. 277—278.

Література: *Вернадский В. И.* Памяти П. Я. Армашевского // Объединение (Киев). — 1919. — 27 августа [9 сентября] (№ 1); *Макаренко Д., Созанский В.* Петр Яковлевич Армашевский // Геологический журнал. — 1990. — № 6. — С. 105—108; *Жевахов Н. Д.* Воспоминания товарища обер-прокурора Святейшего Синода князя Н. Д. Жевахова [Электронный ресурс]: в 2-х т. — М., 1993. — Т. 2: март 1917 — январь 1920. — Гл. 18: Профессор П. Я. Армашевский — Режим доступа: http://www.zhevakhov.info/?page_id=60. — Назва з екрана.

² У 1888 р. В. І. Вернадський отримав дворічне наукове відрядження за кордон. Під час поїздки він відвідав також Лондон. 22 вересня 1888 р. В. І. Вернадський писав дружині Наталії Єгорівні: «Курьезно — здесь, в Лондоне, я познакомился, главным образом, с русскими учеными (Армашевским из Киева, Феофилактовым оттуда же, Никитиным etc.)» (*Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской (1886—1889). — М.: Наука, 1988. — С. 181). Повернувшись із поїздки до дружини, яка перебувала у Сан-Ремо, Вернадський писав їй 2 січня 1889 р. з Мюнхена про те, що отримав листа Армашевського (Там само. — С. 231). У листах до дружини у цей період В. І. Вернадський сповіщає про можливість переїхати до Києва, де Армашевський планував піти з кафедри мінералогії (Там само. — С. 187). Проте через низку обставин академік обрав Московський університет.

³ Йдеться про Грота Пауля Генріха (1843—1927), німецького кристалографа та мінералога, професора, директора наукових колекцій Державного музею Баварії, іноземного члена-кореспондента Петербурзької АН (1883).

Навесні 1888 р. Вернадський поїхав до Італії з метою вивчення методів дослідження кристалічних речовин. У Неаполі планував влаштуватися у кристалографічну лабораторію мінералога проф. А. Скаккі (Arcangelo Scacchi). Пробувши у нього місяць, переїхав до Мюнхена, в інститут проф. П. Грота, де, окрім того, відвідував фізичний кабінет проф. Л. Зонке та лекції і практичні заняття проф. К. Гаусгофера.

⁴ Очевидно, йдеться про механіка Рудольфа Фюсса (Rudolf Fuess; 1838—1917), фірма якого у Берліні виготовляла якісні петрографічні мікроскопи, інші оптичні та вимірні прилади.

⁵ Шиллер Микола Миколайович (1848—1910), фізик, засновник і керівник Київського фізико-медичного товариства. Закінчив Московський університет (1868). З 1875 р. приват-доцент, з 1876 р. екстраординарний, з 1884 р. ординарний професор кафедри теоретичної фізики у Київському університеті (заслужений професор з 1901 р.). У 1890—1903 рр. завідував кафедрою фізики. Консультував проектування і будівництво перших освітлювальних ліній і електростанції у Києві. У 1903—1905 рр. директор Харківського технологічного інституту. У 1905 р. увійшов до складу ради міністра народної освіти.

⁶ П. Я. Армашевський викладав в університеті курс кристалографії.

⁷ У середині березня 1889 р. В. І. Вернадський переїхав із Мюнхена до Парижа. Він побував також в Австрії та Німеччині. Відрядження закінчилося влітку 1890 р., проте у грудні 1889 р. — січні 1890 р. відвідав Петербург.

⁸ Фокк Андреас Людвіг (Fock Andreas Ludwig; 1856—1928), німецький фізико-хімік, приват-доцент (з 1885 р.) Берлінського університету.

Очевидно, йдеться про: *Fock A. Einleitung in die chemische Krystallographie.* — Leipzig: W. Engelmann, 1888. — VIII, 126 s.

⁹ Ймовірно, йдеться про: *Армашевский П. Я.* [О геологическом строении с. Исачек Полтавской губернии] // Записки Киевского общества естествоиспытателей. — 1889. — Т. 10, вып. 1. Протоколы. — С. 48—49. Як пише М. І. Дмитрієв, П. Я. Армашевський, який відвідав околиці с. Висачки кілька разів, дав описання ряду оголень, які він спостерігав у каменоломнях і ярах, що прорізують схили. В. І. Вернадський побував у с. Висачки у 1901 р. і зробив власні висновки щодо будови Висачківського пагорба (*Дмитриев Н. И.* К морфогенезису Исачковского холма // Известия географического общества. — 1935. — Т. 67, вып. 1. — С. 3—20).

¹⁰ Ймовірно, йдеться про: *Армашевский П. Я.* О нахождении PaLudina diluviana в послетретичных образованиях южной России // Записки Киевского общества естествоиспытателей. — 1889. — Т. 10, вып. 1. — С. 55—56. Також див.: *Армашевский П. Я.* [О распространении древних речных образований в некоторых местностях бассейна Днепра] // Там само. — 1887. — Т. 8, вып. 2. — С. XIX—XX (Протоколы).

В. І. Вернадський відвідував Градижськ під час експедиції з вивчення земель Кременчуцького повіту влітку 1890 і 1891 р. Див.: *Вернадский В. И.* Кременчугский уезд: Отчет Полтавскому губернскому земству — СПб.: Тип. Б. Евдокимова, 1892. — 145 с. — (Материалы к оценке земель Полтавской губернии; вып. 15). Також див.: *Игнатенко А. А.* 115 лет исследованию В. И. Вернадским Кременчугского уезда: по материалам эпистолярного наследия акад. В. И. Вернадского. — Кременчуг: Ткалич, 2006. — 69 с.; *Никифоров В. В.* О научной деятельности В. И. Вернадского в Кременчугском уезде: 120-летняя перспектива // Грунтознавство. — Дніпропетровськ, 2011. — Т. 12. — № 3—4. — С. 116—121.

¹¹ *Vernadsky W.* Sur la reproduction de la sillimanite et la composition minéralogique de la porcelaine // Comptes rendus hebdomadaires des seances de l'Academie des sciences. — Paris, 1890. — Т. 110. — P. 1377—1380.

¹² Очевидно, йдеться про магістерську дисертацію, яку В. І. Вернадський захистив 27 жовтня 1891 р. у Петербурзькому університеті. Див.: *Вернадский В. И.* О группе силлиманита и роли глинозема в силикатах. — М.: Универ. тип., 1891. — 100 с.; Те саме // Bulletin de la Societe imperiale des naturalistes de Moscou. — 1891. — Т. 5, № 1. — P. — 100.

¹³ Очевидно, йдеться про кн.: *Вернадский В. И.* Явления скольжения кристаллического вещества (физико-кристаллографические исследования). — М.: Универ. тип., 1897. — 189 с. (Ученые записки Московского университета, Отделение естественно-историческое; вып. 13). Цю роботу Вернадський захистив 20 травня 1897 р. у Петербурзькому університеті як докторську дисертацію.

¹⁴ З 17 по 30 листопада 1903 р. у Київському університеті засідав професорський дисциплінарний суд над учасниками студентської демонстрації, що відбулася 3 листопада 1903 р., у річницю страти колишнього студента університету есера С. В. Балмашова, який 2 квітня 1902 р. вбив міністра внутрішніх справ Д. С. Сипягіна. Під час засідання суду в університеті проходили численні студентські сходки, мітинги та демонстрації протесту. Повідомлення про події у Києві у листопаді 1903 р. передру-

ковувала і столична, петербурзька, преса. «Новое время» (№ 9957, від 22 листопада 1903 р.) надрукувало повідомлення київських газет про призупинення занять у Київському університеті на 19 і 20 листопада. «Русские ведомости» (№ 329, від 30 листопада 1903 р.) інформували про те, що у київських газетах опубліковано постанову губернатора про арешт від одного тижня до трьох місяців 45-ти студентів, затриманих 19 листопада біля університету під час вуличних заворушень.

¹⁵ Особу не встановлено. Можливо, Северцов Олексій Миколайович (1866—1936), біолог, зоолог, основоположник еволюційної морфології тварин, фундатор російської школи морфологів-еволюціоністів. Академік РАН (з 1920 р.), ВУАН (з 1925 р.). З 1902 р. професор кафедри зоології та порівняльної анатомії Київського університету. Професор Московського університету (1911—1930). З 1935 р. директор Інституту еволюційної морфології і палеозоології АН СРСР.

¹⁶ Очевидно, йдеться про професорські дисциплінарні суди, відновлені 24 серпня 1902 р. згідно з Тимчасовими правилами. Їм передавалося розслідування дисциплінарних проступків студентів. Від зазначеної дати діяли також Правила про стягнення, що накладаються на студентів вищих навчальних закладів Міністерства народної освіти. В умовах посилення боротьби студентів за демократичні свободи професорський дисциплінарний суд для розгляду студентських справ, у т. ч. про виключення студентів з університету, був певним компромісом між владою й активною частиною студентства. Див.: Суязов В. В. Профессорский дисциплинарный суд в вузах Российской Империи // Вестник науки и образования. — 2015. — № 5 (7). — С. 101—104.

У 1902—1904, 1911—1916 рр. П. Я. Армашевський був суддею професорського дисциплінарного суду Київського університету.

¹⁷ Йдеться про студентські страйки після сходок 3 та 27 листопада 1903 р. Рада Київського політехнічного інституту під головуванням директора М. І. Коновалова 2 грудня більшістю у 24 голоси проти 6-ти постановила: вважати недоцільним і неможливим з'ясувати винуватість учасників заворушень, не проводити розслідування і не виносити питання на дисциплінарний суд. Див.: Из истории Киевского политехнического института: сб. документов и материалов. — К.: Изд-во КГУ, 1961. — Т. 1 (1898—1917). — С. 131—132.

¹⁸ Ймовірно, йдеться про реакцію студентів на реалізацію «Положення про Комісію по студентських установах», затвердженого імператором 15 лютого 1903 р.

Ще у 1901—1902 рр. дозволялося створення студентських науково-літературних і художніх гуртків, а також їдалень, чайних, кас взаємодопомоги, бібліотек і «попечительств для підшукання занять незможним студентам». Крім того, дозволялося вибирати представників студентства — старост курсів і факультетів. Були започатковані курсові наради і рада курсових старост під керівництвом професорів університету.

На прохання Ради Московського університету «комісія з упорядкування університетського життя» у 1903 р. була перетворена не у «комісію кураторів», як в інших університетах, а у «комісію у справах студентських установ», що, серед іншого, займалася питаннями курсових зібрань, які скликалися університетським начальством для обговорення обумовленого переліку питань.

У положенні від 15 лютого 1903 р. зазначалося, що «загальні збори студентів усього навчального закладу, так само як збори студентів по факультетах або відділеннях, не допускаються». Крім того, не дозволялися «подання адрес, колективних прохань, посилення депутатів, виставлення оголошень без дозволу інспекції, влаштування зборищ, проголошення публічних промов, збирання грошей і взагалі всякого роду корпоративні дії, не передбачені цими правилами». Див.: *Фадеева М.* Студенчество и власть: взаимоотношения в практической плоскости. — Режим доступу: <http://mkonf.iriran.ru/papers.php?id=182>. — Назва з екрана.

¹⁹ Сидоренко Михайло Дмитрович (1859—1927), мінералог і кристалограф. З травня 1879 р. відбував дворічне заслання у Східному Сибіру за участь у революційній пропаганді серед залізничників. Закінчив Новоросійський університет в Одесі (1886), де 1890 р. був обраний і затверджений лаборантом мінералогічного кабінету. З 1895 р. приват-доцент кафедри мінералогії. У 1905 р. захистив магістерську дисертацію у Київському університеті. Див.: *Сидоренко М. Д.* Описание некоторых минералов и горных пород из гипсовых месторождений Хотинского уезда Бессарабской губернии: (С шестью чертежами в тексте и четырьмя фототипиями). — Одесса: Типо-литография А. Шульце, 1904. — 106 с.; Рецензія М. І. Андрусова і П. Я. Армашевського // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. — 1905. — Т. 32. — С. 15—19. З 1906 р. професор мінералогії та кристалографії Новоросійського університету.

²⁰ Лучицький Іван Васильович (1845—1918), історик-медієвіст, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1908 р.), приват-доцент із загальної історії у Київському університеті (1870), доцент кафедри загальної історії (1874), професор Київського університету (1877—1907), професор Вищих жіночих курсів у Петербурзі (1908), член ЦК конституційно-демократичної партії (1905), депутат 3-ї Державної думи від Києва (1907). Член Старої Громади. Один із засновників УНТ у Києві. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів І. В. Лучицького у кн. 2 цього видання.

Трубецької Євген Миколайович (1863—1920), князь, філософ, юрист, публіцист. Закінчив Московський університет (1885). У 1886 р. захистив магістерську дисертацію «Про рабство в Давній Греції». Приват-доцент Демидовського юридичного ліцею у Ярославлі (з 1886 р.). З 1894 р. у Київському університеті, з 1897 р. професор юридичного факультету. Один із засновників партії кадетів. З 1906 р. професор Московського університету. У 1907—1908, 1915—1917 рр. член Державної ради. Видавець політичного журналу «Московский еженедельник» (1906—1910). У 1917 р. товариш Голови Помісного Собору Російської Православної Церкви. У 1918—1919 рр. перебував у Києві, Одесі, Криму, на Кубані. У листопаді 1919 р. переїхав до Ростова, де влаштувався працювати в Освазі («Осведомительное агентство»). Помер від висипного тифу у Новоросійську. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 361—372.

Брат філософа Сергія Миколайовича Трубецького (1862—1905), першого виборного ректора Московського університету (1905).

Також див.: *Трубецькой Е. Н.* Университетский вопрос // Право. — 1904. — № 52. — С. 3577—3583.

²¹ В. І. Вернадський був палким прихильником реформ вищої освіти, різко критикував університетський статут 1884 р. та виступав за надання вишам автономії та самоврядування. Див.: *Вернадский В. И.* Об основаниях университетской реформы. — М., 1901. — 17 с., передрук. у кн.: *Вернадский В. И.* О науке : в 2 т. Т. 2: Научная деятельность. Научное образование.— СПб. : Изд-во РХГИ, 2002. — С. 115—147. У грудні 1904 р. у газеті «Наши дни» Вернадський опублікував статтю, де пропонує виявити ініціативу і створити свій професійний союз «для досягнення академічної свободи». Він вказує на принизливе становище, у яке поставлені професори та викладачі вищих навчальних закладів: «Одинаково как отношение к ним государственной власти и администрации, так и определенное уставами положение их внутри академических учреждений находится в полном противоречии с тем местом, которое должен занимать профессор в жизни своего народа, и резко нарушает живые государственные потребности страны. Русский профессор находится под особым полицейским надзором. Каждый его шаг и каждое неосторожно сказанное им слово могут вызвать и не

раз вызывали полицейские и административные возмездия, в результате которых являлось прекращение профессорской деятельности, стеснение, а иногда многолетнее ослабление его научной работы. Если профессор не вошел в состав бюрократической машины, не присоединился к тем силам, которые активно поддерживают полицейский бюрократизм, губящий нашу страну, вся его жизнь может пройти в душных тисках специального полицейского надзора; он не может быть уверен, что по произволу администрации и по неизвестным ему причинам он в один прекрасный день не будет устранен от дорогой ему деятельности. И это устранение может произойти в самой грубой и унижительной форме, без всякой возможности выяснить и понять случившееся» (*Вернадский В. И.* О профессорском съезде // Наши дни. — 1904. — 20 дек.). Вернадский був автором записки «Нужды просвещения» за підписом 342 науковців, опублікованої у газеті «Наши дни» у січні 1905 р.

Серед завдань реформування вищої школи було також і розширення прав «молодшого» викладацького персоналу вишів — численного корпусу приват-доцентів, професорських стипендіатів та лаборантів — вирішення питань оплати праці, соціально-правових гарантій. Молодші викладачі ставили питання про розширення своїх прав при голосуванні в університетських радах, про спрощення доступу до професорського звання — заміну двох післядипломних ступенів одним. Див.: *Посохов С. І.* Погляди В. І. Вернадського на «університетське питання» в контексті політичної ситуації в Російській імперії наприкінці XIX — на початку XX ст. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Історія». — Харків, 2002. — Вип. 34 (№ 566). — С. 232—240.

²²Перший професорський з'їзд відбувся 25—28 березня (7—10 квітня) 1905 р. у Петербурзі. На з'їзді висловлювалися думки про народне представництво в країні для докорінного реформування ВНЗ, про необхідність негайного надання їх радам повноважень для самоврядування. З ініціативи, у т. ч. й В. І. Вернадського, на з'їзді засновано Академічний союз (Всеросійський союз діячів науки і освіти). Політичною платформою союзу стала підписана академіками та професорами «Записка про потреби освіти» (опублікована 12 (25) січня 1905 р.), у якій містилися вимоги стосовно реформи вищої школи на принципах академічної автономії (виборність усіх посад в університеті), введення політичної свободи, скликання народного представництва. У резолюціях II з'їзду Академічного союзу (25—28 серпня / 7—10 вересня 1905 р.) містилися вимоги змінити університетський статут 1884 р., ввести виборність професорсько-викладацького складу університетів і їх ректорів, дозволити жінкам навчатися в університетах. З'їзд закликав своїх прихильників брати участь у виборах у Державну думу. Після опублікування Манифесту 17 жовтня 1905 р. Академічний союз відмовився від опозиційної діяльності, засудив грудневе збройне повстання 1905 р. у Москві. На жовтень 1905 р. в Академічний союз входило понад 1800 чоловік (понад дві третини університетських викладачів Росії), він складався з відділень (бюро): Петербурзького, Московського, Київського, Харківського, Одеського, Казанського, Юр'ївського, Варшавського, Катеринославського, Новоалександрійського (Люблінська губернія, Польша), Ярославського, а також Паризького (об'єднував викладачів Вищої вільної школи політичних наук). Академічний союз було скасовано у 1918 р. Див.: *Іванов А. Е.* В преддверии кадетской партии: Всероссийский союз деятелей науки и высшей школы // Власть и наука, ученые и власть. 1880-е — начало 1920-х годов : мат. Междунар. науч. colloquium. — СПб., 2003. — С. 202—212.

У той же час лунали протести проти залучення університетів «у чужу для них сферу політичної боротьби». Два з'їзди правих професорів відбулися у Петербурзі у квітні 1906 р. і у грудні 1910 р., в університетських містах створювалися праві академічні корпорації за участю студентів.

²³ Студентські виступи із страйками і припиненням занять охопили багато міст (Харків, Київ, Одеса, Петербург тощо) у січні — лютому 1905 р., у т. ч. і у зв'язку з подіями «кривавої неділі» 9 (22) січня у Петербурзі. Заняття було припинено (як за рішенням ректорів, так і студентів) у багатьох університетах, інститутах, ліцеях. Влада почала навіть закривати виші. Уряд терміново обговорював подальші кроки, Міністерство народної освіти запропонувало університетським радам висловити свою позицію. Однак влада вирішила відновлення занять відкласти на 1 вересня. Вирішено було залишити всіх студентів на тих самих курсах на наступний рік; якщо восени заняття не відновляться, то університети закрити зі звільненням усього наявного складу студентів і професорів. На 2-му професорському з'їзді у серпні у Москві представники 40 ВНЗ висловилися за відновлення навчальних занять. Влада завбачливо затвердила «Тимчасові правила» (27 серпня), намагаючись пом'якшити напруженість у вищівському середовищі. Однак восени у ВНЗ почався мітинговий період, у т. ч. і за участю «сторонньої публіки», влада фактично закрила ВНЗ, ввівши у будівлі поліцію. Університети не діяли й у наступному півріччі. Заняття поновилися у вересні, втім під час революційних подій у жовтні 1905 р. багато ВНЗ було закрито до осені 1906 р.

²⁴ Розроблений під керівництвом міністра освіти, колишнього начальника Академії Генерального штабу В. Г. Глазова детальний проект нового Загального статуту імператорських російських університетів був негативно сприйнятий більшістю професорських колегій (у жовтні 1905 р. Глазова звільнено з посади міністра). Імператорським указом від 27 серпня 1905 р. були введені у дію «Тимчасові правила», які доповнювали університетський статут 1884 р. Вони повернули професорським радам право обрання ректора і деякі початки автономної самоорганізації у порівнянні зі статутом 1884 р. Професорам надавалося право також обирати заступника ректора і деканів, а студентам — збиратися на сходки. На ради ВНЗ покладався обов'язок стежити за ходом навчального процесу. Дозволялися прийом до університетів випускників семінарій, реальних і комерційних училищ, зарахування жінок як вільних слухачок. Відновився університетський суд. Однак лише 14 вересня 1906 р. імператор затвердив положення Ради міністрів «Про скасування в університетах посади інспектора студентів і його помічника та запровадження посади проректора», яке юридично оформило те, що на практиці існувало вже майже рік. Міністерство повністю переклало на професорську колегію нагляд за студентами.

Дмитро Іванович Багалій (1857—1932)¹

В. І. Вернадський — Д. І. Багалію

№ 23

11 червня 1914 р., Бутова Кобила

11.VI.[19]14*
Бутова Кобила

Многоуважаемый Дмитрий Иванович,

Пишу Вам по поводу законопроекта о радиевых экспедициях², который прошел в Гос[ударственной] Думе. Очень прошу Вас посодействовать его более быстрому прохождению в Гос[ударственном] Совете³. Он внесен правительством и, я думаю, не встретит возражений. Законопроект и так запоздал. Он внесен в декабре Академией Наук в Мин[истерство] Нар[одного] Пр[освещения], но Министерство только в марте, перед каникулами, внесло его (без всяких изменений) в Г[осударственную] Д[уму]. Из-за позднего времени и недостатка средств нам пришлось отложить пока экспедиции в Сибирь, которые будут очень сокращены в этом году, а в Фергану, на Урал и т. д. экспедиции отправились на всякие остатки и добытые средства — но обеспечены ими только до 15—10 июля. Если законопроект застрянет — наше положение будет трагическое, а между тем дело нужное и важное, и жаль терять год.

Если Вам нужны какие бы то ни было справки, мой адрес: Шишаки, Миргород[ский] у[езд] Полтавской губ[ернии], дача Вернадских⁴.

По дороге сюда читал Ваш сборник «Просвіта»⁵, купленный мной в Харькове. Не знал о Вашем юбилее⁶, — позвольте, хотя поздно, поздравить Вас. Любопытна история культуры, так быстро исчезающая из нашего сознания даже в немногие годы. Я это очень чувствую, работая над историей естествознания в России в XVIII—XIX веках⁷.

Мой сын⁸ мне передавал, что он видел и познакомился с Вами в Истор[ическом] Общ[естве]⁹. Надеюсь, это знакомство укрепитя. Он теперь прив[ат]-доц[ент] по русской истории в С[анкт]-П[етербургском] Унив[ерситете] и работает по истории масонства XVIII в.¹⁰

Всего лучшего

Ваш *В. Вернадский*

Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 37, од. зб. 154, арк. 1—1 зв.

* На звороті рукою Д. І. Багалія позначено: тел. В. И. Вернадского 40-18 (Ольга Ивановна).

№ 24

24 травня 1919 р., Київ

24.V.1919*

Високошановний Дмитре Івановичу,

Прошу Вас головувати на сьогоднішніх зборах Спільн[ого] зібр[ання].
Свій голос для виборів доручаю академ[іку] С. П. Тимошенкові.

Ваш *В. Вернадський*

P.S. Маю надію завтра або післязавтра вже вийти, але сьогодні ще застаюсь дома.

Мені здається, нам необхідно сьогодні обрати трьох представників Академії до Асоціації учених установ та вищих шкіл України. Треба [від] Національної бібліот[еки] та Комісії для пізнання природних багатств України дати окремих представників?

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 26 144, арк. 9.

Опубл.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 322.

Коментарі

¹ *Багалій Дмитро Іванович (1857—1932)*, український історик, громадський та політичний діяч. Академік УАН (з 1918 р.). Закінчив Київський університет. З 1887 р. екстраординарний професор, з 1889 р. ординарний професор Харківського університету. Ректор Харківського університету (1906—1911). У 1905 р. вступив до конституційно-демократичної партії. Виборний член Державної Ради від університетів (1906, 1911—1914). Харківський міський голова (1914—1917). Після 1917 р. відійшов від політичного життя. Голова видавничого комітету Харківського товариства грамотності (1891—1904). Голова правління Харківської громадської бібліотеки (1893—1910). Один із засновників УАН, голова Історично-філологічного відділу ВУАН (1918—1920, 1929—1930). Голова Харківського наукового товариства (1921—1922). Керівник Центрального архівного управління УСРР при ВУЦВК (1923—1924). Голова Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури (1922—1929). Директор Науково-дослідного інституту Т. Г. Шевченка (1926—1932). Брав активну участь у створенні радянської вищої школи. На початку 1920-х років входив до Комісії консультантів при НКО УСРР. З реформуванням Харківського університету в Академію теоретичних знань обіймав посаду декана і завідувача кафедри. Після створення 1921 р. Харківського інституту народної освіти і до 1927 р. працював у ньому професором, викладаючи курс історії України.

Автор понад 500 наукових праць.

Література: Ювілей академіка Дмитра Івановича Багалія. 1857—1927. — К., 1929. — 216 с.; *Кравченко В. В.* Д. И. Багалій: научная и общественно-политическая деятель-

* На бланку: Голова-Президент Української Академії Наук у Києві.

ність. — Харків, 1990. — 176 с.; Дмитро Іванович Багалій — професор Харківського університету : бібліогр. покажч. — Харків, 1992. — 200 с.; *Богдашина О. М.* Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. академіка Д. І. Багалія (1921—1934). — Харків, 1994. — 195 с.; *Багалій Д. І.* Вибрані праці : в 6 т. — Харків, 1999—2008; *Кравченко В. В.* Історик для України // Кравченко В. В. Україна, імперія, Росія : вибрані ст. з модерної історії та історіографії. — К., 2011. — С. 133—196; Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 101—121.

² У 1910 р. В. І. Вернадський став ініціатором створення в Академії наук Радієвої комісії. Він подав записку «О необходимости исследования радиоактивных минералов Российской империи» (СПб., 1911) і в цьому ж році виступив на Загальних зборах АН з доповіддю «Задача дня в области радия». Див.: *Известия Императорской Академии Наук.* Сер. 6. — 1911. — Т. 5, № 1. — С. 61—72. У цьому виступі Вернадський говорить про важливість і необхідність дослідження території Росії на радій, оскільки «перед нами открываются в явлениях радиоактивности источники атомной энергии, в миллионы раз превышающие все те источники сил, какие рисовались человеческому воображению». Він намагався привернути увагу наукової громадськості і влади до пошуків радіоактивних мінералів і руд, виступив перед журналістами і репортерами газет, писав статті, популярно роз'яснюючи суть справи і намагаючись зацікавити різні верстви суспільства цією проблемою. На його прохання московське «Общество содействия успехам опытных наук и их практических применений имени Христофора Семеновича Леденцова» виділило на лабораторні роботи і дослідження в області радіоактивності 3600 руб. Вже влітку 1911 р. були організовані експедиції у Середню Азію, на Урал і Кавказ. В. І. Вернадський особисто брав участь в експедиційних польових роботах. За його клопотанням Міністерство народної освіти виділило частину коштів на уральську експедицію та ініціювало у Державній думі питання про асигнування коштів для пошуків радіоактивних руд. На початку 1912 р. у Державній думі розглядався законопроект про асигнування 10 тис. руб. «на розвідку радю». У 1913 р. підготовлено проект, а у червні 1914 р., після обговорення у Державній думі, схвалено закон про виділення Академії наук величезної на той час суми у 169 тис. 500 руб. для досліджень радіоактивних мінералів Росії у 1914—1916 рр. Див.: *Ильина Т. Д.* Ядерная физика в науках о Земле : ист. очерк. — М., 1988. — С. 18—19; *Вернадский В. И.* Труды по радиогеологии. — М., 1997. — С. 242.

Вже у 1912 р. з ініціативи та під керівництвом В. І. Вернадського була організована постійно діюча Радієва експедиція. Видавалися її праці (всього вийшло 9 номерів). У квітні 1918 р. почав працювати Радієвий відділ Комісії з вивчення природних продуктивних сил Росії при АН; у 1919 р. — Радієвий відділ Фізико-технічного інституту, а у січні 1922 р. був створений Державний радієвий інститут, його організатором і першим директором став В. І. Вернадський. Він керував роботою інституту до 1938 р., коли передав пост директора своєму учневі — акад. В. Г. Хлопину.

³ Професор Харківського університету Д. І. Багалій був обраний членом Державної ради (від 1906 р. існувала паралельно з Державною думою як законодавчий орган — верхня палата першого російського парламенту) у квітні 1906 р. від академічної курії, входив до групи лівих (як і інші члени академічної групи, на знак протесту вийшов зі складу у липні 1906 р.). Знову став членом Державної ради у жовтні 1911 р. (залишався до жовтня 1915 р.).

В. І. Вернадський також обирався членом Державної ради у 1906, 1907 та 1915 рр. (склав із себе повноваження у липні 1906 р. на знак протесту проти розпуску Думи;

був визнаний таким, що вибув за «втрату цензу» у 1911 р., після відставки з Московського університету).

⁴ Родина Вернадських володіла невеличким «маєтком» на лівому березі р. Псьол, на т. зв. Бутовій горі, з ділянкою лісу у районі дачного містечка Єреськи (близько 7 верст від волосного містечка Шишаки), загальною площею майже 12 десятин. Цю маєтність В. І. Вернадський купив у травні-червні 1913 р. у Миколи Григоровича Вірського за 6 тис. руб. (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 157, арк. 342—346). Тут у 1913—1914 рр. було зведено невеликий двоповерховий будинок. Наприкінці громадянської війни дачу було пограбовано та спалено. Сьогодні є наміри відновити будинок. Див.: *Губарь В. М.* Меморіальні заходи з увічнення пам'яті В. І. Вернадського на Полтавщині (до 147-річчя від дня народження вченого) // Біосферно-ноосферні ідеї В. І. Вернадського й еколого-економічні та гуманітарні проблеми розвитку регіонів : Міжнар. наук.-практ. конф. — Кременчук, 2010. — С. 5—16.

⁵ Очевидно, йдеться про: *Багалея Д. И.* «Просвита» : очерки по истории украинской культуры // Сборник Харьковского Историко-филологического общества : издан в честь проф. Д. И. Багалея (1880—1910) / [предисл. проф. Н. Сумцова]. — Т. 20. — Харьков: Тип. «Печатное дело», 1911 (обкл. 1912 р.). — 624 с.

⁶ Див. окремий збірник: Профессор Дмитрий Иванович Багалея. К тридцатилетней годовщине его учено-педагогической деятельности (1880—1910) / Издание Харьковского Историко-филологического общества. — Харьков: Тип. «Печатное дело», 1912. — 82 с.

⁷ У квітні 1912 р. Вернадський читав у Петербурзькому університеті курс із 6-ти лекцій з історії природознавства XVIII ст. у Росії. Він хотів прочитати подібний курс у Москві, в університеті ім. А. Л. Шанявського, включивши у нього не менше ніж 8—10 лекцій. В. І. Вернадський вирішив доопрацювати лекції та переробити їх на книгу. Опублікував вступну главу: Очерки по истории естествознания в России в XVIII столетии // Русская мысль. — 1914. — № 1. — С. 1—23. Книга видана більш ніж через півстоліття з урахуванням частин лише стосовно XVIII ст., що збереглися у рукописі. Див.: *Вернадский В. И.* Очерки по истории естествознания в России в XVIII столетии (1914) // Вернадский В. И. Труды по истории науки в России. — М.: Наука, 1988. — С. 63—201.

⁸ Вернадський Георгій Володимирович. Докладніше про нього див. комент № 1 у розділі листів Г. В. Вернадського у кн. 2 цього видання.

⁹ Очевидно, йдеться про Історичне товариство при Петербурзькому університеті, засноване у 1889 р. Діяло до 1917 р. У його роботі брали участь історики Петербурга, Москви, Києва, Одеси, Харкова, Казані та інших міст. Видавало неперіодичний збірник «Историческое обозрение» (вийшов 21 том). Незмінний голова комітету товариства — М. І. Карєєв.

¹⁰ У 1910 р. Г. В. Вернадський закінчив Московський університет з дипломом I-го ступеня, однак його не залишили для підготовки до професорського звання. Після відставки на знак протесту лівих професорів Московського університету (одним із ініціаторів акції був В. І. Вернадський), Георгій, як і батько, переїхав до Петербурга. Тут він склав магістерські іспити і почав готувати дисертацію з історії колонізації Сибіру у XVI—XVII ст. Восени 1913 р. Г. В. Вернадський став приват-доцентом університету і змінив тему досліджень — почав займатися історією франкмасонства у Росії у XVIII ст. 22 жовтня 1917 р. захистив дисертацію з цієї теми. Див.: *Вернадский Г. В.* Русское масонство в царствование Екатерины. — Пг., 1917. — 286 с.

Володимир Гаврилович Бажаєв (1865—1916)¹

В. Г. Бажаєв — В. І. Вернадському

№ 25

6 січня 1905 р., [Москва]*

6 янв[аря] 1905

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я очень извиняюсь за то, что не приехал к Вам вчера. Причина в том, что мне очень нездоровилось. Предупредить Вас я, к сожалению, не мог.

Примите уверение в совершенном уважении и искренней признательности.

В. Бажаев

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 85, арк. 1.

№ 26

8 лютого 1905 р., Київ

8 февр[аля] 1905 г. Киев, Бибиковский бульвар, 50

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Ю. Н. В[агне]р², недавно приехавший из Москвы, сообщил нам кое-что о ходе интересующего нас дела³, но многое осталось невыясненным. Если решено все передать в Петербург, то остается ли в силе наш уговор относительно составления здесь, в Киеве, мотивированной записки, и если да, то не нужно ли соответственно новому направлению дела изменить построение записки? Затем, остается ли в силе прежнее предположение относительно «свидания» на масляной⁴ или срок изменен, получим ли мы какое-нибудь приглашительное уведомление и пр.? Кроме того, относительно способов выяснения, кому именно ехать, — мы остаемся пока при московском январском решении.

В ожидании скорого ответа остаюсь

Преданный Вам

В. Бажаев

Ответьте или на мое имя, или на имя М. М.⁵

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 85, арк. 3.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 27

22 лютого 1905 р., Київ

22 февраля 1905. Киев

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Вашу телеграмму и заказное письмо получил и с их содержанием товарищей ознакомил. Обещанного Вами петербургского проекта не получил. Впрочем 1 экз. этого проекта был уже ранее получен от Астрова⁶.

Наш проект и краткую объяснительную записку Вы теперь, вероятно, уже получили. Из содержания этих двух документов Вы, конечно, уже усмотрели, что петербургский проект здесь, в Киеве, не встречен сочувственно. Особенно несимпатичным показался пункт, заранее предусматривающий целую кучу комиссий с предустановленным составом. По нашему общему мнению, петербургский проект — характерное произведение людей (приученных), успевших свыкнуться с петербургской атмосферой централизации и бюрократизма. До какой степени велико несочувствие к петербургскому проекту, можете судить по тому, что на состоявшемся на днях товарищеском ужине с участием до 70 лиц* (профессора университета⁷, наши профессора, преподаватели, лаборанты и пр.) — петербургский проект был отвергнут единогласно. Конечно, по пунктам его не рассматривали, но в целом ряде [речей] охарактеризовали его в существенных чертах. Проникающий проект дух бюрократизма и пренебрежения к провинции (не говорится даже о необходимости рассмотрения и утверждения проекта на съезде) — встретил горячее осуждение. Детальное рассмотрение проекта в более тесном кружке привело к заключению, что единственный выход из создавшегося положения заключается в признании полной внутренней автономии каждой местной академической группы. Пусть петербургский проект будет уставом петербургской местной группы, а для провинциальных групп должны быть выработаны другие уставы. Такое разнообразие местных организаций нисколько не помешает, по нашему мнению, слиянию всех местных групп в один общий союз на федеративных началах. Общей связью послужат периодические съезды и постоянное бюро (с чисто исполнительными функциями), местопребывание коего ни в коем случае не должно быть Петербург, по соображениям — после всего сказанного — понятным. Придуманный нами выход в том отношении еще целесообразен, что он устраняет опасность большого [трения] с представителями Петербурга. Их свобода самоопределения останется в полной неприкосновенности.

Курское избиение⁸ произвело и здесь громадное впечатление, но какого-либо коллективного протеста по этому поводу пока не затевается.

Из академических новостей самое свежее заключается в том, что на наше советское представление о необходимости объявить институт закрытым до осени (с подробным изложением мотивов) последовал по телеграфу отрицательный ответ министра, а сейчас, очевидно, получена и сама

* Примітка В. Г. Бажаява: «Университетских профессоров по случайной причине было мало (человек 7—8, в т. ч. Тр[убецкой], Луч[ицкий], Сев[ерцов], Андрусов), зато представителей универ[ситетских] младших преподават[елей] было много».

бумага: только что вручена повестка на экстренное заседание. Потом сообщу — в чем дело.

Преданный Вам *В. Бажаяев*

P.S. Делегаты на съезд⁹ у нас уже выбраны. 19-е февраля прошло совершенно спокойно¹⁰.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 85, арк. 4—5 зв.

№ 28

15 квітня 1905 р., [Москва]*

15.IV.1905 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Быть может, мне удастся так устроиться со своими делами, чтобы задержаться в Москве после Пасхи¹¹ еще на 1—1½ недели. На сей конец мне очень хотелось бы заручиться разрешением присутствовать на предстоящих (30-го) совещаниях по аграрному вопросу¹². Быть может, Вас не затруднило бы устроить мне доступ на эти совещания. Я был бы Вам очень признателен за это. Не откажите сообщить мне ответ или почтой, или (ввиду почтовой праздничной неурядицы) особой запиской на мое имя, за которой я заехал бы лично к Вам как-нибудь на Пасхе. В случае, если я Вас застану дома, то попрошу у Вас еще некоторых сведений об этих совещаниях.

Простите за причиняемое беспокойство.

Преданный Вам

В. Бажаяев

Адрес: Смоленский рынок, угол Проточного пер[еулка], д[ом] Бакастова, кв[артира] Минина¹³ — Вл[адимиру] Гавр[иловичу] Бажаяеву.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 85, арк. 2—2 зв.

№ 29

24 квітня 1905 р., [Москва]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Второпях я забыл, кажется, оставить Вам свой московский адрес: Смоленский рынок, угол Проточного пер[еулка], д[ом] Бакастова, кв[артира] Минина, Влад[имиру] Гавр[иловичу] Бажаяеву.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Місце написання листа встановлено за змістом. Адреса на звороті: Его высококоролію профессору Владимиру Ивановичу Вернадскому. Здесь. Б[ольшая] Никитская, Долгоруковский пер[еулк]. Университет.

Если не получу какого-нибудь экстренного известия из Киева или отменяющего уведомления от Вас, то 28-го в 2 ч[аса] дня буду в д[оме] Новосильцева¹⁴.

Если можно, пришлите мне программу совещания.

Преданный Вам

В. Бажаев

24.IV.[19]05

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 85, арк. 6.

№ 30

[Не пізніше 1908 р., Москва]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я и два моих товарища (проф. М. М. Тихвинский и К. Г. Шиндлер¹⁵) очень хотели бы с Вами побеседовать. Просим Вас уделить нам немного времени завтра, в пятницу, в 12 ч[асов] дня.

Преданный Вам

В. Бажаев

P.S. В случае невозможности уделить время завтра, не откажите сообщить об этом М. М. Тихв[инскому] — телефон № 238¹⁶ (электрическая станция, квартира Верещагина¹⁷).

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 85, арк. 9. Візитна картка.**

№ 31

19 лютого 1911 р., [Київ]***

19.II.1911

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я не прислал Вам обещанной справки о Тимошенко, Шиндлере и Нечаеве¹⁸, потому что оказалось, что за время моего отсутствия из Киева в Р[усских] Вед[омостях] была напечатана статья с оценкой значения и заслуг всех трех профессоров. Правда, в напечатанной справке (которой и сам не читал, потому что не нашел этого номера у себя) несколько обижен Нечаев: сведения о нем слишком скудны, но этот пробел Вы могли бы восполнить сами лучше, чем кто-нибудь из нас. О положении дел у нас в институте я Вам ничего не пишу, потому что мой коллега Ключарев¹⁹ информирует Вас о всем лично.

Искренно Вам преданный

В. Бажаев

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 85, арк. 7—8.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом, насамперед за біографією інженера Д. І. Верещагіна.

** На візитній картці зазначено: Владимир Гаврилович Бажаев. Профессор Киевского Политехнического Института.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

Коментарі

¹ *Бажаєв Володимир Гаврилович (1865—1916)*, учений у галузі сільськогосподарської економіки і статистики, один із фундаторів вітчизняної суспільної агрономії. Після закінчення Московського 1-го реального училища влітку 1885 р. вступив до Петровської землеробської академії. Учень О. Ф. Фортунатова. Після закінчення академії працював земським агрономом у Московській губернії. Сприяв введенню правильної травопільної сівозміни у селянських господарствах, домігся створення зразкового господарства у с. Мещерському, а також заснування Шаповської сільськогосподарської школи у Подільському повіті. Наприкінці 1894 р. аграрне відомство Росії направило його до Томської губернії для обстеження її у сільськогосподарському відношенні. У 1898 р. Рада Московського сільськогосподарського інституту запросила його прочитати для студентів серію лекцій про організацію селянських травопільних господарств. У листопаді 1900 р. на вченій раді Московського сільськогосподарського інституту захистив магістерську дисертацію. Працював у Міністерстві землеробства і державного майна. У 1903 р. прийняв пропозицію Ради КПІ очолити кафедру сільськогосподарської економіки і сільськогосподарської статистики на сільськогосподарському відділенні. Згодом декан сільськогосподарського відділення, ініціатор відкриття 10 листопада 1903 р. Агрономічного гуртка при КПІ, чимало слухачів якого стали видатними вченими й організаторами вітчизняного галузевого науково-освітнього процесу, зокрема, А. М. Венгеровський, С. Ф. Веселовський, С. Й. Воробійов, А. М. Засухін, В. В. Колкунов, С. М. Кулжинський, М. М. Кулешов, Ф. І. Левченко, А. Г. Терниченко, П. О. Широких, О. А. Яната та ін.

Крім КПІ, від імені якого навесні 1916 р. В. Г. Бажаєв був обраний до фінансово-економічної комісії профільного міністерства, він викладав на створених у лютому 1906 р. Київських сільськогосподарських курсах, що у червні 1908 р. перетворилися на Київський комерційний інститут. Від 1911 р. позаштатний ординарний професор кафедри статистики й економічної географії, член Опікунської ради комерційного інституту. Читав на економічному відділенні курси економічної географії та сільськогосподарської економіки, на комерційно-технічному відділенні — економічну географію. Завідувач кабінету економічної географії. Член ради Київського товариства грамотності і правління Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості. Викладав на курсах цього товариства грамотності. Творча спадщина налічує 63 наукові та науково-популярні праці, а також підручники для аграрних вишів із питань аграрної економіки, статистики, кооперації, суспільної агрономії, сільськогосподарської політики, біографістики та історії сільського господарства.

Основні праці: *Очерки крестьянского сельского хозяйства и сельскохозяйственных земских мероприятий в Московской губернии.* — М.: Тип. «Рассвет», 1892. — VII, 147 с.; *О системах земледелия в Томской губернии.* — Томск: П. И. Макушина, 1896. — 27 с.; *Крестьянское травопольное хозяйство в нечерноземной полосе Европейской России.* — М.: Изд. Тихомирова, 1900. — 50 с.; *Конспект курса сельскохозяйственной экономики, прочитанного в Киевском политехническом институте.* — К.: Тип. П. Барского, 1904. — 180 с.; *Руководство к правильному устройству травосеяния в наделных крестьянских полях Московской губернии.* — 6-е изд. — М.: Моск. губ. земство, 1909. — 36 с.; *Крестьянская аренда в России.* — М.: К. Тихомиров, 1910. — 98 с.; *К вопросу о хозяйственных районах.* — К.: Печатня С. П. Яковлева, 1915. — 23 с.; *Конспект курса сельскохозяйственной статистики.* — 6-е изд. — К., 1916. — 142 с.

Література: *Фортунатов А. Ф.* Памяти ученика (В. Г. Бажаева) // *Русские ведомости.* — 1916. — № 124. — С. 4; *Веселовський С.* Професор В. Г. Бажаєв // *Хозяйство.* —

1916. — № 23—26 (1 юля). — С. 497—415; Список печатных работ проф. В. Г. Бажаева (1889—1916) // Там само. — 1916. — № 29—30 (31 юля). — С. 501—503; *Вергунов В. А.* Бажаев Володимир Гаврилович (1865—1916) — відомий вчений — аграрний економіст та один із фундаторів вітчизняної суспільної агрономії // *Aplikované vědecké novinky: Materiály X mezinárodní vědecko-praktická conference, Praha, 27.07.2014 — 05.08.2014.* — Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2014. — Díl 7: Historie. Politické vědy. — S. 40—44; *Сиченко І. А.* Розробка травопільних сівозмін у творчій спадщині В. Г. Бажаєва // *Історія науки і біографістика.* — 2015. — № 4. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2015_4_16. — Назва з екрана.

² Вагнер Юлій Миколайович (1865—1945), біолог, зоолог. Закінчив Петербурзький університет. Працював на Соловеській, Севастопольській та Неаполітанській зоологічних станціях; доктор зоології. Професор зоології у КПІ (1898—1911). Подав у відставку на знак протесту проти репресій, спрямованих на революційно налаштованих студентів, і звільнення трьох деканів інституту. У 1910 р. очолював Дніпровську біологічну станцію. Міністр праці у кабінеті Ф. А. Лизогуба (з травня 1918 р.). В еміграції викладав на сільськогосподарському факультеті у Белградському університеті. Помер, за деякими даними, в Австрії. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Ю. М. Вагнера у цій книзі.

³ Очевидно, йдеться про проблеми реформування вищої школи, а також плани створення Академічного союзу (Союзу діячів науки і освіти). Див. комент. № 21, 22 у розділі листів П. Я. Армашевського у цій книзі.

⁴ Йдеться про масляну — тиждень, що передує Великому постові (сім тижнів до Великодня, який у 1905 р. припадав на 17 квітня).

⁵ Ймовірно, Тихвинський Михайло Михайлович (1864—1921), інженер-технолог, професор КПІ. Головний хімік «Товарищества нефтяного производства братьев Нобель». Після 1917 р. керуючий лабораторіями відділу Головного нафтового комітету ВРНГ, член Сапропелевого комітету АН, професор Технологічного і Гірничого інститутів. Давній приятель В. І. Леніна. Розстріляний у вересні 1921 р. у справі «Петроградської бойової організації» («таганцевський закат»), незважаючи на клопотання президента РАН О. П. Карпінського, спрямоване особисто до Леніна. Реабілітований 1991 р. Див.: *Вернадский В. И.* Дневники: март 1921 — август 1925. — М., 1998. — С. 123—124.

⁶ Ймовірно, Астров Олександр Іванович (1870—1919), інженер-гідралік, професор прикладної техніки Московського технічного училища. У 1905—1906 рр. перший декан механічного відділення, з вересня 1909 р. ад'юнкт-професор, з лютого 1913 р. професор прикладної механіки і теорії побудови машин. З 1914 р. професор кафедри практичної механіки Московського сільськогосподарського інституту. Під час Першої світової війни член Російського заготівельного комітету, що займався організацією поставок озброєння для російської армії. У квітні 1917 р. був призначений керуючим навчальним відділом Міністерства торгівлі та промисловості. З осені 1917 р. продовжив викладацьку діяльність у Сільськогосподарському інституті. Заарештований ЧК і розстріляний у справі «Національного центру».

⁷ Бажаєвим згадані у примітці:

Трубецької Євген Миколайович, Лучицький Іван Васильович і Северцов Олексій Миколайович. Докладніше про них див. у комент. № 20 і № 15 у розділі листів П. Я. Армашевського у цій книзі.

Андрусов Микола Іванович (1861—1924), геолог, палеонтолог-стратиграф, мінералог. Академік РАН (з 1914 р.), УАН (з 1919 р.). Закінчив Новоросійський університет. Викладав у Петербурзькому та Новоросійському університетах, професор Юр'євського, Київського університетів (з 1905 р.), Вищих жіночих курсів у Петербурзі, співробітник Геологічного комітету. У 1914—1918 рр. очолював Геологічний музей

Петроградської АН. У 1918—1920 рр. професор Таврійського університету. Навесні 1920 р. емігрував. З 1921 р. працював у лабораторіях Сорбонни (Париж) і Карлового університету (Прага). Близький друг В. І. Вернадського. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 56—80.

⁸ Йдеться про масове побиття учнів у Курську 12 лютого 1905 р. Напередодні союз учнів міста, який налічував 250 осіб, випустив відозву до молоді із закликом підтримати страйкуючих робітників. З 10 по 12 лютого учні середніх навчальних закладів, припинивши заняття, збиралися на сходки, виголошуючи власні вимоги. 12 лютого з ініціативи гімназистів почалася демонстрація, у якій взяли активну участь до 200 учнів. Спочатку демонстрація попрямувала до реального училища, потім до жіночої гімназії. Увесь час їх супроводжували поліцейські та кінні стражники. Несподівано, коли молодь зупинилася біля жіночої гімназії, на неї напав натовп чорносотенців і поліцейських, багато учнів отримали серйозні поранення і були відвезені у лікарню. Згідно з версією поліції, правоохоронці намагалися не дати гімназістам припинити заняття у навчальних закладах, однак зустріли супротив. Городяни підтримали дії поліції і навіть побили деяких учнів. Ліберальні та демократичні сили вимагали урядового розслідування подій.

⁹ Йдеться про перший професорський з'їзд, який відбувся 25—28 березня (7—10 квітня) 1905 р. у Петербурзі. На з'їзді був заснований Академічний союз (Всеросійський союз діячів науки і освіти). Див. комент. № 22 у розділі листів П. Я. Армашевського у цій книзі.

¹⁰ Ймовірно, йдеться про річницю скасування кріпацтва у Росії, яка припадала на 19 лютого (4 березня), і про можливі масові заходи. Хоча, можливо, В. Г. Бажаєв має на увазі реакцію спільноти на підписаний Миколою II напередодні, 18 лютого, рескрипт міністрові внутрішніх справ О. Г. Булігіну про створення під його головуванням Особливої наради для підготовки пропозицій стосовно заснування законодорадчого органу народного представництва. Пропозиції комісії (т. зв. «Булігінської Думи») викликали невдоволення у суспільстві.

¹¹ Великдень у 1905 р. припадав на 17 (30) квітня.

¹² Очевидно, йдеться про нараду земських діячів із аграрного питання, що відбулася у Москві 27—29 квітня 1905 р. На ній була прийнята резолюція про необхідність проведення аграрної реформи та про завдання, що виникають у зв'язку з цим. За підсумками наради видано збірку: Аграрный вопрос : сб. ст. — М., 1905. — 354 с.

¹³ Йдеться про будинок, що належав інженеру Сергію Івановичу Бакастову, поtomственому почесному громадянинуві, директору механічного заводу Московського товариства механічних виробів, гласному губернського земського зібрання. Будинок свого часу був триповерховим, але 1931 р. його перебудували на замовлення нового власника — Управління будівництва каналу «Москва — Волга».

У будинку, згідно з даними довідника «Вся Москва. Адресная и справочная книга на 1907 год» (с. 230), мешкав Олександр Петрович Мінін. За іншими відомостями, статський радник О. П. Мінін, викладач математики та фізики Єлизаветинського інституту та деяких інших навчальних закладів, проживав у власному будинку по вул. Садова-Земляний вал.

¹⁴ Новосільцев Юрій Олександрович (1853—1920?), земський діяч Тамбовської губернії, один із керівників московської групи «Союзу визволення» (1903). У 1904—1905 рр. у його московському будинку приватно збиралися діячі майбутньої кадетської партії. Депутат IV Державної думи. Член ініціативної групи Головного комітету Співки офіцерів армії і флоту при Ставці Верховного головнокомандувача (квітень

1917 р.). Дружина, Новосільцева Марія Олександрівна (уродж. Щербатова, 1858—1930), померла у Франції.

Згідно з оцінками поліції, зібрання у Новосільцевих навесні 1905 р. відвідало від 150 до 400 осіб. Див.: *Либеральное движение в России. 1902—1905 гг.* — М., 2001. — С. 518—522.

¹⁵ Шиндлер Каміл Гаврилович (1869—1940), інженер-механік. Закінчив Московське технічне училище (1893). Удосконалював освіту у Німеччині, Австрії та Швейцарії. Від 1896 р. керував практичними заняттями у Московському сільськогосподарському інституті. Відряджений Міністерством землеробства і державного майна Росії у Німеччину, Францію, Англію і Північну Америку з метою вивчення землеробського машинобудування. З 1898 по 1900 р. лаборант і організатор випробування машин-зрядь на сільськогосподарській станції при Харківському технологічному інституті. З 1900 по 1911 р. викладач, професор кафедри прикладної механіки КПІ. У 1911—1916 рр. директор правління фірми «Работник». З 1917 по 1921 р. працював у Московському народному банку, організовуючи постачання кооперативів засобами і зрядьями сільськогосподарської промисловості. Емігрував у 1919 р., був уповноваженим Всеросійського закупівельного союзу сільськогосподарської кооперації, працював у британській агрокомпанії. У 1921 р. переїхав до Чехословаччини, де читав лекції на Російських кооперативних і сільськогосподарських курсах, у Російському інституті сільськогосподарської кооперації, в Українській сільськогосподарській академії у м. Подєбрадах.

¹⁶ Вказаний у листі телефон належав управлінню Московського відділення «Товариства електричного освітлення 1886 р.».

¹⁷ Очевидно, Верещагін Дмитро Іванович (1876—1933), інженер-енергетик. Від 1904 р. завідувач центральної станції Московського відділення «Товариства електричного освітлення 1886 р.», переведений до Петербурга (не пізніше 1908 р.), у 1916 р. керуючий справами «Російського акціонерного товариства електричних районних станцій», фактичного правонаступника попереднього товариства. Працював головним інженером на електростанції «Красный Октябрь» у Ленінграді. Від 1923 р. начальник і головний інженер Кондобуду, створеного для спорудження Кондопозької ГЕС та паперової фабрики. Учасник однієї з комісій ГОЕЛПРО. У середині 1920-х років був у відрядженні у США. Професор Ленінградського політехнічного інституту. Восени 1930 р. заарештований і кинутий до в'язниці. Засуджений до 3-х років заслання, де і помер.

¹⁸ 5 лютого 1911 р. у КПІ прийшла телеграма Міністерства торгівлі та промисловості Росії про звільнення трьох професорів-деканів: О. В. Нечаєва (хімічне відділення), К. Г. Шиндлера (механічне відділення) і С. П. Тимошенка (інженерне відділення), приводом для чого став незначний конфлікт із організаційно-господарського питання між деканами — членами правління і директором інституту, у який було втягнуто і міністерство. Насправді звільнення прогресивно налаштованих професорів готувалося декілька років. Як писав С. П. Тимошенко у своїй книзі «Спогади» (Париж, 1963, перевид.: К., 1993), приводом до суперечки інституту з міністерством стала постанова про обмеження прийому до вишу євреїв (15 % від загальної кількості прийнятих студентів). Починаючи від 1906 р. ця норма постійно не виконувалася, а у 1910 р., всупереч ній, було прийнято значну кількість євреїв. Міністр наполягав на виключенні євреїв, прийнятих понад норму, проте керівництво КПІ цю вимогу практично ігнорувало. На прохання ради КПІ про поновлення на роботі звільнених деканів міністерство відповіло відмовою. На знак солідарності зі звільненими колегами подали у відставку 7 професорів — Л. В. Писаржевський, М. А. Артем'єв, Ю. М. Вагнер, С. О. Іванов, М. М. Тихвинський, О. В. Ключарьов, Д. П. Рузький.

В. І. Вернадський згадав про цю подію у статті, присвяченій боротьбі влади проти автономії університетів. Див.: *Вернадский В. И.* 1911 год в истории русской умственной культуры // Ежегодник газеты «Речь». — [СПб.], 1912. — С. 17 (у переvid.: *Вернадский В. И.* О науке : т. 2. — М.: Феникс, 2002. — С. 197).

В. І. Вернадський також публікує статтю стосовно відставки професорів Московського університету на знак протесту проти порушень університетської автономії: *Вернадский В. И.* Разгром // Русские ведомости. — 1911. — 23 февр. — № 43. До 20 лютого Московський університет полишили 108 викладачів, з них 25 професорів (28 % від загального числа професорів) і 74 приват-доценти (27 %). Серед них був і В. І. Вернадський.

Тимошенко Степан Прокопович (1878—1972), фізик-механік, академік УАН (з 1918 р.), АН СРСР (з 1928 р.). Закінчив Петербурзький інститут інженерів шляхів сполучення (1901), працював там викладачем. Професор КПІ (1906—1911; 1917—1920), Політехнічного, Електротехнічного інститутів та Інституту інженерів шляхів сполучення у Петербурзі (1912—1917). У 1920 р. емігрував до Югославії, де став професором Загребського політехнічного інституту. У 1922 р. переїхав до США. Однодумець і близький друг В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. : Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 343—360.

Нечаєв Олексій Васильович (1864—1915), геолог, мінералог і палеонтолог. Закінчив Казанський університет (1887). З 1895 р. приват-доцент, з 1899 р. професор Казанського університету. З листопада 1899 р. ординарний професор кафедри мінералогії та геології КПІ, професор і декан хімічного відділення у 1903—1911 рр. Від 1912 р. співробітник Геологічного комітету у Петербурзі. Див.: *Силантьев В. В.* Алексей Васильевич Нечаев, 1864 — 1915. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. — 19 с. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. В. Нечаєва у кн. 2 цього видання.

¹⁹ Ключарьов Олександр Васильович (1867—1932), учений агроном, ґрунтознавець. Закінчив Петербурзький університет (1889), слухач Петровської сільськогосподарської академії (1890—1891). Професор КПІ, приват-доцент Київського університету, директор і викладач Київських сільськогосподарських курсів (1907). Директор Воронежських вищих жіночих сільськогосподарських курсів (з 1916 р.). Професор Білоруського сільськогосподарського інституту та Білоруської сільськогосподарської академії.

Олександр Олександрович Байков (1870—1946)¹

О. О. Байков — В. І. Вернадському

№ 32

24 жовтня 1920 р., [Сімферополь]*

Г[осподину] Ректору Таврического Университета

Имею честь представить Вам свое заключение по вопросу о докладной записке К. Н. Платунова².

Соображения К. Н. Платунова о возможности получения путем распада обычных элементов громадных количеств энергии в конечный промежуток времени опираются на столь произвольные и гипотетические предположения, что придавать им серьезное значение совершенно не представляется возможным. Радиоактивные явления, которые дали повод к таким заключениям, до сих пор еще представляют много неясного, спорного и даже сомнительного. Громадная литература по этому вопросу в значительной своей части представляет малодостоверный материал и требует чрезвычайно осторожного и критического отношения, так как самые «факты» в этой области, благодаря трудностям исследования, могут оказаться совершенно неверными. Достаточно вспомнить открытие Рамзая о превращении меди в литий, которое после тщательной проверки М. Кюри оказалось основанным на экспериментальных ошибках³. Каких-либо практических результатов до сих пор из изучения радиоактивных явлений не получено, и весь этот вопрос в настоящее время представляет только теоретический интерес и притом довольно узкого характера. Ввиду всего этого я полагаю, что надежда Н. К.** Платунова получить какие-либо результаты значительного практического значения лишена всякого основания. По моему мнению, предположения Н. К. Платунова происходят из его недостаточного знакомства с этими вопросами.

На основании вышеизложенного я полагаю, что ходатайство Н. К. Платунова не заслуживает удовлетворения.

Профессор *А. Байков*

24.X.1920 г.

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 11—11 зв. Машинопис.

* Місце написання встановлено за змістом.

** Тут і далі у документі — так в оригіналі. Правильно: К. Н.

№ 33

29 жовтня 1940 р., [Ленінград]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

От всей души приношу Вам самую горячую и искреннюю благодарность за Ваше письмо, которое доставило мне большую радость. Как и Вы, я часто вспоминаю наше житье в Крыму⁴, и эти воспоминания являются одними из лучших моих воспоминаний. Для меня это время имело большое значение, так как я имел возможность ближе познакомиться с Вами и некоторыми другими крупными учеными, как, напр[имер], Н. И. Андрусов⁵, В. И. Палладин⁶, Н. И. Кузнецов⁷, В. А. Обручев⁸, и это знакомство в моем развитии сыграло большую роль, особенно в отношении понимания «каменных наук» — минералогии, геологии и петрографии. Позвольте же мне выразить свои глубокие чувства уважения не только как к ученому, но и как к своему учителю, позвольте пожелать Вам всего наилучшего и доброго здоровья, чтобы Вы еще долгое время продолжали Вашу плодотворную деятельность.

Искренно преданный Вам
29.X.1940 г.

Ваш А. Байков

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 86, арк. 2—2 зв.

Коментарі

¹ *Байков Олександр Олександрович (1870—1946)*, металург і хімік, засновник ленінградської наукової школи металознавців. Академік (з 1932 р.) і віце-президент АН СРСР (1942—1945). Лауреат Державної премії СРСР, Герой Соціалістичної Праці (1945). Після закінчення у 1893 р. Санкт-Петербурзького університету працював на кафедрі фізичної хімії цього ж університету. З 1895 по 1902 р. викладав у Санкт-Петербурзькому інституті шляхів сполучення, з 1902 р. у Санкт-Петербурзькому політехнічному інституті. У 1918 р. переїхав до Сімферополя, у цьому ж році створив і очолював до 1923 р. кафедру хімії Таврійського університету. У 1921—1923 рр. був ректором цього ж університету. З 1923 р. професор кафедри неорганічної хімії Ленінградського університету. Також працював у Інституті металургії АН СРСР. Створив низку нових курсів з різноманітних розділів металургії, металографії, хімії та технології вогнетривів. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 25—26.

Основні праці: Теория металлургических процессов : Уч. программа. — Л.: Мет. ин-т, 1934. — 7 с.; Успехи советской металлургии. — М. — Л.: Изд. АН СССР, 1946. — 16 с.; Собрание трудов. В 5 т. — М. — Л.: Изд. АН СССР, 1948—1952.

Література: *Шагинян М.* Портрет академика А. А. Байкова // Новый мир. — 1943. — № 7—8. — С. 114—118; Профессорско-преподавательский состав Таврического университета 1920 года : По материалам Государственного архива Российской Феде-

* Місце написання листа встановлено за біографією О. О. Байкова.

рации / Предисл. и публикация В. В. Лаврова // Крымский архив. — 2000. — № 6. — С. 58—118.

² Ймовірно, йдеться про Платунова Костянтина Миколайовича (?—?), письменника, редактора емігрантського російського видання «Глагол» у Брюсселі. Належав до товариства спіритуалістів.

³ Йдеться про помилкові твердження Уільяма Рамзая (William Ramsay; 1852—1916), шотландського хіміка, лауреата Нобелівської премії 1904 р. за відкриття в атмосфері різних інертних газів і визначення їхнього місця у періодичній системі. У 1908 р. М. Кюрі та її співробітниця Гледіч експериментально довели помилковість дослідів У. Рамзая, зокрема те, що літій можна виявити лише тоді, коли для досліду використовуються прилади зі звичайного лабораторного скла. У разі ж платинового обладнання проба на літій є негативною. Див.: *Соловьёв Ю. И., Петров Л. П.* Вільям Рамзай. — М.: Наука, 1971. — 240 с.

⁴ Йдеться про тісну наукову співпрацю обох учених у Таврійському університеті, коли О. О. Байков обіймав там посаду професора (1918—1923) та ректора (1921—1923), а також у Комісії з вивчення природних продуктивних сил Росії, яку у 1915—1930 рр. очолював В. І. Вернадський. У своїх щоденниках кримського періоду В. І. Вернадський неодноразово згадував про вагому природничо-наукову діяльність О. О. Байкова.

⁵ Андрусов Микола Іванович (1861—1924), геолог, стратиграф, палеонтолог, палеоколог, академік УАН (з 1919 р.). Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 56—80.*

⁶ Палладін Володимир Іванович (1859—1922), ботанік, біохімік, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1905 р.), академік Петербурзької АН (з 1914 р.), член-кореспондент Німецького ботанічного товариства, доктор медицини у Берліні, почесний доктор університету в Упсалі (Швеція), член Харківського товариства дослідників природи (1902), член Петербурзького товариства дослідників природи (1913). Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 71—83.*

⁷ Кузнецов Микола Іванович (1864—1932), ботаніко-географ, флорист та систематик, організатор науки. У 1911—1918 рр. директор Нікітського ботанічного саду, а також один із організаторів Таврійського університету у Сімферополі. Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 424—452.*

⁸ Обручев Володимир Панасович (1863—1956), геолог, палеонтолог, географ, письменник, академік АН СРСР (з 1929 р.). Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 19—33.*

Олексій Миколайович Бах (1857—1946)¹

В. І. Вернадський — О. М. Баху

№ 34

30 січня 1942 р., [Боровоє]*

30 дек[абря]** 1942 г.

Уважаемый Алексей Николаевич,

Очень жалею, что состояние моего здоровья не позволяет мне прийти к Вам лично с просьбой, о которой сейчас пишу.

Письмо это Вам передаст Анна Алексеевна Павловская, очень хороший человек, которого я хорошо знаю еще из киевской нашей жизни, больше 25 лет, и к которой отношусь с большим уважением. Она просит взять ее и мальчика Игоря Бельговского² 7 лет из Детского академического санатория. Отец и мать этого мальчика находятся во Фрунзе. Оба научные работники Института генетики и очень оба выдающиеся люди, от которых можно ожидать многого³. Оба ученики Меллера****. Она — Прокофьева-Бельговская⁵. Бельговского я знаю с его детства. Они работали в Институте Н. И. Вавилова, а теперь Т. Д. Лысенко.

Очень прошу Вас, если только есть малейшая возможность, исполнить мою просьбу. Я слежу за судьбой М. Л. Бельговского с первых его шагов.

Анна Алексеевна Павловская может быть Вам полезна в дороге. Это [принимающий] работающий человек, без всяких претензий.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 2022, арк. 7****.

Коментарі

¹ *Бах Олексій Миколайович (справжнє ім'я та по батькові — Абрам Литманович; 1857—1946)*, біохімік, політичний діяч, академік АН СРСР (з 1929 р.), лауреат Державної премії СРСР. У 1875 р. закінчив Другу київську гімназію, вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету. У 1878 р. за участь у студентських заворушеннях висланий у м. Белозерськ Новгородської губернії, згодом переїхав у Новомосковськ, потім у м. Бахмут Катеринославської губернії. У 1883 р. перейшов на нелегальне становище, займався політичною діяльністю у Харкові, Ярославлі, проводив там бесіди у гуртках, у Казані організував кілька нових народовольчих осередків. На основі набутого досвіду і своїх лекцій із політичної економії написав книгу «Цар-голод» (1883). У 1883—1885 рр. жив у Харкові, Ростові-на-Дону. Після розгрому народовольчої організації у Ростові-на-Дону виїхав за кордон. Мешкав у Парижі, Нью-Йорку, займався науковою роботою у галузі хімії. У 1894 р. організував під Женевою власну хімічну лабораторію, у якій займався експериментальними роботами із за-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Ймовірно, місяць у листі зазначено помилково. Правильно: январь. Див.: *Вернадський В. И.* Дневники. Июль 1941 — август 1943. — М., 2010. — С. 193.

*** Так у документі. Правильно: Мюллера.

**** Чернетка листа, написана Г. Д. Шаховською під диктовку. Перед текстом іншою рукою й іншим чорнилом зазначено: «А. Н. Баху».

гальної і біологічної хімії, опублікував низку досліджень, за які отримав ступінь доктора без захисту дисертації. У 1905 р. повернувся у Росію, у 1907 р. вже емігрував. У 1917 р. знову повернувся у Росію, працював у видавництві «Земля і воля», продовжував наукову роботу. У 1918 р. відходить від політичної діяльності, заснував хімічну лабораторію для науково-технічного обслуговування хімічної промисловості, яка під його керівництвом із часом перетворилася на Фізико-хімічний інститут ім. Л. Карпова. У 1920 р. започаткував Біохімічний інститут Народного комісаріату охорони здоров'я. У 1928 р. очолив Всесоюзну асоціацію працівників науки і техніки. У 1935 р. разом з О. Опаріним заснував Інститут біохімії АН СРСР і був його директором (з 1944 р. інституту присвоєно ім'я Баха).

Література: *Абліцов В.* Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. — Київ: «КИТ», 2007. — С. 56—57.

² Бельговський Ігор Маркович (1934—1992), доктор фізико-математичних наук, син Марка Бельговського і Олександрі Прокоф'євої-Бельговської.

³ Бельговський Марк Леонідович (1906—1959), радянський генетик. У 1930 р. закінчив Ленінградський університет за спеціальністю «генетика». Ще студентом у 1928—1929 рр. брав участь у Киргизській тваринницькій експедиції. Після закінчення університету направлений на роботу до Всесоюзного інституту тваринництва, у якому пропрацював з 1930 по 1933 р. У 1933 р. перейшов на роботу до Інституту генетики АН СРСР. З 1933 по 1937 р. працював під керівництвом американського генетика Германа Мюллера, який очолював у цьому інституті лабораторію проблем гена і мутагенезу. У 1946 р. переведений до Інституту цитології, гістології та ембріології АН СРСР, звідки у 1948 р., після серпневої сесії ВАСГНІЛ, звільнений разом із іншими генетиками. З 1950 по 1955 р. працював в Інституті лісу, де очолював лабораторію захисту лісу. У листопаді 1955 р. перейшов до організованої в Інституті біофізики лабораторії радіаційної генетики, очолюваної М. П. Дубініним. Там працював до своєї раптової смерті.

Основний напрям наукових досліджень — вивчення впливу генотипового середовища на мутабельність генів, механіку хромосомних перебудов і з'ясування дії цих факторів на зміну функцій гена. Одним із перших застосував математичні методи для аналізу природи індукованих хромосомних перебудов. Переклав з англійської близько 10 наукових видань. Вів розділ «Генетика» у журналі наукової інформації АН СРСР. Йому належать основні статті, пов'язані з проблемою генів, написані для «Большой Советской Энциклопедии» та «Большой Медицинской Энциклопедии».

⁴ Герман Джозеф Мюллер (Hermann Joseph Muller; 1890—1967), американський генетик, учень Томаса Ганта Моргана, лауреат Нобелівської премії з фізіології і медицини (1946). Найбільш відомий своїми роботами в області мутагенної дії рентгенівських променів та радикальними політичними поглядами. Член-кореспондент АН СРСР (1933—1949 рр., поновлений у 1990 р.). 24 вересня 1948 р. направив на адресу АН СРСР лист із відмовою від наукового звання на знак протесту проти переслідування генетики у СРСР.

⁵ Прокоф'єва-Бельговська Олександра Олексіївна (1903—1984), генетик. Член-кореспондент АМН СРСР, лауреат Державної премії СРСР у галузі науки і техніки (1983), кавалер ордена Трудового Червоного Прапора. Стояла біля витоків цитогенетики людини у СРСР. Автор концепції гетероциклічного (асинхронного) функціонування хромосом у клітинному ядрі, відкрила і описала закономірності життєвих циклів актиноміцетів — продуцентів пеніциліну. Випускниця кафедри генетики природничого відділення фізико-математичного факультету Ленінградського університету (1930). Працювала у Лабораторії генетики АН СРСР, Всесоюзному науково-дослідному інституті антибіотиків (1949—1956), на московському заводі антибіотиків, Інституті біологічної фізики АН СРСР (лабораторія радіаційної генетики), завідувала лабораторією в Інституті молекулярної біології АН СРСР, лабораторією цитогенетики людини в Інституті морфології людини АМН СРСР. Читала курс цитогенетики на кафедрі генетики та селекції Ленінградського (з 1956 р.) та Московського (з 1962 р.) державних університетів. Автор монографії «Гетерохроматические районы хромосом».

Микола Аполлонович Белелюбський (1845—1922)¹

М. А. Белелюбський — В. І. Вернадському

№ 35

[8] квітня 1921 р., Севастополь

Севастополь[ская] Биолог[ическая станция]²

[8].IV.[1]921

Академику Владимиру И[вановичу] Вернадскому

М[илостивый] Г[осударь] глубокоуважаемый Влад[имир] Иванович!

Мною послано было в Правление Академии Наук официальное письмо, касающееся вопроса об желательном отношении ко мне Академии во внимание долговременного служения моего родине и в силу особенностей моей службы, отмеченной Академией в приветствии мне в день моего 50-летия. Может быть, это письмо при трудности сообщений Юга с Севером³ не дойдет [скоро], я позволил себе направить еще [позднее] копию письма (на Ваше имя)*, надеясь, что Вы, зная меня по Киеву и Крыму⁴, не откажете в Вашем благосклонном содействии письмо представить в Правление. Вместе с тем, я просил бы Вас считать меня по-прежнему членом Комиссии по производительным силам России⁵. С наступлением тепла я приеду, теперь еще холодно — все время дует с[еверо]-в[осточный] ветер, и я еще не оправился от припадков невроза. Хотел бы я получить труды Комиссии. М[ожет] б[ыть], Вы попросите об этом Правление Академии.

У меня еще 4 статьи написаны по материалам (гидравл[ические] растворы, выветривание камня [диатомные земли]), хотел бы напечатать в Трудах Комиссии.

Мне думается, глубокоуважаемый Владимир Иванович, Вы поймете, что после широкой и разнообразной технической научной жизни мне на 77 году было бы очень желательно под покровом А.Н.⁶ заняться исключительно научною работою, тем более, что в моем распоряжении результаты испытаний самых разнообразных материалов за долгие годы.

С глубоким уважением

Н. Белелюбский

Мой усердный привет През[иденту] Ак[адемии] Александру Петров[ичу]⁷, ак[ад.] И. П. Бородину⁸ и ак[ад.] Ферсману⁹.

К сведению Вашему и Академии — я состою почетным членом Societé des ingénieurs Civils de France**,

* Примітка М. А. Белелюбського: «Вероятно, письмо успели Вам [передать при отъезде]...». Далі декілька слів нерозбірливо. — Упоряд.

** Товариство цивільних інженерів Франції (фр.).

Concrete Institute* — Лондон,
 О[бщест]ва Сербских Инж[енеров] — Белград,
 Берлинского Об[щест]ва Инж[енеров] и Архит[екторов],
 имею звание honogis causa** д[окто]ра инж[енера] Берл[инской] Высшей Тех-
 н[ической] Школы и поч[етного] члена русских техн[ических] обществ и
 И[нститута] и[нженеров] п[утей] с[ообщения].

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 113, арк. 1—1 зв.

Коментарі

¹ *Белелюбський Микола Аполлонович (1845—1922)*, інженер-будівельник мостів, учений у галузі будівельної механіки, містобудівництва та будівельних матеріалів; професор Петербурзького інституту інженерів шляхів сполучення та інших навчальних закладів, серед яких і КПІ (від 1902 р.). Розробив ряд оригінальних конструкцій та методів розрахунку мостових ферм. Засновник першої у Росії лабораторії з випробування матеріалів. Протягом 55-річної науково-технічної діяльності написав понад 50 наукових праць, у т. ч. «Курс будівельної механіки» (1885), що став першим російським підручником із цієї дисципліни. За його проектами споруджено низку мостів оригінальних конструкцій (понад 100 проектів, загальна довжина мостів — понад 17 км; через Каму, Оку, Неву, Амудар'ю, Іртиш, Білу, Уфу, Волхов, Неман, Селенгу), серед них: двоярусний металевий міст через Дніпро у Катеринославі (1883—1884) завдовжки 1,25 км; металевий міст через р. Інгулець (1884), що мав прогон 94,5 м, який було перекрито напівпараболічною фермою з дворозкісною решіткою; двопрогонний металевий міст через Русанівську протоку у Києві (1904—1906).

Основні праці: Заметки по поводу построенных из строящихся мостов // Журнал Министерства путей сообщения. — 1871. — № 6. — С. 200—219; Строительная механика. — СПб. : Литографированное издание, 1878. — 234 с.; Механическая лаборатория Института Инженеров Путей Сообщения. 1875—1886 / сост. Н. А. Белелюбский. — СПб.: Типография брат. Пантелеевых, 1886. — 200 с.; За русских инженеров // Известия Собрания инженеров путей сообщения. — 1917. — № 10. — С. 225—231.

Література: *Богуславский Н. Б.* 50-летие инженерной учебной деятельности Н. А. Белелюбского // Известия собрания инженеров путей сообщения. — 1917. — № 6. — С. 3—12; *Лопатто А. Э.* Н. А. Белелюбский. Жизнь и творчество. — М. : Стройиздат, 1975. — 154 с.; *Косова Н. Е.* Николай Аполлонович Белелюбский, его научное и инженерное наследие (1845—1922) // Проблемы культурного наследия в области инженерной деятельности: сб. ст. — Вып. 3. — М., 2001. — С. 29—54; *Демченко Т. Ф., Демченко В. О.* М. А. Белелюбский (1845—1922) — основоположник будівництва металевих мостів // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя: ЗНУ, 2015. — Вип. 43. — С. 360—363.

² Севастопольська біологічна станція заснована у 1871 р. з ініціативи М. М. Міклухо-Макляя і О. О. Ковалевського. Одна з перших у Європі морських біологічних станцій. Її створення було спричинене необхідністю вивчення флори і фауни Чорного моря, систематизації спостереження за періодичними змінами фізич-

* Інститут бетону (англ.).

** Почесний доктор (без захисту дисертації) (лат.).

них факторів морського середовища, започаткування і збереження колекції гідробіонтів і створення можливості для ведення наукових досліджень. Будівля станції розташовувалася у районі Адміралтейської бухти. У 1891 р. була включена до складу РАН. У 1902—1930 роках посади директорів Севастопольської біологічної станції обіймали академіки В. В. Заленський, М. І. Андрусов, В. І. Палладін, В. М. Нікітін, М. В. Насонов.

³ Йдеться про сполучення між Севастополем та Петроградом.

⁴ М. А. Белелюбський багато працював у Києві; через революційні події перебрався до Криму і отримав роботу в Інституті з вивчення флори та фауни Чорного моря. Див.: *Тимошенко С.* Воспоминания. — К.: Наук. думка, 1993. — 424 с.

⁵ Комісія заснована при РАН у 1915 р. Основні завдання: дослідження виробничих сил країни через об'єднання дослідників у цій сфері та створення науководослідних інститутів. Після 1917 р. діяльність комісії значно розширилася, зокрема, організовувалися експедиції у різні частини країни, поглиблювалися фундаментальні та прикладні дослідження у природничих та технічних науках. Основні видання: «Россия», «Богатства России», «Естественные производительные силы России», «Материалы для изучения естественных производительных сил России» та ін. З 1915 по 1930 р. комісію очолював В. І. Вернадський.

⁶ Йдеться про Російську академію наук.

⁷ Йдеться про Карпінського Олександра Петровича (1847—1936). Див. комент. № 9 у розділі листів Л. Л. Андrenка у кн. 1 цього видання.

⁸ Бородін Іван Парфентійович (1847—1930), ботанік, академік Петербурзької АН (з 1902 р.), її віце-президент (1917—1919), професор Петербурзького університету. Основні праці присвячені фізіології та анатомії рослин.

⁹ Ферсман Олександр Євгенович (1883—1945), геохімік і мінералог, один із основоположників геохімії. Дійсний член, віце-президент (1926—1929) АН СРСР. Учень В. І. Вернадського. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 392—457; комент. № 1 у розділі листів О. Є. Ферсмана у кн. 2 цього видання.

Степан Володимирович Бельський (Більський) (1865/1866—1943)¹

С. В. Бельський — В. І. Вернадському

№ 36

15 лютого 1915 р., Житомир

Житомир, 15.II.[19]15 г.*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Премного Вам благодарен за присылку мне оттисков трех Ваших статей. Я один из ярых Ваших почитателей, а посему этот дар для меня чрезвычайно дорог.

Я был бы премного Вам обязан, если бы Вы мне указали способ, если таковой существует, приблизительного распознавания присутствия радиоактивности в породах, так как я работаю по петрографии Волыни² и постоянно нахожусь в поездках, а посему одновременно с чисто петрографическими работами производил бы исследования рекогносцировочного характера на радиоактивность, и если что-либо в этом направлении мне бы удалось заметить, то образцы таковых пород я тотчас бы отправил Вам.

Уважающий Вас *Бельский*

г. Житомир, Гимназический переулок, Степан Владимирович Бельский.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 120, арк. 1—1 зв.

№ 37

16 грудня [1915 р.]**, Житомир

Житомир, 16.XII

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Леонид Ликарионович³ просит сообщить Вам адрес Станислава Зубера⁴ и все, что мне о нем известно.

Зубер — серьезный молодой человек, ученик Морозевича⁵ — производит впечатление знающего и интересующегося минералогией и геологией. Русский язык понимает, но владеет им слабо.

Общество исследователей Волыни⁶, к сожалению, не могло быть ему полезным ввиду военных событий в губернии, следствием чего деятельность общества на время совершенно замерла, а музей и библиотека упакованы.

Адрес: г. Баку. Полицейская ул., Главная контора С. М.^{***} Рыльского⁷. С. Зуберу.

Уважающий Вас

С. Бельский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 120, арк. 5—5 зв.

* Рік додано олівцем, можливо, рукою В. І. Вернадського.

** Рік написання листа встановлено за змістом.

*** Так в оригіналі. Правильно: С. И.

№ 38

31 травня 1926 р., [Житомир]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

К большому огорчению, разнесшийся слух о падении метеорита у Ожаровки не оправдался, непонятны причины, побудившие местное сельское учительство в создании таких ложных слухов. Буду несказанно Вам благодарен за получение от Вас Ваших работ.

Местным ботаником Скороходом⁸ производятся исследования растительности, произрастающей в долине р. Гнилопяди**, на месторождении открытой нами радиоактивной грязи, наблюдения позволяют делать чрезвычайно интересные выводы.

Ваш *Бельский*

31.V.[19]26

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 120, арк. 3.

№ 39

28 серпня 1927 р., [Житомир]

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Приношу Вам глубокую благодарность за присланные книги⁹, за столь ценный для меня подарок.

Остаюсь преданный Вам

Ваш *С. Бельский*

28.VIII.[19]27

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 120, арк. 4.

№ 40

[Не раніше 1927 р.]***, Житомир

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Мне известно, что недавно из печати вышла Ваша Геохимия¹⁰. К великому огорчению, я не имею никакой возможности ее приобрести и поэтому обращаюсь к Вам за помощью в надежде, что у Вас найдутся авторские экземпляры. Буду несказанно Вам благодарен, если Вы не откажетесь пожертвовать мне один экземпляр.

Простите за мое нескромное желание и за беспокойство.

Искренне преданный Вам

С. Бельский

Житомир, Гимназический пер[еулок], д. № 1.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 120, арк. 2.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі. Правильно: Гнилопять.

*** Дату написання листа встановлено за змістом.

Коментарі

¹ *Бельський (Більський) Степан Володимирович (1865/1866—1943)*, геолог, топограф, краєзнавець. Закінчив Гірничий інститут у Петербурзі (1894). Служив військовим картографом. Усе життя (від 1907 р.) досліджував корисні копалини Житомирської, Рівненської та Волинської областей. Становлення його як ученого і краєзнавця відбулося під керівництвом П. А. Тутковського. Член Товариства дослідників Волині (1907), від 1910 р. голова природничої секції; засновник геологічного відділу при Волинському центральному музеї. З 1919 р. завідувач кафедри мінералогії та геології Волинського ІНО у Житомирі. Від 1928 р. професор геології Житомирського сільськогосподарського інституту, водночас (від 1929 р.) старший геолог Українського геологорозвідувального тресту. Відкрив родовища топазів, моріонів, ільменіту та ін. Виховав багатьох фахівців-геологів. У 1936—1941 рр. завідувач Волинського центрального музею. Автор фундаментального дослідження «Геологія і корисні копалини Житомирщини» (1941), рукопис якого зберігається у фондах Житомирського обласного краєзнавчого музею. Склав одну з перших карт розміщення корисних копалин Житомирщини.

Основні праці: К геології Житомирського уезда Волинской губернии // Труды Общества исследователей Волини. — Житомир, 1910. — Т. 2. — С. 1—41; Зависимость магнитной аномалии Волини от минералогического состава горных пород // Там само. — 1915. — Т. 11, вып. 1. — С. 99—111; Минералы и горные породы гранитной области Волинской губернии, имеющие промышленное значение // Природа. — 1916. — № 3. — Стлб. 377—383; Краткий определитель наиболее распространенных минералов путем простейших испытаний и главнейших Волинских горных пород по внешним признакам: краткими конспективными сведениями по кристаллографии. — Житомир : Электротип. «Работник», 1919. — 65 с.; Труды Волинской геологической партии. Исследования 1923 года в Волинской губернии по составлению геологической карты одноверстного масштаба и поискам полезных ископаемых: к геології Волини. — Житомир, 1925. — 145 с. (у співавт.); Радіоактивні грязі й джерела біля м. Житомира і в Городниці на Коростенщині // Записки Волинського ІНО. — 1927. — Кн. 2. — С. 125—130; Геологічні досліді на Волині 1927 року // Збірник наукових праць Волинського науково-дослідного музею. — Житомир, 1928. — Т. 1. — С. 1—18; Геологічні досліді на Волині року 1928 // Геологічні досліді на Волині рр. 1928—1929. — Житомир, 1930. — С. 3—20.

Література: *Корбут Г. О.* Бельський С. В. і його діяльність на Волині // Тези Всеукр. наук.-краєзнав. конф. з нагоди 200-річчя утворення Волин. губ., 200-річчя Волин. епархії та 200-річчя найменування міста Звягеля Новоград-Волинським «Звягель древній і вічно молодий», 13—16 верес. 1995 р. — Новоград-Волинський, 1995. — С. 145—146; *Костриця М. Ю.* 1) Бельський Степан Володимирович // Енциклопедія сучасної України: Б—Біо. — К., 2001. — С. 575; 2) Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. — Житомир, 2001. — (за покажчиком).

² *Бельський С. В.* К петрографии Волини. Песчаники Житомирского, Овручского и Новоградволинского уездов // Труды Общества исследователей Волини. — Житомир, 1915. — Т. 7. — С. 3—37; 115—135.

³ Іванов Леонід Лікаріонович (1877—1946), мінералог, учень В. І. Вернадського. Професор Катеринославського вищого гірничого училища. Докладніше про нього див. комент № 1 у розділі листів Л. Л. Іванова у цій книзі.

⁴ Зубер Станіслав (Zuber Stanislaw; 1893—1947), польський геолог, уродженець Львова, навчався там в університеті. З початком війни, навесні 1915 р., виїхав до Росії, деякий час був на Волині, а потім разом із батьком, професором Львівського університету Рудольфом Зубером (1858—1920), проводив дослідження нафтових родовищ Кавказу у фірмі Рильських. У 1923 р. повернувся до Львова, у 1924—1926 рр.

здійснив дослідження корисних копалин на Волині. Професор у Кракові. Пізніше працював в італійській компанії, проводив геологічні розвідки в Албанії, Чорногорії. Деякий час голова Спілки польської молоді.

⁵ Морозевич Йосиф (Юзеф) Августинович (Moroziewicz Józef Marian; 1865—1941), геолог, мінералог і петрограф. Закінчив Варшавський університет (1889). Геолог Геолкому (1897—1904), здійснював дослідження у Маріупольському повіті Катеринославської губернії, на Уралі, Командорських островах. У 1904—1919 рр. працював у Ягеллонському університеті у Кракові. З 1911 р. професор мінералогії та петрографії. Один із організаторів Гірничої академії у Кракові. У 1918 р. організував і очолював до 1937 р. Державний геологічний інститут у Варшаві. Знайшов маріуполіт, відкрив дуже рідкісний акцесорний мінерал — бекеліт.

⁶ Товариство дослідників Волині, наукове товариство краєзнавчого спрямування, діяло у Житомирі у 1900—1917 рр. Видавало «Труди» (14 томів), у яких публікувалися праці та матеріали переважно з історії, етнології, географії, геології, ботаніки і метеорології Волині. Голова товариства — генерал-губернатор І. Я. Дунін-Борковський. Першим віце-головою, який уособлював усю повноту керівництва товариством, був обраний В. С. Ногайський. З 1910 р. цю посаду займав П. А. Тутковський, а через три роки його змінив С. А. Боржовський. Див.: *Костриця М. Ю.* Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. — Житомир: М.А.К., 2001. — 360 с.

⁷ Очевидно, йдеться про Стефана Рильського (Stefan Rylski; ?—?), сина міліонера-нафтопромисловця Іполита Костянтиновича Рильського (Hipolit Rylski; 1845?—1899). С. Рильський був купцем 1-ї гільдії, одним із власників торговельного товариства «Наследники А. В. и И. К. Рьльских», головою католицької громади Баку. З жовтня 1919 р. став консулом Польщі в Азербайджанській Республіці. З 1920-х років брати Стефан, Онуфрій, Леон Рильські та їхня сестра Марія Бжозовська розвивали цементовий та шиферний бізнес у Любліні.

⁸ Скороход Всеволод Григорович (1889—1969), ботанік, учений-агроном. Закінчив Київський університет (1911) і Московський сільськогосподарський інститут (1913). Працював дільничним агрономом Звенигородського земства Московської губернії, а з 1913 р. молодший асистент при Московському сільськогосподарському інституті. З 1914 р. викладав природничі науки у Житомирській учительській семінарії, Житомирському вчительському інституті, жіночій гімназії. Після революції лектор в Інституті народної освіти, у Єврейському педагогічному технікумі, завідував школою № 7 м. Житомира. Упродовж 1917—1918 рр. член Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів; протягом 1924—1929 рр. член Житомирської міськради. Досліджував тваринний світ Волині. У 1927 р. отримав звання професора. З початку 1930-х років викладав у Ворошиловградському сільськогосподарському інституті. Організатор і перший завідувач кафедри ботаніки, деякий час ректор інституту. Від 1962 р. жив під Ленінградом.

⁹ Про які книжки йдеться, не встановлено.

¹⁰ Очевидно, йдеться про: *Вернадский В. И.* Очерки геохимии. — М.; Л., 1927. — 368 с. (Те саме. — 4-е (2-е рус.) изд. — М.: Гос. науч.-техн. горно-геол.-нефт. изд-во, 1934. — 380 с.).

Микола Васильович Бобрецький (1843—1907)¹

М. В. Бобрецький — В. І. Вернадському

№ 41

30 листопада 1893 р., Київ

30 ноября 1893 года, № 19, Киев*

Милостивый Государь Владимир Иванович,

С разрешения Его Сиятельства, Господина Министра Народного Просвещения, Императорский Университет Св. Владимира будет праздновать 22 января 1894 года пятидесятилетний юбилей государственной службы заслуженного профессора, почетного члена Императорских Университетов С[анкт]-Петербургского и Московского, Императорского Минералогического Общества, Императорского Московского Общества Испытателей Природы, Императорского Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии, С[анкт]-Петербургского и Киевского Обществ Естествоиспытателей, Тайного Советника Константина Матвеевича Феофилактова². Уведомляя об этом, Распорядительный Комитет по устройству юбилейного празднества от имени Совета Императорского Университета Св. Владимира имеет честь обратиться к учреждениям и лицам, которые пожелают почтить полувековую ученую и преподавательскую деятельность высокоуважаемого юбиляра, с покорнейшей просьбой принять участие в юбилейном празднестве.

Председатель Распорядительного Комитета
Декан Физико-Математического факультета

Н. Бобрецький

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 98, арк. 1. Друкарський відбиток.

Коментарі

¹ *Бобрецький Микола Васильович (1843—1907)*, зоолог, доктор зоології (з 1873 р.), заслужений ординарний професор (з 1901 р.). Закінчив Київський університет у 1866 р. і пропрацював там усе життя. Секретар і декан фізико-математичного факультету (1890—1902), завідувач кафедри зоології (з 1877 р.), проректор і ректор університету (1900—1907). Читав курс загальної зоології, зоології з порівняльною анатомією і паразитологією на фізико-математичному та медичному факультетах. Займався вивченням ембріогенезу та анатомічних особливостей морських поліхет, молюсків та ракоподібних. Автор першого у царській Росії оригінального підручника для університетів «Основы зоологии» (1884), який до 1917 р. витримав 6 перевидань.

Основні праці: Щетинконогие черви Севастопольской бухты (1868). Щетинконогие черви (Annulata Chaetopoda) Севастопольской бухты // Труды 1-го съезда

* На бланку: М.Н.П. Императорский Университет Св. Владимира.

русских естествоиспытателей в Санкт-Петербурге, Отдел зоологии. — СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1868 г. — VI, XXXIV. — С. 137—160; Материалы для фауны Черного моря. Аннелиды (Annelida, Polychaeta) // Зап. Киев. общества естествоиспытателей. — К., 1870. — Т. 1, вып. 2. — С. 188—274; Дополнения к фауне аннелид Черного моря // Записки Киевского общества естествоиспытателей. — К., 1881. — Т. 6, вып. 2. — С. 183—212.

Література: Ректори Київського університету. 1834—2006 / КНУТШ; В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, І. І. Тіщенко, Л. В. Шевченко. — К. : Либідь, 2006. — С. 151—152.

² Феофілакт Костянтин Матвійович (1818—1901), геолог, доктор природничих наук, ординарний професор (з 1871 р.), засновник київської школи геологів та петрографів. Закінчив фізико-математичний факультет Головного педагогічного інституту Петербурга. З 1845 р. працював у Київському університеті (з 1852 р. професор, у 1880—1881 рр. ректор). Викладав курси мінералогії та геології. Основні праці присвячені геології Правобережжя. Дійсний член наукових товариств дослідників природи у Москві, Харкові та Петербурзі.

Література: Ректори Київського університету. 1834—2006 / КНУТШ; В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, І. І. Тіщенко, Л. В. Шевченко. — К. : Либідь, 2006. — С. 119, 121.

Олександр Андрійович Брандт (1855—1933)¹

О. А. Брандт — В. І. Вернадському

№ 42

22 квітня 1920 р., Алушта

Алушта, 22 апреля 1920

Многоуважаемый Владимир Иванович, недавно я узнал, что Вы в январе уехали из Киева и находитесь в Симферополе. Обращаюсь к Вам с просьбой сообщить мне по адресу: Александру Андреевичу Брандту, Алушта, почтовый ящик 94, имение Семидворье, где в настоящее время находится Степан Прокофьевич Тимошенко², т. е. уехал ли он за границу, один или с женою и детьми? Я слышал, что он был в Крыму.

Также прошу Вас сообщить мне, была ли напечатана в Известиях Украинской Академии наук представленная мною в Академию статья на немецком языке «Betrachtungen über den zweiten Hauptsatz der Thermodynamik»^{*}.

Искренно преданный Вам А. Брандт

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 187 а, арк. 1—1 зв.

№ 43

25 вересня 1920 р., Семидвір'я

Семидворье, 25 сент[ября] 1920

Многоуважаемый Владимир Иванович, недавно в Южных Ведомостях я прочел, что Вы получили командировку за границу и скоро уезжаете³. Я также уезжаю в Париж на пароходе «Константин» до Константинополя, а затем по железной дороге или пароходом до Марселя. Собираюсь уехать в середине октября («Константин» уходит из Севастополя 13—15 октября). Не собираетесь ли Вы уехать с этим же пароходом? Было бы очень приятно пуститься не одному в сие длинное путешествие. Если Вы собираетесь уехать также в середине октября, то не откажите сообщить мне по следующему адресу: Александру Андреевичу Брандту, Алушта, почтовый ящик 94 (имение Семидворье).

Искренно преданный А. Брандт

P.S. На случай, если Вы уезжаете раньше или позже, сообщаю Вам адрес, по которому меня можно найти в Париже: 110, rue Denfert-Rochereau, m-g D. Aitoff, pour remettre à M. Brandt.

Д. А. Аитов⁴ — генеральный консул; поэтому у него всегда можно обо мне справиться в консульстве — 79, rue de Grenelle.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 187 а, арк. 2—2 зв.

^{*} «Роздуми про другий закон термодинаміки» (нім.).

Коментарі

¹ *Брандт Олександр Андрійович (1855—1933)*, учений у галузі прикладної математики і термодинаміки. У 1878 р. закінчив Петербурзький інститут інженерів шляхів сполучення. Брав участь у роботі з описування Дніпра. З 1882 по 1885 р. працював у Департаменті шосейних і водних сполучень, ініціатор застосування у Росії землесосів для земляних робіт. У 1885—1893 рр. старший інженер комісії з облаштування комерційних портів. З 1889 р. професор, у 1906—1911 та 1917—1918 рр. ректор Петербурзького інституту інженерів шляхів сполучення. У період його ректорства в інституті розпочато вивчення повітроплавання. З 1903 р. викладав термодинаміку у Політехнічному інституті. Лауреат Ломоносовської премії (1918) за книгу «Основания термодинамики». У 1920 р. емігрував до Югославії. Викладав у Загребському університеті. Написав в еміграції книгу спогадів «Листья пожелтеть».

Основні праці: Курс паровых машин : лекции, чит. в Ин-те инж. пут. сообщ. с атласом / А. Брандт, э. орд. проф. Ин-та инж. пут. сообщ. — 2-е изд. — СПб. : тип. Ю. Н. Эрлих, 1896. — 389 с.; Очерк истории паровой машины и применения паровых двигателей в России / А. А. Брандт. — СПб. : Тип. Ю. Н. Эрлих, 1892. — 70 с.; Основания термодинамики. Ч. 1: Основные законы. Газы. — Пг., 1915. — [238] с.; Ч. 2. Пары. Жидкости. — Пг., 1918. — 46 с.

² Тимошенко Степан Прокопович (1878—1972), фізик-механік, академік УАН (1918). Супроводжував В. І. Вернадського з Новоросійська до Криму у січні 1920 р. Емігрував у кінці лютого 1920 р. Докладніше про нього : Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 343—360; комент. № 1 у розділі листів С. П. Тимошенка у кн. 2 цього видання.

³ В. І. Вернадський перебував за кордоном у 1922—1926 рр., отримавши запрошення прочитати курс лекцій у Сорбонні, також працював у мінералогічній лабораторії Музею природничої історії і у Радієвому інституті імені П'єра Кюрі. Намагався знайти кошти для організації Міжнародного інституту з вивчення живої речовини і у 1924 р. опублікував французькою мовою у вигляді монографії «Нариси геохімії», у яких вперше виклав свої біогеохімічні погляди.

⁴ Аїтов Давид Олександрович (1854—1933), картограф. За революційні погляди засланий у 1878 р. в Оренбург під нагляд поліції, у 1879 р. втік за кордон. У Парижі співпрацював із французькими видавництвами та російськими емігрантськими установами. Після лютневої революції служив у російському консульстві у Парижі.

Олександр Ілліч Бродський (1895—1969)¹
Олександр (Ісаак) Якович Мікей²

В. І. Вернадський — О. І. Бродському

№ 44

27 червня 1940 р., Узкоє³

Копія*

Узкоє, 27 юнія 1940 г.

Глубокоуважаемый Александр Ильич,

Я очень огорчен, что Вы не осведомлены о положении дел после окончания нашей конференции⁴. Но, думаю, что мы не так уже виноваты, т. к., несмотря на все наши старания, все наши постановления еще не прошли Президиум Академии Наук. При огромном количестве аппарата организация Академии очень несовершенна. Они прошли бюро Химического Отделения, Общее Собрание Химического Отделения и в ближайшее время, говорят, пройдут Президиум.

Но я считаю совершенно правильным, что Вам, как товарищу Председателя нашей Комиссии⁵, должен был быть послан текст тех тезисов, которые мы представили Академии. Я просил Ал[ександра] Пав[ловича] Виноградова⁶ послать их Вам и очень надеюсь, что такого недосмотра впредь не будет. В Академии и Комаров и Шмидт⁷ больны. Все наши постановления пока приняты.

Последние недели, получив вырезку из американских газет от 5 мая от моего сына⁸ из Вашингтона (одновременно в Ленинграде аналогичную вырезку получил академик Варга⁹ и передал ее Иоффе¹⁰), я узнал, что произошло крупное открытие в области изотопов урана¹¹. При этом оказалось, что в Москве, благодаря, очевидно, деятельности Международной книги, до сих пор не получено ни одного номера журнала «Физикал Ревью»¹² 1940 г., в том числе и моей лабораторией. Хлопин¹³ получил его позже в Ленинграде. Он подписался на него лично. В основном оказалось, что актин-уран (235)¹⁴ находится в уране в большем количестве, чем предполагали (0,7 % по весу), и он может быть выделен в чистом виде. Но это до сих пор удается только для малых количеств. Т. к. открывается огромная возможность применения внутриатомной энергии этим путем, то в Америке и в Германии, сколько можно судить, идет лихорадочная работа в этом направлении. По-видимому, простое действие холодной воды на уран 235 может быть использовано с этой целью. Вчера в заседании Геологического Отделения мы с Хлопиным провели постановление о принятии срочных мер для выяснения нахождения урановых руд в

* Слово «Копія» дописано невстановленою особою чорнилом у правому верхньому куті. На бланку: Академия Наук Союза Советских Социалистических Республик. Директор Биогеохимической лаборатории. Сокращенное наименование БИОГЕЛ. Москва 17, Старо-монетный пер[еулок], 35. Тел. В 3-96-12.

нашей стране. Образована тройка (Хлопин, Ферсман¹⁵ и я) для заботы об этом деле, и в ближайшие дни мы вносим этот вопрос на рассмотрение Президиума Академии¹⁶. Этот вопрос был мной поставлен в 1911 г., и в 1914 г. — как раз перед войной — Государ[ственная] Дума отпустила больше ста тысяч рублей на первые экспедиции по этому делу. А затем война и все ее последствия. Я никогда не думал, что доживу до времени, когда вопрос об использовании атомной энергии будет реален¹⁷.

В постановлении нашей конференции было как раз указано о необходимости отделения тяжелых изотопов радиоактивных химических элементов в чистом виде.

Мне кажется, при этих условиях работа нашей комиссии должна быть усилена. Лето и осень не должны быть потеряны для поисков урановых руд. Постараемся сделать это в громоздком аппарате Академии. Постараюсь держать Вас в курсе.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 192, арк. 9—9 зв. Авторизована машинописная копия.

О. І. Бродський — В. І. Вернадському

№ 45

13 червня 1935 р., Дніпропетровськ*

Председателю Комиссии по изучению
тяжелой воды при Академии Наук СССР
Академику В. И. Вернадскому

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Нами закончена разработка методики получения тяжелой воды¹⁸, и мы регулярно до сих пор готовили ее по несколько гр[аммов] (чистой) в месяц. Сейчас закончен монтаж электролизеров технического типа, которые должны служить моделью будущей постоянной установки, если они себя оправдают в длительной работе. С их пуском производительность нашей установки должна возрасти до 10—15 г чистой тяжелой воды в месяц. Таким образом, осенью можно будет уже реально приступить к проектированию и постройке постоянной установки. Для этого необходимо выяснить потребность в тяжелой воде по СССР.

Руководясь этими соображениями и не предпринимая пока места, где такая установка будет монтирована, Главхимпром¹⁹, по поручению которого мы ведем работу, и Ассоциация Физико-Химических Ин[ститу]тов при НКТП поручили Укр[аинскому] Ин[ститу]ту Физической Химии²⁰ и Днепропетровскому

* На бланку: Профессор Александр Ильич Бродский. Днепропетровск, Кировская, 1, кв. 25-а. Так у документі. Правильно: Кирова. — Упоряд.

Химико-Технологическому Ин[ститу]ту²¹ (при которых наша работа ведется) разослать главным Ин[ститу]там СССР соответствующую анкету. Мы к выполнению этого поручения приступили, о чем считаю необходимым сообщить Вам как Председателю Комиссии²² при Академии Наук. Было бы крайне полезно получить и от Комиссии сведения о предполагаемой потребности по тяжелой воде на 1936 <г.> в СССР, если Комиссия соответствующими данными располагает.

Помимо деловой части этого письма разрешите выразить Вам мое глубокое огорчение по поводу Вашей болезни и надежду, что она не серьезна и что Вы скоро окончательно поправитесь. Наша Конференция²³ прошла успешно при участии ряда крупных ученых, и Ваше участие в ней сильно бы способствовало еще большему ее успеху.

С искренним уважением

А. Бродский

Днепропетровск, 13.VI.[19]35

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 192, арк. 1. Машинопис.

№ 46

3 червня 1939 р., Дніпропетровськ*

Академику В. И. Вернадскому
Москва

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я обращаюсь с этим письмом к Вам как наиболее авторитетному ученому СССР, работающему в области изотопии, и руководителю Комиссии по изучению тяжелой воды при Академии Наук.

Как следовало ожидать, круг лиц и лабораторий, работающих в СССР по изотопии, все расширяется, и эти работы, первоначально ограничивавшиеся дейтерием, уже сейчас охватывают стабильные и радиоактивные изотопы ряда других элементов.

Мне кажется, что наступил тот момент, когда дальнейшее развитие этой важной области в нашей стране сильно будет зависеть от объединения усилий и достигнутого опыта. На протяжении последних двух лет я неоднократно ставил перед А. П. Виноградовым и своими коллегами по работе в области изотопии вопрос о необходимости созыва совещания руководящих работников по изотопии²⁴ при руководимой Вами комиссией. Это совещание должно было рассмотреть достигнутые результаты и наметить планы дальнейшей работы. Важной его задачей должно было быть расширение работ химиков и физиков по изотопии и пропаганде ее применения в биологии и других науках. Особенно настоятельна потребность в таком совещании сейчас, когда в

* На бланку: Академик АН УССР Александр Ильич Бродский. Днепропетровск, ул. Кирова, 1, кв. 25-а. Тел. 3-75-94.

Академии Наук рассматривается пятилетний план исследовательских работ. Мне кажется, что пропуск в химических разделах этого плана проблем изотопии (по имеющимся у меня сведениям) зависит, в первую очередь, от того, что такое совещание до сих пор не состоялось.

В ноябре 1938 г. на сессии Омен²⁵, посвященной работе химических институтов трех Академий, было принято, по моему и А. П. Виноградова предложению, решение о созыве такого совещания Комиссией по тяжелой воде не позже февраля 1939 г. Это решение Президиума Омен²⁵ (и, кажется, Президиума Академии Наук) не было реализовано, и о его дальнейшей судьбе [я] ничего не знаю, так как наладить регулярную связь с Комиссией мне, к сожалению, ни разу не удалось.

С другой стороны, Президиум Академии Наук УССР поручил мне созыв такого совещания при моем Институте²⁶. Я по-прежнему считаю, что совещание, возглавляемое Вами, должно быть созвано в Москве, и никак не позже октября 1939 г. (перед окончательным принятием Институтами и Правительством пятилетних планов). В случае невозможности его созвать у Вас я, как крайний выход, считал бы нужным созвать предварительное более узкое совещание у себя, хотя, повторяю, не считаю этот вариант наиболее целесообразным.

Я охотно сообщу Вам мои дальнейшие соображения о совещании. Кое-какие материалы я уже давно дал А. П. Виноградову. В частности, мне кажется, что это совещание должно объединить 15—25 научных работников и заслушать сводные доклады о сделанных работах, а не ограничиться организационными вопросами и планами. Поэтому оно должно выйти за рамки состава Комиссии (я не знаю, осталась ли Комиссия по тяжелой воде или же было реализовано пожелание упомянутой сессии о переименовании ее в Комиссию по изотопам²⁷).

Я Вам буду признателен, если Вы мне сообщите Вашу точку зрения по вопросам, затронутым в этом письме.

Преданный Вам

А. Бродский

3 июня 1939

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 192, арк. 2—2 зв. Авторизованный машинопис.

№ 47

7 червня 1939 р., Дніпропетровськ

Академику В. И. Вернадскому, Москва*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

После отправки Вам письма, которое Вы, вероятно, уже получили, пришел протокол Бюро Отделения Химических Наук от 25-V-39 с преобразованием

* На бланку: Академик АН УССР Александр Ильич Бродский. Днепропетровск, ул. Кирова, 1, кв. 25-а. Тел. 3-75-94.

Комиссии тяжелой воды и новым ее составом. Я спешу поблагодарить Вас и Отделение за высокую оказанную мне честь избрания меня зам[естителем] Председателя. Это назначение особенно ценно для меня тем, что я утвержден заместителем ученого, составляющего гордость нашей науки, к имени которого я с молодости привык относиться с особым пиететом (я верю, что Вы все это не сочтете за комплимент и не усомнитесь в моей искренности).

Я очень боюсь, что не оправдаю оказанного мне доверия не только по личным моментам, но и по территориальной отдаленности от Москвы.

Сейчас я считаю еще менее удобным, чем раньше, созыв совещания по изотопам в Днепропетровске и вторично прошу Вас содействовать его созыву в Москве под Вашим руководством осенью этого года²⁸.

Преданный Вам *А. Бродский*

7 июня 1939

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 192, арк. 4.

№ 48

23 червня 1939 р., Дніпропетровськ

Академику В. И. Вернадскому, Москва*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Благодарю Вас за Ваше любезное письмо от 12 июня. До Вас уже, вероятно, дошло мое второе письмо, написанное после получения сведений о реорганизации Комиссии тяжелой воды. Меня обескуражило то, что Вы рассматриваете свою работу в изотопной** Комиссии как временную и считаете нужным руководство ею передать другому лицу. Я уверен в том, что Ваше руководство — необходимая предпосылка успешной работы Комиссии и что в этом Вас никто заменить не смог бы. Я выражу мнение всех заинтересованных в изотопии, если буду просить Вас ни в коем случае не считать Ваше руководство в Комиссии ни временным, ни побочным. Возможно, что с общенаучной точки зрения это и неправильно, но я хотел бы Вас просить, опять-таки от имени всех «изотопистов», считать из трех руководимых Вами Комиссий²⁹ именно эту основной.

Я, конечно, буду принимать посильное участие в работах и в организационных делах Комиссии, и Вы можете безоговорочно располагать мной в той мере, в какой Вы это найдете нужным и полезным, но я не мыслю себе эту работу иначе как подсобную, в помощь Вам.

Я написал А. П. Виноградову о некоторых моих предположениях относительно работы Комиссии. Если у Вас будет досуг, не откажите в любезности прочесть их, хотя, вероятно, большинство этих предложений Вами уже было

* На бланку: Академик АН УССР Александр Ильич Бродский. Днепропетровск, ул. Кирова, 1, кв. 25-а. Тел. 3-75-94.

** Так в оригіналі.

предусмотрено. Мне кажется, что первое заседание Комиссии должно быть организационным вообще и в частности по вопросу о более широком осеннем совещании, которое я считал бы первоочередной и необходимой задачей. Заслушивать планы ин[ститут]ов и научные сообщения на этом узком организационном собрании, по-моему, не стоит.

Мы также заканчиваем монтаж масспектрографа, без которого мы не можем пойти дальше изотопов водорода и кислорода. Наш прибор тоже не очень совершенный (упрощенный Dempster³⁰). Я, наоборот, считал Ваш масспектрограф более удачным вариантом, чем наш. Интересные результаты мы получили, изучая изотопный состав арктических вод и льдов и атмосферных осадков. Когда статьи будут готовы к печати, я Вам пришлю копии в надежде, что Вы, хотя бы бегло, захотите их пробежать. Результаты получились неожиданные, и я не брался бы их сейчас объяснить, хотя довольно подробно читал литературу и, в частности, Вашу монографию о природных водах³¹. Напр[имер], мы нашли, что снег сильно обеднен дейтерием при нормальном или несколько повышенном содержании O^{18} . В противоположность этому атмосферная влага и дождь имеют приблизительно нормальный изотопный состав. Арктические воды можно разбить на три резко обособленных группы. Пробы, расположенные на одних течениях, имеют сходный изотопный состав. Характерный изотопный состав имеют пробы у берегов Земли Франца-Иосифа, Новой Земли и Чукотского моря (места с преобладанием береговых льдов, с малым притоком пресных вод и обособленные от основных течений сильными завихрениями морской воды) и т. д.

Преданный Вам А. Бродский

Днепропетровск, 23 июня 1939

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 192, арк. 3—3 зв. Авторизованый машинопис.

№ 49

20 червня 1940 р., Дніпропетровськ

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Извините, что затрудняю Вас техническим вопросом. Как и в прошлом году, я не имею никакой связи с Изотопной Комиссией, кроме тех редких случаев, когда я в Москве вижу с А. П. Виноградовым. В частности, уже прошло свыше двух месяцев со времени изотопной конференции, а я не только не получил никаких материалов о ней, но и не знаю о судьбе принятых на заседании Комиссии решений относительно помощи моим работам. Я не думаю, чтобы они были реализованы хотя бы посылкой тех частей резолюции, которые относились к Академии Наук УССР и к институтам, в которых я работаю. Между тем, эти решения теряют значительную часть своей эффективности, если они будут столь медленно доводиться до сведения тех учреждений, от которых зависит моя работа. Я уже не говорю о том, что, как

член Президиума Изотопной Комиссии, я должен был бы располагать копиями ее решений и другими основными материалами.

Хотя все это технические неполадки, с которыми мне стоило обращаться к аппарату Комиссии, а не к Вам, но по некоторым причинам я позволил себе затруднить Вас этим вопросом.

Преданный Вам *А. Бродский*

Днепропетровск, 20.VI.[19]40

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 192, арк. 5. Машинопис.

№ 50

1 липня 1940 р., [Дніпропетровськ]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Спешу Вас поблагодарить за содействие в моей просьбе и снова извиниться за то, что Вас ею обеспокоил. В § 1 резолюции пропущено упоминание о поддержке наших работ также и в Днепропетровском химико-технологическом институте, где ведутся все мои работы (в том числе и по Институту физической химии). Я прошу одновременно А. П. Виноградова добавить это, если еще не поздно.

Ваше совместное с В. Г. Хлопиным предложение, о котором я узнал из газет, исключительно ценно и своевременно. Хотя еще нет уверенности в том, что под действием нейтронной бомбардировки можно достигать спонтанного расщепления урановых ядер (и я скорее склонен думать, что более достоверные расчеты на основании новых, более точных данных о выходе нейтронов и потребной энергии активации не будут благоприятными), но проблема столь грандиозна, что даже при небольших шансах на ее успешное разрешение должны быть приняты заранее все возможные меры и подготовлены все пути.

Я также принадлежу к числу счастливцев, получающих лично Physical Review, что несколько исправляет для меня и моих сотрудников то возмутительное положение, которое создала Межд[ународная] Книга, оставив на полгода почти всю страну без иностранной литературы (в нашем городе нет ни одного химического или физического журнала за 1940 г. в библиотеке, и никакие воздействия на это учреждение не помогают). Там было в первых номерах за 1940 г. помещено три статьи (Letters) по вопросу о роли U^{235} в расщеплении ядер урана. В первых двух (Nier, Booth, Dunning a[nd] Grosse)³² изотопы урана были разделены в масспектрографе в количестве долей микрограмма, и полученные осадки были подвергнуты бомбардировке медленными нейтронами. Оказалось, что расщепление давала смесь U^{235} и U^{234} , но не U^{238} . Это подтвердило теорию Бора-Вейлера³³ и расчеты разных авторов, согласно которым можно ожидать спонтанный распад урана при бомбардировке нейтронами

* Місце написання листа встановлено за змістом.

(т. е., вернее, спонтанное развитие цепей после «зажигания» нейтронным потоком) лишь после обогащения урана изотопом U^{235} . Что касается U^{238} , то он, по-видимому, также расщепляется, но значительно реже и лишь под действием быстрых нейтронов. Его содержание в уране следует приписать действию быстрых нейтронов на образцы природного урана. В работе Kingdon, Pollock, Booth and Dunning³⁴ аналогичные опыты были повторены с большим количеством разделенных изотопов и дали тот же результат.

По-видимому, близкое будущее покажет, оправдаются ли виды на освождение внутриатомной энергии при бомбардировке больших блоков урана, обогащенного изотопом U^{235} , медленными нейтронами в условиях, позволяющих практическое использование, или же и на этот раз, как после открытия радиоактивности или дезинтеграции ядер альфа-частицами, окажется невозможным управлять этим процессом.

В случае положительного результата трудно даже приблизительно представить себе, какие это изменения внесет во все стороны жизни человечества. При этом наиболее сложной задачей будет, вероятно, концентрирование U^{235} в большом масштабе. В этой части проблемы Комиссия по изотопам сможет сыграть существенную роль.

Преданный Вам *А. Бродский*

1.VII.[19]40

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 192, арк. 6—6 зв. Авторизованный машинопис.

№ 51

5 сепня 1940 р., Теберда

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Сердечно благодарю Вас за отклик и за письмо. Я очень тронут Вашим неизменным вниманием к моим пожеланиям и жалею, что так часто приходится Вас ими затруднять. К сожалению, некоторые вопросы без этого не могут продвигаться.

Вопрос о большом циклотроне я тоже считаю кардинальным и неотложным, и все меры, которые могли бы его реализовать, заслуживают всяческого внимания.

С книгами и журналами у нас также из рук вон скверно. Когда я уезжал (7—VII), в городских библиотеках нигде еще не было получено ни одного журнала за 1940 г. (!). Совершенно непонятно, чем это объясняется, чтобы не сказать больше.

Извините, что я задержал ответ: Ваше письмо лишь вчера было мне доставлено в Теберду, где я отдыхаю.

Преданный Вам *А. Бродский*

Теберда, 5.VIII.[19]40

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 192, арк. 8.

О. І. Бродський, О. Я. Мікей — В. І. Вернадському

№ 52

[Не пізніше кінця травня 1934 р., Дніпропетровськ]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович.

В конце мая — начале июня 1934 г. Секция Геохимии и Силикатной Технологии Днепр[опетровско]го Обл[астного] НТОХИМ³⁵ созывает в Днепропетровске 1-ую областную конференцию силикатчиков, посвященную вопросам строения и технологии силикатов. Оргбюро конференции и Президиум Обл[астного] НТОХИМа обращаются к Вам с просьбой сделать на конференции доклад на тему «Строение силикатов»³⁶.

Учитывая Ваше положение как фактического вдохновителя всей научно-исследовательской работы по силикатам в Союзе, а также исключительный интерес и актуальность намечаемой для В[ашего] доклада темы, Оргбюро конференции позволяет себе надеяться на Ваше любезное согласие, т. к. при отсутствии Вашего доклада конференция будет обескровлена. В случае Вашего согласия, просьба по возможности в кратчайший срок прислать тезисы для напечатания их в «Бюллетенях конференции».

Адрес для корреспонденции: Днепропетровск, Главный почтамт, абонем[ентский] ящик № 224.

Председатель ОблНИТОХИМ, проф.

А. Бродский

Председ[атель] Оргбюро Конфер[енции] и Секц[ии]

Геохимии и Технологии Силикатов ОблНИТОХИМ

И. Микей

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 192, арк. 10. Авторизований машинопис.

Коментарі

¹ *Бродський Олександр Ілліч (1895—1969)*, фізико-хімік, академік АН УРСР (з 1939 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1943 р.), професор (з 1926 р.), директор Інституту фізичної хімії АН УРСР (з 1939 р.). Народився у Катеринославі. Після закінчення реального училища у 1913 р. вступив до Катеринославського гірничого інституту на металургійний факультет. Учень акад. Л. В. Писаржевського. Одночасно з навчанням у гірничому інституті О. І. Бродський відвідував лекції з хімічних дисциплін і здав іспити у Катеринославський університет, а у 1921 р. перевівся на п'ятий курс хімічного відділення фізико-математичного факультету Московського університету, який закінчив за спеціальністю «фізична хімія» у 1922 р. У 1922—1934 рр. працював в Інституті народної освіти у Дніпропетровську (професор з 1926 р.), одночасно, у 1927—1969 рр., в Інституті фізичної хімії АН УРСР, директор інституту (з 1939 р.), а також у 1930—1941 рр. у Дніпропетровському хіміко-технологічному інституті.

Основні наукові роботи відносяться до хімічної термодинаміки, електрохімії розчинів та хімії ізотопів. У 1929 р. встановив кількісну залежність електродного потен-

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

ціалу від діелектричної проникності розчину. Під його керівництвом уперше у СРСР була створена установка з одержання важкої води (1934), концентратів важкого кисню (1937) та важкого азоту (1949). Вперше застосував стабільні ізотопи для дослідження механізмів хімічних реакцій, дослідив ізотопний обмін водню, кисню, сірки та азоту.

У жовтні 1940 р. в АН СРСР створено Комісію з ізотопів під керівництвом В. І. Вернадського та О. І. Бродського.

Ще у 1938 р. Бродського було висунуто на звання члена-кореспондента АН СРСР за групою хімія. Обраний 30 вересня 1943 р. по Відділенню хімічних наук (фізична неорганічна хімія).

Основні праці: Избранные труды в двух томах. — К.: Наук. думка, 1974. (Т. 1: Электрохимия и термодинамика растворов. Получение, анализ изотопов и изучение их распространения в природе. — 336 с.; Т. 2: Изотопный обмен водорода, кислорода и азота. Применение изотопов для исследования механизма химических реакций. Исследования в области химии свободных радикалов. Быстрый протонный обмен и водородная связь. Работы общего характера. — 520 с.)

Література: *Походенко В. Д.* Александр Ильич Бродский. — К.: Наук. думка, 1988. — 66 с.; *Физикохимик — Герой Труда : к 100-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СССР А. И. Бродского // Вестник Российской Академии наук.* — 1995. — Т. 65, № 6, — С. 547—550; *Герои атомного проекта.* — Саров, 2005. — (за по-кажчиком).

² Олександр (Ісаак) Якович Мікей. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. Я. Мікея у кн. 2 цього видання.

³ Садиба та лісопарк у Підмосков'ї, де знаходився санаторій АН СРСР.

⁴ Очевидно, йдеться про Першу всесоюзну конференцію з хімії ізотопів (16—17 квітня 1940 р.) у Москві. На конференції обговорювалися плани виробництва важкої води методом електролізу з продуктивністю 15 кг на рік на заводі у м. Чирчику. У перший день на конференції головував В. І. Вернадський.

⁵ Очевидно, йдеться про Комісію з ізотопів при Відділенні хімічних наук АН СРСР на чолі з В. І. Вернадським. О. І. Бродський був заступником голови комісії.

⁶ Виноградов Олександр Павлович (1895—1975), геохімік, учень В. І. Вернадського. Академік АН СРСР (з 1953 р.). У 1967—1975 рр. віце-президент АН СРСР. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. П. Виноградова у цій книзі. Також див.: *Переписка В. И. Вернадского и А. П. Виноградова, 1927—1944.* — М.: Наука, 1995. — 79 с.; *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г.* — К., 2011. — С. 650—662.

⁷ Комаров Володимир Леонтійович (1869—1945), ботанік і географ, академік РАН (з 1920 р.), віце-президент (1930—1936), президент (1936—1945) АН СРСР.

Шмідт Отто Юлійович (1891—1956), математик, астроном, геофізик, дослідник Арктики, дійсний член АН УРСР (з 1934 р.) та АН СССР (з 1935 р.). У 1916—1920 рр. приват-доцент Київського університету, згодом працював у Москві, головний редактор 1-го видання «Большой Советской Энциклопедии». У 1930—1932 рр. директор Всесоюзного арктичного інституту, у 1932—1938 рр. начальник Головного управління Північного морського шляху. У 1939—1942 рр. віце-президент АН СРСР. Див.: *Матвева Л. В.* Отто Юльевич Шмидт. 1891—1956. — К., 2006. — 229 с.

⁸ Вернадський Георгій Володимирович (1887—1973). Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

⁹ Варга Євген Самуїлович (Varga Jenő; 1879—1964), економіст. У 1919 р. нарком фінансів Угорської радянської республіки, після її розгрому емігрант у СРСР, діяч

Комінтерну. У 1927—1947 рр. директор Інституту світового господарства і світової політики АН СРСР. Академік АН СРСР (з 1939 р.), академік АН УРСР (з 1939 р.).

¹⁰ Йоффе Абрам Федорович (1880—1960), фізик, один із основоположників фізики напівпровідників і провідний учасник радянської ядерної програми. Народився у м. Ромнах. Академік РАН (з 1920 р.). Віце-президент АН СРСР (1925—1929, 1942—1945), у 1935 р. голова Комісії з проблеми атомного ядра. Один із засновників Таврійського університету. Професор Політехнічного інституту у Петербурзі (1913—1948).

¹¹ На початку червня 1940 р. В. І. Вернадський, який лікувався у санаторії «Узкое», одержав листа від сина Георгія з США із вкладеною у нього вирізкою з газети «Нью-Йорк Таймс» від неділі, 5 травня. Вирізка містила статтю наукового оглядача газети Вільяма Лоуренса під заголовком «Наука відкрила величезне джерело атомної енергії» (*Laurence W. L. Vast Power Source in Atomic Energy. New York Times. May 5, 1940*). У кінці квітня 1940 р. Лоуренс дізнався, що більша частина співробітників Фізичного інституту кайзера Вільгельма зорієнтована на роботи з урану, тобто нацистська Німеччина працює над створенням атомної бомби. Лоуренс також дізнався, що два маленьких зразки урану-235 виділені Альфредом Ніром з Міннесотського університету і що ці зразки використав Джон Даннінг із Колумбійського університету для експериментального підтвердження того, що саме цей ізотоп ділиться під дією повільних нейтронів. Лоуренс написав у «Нью-Йорк Таймс» про експеримент Даннінга і стверджував, що «єдиним кроком, який залишилося зробити для вирішення проблеми нового джерела енергії, є удосконалення методів виділення цієї субстанції (урану-235)». Він підкреслив виняткову вибухову потужність урану-235 і «можливий колосальний вплив наслідків цього відкриття на результат війни в Європі». Він також повідомляв, з деяким перебільшенням, що «кожному німецькому вченому, який працює в цій галузі, — фізику, хіміку, інженеру... наказано полишити всі інші дослідження і присвятити себе тільки цій роботі» (*Холлоуей Д. В. И. Вернадский и атомная энергия // Очерки истории естествознания и техники. — К., 1989. — Вып. 36. — С. 34*).

¹² У березні Альфред Нір з Університету штату Міннесота і троє фізиків із Колумбійського університету повідомляли у «Фізикал ревію» про виділення за допомогою мас-спектрометра невеликої кількості чистого урану-235 і про те, що «уран-235 є ізотопом, що відповідає за розподіл під дією повільних нейтронів» (*Nier A. O., Booth E. T., Dunning J. R., Grosse A. V. Nuclear Fission of Separated Uranium Isotopes // Physical Review. — 1940. — Vol. 57. — P. 546*), а у квітні ті ж фізики у тому самому журналі повідомляли про аналогічні досліди, але проведені «зі значно більшими кількостями розділених ізотопів, отриманих таким само способом». Так німці дізналися про експериментальні докази того, що ймовірність розщеплення урану-235 повільними нейтронами більш висока і що нейтрони певної енергії вельми охоче захоплюються ураном-238, який при цьому перетворюється на уран-239. 15 червня, буквально за кілька днів перед тим, коли нарешті було введено цензуру на повідомлення про ядерні дослідження, все у тому ж «Фізикал ревію» з'явився великий лист двох американських фізиків, у якому вони повідомляли про надзвичайно важливе відкриття, зроблене ними на найбільшому у світі циклотроні у Берклі. Їм вдалося довести існування нового трансуранового елемента (тепер він відомий під назвою плутоній); він виникає при випромінюванні бета-частинок з нестабільного елемента № 93, отриманого, у свою чергу, з урану-239. У цьому листі вказувався і період піврозпаду плутонію: «При випущенні альфа-частинок період піврозпаду повинен бути більше мільйона років» (*Ирвинг Д. Вирусный флигель / пер. с англ. А. И. Штейнгауза. — М.: Атомиздат. 1969. — С. 91—92*).

¹³ Хлопін Віталій Григорович (1890—1950), радіохімік, один із основоположників радянської радіології та радієвої промисловості, отримав перші вітчизняні препарати радію (1921). Академік АН СРСР (з 1939 р.). З ініціативи В. І. Вернадського

та В. Г. Хлопіна 1 січня 1922 р. постановою спеціальної комісії при Наркомосі РСФРР заснований Державний радієвий інститут. Директором інституту призначений В. І. Вернадський, його заступником — В. Г. Хлопін. Базою для інституту стали Радіогеохімічна лабораторія, що існувала від 1911 р. при Геологічному і мінералогічному музеї Петербурзької АН, Колегія з організації та експлуатації пробного радієвого заводу і Радієве відділення Державного рентгенологічного та радіологічного інституту. В. І. Вернадський був директором інституту у 1922—1939 рр. Також див.: *Хлопин В. Г. Письма к В. И. Вернадскому, 1916—1943* / сост.: Л. Л. Зайцева, Б. В. Левшин. — М.; Ленинград.: Изд-во АН СССР, 1961. — 89 с.

¹⁴ Актіноуран (actinium-uranium, актин-уран), природний ізотоп урану з масою 235 (U^{235}), родоначальник актиноуранового ряду.

¹⁵ Ферсман Олександр Євгенович (1883—1945), мінералог, геохімік, академік РАН (з 1919 р.). У 1926—1929 рр. віце-президент АН СРСР. Учень і друг В. І. Вернадського. З 1918 р. завідувач відділу нерудних копалин і дорогоцінних каменів КЕПС. Також див.: *Ферсман А. Е. Переписка с В. И. Вернадским* / публ. подгот. Е. М. Ферсман, Л. И. Парамонова // Александр Евгеньевич Ферсман. Жизнь и деятельность: сб., посвящ. А. Е. Ферсману. — М., 1965. — С. 411—457; *Вернадский В. И. Письма А. Е. Ферсману (1907—1944)* / АН СССР, Архив; сост. Н. В. Филиппова. — М.: Наука, 1985. — 272 с.

¹⁶ Після повідомлення сина Георгія В. І. Вернадський і В. Г. Хлопін (останній також відпочивав тоді в «Узком») надіслали до Відділення геологічних та географічних наук АН записку з пропозицією якнайшвидше розробити план розвідки родовищ урану. У відповідь на це Академія, як повідомила 26 червня газета «Известия», сформувала «трійку», до якої входили Вернадський, Хлопін та Ферсман, для розробки «проекту заходів, які необхідно здійснити в зв'язку з можливістю використання внутріатомної енергії» (Использование внутриатомной энергии // Известия. — 1940. — 26 июня). За кілька днів В. І. Вернадський у листі до віце-президента Академії О. Ю. Шмідта наголосив на невідкладності завдання: «По имеющимся известиям, полученным мною почти случайно и в неполной форме из-за искусственных препятствий, установленных, к сожалению, для чтения зарубежной прессы, сейчас в США и в Германии идет энергичная и организованная работа в этом направлении, несмотря на мировые военные события. Наша страна ни в коем случае не может стоять в стороне и должна дать возможность и денежные средства для широко организованной и спешной работы в этой области первостепенного значения» (*Мочалов И. И. Владимир Иванович Вернадский*. — М.: Наука, 1982. — С. 332—333). 5 липня 1940 р. Вернадський писав сину у Нью-Хевен: «Спасибо за присланную из Вашингтона вырезку из «Нью-Йорк Тайме» об уране. Это было первое известие об этом открытии, которое дошло до меня и до Москвы вообще. Я немедленно двинул дело. 25.VI образовалась в Академии «тройка» под моим председательством (Ферсман и Хлопин) с правом кооптации. Ферсман в Мурманске, — но я начал работу немедленно. Надо использовать лето и осень. Не ожидал я, когда Содди впервые ярко выяснил возможность использования внутриатомной энергии более 35 лет тому назад, что доживу до того времени, когда видится не только обсуждение, но и работа в этой области. Я думаю теперь, что открывающиеся возможности для будущего здесь большие, чем применение в XVIII веке пара и в XIX — электричества. Множество научных следствий. Эта организаторская работа, конечно, помешает моим планам» (*Вернадский В. И. Письма к сыну и дочери* / публ. подгот. Д. Холлоуэй, В. Я. Френкель, И. И. Мочалов // Вестник Академии наук СССР. — 1990. — № 12. — С. 127—128). 12 липня 1940 р. Вернадський, Ферсман і Хлопін звернулися з листом до заступника Голови РНК СРСР, голови Ради з хімічної та металургійної промисловості М. О. Булганіна. У вересні 1940 р. створено Комісію з

проблеми урану (В. Г. Хлопін — голова, В. І. Вернадський, А. Ф. Йоффе, О. Є. Ферсман, С. І. Вавилов, П. І. Лазарев, О. М. Фрумкін, Л. І. Мандельштам, Г. М. Кржижановський, П. Л. Капіца, І. В. Курчатова, Д. І. Щербаков, О. П. Виноградов, Ю. Б. Харитон). 28 вересня 1940 р. Президія АН СРСР затвердила програму робіт по першому радянському урановому проекту.

¹⁷ Цікаво, що ще у липні 1939 р. В. І. Вернадський писав своєму учню і товаришу Б. Л. Лічкову про енергетичну потужність ядерних реакцій: «Сейчас, мне кажется, большой сдвиг в области радиоактивности. Он очень мало отразился в нашей литературе, хотя в первый раз, кажется, мы не отстали. Во всяком случае, эти новые явления — разлом атомов урана — одновременно открыт в Радиовом институте. <...> мы должны допускать гораздо большие проявления тепловых процессов при радиоактивном распаде, чем мы это раньше принимали. При распаде ядер U и Th <...> идет мощное выделение нейтронов, и образуются так называемые цепные реакции, которые — грубо беря — дают много больше энергии, чем энергия: исходное тело — конечное тело» (Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым. 1918—1939. — М.: Наука, 1979. — С. 236).

¹⁸ Важка вода (також оксид дейтерію, D_2O), ізотопний різновид води, у якій легкий атом водню $1H$ заміщений його важким ізотопом. Молекули важкої води були вперше виявлені у природній воді Гарольдом Юрі у 1932 р., за що вчений був удостоєний Нобелівської премії з хімії у 1934 р. А вже у 1933 р. Гілберт Льюїс виділив чисту важку воду. Невелику кількість важкої води вперше отримав О. І. Бродський у 1934 р., також електролізом води. У Дніпропетровському хіміко-технологічному інституті була побудована дослідна установка, що забезпечувала невеликими порціями важкої води ряд лабораторій та інститутів. У Дніпропетровську були поставлені роботи з обміну водню на дейтерію у розчині.

Важка вода дуже близька до H_2O , хоча деякі реакції у ній сповільнюються або прискорюються (іноді у 2—3 рази). Основні промислові методи отримання важкої води — ізотопний обмін води і сірководню, дистиляція водню і багатоступеневий електроліз. Важка вода застосовується у ядерній фізиці та енергетиці як сповільнювач нейтронів і теплоносія у ядерних реакторах, а також як вихідний продукт для отримання дейтерію.

Для реактора необхідні тонни важкої води. До 1946 р. єдиним методом отримання важкої води був електроліз. У подальшому з'явилися технології ректифікації рідкого водню та ізотопного обміну у системах водень — рідкий аміак, водень — вода і сірководень — вода. Виробництво важкої води дуже енергоємне, тому її вартість досить висока.

У СРСР дослідний уран-важководний реактор був запущений у квітні 1949 р., промисловий реактор ОК-180 введений у дію у жовтні 1951 р. (Атомный век: события, люди, дела / ред.-сост.: А. А. Кузнецов. — М., 2005. — С. 39; Атомный проект СССР: документы и материалы: [в 3 т.] / под общ. ред. Л. Д. Рябева. — 1998—2010. Т. 2: Атомная бомба. 1945—1954. Кн. 1. — М., — 1999. — С. 666).

¹⁹ Головне управління хімічної промисловості («Главхимпром») у 1932—1939 рр. перебувало у віданні Наркомату важкої промисловості СРСР (1932—1939), пізніше — Головного управління основної хімії («Главхимпром») Наркомхімпрому (Мінхімпрому) СРСР.

²⁰ Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського НАН України створений 6 листопада 1927 р. у м. Дніпропетровську на базі Науково-дослідної кафедри електронної хімії НКО (у 1934 р. став інститутом АН УРСР). Засновник та перший директор — акад. Л. В. Писаржевський (1874—1938). Упродовж 30 років (з 1939 по 1969 р.) директором інституту був акад. О. І. Бродський. До 1938 р. Український інститут фізичної хімії, з 1944 р. у Києві.

²¹ Дніпропетровський хіміко-технологічний інститут заснований у травні 1930 р. на базі хіміко-технологічного факультету Дніпропетровського гірничого інституту.

Сюди перейшли працювати відомі вчені Л. В. Писаржевський, О. І. Бродський, Ю. В. Коршун та ін. Першим директором інституту був П. Т. Сторожук. Далі інститут очолювали Б. Т. Белокопитов (1932—1937), М. І. Савін (1937—1941), Н. М. Бичков (1941).

²² Саме В. І. Вернадський у 1933 р. порушив питання про отримання важкої води, а на початку 1934 р. Президія АН СРСР утворила під його головуванням спеціальну Комісію з важкої води.

²³ Йдеться про XII Всесоюзну фізико-хімічну конференцію «Властивості рідин і розчинів», що відбувалася 1—5 червня 1935 р. в Інституті фізичної хімії АН УСРР у Дніпропетровську. Див.: Свойства жидкостей и растворов : Тр. XII физ.-хим. конф., состоявшейся с 1—5 июня 1935 г. при Укр. ин-те физ. химии им. Л. В. Писаржевского в Днепропетровске // Журнал физической химии. — 1936. — Т. 7, вып. 6. — С. 789—958.

²⁴ Першу Всесоюзну конференцію (нараду) з хімії ізотопів було проведено 16—17 квітня 1940 р. у Москві. Див: Совещание по изотопам [Москва, 16—17 апреля 1940 г.] // Вестник Академии наук СССР. — 1940. — № 7. — С. 35—38. На конференції, зокрема, обговорювалися плани виробництва важкої води на Чирчикському електролізному заводі.

²⁵ ОМЕН, Відділення математичних і природничих наук АН СРСР (Отделение математических и естественных наук).

²⁶ Див. комент. № 20.

²⁷ Комісія з важкої води у травні 1939 р. перетворена на Комісію з ізотопів при Відділенні хімічних наук АН СРСР на чолі з В. І. Вернадським. О. І. Бродський призначений заступником голови комісії.

²⁸ Див. комент. № 20.

²⁹ Очевидно, йдеться про академічні Метеоритну комісію (з 1939 р. Комітет з метеоритів), Комісію з важкої води (перетворена на Комісію з ізотопів) і Комісію з історії знань.

³⁰ У 1918 р. канадець А. Демпстер (1860—1950) у США сконструював мас-спектрометр (на принципі реєстрації іонних струмів) для дослідження стабільних ізотопів і визначення їх відносної поширеності у природі. У 1935 р. зробив його модифікацію — мас-спектрограф із подвійним фокусуванням.

³¹ Вернадский В. И. История минералов земной коры : [в 2 т.]. Т. 2: История природных вод. Ч. 1, вып. 1—2. — Л., 1933—1934. — 202 с.; С. 202—402.

³² Див. комент. № 12.

³³ Йдеться про американського фізика Джона Арчибальда Вілера (Уїлер, Wheeler; 1911—2008), який у 1933—1935 рр. працював у Копенгагені у Нільса Бора (1885—1962). Разом учені розробили і оприлюднили у 1939 р. теорію розподілу атомного ядра, довівши, що під дією теплових нейтронів ділиться ізотоп уран-235, який рідко зустрічається.

³⁴ Kingdon K. H., Pollock H. C., Booth E. T., Dunning J. R. Fission of the Separated Isotopes of Uranium // Physical Review. — 1940. — Vol. 57. — P. 749.

³⁵ Наукове інженерно-технічне товариство хіміків (Научное инженерно-техническое общество химиков, НИТОХИМ).

³⁶ Відомостей про те, чи прийняв В. І. Вернадський пропозицію стосовно участі у конференції, не знайдено. Проте відомо, що Олександр (Ісаак) Якович Мікей виступив із доповіддю «Фізико-хімічні методи дослідження й будова силікатів» 5 червня 1934 р. на пленумі 1-ї Дніпропетровської обласної конференції силікатників. Доповідь була частково надрукована того ж року. Див.: Микей А. Я. Схема рациональной классификации силикатов // Украинский химический журнал. — 1934. — Т. 9, кн. 3/4. — С. 472—474.

Лев Володимирович Брянецв (?—?)¹

Л. В. Брянецв — В. І. Вернадському

№ 53

6 травня 1919 р., Катеринослав

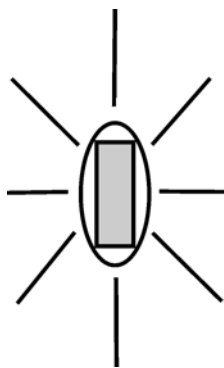
Екатеринослав, 6 мая 1919 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не будучи известен Вам, беру на себя смелость обратиться к Вам за советом. При осмотре гранитов, выходы которых находятся на берегу Днепра, в Потемкинском Саду, я обнаружил присутствие в них ортита и в довольно значительном количестве. Минерал этот в еще большем количестве встречается в гранитах бл[из] с. Старые Кайдаки² в 15 верстах от Екатеринослава. Иногда приходится замечать его на фундаментах зданий, на складах камня в городе. Все это указывает, что ортит является обычным породообразующим минералом гранитов окрестностей Екатеринослава. Я никогда не занимался исследованием пород Южно-Русской кристаллической полосы, но мне кажется вероятным присутствие ортита в других местах, где находятся граниты, аналогичные екатеринославским.

Между тем, указаний на присутствие этого минерала на юге России, по видимому, нет. Я хотел бы напечатать краткую статью с указанием тех мест³, где были обнаружены мною ортиты, и тем самым обратить внимание специалистов, работающих на юге России, на возможность присутствия ортита и помимо окрестностей Екатеринослава. Не можете ли Вы мне посоветовать, где мог бы я написать об этом? И стоит ли вообще это дело того, чтобы писать о нем сейчас, не имея возможности сделать хотя бы предварительного качественного анализа минерала?

Пользуюсь случаем, чтобы спросить Вас, чем можно объяснить следующее явление. Около некоторых, гл[авным] обр[азом] больших и выветренных кристаллов ортита, я иногда замечал радиально идущие трещины, так, как пытаюсь изобразить на этом рисунке.

Что это не моя фантазия, показывает тот факт, что, работая на юге Байкала в области известных Вам месторождений ортита, я иногда на расстоянии замечал это явление и, подойдя ближе, действительно находил в центре, где сходятся трещины, ортит. Это же явление я наблюдал здесь, у села Кайдаки, на сильно выветренном куске гранита с вкраплениями в нем ортита. Посылаю Вам несколько кусочков местных ортитов.

Уважающий Вас *Л. Брянцев*
(ассистент Л. Л. Иванова)

Был бы рад получить от Вас ответ на интересующие меня вопросы.

Мой адрес: Екатеринослав. Горный Институт — Льву Владимировичу Брянцеву.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 198, арк. 1—2 зв.

Коментарі

¹ *Брянцев Лев Володимирович (?—?)*, після закінчення Московського університету як інженер-геолог був асистентом у Л. Л. Іванова на кафедрі мінералогії та петрографії Катеринославського гірничого інституту (з 1915 р.). Провадив дослідження в Україні та у Східних Саянах у Сибіру. Восени 1919 р. виїхав до Ростова-на-Дону. Подальша доля невідома. Згадки про нього див. у листах № 278 і 287 Л. Л. Іванова у кн. 1 цього видання. В одному з листів, ймовірно, 1921 р., Л. Л. Іванов, зокрема, пише: «Другой мой ассистент, Л. В. Брянцев, бежал тогда же вместе с Кротковым, но много дальше. Его намерение было пробраться в Америку. Может быть, он и успел в этом, а, может быть, и погиб, только о нем до сих пор никаких вестей, за исключением того, что вскоре после отъезда он добрался до Ростова, нет». А у листі від 1 червня 1926 р. Л. Л. Іванов згадує Брянцева як покійного. У ювілейному виданні «Известий Екатеринославского горного института» за 1924 р. Л. В. Брянцев також зазначений як небіжчик.

² Застосовується також назва Кодаки.

³ Про таку розвідку відомостей не знайдено.

Петро Петрович Будников (1885—1968)¹

П. П. Будников — В. И. Вернадському

№ 54

22 вересня 1934 р., Харків

22 сентября 1934 г.*

Академику Вернадскому В. И.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Когда я передавал Вам свою работу «К исследованию свойств обожженного при разных температурах каолина»², то не успел представить ее также и на иностранном языке.

Одновременно с этим письмом посылаю Вам указанную работу на немецком языке.

С глубоким к Вам уважением

П. Будников (Будников)

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 200, арк. 1. Машинопис.

№ 55

21 березня 1935 р., Харків

21 марта 1935 г.*

Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому
Ленинград, Васильевский остров,
7-я линия, 2, кв. 12

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Позвольте выразить Вам свою глубокую благодарность за Ваши ценные указания, которые Вы сделали мне по моей работе «О теплоте реакции между каолином и $Ca(OH)_2$ ». Все указания, которые Вы сделали, я учел и внес соответствующие поправки, а также провел дополнительные исследования.

Вместе с письмом направляю Вам работу, которую просил бы не отказать в любезности, если Вы найдете возможным, представить Академии для напечатания. Я наперед согласен на те изменения, которые Вы найдете нужным внести в эту мою работу. Если работа будет Вами одобрена, то не откажите в

* На бланку: Профессор Петр Петрович Будников. Лаборатория технологии силикатов. Химико-технологический институт. г. Харьков. *Те саме німецькою та англійською мовами. — Упоряд.*

любезности сообщить мне об этом, чтобы я мог сейчас же послать Вам также текст на английском языке.

Очень извиняюсь за беспокойство и еще раз благодарю.

С глубоким к Вам уважением

П. Будников

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 200, арк. 3. Машинопис.

№ 56

25 квітня 1935 р., Харків

25 апреля 1935 г.*

Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому
г. Ленинград, Вас[ильевский] остров,
7 линия, 2, кв. 12

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Ваше любезное открытое письмо³ от 19 апреля получил сегодня. Сердечно Вам благодарен за Ваше любезное внимание к моей работе.

Текст работы на английском языке согласно Вашего указания направляю днями в издательство Академии Наук.

С глубоким к Вам уважением

П. Будников

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 200, арк. 2. Машинопис.

Коментарі

¹ *Будников Петро Петрович (1885—1968)*, хімік, фахівець у галузі неорганічної хімії та хімічної технології, доктор технічних наук (з 1934 р.), професор (з 1939 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1939 р.), академік АН УРСР (з 1939 р.) та Польської академії наук (з 1956 р.), Герой Соціалістичної Праці (1965), лауреат трьох Сталінських премій (1942, 1950, 1952), Заслужений діяч науки і техніки УРСР. Закінчив Смоленське Олександрівське реальне училище. У 1911 р. закінчив Ризький політехнічний інститут, за чотири роки опанувавши п'ятирічну програму хімічного відділення. Працював у лабораторії інституту, потім інженер-хімік на Кудіновському заводі електровугілля. З 1912 р. викладав хімію і хімічну технологію у мануфактурно-промисловому училищі у м. Лодзь (Польща). У 1914 р. Міністерством народної освіти Російської імперії направлений у наукове відрядження до Англії і Франції.

У 1918 р. Ризький політехнічний інститут був евакуйований у м. Іваново-Вознесенськ, куди його запросили на роботу, був обраний доцентом кафедри хімічної технології, а у 1919 р. професор і завідувач кафедри хімії і технології мінеральних речовин. Член технічної ради Комісії з будівельних матеріалів при Держбуді СРСР і член ученої ради Державного експериментального інституту силікатів у Москві.

* На бланку: Профессор Петр Петрович Будников. Лаборатория технологии силикатов. Химико-технологический институт. г. Харьков. *Те саме німецькою та англійською мовами.* — Упоряд.

З 1926 р. головний інженер силікатних заводів у Харкові, з 1927 р. директор центральної науково-дослідної лабораторії Українського тресту вогнетривкої цементної промисловості, з 1932 р. завідувач відділення хімічно стійких керамічних матеріалів Харківського інституту силікатів. З 1934 р. працював у Харківському хіміко-технологічному інституті деканом хіміко-технологічного факультету та факультету технології силікатів.

З 1941 р. голова Відділення фізико-хімічних, математичних і геологічних наук АН УРСР. Продовжив керувати відділенням і в евакуації в Уфі.

Від 1944 р. і до кінця життя очолював кафедру загальної технології силікатів Московського хіміко-технологічного інституту імені Д. І. Менделєєва. У 1945 р. організував Московський інститут гіпсової промисловості і до 1947 р. обіймав посаду директора інституту.

10 років був головним редактором журналу «Строительные материалы».

Основні роботи пов'язані з синтезом силікатів. Створив нові види вогнетривких, ізоляційних матеріалів, будівельної та спеціальної кераміки. Розробив технології вакуумування глини, гідротермального синтезу цементів, одержання спученого перліту. Займався створенням виробів високої вогнетривкості з чистих оксидів алюмінію, магнію, берилію, кальцію, ниткоподібними кристалами цих оксидів. Наукова робота у Харкові, Москві присвячена вивченню фізико-хімічних властивостей та перетворенню природних та штучних силікатів термодинаміки, кінетики, механізму реакцій у твердій та рідкій фазі при підвищених температурах, залежності властивостей синтетичних силікатів від їх мікроструктури, росту кристалів у вогнетривких матеріалах і оксидах. Проводив дослідження умов синтезу в'язучих речовин із високою гідралічною активністю, процесів спікання силікатних матеріалів. Вивчав процеси при корозії вогнетривких та хімічно стійких матеріалів, зокрема бетонів.

Автор понад 1500 робіт, включаючи підручники, монографії, навчальні посібники; отримав близько 90 авторських свідоцтв і патентів.

Література: Будников П. П. Мои студенческие годы в Рижском политехническом институте // Ученые записки Рижского политехнического института. — 1962. — Т. 6. — С. 275—286; Петр Петрович Будников / вступ. ст. Д. С. Белянкина; библиогр. О. В. Исаковой и Н. Нестеровой. — М., 1954. — 116 с. (Академия наук СССР. Материалы к библиографии ученых СССР. Серия химических наук, вып. 19); Петр Петрович Будников / вступ. ст. Н. М. Жаворонкова; библиогр. О. В. Исаковой и А. П. Епифановой. — М., 1967. — 278 с. (Материалы к библиографии ученых СССР. Серия химических наук, вып. 40); Петр Петрович Будников (К 100-летию со дня рождения) // Украинский химический журнал. — 1985. — Т. 51, № 11. — С. 1228; Будников Петро Петрович // Енциклопедія сучасної України. — Т. 3: Біо—Бя. — К., 2004. — С. 542—543.

²Ймовірно, йдеться про статтю: Будников П. П. [К изучению свойств каолина:] О теплоте реакции между каолином, прокаленным при разных температурах, и $\text{Ca}(\text{OH})_2$ // Доклады Академии наук СССР. Новая серия. — 1935. — Т. 3, № 8. — С. 354—358.

³Листа не знайдено. В АРАН є особовий фонд П. П. Будникова (ф. 1585), — листів В. І. Вернадського у ньому немає. У виданих щоденниках Вернадського ім'я Будникова зустрічається лише один раз. 30 січня 1941 р. В. І. Вернадський записав: «Вчера я был на Общем собрании Академии. В общем было интересно — <но> не оставался до конца... Богомолец выражал мне свои чувства — получил мое письмо и говорил, что он хочет предложить «мое начало» в Укр[аинской] акад[емии]. Будников предложил приехать на хим[ическую] конфе[ренцию] в марте — я сказал, что для меня это невозможно — сейчас и врачи не выпускают. Но я очень хотел бы еще раз побывать в Киеве» (Вернадский В. И. Дневники 1935—1941 : в 2 кн. / ред. В. Волков. — М.: Наука, 2008. — Кн. 2: 1939—1941. — С. 192—193).

Владислав Петрович Бузескул (1858—1931)¹

В. П. Бузескул — В. И. Вернадському

№ 57

21 лютого 1927 р., Харків

Харьков, улица Гиришмана, 6
(бывш[ий] Сорокинский пер[еулок])
1927 г., 21 февр[аля]²

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Ваше извещение от 13 февр[аля] о том, что все действительные члены и члены-корреспонденты АН, если они пожелают, состоят членами Комиссии по истории знаний³, и Ваше любезное приглашение принять участие в работе Комиссии я получил сегодня. Спешу выразить Вам благодарность за это приглашение и заявить, что с особым удовольствием принимаю его. Я всегда, еще с молодых лет, чувствовал влечение к истории знаний, в частности к истории той науки, которую избрал своей специальностью, и в настоящее время эта область служит предметом главных моих занятий. Я задумал было написать очерк развития исторической науки со времени французской революции и до начала мировой войны в 2 частях, посвятив одну часть исторической науке на Западе, а другую — разработке мировой истории у нас, в России. Первая глава давно написана⁴, а затем я увлекся экскурсами по отдельным вопросам (некоторые из этих экскурсов напечатаны или печатаются), что вместе с другими причинами задержало продолжение задуманного более общего очерка. Несколько охлаждающим образом действует и то, что нет или мало надежды на издание подобной книги при нынешних условиях. В данный момент меня особенно интересуют 20-е годы прошлого века как чрезвычайно важный этап в развитии исторической науки. То была пора, когда в Германии процветала «историческая школа», начало выходить издание *Monumenta Germaniae*⁵, появились первые труды Ранке⁶, составившие эпоху в разработке новой истории, а во Франции мы видим плеяду крупнейших историков — начало деятельности Ог[юстена] Тьерри, Тьера и Минье, Гизо, Мишле⁷. Можно сказать, что теперь 100-летний юбилей современной исторической науки...

Не знаю, насколько я окажусь полезным, активным членом возглавляемой Вами комиссии, живя так далеко от АН. Посильное участие я мог бы принять в издаваемых Комиссией «Трудах». Весною 1918 г., к назначенному сроку, несмотря на всю затруднительность сношений Украины с севером в то время, я с оказией доставил акад. А. С. Лаппо-Данилевскому⁸ рукопись, содержащую очерк «Русская наука в области изучения греческой истории», составленный мною по поручению АН для готовившегося тогда издания сборника «Наука в России»⁹. Я знаю, что рукопись была получена, но, кажется, она не сохранилась. Позже мною был написан более подробный очерк разработки греческой истории в России размерами приблизительно листа 3 печ[атных]. Часть его,

в сокращенном виде, появилась на страницах журнала «Анналы» (кн. IV)¹⁰. Этот очерк и теперь имеется у меня под рукой.

Простите за такое длинное письмо.

Глубоко уважающий Вас и преданный *В. Бузескул*

Р. С. Наш Сорокинский пер[еулок] переименован в честь проф. Гиршмана¹¹ в улицу его имени. Почта, однако, плохо осведомлена, и в адресе лучше наряду с новым названием, которое харьковцы, помнящие Л. Л. Гиршмана, от души приветствуют, обозначать и прежнее.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 1—1 зв.

№ 58

[Не раніше 3 лютого 1928 р., Ленінград]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я не дозвонился и потому опускаю обещанные книги в ящик. Не сделал надписи на них, так как не знаю, кому они желательны, Вам или Георгию Владимировичу¹².

Преданный Вам *В. Бузескул*

Если для моей работы¹³ 5 печ[атных] листов уделить затруднительно, то могу ограничиться 4. Хотелось бы быть уверенным, что мой труд не будет напрасным.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 21.

№ 59

10 січня 1929 р., [Харків]**

Ул. Гиршмана

б[ывший] Сорокинский пер[еулок], 6

1929 г., 10 янв[аря]

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Помнится, Вы желали иметь мой портрет для Комиссии по истории знаний. Исполняя это Ваше желание, посылаю Вам несколько своих фотографических карточек, изображающих меня в разные моменты моей жизни. К ним присоединяю ряд портретов русских и иностранных ученых для той же коллекции. Есть у меня еще карточки, которые я хотел бы передать возглавляемой Вами Комиссии. Но мне, с другой стороны, жаль с ними расстаться: они мне дороги по воспоминаниям, с ними связанным, по надписям, на них находящимся. Пусть они поступят в Комиссию после моей смерти.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

Я предполагал лично вручить Вам посылаемые портреты, когда приеду на баллотировку новых академиков¹⁴. Но от такой поездки пришлось отказаться по многим причинам: и я нездоров, и жена¹⁵ нездорова (грипп), и сил нет ехать в зимнюю пору так далеко.

Меня, конечно, интересует, в каком положении находится дело с печатанием моей работы, которая уже месяца полтора тому назад передана в издательство¹⁶, и я был бы весьма благодарен, если бы Вы или Мих[аил] Мих[айлович] Соловьев¹⁷ мне сообщили о судьбе моей рукописи. Вероятно, издательство ее «выдерживает».

Пользуюсь случаем, чтобы поздравить — от себя и от жены — Вас и Вашу супругу с новым годом и от души пожелать Вам, чтобы этот год был для Вас счастливым. Сердечно благодарны Вам за привет, переданный в письме Надежды Эрастовны¹⁸, полученном нами вчера. Просим передать ей наш поклон.

Глубоко уважающий Вас и преданный *В. Бузескул*

Фотографии посылаю посылкой, адресуя в Академию Наук, на имя КИЗ'а.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 5—5 зв.

№ 60

6 лютого 1929 р., [Харків]*

Ул. Гишмана

б[ывший] Сорокинский <переулок>, 6

1929 г., 6 февр[аля]

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Вернувшись вчера в Харьков, я застал у себя на письменном столе корреспонденцию, полученную в мое отсутствие, но извещения КИЗ'а о получении высланных мною фотографий среди нее не оказалось. Если Вы сами мне писали, то, очевидно, письмо Ваше пропало. Если же это было поручено Мих[аилу] Мих[айловичу] Соловьеву и он говорит, что послал извещение, то — позвольте быть откровенным, и пусть это останется между нами, — я в последние дни моего пребывания в Ленинграде¹⁹ убедился, что на его слова не всегда можно положиться. Считаю нужным предупредить Вас об этом на всякий случай.

Вообще судьба моей работы меня беспокоит. Впрочем, это мелочь по сравнению с тем, что переживает Академия. Читали ли Вы, напр[имер], статью Фридлянда в «Известиях» (от 1 фев[раля]) или фельетон Луначарского там же (от 5 февр[аля])?²⁰

Сердечный привет от нас обоих Вашей супруге и Вам. Всего благого!

Искренне уважающий Вас и преданный *В. Бузескул*

Надежде Эрастовне пишу.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 6—6 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 61

13 березня 1929 р., [Харків]*

Ул. Гиршмана

б[ывший] Сорокинский пер[еулок], 6

1929 г., 13 марта

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Так как я до сих пор не получил ни одной корректуры, то я на днях обратился к уч[еному] секретарю Издательства Н. Б. Андрееву²¹ с вопросом, в каком положении находится печатание моей работы. Теперь пишу продолжение (вторую часть) и очень просил бы Вас иметь ее в виду при составлении плана изданий КИЗ^а**. Размеры второй части приблизительно такие же, как и первой. По разным причинам до сих пор не мог побывать в Академии при ее новом составе. Надеюсь приехать к апрельской сессии.

Привет Вашей супруге, Вам и Надежде Эрастовне, которой собираюсь писать.

Ваш преданный *В. Бузескул*

Рукопись II-ой части, т. е. всю работу, предполагаю закончить летом, к началу осени.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 8. Листівка.

№ 62

2 квітня 1929 р., [Харків]***

2 апр[еля] 1929 г.

Благодарю Вас, глубокоуважаемый Владимир Иванович, за Ваши сообщения²². Корректуру я получил одновременно с письмом М. М. Соловьева и уже несколько дней тому назад отправил ее обратно. Набрана почти половина. Если КИЗ затруднится включить II-ю часть моей работы в свои издания, буду просить ассигнования лично для себя, чтобы закончить книгу печатанием.

Опечалило нас известие о болезни Надежды Эрастовны. От души желаем ей скорее оправиться. Наш привет Вашей супруге, ей и Вам.

Ваш преданный *В. Бузескул*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 9. Листівка.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Підкреслено в оригіналі синім олівцем. Очевидно, Вернадським.

*** Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

№ 63

12 січня 1930 р., Харків

Харьков, ул. Гиршмана
б[ывший] Сорокинский пер[еулок], 6

1930 г., 12 янв[аря]

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я обещал выслать Вам по возвращении в Харьков список желательных для II части моей книги портретов с указанием, где их можно найти. До сих пор не мог исполнить своего обещания: помимо состояния моего зрения, пришлось по приезде домой отвечать чуть ли не на 30 писем и 10 деловых бумаг, полученных в мое отсутствие; в последние дни занят был хлопотами, бедотней, чтобы предотвратить отчуждение земельного участка, на котором стоит наш дом, снесение этого дома и выселение нас в другое какое-либо помещение. Не знаю, чем еще это дело кончится...

Список портретов Вы найдете на 3-й стр[анице]*.

Наш привет и добрые пожелания Наталье Егоровне и Вам. От Надежды Эрастовны получили письмо, на которое, по указанным выше причинам, еще не могли ответить. Просим передать ей наш привет и лучшие пожелания.

Искренне уважающий Вас и преданный *В. Бузескул*

Очень хотелось бы знать, каковы перспективы относительно печатания II части моей книги. В списке портретов подчеркнуты те, которые наиболее желательны. На портретах, тем более на большем числе их, я не настаиваю. Можно было ограничиться 7—8.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 11—11 зв.

№ 64

25 січня 1930 р., Харків

Харьков, ул. Гиршмана, 6
(б[ывший] Сорокинский пер[еулок])

1930 г., 25 янв[аря]

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я ждал с нетерпением Вашего письма, так как ввиду общего положения академических дел далеко не был уверен в том, что II-я часть моей книги будет печататься и выйдет в свет²³. Сердечно благодарен Вам за ответ²⁴, за Ваши сообщения и указания. Г. Е. Афанасьев²⁵, несомненно, умер, и это надо будет отметить, но я в точности не помню года его смерти и не мог найти на этот счет сведений. Так же не знаю года рождения А. М. Ону²⁶.

Если удастся навести справку, то вставлю год в корректуре. А. А. Ивановского²⁷ я назвал географом потому, что он в Харькове занимает кафедру

* Третьої сторінки листа у справі бракує.

географії, конечно, надо будет добавить: «и антрополога». Я знаю, что И. М. Гревс написал книжку о Данте²⁸. Придется спросить у него, осуществилось ли печатание ее. Если Ф. А. Браун²⁹ говорил определенно о переводе на немецкий язык труда М. С. Корелина³⁰, то я в корректуре отмечу это. Кстати о Ф. А. Брауне: послана ли ему моя книга КИЗ, если нет, то я pošлю ему от себя, а Вас попрошу сообщить мне его адрес*.

Опасаясь, что портреты и на этот раз надолго задержат печатание, между тем долгий промежуток между выходом I части и продолжением весьма нежелателен. Печатай я при прежних условиях, я бы печатал свою работу в одном томе. Впечатление было бы цельнее.

На всякий случай посылаю фотографии Ф. Г. Мищенко³¹ (достал от вдовы) и И. В. Нетушила³² (моя). По миновании в них надобности просил бы вернуть их мне.

Кто теперь состоит секретарем КИЗ?³³ Как его фамилия, имя и отчество? Очень был бы благодарен за сообщение при случае.

К предстоящей сессии АН я не приеду: и здешние окулисты повторяют, что необходимо еще соблюдать крайнюю осторожность в отношении оперированного глаза, и надо быть настороже в отношении дома, правда, мне удалось отстранить грозившую опасность, но только пока.

Наш искренний привет и самые добрые пожелания Вам, Наталье Егоровне и Надежде Эрастовне (ей я на днях послал письмо).

Сердечно преданный Вам *В. Бузескул*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 13—14 зв.

№ 65

27 березня 1930 р., Харків

Харьков, ул. Гиршмана, 6
б[ывший] Сорокинский <переулок>

1930 г., 27 марта

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Получил Ваше письмо спешной почтой (от 25 марта)³⁴. Благодарю за сообщение. Но мне не совсем понятно: С. Н. Чернов³⁵ прислал мне спешной почтой письмо, которое я получил 12 марта вечером и ответил на него тоже спешной почтой на другой же день. Мой ответ был таков: больших перемен в корректуре я не делал никогда и не буду делать; предпочитаю набор обычным способом, а не типолитом³⁶; оставляю за собой право делать незначительные, обыкновенные изменения, да и то изредка. При этом я составил список тех изменений (небольших), которые наметил вместо того, чтобы пересылать мне рукопись, как предполагал С. Н. Чернов. Затем через несколько дней заказным письмом в КИЗ на имя С. Н. Чернова я послал экземпляр 2 страниц

* Це речення позначено на березі синім олівцем.

с моими вставками и изменениями, прося заменить ими прежний текст этих страниц (в конце VI главы), и на днях тоже заказным письмом послал вставку к I странице в текст после подзаголовка. Ни на одно из этих писем ответа не имею, а теперь, после Вашего письма, опасаясь — не утрачены ли они. Во всяком случае, повторяю, почти никаких изменений, кроме разве замены одного выражения другим [или] опущения его, я не намерен делать. Но лино-типа боюсь; лучше обычный способ, и желателен тот же шрифт и вообще та же внешность II части, что и I-й. Простите за бессвязность и неряшливость письма, — спешу.

Всего доброго. Наш сердечный привет Вашей супруге, Вам и Надежде Эрастовне.

Искренне преданный Вам *В. Бузескул*

На сессию собираюсь, если ничто тяжелое не помешает.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 12—12 зв.

№ 66

27 березня 1930 р., [Харків]*

27 марта 1930 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Сейчас послал Вам спешное письмо в ответ на Ваше³⁷. Все более и более утверждаюсь в мысли, что мои письма — [неспешное] (от 13 марта) и два заказных — отправленные в КИЗ на имя вр[еменно] исп[олняющего] об[язанности] секретаря С. Н. Чернова — не дошли по назначению: может быть, лежат в Академии ввиду его отсутствия. Не спросите ли там?

Ваш *В. Бузескул*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 201, арк. 10. Листівка.

Коментарі

¹ *Бузескул Владислав Петрович (1858—1931)*, історик античності, професор, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1910 р.), академік РАН (з 1922 р.), академік ВУАН (з 1925 р.). Закінчив Харківський університет (1880). Приват-доцент (1885), професор Харківського університету (1890—1921); після захисту докторської дисертації (1895) ординарний професор. У 1921—1924 рр. керівник науково-дослідної кафедри всесвітньої історії, згодом європейської культури при Харківському інституті народної освіти (ХІНО). У 1921—1922 рр. голова Наукового товариства при ХІНО. У 1926 р. почесний голова історико-етнографічного відділу новоствореної Всеукраїнської наукової асоці-

* Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

ації сходознавців. Член Комісії з вивчення наукових знань при РАН. Одна з головних праць — «Введение в историю Греции» (1903) — отримала премію Петербурзької АН та декілька разів перевидавалася. Автор понад 100 статей, а також популярних книжок про афінську демократію, крито-мікенську цивілізацію, шкільництво у Стародавній Греції, давньогрецького політичного і військового діяча Перікла.

Основні праці: *Античность и современность: Современные темы в античной Греции* / изд. 2-е, доп. — СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1914. — 210 с.; *Современная Германия и немецкая историческая наука XIX столетия. К происхождению современной германской идеологии* // *Русская мысль*. — 1915. — № 2. — С. 24—85; *Дни баррикад в Харькове в октябре 1905 г. (личные воспоминания)* // *Голос минувшего*. — 1917. — № 7—8; *Открытия XIX и начала XX века в области истории Древнего мира*. — Ч. 1—2. — Пг.: АКАДЕМИА, 1923—1924; *Разработка древнегреческой истории в России* // *Анналы*. — Т. 4. — 1924. — С. 139—153; *Всеобщая история и её представители в России в XIX и начале XX века*. — Л., 1929—1931. — Ч. 1. — 218 с.; *Те саме*. — Ч. 2. — 223 с.; *Всеобщая история и её представители в России в XIX и начале XX века: [в 2 ч.] / вступ. ст. Л. В. Матвеевой*. — К.: ПЦ Фолиант, 2004. — Ч. 1—2; *Всеобщая история и её представители в России в XIX и начале XX вв. Ч. 1—3. / сост., вступ. статья, подготовка текста, коммент. и биограф. словарь-указатель И. В. Тункиной*. — М.: Индрик, 2008; «Нет возможности опровергнуть нелепость и клевету»: письма В. П. Бузескула к Н. И. Карееву. 1923—1931 гг. / публ. и комм. В. А. Филимонова // *Исторический архив. Научно-публикаторский журнал*. — М., 2007. — № 2. — С. 83—114; *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г*. — К., 2011. — С. 191—224.

Література: *Гольдин Н. С.* Профессор В. П. Бузескул как историк античного мира // *Сборник статей в честь Владислава Петровича Бузескула*. — Харьков, 1914. — С. X—XVII; *Жебелёв С. А.* Академик Владислав Петрович Бузескул (Некролог) // *Известия Академии Наук СССР. Отделение общественных наук*. 1931. — № 10. — С. 1066—1085; *Слюсаренко Ф.* Академик В. П. Бузескул як історик (1858—1931) / *Науковий збірник Українського університету в Празі*. — Том 3. — 1942. — С. 331—356; *Кантєрев С. Н.* Хронологический указатель трудов В. П. Бузескула // *Вестник древней истории*. — 1946. — № 4. — С. 172—180; *Кадеев В. И.* 1) В. П. Бузескул как историк // *Вестник Харьковского университета*. — 1983. — № 238: *История и культура докапиталистических формаций*. — С. 108—116; 2) *Владислав Петрович Бузескул — профессор Харьковского университета: биобиблиогр.* — Харьков, 1998. — 42 с.; *Матвеева Л. В.* Владислав Бузескул — историк своего времени. — К.: ИД «Стилос», 2008. — 713 с.; *Фролов Э. Д.* Научное творчество профессора Владислава Петровича Бузескула (1858—1931) как живое олицетворение исторического синтеза // *Бузескул В. П. Введение в историю Греции. Обзор источников и очерк разработки греческой истории в XIX и в начале XX в.* — СПб., 2005. — С. 9—38.

² Бузескул писав також до Вернадського 6 січня та 3 лютого 1928 р. Опубл.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г*. — К., 2011. — С. 196—197.

³ У 1921 р. В. І. Вернадський ініціював створення Комісії з історії науки. Постанова про створення такої комісії була прийнята на Загальних зборах Академії наук 14 травня 1921 р. Але від'їзд Вернадського у тривале закордонне відрядження перервав роботу комісії. 6 грудня 1924 р. Загальні збори постановили «закрити КІЗ». Після повернення до Ленінграда Вернадський ставить питання про відновлення роботи комісії. Перше засідання КІЗ відбулося 14 листопада 1926 р. На ньому Вернадський зробив доповідь «Думки про сучасне значення історії знань». Вернадський був головою

комісії до 1931 р. Видання — Труды Комиссии по истории знаний. Л., 1927—1931. Вып. 1—11. На базі КІЗ у 1932 р. створено Інститут історії науки і техніки АН СРСР. Докладніше див.: Комиссия по истории знаний, 1921—1932 гг.: из истории организации историко-научных исследований в Академии наук : сб. док. / сост. В. М. Орел, Г. И. Смагин. — СПб., 2003. — 765 с.; *Горбань Ю. А.* Історія науки у творчій спадщині академіка В. І. Вернадського // *Гілея : науковий вісник : зб. наук. праць.* — К.: ВІР УАН, 2011. — Вип. 54 (№ 11). — С. 48—53.

Також див.: *Вернадский В. И.* 1) Записка о необходимости возобновления работ Комиссии по истории знаний // *Известия Академии Наук СССР.* — Сер. 6. — 1926. — Т. 20, № 18. — С. 1692—1694; 2) Мысли о современном значении истории знаний : доклад, прочитанный на 1-м заседании Комиссии по истории знаний 14.XI.26. — Л.: Изд-во АН СССР, 1927. — 17 с. (Труды Комиссии по истории знаний; Вып. 1); 3) Памяти академика К. М. фон Бэра // *Первый сборник памяти Бэра.* — Л.: Изд-во АН СССР, 1927. — С. 1—9. — (Труды Комиссии по истории знаний; Вып. 2).

⁴ Йдеться про працю «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. (Материалы)», видання якої передбачало три частини. У 1928 р. В. П. Бузескул передав рукопис першої частини до друку у КІЗ, яку В. І. Вернадський очолював та був редактором видавничої серії «Труды Комиссии по истории знаний». Перша частина вийшла у 1929 р. (Л.: Изд-во АН СРСР. — 221 с. — (Труды Комиссии по истории знаний; Вып. 7). Частина друга, про яку писав В. П. Бузескул у листах до В. І. Вернадського, вийшла друком у 1931 р., вже після смерті автора (Л.: Изд-во АН СРСР. — 223 с.). Частина третя «Византология и изучение славянского мира в России (до 1914 г.)» не була видана, хоча її переклад «Византологія та студії над слов'янським світом у Росії в XIX і на початку XX віку» готували до друку у ВУАН, проте також не опублікували (ч. 3 була видана лише у 2008 р.). Див.: *Тункина И. В.* Академик В. П. Бузескул и судьба его книги «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века» // *Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века.* — М., 2008. — С. 11—42.

⁵ *Monumenta Germaniae Historica* (лат. пам'ятники історії Німеччини, MGH), багатосерійне видання джерел із історії Німеччини епохи Середньовіччя. Публікацію розпочато у 1826 р. Товариством з вивчення ранньої німецької історії. У 1875 р. була створена центральна дирекція MGH. З 1946 р. публікацією опікувався спеціальний німецький інститут та Австрійська академія наук. Від 2004 р. фінансується Німецьким науково-дослідницьким співтовариством. Див.: *Бузескул В. П.* Из истории Monumenta Germaniae historica // *Доклады Академии наук СССР. Сер. «В». Июль — декабрь.* — 1925. — С. 63—66.

⁶ Ранке Леопольд, фон (von Ranke Leopold; 1795—1886), німецький історик. Професор Берлінського університету (1825—1871), іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (з 1860 р.). З 1841 р. історіограф Пруської держави. Займався переважно політичною історією Західної Європи XVI—XVII ст. Найбільш значний представник нової німецької історичної науки, в основі якої лежала сувора критика джерел. Див.: *Бузескул В. П.* Из истории критического метода: I. Ранке и Штенцель // *Известия Академии Наук СССР.* — 1926. — № 12. — С. 1121—1138.

⁷ Мінье Франсуа-Огюст (Mignet François-Auguste; 1796—1884), французький історик, член Французької академії (з 1836 р.). Найбільшу популярність здобув завдяки своїй книзі «Історія французької революції» (1824). У 1830—1848 рр. директор архіву Міністерства закордонних справ.

Тьер Луї-Адольф (Marie Joseph Louis Adolphe Thiers; 1797—1877), французький політичний діяч та історик. Член Французької академії (з 1833 р.). Автор багатотомних праць «Історія Французької революції» (в 10 т.) і «Історія Консульства та Імперії» (в 20 т.) і багатьох досліджень із різних суспільно-політичних проблем. Одним із перших

запропонував науковий підхід до розуміння історії, висловив думку про необхідність теоретичного фундаменту для історичної науки у цілому, що стало спробою створення методології історії. Під час Липневої монархії кілька разів був прем'єр-міністром Франції. Перший президент Третьої французької республіки (тимчасовий, до прийняття конституції, 1871—1873).

Гізо Франсуа П'єр Гійом (François Pierre Guillaume Guizot; 1787—1874), французький державний діяч, історик. Член Французької академії (з 1836 р.). Обіймав посади міністра внутрішніх справ, народної освіти, закордонних справ Франції. У 1847—1848 рр. прем'єр-міністр країни. Автор декількох значних праць із історії Європи, Франції, Англії.

Мішле Жюль (Michelet Jules; 1798—1874), французький історик і мораліст, найбільш відомий представник романтичної оповідної історіографії XIX ст. Автор «Історії Франції» (до 1789, Т. 1—17, 1833—1867) і «Історії Французької революції» (т. 1—7, 1847—1853). Член Французької академії (з 1838 р.).

Див.: Бузескул В. П. Французские историки 20-х годов XIX столетия и их отношение к революции 1830 г. // Известия Академии Наук СССР. Сер. 7. — 1931. — № 7. — С. 783—832.

⁸ Лаппо-Данилевський Олександр Сергійович (1863—1919), історик, мислитель, академік Петербурзької АН (з 1905 р.), близький знайомий В. І. Вернадського. Керував виданням таких капітальних публікацій документів, як «Сборник грамот бывшей Коллегии экономии» та «Памятники Русского законодательства». У 1890—1895 рр. секретар, з 1903 р. голова секції російської історії Історичного товариства Петербурзького університету. З 1894 р. член Археографічної комісії. Автор ряду фундаментальних праць із соціально-економічної, політичної та культурної історії Росії XV—XVIII ст., методології історії, джерелознавства, історії науки. Однією з видатних його праць є «Методология истории».

⁹ Очевидно, йдеться про збірник «Русская наука». У 1916 р. була створена Комісія «Наука в России», яку, за дорученням загальних зборів Академії, очолював О. С. Лаппо-Данилевський. Передбачалося створення нарисів «Русская наука», загальним обсягом 99,5 друк. арк., і довідкового щорічника «Наука в России». У підготовці та виданні збірника «Русская наука» брали участь 57 учених — фахівців з різних областей знання, у т. ч. негуманітарних наук. Див.: Тункина И. В. К истории сборника «Русская наука» // Комиссия по истории знаний (1921—1932): из истории организации историко-научных исследований и Академии наук : сб. док. / сост. В. М. Орел, Г. И. Смагина. — СПб.: Наука, 2003. — С. 637—659; Бельский И. Л. О контекстах проекта сборника «Русская наука» // Россия и современный мир. — 2009. — № 2. — С. 151—161.

¹⁰ Бузескул В. П. Разработка древнегреческой истории в России // Анналы. — Т. 4. — 1924. — С. 139—153. У книзі Бузескула «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века» (Л., 1931, ч. 2) є розділ, присвячений, у т. ч. вивченню грецької історії «Русская наука о древнем мире с конца 60-х годов XIX века», а розділ «Изучение истории Византии с 70-х годов XIX века» був опублікований після смерті автора як ч. 3 вказаної книги (М., 2008).

¹¹ Гіршман Леонард Леопольдович (1839—1921), учений-офтальмолог, лікар, педагог. Закінчив Харківський університет. У 1868 р. отримав звання приват-доцента з очних хвороб, а у 1872 р. став завідувачем однойменної кафедри. У 1905 р. полишив викладання в університеті і почав займатися лікарською практикою. Протягом 1908—1921 рр. працював у Харківській офтальмологічній клініці. Започаткував окулярну оптику у Харкові. Почесний громадянин м. Харкова (з 1914 р.). Їм'ям Гіршмана названо вулицю Харкова і Харківську міську клінічну офтальмологічну лікарню.

¹² Очевидно, йдеться про Георгія Володимировича Вернадського, сина академіка. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання. Незрозуміло, про які книжки йдеться, можна лише припустити, що В. І. Вернадський планував переслати їх до сина за кордон.

¹³ У 1929—1931 рр. КІЗ друкувала ч. 1 і ч. 2 праці Бузескула «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века». Втім обидві частини за обсягом перевищують 5 друк. арк., про що йдеться у записці.

Про те, що ч. 1 передається до друкарні, Вернадський уперше повідомив Бузескула на початку грудня 1928 р., а 20 жовтня 1929 р. сповістив, що книжка вже віддрукована й друкується обкладинка. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 191, 193. Втім, можливо, із згадкою у записці про друковані аркуші якось пов'язаний лист Вернадського від 14 квітня 1929 р., у якому він пише: «Мы будем, конечно, просить листы и для 2-ой части Вашей печати. Но очень хорошо будет, если Вы включите ее как академик. Тогда она может появиться в нашей серии, но листы будут нам прибавлены» (Там само. — С. 192).

¹⁴ Після прийняття нового Статуту Академія наук СРСР 12 квітня 1928 р. оголосила вакансії на 41 місце. Кандидатами було висунуто 207 осіб — чимало видатних учених, а також перші в історії АН 10 учених-комуністів: М. І. Бухарін, О. М. Бах, І. М. Губкін, А. М. Деборін, Г. М. Кржижановський, М. М. Лукін, Д. Б. Рязанов, П. М. Сакулін, М. М. Покровський, В. М. Фріче. 12 січня 1929 р. відбулися вибори групи учених-комуністів в академіки, і троє з них не отримали при голосуванні на загальних зборах потрібної кількості голосів. Президія АН знайшла вихід і звернулася до уряду з проханням дозволити провести перебалотування трьох провалених кандидатів, причому брати участь у перебалотуванні пропонувалося новому, розширеному складові Академії. 13 лютого відбулися перевибори, у яких брали участь й уже раніше обрані академіки-комуністи. Отож разом голосів вистачило, і провалені кандидати все ж стали академіками. Вибори привели до бажаного для влади результату, проте вже через півроку стало питання про повне знищення автономії Академії і остаточне її підпорядкування центральній владі, для чого були задіяні різні репресивні заходи, зокрема звільнення, арешти, фабрикування «академічної справи» 1930—1931 рр. тощо. Докладніше див.: *Брачев В. С.* Укращення строптивий, или как АН учили послушанию // *Вестник Академии наук СССР*. — 1990. — № 4. — С. 120—127; *Перченко Ф. Ф.* Академия наук на «великом переломе» // *Звенья. Исторический альманах*. — М., 1991. — Вып. 1. — С. 163—238; «Наше положение хуже каторжного». Первые выборы в Академию наук СССР // *Источник*. — 1996. — № 3. — С. 109—140; Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б) — ЦК ВКП(б) — КПСС. 1922—1991. — М.: РОССПЭН, 2000. — Ч. 1: 1922—1952. — С. 45—93.

¹⁵ Бузескул Катерина Гаврилівна (1865—?), дружина історика.

¹⁶ Йдеться про кн.: *Бузескул В. П.* Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. Ч. 1 / ред. изд. акад. В. И. Вернадский. — Л.: Изд-во АН СССР, 1929. — [2], 218 с. — (Труды Комиссии по истории знаний / АН СССР; вып. 7).

Вернадський 3 грудня 1928 р. писав про те, що направляє рукопис у видавництво. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 191—192.

¹⁷ Соловійов Михайло Михайлович (1877—1942), зоолог, гідробіолог, історик науки. У 1928—1929 рр. вчений секретар Комісії з історії науки. Співробітник Комісії з вивчення продуктивних сил. Співробітник Сапропелевої станції АН СРСР; у 1933 р.

заступник директора Сапропелевого інституту. У 1934—1936 рр. співробітник Архіву АН СРСР, з 1936 р. співробітник Інституту історії науки і техніки.

¹⁸ Успенська Надія Єрастівна (уроджена Вашенко; 1862—1942), дружина Ф. І. Успенського. Історик, у 1930-х роках працювала у Російській академії історії матеріальної культури. Після смерті чоловіка опрацювала і вивчала його наукову спадщину. Померла у блокаду Ленінграда.

Успенський Федір Іванович (1843—1928), історик-візантолог. Академік РАН (з 1900 р.). Засновник та директор Російського археологічного інституту у Константинополі (1894—1914). На початку Першої світової війни повернувся до Петрограда, де викладав в університеті. Автор праць із історії Візантії та слов'янства.

Успенські були сусідами Вернадських по «будинку академіків» (Василівський острів, 7-ма лінія, буд. 2) у Петрограді (Ленінграді).

¹⁹ Ймовірно, йдеться про поїздку для участі у Загальних зборах АН СРСР 12 січня 1929 р.

²⁰ Йдеться про статтю Цві Фрідлянда «Об одной неувязке», що продовжила нападки на Академію, розпочаті статтею члена ВКП(б) публіциста Ю. Ларіна (М. О. Лур'є), у якій автор розцінював інцидент із необранням учених-комуністів як «політичну демонстрацію проти робітничого класу», пропонував проводити періодичні чистки особового складу АН і обирати академіків «колективним голосом» усіх учених країни. Див.: *Ларин Ю.* После выборов в Академию. Академики и политика // Правда. — 1929. — 25 янв. Фрідлянд пішов далі, закликаючи до повної ліквідації Академії наук, яка «проштрафилась». Див.: *Фридланд Ц.* Об одной неувязке // Известия. — 1929. — 1 февр. Різкі нападки на Академію пролунали й від А. В. Луначарського: зокрема, щодо питання про можливу ліквідацію Академії він вважав, що «треба уважно обговорити, чи настав час поставити завдання радикально, тобто сказати, що раз більшість Академії не може вилікувати в собі такий величезний нарив, повний чорним гноем, то слід зламати стару будівлю і будувати нову або йти до тієї ж мети менш радикальним шляхом серйозної реформи Академії» (*Луначарский А. В.* «Неувязка» в Академии наук // Известия. — 1929. — 5 февр.). Див.: *Брачев В. С.* Укрощение строптивой, или как АН учили послушанию // Вестник Академии наук СССР. — 1990. — № 4. — С. 123—124, а також комент. № 14.

²¹ Учений секретар Видавництва АН у 1922—1930 рр. Микола Борисович Андреев.

²² Очевидно, йдеться про листи В. І. Вернадського від 3 грудня 1928 р. і 28 березня 1929 р. Опубл.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 191—192.

²³ У листі від 2 березня 1930 р. В. П. Бузескул знов висловив турботу щодо долі книги: «Дуже хотілося б отримати відомості з цього приводу і взагалі про хід друкування 2-ої частини, здана вона, напр[иклад], в друкарню або друкування її під питанням?» (*Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — С. 198); щодо друку книги також див. листи Бузескула від 28 березня, 13 та 25 квітня 1930 р., листи В. І. Вернадського від 25 березня, 24 квітня та 16 травня 1930 р. (Там само. — С. 195—196, 198—200).

Стурбованість В. П. Бузескула щодо можливих проблем із публікацією другої частини книги посилилася після обрання в академіки комуністів, вимог виключення академіків-емігрантів, активізації боротьби з «буржуазною» наукою і цькування «старої школи». Він розумів, що його змусять або мовчати, або нещадно критикувати у книзі репресованих учених, а також тих, хто залишив країну. Вчений навіть обговорював свій вихід з АН «на пенсію». І хоча В. І. Вернадський закликав В. П. Бузескула

не скорочувати текст і всі зусилля «спрямувати на те, щоб видати все», «домагатися повного видання», друкування ч. 2 «Всеобщей истории...» (планувалася як вип. 11 «Трудов» КІЗ) відкладали під приводом, як писав голова Комісії з історії науки, «нестійкості», у якій знаходиться видавництво «внаслідок перебудови апарату Академії». А через реорганізацію КІЗ, яка проходила з квітня 1930 р. по січень 1931 р., В. І. Вернадський був фактично відсторонений від керівництва комісією. Новий виток боротьби марксистів «на історичному фронті» змінив видавничу політику Академії — другу частину книги В. П. Бузескула вирішили скоротити, забезпечивши її «правильною» передмовою. Автор не побачив своєї книги виданою, він помер 1 червня 1931 р. Див.: *Тункина И. В.* О судьбе книги академика В. П. Бузескула «Всеобщая история и ее представители в России в XIX — начале XX в.» : (к 150-летию со дня рождения) // Вестник древней истории. — 2008. — № 4 (267). — С. 213—224.

²⁴ Очевидно, йдеться про лист В. І. Вернадського від 19 січня 1930 р. Опубл.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 194.

²⁵ Афанасьев Георгій (Юрій) Омелянович (1848—1925), історик, педагог, журналіст, політик. Закінчив Новоросійський університет в Одесі (1869). З 1885 р. приват-доцент цього університету. У 1884 р. захистив і опублікував магістерську дисертацію «Головні моменти міністерської діяльності Тюрго», у 1892 р. захистив докторську дисертацію «Умови хлібної торгівлі у Франції в XVIII ст.». У 1896—1918 рр. управляючий відділенням Державного банку Російської імперії у Києві. З 3 травня 1918 р. член першого уряду Української Держави (державний контролер). З 14 листопада міністр закордонних справ. Після падіння гетьманату приїхав до Одеси, потім емігрував до Югославії, де викладав історію на філософському факультеті Белградського університету.

²⁶ Ону Олександр Михайлович (1865—1935), історик, громадсько-політичний діяч. Досліджував нову історію європейських країн, історію Росії кінця XIX — початку XX ст. Закінчив Петербурзький університет (1889). Служив у канцелярії Державної ради. У 1908 р. видав книгу «Выборы 1789 р. во Франции и указы третьего сословия с точки зрения их соответствия истинному настроению страны». У 1916 р. приват-доцент Петроградського університету, у 1917 р. помічник Управляючого справами у Тимчасовому уряді, з вересня генеральний консул у Лондоні. З 1918 р. в еміграції. Із закриттям консульства (1923) цілком зосередився на викладанні — читав лекції з історії Росії та Франції у Кембриджі, Лондонському політехнічному інституті, лондонській Школі вивчення слов'янства і Східної Європи; у 1925—1927 рр. також виступав із лекціями з історії Французької революції і російського революційного руху у Сорбонні. Див.: *Волкова Ю. С.* Александр Михайлович Ону: время и судьба // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. — М., 2008. — Вып. 22. — С. 175—189.

²⁷ Івановський Олексій Арсенійович (1866—1934), географ і антрополог. Закінчив Московський університет (1893). З 1893 р. працював хранителем в Антропологічному музеї при Московському університеті. У 1900—1914 рр. редактор «Русского антропологического журнала». З 1903 р. приват-доцент Московського університету, з 1914 р. професор кафедри географії та етнографії Харківського університету. Після реорганізації університету у Харківський інститут народної освіти працював професором географії в Академії теоретичних знань (1920—1922), у ХІНО (1922—1930), а також до 1929 р. завідував науково-дослідною кафедрою антропології і географії.

²⁸ Окремої книги І. М. Гревса про Данте видано не було. Втім, див.: *Гревс И. М.* 1) Когда был написан трактат Данте «О монархии» // Н. И. Карееву ученики и товарищи по научной работе. — СПб., 1914. — С. 354—385; 2) Из «Studi Danteschi»: первая

глава трактата Данте «De Monarchia» // Из далекого и близкого прошлого : сб. этюдов по всеобщей истории в честь Н. И. Кареева. — Пг.; М., 1923. — С. 120—134; 3) Топография загробных миров у Данте // Данте. Божественная комедия. Ад. — М., 1939. — С. 197—199. В архіві збереглася праця І. М. Гревса «Данте Алигьери, мировой поэт и учитель жизни» (ПФА РАН, ф. 726, оп. 1, спр. 211, 137 арк.), про яку, очевидно, нагадував Вернадський.

Гревс Іван Михайлович (1860—1941), історик, культуролог, краєзнавець, засновник петербурзької школи медієвістики, професор університету. Близький друг В. І. Вернадського з часу гуртка «Братство». Пішовши у 1923 р. з університету через конфлікти з керівництвом, читав лекції про архітектуру міст. У 1934 р. продовжив роботу у Ленінградському університеті.

²⁹ Браун Федір (Фрідріх; Friedrich) Олександрович (1862—1942), філолог-германіст, історик. Закінчив Петербурзький університет (1885), був залишений читати лекції з історії західноєвропейської літератури та германської філології (з 1888 р.). Екстраординарний (з 1900 р.), ординарний (з 1905 р.) професор кафедри історії західноєвропейської літератури. Декан (1905, 1908—1910, 1911) історико-філологічного факультету, проректор Петербурзького університету (1906—1908). Також викладав на Вищих жіночих («Бестужевських») курсах (1893—1918). Дослідник скандинавських джерел із історії Стародавньої Русі. Від 1920 р. жив у Німеччині. Читав курс лекцій із німецьких старожитностей на філософському факультеті Лейпцизького університету з листопада 1920 р. Почесний професор (1922—1927), екстраординарний (з 1927 р.), ординарний (з 1930 р.) професор кафедри історії Східної Європи; співдиректор Інституту Східної Європи Лейпцизького університету (з 1926 р.). У 1920 р. обраний іноземним членом Шведської академії наук, у 1927 р. член-кореспондент АН СРСР.

³⁰ Корелін Михайло Сергійович (1855—1899), історик. Закінчив Московський університет (1880), був залишений на кафедрі загальної історії для підготовки до професорського звання. Викладав у Лазаревському інституті, на Московських вищих жіночих курсах та у консерваторії. З 1892 р. доктор загальної історії та екстраординарний професор Московського університету, читав курс із історії мистецтв Сходу та Греції. Досліджував епоху Відродження і виникнення гуманістичного світогляду.

У листуванні, очевидно, йдеться про переклад його праці «Ранний италянский гуманизм и его историография: критическое исследование» (т. 1—4, 2-е изд., М., 1914) або 1-го видання цієї книги (М., 1892, вып. 1—2).

³¹ Міщенко Федір Герасимович (1848—1906), історик-візантиніст, філолог, перекладач. Член-кореспондент Петербурзької АН (з 1895 р.). Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1870). У 1872—1884 рр. приват-доцент. У 1881 р. захистив докторську дисертацію. Член Старої Громади, член Історичного товариства Нестора-літописця і Київського відділення Російського географічного товариства. У 1889—1903 рр. професор Казанського університету. Редактор «Ученых записок Казанского университета» (з 1890 р.), голова Казанського товариства археології, історії та етнографії (з 1896 р.). Через тяжку хворобу повернувся до Києва. Автор перекладу «Географії» Страбона (М., 1880).

³² Нетушил Іван В'ячеславович (1850—1928), російський історик чеського походження. Дослідник античної (римської) філології та історії. Професор (з 1887 р.), член-кореспондент Петербурзької АН (з 1910 р.). Навчався на богословському факультеті в Оломоуці, закінчив класичне відділення Празького університету. Продовжив навчання у Петербурзькому університеті. Від 1875 р. викладав латинську мову у 2-й, потім у 3-й харківських, а також у Маріїнській жіночій гімназії. Доцент (1884), виконував обов'язків професора (1885), екстраординарний (1887), ординарний (1888) професор кафедри класичної філології Харківського університету. Від 1906 р. прорек-

тор, з 1912 р. до осені 1919 р. ректор Харківського університету. Останні роки життя (1919—1927) провів на Донбасі. У 1927 р. повернувся до Харкова. Також див.: *Бузескул В. П., Жебелев С. А. И. В. Нетушил (1850—1928) // Известия Академии Наук СССР. ОГН, серия VII. — 1928. — № 4—7. — С. 259—274.*

³³ Учений секретар Комісії з історії науки М. М. Соловійов був звільнений з посади під час «чистки» АН СРСР наприкінці 1929 р. Тимчасово виконувати обов'язки вченого секретаря у листопаді було доручено С. М. Чернову. Проте вже 2 січня 1931 р. Президією АН СРСР призначено нового вченого секретаря — Я. М. Урановського, а незабаром, 15 травня 1931 р., — М. О. Гуковського (до 28.02.1932 р.). У 1932 р. на базі Комісії з історії знань був створений Інститут історії науки і техніки на чолі з М. І. Бухарініним.

³⁴ Лист В. І. Вернадського від 25 березня 1930 р. опубл. у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 195.*

³⁵ Чернов Сергій Миколайович (1887—1941), історик, краєзнавець, історик російської науки, фахівець із історичної географії, історик російської церкви. Доктор історичних наук (з 1937 р.). Закінчив Петербурзький університет (1912). Приват-доцент (1917) цього ж університету. У 1917—1928 рр. викладав у Саратовському університеті (приват-доцент, доцент, професор). З 1929 р. член Археографічної комісії, у тому ж році звільнений через «академічну справу». У 1930 р. тимчасово виконував обов'язки секретаря Комісії з історії знань АН СРСР. У 1930-х роках працював у Ленінграді та Середній Азії. З 1937 р. професор кафедри історії СРСР Горьківського педагогічного інституту. У 1940 р. завідувач відділу Інституту народів Півночі, читав лекції у Ленінградському міському педагогічному інституті.

³⁶ Ймовірно, помилка, і йдеться про лінотип, коли машина відливає набір для друку книги з цілих (монолітних) рядків. В. І. Вернадський писав В. П. Бузескулу 25 березня 1930 р., що друга частина праці останнього «Всеобщая история и её представители в России в XIX и начале XX века» «поставлена [...] «на лінотип»». Проте В. П. Бузескул просив друкувати звичайним способом, а не лінотипом. Див. його телеграму від 28 березня 1930 р.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 198.*

³⁷ Очевидно, йдеться про лист В. І. Вернадського від 25 березня 1930 р. Див. комент. № 34.

Ніна Миколаївна Бунге (1880—1938)¹

Н. М. Бунге — В. І. Вернадському

№ 67

15 квітня [1929 р.]*, Київ

15.IV. Київ

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Благодарю Вас за то, что откликнулись и хотите мне помочь в хлопотах. Посылаю Вам отзыв пр[оф.] Реформатского² (копию, переписанную мною для памяти, так как оригинал я отдала в Киев[скую] секцию науч[ных] раб[отников] в 1924 году при хлопотах), который Вам может пригодиться. Работы покойного Николая Николаевича³, которые у меня были на руках, я вручила пр[оф.] Реформатскому еще в [19]22 году летом, когда приехала в Киев. Он обещал хлопотать о печатании, но, вероятно, ему не удалось, и работы лежат у него⁴. Что касается бумаг, нужных для хлопот, то я сниму копии и пришлю Вам, только прошу сообщить мне, обязательно ли все документы прислать и Вам, и Луначарскому⁵ или можно снять копии в одном экземпляре, повторные просто переписать? Дело в том, что теперь надо оплачивать каждую копию и стоит дорого.

Затем, будьте добры написать мне, как надо обратиться к Луначарскому, т. е. как начать и куда адресовать? В Москву или Ленинград? Я сниму копии этими днями и вышлю Вам, а затем уже Луначарскому, так как его сейчас нет в России. Простите за беспокойство, но я сейчас в самом беспомощном положении, дочери⁶ необходимо лечиться, у нее после этой тяжелой жизни воспаление бронхиальных желез и корней легких, говорят, это предвещает туберкулез, надо кварцевое лечение и т. д. А мы очень нуждаемся даже в необходимом. Пенсия всего в 22 р[уб.] в месяц, и это при такой дороговизне. Если бы удалось напечатать книгу покойного Коли, это могло бы дать, кажется, и денежную награду. Проф. А. Байков⁷, думаю, не откажется дать отзыв о работе Коли по разработке [сумаха]. Эта работа была напечатана в [19]21 году в Симферополе⁸, и даже была дана награда покойному. Деньги мы получили тогда от пр[оф.] Вульфа⁹, а вещевую награду не получили. Награда была из Совнархоза, отд[ел] кожевенный].

Девочка моя учится на отличных отметках и уже в 6-й группе, ей 13½ лет.

Еще и еще раз простите за беспокойство.

Уважающая Вас

Нина Бунге

Прошу уведомить открыткой, нужно ли нотариальное снятие копий с удостоверений документов?***

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 206, арк. 4—4 зв.

* Рік написання листа встановлено за документами архівної справи, арк. 1—1 зв.

** Так в оригіналі.

№ 68

17 квітня [1929 р., Київ]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Прилагаю копии 5-ти документов, пока без нотариального удостоверения, так как дорого стоит доверенность (бесплатно не хотят снять). Если бы было необходимо их заверить, сообщите, и я сделаю. Прошу Вашего совета, как написать Луначарскому? И что именно? Главное о Н. Н. или опираться на ближайшее родство Н. Х. Бунге и Н. А.?¹⁰ Или же то и другое? Надо ли посылать какие-либо документы или нет? Простите за беспокойство, но так тяжело живется, что тороплюсь чего-либо добиться. Я совсем больна, да и дочь тоже.

Уважающая Вас

Н. Бунге

17.IV.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 206, арк. 3—3 зв.

№ 69

24 квітня 1929 р., [Київ]**

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Досылаю одновременно Вам и Лунач[арскому]¹¹ заказные письма. Буду бесконечно благодарна Вам и пр[оф.] Ольденбургу¹² за заботы. Я очень нездорова, боюсь за свое сердце. Были разные потрясения, и вот расклеилась. Я глубоко Вам благодарна и никогда не забуду Вашего участия¹³. Благодарю Вас за себя и за свою девочку. Она у меня очень одаренная и, если Бог даст, еще принесет пользу науке в будущем. Напишу завтра в Симферополь пр[оф.] Попову¹⁴.

Искренно уважающая Вас

Нина Бунге

24.IV.[19]29 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 206, арк. 2.

Коментарі

¹ *Бунге Ніна Миколаївна (1880—1938)*, дружина хіміка, професора Київського та Таврійського університетів М. М. Бунге. Народилася у Вільні у небагатій шляхетській родині. Закінчила гімназію. Відомо, що у першому шлюбі мала сина Всеволода (Wsiewołod Michaiłowicz Greczis; нар. 1908?—?). Після революції листувалася з сестрою та племінницею, які жили у Франції. У 1932 р. заарештована «за підозрою у шпигунстві», проте за два місяці звільнена. Знову заарештована у грудні 1937 р. за звинуваченням в отриманні у 1920—1930-х роках грошей та іншої допомоги від емі-

* Рік і місце написання листа встановлено за документами архівної справи.

** Місце написання листа встановлено за листом Н. М. Бунге до А. В. Луначарського у архівній справі, арк. 1—1 зв.

грантів з Польщі, Франції, США та у зв'язках із польським консульством. Судячи з документів справи, Н. М. Бунге мала певне відношення до приватної благодійної діяльності. 25 січня 1938 р. засуджена до страти у межах «польської операції», яку проводив НКВС, і вже 4 лютого страчена. Похована у Биківні. Див.: *Kuromiya Hiroaki*. *Głosy straconych*. — Warszawa: Wydawnictwo Amber, 2007. — S. 161—162, 222.

²Реформатський Сергій Миколайович (1860—1934), хімік-органік, засновник Київської школи хіміко-органіків. Член-кореспондент АН СРСР (з 1928 р.). Закінчив Казанський університет (1882). У 1882—1889 рр. працював в університеті зберігачем хімічного музею при лабораторії органічної хімії, продовжував навчання у Німеччині. У 1890 р. захистив докторську дисертацію у Варшавському університеті. У 1891 р. обраний професором Київського університету. З цього ж року професор Київських вищих жіночих курсів. Професор Київського політехнічного інституту (1898—1907), організатор і перший завідувач кафедри органічної хімії КПІ. Двічі обирався головою фізико-хімічного товариства Київського університету (1910—1916 і 1920—1933). Завідувач хімічного відділу Українського науково-дослідного інституту каучуку і каучуконосів у Києві (1930—1934).

³Бунге Микола Миколайович (1885—1921, за ін. відом. 1922), хімік. У 1905—1906 рр. знаходився у науковому відрядженні за кордоном (Женева, Лейпциг). У 1913 р. отримав ступінь магістра хімії. У 1915 р. працював у Харкові у лабораторії проф. О. А. Альбіцького. У 1916 р. обраний приват-доцентом Київського університету. З 1918 р. штатний доцент кафедри органічної хімії Таврійського університету; з 1919 р. виконуючий обов'язки екстраординарного професора, паралельно член лекторської колегії Народного університету у Сімферополі (1920—1921). Страждав на психічне захворювання. Див.: Исторические сведения о семье Бунге в России. — К., 1901. — С. 18; Материалы к истории русского научного зарубежья: Образование и наука русского зарубежья. — М., 2002 — С. 107.

⁴Доля рукописів невідома.

⁵Луначарський Анатолій Васильович (1875—1933), письменник, літературний критик, мистецтвознавець, нарком освіти РРФСР у 1917—1929 рр., академік АН СРСР (з 1930 р.). З вересня 1929 р. займав посаду голови Вченого комітету при ЦВК СРСР.

⁶Бунге Наталія Миколаївна (1915—2001), дочка М. М. та Н. М. Бунге. Відомо, що під час арешту матері навчалася у Київському університеті. Похована на цвинтарі у Сент-Женев'єв-де-Буа біля Парижа.

⁷Очевидно, йдеться про Байкова Олександра Олександровича (1870—1946), металурга і хіміка, академіка АН СРСР (з 1932 р.), віце-президента АН СРСР (1942). З 1903 р. професор Петербурзького політехнічного інституту, одночасно у 1923—1941 рр. професор Ленінградського університету.

⁸Незрозуміло, про яку саме працю йдеться. Відомо, що за ініціативою М. М. Бунге у 1920 р. було створено Комісію для дослідження дубильних матеріалів Криму. Див.: *Сагайдачний А. Ф.* Химическое исследование дубильных материалов Крыма // Записки Государственного Никитского ботанического сада. — 1925. — Т. 8. — С. 43.

⁹Вульф Євген Володимирович (1885—1941), ботанік-систематик. У 1903—1906 рр. навчався у Московському, у 1909 р. у Віденському університетах. У 1921—1926 рр. професор Таврійського (Кримського) університету. З 1926 р. у Всесоюзному інституті рослинництва. З 1934 р. професор Ленінградського педагогічного інституту ім. М. М. Покровського. Загинув у Ленінграді у грудні 1941 р., під час блокади, від осколка снаряда. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Є. В. Вульфа у цій книзі.

¹⁰Бунге Микола Християнович (1823—1895), економіст, публіцист, один із відомих російських реформаторів у сфері економіки та фінансів. Закінчив юридичний факультет Київського університету. Протягом 1859—1880 рр. неодноразово був ректором Київського університету. Залучався до підготовки селянської реформи 1861 р., до

розробки нового університетського статуту. У 1881—1886 рр. міністр фінансів Росії, з 1887 по 1895 р. Голова Комітету міністрів, з 1890 р. академік Петербурзької АН з політичної економії. Як економіст примикав до т. зв. «історичної школи».

Бунге Микола Андрійович (1842—1914/1915), хімік, заслужений професор Київського університету. Закінчив Київський університет (1865), викладав там технічну хімію у 1870—1903 рр. та завідував технічною лабораторією у 1871—1908 рр. з 1873 по 1905 р. голова Київського відділення Російського технічного товариства, з 1872 по 1891 р. товариш голови Київського товариства дослідників природи. Батько М. М. Бунге, племінник М. Х. Бунге.

¹¹ Подаємо лист Н. М. Бунге до А. В. Луначарського повністю:

«Уважаемый Анатолий Владимирович!»

Являясь вдовой профессора Крымского Унив[ерситета] Николая Николаевича Бунге, от лица себя самой, а равно и от лица малолетней дочери (13½ л[ет]) Натальи Николаевны Бунге, находящейся на моем попечении, обращаюсь к Вам за содействием. Мы обе получаем пенсию из Киевской Страх[овой] кассы в размере 22 р[уб.] 93 к[оп.] в месяц на двоих. Пенсия дана нам после представления послужного списка моего мужа и др[угих] бумаг, причем эта пенсия дана мне по установлению инвалидности моей, дочери же — по малолетству. Ясно, что на такую сумму жить невозможно, а дочь моя учится, и ей нужны книги, тетради и др. Мы буквально бедствуем, и здоровье <у> нас обоих надорвано.

Прошу Вас назначить нам обем как ближайшим прямым и единственным родным целого ряда ученых: мужа — профессора Крымского Унив[ерситета] — Николая Николаевича Бунге, его отца — заслуженного профессора Киевского Унив[ерситета] — Николая Андреевича Бунге и, наконец, деда — Николая Андреевича Бунге [так в оригіналі. — *Упоряд.*] — академика, пенсию, достаточную для существования.

Дочь моя, способная и талантливая, жаждет учиться и учится (она уже в 6-й гр[уппе]) трудшколы, лучшая ученица, но часто хворает, благодаря лишениям.

Надеюсь, что Вы похлопочете о нас.

Номер пенсионной книжки, по которой мы получаем деньги, след[ующий] — Киев[ская] Стр[аховая] касса — пенс[ионная] книжка № 9413.

Прилагаю след[ующие] копии: 1) послужной список, 2) команд[ировка], выд[анная] Сов[етом] нар[одного] х[оз]яйства, 3) удостов[ерение] об [отпуске], 4) отзыв об научн[ой] деят[ельности] и 5) пост[ановление] прав[ления] Унив[ерситета]. Оригиналы прилагаемых бумаг наход[ятся] у меня.

С почтением вдова проф. Нина Ник[олаевна] Бунге.

Киев, Михайловский пер[еулок], д. 9, кв. 20.

23.IV.[19]29 г.» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 206, арк. 1—1 зв.).

¹² Ольденбург Сергій Федорович (1863—1934), сходознавець-індолог, екстраординарний академік (з 1903 р.), ординарний академік (з 1908 р.), неодмінний секретар Петербурзької АН та АН СРСР (1904—1929). Друг В. І. Вернадського зі студентських років. Депутат IV Державної думи, член Державної ради (1912—1917). Член ЦК партії кадетів (з 1917 р.). Міністр народної освіти Тимчасового уряду (академік В. І. Вернадський був його заступником). У 1918 р. відійшов від політичної діяльності.

¹³ В. І. Вернадський брав активну участь у вирішенні матеріальних проблем родини покійного М. М. Бунге і особисто звернувся до А. В. Луначарського з цього приводу. Подаємо лист В. І. Вернадського повністю:

«23.VI.1929 г.

Ленинград 1, В. О. Тучкова наб., 2 а

Тел. 78-60

* Так в оригіналі. Правильно: Васильевич.

Многоуважаемый Анатолий Васильевич,

Пишу Вам от своего имени и от имени С. Ф. Ольденбурга, который сейчас находится за границей. Вам писала недавно больная женщина, вдова молодого, подававшего большие надежды химика, профессора Н. Н. Бунге — Нина Николаевна Бунге (Киев, Михайловский пер[еулок]., д. 9, кв. 20), находящаяся с дочерью в крайней вопиющей нужде. Она получает ничтожную пенсию по инвалидности — 22 р[уб.] 93 коп. в месяц, а не как вдова ученого.

Мы оба — я и С. Ф. Ольденбург — обращаемся к Вам с самой горячей просьбой помочь ей и назначить ей пенсию как вдове ученого, профессора. Я знал Н. Н. Бунге, когда был ректором Симферопольского Крымского университета; это был человек, преданный науке, быстро сгоревший. Его дочь-подросток, по-видимому, очень одаренная девушка.

Н. Н. Бунге (он умер душевнобольным в 1922 году) мало успел сделать. Но о его работах есть отзыв проф. Реформатского, который Вам переслала Н. Н. Бунге.

Я не буду повторять тех официальных документов, которые Вам переслала Нина Николаевна. Хочу лишь коснуться более общей стороны вопроса.

Н. Н. Бунге принадлежит к семье, которая поколениями работала и научно, и в области культурного подъема народа. Его отец, очень крупный химик, был одним из ярких русских ученых в области прикладной химии (технической химии). Он оставил бывшему Киевскому Университету богатую химическую библиотеку. Из той же семьи вышел ряд блестящих представителей науки — экономист, академик Н. Х. Бунге, ботаник, полярный исследователь и т. п.

Я как натуралист считаю, что необходимо — помимо всех вопросов гуманности — заботиться о потомстве таких семей, которые не являются случайностями и создаются веками. По отношению к ним надо иметь в виду не только чувство долга — но для государства вообще выгодно их появление в его среде.

Очень прошу Вас обратить внимание на дело Н. Н. Бунге и не отказать меня уведомить о Вашем решении.

С совершенным уважением В. Вернадский.

P.S. Прилагаю письмо известного физика профессора Я. И. Френкеля, бывшего в Симферополе представителем Советской власти при занятии Крыма.

От Владимира Ивановича Вернадского

Академия Наук СССР».

Лист зберігається у Російському державному архіві соціально-політичної історії, ф. 142, оп. 1, спр. 574, арк. 1; публікується за: *Вернадский В. И.* Письма о научном творчестве // Вестник Российской академии наук. — М., 1993. — Т. 63, № 3. — С. 260—261. Як пояснюють публікатори Н. С. Антонова і Н. В. Дроздова, лист було зафіксовано у секретаріаті А. В. Луначарського 28 червня 1929 р., а 4 липня професору В. І. Вернадському направлено відповідь такого змісту: «Уважаемый профессор. По поручению тов. Луначарского сообщаю Вам, что Н. Н. Бунге должна написать заявление в Пенсионный отдел НКП с просьбой об увеличении ей пенсии. Заявление в Пенсионный отдел необходимо направить на имя тов. Луначарского, который это ходатайство подержит. С уважением. Секретарь наркома Кишинский».

¹⁴ Попов Сергій Платонович (1872—1964), мінералог, учень В. І. Вернадського. Закінчив Московський університет (1897). В. І. Вернадський працював разом з С. П. Поповим у 1898—1899 рр. у Криму і на Кавказі. У 1915—1918 рр. професор Харківського університету. У 1920 р. обраний ординарним професором кафедри мінералогії Таврійського університету, у 1920—1937 рр. завідувач кафедри геології, проректор, декан природничого факультету Кримського університету. З В. І. Вернадським підтримував стосунки близько п'ятдесяти років. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 118—177.

Лев Сергійович Вагін (1875—1941)¹

Л. С. Вагін — В. І. Вернадському

№ 70

3 лютого 1916 р., Сімферополь

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Таврическое Земство предпринимает издание научно-популярного очерка Таврической губ[ернии]².

Этим предполагается удовлетворить давно ощущаемую потребность в доступном справочнике.

Таким образом, надо надеяться, осуществится давнишнее желание многих местных деятелей.

Живо помню тот упрек, который Вы послали нашему путеводителю «Крым»³ за отсутствие в нем отдела минералогического.

В новом издании этот грех можно было бы искупить. Позвольте надеяться, что Вы, в случае надобности, не откажете в своем указании относительно практического выполнения задачи.

Мне предстоит принять близкое участие в составлении сборника. Я смотрю на это, как на дело чисто общественное, почему и решаюсь беспокоить Вас, дорогой Владимир Иванович, этим, т[ак] ск[азать], рекогносцировочным вопросом.

Глубоко уважающий Вас

Л. Вагин

г. Симферополь, 3.ІІ.1916 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 230, арк. 1—2.

Коментарі

¹ *Вагін Лев Сергійович (1875—1941)*, фізик. Навчався у Московському університеті та Московському сільськогосподарському інституті. Наприкінці 1905 р. один із керівників Учительського союзу у Сімферополі, де також викладав у приватній жіночій гімназії В. О. Станішевської. У 1917 р. від Таврійського губернського земства брав участь у Державній раді. До 1928 р. викладач Кримського педагогічного інституту.

Основні праці: Крым. Путеводитель. Ч. 1: Очерки Крыма; Ч. 2. Справочная / Бумбер К. Ю., Вагин Л. С., Клепинин Н. Н. (ред.). — Симферополь: Тип. Таврич. губ. земства, 1914. — VII, 688 с.; Крым : путеводитель. Ч. 1. Очерки Крыма. Ч. 2. Справочная / Крым. о-во естествоиспытателей при Крым. ун-те ; А. В. Вознесенский, Б. П. Вологдин, Е. В. Вульф [и др.] ; под ред. Л. С. Вагина, Е. В. Вульфа, П. А. Двойченко [и др.]. — [2-е изд., доп. и перераб.]. — Симферополь : Крымиздат, 1923. — VII, 494 с.

Література: Наука и научные работники СССР: справочник / Комиссия «Научные учреждения и научные работники СССР». Ч. 6. Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. — Л.: АН СССР, 1928. — 810 с.; Крымский архив. — Симферополь, 2000. — № 6 (за покажчиком).

² У 1916 р. вийшла друком лише книга: *Клепинин Н. Н.* Геологический очерк окрестностей Симферополя / Крымское общество естествоиспытателей и любителей природы. — Симферополь: Тип. Таврич. губ. земства, 1916. — 44 с., та цілком ймовірно, що через революційні події 1917—1921 рр. ідея видання не втілилася у життя. Наступний путівник по Криму вийшов лише у 1923 р.: Путеводитель по Крыму / Крымское общество естествоиспытателей и любителей природы. — 2-е изд., перераб. — Симферополь: Крымиздат, 1923. — 494 с.

³ Очевидно, йдеться про книгу: Крым: Путеводитель. Ч. 1: Очерки Крыма; Ч. 2. Справочная / ред. К. Ю. Бумбер [и др.]. — Симферополь : Тип. Таврич. губ. земства, 1914. — VII, 688 с.

Юлій Миколайович Вагнер (1865—1945)¹

Ю. М. Вагнер — В. І. Вернадському

№ 71

Б/д, [Київ]²

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Не судьба Вас сегодня видеть. Если не едете сегодня, то не откажите дать мне дать с посылным**. Особенно жалею, что <в> прошлый приезд в Киев Вы не повидались с Бажаевым³ до Евг[ения] Филип[повича]⁴.

Уважающий Вас

Вагнер

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 225, арк. 1. Візитна картка***.

Коментарі

¹ *Вагнер Юлій Миколайович (1865—1945, за ін. відом. 1946)*, біолог, зоолог, син зоолога М. П. Вагнера. Закінчив Петербурзький університет, працював на Соловецькій, Севастопольській та Неаполітанській зоологічних станціях. Викладав у Петербурзькому університеті, у 1896 р. захистив докторську дисертацію «Спостереження над розвитком Arthropoda». Професор зоології у КПІ (1898—1911). Створив при інституті Зоологічний кабінет. Від 1899 р. входив до Ради інституту. Подав у відставку на знак протесту проти репресій, спрямованих на революційно налаштованих студентів, і проти звільнення трьох деканів інституту. У 1910 р. очолював Дніпровську біологічну станцію. У 1913 р. керівник ентомологічного відділу Київської сільськогосподарської станції.

Проводив польові ентомологічні дослідження у Полтавській, Київській, Чернігівській і Волинській губерніях, працював у Київському товаристві любителів природи. Разом з С. Метальниковим редагував десяти томну дитячу енциклопедію, що видавалася Ситіним у 1913—1914 рр.

Член партії кадетів. Під час Першої світової війни співробітник відділу праці Київського військово-промислового комітету. У 1917—1918 рр. завідувач кафедри ентомології КПІ. Міністр праці у кабінеті Ф. Лизогуба (з 1918 р.). Наукові праці присвячені анатомії безхребетних, морфології та систематиці Arhaptera; у цій галузі вважався одним із найкращих фахівців. У 1919 р. передав свою біологічну бібліотеку до фондів ВБУ. З 1920 р. в еміграції. Викладав на сільськогосподарському факультеті у Белградському університеті, працював у Белградському російському науковому інституті. Підтримував професійні зв'язки з радянськими науковцями. Помер в Австрії.

Його син Микола Юлійович Вагнер (1893—1953) був співробітником Комітету для виучування нижчих рослин (1919), ентомологом Акліматизаційного саду (1921), спів-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі.

*** Текст на звороті: Юлий Николаевич Вагнер. Профессор Киевского Политехнического Института. Здание Института, 9.

робітником Комісії для вивчення флори України (1921), пізніше став відомим чехословацький зоологом.

Основні праці: Систематический обзор видов Arhaniptera, описанных до 1904 г. // Труды рус. энтомол. об-ва. — Спб., 1906. — Т. 37; Учебник зоологии для средних учебных заведений. — К., 1910; Начальный курс природоведения. — К., 1911. Кн. 1, ч. 2; 1914. — Кн. 1, ч. 1; 1916. — Кн. 1, ч. 3; Краткий учебник природоведения. — К., 1913.

Література: *Арсеньев А.* Русская диаспора в Югославии: I. Культурные организации русской интеллигенции в Югославии. II. Русская интеллигенция в Воеводине // Русская эмиграция в Югославии. — М., 1996. — С. 46—99; *Карамаш С. Ю., Вировий С. І.* 1) Життя і діяльність Юлія Вагнера — міністра праці в уряді П. Скоропадського // Вісник Київського національного лінгвістичного університету : [зб. наук. ст.]. Сер.: Історія, економіка, філософія. Вип. 11—12: Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. — К., 2006. — С. 96—101; 2) Зоолог Юлій Вагнер — вчений, громадянин, політик // Скарбниця документальної пам'яті. — Вип. 1. — К., 2006. — С. 52—59; *Вировий С., Павленко О.* Науково-педагогічна та суспільно-політична діяльність професора Юлія Вагнера // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер.: Історія. — 2006. — Вип. 85—86. — С. 66—68; *Фокин С. И.* Зоолог Юлий Николаевич Вагнер: Неаполь — Петербург — Киев — Белград // Российско-сербские связи в области науки и образования: XIX — первая половина XX в. — СПб., 2009. — С. 101—115; *Пиріг Р. Я.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. — С. 385—396 та за покажчиком.

² Датовати записку важко. Відомо, що Ю. М. Вагнер був серед учасників делегатського з'їзду професорів, що проходив у березні 1905 р. Раніше, влітку 1904 р., він зустрічався і особисто обговорював з В. І. Вернадським справи реформування і надання автономних прав вищій школі у Росії. Див. лист проф. Є. М. Трубецького до В. І. Вернадського з Києва від 13 жовтня 1904 р.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 364. На нашу думку, це свідчить про давні контакти між науковцями, однак інших листів Ю. М. Вагнера в архіві В. І. Вернадського бракує.

³ Бажаєв Володимир Гаврилович (1865—1916), агроном, статистик, журналіст, літератор, діяч кооперативного руху. Професор КПІ від 1903 р. Декан сільськогосподарського відділення КПІ. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. Г. Бажаєва у цій книзі.

⁴ Очевидно, Вотчал Євген Пилипович (1864—1937), фахівець у галузі фізіології рослин. Професор КПІ (1898—1932). Член Комісії з вироблення законопроекту про заснування УАН, завідувач кафедри сільськогосподарської біології Фізично-математичного відділу УАН (1918). 5 грудня 1921 р. обраний академіком УАН. Один із засновників Наукового інституту селекції в Києві, співробітник Інституту ботаніки АН УРСР. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Є. П. Вотчала у цій книзі.

Микола Прокопович Василенко (1866—1935)¹

М. П. Василенко — В. І. Вернадському

№ 72

29 травня 1918 р., Київ

Полтава, Познанський <провулок>, дом Старицької
Вернадському
<з> Києва, 29.5.1918

Прошу прийхати <в> Київ. Міністр Василенко.²

АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 45, арк. 121. Телеграма.

[М. П. Василенко]³ — В. І. Вернадському

№ 73

27 лютого 1919 р., [Київ]*

27/14.II.1919

Дорогой Владимир Иванович!

Сижу, и разные блажные мысли приходят в голову.⁴

1. Необходимо осмотреть и купить библиотеку Стешенко⁵. Там есть коллекция изданий Кобзаря Шевченко, издания украинских писателей и книги, более или менее редкие, по истории русской, украинской и всеобщей литературы.

2. Нужно начать разговоры с проф. С. Т. Голубевым⁶ о покупке его библиотеки и собрания рукописей. Хотя оно сгорело, но он его пополнил.

Принимая во внимание любовь к деньгам, — пример В. С. Иконникова⁷, продавшего библиотеку, — можно рассчитывать на успех. Переговоры можно вести через В. Ст. Иконникова, Д. И. Багалея, О. И. Левицкого⁸. Последний в хороших с Голубевым отношениях, но для переговоров [один не садиться], [требуется] дать ему ассистента.

3. Необходимо теперь же начать переговоры о том же с Н. И. Петровым, Т. Д. Флоринским⁹ и другими пожилыми профессорами. Если они и не продадут сейчас, то желательно, чтобы они не связали себя определенными обещаниями и заверениями.

4. Мне известный состав администрации представляется односторонним (историей и филологи[ей]). А что же естественники, статистики и пр.? Такую же покупку библиотек, о которой я говорю в п[унктах] 2 и 3, нужно приме-

* Місце написання листа встановлено за змістом.

нить к естественникам, и математикам, и статистикам.

5. Не продаст ли своей библиотеки отец Б. Л.¹⁰ Леонид Семенович Личков¹¹. У него хорошее собрание по статистике. Между прочим, и по Юго-Западному краю. Кстати, он знает, где библиотека Губерн[ского] стат[истического] комитета?

6. Спросите О. И. Левицкого, нельзя ли купить для Нац[иональной] библ[иотеки] собрание Н. В. Молчановского¹² (много польских изданий, хорошее дополнение к библиотеке Антоновича).

7. Если встречаетесь с П. Я. Дорошенко¹³, заговорите, не продаст ли он свое собрание. Очень ценное собрание рукописей и книг по украинской истории и литературе. Думаю, лучшее на Украине. Переговоры можно поручить В. Л. Модзалевскому¹⁴.

8. Полезно было бы обратиться к профессорам (не историкам), к математикам, естественникам, медикам, Духовной академии и политэкономам с предложением жертвовать или продавать ненужные им или обременяющие их библиотеки книги в Национальную библиотеку. Обращение должно быть покороче, чтоб прочли.

9. Как вопрос с организацией старопечатных книг? Необходимо немедленно же принять меры к извлечению дубликатов или, м[ожет] б[ыть], и собраний из Лавры, Софийского собора, Черниговской семинарии, Новгород-Северс[кого] Спасского монастыря и др. Для этого необходима комиссия: Петров, Левицкий, Каманин, проф. Сергей Иванович Маслов (очень рекомендую), Огиенко¹⁵.

10. Немедленно же необходимо организовать [собрание] книг, напечатанных в городах Украины, начиная с XVII—XVIII ст. В этом отношении Харьков поручить Д. И. Багалею, Чернигов — П. Я. Дорошенко и В. Л. Модзалевскому, Полтаву — Льву Васильевичу Падалке и Ивану Францевичу Павловскому¹⁶, Волынь — П. А. Тутковскому¹⁷, у которого свое прекрасное собрание (не продаст ли?), Подолию — отцу Сецинскому¹⁸, Огиенко, а по природе не знаю. Киевские — сами изберите, порекомендую Петрова, Науменко¹⁹ (особенно), Левицкого, Ефремова²⁰.

11. Необходимо пополнить библиотечный комитет представителями высших учебных заведений (университетов, духовной академии, политехникума), непременно по выбору. Это заинтересует высшие учебные заведения и может послужить к развитию библиотеки, передаче дубликатов, ценными указаниями, содействию и пр. Таких же представителей следует ввести от Общ[ества] Нестора, Общ[еств] историко-литературного и [естествоиспытателей] в Киеве, историко-фил[ологического] в Харькове. Форму придумайте сами. Громоздкость тут не пугает: они не будут администраторами, а советниками и могут, особенно [иногородние], [призываться] в экстренных случаях. Зато им можно будет официально поручать организацию комитетов (напр[имер], в Харькове, Одессе) для организации национальной библиотеки в Киеве.

12. В качестве комиссионера (по скупке книг, чем он и занимается) советую очень привлечь местного антиквара Симинского²¹ (его торговля на Фундуклевской, 2[-й] дом вниз от Владимирской, рядом с аптекой во двор, под

фирмою «Книжный мир»). Он, к сожалению, пил много, и психика поэтому нарушена, но он получил специальное антикварное образование в Вене, через его руки прошла масса книг, и он будет для Вас ценным агентом, особенно если Вы сумеете его [имя] как-нибудь привязать к библиотеке (например, Комиссионер национальной библиотеки, сотрудник, [что-либо]). У него самого было большое собрание книг по истории. Если не продал, следует осмотреть и, м[ожет] б[ыть], купить.

Вот какие блажные мысли пришли мне после блинов.

13. Кто у Вас в библиотеке по юриспруденции?

14. Не продает ли своей библиотеки Е. А. Кивлицкий и О. И. Левицкий? Первая по древней истории, вторая по Украине. Библиотеки маленькие*.

15. Дополнение.

На мой взгляд, следует Комитету библиотеки собрать директоров средних учебных заведений мужских, женских, светских и духовных и познакомить их с целью и задачами библиотеки, поставить перед ними вопрос: не найдут ли они возможным уступить Национальной библиотеке старые журналы, книги, напечатанные, напр[имер], до 1880-х годов, которые для употребления в гимназии не нужны, из фундаментальных библиотек редко требуются или часто и совсем не требуются; в Национальной же библиотеке они могут быть очень необходимы, тем более, что Национальная библиотека будет в Киеве и, следовательно, учителя могут пользоваться.

Такие библиотеки (со старыми журналами) есть особенно в 1, 2 и 3 гимназиях и в Коллегии Павла Галагана.

Пожалуй, не всех директоров и пригласить следует, а только 1, 2, 3 и 4 гимназий, Коллегии Павла Галагана, Фундуклеевской гимназии, Министерской гимназии и Женского института. Остальные гимназии позднего возникновения.

Такой же прием можно сделать относительно гимназий Черниговской, Полтавской и Новгород-Сиверской, если библиотека последней не сгорела во время пожара, бывшего лет пять тому назад.

16. Следует добиться распоряжения, чтобы библиотеки всех упраздненных на Украине губернских статистич[еских] комитетов были переданы в Киев[скую] Национ[альную] Библиотеку.

17. Библиотека И. В. Лучицкого²² им самим начала было передаваться в Киев[скую] Пуб[личную] Библиотеку. Но он был потом этим своим действием недоволен (Библиотека находилась в загоне. Часть библиотеки оставалась на дому). Нельзя ли повернуть всю библиотеку (очень ценную) в Нац[иональную] библиотеку.

Об этом можно просить переговорить с Марией Викторовной²³, <матерью> В. И. Лучицкого²⁴. Но лучше было бы, если бы переговорили Вы сами.

Ни под каким видом нельзя поручать переговоры Леониду Сем[еновичу] Личкову, как лицу заинтересованному.

Я думаю, что место библиотеке И. В. Лучицкого в Национальной Библиотеке²⁵ (много иностранных [томов]), а не в Городской Библиотеке. Поэтому я

и поднимаю этот вопрос. Необходимо только пообещать сохранить за библиотекой имя И. В. Лучицкого.

P.S. К п[ункту] 12. Симинский много доставил книг Лазаревскому²⁶. Он скупает библиотеки по провинции, библиотеки, о которых (библиотеках) вы и сведений не будете, пожалуй, [иметь]. Нужно поэтому заинтересовать его.*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 424, арк. 1—4.

Опубл.: «Конспіративне» листування В. Вернадського і М. Василенка 1919 р. / публ. С. М. Кіржаєва і К. Є. Новохатського // Пам'ятки: археограф. щорічник. — К., 2015. — Т. 15/16. — С. 109—111.

№ 74

22 березня 1919 р., [Київ]**

22.III.[1]919

Дорогой Владимир Иванович!

После последнего свидания с Вами мне пришло в голову следующее.

Так как победило Ваше мнение об основании отдела рукописей при Национальной Библиотеке, то было бы очень своевременным, если бы Вы подняли вопрос о приобретении рукописей и собрания проф. Александра Федоровича Кистяковского²⁷.

Более подробные сведения об этом собрании даст Вам Д. И. Багалей. Есть о собрании ст[атья] Багаля в «Киевской старине»²⁸. Кроме того, для доклада можете ознакомиться с собранием по Иконникову (Историография)²⁹.

Если удастся приобрести собрание, Национальная Библиотека сразу же обогатится, между прочим, собранием разных изданий Статутов³⁰, их переводов, книг Магдебургского Права и пр.

Теперь, когда библиотека Антоновича³¹ поступила, быть может, удастся и собрание Кистяковского добыть. Я думаю, Б. А. и В. А. Кистяковские³² должны помочь! Собрание Кистяковского очень ценно, особенно для украинского и западно-русского права.

Слышал я, что с будущей недели предполагается перепись имущества монастырей и что к этой переписи имеет какое-то отношение проф. Л. Н. Янопольский³³.

Вероятно, в перепись будут включены и монастырские книжные собрания и библиотеки.

Думаю, было бы очень хорошо, если бы Национальная библиотека при этой переписи имела своего представителя, чтобы в случае секуляризации монастырского имущества получить книги³⁴.

* Підпис у листі відсутній.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

В особенности меня тревожит судьба старопечатных книг, особенно острожской, киевской, черниговской и др[угой] печати, которые есть, напр[имер], в лаврской библиотеке. Быть может, по поводу этого было бы своевременно и необходимо собрать совещание, в котором приняли бы участие Н. И. Петров, С. Т. Голубев, С. И. Маслов.

С совещанием следует спешить.

Вы, кажется, говорили, что дали поручение Д. И. Багалею. В этом случае я нахожу, что выбор вряд ли удачен, так как Д. И. Багалею вряд ли знает киевские старокнижные собрания так, как указанные три лица. Пожалуй, был бы полезен и О. И. Левицкий.

Дорогой Владимир Иванович!

От А. В. Сперанского³⁵ я узнал, что город Киев, отведя место на Батыевой Горе под постройку Клинического Городка, поставил условием уничтожение Анатомического театра³⁶ и продажу места в центре города. Таким образом, Университет, в силу договора, обязан продать место, где в настоящее время находится Анатом[ический] Театр.

Думаю, было бы своевременно, если бы Комитет Национальной Библиотеки теперь же рассмотрел вопрос о покупке места и сделал в этом направлении постановление. Постановление это можно было бы препроводить в университет с отношением, в котором Национальная Библиотека просит иметь ее в виду в число первых кандидатов по покупке места.* См. ниже приложение.

Дело это нужно обставить основательно с юридической точки зрения. Поэтому, на мой взгляд, в Комитет Библиотеки нужно от Вашего (как председателя Комитета) имени внести обстоятельный доклад. Раньше составления доклада было бы полезно побеседовать [неофициально] Вам с ректором Университета относительно условий, о которых говорил Сперанский.

Покупка может состояться и раньше, но место может перейти в ведение Библиотеки, конечно, не раньше, чем будет выстроен новый Анатом[ический] Театр на Батыевой Горе.

Во всяком случае, по моему мнению, дело о покупке нужно начать официально сейчас же. Его, в таком случае, не забудут. О нем будут думать, к нему будут постоянно возвращаться.**

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 424, арк. 5—6 зв.

Опубл.: «Конспіративне» листування В. Вернадського і М. Василенка 1919 р. / публ. С. М. Кіржаєва і К. Є. Новохатського // Пам'ятки: археограф. щорічник. — К., 2015. — Т. 15/16. — С. 111—112.

* Примітка М. П. Василенка: «Лучше не заявлять кандидата, а войти с предложением продать место Библиотеке (форму и условия можно предварительно обсудить с ректором)».

** Підпис у листі відсутній.

№ 75
8 червня 1919 р.*

27 мая / 8 июня 1919 г.

Дорогой Владимир Иванович!

Уехал я, как Вы знаете, неожиданно и очень, очень сожалел, что не мог повидаться с Вами. Спасибо Вам великое за письмо, хотя пишете Вы в нем про очень невеселую вещь — болезнь Нины Владимировны³⁷. Меня это очень беспокоит.

Слышал я, что Вы уже обращались к Ф. Г. Яновскому³⁸. Что он скажет, напишите мне. Конечно, о поездке в Крым теперь и думать не приходится, но все же, быть может, можно где-нибудь на лето устроиться в Святошине, чтобы избавиться от киевских «сквозняков», от киевской пыли, духоты и пр. Сухое место, сосновый лес в Святошине мог бы быть полезен.

Вы не сердитесь, что количество «сквозняков» еще увеличивается одним — мной, но, право же, думая о Вас, трудно удержаться от совета, который кажется подходящим.

Смотрите, Вы тоже не переутомитесь вконец. Во время последнего нашего разговора меня просто испугало Ваше желание пуститься в житейское море, не оправившись как следует.

Судя по Вашему письму, Вы по-прежнему живете нервной жизнью, и у Вас очень много огорчений. Одно из них — о невозможности печатать — Вы даже высказываете. Конечно, появление трудов Академии в каком угодно виде, хотя бы в виде маленькой тетрадки, будет фактом большого значения не столько, м[ожет] б[ыть], научного, но политического. Печатные труды Академии закрепят факт существования ее. Сомнительно только, удастся ли Вам скоро выпустить хоть одно из академических изданий³⁹. Уж больно условия печатания неблагоприятны. Глубоко сочувствую Вам в Ваших тревогах по этому случаю.

Мысль о доме удельного ведомства⁴⁰ меня нисколько не трогает. Считаю, по многим причинам, это дело эфемерным. При таких условиях и для ближайшего будущего самым лучшим было бы, если бы в ведение Национ[альной] Библ[иотеки] была передана городская библиотека с зданием⁴¹. Но только непременно нужно ставить вопрос так, что библиотека городская передается Национальной. Фактически же библиотеки пока сливать не следует, пока идет борьба за власть и пока неизвестны результаты ее.

О Голосеевском лесе хорошо кончить вопрос⁴², но для данного года мне кажется вопрос запоздавшим. Мы живем в такое время, когда необходимо закреплять факты. Если бы в Голосеевском лесу уже в этом году был разбит хоть маленький уголок Ботанического сада — это имело бы большое значение⁴³. Думаю, впрочем, что [школу] деревьев завести (посеять) можно будет еще и в этом году.

* Мозливе місце написання — дача професора І. В. Єгорова у гирлі р. Прип'яті.

Против списка академиков я не возражал бы. Есть две только оговорки: будет ли работать научно Беляшевский⁴⁴? Он давно уже бросил научную работу и занялся исключительно коллекционерством. Не закроет ли [чуждый югу] Орженцкий⁴⁵ дорогу Владимиру Андреевичу⁴⁶, которому, право, место в Академии, по его научным исключительно интересным трудам и знанию местной жизни. Меня это беспокоит, и при случае, если будет [охота], черкните мне, чтобы рассеять мои сомнения.

Очень рад, что Вы не забываете своего «живого вещества»⁴⁷. Боюсь только, чтобы тревоги жизни, Ваша утомленность от болезни и суеты мирской не помешали Вам в этом деле.

Дорогой мой, берегите себя. Это моя к Вам дружеская просьба и Вам мой дружеский совет. В Киеве совсем уж побелела Ваша борода.

Я получил здесь уже две пачки газет. Как хотелось бы и хочется порой послушать Вашего мнения. Ничего не понимаю, ничего не разберу.

Не знаю, хорошо ли я сделал, уехав отдыхать в деревню в то время, когда решаются мировые вопросы? Черты любопытства очень весомы, и отчужденность от живых центров мира сильно чувствуется. Но ко всему привыкаешь, и я уже начинаю привыкать к тому состоянию покоя, который царит здесь. Уж подлинно — «в столицах шум, гремят витии»⁴⁸, а здесь, как посравнишь с тем, что пишут в газетах, тишина.*

Очень благодарен. При свидании сочтемся. Очень интересно видеть перед собой всю сводку мер относительно просвещения⁴⁹.

Одно несомненно, вражда к «панам и жидам» углубилась. На днях мне передавали разговор. Один из крестьян, у которого есть все и который мог бы продать, заявил: «нехай все погниє: ни жиду, ни пану ничего не продам, нехай поздыхають з голоду...».

Живу почти растительной жизнью. Рано ложусь спать и много сплю. Много гуляю, катаюсь и ловлю рыбу на Днепре. До сих пор относился с презрением к ужению рыбы. Казалось мне, так глупым видеть человека взрослого, серьезного, сидящим и молча глядящим на удочку. Теперь я сам обратился в такого и постиг всю прелесть этого увлекательного, если хотите, занятия. Как будто делаешь очень серьезное дело и в то же время не делаешь ничего: голова ничем не занята. За удочкой нельзя вести созерцательной жизни. Просто ничего не думаешь, даже комаров и мошек не замечаешь, как они кусаются. Право, хороший отдых. Жаль только, что погода из рук вон плохая. Дожди, дожди и дожди. Правда, для песчаной местности, в которой я живу, это хорошо, но для таких бездельников, как я, не всегда приятно.

Для ума я имею здесь единственную пищу — романы Альфонса Доде⁵⁰ на французском языке. За ними я и провожу дни и часы, когда на дворе размокропогодится и я принужден сидеть в комнате.

* Далі три речення М. П. Василенка розміщені за ризикою як виноска-примітка, втім незрозуміло, до якого саме фрагменту попереднього тексту.

Думаю, пребывание мое здесь поведет к моему отдыху. Около трех лет летом не отдыхал совсем, и голова уже начинала побаливать.

В московских «Известиях» я на днях прочитал о смерти Александра Аркадьевича Кауфмана⁵¹. Знаете ли Вы про это? Вот еще смерть, а про сколько мы с Вами не знаем!

Будьте здоровы. Будет охота и время — черкните мне, что делаете, какие новости вне Библиотеки и Академии. Меня все это так интересует! Не много ли сразу академиков творит Академия? Очень рад, что комиссия по изучению Украины становится на твердый путь. Только не довольствуйтесь ассигнованиями, а сейчас же забирайте деньги и держите «готовкою». Эта комиссия — гвоздь Академии несомненно. Со временем и «українці» это поймут.

Наталии Егоровне⁵², Нине Владимировне мой самый сердечный привет. От души желаю ей скорейшего выздоровления. Будете писать — не забудьте сообщить об ее здоровье. Из Полтавы не получали вестей? Всего хорошего.

Крепко жму руку.

Душевно Ваш *Ив. Глухов*

В московских «Известиях» было объявление, что вышел в Москве «Сборник узаконений и распоряжений по Мин[истерству] Нар[одного] Просв[ещения]»⁵³. Цена 15 р[уб.], Т. I. Если можно, выпишите для меня и перешлите.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 424, арк. 7—10 зв.

Опубл.: «Конспіративне» листування В. Вернадського і М. Василенка 1919 р. / публ. С. М. Кіржаєва і К. Є. Новохатського // Пам'ятки: археограф. щорічник. — К., 2015. — Т. 15/16. — С. 113—115.

№ 76

22 червня 1919 р.**

22.VI.[1]919

Дорогой Владимир Иванович! В Киев едет Ольга Ив[ановна]⁵⁴, и я надеюсь получить от Вас несколько слов: как здоровье Нины Владимировны? Что сказал Яновский и что Вы предпринимаете относительно нее? Как поживаете Вы, Наталья Егоровна? Не переутомились ли Вы совсем?

После холодных, дождливых и ветреных дней, которые стояли здесь, три дня вот уже наслаждаюсь чисто летней погодой. Веду ленивую, чисто растительную жизнь: купаюсь, ловлю рыбу, изредка читаю «Jack'a» Daudet⁵⁵, но крайне лениво и вяло. Все-таки время как-то [наполняется]. Месяц я уже в деревне, и время прошло незаметно. Известий о мировых событиях имею мало. Питаюсь запоздалыми газетами. Последнюю из них имел за 17 июня. А события теперь бегут быстро.

Здесь все тихо, спокойно. Люди предаются пока мирным сельским работам и встревожены мобилизацией.

* Могливе місце написання — дача професора І. В. Єгорова у гирлі р. Прип'яті.

Под влиянием переменной погоды, которая стояла это время, мне пришла на ум мысль, которую и спешу высказать Вам: не следовало бы теперь же поставить на очередь в Академии Наук вопрос об организации метеорологического отделения и выбрать соответствующего академика⁵⁶. Насколько мне известно, в Киевском Учебном Округе за последнее время метеорологическая сеть пришла в упадок. Не знаю, как в Одессе и Харькове. Было бы хорошо сосредоточить всю сеть в руках Академии и поставить ее возможно широко. Хотя время теперь [внешне] для этого неблагоприятно, но, мне кажется, подобные дела, требующие широкой организации, и должны начинаться немедленно. Если удастся Вам наметить и выбрать энергичного метеоролога в академики, этим уже много будет сделано.

Что делается в Академии⁵⁷ и в ученых сферах? С Петроградом, конечно, не имеете сведений. А что, новые академики выбраны?

Крепко жму руку. Будьте здоровы все.

Душевно преданный Вам

Ив. Глухов^{*58}

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 424, арк. 11—12 зв.

Опубл.: «Конспиративне» листування В. Вернадського і М. Василенка 1919 р. / публ. С. М. Кіржаєва і К. Є. Новохатського // Пам'ятки: археограф. щорічник. — К., 2015. — Т. 15/16. — С. 115.

№ 77

19 серпня 1928 р., [Боярка]**

19.VIII.1928

В Боярке, когда приедете, выйдете из вагона на правую сторону. Там будет поджидать Вас Нат[алья] Дм[итриевна]⁵⁹.

Ваш *Ник. Василенко*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 234, арк. 28. Листівка***.

Коментарі

¹ *Василенко Микола Прокопович (1866—1935)*, історик держави і права, громадський та політичний діяч. Закінчив у 1890 р. історико-філологічний факультет Дерптського університету, отримав ступінь кандидата історії за роботу «Критический обзор

* На звороті останнього аркуша листа рукою М. П. Василенка позначено: «Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому».

** Місце написання листа встановлено за біографією М. П. Василенка та іншими документами архівної справи.

*** Адреса на звороті: Киев, Владимирская, 54, Академия Наук, Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому.

литератури по истории земских соборов». Як член Київської Громади брав активну участь в українському національному русі. Плідно співпрацював із журналом «Киевская старина». У 1905 р. редагував газету національно-демократичного напрямку «Киевские отклики», на сторінках якої відстоював ідею української державності, за що за-суджений до року ув'язнення. Після звільнення склав екстерном іспити за курс юридичного факультету у Новоросійському університеті (Одеса). Від 1908 р. член УНТ у Києві, редактор його «Записок». У 1909 р. обирався приват-доцентом Київського університету, але був позбавлений права викладати (звинувачений в українському сепаратизмі). У 1917 р. обирався попечителем Київського учбового округу. Від січня 1918 р. член колегії Генерального суду. Належав до Конституційно-демократичної партії (кадетів). У травні 1918 р. затверджений гетьманом П. Скоропадським міністром освіти і тимчасово в. о. міністра закордонних справ, а з липня 1918 р. президент Державного сенату Української Держави. Один із засновників УАН, академік (з 1920 р.), голова Соціально-економічного відділу (1922—1929). Другий президент УАН (1921—1922), так і не затверджений радянською владою. Очолював Постійну комісію для вивчення західноруського та українського права. У 1923 р. заарештований, 8 квітня 1924 р. за звинуваченням «за участь у контрреволюційній організації «Київський обласний центр дії» засуджений до 10 років. За клопотанням УАН амністований.

Основні праці: *Вибрані твори у трьох томах.* — К.: Юрид. думка, 2006—2008. — Т. 1: Історичні праці. 2006. — 608 с.; Те саме — Т. 2: Юридичні праці. 2006. — 560 с.; Те саме — Т. 3: Спогади. Щоденники. Листування. 2008. — 720 с.

Література: *Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвеева Л. В., Усенко І. Б.* Микола Прокопович Василенко. — К., 1991. — 272 с.; *Усенко І. Б.* Етапи життя і творчості М. П. Василенка // *Вибрані твори в трьох томах.* — К., 2006. — Т.: Історичні праці. — С. 5—24; *Рудько С. О.* Суспільно-політична діяльність Миколи Василенка: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. ун-т «Острозька академія». — Острог, 2007. — 191 арк.; *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 251—613; «Конспіративне» листування В. Вернадського і М. Василенка 1919 р. / публ. С. М. Кіржаєва і К. Є. Новохатського // *Пам'ятки : археогр. щорічник.* — К., 2015. — Т. 15/16. — С. 103—126; *Пуріг Р. Я.* Діяльність урядів Гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. — С. 73—78; 323—338 та за покажчиком.

² Цією телеграмою М. П. Василенко викликав В. І. Вернадського до Києва для роботи з організації вищої школи та створення Української академії наук.

В. І. Вернадський залишив Петроград 19 листопада 1917 р., рятуючись від більшовиків, і перебрався до Полтави, де зупинився у родини Георгія Єгоровича та Єлизавети Петрівни Старицьких за адресою: Познанський провулок, 4 (колишній будинок П. Г. Васькова-Примакова, тепер вул. Миколи Дмитрієва, 8). Вернадський приїздив із Полтави до Києва на з'їзд кадетської партії, що проходив 8—11 травня 1918 р. На той час (від 3 до 20 травня) М. П. Василенко вже тимчасово виконував обов'язки міністра закордонних справ Української Держави гетьмана П. Скоропадського, а також (від 3 травня) — міністра народної освіти.

Під час перебування у Києві В. І. Вернадський отримав пропозицію М. П. Василенка щодо роботи з організації вищої школи та створення Академії наук в Українській Державі і відразу зафіксував у щоденнику (11—12 травня) основні ідеї щодо такої праці. Див.: *Вернадський В. И.* Дневники. 1917—1921: октябрь 1917 — январь 1920. — С. 85. Також див. листи В. І. Вернадського до М. П. Василенка від 18 травня 1918 р. з Полтави, М. П. Василенка від 24 червня 1918 р., протоколи засідать обох комісій та інші документи у кн.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського.* Т. 1:

Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011.

³ Далі публікуються 4 листи, що зберігаються в архівному фонді В. І. Вернадського в Архіві РАН (ф. 518), описані за авторством «Ив. Глухов». Порівняння почерку цих листів до академіка за 1919 р., тематична складова, характерні стилістичні звороти та їхня довірча форма не залишають сумніву — це листи М. П. Василенка за конспіративним «псевдо» — Іван [Петрович] Глухов. До того ж, серед листів В. І. Вернадського до М. П. Василенка, що збереглися в архіві останнього, є лист із Старосілля від 31 липня 1919 р. до якогось Івана Петровича. Зміст листа, його тональність і місце знаходження дозволили кримському вернадськознавцю В. В. Лаврову побудувати версію конспіративності його адресата — саме М. П. Василенка — і опублікувати цього листа у складі листування В. І. Вернадського з М. П. Василенком Див.: *Лавров В. В.* «Найти не нужным и меня»: Письмо В. И. Вернадского к Н. П. Василенко // Бюллетень Комиссии по разработке научного наследия академика В. И. Вернадского. — М.: НИИ-Природа, 2012. — Вып. 21. — С. 48—58; лист також надруковано у листуванні Вернадського і Василенка: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г.* — К., 2011. — С. 270—272.

Важко сказати, чому у матеріалах Вернадського, який дуже уважно ставився до свого архіву, немає жодного пояснювального запису щодо авторства саме М. П. Василенка у цьому листуванні, хоча помітки олівцем на листах інших кореспондентів — часта практика академіка. Версія конспірації поки залишається головною. На її користь, зокрема, свідчать такі рядки зі спогадів Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко, дружини Миколи Прокоповича, від 1923 р.: «Червоний терор 1919 року, жертвою якого стали українські вчені, а серед них видатний політичний, громадський та науковий діяч В. П. Науменко, примусив значне число вчених Києва покинути місто і шукати тимчасового притулку десь поза містом. М. П. Василенко оселився на дачі професора, колишнього ректора університету І. В. Єгорова. Дача була на березі Дніпра, недалеко від гирла Прип'яті. В. І. Вернадський виїхав до Старосілля, на біологічну науково-дослідну станцію на березі Дніпра <...>. В жажливі дні терору В. І. Вернадський із захопленням досліджував старосільські багнища, і там пощастило йому знайти ключ до проблеми живої матерії, якій присвятив він значну частину свого життя <...>» (*Полонська-Василенко Н. Д.* Академік В. І. Вернадський (спогад) // *Хроніка-2000.* — К., 2004. — № 57/58. — С. 497—498). В інших спогадах Н. Д. Полонської-Василенко про М. П. Василенка є й такий запис: «Характерное письмо получено Николаем Прокофьевичем от В. И. Вернадского, попавшего в те же дни на станцию в Староселье» (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46 (*Полонська-Василенко Н. Д.* Спогади про Василенка М. П., арк. 92). Листи написані у лютому — червні 1919 р. Важко сказати впевнено, де саме переховувався М. П. Василенко у лютому, після взяття Києва більшовиками (5 лютого). Версія щодо квартири проф. І. В. Єгорова, який дав притулок М. П. Василенку ще у грудні 1918 р., у часи влади Директорії, спирається поки лише на спогади Н. Д. Полонської-Василенко: «Ему предложил свой кров И. П. Житецкий, и он перебрался на Гоголевскую, где пробыл несколько дней, пока его не пригласила к себе семья профессора И. В. Егорова, жившая на Нестеровской улице. Среди огромного круга близких знакомых и друзей Николая Прокофьевича семья Егоровых не числилась. Знакомство <и отношения> с Иваном Васильевичем, профессором химии в университете и Коммерческом институте, исключительно были деловыми. В 1918 г. Егоров был ректором университета, и с семьей его Николай Прокофьевич не был знаком. Таким образом, возможность прожить тревожные дни у них представляла, по соображениям конспирации, большое удобство. Занимали Егоровы

большую квартиру на 6-м этаже, и только что перенесли семейное горе: была убита шальной пулей их старшая дочь, студентка университета, во время каких-то волнений в университете в октябре 1918. При таких условиях и для Егоровых представляло большое удовольствие поселение у них Николая Прокофьевича, внесшего живую струю в их убитую горем семью. Прожил он у Егоровых около двух месяцев <...>. Первое время Николай Прокофьевич соблюдал все условия конспиративной жизни: сбрил бороду и усы, не выходил из дома днем, и только глубокой ночью выходил подышать чистым воздухом <...>. С семьей Егоровых Николай Прокофьевич близко сошелся за это время и на всю жизнь сохранил чувство самой теплой привязанности к Анне Федоровне (жене проф. Егорова. — В. Л.) и Ивану Васильевичу <...>. На конспиративных началах в это время жил и президент Украинской Академии наук академик В. И. Вернадский, который и посоветовал Николаю Прокофьевичу «спрятаться» на время в семье Егоровых» (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 86—90. Цит. за: *Лавров В. В.* Указ. праця. — С. 49—50). Свідчення про те, що з приходом Директорії вже 15 грудня колишнього гетьманського міністра М. П. Василенка розшукували «гайдуки» з наміром, як мінімум, заарештувати, а то й розстріляти, що подає Н. Д. Полонська-Василенко, підтверджує також і Є. Х. Чикаленко, див: *Чикаленко Євген.* Щоденник (1918—1919). — К.: Темпора, 2011. — С. 227. Про те, що у Єгорових Василенко мешкав, поки у Києві залишалася Директорія, Н. Д. Полонська-Василенко згадувала й в інших спогадах: *Полонська-Василенко Н. Д.* Спогади / упор. В. Шевчук. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — С. 388.

Н. Д. Полонська-Василенко згадувала й про подальші події: «Так время шло до мая 1919 года, когда в Киеве пронеслись тревожные события, одной из жертв которых стал неожиданно, случайно В. П. Науменко. Слишком тесно связанный с Владимиром Павловичем прежней работой при Временном правительстве и в Министерстве народного просвещения при гетмане Николае Прокофьевиче стал волноваться. Под влиянием друзей, и прежде всего В. И. Вернадского, он выехал из Киева в середине июля к тем же Егоровым, у которых была дача на берегу Днепра. Труднее всего было выехать, так как за пристанью был учрежден строгий надзор и паспорта выезжавших пересматривались ЧК. Егоров снабдил Николая Прокофьевича командировкой для разыскания торфа...» (ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 46, арк. 92. Цит. за: *Лавров В. В.* Указ. праця. — С. 52).

З травнево-червневих листів М. П. Василенка зрозуміло, що він перебував у селі десь на Дніпрі, можливо, й на дачі Єгорова неподалік від гирла Прип'яті, тобто у місцях, які сьогодні, напевно, опинилися під Київським водосховищем.

⁴ В. І. Вернадський саме з ініціативи М. П. Василенка очолив за часів Української Держави гетьмана П. Скоропадського комісії щодо утворення УАН та Національної бібліотеки, а також Комісію в справах вищої школи та наукових закладів України.

У листі, зокрема, М. П. Василенко виступав з порадами у справі Національної бібліотеки, які В. І. Вернадський брав до уваги і намагався реалізувати. Наприклад, див. протоколи Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави у кн.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 373—487. Про роль М. П. Василенка щодо утворення НБУ також див.: *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918—1941. — К., 1998. — С. 10—35.

⁵ Стешенко Іван Матвійович (1873—1918), український соціал-демократ, письменник, член Центральної Ради, генеральний секретар, міністр народної освіти уряду Центральної Ради. Вбитий у Полтаві більшовиками. Після загибелі його дружина

Оксана Стешенко запропонувала бібліотеку Тимчасовому комітетові для заснування Всенародної бібліотеки України. Її було частково придбано за 15 тис. крб, частково подаровано. Комітет тільки заперечував проти вилучення старих українських видань, що, на його думку, знецінило б вартість зібрання (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 403, 417, 448, 460, 462).

⁶ Голубев Степан Тимофійович (1848—1920), історик церкви, археограф, архівознавець. Професор Київської духовної академії та Київського університету. Автор досліджень із історії Київської духовної академії, церковного і культурного життя України XVI—XVIII ст. Щодо придбання його бібліотеки у 1919 р. див.: *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918—1941. — К., 1998. — С. 91—92. На жаль, книжкове зібрання не залишилося у цілісному вигляді, а було розпорошене по різних фондах НБУВ.

⁷ Іконников Володимир Степанович (1841—1923), історик, професор Київського університету. Головний редактор «Университетских известий» (1873—1913), голова Тимчасової комісії для розбору давніх актів. Член-кореспондент (з 1893 р.), академік Петербурзької АН (з 1914 р.), академік УАН (з 1921 р.). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. Кн. 2. Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н.* — К., 2012. — С. 200—202. Щодо долі його бібліотеки див.: *Ульяновський В. І.* Бібліотека «знань» і технологія праці Володимира Іконникова // *Студії з архівної справи та документознавства.* — К., 2004. — Т. 11. — С. 224—238.

⁸ Багалій Дмитро Іванович (1857—1932), історик та громадський діяч, музеєзнавець, етнограф, перший віце-президент УАН. Академік УАН (з 1918 р.). З 1919 р. член Тимчасового комітету для заснування НБУ, брав активну участь у її створенні, комплектуванні фондів, а також у зачаткуванні Української книжкової палати. До речі, згідно з рішенням Тимчасового комітету, записку акад. Д. І. Багалія про надзвичайну цінність особистої бібліотеки В. С. Іконникова, прочитану 8 квітня 1919 р. на засіданні ТК, було вирішено надрукувати у «Книжному Вістнику». Див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921)* — К., 2011. — С. 434. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Д. І. Багалія у цій книзі.

Левицький Орест Іванович (1848—1922), історик, правознавець, архівіст, археограф, етнограф і письменник. Дійсний член (з 1878 р.), член ради (1885—1902) та заступник голови Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (1902—1905). Відповідальний секретар Тимчасової комісії з розбору давніх актів у Києві (1874—1921). Академік ВУАН (з 1918 р.). В. о. президента (з 1919 р.) ВУАН; президент ВУАН (з 1922 р.).

⁹ Петров Микола Іванович (1840—1921), історик української літератури і науки, археограф, етнограф, професор богослов'я. Член-кореспондент Петербурзької АН (з 1916 р.), академік УАН (з 1918 р.).

Флоринський Тимофій Дмитрович (1854—1919), філолог-славіст, професор Київського університету. Член-кореспондент Петербурзької АН (з 1898 р.). Голова Київського цензурного комітету. Засновник Клубу російських націоналістів у Києві. Розстріляний ВУЧК.

¹⁰ Лічков Борис Леонідович (1888—1966), геолог, учень В. І. Вернадського. Секретар Комісії в справах вищої школи та наукових закладів України. Перший директор, а згодом заступник директора Українського геологічного комітету (1918—1927). Завідувач відділу підземних вод Гідрологічного інституту у Ленінграді (1924—1934). Професор (з 1948 р.) у Києві, Ташкенті, Самарканді, Ленінграді. Був репресований. Видано двотомне листування В. І. Вернадського з Б. Л. Лічковим: *Переписка*

В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым. — М., Наука, 1979—1980. — Т. 1: 1918—1939; Т. 2 (1940—1944). Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

¹¹ Лічков Леонід Семенович (1855—1943), статистик, літератор. Випускник Петровської сільськогосподарської академії. Співробітник «Киевской старины» та інших періодичних видань. У дорадянський час член обліково-позичкового комітету Київської контори Державного банку, член-оцінювач Київського відділення Державного Дворянського земельного банку. З лютого 1915 до 1921 р. завідувач Міської публічної бібліотеки у Києві.

¹² Молчановський Никандр Васильович (1858—1906), історик, археограф, джерелознавець. Учень В. Б. Антоновича та І. В. Лучицького. Секретар Київського окружного суду, завідувач відділу у канцелярії генерал-губернатора, завідувач усієї канцелярії (1892). Написав багато праць із історії Поділля, Волині, колонізації Лівобережної України у XV—XVII ст., публікував українські актові джерела з історії козацтва з архівів Швеції на сторінках «Киевской старины» тощо. Цінна бібліотека Н. В. Молчановського (історія Західної Русі та Польщі), близько 1300 назв, була передана до складу ВБУ у 1919 р.

¹³ Дорошенко Петро Якович (1858—1919), історик, медик за фахом. 20 років працював земським лікарем на Чернігівщині. Брав активну участь у земському житті, пропагуючи серед українського дворянства турботу про духовну культуру українського народу. За його сприяння створено чернігівський Музей українських старожитностей В. Тарновського та Музей старовини у Глухові. Підтримував видання журналу «Киевская старина», досліджував і збирав пам'ятки української старовини; директор Першої української гімназії у Чернігові, відкритої його зусиллями (1917). Очолив Головне управління у справах мистецтва і національної культури Української Держави (1918). За Директорії УНР залишався на посаді управляючого у справах мистецтва та національної культури. Разом із урядом виїздить до Вінниці, звідти до Одеси, де його розстріляли більшовики.

¹⁴ Модзалевський Вадим Львович (1882—1920), історик, архівіст, археограф. Директор Музею українських старожитностей В. Тарновського (1911—1912), керуючий справам Чернігівської губернської вченої архівної комісії, секретар Чернігівського дворянського зібрання (1912—1918). Очолював Архівно-бібліотечний відділ Головного управління мистецтв і національної культури (1918), Головне архівне управління та Всеукраїнський головний архів. В. о. секретаря Комісії для заснування УАН (1918), голова Комісії для складання біографічного словника при УАН (1919—1920). Автор численних праць з історії Лівобережної України XVII—XVIII ст., генеалогії, геральдики, мистецтвознавства. Зібрав значну колекцію генеалогічних джерел, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

¹⁵ Каманін Іван Михайлович (1850—1921), історик, архівіст, палеограф та археограф, професор Київського університету. Працював на посаді бібліотекаря та архіваріуса (з 1883 р.), очолював Київський центральний архів давніх актів (1890—1921), фундатор українського актового джерелознавства, палеографії, філігранознавства. Працював у ряді комісій УАН.

Маслов Сергій Іванович (1880—1957), літературознавець, книгознавець і педагог. Член-кореспондент АН УРСР (з 1939 р.). З 1914 р. приват-доцент Київського університету (з 1935 р. професор). Секретар Історичного товариства Нестора-літописця. З 1926 р. завідувач відділу стародруків Всенародної бібліотеки України. У 1939—1950 рр. завідувач відділу давньої української літератури Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

Огієнко Іван Іванович (Іларіон, митрополит; 1882—1972), літературознавець, державний, політичний і церковний діяч. Професор Київського університету (1918).

За його участі організовані українські державні університети у Києві та Кам'янці-Подільському. Перший ректор Кам'янець-Подільського університету (з 1918 р.). Обіймав посади міністра освіти та міністра віросповідань у I та II урядах Директорії УНР (1919—1921). Емігрував до Польщі (1920), професор відділення православного богослов'я Варшавського університету (1926—1932). Митрополит Української греко-православної церкви Канади, історик церкви.

¹⁶ Падалка Лев Васильович (1859—1927), статистик, історик, археолог, етнограф, краєзнавець, громадський діяч. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Працював у Полтавському губернському земстві. Належав до активних членів Полтавської Громади. Один із фундаторів Полтавської вченої архівної комісії, Полтавського церковного історико-археологічного комітету, один із ініціаторів створення у Полтаві краєзнавчого музею. Автор багатьох статистичних та етнографічних досліджень та історичних праць.

Павловський Іван Францевич (1851—1922), дослідник історії Полтавщини, архівознавець, педагог. Викладач історії у Полтавському кадетському корпусі (1874—1913). Організатор та учасник народних читань і недільних шкіл на Полтавщині. Завідувач музею Полтавської битви (1909—1918). Управитель та скарбник Полтавської губернської вченої архівної комісії (1903—1918). Автор понад 150 праць, у т. ч. студій з історії Полтавщини XVIII—XIX ст., біографічних довідників. Один із укладачів систематичного покажчика часопису «Киевская старина» (Полтава, 1911).

¹⁷ Тутковський Павло Аполлонович (1858—1930), геолог, палеонтолог, фізико-географ, академік УАН (з 1918 р.), голова Фізично-математичного відділу (1919—1930), один із організаторів Національного геологічного музею України. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012.— С. 373—388.

¹⁸ Сіцінський (Сецинський) Юхим Йосипович (1859—1937), історик Поділля, етнограф, мистецтвознавець, музеєзнавець, громадський діяч. Від 1889 р. постійно проживав у Кам'янці-Подільському. Священик собору св. Олександра Невського (1904—1917), викладач технічного училища (до 1918 р.), доцент державного Українського університету (1918—1920), ІНО (1920—ті роки). У 1890 р. один із засновників Давньосховища (історичного музею) і 33 роки його директор на громадських і штатній засадах. З 1892 р. редактор газет «Подольские епархиальные ведомости» (до 1906 р.), «Православная Подолия» (1906—1917) та «Подолия». Редактор кількох томів «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета», «Трудов Подольского церковного историко-археологического общества», очолював Подільське історико-археологічне товариство (1903—1920). У 1931—1933 рр. науковий співробітник музею Києво-Печерської лаври.

¹⁹ Науменко Володимир Павлович (1852—1919), педагог, філолог, журналіст, етнограф. Викладав у гімназіях Києва, кадетському корпусі. Член Старої Громади (з 1874 р.), згодом її керівник; редактор і видавець журналу «Киевская старина» (1897—1906); видавець журналу «Україна» (1907); один із фундаторів УНТ (1907), згодом його голова (1914—1917); видавець «Записок Українського наукового товариства» у Києві; фундатор і голова Української федеративно-демократичної партії; член Центральної Ради. Куратор (попечитель) Київського шкільного округу (з 1917 р.), діяч Української федеративно-демократичної партії. При Міністерстві віросповідань Української Держави займався перекладом українською мовою Святого Письма (1918). Міністр освіти в уряді гетьмана П. Скоропадського (1918). Розстріляний ВУЧК як «бувший міністр гетьманський». В. І. Вернадський і А. Ю. Кримський звернулися 9 липня до комісара Наркомосу з клопотанням про його звільнення, але запізнилися. Реабілітований

у грудні 1991 р. Після смерті В. П. Науменка його книгозбірню та архів придбала ВБУ; крім документів В. П. Науменка, в архіві були рукописи М. О. Максимовича та архів журналу «Киевская старина».

²⁰ Єфремов Сергій Олександрович (1876—1939), публіцист, літературознавець. Академік УАН (з 1919 р.). Один із ініціаторів і учасників створення Центральної Ради, заступник голови Центральної Ради, генеральний секретар міжнародних справ у Генеральному секретаріаті Центральної Ради (1917—1918). Член Тимчасового комітету зі створення НБУ. Віце-президент ВУАН (1922—1928), член Господарської управи (1924—1928), фактично керував повсякденною роботою Академії. Заарештований (1929) та засуджений у справі «Спілки визволення України» (1930).

²¹ Йдеться про торгівельні штампи магазинів, добре відомі бібліофілам, — «Книжный мир К. К. Симинского, Киев», «Книжная торговля («Букинист») К. К. Симинского в г. Киеве. Братск. монастыр, лав. 7. Покупает и продает старинные, подержанные и учебные книги». У 1910-ті роки книжковий магазин Кіпріяна Костянтиновича Сімінського розташовувався на вул. Фундуклеївській, 26.

28 лютого 1919 р. В. І. Вернадський запропонував ознайомитися з книгами антиквара К. К. Сімінського, щоб у майбутньому доручити йому «набувати для Нац[іональної] бібл[іотеки] рідкі книжки», а комітет НБУ постановив «прохати акад. Єфремова взагалі побалакати з Сімінським». Після перемовин С. О. Єфремов згадував, що К. К. Сімінський «охоче все зроби для Національної бібліотеки і дасть спис тих книжок, цікавих для Нац[іональної] бібл[іотеки], що у нього є або він може добути». Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921) — К., 2011. — С. 412, 417.

²² Лучицький Іван Васильович (1845—1918), історик-медієвіст, професор Київського університету. Член-кореспондент Петербурзької АН (з 1908 р.). Один із організаторів УНТ у Києві. З 1905 р. член ЦК конституційно-демократичної партії, голова Київського міського і обласного комітетів цієї партії. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

У 1919—1921 та 1931—1932 рр. ВБУ придбала у дружини І. В. Лучицького, М. В. Лучицької, його бібліотеку (понад 2,3 тис. томів) та архів, що містили зібрання книг та рукописів із історії Західної Європи періоду французької революції. Архів І. В. Лучицького зберігається в Інституті рукопису НБУВ (ф. 66).

²³ Лучицька Марія Вікторівна (уроджена Угричич-Требинська; 1852—1924), перекладачка, видавець, громадська діячка. Дружина історика І. В. Лучицького, мати геолога В. І. Лучицького. Переклала з англійської мови на російську «Описову соціологію» Г. Спенсера, «Історичну географію Європи» Е. Фрімана, «Історію розумового розвитку Європи» Дж. Дрепера, з французької — «Історію Франції XIX ст.» Л. Грегуара тощо. Редактор 22-томного зібрання творів В. Гюго та 48-томного зібрання творів Е. Золя. Володіла норвезькою, датською, шведською мовами. Першою запропонувала увазі співвітчизників скандинавську наукову та художню літературу, зокрема зібрання творів Г. Ібсена. Докладніше про неї див. у кн. 2 цього видання. Також див. її спогади у кн.: *Лучицькая М. В.* Мемуари. — М.: Ин-т всеобщей истории РАН, 2003. — 196 с. (її спогади на с. 3—141); *Лучицька М. В.* Спогади // Українознавчі студії та мемуари Івана і Марії Лучицьких (кінець XIX — початок XX ст.). — К., 2007. — С. 235—346.

²⁴ Лучицький Володимир Іванович (1877—1949), геолог, петрограф, професор Київського університету (1913—1923, 1945—1949), Московської гірничої академії (1923—1930). Академік АН УРСР (з 1945 р.), голова Українського геологічного комітету, директор Інституту геологічних наук АН УРСР. Див.: Вибрані наукові праці академіка

В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 583—604, а також невідомий раніше його лист до В. І. Вернадського у кн. 2 цього видання.

²⁵ Щодо комплектування НБУ (ВБУ) у перші роки її діяльності див.: *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918—1941. — К., 1998. — С. 56—77.

²⁶ Лазаревський Олександр Матвійович (1834—1902), історик, один із засновників і редакторів журналу «Киевская старина», колекціонер. Його бібліотека і цінна рукописна колекція зберігаються у НБУВ від 1927 р.

²⁷ Кістяківський Олександр Федорович (1833—1885), правознавець, історик права, колекціонер. Професор Київського університету. Засновник журналу «Основа» (1861). Член Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, Історичного товариства Нестора-літописця. В Інституті рукопису НБУВ є комплекс рукописів, зібраних О. Ф. Кістяківським та переданих його вдовою Олександрою Іванівною Кістяківською (уроджена Міхель; 1846—1920) у 1919 р.

²⁸ *Багалей Д. И.* Коллекция рукописей покойного профессора А. Ф. Кистяковско-го // Киевская старина. — 1891. — Т. 32, № 3. — С. 494—503.

²⁹ *Иконников В. С.* Опыт русской историографии. — К., 1891—1908. (Т. 1, кн. 1. 1891. 1283 с.; Т. 1, кн. 2. 1892. 1016 с.; Т. 2, кн. 1. 1908. 1056, I—XXXII, I—V с.; Т. 2, кн. 2. 1908. 1054, 19—55, XXXII, XLIX, 113, XI с.). Перевидання: Т. 2, кн. 3. — СПб., 2013. — 1212, [1] с.

³⁰ Йдеться про редакції кодексу права — Статуту Великого князівства Литовського. Видавався у трьох основних редакціях — 1529, 1566 і 1588 р., відомих як Литовські статuti. Основою Литовського статуту стали джерела зі звичаєвого литовського, білоруського, українського права, відповідної місцевої судової практики, «Руська правда», польські судєбники та кодекси інших держав.

³¹ Антонович Володимир Боніфатійович (1834—1908), український історик, археолог, етнограф, археограф. Член-кореспондент РАН (з 1901 р.); професор Київського університету; співорганізатор Київської Громади. Секретар (з 1863 р.) та головний редактор (1864—1880) Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, голова Історичного товариства Нестора-літописця, організатор археологічних з'їздів в Україні. Частина книжок із зібрання В. Б. Антоновича була придбана ВБУ у 1919 р. Див.: *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918—1941. — К., 1998. — С. 62.

³² Кістяківський Богдан (Федір) Олександрович (1868—1920), філософ, соціолог, правознавець, публіцист. Член партії кадетів. Професор Київського університету, один із організаторів УАН. Академік УАН (з 1919 р.). Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012.— С. 236—242.

Кістяківський Володимир Олександрович (1865—1952), фізико-хімік, професор Петербурзького політехнічного інституту. Академік УАН (з 1919 р., з 1923 р. поза-штатний). Член-кореспондент (з 1924 р.), академік АН СРСР (з 1929 р.). У 1929 р. у Ленінграді організував та очолив Колоїдно-електрохімічну лабораторію, від 1934 р. Колоїдно-електрохімічний інститут.

³³ Яснопольський Леонід Миколайович (1873—1957), економіст, професор Київського університету та Київського інституту народного господарства. Академік ВУАН (з 1925 р.). Очолював Постійну комісію ВУАН з вивчення продуктивних сил України (1926—1930), працював у науково-дослідних закладах Москви (1931—1936), в Інституті економіки АН УРСР (з 1936 р.). Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернад-

ського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 640—654.

³⁴ Про поповнення ВБУ книжками й рукописами з монастирських бібліотек див.: *Дубровіна Л. А., Онищенко О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918—1941. — К., 1998. — С. 70—74.

³⁵ Сперанський Олександр Васильович (1865—1919), хімік, професор Київського університету, засновник і перший завідувач кафедри фізичної хімії. Першим у Росії став викладати аналітичну хімію, базуючись на основах фізичної хімії. Брав участь у Комісії для заснування УАН (1918). Член секції прикладної фізики Другого відділу УАН, а також хіміко-технічної секції Постійної комісії для виучування природних багатств України. Див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 242—243.

³⁶ Анатомічний театр Київського університету — навчально-допоміжний заклад медичного факультету університету у ХІХ ст. Відкритий у серпні 1853 р., відомий унікальними музейними колекціями професорів О. П. Вальтера, першого директора театру, і В. О. Беца. Тут працювали М. І. Пирогов, В. О. Караваєв та інші відомі вчені. Комплекс будівель зведений у 1851—1853 рр. за проектом архітектора О. В. Беретті. Головна будівля Анатомічного театру, що виходить фасадом на сучасну вул. Б. Хмельницького, виконана у стилі російського класицизму ХІХ ст. У 1923 р. переведений до будівлі по сучасній вул. Мечникова, 5. Від 1973 р. у колишній головній будівлі Анатомічного театру розміщується Музей медицини.

³⁷ Донька В. І. Вернадського, Вернадська-Толль Ніна Володимирівна (1898—1986), лікар. У роки громадянської війни жила з батьками в Україні. Разом з ними виїхала у 1922 р. з радянської Росії і залишилася в еміграції у Чехословаччині. Закінчила медичний факультет Карлового університету. Працювала у представництві Російського Червоного Хреста у Празі. У 1926 р. одружилася з археологом М. П. Толлем. У 1939 р. родина Толлів переїздить до США, де у 1940—1953 рр. Н. В. Вернадська-Толль працювала у психіатричній клініці під Бостоном. Докладніше про неї див. у кн. 2 цього видання.

³⁸ Яновський Феофіл Гаврилович (1860—1928), терапевт. Академік ВУАН (з 1927 р.), з 1905 р. професор Київського університету, з 1921 р. Київського медінституту. Створив школу українських терапевтів. Також див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 630—635.

³⁹ На початку діяльності УАН бракувало власної друкарні та паперу, проте, за можливості, здійснювався набір видань до друку. У травні 1919 р. вийшов у світ «Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві» (К., 1919. — IV, 88, ХХХІV с.). Виданий також був російськомовний варіант — «Сборник трудов Комиссии по выработке законопроекта об учреждении Украинской Академии наук в Киеве» (К., 1919. — 136 с.).

Можна припустити, що навесні 1919 р. частина протоколів Спільного зібрання, Історично-філологічного та Фізично-математичного відділів була вже набрана у друкарні.

Коли у травні 1919 р. Київ відвідав академік РАН О. Є. Ферсман, Спільне зібрання ухвалило передати через нього «таке оповіщення [про початок діяльності УАН. — *Упоряд.*] до Петербурга, долучивши до того «[Збірник] праць Комісії для заснування Української академії наук», звідомлення Української академії за перший піврік її життя до середини травня 1919 р. («Перший піврік») та протоколи Спільного зібрання й відділів» (*Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 1: Володимир

Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921) — К., 2011. — С. 315).

У вихідних даних видань 1919 р. є лише: Протоколи засідань Фізично-математичного відділу Української академії наук у Києві: І. 1918 рік. — К., 1919. — 76 с. (містять сім перших протоколів, матеріали до них); Перший піврік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. — К., 1919. — 176, ХСVІ с.; Записки Історично-філологічного відділу Української Академії наук / під ред. П. Зайцева; за голов. ред. Д. І. Багалія. — К., 1919. — Кн. 1. — 144, LСVІ с. При цьому в останньому виданні надруковано лише три протоколи засідань І відділу за 1918 р.

У своєму листі до Івана Петровича [Глухова] від 31 липня 1919 р. (див. комент. № 3) В. І. Вернадський повідомляв, що попросив дружину надіслати Глухову-Василенку «1-й выпуск Книжн[ого] Вісника и 1-й том записок I Отд[ела] УАН]. И то и другое среднее. Но важно, что вышло. И это *tour de force*».

⁴⁰ Йдеться про будівлю колишнього удільного відомства у Маріїнському парку у Києві неподалік від Маріїнського палацу, поряд з дніпровськими схилами. Удільне відомство займалося наглядом за майном царської сім'ї. Будинок звели у 1874—1876 рр. за проектом архітектора В. Сичугова. У 1930-х роках будівлю ґрунтовно перебудували, у ній розмістилася ортопедична науково-лікувальна медична установа (нині Міністерство охорони здоров'я України).

⁴¹ Йдеться про Київську публічну бібліотеку, створену 1866 р. (тепер Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого). Спеціальну будівлю було зведено 1911 р. (архітектор З. Клаве) на кошти, зібрані жителями міста через спеціальну облігаційну позику.

⁴² Новостворена Українська академія наук фактично не мала нерухомого майна, тому від самого початку клопоталася перед владою про надання, насамперед, приміщень для своїх інституцій. З грудня 1919 р. перед Директорією ставилося питання про передання у якості постійного приміщення для УАН будівлі Піхотної школи з суміжним гаєм, а також Голосіївського лісу. Трохи раніше, 16 червня та 21 липня 1919 р., згідно з рішенням радянської влади, до відання Народного комісаріату освіти для УАН передавалася Києво-Голосіївська лісова дача — під ботанічний та акліматизаційний сади й інші наукові установи. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 262—263, 311, 327, 335—336, 340, 349.

⁴³ Йдеться про план створення Ботанічного саду при УАН. Його мали розмістити на землях Голосіївського лісу, однак остаточного дозволу на це влада не надала. Лише восени 1935 р. для ботанічного саду при Інституті ботаніки АН УСРР було надано ділянку площею 117 га на схилах Дніпра, на Звіринці (нині Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України).

⁴⁴ Біляшівський Микола Федотович (1867—1926), археолог, етнограф, мистецтвознавець, музейний діяч. Академік УАН (з 1919 р.), голова Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні. Організатор і директор Київського міського художньо-промислового і наукового музею.

⁴⁵ Орженцький Роман Михайлович (1863—1923), економіст, статистик. Закінчив Новоросійський університет в Одесі. До 1907 р. працював у державних установах Одеси, викладав. Обраний приват-доцентом Новоросійського університету, у 1906 р. звільнений за «неблагонадійність». Пізніше професор Ярославського юридичного ліцею, керував оціночно-статистичним бюро Ярославського губернського земства. З кінця 1918 по 1920 р. проживав у Петрограді. Академік ВУАН (з 1919 р., вперше взяв

участь у Спільному зібранні УАН 30 серпня 1919 р., приїхавши з Петрограда), голова президії Соціально-економічного відділу ВУАН (1921—1922). Емігрував до Польщі (1922), професор Варшавського університету. Під час терористичного акту (вибух закладеної польськими офіцерами-комуністами бомби на території університету) отримав поранення, від якого помер. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

⁴⁶ Очевидно, Косинський Володимир Андрійович (1864—1938), економіст, статистик. Професор Київського політехнічного інституту. Член Комісії з вироблення законопроекту про заснування УАН, міністр праці Української Держави (1918). Академік першого складу УАН (з 1918 р.). У 1921 р. емігрував, проживав у Варшаві, був головою Російської академічної групи у Польщі. У 1922 р. обраний професором Російського народного університету і Російського юридичного факультету у Празі. Також читав лекції у Вищому комерційному інституті та Російському інституті сільськогосподарської кооперації у Празі й Українській господарській академії у Подєбрадах (Чехословаччина). У 1928 р. виключений зі складу ВУАН. З 1928 р. професор кафедри політичної економії Латвійського університету. Також див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 267—290.

⁴⁷ У 1918—1919 рр., під час перебування в Україні, В. І. Вернадський розпочав теоретичну та експериментальну роботу з біогеохімії — науки, розвитку якої він присвятив усе подальше життя. Експериментальним вивченням живої речовини В. І. Вернадський займався у 1919 р. на Старосільській біологічній станції, неподалік від Києва. Зберігся рукопис академіка під назвою «Об участии живого вещества в создании почв», датований липнем 1919 р. («Староселье, июль 1919») (вперше опубліковано у журналі «Наука и жизнь», 1984, № 1, С. 8—19). У травні 1921 р. В. І. Вернадський публічно (у циклі лекцій) виклав свої ідеї стосовно живої речовини, напрацьовані у 1918—1920 рр. Ці дослідження він продовжив у 1920-х та 1930-х роках, коли очолював Біогеохімічну лабораторію у Москві. Див.: *Вернадский В. И.* 1) Биогeoхимические очерки (1922—1932). — М. — Л., 1940; 2) Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. — М., 1965; 3) Живое вещество. — М., 1978.

⁴⁸ Перший рядок вірша М. О. Некрасова 1857 р. Вірш був заборонений цензурою до друку у «Современнике».

⁴⁹ Можливо, йдеться про домовленість щодо підготовки звіту Комісії в справах вищої школи та наукових закладів України, яку, за ініціативи М. П. Василенка, очолював В. І. Вернадський, а секретарем був Б. Л. Лічков. Див.: *Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым*. 1918—1939. — М., 1989. — С. 15; *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 2: Володимир Іванович Вернадський. *Вибрані праці*. — К., 2011. — С. 149—155; 315—316. Також див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. *Науково-організаційна діяльність (1918—1921)* — К., 2011. — С. 493—542.

⁵⁰ Доде Альфонс (Daudet Alphonse; 1840—1897), романіст і драматург, класик французької художньої літератури.

⁵¹ Кауфман Олександр Аркадійович (1864—1919), економіст, автор праць із питань землекористування і землеволодіння у Сибіру, аграрних громад, переселенських питань, статистики. Один із лідерів конституційно-демократичної партії, розробляв аграрний проект кадетів. Працював у службі з поземельного облаштування селян. Викладав у Демидовському жіночому комерційному училищі та гімназії М. Н. Стоюніна у Петербурзі, Московському університеті.

⁵² Вернадська Наталія Єгорівна (уроджена Старицька; 1860—1943), дружина В. І. Вернадського, дочка відомого державного діяча, юриста Єгора Павловича

Старицького. Закінчила гімназію у Тифлісі, навчалася на Вищих жіночих курсах у Петербурзі. Одружилася з В. І. Вернадським у 1886 р. У 1890-х роках брала участь у просвітницькій та благодійній роботі, у 1905—1907 рр. технічний секретар Московського комітету конституційно-демократичної партії. Померла в евакуації, у с. Боровому (Акмолинська область Казахської РСР), де й похована. У 1988—2007 рр. видано 5 томів листів В. І. Вернадського до Наталії Єгорівни за 1886—1940 рр. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. Є. Вернадської у кн. 2 цього видання.

⁵³ Можливо, йдеться про: Систематический сборник узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского правительства: (1917—1918. Сборник важнейших декретов, № 1—90). — М.: издание Отдела опубликования законов Народного комиссариата юстиции, 1919. — 238 с.

По Міністерству народної освіти відомі лише такі видання: Сборник постановлений по Министерству народного просвещения, Т. 1—17, СПб., 1864—1904; Дополнения к «Сборнику постановлений по Министерству народного просвещения». 1803—1864. — СПб., 1867. — 1096, 9 с.; 66 стб.; Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения, Т. 1—7, 14—16, СПб., 1866—1907; Журнал Министерства народного просвещения. 1-я серия: в 362 ч., СПб., 1834—1905; Новая серия: в 72 ч., СПб., 1906—1917.

⁵⁴ Можливо, Чолганська Ольга Іванівна (уроджена Лучицька; 1880—1959), дочка І. В. Лучицького, близького друга М. П. Василенка. Закінчила Вищі жіночі курси. Одружилася з адвокатом і літератором, учасником російсько-японської війни, кадетом, громадським діячем Леонтієм Едмундовичем Чолганським (1872—1942/1943). Після розлучення проживала з батьками. Співробітник-каталогізатор Всенародної бібліотеки України (1919), співробітник Постійної комісії для складання словника живої української мови (1919). Пізніше працювала у ВБУ та у заснованій нею бібліотеці Рентгенологічного інституту. У 1930-ті роки її запросили на роботу до Москви — організувати бібліотеку у новому Інституті шкіряної промисловості. Також див.: *Лучицька О. І. Спогади // Українознавчі студії та мемуари Івана та Марії Луцицьких (кінець ХІХ — початок ХХ ст.)*. — К., 2007. — С. 349—368.

⁵⁵ Роман А. Доде «Джек» вийшов друком у 1876 р. у 2-х томах (*Daudet A. Jack: Moeurs contemporaines*. — Paris: Dentu, 1876. — 2 vols.).

⁵⁶ Питання відкриття академічної метеорологічної обсерваторії обговорювалося ще влітку 1918 р. Тоді В. І. Вернадський запропонував терміново виділити кошти «для збереження метеорологічної мережі Одеської обсерваторії». Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 208, 224—225.

Згодом метеорологічна служба набула статусу державної — у 1921 р. заснована Українська метеорологічна служба (УкрМет), її очолював Борис Ізмаїлович Срезневський (1857—1934), академік УАН (з 1920 р.), метеоролог, кліматолог.

⁵⁷ В. І. Вернадський головував на засіданні Спільного зібрання УАН востаннє 26 червня 1919 р. На засіданні 5 липня він уже був відсутній. Протокол наступного засідання від 16 липня свідчить про те, що В. І. Вернадський знаходиться у відпустці, хоча й все ж таки передав листи від 10 та 11 липня стосовно поділу приміщень Академії. Також маємо дані про те, що 9 липня В. І. Вернадський та А. Ю. Кримський звернулися до Наркомпросу з листом-проханням про звільнення В. П. Науменка з в'язниці (потім ученим стало відомо, що на цей день В. П. Науменка вже було страчено).

З приходом до Києва більшовиків у лютому 1919 р. В. І. Вернадського з його кадetskим минулим на деякий час убезпечувала посада президента УАН та заява про вихід із партії через зайнятість в Академії. Однак врешті-решт В. І. Вернадський прислухався до поради полишити Київ. Червоний терор почався вже у березні 1919 р. —

були заарештовані П. Я. Стебницький, С. О. Єфремов, професори і викладачі Г. Г. Де-Метц, Л. Є. Чикаленко, Е. К. Гарф, у червні — Л. В. Яновський. У травні київська ЧК розстріляла професорів П. Я. Армашевського та Т. Д. Флоринського. За загадкових обставин у середині червня загинув ректор Української академії образотворчого мистецтва О. О. Мурашко. Вночі 7 липня 1919 р. був заарештований і вже наступного дня розстріляний В. П. Науменко. Згідно з протоколом допиту В. П. Науменка від 8 липня його звинуватили у тому, що він займав посаду міністра народної освіти «при гетмане». При цьому місце служби та посада звинуваченого зазначені як «Академія наук, сотруди́ник по предмету літератури». Див.: *Пайкова Є. В.* Володимир Науменко (1852—1919) // Український історичний журнал. — 1998. — № 6. — С. 90. У щоденниках Вернадського є лакуна у записах між 1 березня та 18 квітня 1919 р., записів квітня — травня небагато, і вони обриваються 29 травня.

А Києвом поширювалися чутки про арешт В. І. Вернадського. Грунтознавець і гідролог Г. М. Висоцький писав В. І. Вернадському 1 квітня 1919 р.: «Очень рад... и тому, что распространившийся вчера слух об аресте Вас оказался неверным». (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 673).

У «білому» Криму у січні 1920 р. В. І. Вернадський записав у щоденнику: «Невольно пытаешься оценить, насколько верна мысль о том, что мне грозит опасность от большевиков? Я ушел в Староселье после убийства Науменко. В это время психология была подавленной. Ясно выявилась роль в этом убийстве украинских националистов — большевиков-боротьбистов и укр[аинских] с[оциал]-р[еволюционеро]в. Из разговоров своих с членами этих партий и [сведений из] чрезвычайки одновременно, которые передавал мне тогда же Крымский, это было мне несомненным. Начали тогда справляться обо мне, как имеющем связи с Кривошеиным (!) [О. В. Кривошеїн восени 1918 р. у Києві був одним із засновників монархічного «Совета государственного объединения России». — *Упоряд.*] и смешивали с Бернацким [М. В. Бернацкий був міністром фінансів Тимчасового уряду О. Ф. Керенського, а у 1919—1920 рр. на такій само посаді в урядах А. І. Денікіна і П. М. Врангеля. — *Упоряд.*]. Одновременно указывали, что Ак[адемия] н[аук] ведет к[онтр]р[еволюционную] деятельность, и во главе стоит бывший министр Вр[еменного] прав[ительства] и крупный помещик, а Крымского убеждали, что какой я украинец, и что они не понимают, что он меня защищает. <...> Я думаю, что те украинские группы, которые сознательно устранили Науменко как лицо, мешавшее их самостоятельности, легко могли — и еще легче — найти ненужным и меня. <...> Поэтому доброжелательные советы тогда скрыться, может быть, и были правильны. Но все ведь это гадание» (*Вернадский В. И.* Дневники. 1917—1921: октябрь 1917 — январь 1920. — К., 1994. — С. 23—24).

Пізніше у Парижі, згадуючи літо 1919 р., В. І. Вернадський занотував у щоденнику 7 липня 1924 р.: «После убийства Науменко через несколько недель я, под влиянием уговора жены и дочери, и Кушакевича, решил уйти с ним на Старосельскую станцию. Переждать... Меня предупреждали, что украинцы-большевики передавали, что про меня говорят, что я бывший министр и богатый помещик, и они не понимают, отчего они за меня «держались». В то же время Кушакевич, член той же украинск[ой] федералист[ской] партии, как и Науменко, получил совет на время удалиться из пределов достижения киевских властей. В убийстве Науменко замешаны и украинцы-большевики, и в Киеве считали, что шовинистические группы ничего бы не имели против исчезновения лиц, которые, будучи украинцами, в то же самое время стояли за тесную связь с Россией. Мне хотелось отдохнуть, и природы, и увезти Ниночку. Наташа осталась в Киеве, а мы с Ниночкой, с Кушакевичем отправились пешком в Вышгород (резко антибольшевистское село) и оттуда на лодке в Староселье. <...>

Эти несколько недель — одни из лучших мною прожитых... <...> Мое[го] пребывания секрет открылся. В Староселье я прописался. Много народа видел. Раз принимал военную большевистскую (красноармейскую) экскурсию. Возвращение назад через день после вхождения добров[ольческих] войск в Киев. <...>» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1921—1925. — М.: Наука, 1998. — С. 160).

Як зазначає В. В. Лавров, задля забезпечення конспірації В. І. Вернадському видали відповідні документи від Комітету для вивчення фауни України, утворення якої у складі Фізично-математичного відділу УАН ініціював С. Ю. Кушакевич — директор Старосільської біологічної станції (*Лавров В. В.* Указ. праця. — С. 52). Зберігся лист Кушакевича до Вернадського від 2 липня 1919 р., у якому пропонувалося для поїздки до Старосілля зустрітися о 4:30 ранку на пристані, проте незрозуміло, якого саме дня (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 915, арк. 1—1 зв).

⁵⁸ Зберігся також лист В. І. Вернадського до Івана Петровича [Глухова = М. П. Василенка] від 31 липня 1919 р. із Старосілля (див. комент. № 3). В. І. Вернадський, зокрема, просив М. П. Василенка переглянути звіт Комісії в справах вищої школи та наукових закладів України, який він підготував разом із секретарем комісії Борисом Леонідовичем Лічковим, і навіть просив допомоги у збиранні матеріалів (кісток риби, жуків) для дослідження «живої речовини». Звіт Комісії не було надруковано, але про нього у зв'язку із М. П. Василенком В. І. Вернадський згадав також у щоденнику ввечері 14/27 жовтня 1919 р. у Києві. Місто перебувало під владою денікінської Добармії: «У Вас[иленко] разговор об укр[аинско]-рус[ских] проблемах]. Решили созвать в пятницу у Вас[иленко] для обсуждения вопроса об издании или серии памфлетов, или же журнала-сборника К. Пр. Васил[енко], Зеньковского, В. Кистяковского, Б. Личкова, Франкф[урта], Воблого. Позже увеличим состав. Идея возникла у меня при разговоре с Зеньковским в Дарнице, хотя я думал об этом и раньше. Надо создать противoves в русском обществе тому положению, которое сейчас имеется в русской общественной мысли: или самостийники, или направление Струве — Шульгин. К. Пр. [Василенко] предложил, сперва не придавая серьезного значения, как бы в противовес шульгинской «Малой Руси», — сборник «Русь-Украина». Наша работа с Б. Л. [Личковым] о деятельности Комиссии высшей школы является исходной работой, вызывающей Зень[овского] и Васил[енко] к тем же устремлениям» (*Вернадский В. И.* Дневники 1917—1921: октябрь 1917 — январь 1920. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 173).

⁵⁹ Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна (1884—1973), історик, історіограф, археограф. Дружина М. П. Василенка. З 1916 р. приват-доцент Київського університету. Одна із фундаторів та вчений секретар Київського археологічного інституту (1917—1924). У 1924—1933 рр. науковий співробітник різних кафедр і комісії ВУАН; потім Всенародної бібліотеки України і Інституту історії України АН УРСР. З 1943 р. в еміграції. Професор Українського вільного університету у Празі (1944—1945) та Мюнхені (1945—1973).

В. І. Вернадський планував літом 1928 р. взяти участь у експедиції на Дніпровську станцію разом із співробітниками з відділу живої речовини Комісії з вивчення природних продуктивних сил АН СРСР — новоствореної Біогеохімічної лабораторії (БІОГЕЛ). Крім того, академік разом з дружиною мав намір приїхати до Києва на місяць, обговорював із М. П. Василенком можливість зняти дачу у Боярці. Але потім вирішив поїхати до Києва один, турбуючись про здоров'я Наталії Єгорівни. В. І. Вернадський прибув до Києва 17 серпня і перебував в Україні до 30 серпня 1928 р. Див.: Переписка В. И. Вернадского и А. П. Виноградова. 1927—1944. — М.: Наука, 1995. — Листи № 23, 24, 26, 27; записи щоденника: *Вернадский В. И.* Дневники: 1926—1934. — М., 2001. — С. 89—95.

Евген Михайлович Васильев (1850/1856? — 1919)¹

Е. М. Васильев — В. И. Вернадському

№ 78

27 вересня 1914 р., Сміла

Сентября 27 дня 1914 г. № 264*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Областное Энтомологическое Собрание, происходившее 20—21 сентября с[его] г[ода] при Харьковской Губернской Земской Управе, поручило мне выяснить следующие вопросы.

1. Возможно ли производство хлористого бария в России из русских материалов?

2. Если возможно, то где именно в России имеются эти материалы?

3. Если возможно производство из иностранных материалов, то из каких именно и где (в каких государствах) их возможно приобрести?

Хлористый барий употребляется в качестве инсектицида** против вредителей-насекомых в полеводстве, садоводстве, огородничестве и виноградарстве и удобен своей растворимостью в воде на практике при пульверизации растений, так как не засоряет наконечников пульверизаторов, дающих тем лучший распыл, чем меньше отверстие их, дающее выход жидкости.

К сожалению, сведения мои по указанным вопросам слишком элементарны, и я позволяю себе обратиться к Вам с просьбой — помочь мне в этом деле, разрешив сослаться на Вас.

Мне кажется, что единственным источником получения $BaCl_2$ должен быть $BaCO_3$, который встречается в виде виверита² в природе, кажется, где-то в Англии или Ирландии, но в каких количествах, мне неизвестно.

Во всяком случае, выписывать в Россию выгоднее $BaCO_3$, а не $BaCl_2$, ибо первый, как видно из формулы, несколько легче второго, но сколько кристаллизационной воды в них, мне неизвестно, платить же за транспорт воды не имеет смысла. Это соображение относится и к транспорту с окраин России на юг Европ[ейской] России, где сосредотачиваются до настоящего времени места производства борьбы с вредными насекомыми.

Был бы очень благодарен Вам за всякого рода указания по интересующим меня вопросам и за сообщение их в возможно скором времени, так как ведущие борьбу с вредителями обычно запасаются инсектицидами зимою, чтобы ранней весной встретить их должным отпором.

До настоящего времени хлористый барий получался, главным образом, из Германии, война же заставляет искать других рынков и содействовать разви-

* На бланку: Опытная Мико-Энтомологическая Станция Всероссийского Общества Сахарозаводчиков в м. Смеле Киевской губернии.

** Тут і далі у документі — так в оригіналі.

тию своего производства. Единственный известный мне завод в Риге (Slover), доставлявший $BaCl_2$, отвечает мне, что небольшое количество (600 пудов³) он получил теперь из Швеции, откуда я заключаю, что и Slover не производит его сам. Откуда Швеция имеет $BaCl_2$ и производит ли его сама, остается неизвестным.

Искренно уважающий Вас
заведывающий Станцією*

Евгений Васильев

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 239, арк. 1—2.

№ 79

6 червня 1915 р., Сміла

Июня 6 дня 1915 г. № 226**

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Очень Вам благодарен за сведения о хлористом барии в письме Вашем от 17.X.1914. Я обратился в Харьков (Московская ул., № 10), в Американскую Агентуру Харьковского Общества Сельского Хозяйства⁴, с просьбою навести справки в Теннесси, в Бристоль, в самую большую фабрику $BaCl_2 \cdot 2H_2O$, выпускающую, как Вы мне сообщили, до 10 тонн в день, но получил следующий ответ.

«По полученным от нашего американского агента сведениям, несмотря на все его старания, не удалось разыскать хлористого бария, так как Америка сама импортирует его и в настоящее время сама не имеет его в достаточном количестве, а уже продавать его никак не может».

Если Вам не будет затруднительно, не откажите указать источник, из которого Вы заимствовали Ваши сведения.

Искренно уважающий Вас

*Евг. Васильев****

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 239, арк. 3.

Коментарі

¹ *Васильєв Євген Михайлович (1850/1856?—1919)*, зоолог, ентомолог, кандидат природознавчих наук, один із основоположників прикладної ентомології та справи захисту рослин в Україні. Навчався на фізико-математичному факультеті Варшавського університету. У 1887—1903 рр. в. о. ад'юнкт-професора Ново-Олександрійського

* Так в оригіналі.

** На бланку: Опытная Мико-Энтомологическая Станция Всероссийского Общества Сахарозаводчиков в м. Смеле Киевской губернии.

*** На лівому березі листа рукою В. І. Вернадського позначено: «Справ[иться], отв[етить]».

інституту сільського господарства і лісоводства, читав курс загальної і практичної зоології. Також завідувач місцевої жіночої прогімназії, де викладав загальну географію і зоологію. У 1889 р. опублікував перші праці у галузі ентомології. З 1903 р. очолював ентомологічну станцію, організовану у м. Смілі Київської губернії Всеросійським товариством цукрозаводчиків. Під його керівництвом на станції розгорнулися систематичні дослідження з вивчення шкідників сільського господарства. Також Є. М. Васильєв був головою оргкомітету I Всеросійського з'їзду діячів прикладної ентомології, який відбувався у Києві у 1913 р.

Основні праці: Естественные враги капустной и донниковой совок (*Mamestra brassimilis* Кnoch), повреждающих листья и корни свекловицы: (из опыта энтомологической станции Всероссийского общества сахарозаводчиков в Смеле, Киевской губ.). — Киев: Тип. Р. К. Лубковского, 1904. — 8 с. — Отд. отт. из: «Вестник сахарной промышленности», 1904, № 47; Повреждения сахарной свекловицы озимыми червями в Киевской губернии и борьба с ними. — К., 1910. — 34 с. — Отт. из «Вестника сахарной промышленности» за 1910 г.

Література: Мазурмович Б. Н. Выдающиеся отечественные зоологи. — М.: Учпедгиз, 1960. — 427 с.

² Вітерит (*англ.* witherite, *нім.* witherit), мінерал класу карбонатів, порівняно рідкісний низькотемпературний гідротермальний мінерал. Формула: $VaCO_3$. В Україні вітерит можна зустріти у Передкарпатті, на Закарпатті, Донбасі. Використовується як сировина для отримання барію і його сполук, як обважнювач для бурових розчинів, для виготовлення спеціальної штукатурки, непроникної для рентгенівських (пульсних) променів.

³ 600 пудів = 9 828 кг.

⁴ Очевидно, йдеться про створену у 1912 р. агенуру з представників Харківського сільськогосподарського товариства, яка перебувала у США з метою вивчення діяльності фермерських господарств. До завдань також належали: 1) закупівля насіння різних маловідомих в Україні рослин, 2) отримання відомостей про новинки в американських господарствах, 3) придбання американського снопов'язального шпагату і збут насіння російських пшениць, 4) складання інформаційних матеріалів з метою ознайомлення вітчизняних господарів з успіхами американського сільського господарства та ін.

Єлизавета Євгенівна Васильєва (1883—1943)¹

Є. Є. Васильєва — В. І. Вернадському

№ 80

Б/д, [Кам'янець-Подільський]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Мой дядя А. А. Корнилов² писал мне, что Вы, вероятно, не откажетесь доставить письмо А. Е. Васильеву³ в полицейский дом Якиманской части. На случай, если он передаст письмо на имя Е. Васильевой, даю свой адрес: Каменец-Подольск, Новый План, д[ом] Никольской. Е. Е. Васильевой.

Простите, что обращаюсь к Вам, не будучи с Вами знакома... У меня в Москве совсем нет знакомых.

С уважением *Елиз. Васильева*

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 240, арк. 1—1 зв.

Коментарі

¹ *Васильєва Єлизавета Євгенівна (у заміжжі Єгорова; 1883?—1943?)*, племінниця Корнілова Олександра Олександровича.

² Корнілов Олександр Олександрович (1862—1925), історик, громадський діяч. Закінчив історичне відділення Петербурзького університету. Працював у селянських справах в урядових установах, потім зосередився на науковій та громадській роботі. У 1891—1892 рр. служив у маєтку В. І. Вернадського у Тамбовській губернії, написав книгу «Сім місяців серед голодуючих селян». Активний учасник земського і конституційного руху, член ЦК і генеральний секретар партії Народної свободи (кадетської) з моменту її заснування і до 1917 р. Викладач Петербурзького політехнічного інституту, написав курс історії Росії у ХІХ ст. Досліджував творчість і життєвий шлях М. А. Бакуніна, автор книг про нього. У 1917 р. через хворобу відійшов від політичної діяльності. З В. І. Вернадським їх пов'язувала тісна дружба впродовж усього життя.

³ Ймовірно, йдеться про Олександра Євгеновича Васильєва (1887?—?), рідного брата Є. Є. Васильєвої.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Зигмунт Щепан Вейберг (1872—1945)¹

З. Вейберг — В. И. Вернадському

№ 81

13 червня 1903 р., Варшава

Варшава. Университет. Минералогический Кабинет
д[ня] 13 июня 1903 г.

Милостивый государь Многоуважаемый профессор
Владимир Иванович!

Вернувшись из несколькодневной отлучки в Варшаву, я поздно получил Ваше письмо, и поэтому прошу извинения, что только теперь отвечаю.

Занять кафедру в Екатеринославе² в теперешних моих обстоятельствах не конвенирует мне во многих пунктах. Правда, я не сразу мог отдать себе в этом полный отчет, но когда сообразил все мои научные, служебные, личные и семейные обстоятельства, да еще много посторонних, то пришел к убеждению, что соискать о получении ее теперь было бы для меня очень обременительным.

Я очень рад поэтому, что мой отказ совпадает с желаниями многоуважаемого коллеги С. П. Попова³. Надеюсь, что его кандидатура будет увенчана полнейшим успехом.

Если уж обстоятельства позволили навязать с Вами, многоуважаемый профессор, корреспонденцию, то я попрошу у Вас не возбранять мне иметь надежду поддержки с Вашей стороны в случае, если будет что-нибудь подходящее, или же хотя бы о том уведомления, ибо обстоятельства так сложились, что я очень хорошо информирован на западе, но ничего не знаю, что делается на восток от Варшавы.

Будьте любезны сообщить мне, нужно ли мне ради вежливости кому-нибудь из екатеринославских написать о моем отказе, или же оставаться в молчании. С Л. А. Ячевским⁴ я очень хорошо знаком, но он сказал, что абсолютно никаких уже сношений с этим институтом не имеет, а во-вторых, он где-то в Сибири на экскурсии. Никого же другого я в Екатеринославе не знаю.

Что касается моих личных предилекций* и обычая, связанного с характером моим, то я предпочел бы молчание, но, может быть, это нехорошо?

В ожидании Вашего ценного ответа остаюсь с совершенным почтением и полною Вам преданностью.

Будьте любезны принять от меня слова дружеского привета, а также передать их С. П. Попову и всей Вашей лаборатории.

Всегда готовый к услугам С. Вейберг

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 1—2.

* Переваг (фр.).

№ 82

16 березня 1911 р., Варшава

Варшава. Университет,
д[ня] 16 марта 1911 г.

Глубокоуважаемый профессор Владимир Иванович!

Насилу я кончил наконец и одновременно с настоящим посылаю Вам заказную бандероль, заключающую рукопись моих «каолинатов»⁵.

Amicus Plato, sed magis amica veritas!* Я думаю, что Вы мне простите то, что я позволяю себе полемизировать с Вами. Мне кажется, что я это сделал совершенно корректно и с полным к Вам почтением. Если же где-нибудь найдете что-нибудь не так, сделайте одолжение — обратите внимание, и я всегда пойду навстречу Вашим желаниям, так убежден в том, что они совершенно основательны.

Если в этом виде моя работа может быть, по Вашему мнению, докторской диссертацией, то будьте любезны печатать ее в издаваемом Вами издании.

Я, конечно, был бы очень рад, если бы Вы уведомили меня карточкой о получении этой рукописи.

Сейчас же примусь за изготовление таблиц, а также и моих «порошков», которые вышлю в кратчайшем будущем.

О количестве отдельных оттисков, по всей вероятности, придется думать только при первой корректуре, которую, по всей вероятности, увижу недолго после того, когда Вы сочтете достойным степени и печати присланное.

Пользуюсь случаем еще раз выразить Вам, глубокоуважаемый Владимир Иванович, мое почтение и преданность и прошу выразить мое уважение Наталье Егоровне.

Преданный С. Вейберг

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 22—23 зв.

№ 83

26 березня 1914 р., Львів

д[ня] 26 marta r[oku] 1914**

Глубокоуважаемый профессор Владимир Иванович!

С. П. Попов сегодня прислал мне отдельный оттиск своей работы п[од] з[аглавием] «Минералы окрестностей г. Ялты»⁶, работа эта помечена числом: апрель 1913, а на обложке ее напечатано, что она является оттиском из сборника, изданного в честь Вашей двадцатипятилетней научной деятельности.

* Платон мені товариш, але істина дорожча (лат.).

** На бланку: Zigmunt Weyberg D.M.G.U. spb. professor Uniwersytetu. Lwów. Długosza, 6.

Я чрезвычайно огорчен тем, что никто меня не уведомил своевременно о намерении издать такой сборник и что меня не пригласили принять в нем участие. Как видно из настоящего письма, я узнал об этом случайно и совершенно поздно.

Между тем мне было бы чрезвычайно приятно запечатлеть свое имя между Вашими учениками и почитателями. Ведь я не только считаю Вас моим «промотором», но чрезвычайно высоко ценю, уважаю и почитаю, дорогой Владимир Иванович, Вас — как тонкого и глубокого ученого, как честного и благородного деятеля, как прекрасного и доброго человека.

Итак, если у меня не было возможности своевременно и на деле это сделать, позвольте, хоть и поздно и только на словах, заявить Вам мои самые искренние и сердечные пожелания по поводу Вашего юбилея: дай Вам Бог в здоровье и спокойствии достичь преклонных лет на пользу и славу науки, которую Вы так горячо любите.

Наталье Егоровне прошу передать мой поклон и привет.

Преданный Вам *С. Вейберг*

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 33—33 зв.

№ 84

15 листопада 1914 р., Львів

Львов. Длугоша, 6. 15 ноября 1914 года.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Что с Вами и что у Вас? Я сильно беспокоюсь, не застала ли Вас война где-нибудь за границей. Как установилось отсюда сообщение, я сейчас написал Вам карточку, но до сих пор нет ответа. Я кое-как протерпел все это время, но не знаю, как будет дальше. Последний раз получил месячное жалованье 1 сентября по н[овому] ст[иллю]. Теперь приходится круто. Нас, профессоров, осталось здесь десятка три, все в таком же положении. Они пока молчат, но я вижу, что у них надежда на мои знакомства в России. Между тем, что я им могу помочь, когда сам для себя помощи не вижу.

Наталье Егоровне мой поклон.

Ваш *С. Вейберг*

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 35. Листівка.

№ 85

6 грудня 1914 р., Львів

Львов. Длугоша, 6, д[ня] 6.XII.1914

Глубокоуважаемый профессор, дорогой Владимир Иванович!

Большое спасибо за Ваше милое письмо. Я чрезвычайно рад, что война не застала Вас на летней заграничной поездке. Однако воображаю себе, сколько у Вас было, по всей вероятности, затруднений добраться до дому с Вашей столь отдаленной командировки⁷. Сердечно завидую Вам относительно возможности вести научные работы. У нас, напротив, ничего делать путного нельзя. Прежде всего, сидишь как на иголках, со дня на день не зная, не придется ли по какой-либо прихоти любого деятеля прекратить все, а во-вторых, не до того: напр[имер], сегодня покончил с собой наш декан проф. Гадачек⁸. Не вытерпел, бедный. Вы пишете, что нам приходится выносить всю тяжесть прусского нашествия. Как ни прискорбно сознавать это, однако, к несчастью, нам приходится переносить еще гораздо более. Вы пишете о надеждах; между тем, действительность не только их разрушает, но заставляет думать, что не нам выйдет от этого польза.

В Вашем письме имеется чрезвычайно важный вопрос, а именно, — не следует ли обратить внимание общества на положение культурных очагов. О да! Конечно! В особенности на те, которые были и которые так безжалостно и безотлагательно превращены в ничто. Но как это сделать? Это теперь технически невозможно. Я много думал и работал, чтобы найти легкий и быстрый способ сношений с Вами, но ничего не вышло. Однако не теряю надежды. Хоть пару слов прошу ответа на сие. Наталье Егоровне привет и поклон.

Ваш С. Вейберг

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 36 зв. Листівка.

№ 86

16 січня 1915 р., Львів

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я получил Вашу карту от 28.XII.1914 и теперь пользуюсь случаем, что Эрна Феодоровна любезно согласилась взять это письмо, отвечаю Вам на все вопросы, но это дело очень трудное и тяжелое.

Вы пожелали иметь «полные и подробные сведения о культурных условиях университетской львовской жизни». Я не знаю, что Вас более интересует в этом вопросе — прошлое или современное, и поэтому попробую ответить на одно и на другое, тем более, что современное непонятно без прошлого. Однако прошлое очень сложно, и поэтому я позволю себе только указать Вам имеющиеся в Академии источники: Finkel i Starzyński II T. *Historya*

Uniwersytetu Lw[owskiego]⁹ и Księga jubileuszowa Uniw[ersytetu] Lw[owskiego]¹⁰, а также «Kronika Uniw[ersytetu] Lw[owskiego»¹¹, отосланное в Академию года 3—4 тому назад, когда наш университет праздновал 250-летнюю годовщину своего основания королем Яном Казимиром. Теперь я не посылаю Вам этих изданий, потому что мне совестно обременять этим Эрну Феодоровну. Посылаю только личный состав университета — последний — и последний список лекций и практ[ических] зан[ятий] последнего семестра¹². То, что намеревалось читать в 1914—1915 ак[адемическом] г[оду], мы уже* не успели напечатать.

Как видите из этих изданий, университет громадный: свыше 5000 студентов, и бюджет его 1 200 000 корон.

Осталось персонала во Львове немного. Все разъехались на каникулы, и потом многие не могли уже вернуться. Кое-кто в России. Я знаю наверно, что проф. Эрнст¹³ — астроном — в плену в Керчи и Серпинский¹⁴ — математик — в Вятке. Они уехали к родным в Литву и оттуда сосланы. Вуйцицкий¹⁵ и Дмоховский¹⁶ в Варшаве: они еще не успели получить австрийского гражданства. Это их спасло от ссылки.

Составить именного списка оставшихся на месте не берусь, потому что мало кого вижу, а собираться невозможно, не говоря, что опасно. Спрашивать ректора я не решился, потому что он так запуган, что наверно не дал бы мне положительного ответа, так как боялся бы, чтобы из этого не вышло беды.

Ректором на текущий год избран был философ К. Твардовский¹⁷, но он застрял в горах и теперь сидит в Вене. До оккупации Львова исполнял должность ректора Стажиньски¹⁸, ректор прошлого года, но перед самой оккупацией уехал. Остался Бэк¹⁹ — физиолог — ректор позапрошлого года. Мы старались убедить его позволить выбрать на это время другого, потому что он еврей, и мы предполагали резонно, что это во многом будет университету мешать, и действительно оказалось, что он гораздо менее влиятелен, нежели ректор Политехники²⁰. Но он со слезами молил его оставить, чтобы ректорство спасло его от репрессалий. Действительно, многие грубости, учиненные ему градоначальством, были устранены потом, потому что он ректор.

Итак, сидели мы, со дня на день ожидая катастрофы, так как объявлено нам было, что все закрывается. Потом старательно посетил все унив[ерситетские] институты шталмейстер Чихачев²¹, член гос[ударственной] думы, после чего ректор от генерал-губернатора²² получил поручение хранить университетское имущество под личной ответственностью. Мы с тех пор немного успокоились. Однако большой запас дров (здесь угля нет) был наш отнят (теперь этими дровами топят в Политехнике — там госпиталь, чем пользуются и лаборатории), и у нас в лабораториях ± 2 °С. Я кое-как могу согреть только свою комнату. Так как Толлочки²³ и Опольского²⁴ нет, я стал заведующим обеими химическими лабораториями.

В последнее время разрешено генерал-губернатором производство экзаменов с тем, чтобы это были экзамены исключительно научно-университетского, а не государственного характера, и с тем, чтобы это были только выпускные, а

* Так в оригіналі.

не переходные экзамены. Кроме того, потребовали списки студентов и распределения экзаменов, что привело в большую тревогу ректора и деканов, потому <что> они привыкли экзаменовать только тех, кто пожелает, и не по предметам, а все экзаменуют данного кандидата за раз. Тем более, что уставы требуют на философии экзамена только по трем предметам по выбору кандидата.

Итак, лаборатории и коллекции стоят на своих местах, и если не пострадают от холода и сырости, то будут безвредны.

Вы спрашиваете, присылать ли мне научные работы. Конечно! Я чрезвычайно Вам за них буду благодарен, и это доставит мне большую радость и утешение. А. Е. Ферсман²⁵ уже два раза в течение этого времени прислал мне свои статьи. Всякий раз я благодарил его картой. Кстати, получил ли он мои ответы?

Наконец, Вы спрашиваете, могу ли я работать в лаборатории и каково материальное положение профессоров. Это самое сложное!

Как работать, когда я углом сижу в чужой лаборатории, коей хозяина нет, я остался даже без ключей от многого; реактивы до каникул вышли, а в конце каникул война — и не за что и неоткуда их купить. Теперь во Львове H_2SO_4 , HNO_3 , HCl ²⁶ и многое другое на вес золота! Воды не на чем дистиллировать! Газ еле горит, и то ректор чуть ли не каждую неделю присылает напоминания об экономии дров, газа и тока.

А самое главное, — какая тут работа, когда вдруг рушилось все! Какая тут работа, когда опять я стал иностранцем в собственном отечестве и опять остался без гроша и без всякого понятия, что будет завтра: буду ли загнанным учителем частной школы или, может быть, конторщиком в частном предприятии?

Но что касается материального положения моих коллег, то самое важное и самое тяжелое, — это их моральное состояние. Я далеко не сентименталист, однако, даю Вам честное слово, сердце у меня сжимается при их виде. Они судьбу свою переносят с твердостью и достоинством, один только бедный Карл Гадачек — археолог — не вынес всего этого и руки на себя наложил: отравился цианистыми остатками от цинко-фотографического процесса. Подумайте, Владимир Иванович! Люди почтенные, пожилые, светила науки одни, другие заслуженные деятели, все окружены почетом, все у себя дома, к ним люди шли с просьбой помочь или оказать протекцию, а теперь им машут под носом нагайкой, третируют как собак и считают чуть ли не государственными преступниками, их — самый государственный элемент. Ведь каждый из них наизусть знает выдержку из Несторовой летописи: «в лето 6489 иде Володимер к Ляхом и зая грады ИХ, Перемышль, Червен и ины грады, иже суть и до сего дне под Русью» [стр. 80, строка 981 (т. е. 981 год) — Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. Издание императорской Археографической комиссии. СПб. 1910]. И вот его родину, в которой его предки больше 600 лет работали, несли романскую культуру, вдруг, ни с того ни с сего, только потому, что по стратегическим расчетам одним пришлось уйти, другие вдруг вошли, и вот назвали родину чем-то совсем другим, и долбят как сорока о каком-то «искони русском крае». Подумайте, как они могут жить и рабо-

тять, когда на старости лет, в то время, когда готовы были пожать плоды трудов всей жизни, вдруг выкинуты за борт. Что им — уходить на пенсию в Линц или в Инсбрук, когда родина их здесь? Подумайте, как они могут чувствовать себя, когда мерзавца Дудыковича²⁷, провинциального адвокатишку, весь век мыкающегося какими-то темными делами, который после оккупации первым делом посадил в тюрьму честного человека Лисковацкого²⁸ за то, что он нанес ему пощечину, так как Дудыкович сманил у него жену, видеть его обласканного государем, публично облобызанного Бобринским. А ведь Лисковацкий был его же политическим другом, и моим коллегам пришлось его из тюрьмы освобождать. Благо, что нашлись, которые посоветовали властям их о нем спросить тоже. Край объявлен искони русским, а кроме нас из Царства Польского поляков кто здесь умеет с грехом пополам по-русски? Дудыкович, Черлюнчакевич²⁹, Алексиевич³⁰, Павэнцкий³¹, Глушкевич³², Бэндагчюк³³, Колдра³⁴! Вот и все! А остальные «русские» говорят по-польски и были выдвинуты по политическим соображениям, только чтобы сдерживать мазепинцев³⁵. Но это маленькая горсточка. Мазепинцы же тоже ни слова по-русски не понимают. Сам я слышал, как у генерал-губернатора крупный чиновник к священнику, говорящему по-русски, обратился с просьбой: «Говорите, батюшка, по-польски, тогда я Вас по крайней мере хоть немного пойму». Хорош «русский» край, где русские с рускими должны объясняться на возненавиденном польском языке!

Я, конечно, пробую утешить моих коллег как раз теми же словами, какие Вы пишете мне. Я им рисую благие надежды, светлое будущее, доказываю, что все это преходящие явления, не отвечающие действительному настроению России, что я Россию хорошо знаю, что все это устроится. Но они на это обращают мое внимание на систематическую борьбу с Польшей и польской романской культурой. Указывают на планомерное разорение помещиков, на вывоз и истребление всех провинциальных дворцов и находящихся в них картин, ваяний, книг и т. п. А ведь их уже обратно не напишешь и не напечатаешь! И то, что было наслоением культуры многих веков, все это куда-то увозится. В Львове совестятся. Но в барских усадьбах не церемонятся. И это всеобщий голос: «планомерно». Дальше мои коллеги говорят мне: «Хорошо, будь по Вашему, но где факты? Если можно здесь, в чужой стране (ведь мир еще не заключен и договор не подписан), выгнать 17 тысяч учителей, столько же чиновников, закрыть все общества и школы, то можно было выгнать у себя в Ц[арстве] Польском, где это легче и проще, хоть самых неспособных, можно было хоть частным училищам немножко дать облегчения, хоть на волос снять гнет с общественной жизни, а прежде всего отменить самое крупное несчастье Польши — отменить черту оседлости! Между тем явления на Варш[авско]-Венск[ой] жел[езной] дор[оге] даются исключительно по-русски, абитуриенты частных училищ подвергаются гонениям, одним словом, все по-старому. «Соловья баснями не кормят» — говорят мне. «Дайте хоть один факт». И результат таков, что я никому утешения не даю, а только приобрел себе титул русофила, и страшат меня, что австрийцы лишат меня того жалованья, которое они мне должны, а если вернуться, то даже повесят.

Положим, мне наплевать на них, не уезжать же мне из отечества. Но это характеризует настроение.

Ах! Если бы Вы знали, Владимир Иванович! Сколько здесь накопилось гнева, негодования, злости и злобы. Право, не понимаю, как могли власти прислать сюда таких глупых людей, которые то и дело только раздражали. Хоть бы осведомлены были! Вы знаете, генерал-губернатор не хотел верить, что судопроизводство производилось на польском или русинском языке. Он думал, что по-немецки! Он не знал, что немецкий язык имелся только для сношений с министерствами. Вы знаете, что г[оспода] администраторы только от нас — профессоров — узнали, что Львовский унив[ерситет] уже больше чем 40 лет тому назад отвоеван нами у немцев и что официальный его язык польский с допущением русинского в делопроизводстве и на соответственных кафедрах. Г[оспода] администраторы на каждом шагу обнаруживают полнейшее невежество в самых элементарных западно-европейских учреждениях. А при том публика теперь запугана до крайности! Ни один офицер не является на улице без нагайки и машет ей под носом дамам и почтенным пожилым господам. Здесь уже интеллигенция не называет нагайки иначе как «освободительница». (Война названа, как Вам известно, «освободительной»).

И когда мои коллеги от ужаса бледнеют и шепотом рассказывают, что у того-то был обыск, того-то арестовали, того-то сослали, я пробую объяснить им, что это явление чисто военное, мимолетное. Но они мне говорят, что ведь то же делается в России и в мирное время. А я в глубине души сознаю, что это не делает на меня впечатления потому, что я привык к этому с детства. Но я могу вообразить себе, что чувствует тогда человек, выросший в конституции, которого никто не смел тронуть, если он не сделал ничего запрещенного законом. И даю вам честное слово, я не могу сообразить, за что они этих никому не повинных буржуа в кутузку сажают. Так, по всей вероятности, выгнанный дворник или проворовавшаяся кухарка донесет вздор, а они, «на всякий случай», и наградных ради сажают людей. И то, нашего брата посади, он и в ус не дует. А они здесь ведь избалованные!

И вот мои почтенные старички, когда я усиленно все-таки толкую им, что, помимо всего, мы в Варшаве жили и дело делали, и что, по всей вероятности, будем делать в будущем успешнее и лучше, и что самые милые воспоминания я вынес от моих русских друзей и товарищей (конечно, исключая Зайцева³⁶ и Митрофанова³⁷), то они говорят: «Ладно! Допустим даже самую лучшую волю, но может ли Россия дать то, чего у нее самой нет? Может ли она дать автономию в конституционном строе с полными гарантиями гражданской свободы, с местными чиновниками, начиная от самых высших, с чиновниками, ответственными перед законом, властями и обществом, с массой школ и путей сообщения, с открытой общественной инициативой и т. п.?». Что мне на это отвечать? Разве только опять надежды. Я однажды попробовал сослаться на юную Россию. Они мне в лицо расхохотались и ткнули в глаза горсть статей из прогрессивных русских газет, в которых антипольская пошла теперь ругань хуже черносотенной. Что мне на это сказать? Я сказал: «Пере-

мелется — мука будет». А они мне в ответ: «Через тысячу лет. Покорно благодарим. Вилами на воде писано». «Хоть бы намордники наложили местным официозам «Прикарпатской Руси»³⁸ и «Львовскому военному слову»³⁹, которые лаются, а цензура ни ответить, ни защищаться не позволяет».

Знаете, уж эти русинские мужики тревожно начинают спрашивать городскую публику, привозя в город молоко, дрова и т. п.: «Как же это, итак останемся без школ, как дикари? Ведь говорят, что во всей Галиции будет только четыре гимназии? А в самом Львове их было двенадцать. И судить будут по-своему? Ведь же ни они никого не поймут, ни их не поймешь? Говорили, что придут наши — русские, а меж тем пришли какие-то чужие люди, которые ничего не понимают и говорят на каком-то непонятном языке. Обещали освободить, а между тем только от них узнали, что такое неволя». Одним словом, «bluff»*, многоуважаемый Владимир Иванович!

«Za rubelka, za kopijkę
Kupił moskal galicyjka».

Кричат уличные мальчуганы: «За рублик, за копеечку купил русский Галичину!». Простонародье имеет здравый рассудок, оно великолепно отдает себе отчет, что купленные мерзавцы — Дудыковичи — лгунишки — теперь всю Россию хотят окунуть в это море лжи, которое с Бобринским-старшим⁴⁰, Евлогием⁴¹ и Марковым⁴² соборно соорудили.

Страшно мне хотелось бы написать Вам ряд основательных, по источникам, кратеньких статей о Галичине. Но как Вам их послать? Эрна Феодорова раз только случилась! А ведь правда — это самое крупное государственное преступление. Не пропустят. Да и где время у несчастного военного цензора читать длинные статьи. Почтовые карточки и то месяцами залеживаются в Киеве, в главной полевой почте. Может быть, Вы найдете какую-либо систематическую оказию вроде какой-либо дамы или депутата Красного Креста? А ведь, право, нехорошо позволить так распространяться лжи. Ведь о Ц[арстве] Польском в России самые превратные мнения, что же говорить о Галиции. Все, по всей вероятности, воображают себе, что это что-то вроде Черниговской губернии. А это совсем другое!

Знаете, я даже не предполагал, что у русской интеллигенции так мало сведений о соседних государствах. Я познакомился, напр[имер], с одним саперным офицером, фамилии не помню, чрезвычайно интеллигентным человеком, который не хотел верить, что прусские зверства в Познанском княжестве не относятся к Галиции и что Австрия не принадлежит к Reichs-Bund'у⁴³. Он был без ума от радости, что принимает участие в освобождении Галиции от пруссаков! А мой околоточный надзиратель (он со мной откровенен, так как я бойко говорю по-русски) удивлялся, «что у австрийцев тоже есть крест». И откуда они таких набрали! Оказалось, что этот бедняжка никогда в жизни не слышал о христианских вероисповеданиях, кроме православного. Того что «австрийской народности» нет, что это только государственное,

* Блеф (англ.).

а не этнографическое понятие, он уже понять не мог. И так как он меня считает русским и поэтому думает, что я здесь недавно, то он мне сказал, что, по всей вероятности, я еще не успел здесь ориентироваться.

Вот горсточка «настроенный». Конечно, это картина далеко не полная, но правдивая и, по всей вероятности, далеко не такая, какую можно создать по газетам. А вообще жизнь здесь собачья.

Что касается меня, то, право, не знаю, что было бы лучше: терпеть до сих пор все причуды Зайцева и удручаться со дня на день прусской инквизицией, висящей над головой, или быть в таком глупом положении, как здесь, и сознавать, что вот время все идет, я старею, а добраться до возможности спокойно и посильно, полезно работать не могу. Только страшная тоска без друзей, знакомых, общества; здесь я и прежде тосковал в этом губернском городишке и при всяком случае убежал в Варшаву, а уж теперь здесь такой Царевококшайск⁴⁴ стал, такая глухая заскорузлая провинция, что Боже упаси.

Наконец, Владимир Иванович, я думаю, что могу быть с Вами вполне откровенен. Как Вы думаете? Нельзя ли Академии принести хоть какую-либо помощь моим бедным коллегам? Мне ничего не нужно, я думаю, что кое-как добьюсь до конца войны. Но здесь есть люди деликатные, не приспособленные к борьбе за существование, и мне очень хотелось бы им помочь. Единственное влиятельное лицо, к которому я могу обратиться, — это Вы. И поэтому я предлагаю это дело на рассмотрение Вашему благородному уму и сердцу. Мне кажется, мое предложение никто не сочтет неуместным. Я никому не говорил. Так что дело останется в случае чего-либо между нами. Но ведь на кого же нам рассчитывать, как не на членов этой тихой и дружной международной, общечеловеческой семьи — людей науки. Ведь в эти тяжелые времена, когда все между собою передрались, только мы одни — ученые — остались верны общечеловеческим идеалам.

Сердечно пожимаю Вашу дружескую руку, желаю Вам всего хорошего и прошу передать мой привет и поклон Наталии Егоровне.

Всего хорошего!

Ваш З. Вейберг

Львов. 16 января 1915.

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 37—44 зв.

Опубл.: *Новохатський К., Юркова О.* «Говорили, что придут наши — русские, а меж тем пришли какие-то чужие люди... Обещали освободить, а между тем только от них узнали, что такое неволя» [Электронний ресурс] // Інтернет-портал Інституту історії України НАН України. — 2015. — Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/NovYurkSt_2015/NovYurkSt_2015.pdf. — Назва з екрана.

№ 87

16 березня 1915 р., Львів

Львов. Длугоша, 6. 16 марта 1915.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я чрезвычайно обеспокоен Вашим долгим молчанием. Письма Ваши для меня большая радость и нравственная поддержка. Я боюсь, не задел ли Вас чем-нибудь в моем последнем письме, я его писал уж не в раздражении, а просто в исцеление от тоски за моим родным городом и от разногласия моего со всеми здесь. В конце концов, я здесь абсолютно одинок. Ради Бога, напишите пару слов. Наталье Егоровне передайте мой поклон и привет!

До свидания!

Преданный С. Вейберг

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 49 зв. Листівка.

№ 88

26 березня 1915 р., [Львів]*

26 марта 1915

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Пользуюсь случаем, что Евгений Иванович⁴⁵ отправляется в Петроград, и <хочу> передать Вам от меня привет и поклон. Я сгораю нетерпением получить от Вас пару слов.

Вот мы, слава Богу, кое-как перезимовали, но что будет дальше? Ректору приказано Генерал-губернатором под личной ответственностью хранить университетское имущество, как я уже Вам писал. Но у нас ни гроша нет. Между тем надо произвести кое-какой ремонт окон, печей и т. п., запастись на зиму топливом; ведь, по всей вероятности, еще будем зимовать в тех же условиях. Мои товарищи хотят обратиться к Генерал-губернатору, чтобы он отпустил какие-либо суммы, раз сделал ректора ответственным за университетское имущество. Но, я думаю, не обойдется без натиска и, может быть, Академия могла бы нажать на него. Академия посылала г[осподина] Шмурло⁴⁶ хранить исторические памятники, то, может быть, найдет возможным помочь нам охранять коллекции. Они пока в сохранности, но когда спирт и т. п. из банок начнет высыхать, когда точные инструменты опять простоят зиму в неоплавленных сырых помещениях, то во что обратятся?

А еще служители! У меня в химическом доме⁴⁷ 27 человек жен, детей и вообще семейств, оставленных австрийцами на произвол судьбы. У меня уже голова кругом. Все это болеет, от голода питит. А теперь еще останутся без

* Місце написання встановлено за змістом.

топлива. На чем же будут пищу стряпать? Как мне им помочь, когда у самого с каждым днем сумма все тоще и тоще? И не выгонять же мне их на улицу. Их мужья и отцы взяты на войну, а прежде честно служили химическому институту. Кроме того, довольно много служителей пожилых в университете. У меня один швейцар и один служитель при органической химии, у которого в течение этой зимы скончались три дочери подряд.

Я кое-как стараюсь работать, но могу заниматься только механически: изучаю один метод определения Al_2O_3 ⁴⁸ бромом из алюмината. Прежде готовил разные фармацевтические препараты, потом немного писал и обрабатывал задачи для одного молодого графа, который вздумал изучать химию, чтобы посвятить себя технологии впоследствии. Кстати, этот мой «питомец» является одновременно моим «питателем», но по современным обстоятельствам это «питание» довольно скудно.

А так вообще я живу только мыслью, чтобы опять, во что бы то ни стало, устроиться в Варшаве. Оказывается, что я не умею жить вне своего дорого родного города. А Львова я терпеть не могу.

И вот в Варшаве две кафедры минералогии пустуют (Зайцев⁴⁹ по вольному найму, а Лучицкий⁵⁰ ушел в Киев), а я здесь томлюсь в скуке, и в мучении, и в тоске. Да! Как легко писать «о выполнении мечт отцов», а как трудно делать маленькое, простое дело: дать людям жить!

Дорогой Владимир Иванович! Как мне вылезть из этого омута, в который запутался, сам не знаю как? А теперь даже навестить друзей не могу поехать в Варшаву, потому что человек с немецкой фамилией и австрийским паспортом — это такое трало*, какого прежде никогда и в голову никому не приходило.

А говорят, что «господа чиновники» в Ц[арстве] Польском теперь просто неистовствуют не только по отношению к заграничным, но, главным образом, к «местным». Я уже видел эти проявления «братского единения народов» в 1905—1907 годах.

Всего лучшего, глубокоуважаемый Владимир Иванович! Наталье Егоровне мой сердечный привет.

Ваш С. Вейберг

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 50—51 зв.

№ 89

[14 квітня 1915 р., Львів]**

Дорогой Владимир Иванович!

Я получил Ваше письмо, оно меня очень подбодрило, но последнее предложение его, в котором Вы выражаете сомнение, позволит ли Вам возрастающая болезнь привести в действие задуманные поездки, сильно меня огорчило.

* Тут: слід, можливість для «тралення», вилову.

** Дату і місце написання встановлено за змістом і поштовим штампелем.

Что с Вами? Ведь не думаю, чтобы Ваш артритизм до такой степени усилился? А ведь ничего другого Вам не грозило? Напишите пообстоятельнее. Завидую, что работа у Вас кипит. Я занят всякой мелюзгой. Изданий Ваших, о которых в письме речь, еще не получил. А Вы их передали Евгению Ивановичу Селиванову⁵¹. Чрезвычайно о многом хотелось бы с Вами побеседовать. О г[осподине] Шмурло напишу в следующий раз.

Ваш *С. Вейберг*

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 47 зв. Листівка.

№ 90

14 травня 1915 р., [Львів]*

14.V.1915

Дорогой Владимир Иванович!

Письмо Ваше получил. Большое спасибо! Но как мне быть, право, не знаю. Ваше предложение сотрудничества в обработке таких замечательных минералов чрезвычайно заманчиво, но анализировать здесь при скудости реактивов и отсутствии литературы было бы очень трудно. Уезжать же в Петроград и оставлять лабораторию на произвол судьбы тоже затруднительно. Другое дело, если бы можно забрать с собою все свое и так устроиться, чтобы можно было бросить за собою все прошлое и все обязательства. Но вряд ли хватило бы силы по чисто моральным причинам. Не правда ли?

Сердечный привет!

Ваш *С. Вейберг*

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 48 зв. Листівка.

№ 91

8 грудня 1925 р., Львів

Львов, ул. св. Николая, 4
Дня 8 декабря 1925 г.

Дорогой Владимир Иванович!

Только что я получил Ваше любезное письмо, а также Елизавета Дмитриевна⁵² была так любезна, что прислала мне два первых выпуска второго тома Вашего «Опыта описательной минералогии»⁵³. Я чрезвычайно благодарен Вам за эти книги. Жаль только, что условия не дали Вам возможности издать больше выпусков.

* Місце написання встановлено за змістом.

Описанию Ваших работ я диву даюсь, особенно потому, что Вы пишете о участии живого вещества в земных реакциях. Для меня непостижимо, как это Вы подходите к таким вопросам. Я теперь изучаю Вашу «Géochimie»⁵⁴. Удивляюсь Вашей начитанности. Какими путями, например, Вы дочитались не только к Śniadeckiemu, но даже разыскали Wrzoska. Удивляюсь!

Я теперь так занят составлением руководств и хлопотами по многолюдной лаборатории, что отбился от личных экспериментов. А мои ученики определяют растворимость изоморфных смесей. Эта тема Вам неинтересна. Действие сплавленных солей на алюмосиликаты исчерпано моими учениками, да и то в ограниченных материальными средствами*. Это направление порядочно уже устарело, а на опыты вроде американцев Вокке, Eitel'a⁵⁵ и т. п. денег у меня нет. При выборе работ и тем для них приходится исключительно считаться с их дороговизной и останавливаться на том, что подешевле. Единственно, что мог придумать в таких условиях, это растворимость изоморфных смесей. Да и в этом трудность немалая — отсутствие точно постоянной температуры. Все-таки успели мы доказать, что правило Нернста о пропорциональном разделении вещества между фазой твердой и жидкой не оправдывается, а по крайней мере, не оправдывается во всех случаях.

Желаю Вам, многоуважаемый и дорогой Владимир Иванович, благополучного возвращения на родину; дай Бог, чтобы в Вашей многострадальной стране пришлось Вам встретить наконец хоть кое-какое успокоение. Наталье Егоровне и Вашим детям прошу передать мой сердечный и горячий привет.

Желаю Вам еще раз всего хорошего. Преданный Вам *С. Вейберг*

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 52—52 зв.

№ 92

20 березня 1927 р., Львів

Львов, ул. святого Миколая, 4
Дня 20 марта 1927 года

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Вы были так любезны и внимательны ко мне, глубокоуважаемый Владимир Иванович, что удостоили меня присылкой своего многоценного «Опыта описательной минералогии». У меня имеется, благодаря Вашей любезности, первый том (самородные элементы) и первый выпуск второго тома (сероводород). Теперь, говорят, Вы издали второй выпуск второго тома. Поэтому я позволяю себе припомнить Вашу давнишнюю любезность и просить Вас о высылке новых выпусков по адресу: Zigmunt Weyberg, Польша, Lwów. Ul[ica] Św[iętego] Mikołaja, 4. Дела мои неважны. Болею желудком. Лаборатории наладить не успел как следует. Средств мало. Занимающихся довольно много, но человеческий материал дрянной. Многие не успевают. Занимаемся измерением

* Так в оригіналі.

растворимости смешанных кристаллов. Но напечатать очень трудно, а еще труднее получить отдельные оттиски. Я собирался на съезд геологов в Киев⁵⁶, но в то время, когда следовало начать хлопотать о средствах и о паспорте, у нас произошли перемены довольно крутые в мае месяце⁵⁷, так что следовало думать вовсе о другом.

Мне кто-то говорил, что проф. Самойлов⁵⁸ и проф. Г. В. Вульф⁵⁹ скончались. Правда ли это? Если бы это было печальная действительность, то сильно я сожалею о безвременной кончине этих талантливых ученых и многолетних моих друзей. Но я все не верю и питаю надежду, что это только необоснованные слухи.

Вашей «Géochimie» я восхищен.

Мой глубокий привет и поклон будьте любезны сообщить глубокоуважаемой Наталье Егоровне, и примите выражение моего искреннего к Вам почтения.

Преданный С. Вейберг

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 53—53 зв.

№ 93

25 серпня 1933 р., Львів

Львов, ул. св. Миколая, 4
Дня 25 августа 1933 г.

Дорогой Владимир Иванович!

Сегодня я отправил Вам заказное письмо и три заказных бандероли: одна включает мою «Минералогию»⁶⁰, а две — оттиски работ моих сотрудников⁶¹ и один лишний экземпляр Вашего второго выпуска второго тома «Опыта описательной минералогии», которого очутилось у меня два экземпляра. Сблаговолите пару слов. Наталье Егоровне мой привет и поклон. Всего хорошего!

Преданный Вам С. Вейберг

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 46. Листівка.

№ 94

10 лютого 1934 р., Львів

Дня 10 февраля року 1934, Nr. 22*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Вашу почтовую карточку я получил довольно поздно, но без нее я от Wertinskina знал о том, что 13-го II Вы будете читать доклад о радиоактивно-

* На бланку: Zakład Krystalograficzny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Ulica Świętego Mikołaja, 4.

сти нефтяних полей в Варшаві⁶². Увы! Жена моя тяжело захворала, а мне некого оставить при ней, и приехать в Варшаву не могу. Очень жаль! Но что делать? Невозможно.

На Ваших адресах ко мне всегда имеется слово «Galicja». Зачем себя напрасно утруждаете лишним словом, которое компрометирует меня — получателя таких писем. Во-первых, польская почта организована так хорошо, что письма доходят до самой захудалой почтовой станции без указания воеводства и уезда. Во-вторых, Львов — город такой заслуги и такой славы и в прошлом и в современном (Leopolis semper fidelis!)*, что не только знает его каждый почтовый чиновник, но каждый польский ребенок. Наконец, «Galicja» это подлая австрийская выдумка, которой у нас не было, нет, не будет и быть не может! Она в Испании.

Напишите мне, дорогой Владимир Иванович, Ваш адрес домашний в Петербурге. Многое мне хочется Вас спросить и так, вообще, по душе поболтать. Кланяйтесь Ферсману, Йоффе⁶³ и другим коллегам. «Физики кристаллов»⁶⁴ Йоффе достать не могу.

Наталье Егоровне мой привет и поклон. Сердечно Вас обнимаю.

Ваш С. Вейберг

АРАН, ф. 518, оп. 3 а, спр. 47, арк. 45—45 зв.

Коментарі

¹ *Вейберг Зигмунт Щенан (Weyberg Zygmunt Szczepan; 1872—1945)*, доктор мінералогії та геогнозії (з 1912 р.), професор (з 1912 р.), керівник кафедри фармацевтичної хімії Львівського університету (1912—1920). Закінчив природничий факультет Варшавського університету (1897). Магістерський ступінь з мінералогії й геогнозії здобув 1910 р. у Московському університеті, докторський — у Петербурзькому університеті. Наглядач кабінету мінералогії Варшавського університету (1898—1912), завідувач кафедри фармацевтичної хімії (1912—1920), засновник і завідувач кафедри кристалографії (1920—1936) та за сумісництвом декан філософського факультету (1920—1921) Львівського університету, завідувач кафедри мінералогії і петрографії Варшавського університету (1936—1945). Напрями наукових досліджень — загальна та експериментальна мінералогія, ростова кристалографія; вивчення алюмосилікатів, пегматизації гранітів, ізоморфізму; відкрив та описав примітивний (тетраедричний) вид тетрагональної сингонії на прикладі алюмосилікату кальцію, який він синтезував. Автор близько 160 наукових праць, серед них 9 книг — монографій та підручників. Підготував двох професорів.

Основні праці: *Wiadomości początkowe z krytalografii. Według dzieł G.Wulffa i T.Liebischa, treściści i ułożył Weyberg Z.* — Warszawa: Księgarnia E.Wende i Spyłka, 1905. — 251 s.; *Syntezy pirogenetycznych glinokrzemianow zasadowych.* — Warszawa: Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. — 1908. — 64 s.; *Podstawy krytalografii : wykład elementarny prawa jednorodności, prawa kątow stałych i prawa kierunkow rownych.* — Lwów: nakł. Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, 1916. — 36 s.; *Mineralogja : wykład*

* Львову завжди вірний (*лат.*) — девіз м. Львова до 1939 р.

elementarny wiadomości ogólnych o minerałach i opis minerałów najważniejszych. — Lwów : [s.n.], 1929 (Lwów : nakład i własność K. S. Jakubowskiego zpyłki z ogr. odp.). — XII, 564 s.

Література: *Bialas T.* Wspomnienia pośmiertne : Zygmunt Weyberg (1872—1945) // Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. T. 31—38 (1938—1945). — S. 271—272; *Шафрановский И. И.* Кристаллография в СССР. 1917—1991 / Отв. ред. академик РАН Н. П. Юшкин. — СПб.: Наука, 1996. — 192 с.; *Uczeni polscy XIX—XX stulecia.* T. 4, S—Ż. — Warszawa : Aries, 1998. — 649 s.; *Portrety uczonych: Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego, 1915—1945.* T. (M—Ż) / Monumenta Universitatis Varsoviensis (1816—2016). — Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2016. — 450 s.

² Йдеться про кафедру у Катеринославському вищому гірничому училищі, заснованому у 1899 р., перейменованому у 1912 р. у Катеринославський гірничий інститут.

³ Попов Сергій Платонович (1872—1964), мінералог, геохімік, доктор геологічних наук, професор; учень В. І. Вернадського. У Катеринославі не працював і до 1907 р. перебував у Москві.

⁴ Ячевський Леонард (Леонід) Антонович (1858—1916), геолог, гірничий інженер. У 1899—1903 рр. в. о. професора кафедри мінералогії у Катеринославському вищому гірничому училищі, де ним був організований кабінет мінералогії. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

⁵ Очевидно, йдеться про дисертацію З. Вейберга «О действии хлористого и сернокислого лития на каолин при высокой температуре», захищену у Варшаві у 1896 р.

⁶ Йдеться про: *Попов С. П.* Минералы окрестностей Ялты // Сборник в честь 25-летия научной деятельности В. И. Вернадского. — М., 1914. — С. 201-210.

⁷ Очевидно, йдеться про відрядження В. І. Вернадського на Урал, до Середньої Азії, Сибіру та Закавказзя.

⁸ Гадачек Карел (Hadaček Karel; Nadaczek Karol; 1873—1914), польський археолог чеського походження, доктор наук (з 1903 р.), професор, член-кореспондент ПАН (з 1909 р.). Перший керівник кафедри класичної археології та праісторії Львівського університету на початку її існування (1905), керівник археологічних семінарів, організатор «Академічного гуртка любителів археології». Залишив багату наукову спадщину — статті, монографії, археологічні розвідки та публікації їх результатів. 20 грудня 1914 р. К. Гадачек покінчив із життям пострілом у голову у власній квартирі на вул. Супінського (нині Коцюбинського), 5, протестуючи у такий спосіб проти світової війни та російської окупації. Див.: *Булик Н. М.* Кароль Гадачек (1873—1914): Нові матеріали до наукового портрета // Археологічні дослідження Львівського університету. — 2005. — Вип. 8. — С. 151—157; *Чорновол І.* Від археології до самогубства. Кароль Гадачек // Львівська газета. — 2004. — 26 березня. — № 54 (358). — С. 7.

⁹ Точніше: *Finkel L., Starzyński S.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego / Ludwik Finkel, Stanisław Starzyński. — Lwów: Senat Akademicki Uniw. Lwowskiego 1894. — Cz. 1 : Historia Uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869 / L. Finkel. Cz 2 : Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869—1894 / St. Starzyński. — 442 s.

¹⁰ Точніше: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661.* T. 2. — Lwów : Nakł. Uniwersytetu Lwowskiego, 1912. — 570 s.

¹¹ Точніше: *Hahn W.* Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. — Lwów, 1912. — Т. II. — 710 s.

¹² Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1914/1915 / С. К. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. — Lwów: z I związkowej drukarni we Lwowie, 1914. — 54 s.; Program wykładów w pyłoczku zimowem 1914/1915 / С. К. Uniwersytet im. Cesarza Franciszka I we Lwowie. — Lwów: z I związkowej drukarni we Lwowie, 1914. — 62 s.

¹³ Йдеться про Ернста Марціна (Ernst Marcin; 1869—1930), польського астронома, доктора філософії, професора астрономії Львівського університету, першого і багато-

річного керівника астрономічного відділу. У 1914 р. до початку війни виїхав у Крим для спостереження повного сонячного затемнення і там був затриманий.

¹⁴ Серпінський Вацлав (Sierpiński Wacław; 1882—1969), польський математик, доктор філософії, професор Львівського університету. Першим у Львові викладав теорію множин, теорію функцій дійсної змінної та аналітичну теорію чисел. З окупацією у 1914 р. був висланий до В'ятки, згодом проживав у Москві. У 1917 р. повернувся до Варшави, де продовжив наукову роботу.

¹⁵ Вуйціцький Зигмунт Теобальд (Wójcicki Zygmunt Teobald Wawrzyniec; 1871—1941), польський ботанік, професор університетів у Львові та Варшаві, член ПАН і Варшавського наукового товариства, організатор Варшавського ботанічного товариства, директор ботанічного саду Варшавського університету. Перед приходом російських військ до Львова виїхав до Варшави.

¹⁶ Дмоховський Здзіслав (Dmochowski Zdzisław; 1864—1924), доктор медицини, професор, патологоанатом. Викладав у Варшавському (1889—1910) та Львівському (1912—1914, 1917—1918) університетах. Керівник санітарної ради (1919—1921), відділення патологічної анатомії (1921—1923) Міністерства оборони Польщі. Бригадний генерал (1923) Польської Армії. Засновник-організатор Варшавського наукового товариства (1907). Президент Варшавського лікарського товариства (1920—1922).

¹⁷ Твардовський Казімеж Єжи Адольф (Twardowski-Skrzypna Ritter von Ogończyk Kazimierz Jerzy; 1866—1938), польський філософ і логік, засновник львівсько-варшавської філософської школи. Під час Першої світової війни протягом декількох років був ректором Львівського університету. Доктор honoris causa Варшавського університету. У 1914—1915 рр. в умовах російської окупації краю сприяв тимчасовому перенесенню університету до Відня.

¹⁸ Стажинський Станіслав (Starzyński Stanisław; 1853—1935), польський правник і політик, знавець конституційного права, доктор права, професор, співавтор двотомної «Історії Львівського університету» (1894), керівник кафедри політичного права (1889—1925), декан юридичного факультету (1895—1896, 1918—1919), ректор Львівського університету (1913—1914), проректор (1914—1915). Член Тимчасової державної сеймово-конституційної комісії. Автор фундаментальних праць із конституційного права та історії конституційного права.

¹⁹ Бек Адольф (Beck Adolf; 1863—1942), фундатор львівської школи фізіології, доцент (з 1894 р.), професор (з 1897 р.), почесний професор Львівського університету (1934). Президент Львівського лікарського товариства (1901), почесний член лікарських товариств Вільнюса (1895) та Кракова (1917). Дійсний член АМН Польщі (з 1920 р.) та ПАН у Кракові (з 1930 р.). Ректор Львівського університету (1912—1913).

²⁰ Хто саме був ректором Львівської політехнічної школи у 1914/1915 р. — не зовсім зрозуміло. Відомо, що у червні 1914 р. ректором обрано М. Т. Губера, однак він не зміг обійняти свою посаду через від'їзд на фронт, — його обов'язки виконував попередній ректор К. Олеарський (1855—1936). Ректором же у 1915/1916 р. був С. Анчиц (1868—1927).

²¹ Чихачев Дмитро Миколайович (1876—1918), російський громадський діяч і політик, член Державної думи від Подільської губернії. Відповідно до наказу генерал-губернатора Галичини Г. О. Бобринського, 11 листопада 1914 р. був призначений відповідальним за охорону пам'яток старовини, бібліотек, наукових і художніх колекцій. У випадку необхідності мав право вилучати і передавати на збереження у міській музеї Львова окремі предмети та колекції, попередньо погодивши свої дії з військовою владою. Окупація російськими військами Східної Галичини спричинила значне культурне спустошення краю. З. Вейберг із насмішкою назвав Д. М. Чихачева шталмейсте-

ром — «завідувачем царської конюшні», очевидно, за політику, яку той провадив щодо культурних цінностей Львова.

²² Йдеться про Бобринського Георгія Олександровича (1863—1928), російського державного діяча, графа, генерал-ад'ютанта. У 1914—1915 рр., під час окупації російськими військами Галичини і Буковини, очолював Галицьке генерал-губернаторство.

²³ Толлочко Станіслав Кароль (Tołłoczko Stanisław Karol; 1868—1935), професор, засновник і керівник кафедри неорганічної хімії (1905—1935), декан філософського факультету (1914—1917) Львівського університету.

²⁴ Опольський Станіслав (Opolski Stanisław; 1876—1918), доктор філософії, професор, керівник кафедри органічної хімії Львівського університету (1911—1918).

²⁵ Ферсман Олександр Євгенович (1883—1945), геохімік та мінералог, професор Московського університету. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

²⁶ H_2SO_4 , сірчана кислота; HNO_3 , азотна кислота; HCl , хлороводень.

²⁷ Дудикевич Володимир Феофілович (1861—1922), правник, адвокат, політичний діяч Галичини, депутат Галицького сейму, лідер галицьких москвофілів. Напередодні Першої світової війни переїхав до Києва, де очолив «Карпато-русский освободительный комитет» (під час російської окупації Галичини «Русский народный совет Прикарпатской Руси»), координатор допомоги біженцям із Галичини до Росії. Зустрічався з Миколою II. Співпрацював із російською окупаційною адміністрацією.

²⁸ Лісковацький Іван (?—?), належав до галицьких москвофілів, у 1921—1926 рр. очолював Народний дім у Львові. У 1918—1919 рр. був делегатом УНРади ЗУНР—ЗО УНР від УСДП.

²⁹ Черлунчакевич Кирило Сильвестрович (Cyryl Czerlunczakiewicz; 1869—1950), адвокат, меценат, громадський діяч Галичини у 1900—1940-х роках, належав до москвофільського напрямку. З початком Першої світової війни заарештований і засуджений на першому процесі проти галицько-буковинських москвофілів до смертної кари, заміненої на довічне ув'язнення. Звільнений у 1917 р.

³⁰ Алексевич (Алексієвич) Роман (?—?), радник крайового суду у м. Угнові.

³¹ Очевидно, йдеться про Павенцького Льва (?—?), адвоката, одного з галицьких русофілів.

³² Глушкевич Маріян-Костянтин Феофілович (1877—1935), галицький громадський діяч і поет-модерніст москвофільського напрямку, урядовець із особливих доручень при генерал-губернаторі Галичини. У 1915 р. виїхав зі Львова разом із відступаючими російськими військами.

³³ Очевидно, йдеться про Бендасюка Семена Юрійовича (1877—1965), галицького громадського діяча та публіциста, що належав до москвофільського напрямку. Рятуючись від переслідувань, перед початком Першої світової війни виїхав до Російської імперії.

³⁴ Колдра Василь (?—?), студент юридичного факультету Львівського університету, громадський діяч москвофільського напрямку. Був задіяний у т. зв. «Львівському процесі» (1912—1914). У 1914 р. виїхав до Російської імперії.

³⁵ Маються на увазі українці, представники українських політичних партій та громадських організацій.

³⁶ Очевидно, йдеться про Зайцева Олексія Михайловича (1856—1921), геолога, доктора мінералогії (з 1887 р.), професора мінералогії Томського та Варшавського університетів.

³⁷ Очевидно, йдеться про Митрофанова Павла Ілліча (1857—1920), ембріолога і гістолога. З 1888 р. професор медичного факультету Варшавського університету.

³⁸ «Прикарпатская Русь», щоденна політична, громадська та літературна газета русофільського спрямування, орган «Русской народной организации в Галичине».

Видавалася у 1909—1921 рр. (з невеликими перервами) у Львові російською мовою за негласної фінансової підтримки російського уряду.

³⁹ «Львовское военное слово», щоденна військова, політична, громадська та літературна газета, належала військовій адміністрації Галицького генерал-губернаторства. Видавалася у 1914—1915 рр. (всього вийшло 197 номерів).

⁴⁰ Йдеться про Бобринського Олексія Олександровича (1852—1927), старшого брата Г. О. Бобринського, археолога, політичного і державного діяча, монархіста, графа. З 1912 р. почесний член Київського клубу російських націоналістів.

⁴¹ Євлогій (світське ім'я Георгієвський Василь Семенович; 1868—1946), церковний діяч РПЦ, архієпископ Волинський та Житомирський (1914—1916). Активно провадив політику «приєднання» УГКЦ до РПЦ в окупованій російськими військами Галичині, чим викликав незадоволення місцевого населення.

⁴² Марков Дмитро Андрійович (1864—1938), доктор юриспруденції, публіцист, галицький громадський діяч москвофільського руху. У 1915 р. звинувачений у державній зраді за москвофільську діяльність, засуджений у Відні до смертної кари, яку згодом замінили довічним ув'язненням. Звільнений після розпаду Австро-Угорщини. Зібрав велику колекцію документів про москвофільський рух.

⁴³ Дослівно з німецької: Імперський союз. Йдеться про Німецьку імперію.

⁴⁴ Царевококшайськ — тогочасна назва м. Йошкар-Ола, що нині є столицею Республіки Марій Ел у Російській Федерації. На початку ХХ ст. це було глухе відста-ле провінційне містечко, що й стало приводом для метафоричного порівняння з ним Львова.

⁴⁵ Йдеться про Селіванова Євгена Івановича. Відомостей про нього бракує.

⁴⁶ Шмурло Євген Францевич (1853/1854—1934), історик, член-кореспондент РАН (з 1911 р.), професор Петербурзького і Юр'ївського університетів. Четвертий голова імператорського Російського історичного товариства. У 1915 р. замість Д. М. Чихачева став відповідальним за охорону пам'яток старовини, бібліотек, наукових і художніх колекцій. Використовуючи своє службове становище, фактично здійснював справжнє грабування галицьких музеїв, книгарень та товариств.

⁴⁷ Очевидно, йдеться про окремих корпус хімічного факультету, який було збудовано ще у 1894 р. на тодішній вул. Яна Длугоша, 6 (нині вул. Кирила і Мефодія, 6/8).

⁴⁸ Al_3O_3 , оксид алюмінію.

⁴⁹ У 1909 р. О. М. Зайцев був обраний професором кафедри мінералогії і геології природничого факультету Варшавського університету. У 1916 р. вийшов на пенсію.

⁵⁰ Лучицький Володимир Іванович (1877—1949), геолог, петрограф, професор Київського університету, Московської гірничої академії, академік АН УРСР (з 1945 р.). Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

⁵¹ Див. комент. № 45.

⁵² Йдеться про Ревуцьку Єлизавету Дмитрівну (1866—1942), мінералога, ученицю В. І. Вернадського. До 1935 р. фактично була його референтом.

⁵³ Йдеться про: *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии [в 2 т.]. Т. 2: Сернистые и селенистые соединения. Вып. 1. — Пг.: Изд-во РАН, 1918. — 144 с.; Вып. 2. — Пг.: Изд-во РАН, 1922. — С. 145—264.

⁵⁴ Йдеться про: *Vernadsky V.* La Géochimie. — Paris: Alcan, 1924. — 404 р.

⁵⁵ Ейтель Вільгельм (Wilhelm J. H. Eitel; 1891—1979), німецько-американський мінералог, хімік. Доктор фізичних наук, професор Берлінського технічного університету.

⁵⁶ Йдеться про II Всесоюзний з'їзд геологів, що проходив від 30 вересня до 6 жовтня 1926 р. у Києві за участю академіків В. І. Вернадського, П. А. Тутковського, В. В. Резніченка, проф. Д. Н. Соболева та ін.

⁵⁷ Йдеться про т. зв. Травневий переворот у Польщі (12—14 травня 1926 р.), що відбувся під керівництвом Ю. Пілсудського, який фактично встановив військову диктатуру до 1935 р. Цей переворот ознаменував собою початок періоду досить радикальних державних реформ, які проходили на тлі безперервних конфліктів із Німеччиною та СРСР.

⁵⁸ Самойлов Яків Володимирович (1870—1925), мінералог і геолог, у 1917—1925 рр. професор Московського університету. Основні праці присвячені мінералогії осадових порід, дослідженню агрономічних руд і біогеохімії. Піонер у вивченні хімічного складу сучасних морів і живих організмів. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

⁵⁹ Вульф Георгій Вікторович (1863—1925), кристалограф, член-кореспондент РАН (з 1921 р.). Основні праці присвячені кристалографії, кристалофізиці, кристалооптиці, рентгеноструктурному аналізу, мінералогії.

⁶⁰ Йдеться про виданий польською мовою у 1929 р. у Львові підручник з мінералогії.

⁶¹ Очевидно, йдеться про: *Tokarski Ju.* Neue mikroskopisch-chemische Analysen der Phosphorite aus der Umgebung von Grodna (Polen)=Nowe mikroskopowo-chemiczne analizy fosforytów z okolic Grodna // Bull. intern. Acad. Pol. A. 1932. Spraw. PAU. — 1932. — № 2. — S. 300—317; *Rogala W.* Sprawozdanie z badań wykonanych na obszarze Karpat w roku 1930/31 (Compte rendu des recherches faites dans les Karpathes en 1930/31) // Posiedzenia Naukowe Państwowego Instytutu Geologicznego. — Z. 33.

⁶² У 1933—1934 рр. В. І. Вернадський був відряджений від АН СРСР у Чехословаччину, Польщу, Францію та Англію для читання лекцій із радіології.

⁶³ Йоффе Абрам Федорович (1880—1960), фізик, організатор науки, знаний як «батько радянської фізики», академік (з 1920 р.), віце-президент АН СРСР (1926—1929; 1942—1945).

⁶⁴ Йдеться про працю, видану у 1929 р. на підставі матеріалів лекцій, прочитаних Йоффе у 1927 р. під час тривалого відрядження у США.

Олександр Павлович Виноградов (1895—1975)¹

В. І. Вернадський — О. П. Виноградову

№ 95

7 липня 1928 р., Єсентуки

Єсентуки
7.VII.[1]1928

Дорогой Александр Павлович.

Очень был рад получить Ваше письмо. И очень жду дальнейших известий о работе.

Надеюсь, у Вас все в порядке с деньгами. Перевели их? Соловьеву² обещал еще 15 рублей на приобретение газа. Вы пишете о том, что не достали шофера для мотора. М[ожет] б[ыть], Вам может помочь очень милый родственник жены инженер Ник[олай] Старицкий. Его адрес узнаете у Анат[олия] Зин[овьевича] Носова³ в Академии наук, в Антропологическом музее. Советую, если нужно, воспользоваться им.

Я послал письмо Головянко⁴ и говорил ему, что Вы с ним свяжетесь. Его адрес (Тарасовская) известен Белингу⁵. Очень было бы интересно получить от него для анализа тех короедов, для которых он определил математические законности (я их взял сюда для того, чтобы в них разобраться). Для них непременно надо попытаться вывести Δ и $\sqrt{3}$.

Здесь, м[ожет] б[ыть], съезжу на Тамбуканское озеро⁶. М[ожет] б[ыть], удастся добыть материал, над которым работал Будрик⁷. Пишу эти несколько строк и жду дальнейших известий.

Ваш *В. Вернадский*

Переписка В. И. Вернадского и А. П. Виноградова: 1927—1944. — М., 1995. — С. 43—44.

№ 96

28 квітня 1943 р., Боровое

Боровое
28.IV.1943

Дорогой Александр Павлович

С большим интересом прочел Вашу и Е. А. статью⁸. [...]

Я совсем забыл, что я поместил статью об этом в «Известиях» нашей Академии Наук в 1921 году⁹.

С[omtes] R[endus]¹⁰, и как раз в связи с этим Купен¹¹ указал на свои опыты. Есть статья и по-украински в изданиях Украинской Академии Наук¹².

Я сейчас как раз занят своей статьей для 25-летнего юбилея Украинской Академии Наук¹³.

Воспоминания о моей недолголетней деятельности там, но фактически позволившей сохранить ее в самые опасные минуты.

[...]

Сердечный привет всей Лаборатории и Вашим.*

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений: в 24 т. / под ред. акад. Э. М. Галимова. — М.: Наука, 2013. — Т. 16. — С. 377—378.

№ 97

5 липня 1943 р., Боровое

Боровое
5.VII.1943

Дорогой Александр Павлович.

Давно, давно нет от Вас никакой весточки. Я Вам писал два раза, а третий раз А. Д.¹⁴

Вы не отвечаете на ваши вопросы.**

Писал я Вам и о некоторых изменениях, которые нам надо сделать в нашей программе, и это надо обсуждать и думать.

Через Вас я переслал Богомольцу¹⁵ свою статью: Воспоминания об Украинской Академии Наук. Я хотел, чтобы Вы ее прочли. Сейчас я узнал, что Богомолец в Уфе. Переслали ли Вы ее ему?

Сейчас подошел такой момент, когда нам надо больше общаться, и при правильной организации жизни это можно устроить, если Вы, так же, как я, будете сознавать, что это очень важно.

Я подхожу здесь к исчерпыванию всего материала, и мне нужно для окончания книги переехать в Москву в конце этого месяца или в начале августа.

[...]

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений: в 24 т. / под ред. акад. Э. М. Галимова. — М.: Наука, 2013. — Т. 16. — С. 383—384.

* Ця фраза та підпис написані рукою В. І. Вернадського на першому аркуші листа вертикально зліва від тексту.

** Так у документі.

№ 98

14 липня 1943 р., Боровое

Боровое
14.VII.1943

Дорогой Александр Павлович.

Не отвечаете Вы мне на мои письма. Между тем, я там затрагивал вопросы, которые, мне кажется, для Вас важны. Я писал Вам 25/V, 18/VI и 5/VII заказными или с оказией и точно пишу в пустое место. Не знаю, переслали ли Вы мою статью А. А. Богомольцу в Уфу или передали ее ему в Москве?

А между тем, мне это очень важно было знать. Какие известия о Флоренском^{16?}

Моя книга сильно подвинулась, и я здесь уже не могу ее дальше писать, т. к. для ноосферы материал находится в Москве и нужны книги.

Работаю, в общем, хорошо. [...]

Ваш *В. Вернадский*

Вернадский В. И. Собрание сочинений: в 24 т. / под ред. акад. Э. М. Галимова. — М.: Наука, 2013. — Т. 16. — С. 387—388.

О. П. Виноградов — В. И. Вернадському

№ 99

3 липня 1928 р., Київ

Київ. 3.VII.[19]28

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович,

не надеясь Вас застать в Ленинграде, я послал письмо в Эссентуки¹⁷. На всякий случай сообщ[аю], что мы уже устроились в лаб[оратории] Шапошников¹⁸. Живем в Зоологическ[ом] музее¹⁹. Сборы начались. Имеем: два вида тритонов, *Helix pomatia*²⁰ (материал трудно сушится). Два вида жуков, два вида растений и еще собираем.

С 5—7 <июля> часть сотр[удников] переезжает на все лето в Староселье²¹.

Адрес: Зоол[огический] музей Ак[адемии] наук, мне.

Уваж[ающий] Вас *А. Виноградов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 334, арк. 35. Листівка.

Опубл.: *Вернадский В. И.* Собрание сочинений: в 24 т. / под ред. акад. Э. М. Галимова. — М.: Наука, 2013. — Т. 16. — С. 48.

№ 100

6 липня 1928 р., Київ

Київ

6.VII.[19]28

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович,
4-го июля часть работ по сбору перенесена в Староселье. К настоящему дню имеем:

Бронзовка — <i>C[h]alc. mariana</i> ²²	— самцы 400,0 г
»	— самки 306,0
»	— радиоактивный анализ
<i>Anisopl. aust.</i> ²³ (близкий к «куське»)	— 477,0
сборы из Мироновки	— 342,0
то же из Киева	— до 2000,0

*Bothynoder. punktiv.*²⁴ — (долгоносик свекловичный) — 725,0

Из растений — *Poa annua*²⁵, *Riccia fluitans*²⁶, *Imp[a]t[ie]ns parvifl.*²⁷

Кроме того, собраны тритоны не полностью *Molge crist.*²⁸ и *M. Vulg.*²⁹ (150,0 и 70,0). Затем *H[i]rudo off.*³⁰ — 400,0. От *Helix pomatia* пришлось временно отказаться (возьмем позже). Один экземпляр весит до 25—30 грамм. На радиоактивность пошлю посылкой в Ленинград живых *Helix*.

Начали сбор тли с лебеды. В один день собрано до 15,0. Приходится выдумывать методы сбора и концентрации их в бюксы.

Первые мои опыты с жуками к[a]к-будто бы не показывают потери $N(NH_3)$, во всяком случае) при хранении в течение 1—1½ суток с продуванием воздуха.

Намечены на ближайшее время муравьи, стрекозы, гороховый долгоносик, тли, бабочки. Начаты предварительные опыты с геохимическими константами. Для многих жуков можно будет их размеры и число яиц найти из литературы.

О работах Ваших постоянных сотрудников³¹ сообщу, как только будут данные.

Напишите, пожалуйста, что Вы считаете еще нужным как относительно характера сбора, так и общей работы.

Здесь я пытался отыскать указанную Вами работу по P в планктоне.

В *Wissen[schaftliche] Meeresunt[ersuchungen]*, 1916—20, Bd. 18 имеется ст[атья] Brandt'a. В вып[уске] 1927 Abt. Helgoland имеется статья Schreiber'a (Bd. XVI, № 10)³², где он излагает работу с чист[ой] культур[ой] морск[ого] планктона (*Carteria*). В морск[ой] воде он находит до 200 mg P_2O_5 в зимн[ие] месяцы и до 0 в летн[ие]. Количество *Carteria*, N и т. п. ведет себя параллельно.

Наиболее интересна ст[атья] Berge и Juday — *Wiscon[sin] Geol. and Natur. History Survey. Bull.* 64. Sci S. № 13, 1922, 222 стр.³³ Исследован планктон ряда озер (*Mendota*, *Manona*, *Kegonsa*)³⁴. Забор планктона насосом. Затем диффер[енциальная] центрифуга. Имеется ряд данных — довольно значительный (сравнительно). Для SiO_2 , $Fe_2O_3 + Al_2O_3$, S , CaO , MgO и P_2O_5 . Также и N .

Для P приведен список чистых планктонов (однородных). Наибольший интерес представляет *Daphnia pulex* 3,37—3,65 % P_2O_5 drag. w.; *Leptodora*³⁵ —

3,52; Volvox³⁶ — 2,5. Может быть, эти работы следует внести в статью об ан[ализе] планктона Екат[ерининского] пруда³⁷.

Уважающий Вас А. Виноградов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 334, арк. 39—40 зв.

Опубл.: Вернадский В. И. Собрание сочинений: в 24 т. / под ред. акад. Э. М. Галимова. — М.: Наука, 2013. — Т. 16. — С. 48—49.

№ 101

23 липня 1928 р., Київ

Київ, 23.VII.[19]28

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович,

Прошел почти целый месяц нашей работы. Можно подвести некоторые итоги.

I. Сбор материала. Животные вида к сегодняшнему дню приближаются к половине намеченного числа видов. Мы имеем 15 видов, вполне (или на днях будет вполне) собранных. На *Rd* — будет 2—3 вида. Большинство собранного материала — жуки. Пчелы сейчас являются методическим материалом. Собрано 450,0 тлей (*Aphis [phopalosiphina]*). Думаю организовать сбор и другого вида тлей. Собрано 2 вида стрекоз (по 250,0 еще только). Из хрущей *Anoxia pilosa*, июньск[ие], июльск[ие].

Намечено: божьи коровки (тогда будет цепь — лебеда — тли — божьи коровки), саранчевые, 2-й вид муравьев, водные насекомые (клопы) и др. Моллюски, отнимающие все наши средства и силы, я решил собирать поздней осенью (накануне отъезда). Их намечено до 5 видов (и на *Ra*).

Растительные виды: 14 видов из разных семейств. Все сухопутные. Собраны, гл[авным] обр[азом] с одной площадки в Староселье. Для двух видов сделаны геох[имические] промеры. До 5 вид[ов] собрано в количестве, достаточном для *Ra*.

Сегодня получили сине-зеленую водоросль*. Что будем делать с ее водой?

21-го закончились сборы растит[ельного] материала в Староселье. Это первый этап. Завтра начинается сбор до 8 видов водных растений на Рабном озере³⁸. Думаю, что все ряски (3) и прочие растения удастся взять одновременно и из одного бассейна. Вода для *Ra* будет взята.

3-й этап сбора раст[ительного] материала — это поиски планктона, констант (семена), доборка намеченных растений. Все это ложится уже <на> август месяц.

Далее намечены грибы, лишайники, хвощи и т. д. Из всех классов.

II. Геохимическ[ие] константы.

В настоящее время ботаническ[ие] константы уже берутся (*Dianthus*³⁹, *Oenothera* и др.).

* Далі одне слово нерозбірливо.

Для зоологов приобретены (были заказаны) фотоэлектроды⁴⁰. При их помощи рассчитываем получить число особ[ей] на площади и т. д. Что касается количества яиц, — по всем данным — чрезвычайно сложный вопрос. Намечены пока саранчевые, для которых, может быть, удастся получить эти числа. Величина и количество на площади — легче и [намечено] для ряда жуков. Пока никаких данных сообщить здесь не могу.

III. Методические работы.

Мною выбраны для определения потери C , N — тли, муравьи и пчелы.

Для тлей: при t° около 85° летят вещества, не раств[орившиеся], по-видимому, в H_2O и окраш[ивающие] H_2SO_4 . CO_2 выделяется вначале (после смерти — меньше), но, в общем, не более 0,2 %.

NH_3 улавливается в отгоняемой воде, а частью, по-видимому, поглощается и дальше H_2SO_4 . Во всяком случае, при сушке от 60° — 85° (а под конец 105° , иначе всей воды не выгнать!) в отогнанн[ой] воде имеется только п[орядка] 10^{-4} гр[амм] N .

Т[аким] обр[азом], при сушке с t° выше 60° — летят вещества, но в очень малом количестве. Эти опыты продолжаю.

С пчелами первый опыт сегодня — не успел еще кончить.

Все в токе N_2 !

Старик⁴¹ налаживает определение потери C и N для рясок. Он определял потерю H_2O при сушке при комн[атной] t° *Lemna trisulca*. Потеря — почти прямая линия. Аналогичные промеры ведутся в Староселье Эльб⁴² и Каминской⁴³ для сухопутных. Намечен [Allium]. Бергман⁴⁴ и Кунашева⁴⁵ — помогают при определении потерь C и N .

В настоящее время работа вошла в колею. План работы составлен. Нужно считать, что того, что было намечено на 1 месяц, уже сделано.

Спасибо за совет, — воспользовались указаниями Вашего знакомого инженера. Мотор сейчас собран и пущен. Регулярно можно будет его пускать 2 раза в неделю, что совершенно достаточно при установившемся типе работы.

Ждем Вас. Из Вашего письма я понял, что Вы можете быть у нас между 5 и 10 августа. Поэтому я решил выехать в Ленинград на 2—3 дня 30 июня, с тем, чтобы к 6—VIII вернуться, т. е. к Вашему приезду. На эти дни работа будет аккуратно распределена, и я думаю, что отсутствие в течение 5 дней теперь, возможно, и не повредит.

3,37—3,65 % P_2O_5 сухого веса *Daphos pullx*! (а не золы). Ряд работ, интересных для моей статьи, но без данных количественных, я нашел, но стат[истически]. Злополучного Мейера или кого другого в Wiss[enschaftliche] Meeresun[tersuchungen] я не нашел. Но надеюсь отыскать.

Пишу поздно. Прошу меня простить за каллиграфию. Консервирование, борьба за константы, определение видов — отнимают 8 часов сряду, и разн[ые] хозяйственные] дела отбирают весь день.

Сотрудники просят передать привет.

Уважающий Вас А. Виноградов

№ 102

9 серпня 1928 р., Київ

9.VIII.[19]28, Киев

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович,
6-го, в понедельник, вернулся из Ленинграда. [...]

Киев

Сбор растений: *Lemna minor*⁴⁶, *Lemna trisulca*⁴⁷ по 2—3 kilo. *Lemna polygyza*⁴⁸ — отложена до 23—25. Затем ряд других водных объектов. Текущая неделя — конец водных сборов. На следующей — сбор ряда сухопутных.

*Nostoc*⁴⁹ — собрано в общем до 2000, но по высыханию остается чрезвычайно мало. Рассчитывать на большее количество *Nostoc* (и ее H_2O) трудно. Так же трудно будет получить фитопланктон. Один вид мы погубили — оставили на ночь, не разобрав (150,0). С зоопланктоном получше. Да и руковод[итель] по зоопл[анктону] был частью болен и не мог энергично наблюдать и собирать чистый вид. Смешанного не берем! Надежды не теряем.

Сбор животных: сейчас идут водяные клопы и *Orthoptera*⁵⁰, для которых берем геохимические конст[анты] (как еще будет с кладками?). Для них взяты были фотоэлектроды. Арендован луг. Сейчас приходится приглашать специалиста по *Orthoptera* для сбора и разбора (25—30 рублей). Намечен к сбору и 3-й вид муравьев, водолюбы, пиявки.

Проф. Головянко застать дома не мог. Ищу его сотрудников. Все Ваши замечания о характере сборов (в смысле метаморфозы, цепей и т. п.) приняты во внимание и выполняются, где можно. Так, 2—3 вида жуков будет разобрано на ♂ и ♀.

В методическ[ой] работе: И. С. Старик получил на днях положител[ную] качественную реакцию на $N(NH_3-)^*$ при сушке *Lemna*.

Т[аким] обр[азом], происходит потеря азота не только у животных, но и у растений (правда — для растений пока единичн[ая] проба).

Мног[очисленн]о $NH_3(?)$ измеряется количественно. Пока работаю в токе N при 85°—100°. Думаю определить характер N -содерж[ащих] продуктов. Это какие-то амины! (метиламин, диметиламин?) и вероятно $(NH_4O)_2CO_3$. Потеря достигает (у тлей и пчел) до нескольких % от абсолют[ного] количества N (2—4 %). Углекислоты относительно меньше. Представляют интерес те вещества, которые отгоняются с H_2O и улавливаются уже серной кислотой (они всегда лег-

ко окрашены при 80°—90°). Посмотрю на . Определение воды показывает, что она изменяется от раза к разу. (В каждой новой пробе, взятой через несколько дней, расхождение 2—4 %). Потеря воды у растений представляет прямую линию (вероятно, потеря воды — (F) упр[ягость] водяных паров).

Имеется ряд чисел по C и N . Определение потери C и N сжиганием — ненадежно (за пределами точности опыта).

* Далі одне слово нерозбірливо.

Ждем Вас к 15 августа. Где Вы думаете остановиться?

Три тысячи подходят к концу. Я рассчитываю, что будет необходимо еще 1000 или 1500 руб. (как удастся расплатиться с пр[оф.] Шапошниковым, которому мы можем оставить часть своего инвентаря в счет 300 р[уб.]).

Было бы желательно, если бы Вы распорядились через Упр[авляющего] делами А.Н. о пересылке в Киев, Государственный Банк на мое имя 1500 р[уб.] с тем, чтобы они известили меня о посылке (Киев, Зоологический Музей Укр[аинской] Акад[емии] Наук).

Все Ваши сотрудники просят передать свой привет. Будьте здоровы.

Уважающий Вас А. Виноградов

О *Pb* чрезвычайно заинтересован. Когда был в Л[енинграде], взял всю литературу по *Pb*. Говорю с ботаниками.

А. В.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 334, арк. 45—48.

Опубл.: Переписка В. И. Вернадского и А. П. Виноградова: 1927—1944. — М., 1995. — С. 52—53.

№ 103

8 липня 1943 р., Казань

Казань
8.VII.1943

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович!

На днях возвратился из Москвы. Хочу Вам рассказать о всех наших делах. [...]

В Москве очень оживленно, туда перебирается Украинская Академия⁵¹. Александр Евгеньевич Ферсман⁵² находится в Узком⁵³ и уже значительно лучше себя чувствует, начал принимать людей по делам. В Москве встретил многих вернувшихся, которых не видел в течение двух лет. В частности, очень просил передать Вам сердечный привет Тихонович⁵⁴. В день отъезда из Москвы видел Елену Вадимовну⁵⁵, которая передала Вашу статью для Украинской Академии. Так как академика Богомольца в Москве не оказалось, то статью через Академию Наук переправляем в Уфу.

[...]

Ваш А. Виноградов

В лаборатории все сотрудники просят передать Вам привет.

Вернадский В. И. Собрание сочинений: в 24 т. / под ред. акад. Э. М. Галимова. — М.: Наука, 2013. — Т. 16. — С. 384—386.

Коментарі

¹ *Виноградов Олександр Павлович (1895—1975)*, геохімік, біогеохімік, учень В. І. Вернадського. Академік АН СРСР (з 1953 р.), віце-президент АН СРСР (1967—1975). У 1928—1947 рр. працював у Лабораторії геохімічних проблем АН СРСР, з 1945 р. її директор. З 1947 р. директор Інституту геохімії та аналітичної хімії АН СРСР, одночасно, з 1953 р., професор Московського університету. Також див.: Переписка В. И. Вернадского и А. П. Виноградова, 1927—1944. — М.: Наука, 1995. — 379 с.; Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 650—662.

² Соловійов Михайло Михайлович (1877—1942), зоолог, гідробіолог, історик науки. Співробітник Сапропелевої станції АН СРСР; у 1933 р. заступник директора Сапропелевого інституту. Співпрацював з В. І. Вернадським у Комісії з історії знань. У 1934—1936 рр. співробітник Архіву АН СРСР, з 1936 р. співробітник Інституту історії науки і техніки. Див.: *Вернадский В. И.* Дневники: 1926—1934. — М.: Наука, 2001. — С. 114—116.

³ Носів (Носов) Анатолій Зиновійович (1883—1941), учений-антрополог, етнолог і археолог, науковий співробітник Музею антропології та етнології ВУАН, секретар Тимчасового комітету для заснування ВБУ. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 690—708.

⁴ Голов'янка Зиновій Степанович (1876—1953), ентомолог, доктор наук, професор, фахівець у галузі захисту рослин. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів З. С. Голов'янка у цій книзі.

⁵ Белінг Дмитро Євстафійович (1882—1949), іхтіолог і гідробіолог, доктор біологічних наук (з 1935 р.), професор (з 1939 р.). У 1922—1937 рр. завідувач Дніпровської біологічної станції.

⁶ Тамбуканське озеро, гірко-солоне озеро на Північному Кавказі, розташоване за 12 км на південний схід від П'ятигорська, на межі з Кабардино-Балкарією. Площа — 1,87 км; глибина — від 1,5 до 3,1 м.

⁷ Будрик Віктор Михайлович (1868—1920), хімік, бальнеолог. З 1909/1911 р. працював у хімічній лабораторії Управління Кавказьких Мінеральних Вод. Займався вивченням мінеральних вод і грязей озера Тамбукан. Автор праць: «К вопросу о состоянии свободной серы в Тамбуканском озере», «Материалы по изучению Тамбуканского озера» (Пятигорск, 1926). Член Кавказького гірського товариства, Російського географічного товариства, Російського бальнеологічного товариства, брав участь в організації Бальнеологічного інституту в П'ятигорську, один із його перших співробітників; видавав журнал «Кавказские курорты» (1912—1917).

⁸ Йдеться про статтю: *Виноградов А. П., Бойченко Е. А.* Разрушения каолина диатомовыми водорослями // Докл. АН СССР. — 1942. — Т. 37, № 4. — С. 158—162.

⁹ Очевидно, йдеться про: *Вернадский В. И.* О необходимости изучения явлений радиоактивности южного берега Крыма // Известия Российской Академии Наук. VI серия. — 1921. — Т. 15. — С. 403—408.

¹⁰ Йдеться про науковий журнал «Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences» (Праці Академії наук), у якому опубліковано статтю: *Vernadsky W.* Sur le problème de la decomposition du kaolin par les organismes // C. r. Acad. des Sciences. — Paris, 1922. — Т. 175. — P. 450—452.

¹¹ Анрі Купен (Henri Coupin; 1868—1937), французький ботанік, доцент кафедри ботаніки Сорбонни.

¹² Про яку статтю йдеться з'ясувати не вдалося.

¹³ Ймовірно, йдеться про: «Из воспоминаний: 1-й год Украинской Академии наук (1918—1919)». Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 543—567.

¹⁴ Шаховська Ганна Дмитрівна (1889—1959), геолог, організатор музейної справи, діяч кооперативного руху. У 1938—1943 рр. секретар В. І. Вернадського, зберігач Кабінету-Музею В. І. Вернадського у ГЕОХІ РАН. Брала активну участь у підготовці до друку «Вибраних творів» В. І. Вернадського у 5-ти томах (М.: Изд-во АН СРСР, 1954—1960).

¹⁵ Богомолець Олександр Олександрович (1881—1946), учений-патофізіолог, академік ВУАН (з 1929 р.) та АН СРСР (з 1932 р.). Президент АН УРСР (1930—1946). Основоположник української школи патофізіології, ендокринології і геронтології. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 166—187.

¹⁶ Флоренський Кирило Павлович (1915—1982), геохімік і планетолог, останній учень В. І. Вернадського. З 1935 р. працював у Біогеологічному інституті АН СРСР. Один із основоположників планетології, у 1968—1982 рр. завідувач Місячно-планетного відділу Інституту космічних досліджень, лабораторії порівняльної планетології в Інституті геохімії та аналітичної хімії АН СРСР.

¹⁷ У липні — серпні 1928 р. В. І. Вернадський разом із дружиною відпочивали в Єсентуках та Кисловодську.

¹⁸ Йдеться про біогеохімічну лабораторію Шапошнікова Володимира Георгійовича (1870—1952; хімік-технолог, органік, учений у галузі технології волокнистих речовин і барвників, академік ВУАН (з 1922 р.) у Київському інституті народного господарства, де співробітники В. І. Вернадського проводили аналіз зразків живих організмів, відібраних на Дніпровській біостанції у Старосіллі. Докладніше див.: *Вернадський В. И.* Дневники: 1926—1934 гг. — М.: Наука, 2001. — С. 123.

¹⁹ Йдеться про будівлю Зоологічного музею у Києві по вул. Чудновського, 2 (нині Терещенківська, 4), куди взимку 1925 р. переїхав музей.

²⁰ Виноградний слимак, наземний черевоногий молюск загону легеневих равликів сімейства геліцид.

²¹ Йдеться про Дніпровську біологічну станцію (з 1940 р. Інститут гідробіології АН УРСР), що була заснована у 1909 р. при Київському товаристві любителів природи спочатку на Трухановому острові поблизу Києва. У період 1920-х років на станції проводилися, головне, гідробіологічні та іхтіологічні дослідження. 17—30 серпня 1928 р. її відвідав В. І. Вернадський для роботи з виїзною групою співробітників відділу живої речовини Комісії з вивчення природних продуктивних сил АН СРСР для проведення спільних досліджень разом із групою працівників музею, якою керував О. П. Виноградов. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 142.

²² Велика соснова златка, або златка-мідянка велика (*лат.* Chalcophora mariana), вид жуків із сімейства златок. Поширений у Європі, зокрема у Центральній та Південній, східніше до Сибіру.

²³ Жук хлібний, або жук-кузька (*лат.* Anisoplia austriaca Hrbst.), шкідник зернових культур. Поширений в Україні — майже на всій її території, за винятком північно-західних районів Полісся.

²⁴ Звичайний буряковий довгоносик (*лат.* *Asproparthenis punctiventris*), вид жуків із родини довгоносиків.

²⁵ Тонконіг однорічний (*лат.* *Poa annua*), однорічна, дворічна, рідше багаторічна рослина; вид рослин з роду Тонконіг родини тонконогових.

²⁶ Йдеться про Річцію плаваючу (*лат.* *Riccia fluitans*), водяну плаваючу рослину.

²⁷ Розрив-трава дрібноквіткова (*лат.* *Impatiens parviflora* DC.), однорічна трав'яниста рослина. Інші назви: не-руш-мене, нетикалка, не-чіпай-мене, розпорсник лісовий, слабівник.

²⁸ Очевидно, йдеться про тритона гребінчастого або гребенястого (*лат.* *Molge cristatus*), вид тритонів, поширений у Європі та, частково, Азії. Інші назви: тритон гребенястий, іриця велика.

²⁹ Тритон звичайний (*лат.* *Molge vulgaris Triturus vulgaris*, або *Lissotriton vulgaris*), найпоширеніший вид тритонів.

³⁰ П'явка аптечна, або угорська (*лат.* *Hirudo officinalis*).

³¹ Ймовірно, йдеться про п'ятьох наукових співробітників Біогеохімічної лабораторії — Н. М. Ельба, К. Г. Кунашеву, Г. Г. Бергмана, Ш. Є. Камінську, Й. О. Старіка.

³² Очевидно, йдеться про *Brandt K. Ueber den Stoffwechsel im Meere. 3. Abhandlung // Wissenschaftliche Meeresuntersuchungen. Neue Folge. — Kiel, 1920. — Bd. 18. — S. 185—430* та *Schreiber E. Die Reincultur von marinen Phytoplankton und deren Bedeutung für die Erforschung der Produktionsfähigkeit des Meerwassers // Wissenschaftliche Meeresuntersuchungen. Abt. Helgoland. Neue Folge. — 1927. — Bd. 16, №10. — S. 1—34.*

³³ Йдеться про: *Birge E. A., Juday C. The Inland Lakes of Wisconsin. The Plankton. I. Its Quantity and Chemical Composition // Wisconsin Geological and Natural History Survey. — 1922. — Bulletin 64. Scientific series, № 13. — 222 p.*

³⁴ Озера у штаті Вісконсін, США.

³⁵ Один із різновидів великої, майже прозорої водяної блохи.

³⁶ Вольвокс (*лат.* *Volvox*), рід зелених водоростей (*лат.* *Chlorophyta*).

³⁷ Йдеться про найбільшу водойму м. Пушкіно (Росія), розмірами близько 16 га. Став був виритий на початку XVIII ст. і заповнений водою місцевого струмка Вангазі.

³⁸ Очевидно, йдеться про Рапне (Ріпне) озеро, розташоване у м. Слов'янську (Донецька область). Озеро карстового походження і солоне, що є незвичним для віддаленого від моря водного об'єкта.

³⁹ Гвоздика.

⁴⁰ Фотоеклектор, прилад для збирання й обліку безхребетних тварин (головне, дрібних членистоногих), що живуть у ґрунті або іншому субстраті.

⁴¹ Ймовірно, йдеться про Старіка Йосипа Овсійовича (1902—1964), радіохіміка, члена-кореспондента АН СРСР (з 1946 р.). Учень В. І. Вернадського і В. Г. Хлопіна. Основні праці присвячені вивченню стану радіоактивних елементів в ультрарозбавлених розчинах, визначенню геологічного віку радіоактивними методами, дослідженню умов міграції радіоактивних елементів, а також розробці методів радіохімічного аналізу.

⁴² Ельб Ніна Миколаївна (1905—?), біолог, співробітник БІОГЕЛ АН СРСР (1928—1931). Також працювала на Свір'буді, Волгобуді у районі Рибінська, де відбував тюремне ув'язнення друг і колега В. І. Вернадського Б. Л. Лічков. У 1940 р. Н. М. Ельб повернулася у Ленінград, де В. І. Вернадський допоміг їй влаштуватися на роботу. Долю Н. М. Ельб після 1940 р. з'ясувати не вдалося.

⁴³ Камінська Шифра Юхимівна (1896—?), біохімік. Учителька у м. Стародубі (1919—1921), співробітниця Інституту геохімії та аналітичної хімії імені В. І. Вернадського АН СРСР (1928—1952), учений секретар цього ж інституту (1935—1937).

⁴⁴ Бергман Гертруда Георгіївна (1904—?), хімік. З 1926 р. працювала з В. І. Вернадським у Відділі живої речовини КЕПС (від 1928 р. БІОГЕЛ АН СРСР, від 1947 р. ГЕОХІ АН СРСР). У 1952—1956 рр. співробітник Комітету з метеоритів АН СРСР. Автор досліджень із біогеохімії ванадію.

⁴⁵ Кунашева Клавдія Григорівна (1902—1971), хімік. З 1927 р. працювала з В. І. Вернадським (Відділ живої речовини КЕПС, Державний радієвий інститут), з 1928 р. позаштатний, з 1931 р. штатний співробітник БІОГЕЛ АН СРСР. Автор багатьох робіт із радіогеохімії, у т. ч. у співавторстві з В. І. Вернадським.

⁴⁶ Ряска мала (*лат. Lemna minor L.*), багаторічна трав'яниста рослина родини ряскових.

⁴⁷ Ряска тридільна, або ряска трійчаста.

⁴⁸ Ряска багатокорінцева.

⁴⁹ Носток (*лат. Nostoc*), рід ціанобактерій. Представники роду (синьо-зелені водорості) поширені у ґрунті, на дні прісних водойм, рідше у морях. Вони також ростуть як симбіонт у лишайниках і у деяких вищих рослинах.

⁵⁰ Прямокрилі, або стрибаючі прямокрилі (*лат. Orthoptera*), загін новокрилих комах із неповним перетворенням, що включає коників, цвіркунів і сарану. У даний час описано 24 481 вид, включаючи 651 викопний вид. Це найбільший загін серед Polyneoptera.

⁵¹ 9 травня 1943 р. Раднарком СРСР прийняла постанову про переїзд АН УРСР до Москви. Була створена урядова комісія на чолі із заступником голови РНК УРСР М. П. Бажаном, визначені терміни і порядок переїзду частини інститутів. 29 червня 1943 р. відбулася остання сесія української Академії у м. Уфі.

⁵² Ферсман Олександр Євгенович (1883—1945), геохімік і мінералог, один із основоположників геохімії. Дійсний член (з 1919 р.), віце-президент (1926—1929) АН СРСР. Учень В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я, Частина 2: О—Я. — К., 2012.— С. 392—457.

⁵³ Узкоє, колишня підмосковна дача князя П. М. Трубецького. У 1937 р. маєток переданий АН СРСР. З того часу і до сьогодні використовується як санаторій для членів РАН.

⁵⁴ Тихонович Микола Миколайович (1872—1952), геолог-нафтовик, професор Московського нафтового інституту. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання.

⁵⁵ Йдеться про Ренгартен-Палей Олену Вадимівну (1904—1983), хіміка-аналітика, фахівця з гідрохімії. У 1930-х роках співробітник Центрального науково-дослідного інституту курортології, з 1944 р. працювала у Лабораторії геохімічних проблем імені В. І. Вернадського (з 1947 р. ГЕОХІ) АН СРСР.

Лев Александрович Вишневский (1887—1938)¹

Л. О. Вишневский — В. И. Вернадскому

№ 104

17 червня 1921 р., Сімферополь

Июня 17 дня 1921 г. № 245, г. Симферополь*

Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому

Имею честь довести до Вашего сведения, что в заседании Физико-Математического факультета от 14 июня с[его] г[ода] постановлено обратиться к Вам от имени факультета с просьбой не отказать в Вашем содействии к предоставлению Крымскому Университету нескольких главнейших научных Архивов и Журналов, по возможности, за несколько лет.

Декан *Л. Вишинский***

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 26. Машинопис.

Коментарі

¹ *Вишневский Лев Александрович (1887—1938)*, математик. Професор (з 1925 р.). Закінчив Московський університет (1913), де був залишений на кафедрі чистої математики для підготовки до професорського звання (з 1917 р. приват-доцент). З 1918 р. приват-доцент Кримського відділення Київського університету (Ялта); з 1919 р. екстраординарний професор, декан фізико-математичного факультету, заступник ректора у Кримському університеті (Сімферополь); з 1925 р. у Томському університеті. У 1937 р. заарештований за звинуваченням у шпигунській діяльності на користь Німеччини. Помер в ув'язненні. У 1989 р. реабілітований.

Основні праці: О приложении одной теоремы С. Arzela к обобщению критерия Bendickson'a, касающегося равномерной сходимости последовательности функций // Университетские известия. — К., 1918. — Т. 3—4. — С. 1—10 (у співавт.); Ueber eine System linearer Gleichungen mit unendlich vielen Unbekannten // Зап. мат. кабинета Крым. ун-та. — Симферополь, 1921. — Т. 2. — С. 155—208; Sur l'application d'analyse de fonctions à une infinité des variables aux problèmes d'extrémum // Там само. — С. 215—218; Вариационное исчисление: курс лекций. — Томск, 1929. — 294 с.

Література: Лев Александрович Вишневский: Биография, указатель трудов Л. А. Вишневого. — Томск, 1999. — 28 с.; Профессора Томского университета. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1998. — Т. 2. — С.92—97.

* На бланку: Декан Физико-Математического факультета Таврического Университета.

** Так у документі. Правильно: Вишневский.

Федір Кіндратович Вовк (1847—1918)¹

В. І. Вернадський — Ф. К. Вовку

№ 105

28 листопада 1914 р., Петроград

Петроград, 28.ХІ.[1]914

Многоуважаемый Феодор Кондратьевич,

Звонил к Вам вчера и просил мне позвонить, когда придете. Но до сих пор не было звонка в телефон, и потому пишу эти несколько строк. Я очень был бы рад, если бы Вы завтра вечером зашли ко мне, в 8 часов вечера. Хотелось бы поговорить². Будут у меня общие знакомые.

Всего лучшего.

Ваш *В. Вернадский*

Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 1, оп. 8, спр. 14, арк. 1. Листівка.*

№ 106

17 лютого 1915 р., Петроград

Петроград, 17.ІІ.[1]915

Глубокоуважаемый Феодор Кондратьевич,

Д[олжно] б[ыть], через Вас я получил Материалы для этногр[афии] России I—II³. Очень Вас благодарю и прошу передать благодарность Музею, если они присланы им.

Ваш *В. Вернадский*

Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 1, оп. 8, спр. 14, арк. 2. Листівка.

* Адреса на звороті: Е[го] в[ысоко]р[одию] Федору Кондратьевичу Волкову. Петроградская сторона. Зверинская ул., 42. Здесь.

№ 107

31 жовтня 1915 р., Петроград

Петроград, 31.X.[1]915 г.*

Глубокоуважаемый Феодор Кондратьевич,

Посылаю Вам письмо Грушевского⁴. Как только выяснится у нас, какие шаги мы сможем предпринять, немедленно извещу Вас. Я переговорил с А. А. Шахматовым⁵ и думаю, что со стороны Академии не удастся ничего сделать, но полагал бы правильным предпринять шаги в Гос[ударственного] Сов[ета] группе**.⁶

Боюсь, что прогноз не очень благоприятен. Но мне кажется, что надо добиваться и при этом случае.

Ваш *В. Вернадский*P.S. Для разговора о мамонтах⁷ — созвонюсь на этих днях.

Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 1, оп. 8, спр. 14, арк. 3.

№ 108

1 липня 1917 р., [Петроград]***

I.VII.[1]917

Многоуважаемый Феодор Кондратьевич,

Посылаю Вам с благодарностью №№ газет⁸. Все это время много приходится иметь дела с украинск[им] вопр[осом]⁹. Когда-нибудь при случае поговорим. Уезжаю на днях в Шишаки¹⁰.

Ваш *В. Вернадский*

Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 1, оп. 8, спр. 14, арк. 4.

Коментарі

¹ *Вовк (Волков) Федір (Хведір) Кіндратович (псевд.: Кондратович Ф., Лупулеску, Сір-ко, Яструбець, Th. V., LBC, Новостроенко та ін.; 1847—1918)*, антрополог, етнолог, археолог, громадський діяч. Навчався на природничому відділенні фізико-математичного факультету у Новоросійському університеті в Одесі, у 1867 р. перевівся до Київського університету, який закінчив у 1871 р. У 1874—1876 рр. помічник ревізора у Київській контрольній палаті. Член Південно-Західного відділення Російського географічного товариства. Один із організаторів одноденного перепису населення Києва 1874 р. і III Археологічного з'їзду того ж року. У 1875—1876 рр. разом із В. Б. Антоновичем брав участь у роботі археологічної експедиції Київською та Волинською губерніями, збирав фольклорний та етнографічний матеріал.

* На бланку: Геологический и Минералогический музей имени Императора Петра Великого Императорской Академии Наук.

** Так в оригіналі.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

У 1876 р. виїхав за кордон, щоб допомогти М. П. Драгоманову у Женеві налагодити видання журналу. Відкрив українську друкарню у Відні, публікував заборонені царською цензурою вірші і мистецькі твори Т. Шевченка, у 1876 р. здійснив видання «Кобзаря» у Празі. Емігрував через переслідування з боку уряду за діяльність у Київській Громаді. Жив у Румунії, з 1883 р. у Женеві, з 1887 р. у Парижі, де навчався в Антропологічній школі при Сорбонні.

На початку 1890-х років, поглиблено зайнявшись етнографією, антропологією та археологією, поступово відійшов від визвольного руху, проте до кінця життя брав участь в українському громадському житті. Наприкінці 1890-х років за наукові успіхи отримав від Паризького антропологічного товариства велику медаль П. Брока та річну премію Годара. У 1900 р. допомагав в облаштуванні археологічного відділу Всесвітньої виставки у Парижі. У 1902—1905 рр., на запрошення І. І. Мечникова та М. М. Ковалевського, викладав слов'янську та порівняльну етнографію, антропологію і археологію у Російській Вищій школі суспільних наук у Парижі.

Переїхав до Петербурга (1905), де отримав посаду зберігача у Російському музеї. Пропрацював там 12 років, збираючи етнографічний побутовий матеріал слов'янських народів.

У 1906—1907 рр. один із організаторів і викладачів Вільної вищої школи ім. П. Лесгафта та Педагогічної академії Ліги освіти у Петербурзі (1907—1912). З 1907 р. приват-доцент, потім доцент та доктор *honoris causa* кафедри географії Петербурзького університету, голова Антропологічного товариства, дійсний член російських Антропологічного і Географічного товариств, заступник голови Товариства допомоги бідним студентам ім. Т. Шевченка у Петербурзі. Член Паризького антропологічного товариства, Празького наукового товариства, НТШ у Львові.

З 1911 р. голова Російського антропологічного товариства, очолював редакцію «Ежегодника Русского антропологического общества», організовував український відділ в експозиції Російського музею у Петербурзі. Один із фундаторів часописів «Матеріали до українсько-руської етнології» та «Етнографічний збірник». Уперше здійснив дослідження України в аспекті історико-етнографічного районування. Брав участь у підготовці до друку одного з перших російських видань, що синтезують знання з українознавства, — двотомної колективної праці «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (Пг., 1914—1916). За опубліковані у ній розділи «Этнографические особенности украинского народа» і «Антропологические особенности украинского народа» отримав велику золоту медаль ім. П. П. Семенова-Тян-Шанського Російського географічного товариства і звання доктора *honoris causa* з антропології і етнографії від Петербурзького університету.

29 листопада 1916 р. французький уряд нагородив Ф. К. Вовка орденом Почесного Легіону, бажаючи підкреслити цим значення розвитку наукових зв'язків між Росією та Францією. 19 жовтня 1917 р. Вчена рада Київського університету обрала його завідувачем кафедри географії та етнографії. По дорозі до Києва захворів на запалення легень і 29 червня 1918 р. помер у м. Жлобині під Гомелем.

Наукова і науково-популярна спадщина налічує понад 600 робіт.

Основні праці: *Volkov Th.* 1) Rites et usages nuptiaux en Ukraine // *L'Anthropologie*. — Paris, 1891 — Т. 2. — Р. 160—184; 408— 437; 537—587; 1892 — Т. 3. — Р. 541—588; 2) La Fraternalisation en Ukraine // *Melusine*. — 1891. — Т. 5, № 8; 1894. — Т. 7, № 1; 1895. — Т. 7, № 7; 3) Variations squelettiques du pied chez les primates et dans les races humaines // *Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris*. 5 Série — Paris, 1903. — Т. 4. — Р. 632—708; 1904. — Т. 5. — Р. 1—50; 201—231; 4) Rapport sur les voyages en Galicie Orientale et en Bukovine en 1903 et 1904 // *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*. — Paris, 1905. — Р. 244—289.

Вовк Хв. 1) Передісторичні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві // Матеріали до українсько-руської етнології. — Львів, 1899. — Т. 1. — С. 1—32; с. 211—219; 2) Знахідки у могилах Верем'єм і Стретівки і біля Трипілля // Там само. — 1900. — Т. 3. — С. 1—11; 3) Вироби переднемикенського типу у неолітичних становищах на Україні // Там само. — Львів, 1905. — Т. 6. — С. 1—27; 4) Антропометричні досліді українського населення Галичини, Буковини й Угорщини // Там само. — 1908. — Т. 10. — С. 1—39; 5) Студії з української етнографії та антропології / пер. М. Славинського. — Прага: Український Громадський Видавничий Фонд. — 1927. — 354 с. (перевид. К., 1995); 6) Вироби переднемикенського типу у неолітичних становищах на Україні // Антропологія. Річник Кабінету антропології ім. Ф. Вовка 1927 р. / публ. М. Я. Рудинського. — К., 1928. — С. 1—28.

Волков Ф. К. 1) Задунайская Сечь: По местным воспоминаниям и рассказам // Киевская старина. — 1883. — № 1. — С. 27—66; № 2. — С. 269—300; № 4. — С. 728—773 (підпис. Ф. Кондратович); 2) Сводбарските обреди на славянските народи // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. — София, 1890. — Кн. 3. — С. 137—178; 1891. — Кн. 4. — С. 194—230; Кн. 5. — С. 204—232; 1892. — Кн. 8. — С. 216—256; Кн. 11. — С. 472—510; 3) Старинные деревянные церкви на Волини // Материалы по этнографии России. — СПб., 1910. — Т. 1. — С. 21—44; 4) Этнографические коллекции из бывших российско-американских владений // Там само. — С. 155—200 (вместе с С. И. Руденко); 5) Палеолитическая стоянка в с. Мезине Черниговской губ. // Труды 14-го археологического съезда в Чернигове. — М.: 1911. — Т. 3. — С. 262—270; 6) Палеолит в Европейской России и стоянка в с. Мезине Черниговской губернии // ЗОРСА РАО. — 1913 — Т. 9: Протоколы ОРСА за 1909 год. — С. 299—306; 7) Антропологические особенности украинского народа // Украинский народ в его прошлом и настоящем. — Пг., 1916. — Т. 2. — С. 427—454; 8) Этнографические особенности украинского народа // Там само. — С. 455—647.

Нидерле Л. Человечество в доисторические времена: доисторическая археология Европы и в частности славянских земель / пер. с чеш. Ф. К. Волкова; под ред. Д. Н. Анучина. — СПб.: Л. Ф. Пантелеев, 1898. — XXVII, 655 с.

Література: *Кузеля З.* Памяти Хведора Вовка. — Зальцведель, 1918. — 19 с.; *Стебницький П.* Спомини про Хведора Кіндратовича Вовка // Наша Україна. — 1918. — Ч. 2. — С. 143—148; *Анучин Д. Н.* Ф. К. Волков (1847—1918) // Русский антропологический журнал. — 1923. — Т. 12 (3/4). — С. 78—79; *Вовк Г.* Бібліографія праць Хведора Вовка. 1847—1918. — К., 1929. — 80 с.; *Федір Кіндратович Вовк (1847—1918): дослідження, спогади, бібліографія* / ред. Марко Антонович. — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1997. — 382 с. (Джерела до новітньої історії України, т. 4); *Франко О. О.* Федір Вовк — вчений і громадський діяч. — К., 2000. — 378 с.; *Федір Вовк: сторінки наукової спадщини та бібліографія праць* / уклад. Г. Вовк; передм. Г. Скрипник. — К., 2002. — 107 с.; *Наулко В.* Листування Ф. К. Вовка (Волкова) з російськими вченими // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». — К., 2002. — Вип. 12. — С. 196—199; *Радієвська Т. М.* Роль Федора Вовка у становленні вітчизняного палеолітознавства // Український музей : зб. наук. праць. — К., 2003. — С. 3—58; *Платонова Н. И.* Палеоетнологическая школа в археологии и Ф. К. Волков // Вестник Томского университета. — 2008. — № 315 (октябрь). — С. 96—103; *Франко А. Д., Франко О. О.* Аналіз документів і матеріалів особистого наукового архіву Федора Кіндратовича Вовка // Вісник інституту археології Львівського університету. — Львів, 2011. — Вип. 6. — С. 106—123; *Наулко В. І.* Епістолярна спадщина Ф. К. Вовка — важливе джерело наукових знань // Історія археології: дослідники та наукові центри. — К., 2012. — Вип. 9. — С. 181—185.

² В. І. Вернадський, за його ж згадкою, познайомився з Ф. К. Вовком у 1889—1890 рр., коли працював у Парижі, втім в опублікованому листуванні з дружиною академік жодного разу про нього не згадує. В. І. Вернадський високо оцінював науковий рівень ученого і запросив Ф. К. Вовка до Києва для роботи у Комісії з організації УАН. У щодениках В. І. Вернадського від 1917 р. є лише декілька записів про нього. Так, 5 липня 1918 р. він записав: «Смерть Ф. К. [Вовка] очень тяжела во всех отношениях. Лично глубокопорядочный человек, настоящий ученый, украинец, но не фанатик, влиятельный. Это большая потеря для академ[ической] ком[иссии], т. к. он один из немногих здесь — среди украинцев — людей с европейским ученым кругозором. Знаю еще с Парижа с 1889—1890 года... Умер в дороге». (*Вернадский В. И.* Дневники: 1917—1921. — К., 1994. — Кн. 1. — С. 115). Наведемо також запис у щоденнику, зроблений під час перебування В. І. Вернадського у Києві наприкінці серпня 1928 р.: «Был в Нац[иональной] библ[иотеке], где видел И. П. Житецкого (отд[ел] рукописей очень слабо развивается, случайный. Библиотека страдает от недостатка средств), затем [видел] Анну Фед[оровну] Вовк (Украинка). [...] Вечером с Липским. [...] Раньше еще днем А. П. [Виноградов] — послал телеграмму о деньгах в Ленинград. Меня всегда удивляло, как мало помогают детям Волкова. Украинское громадянство проявляет здесь свои отрицательные черты» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1926—1934. — М., 2001. — С. 85).

³ Материалы по этнографии России / изд. Этногр. отд. Рус. музея имп. Александра III под ред. Ф. К. Волкова. — СПб., 1910. — Т. 1. — [3], XVII, 215, 7 с.; Пг.: [Т-во Р. Голике и А. Вильборг], 1914. — Т. 2. — [3], VII, 196, 7 с. У 1926—1929 рр. вийшли т. 3 (вип. 1, 2) і т. 4 (вип. 1, 2).

⁴ В. І. Вернадський і М. С. Грушевський познайомилися особисто наприкінці березня 1914 р. у Петербурзі, займаючись справами, насамперед політичними, — їх поєднали пошуки шляхів розв'язання українського питання у Росії, а у цьому контексті — завдання конституційно-демократичної партії як можливої сили для допомоги українському відродженню. З листа Вернадського до дружини у Полтаву від 27 березня 1914 р. дізнаємося, що ввечері напередодні — 26 березня — до нього додому заходив М. С. Грушевський (*Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской: 1909—1940. — М.: Наука, 2007. — С. 186), у листі від 30 березня академік зазначав: «...у меня был целый вечер М. С. Грушевский. Мы с ним очень много и хорошо говорили, и я надеюсь, что у нас завязалась связь надолго» (Там само. — С. 187).

Листування В. І. Вернадського з М. С. Грушевським охоплює незначний період (1915—1917). Можливо, йдеться про лист із Казані, опублікований у: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 751—752. Якщо це той самий лист, датування його можна було б уточнити, — не пізніше 31 жовтня 1915 р.

У листі до Ф. К. Вовка, очевидно, йдеться про спроби посприяти пом'якшенню долі М. С. Грушевського, якого у грудні 1914 р. заарештували у Києві, звинуватили в австрофільстві та причетності до Легіону Українських січових стрільців і заслали до Сибірска, потім до Казані. Група вчених на чолі з В. І. Вернадським звернулася до міністра внутрішніх справ із проханням про переведення М. С. Грушевського під нагляд поліції до Москви (див. згаданий том листування. — С. 766—767).

⁵ Шахматов Олексій Олександрович (1864—1920), мовознавець, славіст, основоположник історичного вивчення російської мови, академік Петербурзької АН (з 1899 р.). Досліджував давньоруську літературу, руське літописання, проблеми руського та слов'янського етногенезу, заклав основи давньоруської текстології як науки. Член Державної ради Російської імперії (1906—1911). Член ЦК кадетської партії. У 1906 р. обраний головою Відділення російської мови та словесності Петербурзької АН (РАН) (1906—1920); під його керівництвом виходило «Полное собрание русских летописей»

та було підготовлено багатотомну «Энциклопедию славянской филологии». З 1910 р. професор Петербурзького університету, завідувач кафедри російської мови. У 1918 р. директор бібліотеки Другого Відділення РАН.

⁶ Йдеться про академічну групу Державної ради, членом якої В. І. Вернадський був у ці роки.

⁷ Ймовірно, В. І. Вернадський обговорював із Ф. К. Вовком якісь висновки щодо стратиграфії для статті після відвідання влітку 1915 р. розкопок Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки у Лубенському повіті на Полтавщині на запрошення археологічної експедиції під керівництвом В. М. Щербаківського. Стаття «О результатах раскопок в с. Гонцы Лубенского уезда и материалы к ней 1914—1915» збереглася у його архіві і була вперше опублікована у 2008 р. Див.: В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. — Полтава, 2008. — С. 108—124. Згадуючи у серпні 1937 р. про Полтавський музей під час перебування у Полтаві з кінця 1917 до літа 1918 р., В. І. Вернадський записав: «[Один из] местных земцев-хлеборобов по фамилии как будто Клименко (у меня записано), владелец имения, где находятся Гонцы, подарил музею участок земли, чтобы сохранить эту палеолитическую стоянку. Он произвел новые раскопки, и я сделал с ним и с Олеховским двухдневную, кажется, поездку в Лубны и в Гонцы. [...] В Лубнах я смотрел моренные отложения (две морены), в Гонцах раскопки чрезвычайно интересны. Для меня ясно, что мамонтовые бивни и кости были искусственно собраны человеком. Мне помнится, что описание этого разреза было мной оставлено в Полтавском музее» (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 4, арк. 249—250). Докладніше див.: *Гавриленко І., Кигим С.* Участь В. І. Вернадського в дослідженнях Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки // В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. — Полтава, 2008. — С. 125—143; а також коментарі до републікації статті В. І. Вернадського «Про результати розкопок в селі Гінці Лубенського повіту» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 2: Вибрані праці. — К., 2011. — С. 310—314) і *Гавриленко І. Н.* Участие Владимира Вернадского в исследованиях Гонцовской палеолитической стоянки // *История археологии: личности и школы: Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки* (Киев (5—8.10.2010)). — СПб.: Нестор-История, 2011. — С. 134—140.

У 1908 р. Ф. К. Вовк відкрив Мізинську палеолітичну стоянку, а з 1909 р. постійно, з невеликими перервами, проводив там розкопки зі своїми учнями П. Єфименком, Л. Чикаленком, В. Сахаровим, С. Руденком, А. Носовим, Б. Крижанівським, П. Семеновим, В. Шульгіним, М. Рудинським. Результатом розкопок стали не лише унікальні вироби з бивня мамонта, але й прикраси, численні кістяні і крем'яні знаряддя. Див.: *Франко О. О.* Федір Вовк — вчений і громадський діяч. — К., 2000. — С. 236. В. І. Вернадський запрошував Ф. К. Вовка до Шишаків у 1915 р., проте той не зміг приїхати, — «однак він послав Левка Чикаленка на розкопки до Гінців» (Там само. — С. 120).

⁸ Незрозуміло про які газети йдеться.

⁹ Очевидно, йдеться про дискусію кадетів із представниками ліберальних українських політичних кіл щодо політичної автономії України у Російській республіці. Теоретики кадетів наголошували, що лозунги «федералізму», «федеративної республіки» приведуть до повного розпаду Росії як єдиної держави. До середини 1917 р. кадети встигли посваритися з багатьма національними буржуазними партіями, у т. ч. з фінляндськими і українськими, з питання стосовно національних відносин. Політична лінія керівництва Партії народної свободи у національному питанні приводила до все більших розбіжностей між ЦК і представниками окраїн, які відстоювали принцип суверенітету своїх етнічних територій. Резолюція VIII з'їзду партії (9—12 травня 1917 р.) обіцяла надання губернським або обласним органам самоврядування ав-

тономних прав у господарських і культурних питаннях, але за умови збереження за центральною владою права контролювати відповідну діяльність цих органів аж до скасування прийнятих ними постанов. Кардинальне вирішення питань національно-державного переустрою кадетське керівництво традиційно відкладало до Установчих зборів. Через неприхильне ставлення кадетів до «українського питання» багато їх з українських губерній залишили або призупинили членство у партії.

Створення Центральної Ради, проголошення 23 червня I Універсалу, у якому була задекларована автономія України у складі Росії, негативно оцінювалися кадетами як події незаконні, небезпечні для цілісності Росії. 1 липня 1917 р. ЦК кадетської партії на своєму засіданні проголосував за вихід з уряду на знак протесту проти угоди Тимчасового уряду з Центральною Радою (угода передбачала надання Україні деяких прав автономії). Кадети — члени коаліційного кабінету (міністр народної освіти О. Мануйлов, міністр державної опіки Д. Шаховської, міністр фінансів А. Шингарьов) подали у відставку відповідно до прийнятого ЦК рішення.

IX з'їзд кадетської партії (23—28 липня 1917 р.) вніс зміни у програму, визнавши принцип культурно-національної автономії. Однак у резолюції була підкреслена прихильність партії до принципів збереження державної єдності. Врегулювати взаємовідносини Росії з Польщею та Фінляндією, на думку кадетів, мали б Установчі збори. Щодо українського питання, то було вирішено створити комісію з членів ЦК і представників губернських комітетів партії. Стосовно участі представників партії у Центральній Раді, — визнавалася можливою участь партійних організацій від тих губерній, комітети яких вважають необхідною таку участь, насамперед Київський обласний комітет, але роботу членів партії у Генеральному секретаріаті визнано неприпустимою. Див.: *Брейар С. 1) Украина, Россия и кадеты // In memoiam: Исторический сборник памяти Ф. Ф. Перченка. — М.: СПб., 1995. — С. 350—361; 2) Партия кадетов и украинский вопрос (1905—1917) // Исследования по истории Украины и Белоруссии. — М., 1995. — Вып. 1. — С. 89—110; Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец XIX — начало XX века). — М.: Ин-т славяновед. РАН, 2003. — 287 с.; Балтовский Л. В. Политическая доктрина конституционных демократов. — СПб.: СПбГАСУ, 2009. — 245 с.; Шербін Л. В. 1) Ставлення кадетів до української державності в період Центральної Ради (березень — липень 1917 р.) // Схід. — 2005. — № 5. — С. 44—49; 2) Українське питання в діяльності Конституційно-демократичної партії Росії (1905—1918). — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2011. — 247 с.; 3) Полеміка в Партії народної свободи щодо Української Держави 1918 р. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. — 2012. — Вип. 21. — С. 89—96; Іваницька С. Чернігівські ліберали та центральні структури Партії народної свободи (жовтень 1905 — лютий 1917 р.): від взаємодії до конфлікту // Сіверянський літопис. — 2013. — № 3. — С. 45—60.*

Щодо позиції В. І. Вернадського наведемо, наприклад, рядки з його листа до дружини від 17 липня 1917 р. з Шишака: «Украинский вопрос здесь не стоит очень остро, и, по-моему, он на перепутье. Еще не определилось направление жизни. Его трудности начнутся в дальнейшем, даже если украинская автономия и осуществится в широком масштабе. Для меня это совсем нелепо». Див. цей лист у кн. 2 цього видання.

¹⁰ На дачі у Шишаках В. І. Вернадський з 1916 р. опрацьовував теоретичні основи формування нової наукової галузі — біогеохімії. Влітку 1917 р. у Шишаках він почав писати книгу про роль живих організмів у геологічній історії Землі. Приїхав до Шишаків 5 липня і за місяць планував повернутися до Петрограда. Див.: *Вернадський В. И. Письма Н. Е. Вернадской, 1909—1940. — М.: Наука, 2007. — С. 208, 214.* 9 серпня 1917 р. В. І. Вернадський почав виконувати обов'язки товариша міністра народної освіти у Тимчасовому уряді.

Цікаво, що Ф. К. Вовк із сім'єю відпочивав у Шишаках у травні — червні 1916 р. Див.: *Франко О. О. Федір Вовк — вчений і громадський діяч. — К., 2000. — С. 120.*

Аркадій Вікторович Вознесенський (1864—1936)¹
Олександр Дмитрович Кисельов (1867—1926)²

А. В. Вознесенський — В. І. Вернадському

№ 109

15 грудня 1920 р., [Сімферополь]*

12.15.[19]20 г.**

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Только что получены надежные сведения о состоявшемся решении освободить Киселева и меня. Но Эрнста³ решено оставить, [т. е.] передать Особой Чрезвычайной Комиссией⁴. Нужны экстренные меры ходатайства о его освобождении. Надо [сыскать] людей из [сидевших ранее], могущих оказать воздействие на Ч.К. [Надо спешить].

Искренно уважающий

*А. Вознесенский****

[...]

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 355, арк. 2.

№ 110

3 лютого 1921 р., [Сімферополь]****

3 февраля 1921 г.

Академику В. И. Вернадскому

В Феодосии проживает уже 4-й год заслуженный профессор Московского Университета Витольд Карлович Цераский^{*****}, прикованный к стулу тяжелой сердечной болезнью. Все взятое с собою проедено, никаких средств для жизни у него нет, а в виде пенсии он получает только фунт хлеба в день на себя лично. Между тем, необходимо кормить, не говоря уже о прочем, не только больного, но и его постоянную сиделку — племянницу. Жена больного, Лидия Петровна, несмотря на свои 65 лет, бьется как рыба об лед, добывая тяжелым учительским трудом кусок хлеба и топлива, без которого В. К. должен погибнуть.

Нельзя ли сделать чего-нибудь для В. К. и Л. П., так много сделавших для России и науки и остающихся без всякой помощи в такое тяжелое время. Нужна скорая помощь.

Проф. *А. Вознесенский*

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі.

*** На звороті позначено: «Спешно. Ректору Ун[иверсите]та В. И. Вернадському».

**** Місце написання листа встановлено за адресою на бланку: Таврический университет. Кабинет метеорологии и климатологии. Симферополь, Губернская, 22.

***** Тут і далі у документі — так в оригіналі. Правильно: Цераский.

Адрес Церасских — Феодосия, Католическая ул., № 5.

Личная просьба больного В. К. Церасского — прислать ему новые книги и журналы, преимущественно по астрономии. Следовало бы эту просьбу передать в Пулково и Москву.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 355, арк. 3—3 зв.

№ 111

[1921 р., Сімферополь]*

[...] на что-нибудь другое, кроме присылки средств с хорошо знакомым своим лицом. За Н. Г. Попова⁶ я ручаюсь, но боюсь, что если бы Вы даже добыли денег, этого в неделю сделать нельзя. Впрочем, все это [важнее] Вам, я могу только предложить свои личные и моих сотрудников услуги по** части. Работы хватит на 2—3 месяца [только] в поле, да около того же в кабинете.*** [приходится] от 3 до 5 сотрудников. [Подвал имеется], [устройство] особых забот не потребует. [Переезды] придется оплатить, равно как и содержание, так как [на месте даже] хлеба нет, и уже теперь он здесь от 2800 до 4000 р[уб.] за фунт.

Затем позвольте беспокоить Вас еще одной [попутной] справкой. Приборы, о которых я прошу, за исключением хронометра, были мне переданы Магнитной Комиссией⁷ (не знаю, кто теперь ее председатель и секретарь, ранее [последним был] Дмитрий Александр[ович] Смирнов⁸ из Г.Ф.О.⁹) для магнитных работ на Енисее в 1915 году. Они остались в Иркутской обсерватории так же, как и мои книги, около 60 [пудов весом] в 10 [ящиках], и мое личное имущество. Университет предлагает мне поехать за ним. Не знаю, насколько это исполнимо теперь. Не дадите ли Вы мне совет в этом [отношении], и если это вещь исполнимая, то нельзя ли получить сверх университетских [полномочий] и командировку Академии за приборами, ей принадлежащими?

Наконец и 3-я усердная просьба. В 1917 году летом мною были переданы для напечатания в «Трудах Комиссии по изучению оз[ера] Байкал» ак[ад.] Насонову¹⁰ и в «Записках по гидрографии»**** рукопись с [чертежами] о температуре воды в Байкале¹¹. Оба обещали мне напечатать эту статью в конце 1917 года. Я до сих пор не знаю о судьбе этой статьи, так как в «Записках по гидрографии» ее нет, Трудов же Комиссии по Байкалу здесь нет до сих пор, хотя 1-й [выпуск], в котором она (эта статья) должна была быть напечатана, уже вышел¹².

Не будете ли добры навести справку об этой статье и, если она отпечатана, то попросить выслать мне авторских оттисков статьи.

* Лист не має початку. Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** Далі одне слово нерозбірливо. Можливо, магнитной.

*** Далі одне слово нерозбірливо.

**** Далі прізвище нерозбірливо. Можливо, Советову.

Вообще мне интересно было выяснить мое положение в качестве члена тех Комиссий Академии, в которых я числился членом в мою бытность директором Иркутской обсерватории. Если я и до сих пор числюсь в них, то, быть может, Академия нашла бы возможность высылать мне хотя бы те издания, которые сколько-нибудь касаются моей компетенции. При настоящем книжном голоде был бы очень обрадован таким*. Еще весной я начал лекции и теперь считаю себя оседлым симферопольцем, Губернская, 22. Вспоминаю Вас [всегда] с большой искренней признательностью, прошу принять мои усердные пожелания всего лучшего.

Ваш *А. Вознесенский*

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 355, арк. 5—6 зв.

А. В. Вознесенский і О. Д. Кисельов — В. І. Вернадському

№ 112

[Перша половина грудня 1920 р., Сімферополь]**

Ректору Университета В. И. Вернадскому
Госпитальная, д. 18, Машковцевой

Я и пр[оф.] А. Д. Киселев сидим в Литовск[их] казармах, комн[ата] №.***

Не откажите прислать нам хлеба и по бутылке чаю с молоком или вообще съестного.

А. Вознесенский
*А. Киселев*****

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 355, арк. 1—1 зв.

Коментарі

¹ *Вознесенский Аркадій Вікторович (1864—1936)*, геофізик, кліматолог, картограф, заслужений діяч науки і техніки РСФРР (з 1934 р.). Після закінчення гімназії переїхав до Петербурга, де вступив в університет на природниче відділення фізико-математичного факультету (1882). У 1888 р. закінчив Петербурзький університет зі ступенем кандидата наук. У 1889 р. старший обчислювач у Головній фізичній обсерваторії, тоді ж обраний дійсним членом Географічного товариства. З 1890 р. старший спостерігач у Тифліській обсерваторії. Директор Іркутської магнітно-метеорологічної обсерваторії у 1895—1917 рр. З 1917 р. служив у Центральному управлінні морського транспорту завідувачем Гідрометеорологічної служби Каспійського моря. З 1919 р.

* Далі одне або два слова нерозбірливо. Можливо, вниманием.

** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

*** В оригіналі номер не вказано.

**** Рукою В. І. Вернадського нижче тексту позначено: «Штернберг».

завідувач Гідрометеорологічної служби Чорного і Азовського морів. Ординарний професор метеорології і кліматології Таврійського університету. Помічник завідувача Центрального гідрометеорологічного бюро (1922). Завідувач відділу сільськогосподарської метеорології в Інституті дослідної агрономії (1928). Старший сейсмолог і консультант у Сейсмологічному інституті АН СРСР. У Гідрологічному інституті працював з 1930 р. і до останніх днів життя, поєднуючи цю роботу з працею в академічному інституті. Член Російського географічного товариства (з 1887 р.). Наукові праці охоплюють проблеми кліматології, метеорології, гідрології, сейсмології, магнетизму, картографії Сибіру, Криму, Каспійського, Чорного, Азовського морів, озера Байкал, Кавказу, Середньої Азії, України, а також Арктики.

Основні праці: *Очерк климатических особенностей Байкала*. — Спб., 1908. — XXXIII, 4, 443 с.; *Магнитные наблюдения на озере Байкал*. — Спб., 1909. — 39 с.

Література: Аркадій Викторович Вознесенский // *Бюллетень Арктического института СССР*. — 1936. — № 6. — С. 259—260; *Григорьева А. Г.* А. В. Вознесенский и значение его работ для развития отечественной географии : автореф. дисс. ... канд. географ. наук. — Л., 1952. — 14 с.; *Єна В. Г.* Вознесенский А. В. (11(23).03.1864 — 31.01.1936) // *Енциклопедія Сучасної України*. — К., 2006. — Т. 5. — С. 32.

² Кисельов Олександр Дмитрович (1867—1926), фахівець у галузі кримінального права та кримінального судочинства, професор. У 1886—1890 рр. навчався на юридичному факультеті Харківського університету. У 1891 р. стипендіат при Харківському університеті для підготовки до професорського звання на кафедрі кримінального права і кримінального судочинства. У 1894 р. витримав магістерський іспит, прочитав дві пробні лекції, після чого став приват-доцентом цієї кафедри. У 1901 р. у Київському університеті подав до захисту, а у 1903 р. успішно захистив магістерську дисертацію «*Психологическое основание уголовной ответственности*». Екстраординарний професор кафедри кримінального права і судочинства. У 1910 р. вперше у Російській імперії почав викладати курс криміналістики. У 1913 р. подорожував Німеччиною, Австрією, Швейцарією, Францією, де особисто зустрічався з проф. Ф. фон Лістом, д-ром Р. Гейндлем, проф. Г. Гроссом. Через жовтневий переворот 1917 р. вимушено виїхав із Харкова і продовжив читати курс кримінального права та судочинства на юридичному факультеті Таврійської філії Київського університету у Криму. У кінці 1920 р. заарештований. Після звільнення повернувся до Харкова, де у 1920—1925 рр. очолював кафедру кримінального права у Харківському інституті народного господарства.

³ Ернст Микола Львович (1889—1956), історик, архівіст, бібліотекар, музейний діяч, кримиознавець та археолог Криму. У 1938 р. заарештований та засуджений до восьми років позбавлення волі за звинуваченням у шпигунстві на користь Німеччини, «германофільській пропаганді в кримській науці», чому сприяло також німецьке походження, — його предки приїхали в Україну на початку XIX ст., а українське громадянство він прийняв у 1918 р. Покарання відбував у Горьківській області, де працював лісорубом. У 1948 р. знову засуджений до п'яти років заслання до табору у Кемеровській області. У 1956 р. М. Л. Ернстові дозволили повернутися до Криму, однак вже з квитком на Сімферополь він помер від інфаркту у м. Прокоп'євську Кемеровської області. Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2011. — С. 162—166.

⁴ Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією і саботажем при РНК РСФРР, ВНК, у 1917—1922 рр. державно-політичний каральний орган уряду більшовиків. ВНК проводила масові позасудові репресії, в основному за класовим та ідеологічним принципом, впровадила масовий «червоний терор». Упродовж

1918—1922 рр. проводила на території України та поза її межами спецоперації з ліквідації діячів УНР та повстанського антибільшовицького руху.

⁵ Мається на увазі Цераський Вігольд Карлович (1849—1925), астроном, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1914 р.). У 1867 р. закінчив гімназію і вступив до Московського університету на фізико-математичний факультет. Після закінчення курсу у 1871 р. залишений при університеті і призначений позаштатним асистентом в астрономічну обсерваторію; у 1878 р. астроном-спостерігач. З 1883 р. почав викладацьку діяльність в університеті. З 1888 р., після захисту докторської дисертації «Астрономічний фотометр і його застосування», професор. З 1891 р. завідувач Московської університетської обсерваторії. У 1891—1903 рр. здійснив перебудову обсерваторії та оснастив її новим сучасним обладнанням. У 1901 р. входив до складу комісії, обраної Радою Московського університету для розгляду реформ, необхідних в університетах; у 1904—1905 рр., у скрутних обставинах, очолював комісію Ради у справах студентських установ; дуже гостро відреагував на розгром Московського університету, здійснений міністром Кассо у 1911 р. У зв'язку з погіршенням здоров'я у 1916 р. змушений залишити посаду директора обсерваторії і виїхати до Криму, до Феодосії. Один з піонерів застосування фотографії в астрономії, заснував московську школу астрофотометрії. Член Московського математичного товариства та почесний член Московського товариства природознавців. Паралельно з викладацькою роботою в університеті активно виступав з публічними лекціями у Політехнічному та Історичному музеях перед учнями гімназій і шкіл. Багато його статей, присвячених популяризації астрономічних знань, публікувалися в журналах «Мир Божий», «Русская мысль», «Научное слово», «Русский астрономический календарь». На честь Цераського названа мала планета 807 Ceraskia.

⁶ Особу встановити не вдалося.

⁷ Очевидно, йдеться про Магнітну комісію, створену у 1908 р. Петербурзькою АН, на чолі з акад. Михайлом Олександровичем Рикачовим (1840/1841—1919).

⁸ Мається на увазі Д. О. Смірнов (1875—1933), геофізик, магнетолог. Секретар Магнітної комісії, співробітник Павлівської магнітної обсерваторії.

⁹ ГФО, Головна фізична обсерваторія, найстаріша метеорологічна установа Росії, що займається дослідженнями в області кліматології, динамічної метеорології, аерології, актинометрії, а також низкою напрямів фізики атмосфери. У 1924 р. перейменована у Головну геофізичну обсерваторію (ГГО). У 1949 р. Головній геофізичній обсерваторії з нагоди її 100-річчя було присвоєне ім'я О. І. Воєйкова.

¹⁰ Насонов Микола Вікторович (1855—1939), зоолог. Закінчив курс на природничому відділенні фізико-математичного факультету Московського університету (1879) і був затверджений асистентом Зоологічного музею (1878—1880). Професор кафедри зоології Варшавського університету. У 1906 р. обраний ординарним академіком Петербурзької АН (член-кореспондент з 1897 р.). Директор Зоологічного музею РАН (1906—1921), Лабораторії експериментальної зоології АН СРСР (1921—1931) та лабораторії Інституту цитології, гістології та ембріології АН СРСР (1934—1939). Наукові праці стосуються анатомії круглих черв'яків, гістології комах взагалі, морфології і систематики мурах і віялокрилих тощо. Згодом повністю присвятив себе вивченню морфології, систематики і фауністики диких баранів Євразії. Ініціатор фундаментальної праці «Фауна Росії і суміжних країн», що видавалася Академією наук під його редакцією, переважно за колекціями Зоомузею РАН (згодом «Фауна СРСР»; під його редакцією вийшло 25 книг). Ініціатор комплексного вивчення Байкала (1916).

¹¹ Відома його більш рання стаття з цієї тематики: *Вознесенский А. В. Очерк климатических особенностей Байкала // Дриженко О. К. (ред.). Лоция и физико-географический очерк озера Байкал. — СПб.: Изд-во Главн. Гидрограф. Управления, 1908. — С. 173—329.*

¹² Рукопис не надруковано.

Олексій Йосипович Войнар (1904—1963)¹

О. Й. Войнар — В. І. Вернадському

№ 113

7 вересня 1940 р., Сталіно

Высокоуважаемый Владимир Иванович!

Приношу глубокую благодарность за любезно высланную Вами статью «О правизне и левизне»², которую я прочел с исключительным интересом. Некоторые вопросы, возникшие у меня в связи с преимущественной левизной веществ, входящих в состав протоплазмы, позволю себе задать при свидании с Вами, если Вы позволите.

Я предполагал провести лето в Вашей лаборатории, как было условлено с проф. С. А. Боровиком³, исследуя спектрографически на *Sr* и *Ba* подготовленные мною пробы золы артерий животных и человека разных возрастов. Но в день отъезда, садясь в поезд, я сломал ногу и теперь смогу приехать лишь зимой (декабрь-январь). Быть может, это даже к лучшему, т. к. к этому сроку будет накоплено больше проб золы для исследования, а также будет закончено изучение распределения титана в организме в онтогенезе (II сообщение).

Результаты этой работы было бы очень желательно доложить в Вашей лаборатории, чтобы получить направление дальнейших исследований.

Желаю всего наилучшего. С совершенным почтением.

Глубоко уважающий Вас *А. Войнар*

7.IX.1940 г.

Сталино, Донбасс.

Медицинский институт. Кафедра биохимии.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 357, арк. 1—2 зв.

Коментарі

¹ *Войнар Олексій Йосипович (1904—1963)*, фізіолог, біохімік. Закінчив Одеський медичний інститут (1925). Працював доцентом кафедри біохімії цього інституту. У 1932 р. організував і очолював до кінця життя кафедру біохімії у Сталінському медичному інституті. Головний редактор «Українського біохімічного журналу». Наукові дослідження зосереджено на вікових змінах та статевих відмінностях мікроелементного складу органів та тканин; впливі мікроелементів на ріст та розвиток, кровоутворення, діяльність ендокринних залоз, активності ферментної системи та синтезі вітамінів.

Основні праці: Биологическая роль микроэлементов в организме животных и человека. — М.; «Знание» 1953, 1960; Значение микроэлементов в организме человека и животных. — М.; «Сов. наука» 1955; Микроэлементы в эксперименті та клініці. — Дробич, 1959 (у співавт.).

Література: Памяти Алексея Иосифовича Войнара // Вопросы медицинской химии. — 1964. — Т. 10, № 3; Войнар Алексей Иосифович : к 100-летию со дня рождения // Архив клинической и экспериментальной медицины. — 2004. — Т. 13, № 1—2; Войнар Олексій Йосипович // Енциклопедія Сучасної України. — Т. 5: Вод—Гн. — К., 2006. — С. 39.

² *Вернадский В. И.* Проблемы биогеохимии. Вып. 4. О правизне и левизне (Из доклада в Обществе испытателей природы в Москве 25 окт. 1938 г.) / АН СССР. — М.; Л., 1940. — 16 с.

³ Боровик Станіслав Антонович (1882—1958), фізик, фахівець у галузі спектроскопії, доктор фізичних і технічних наук, професор (з 1935 р.). У 1923—1932 рр. працював у Державному радієвому інституті, одночасно викладав фізику у ленінградських вишах. У 1935—1943 рр. працював у БІОГЕЛ АН СРСР, згодом очолював лабораторію спектрального аналізу Інституту геологічних наук АН СРСР. Сконструював низку приладів і апаратів, у т. ч. вакуумний насос (1912).

Євген Пилипович Вотчал (1864—1937)¹

Є. П. Вотчал — В. І. Вернадському

№ 114

Травень 1892 р., [Москва]*

Май 1892**

Ни жену, ни меня Вы не знаете. Мы Вас почти тоже.

Только слышанное о Вас и о Ваших друзьях имело в себе ряд черт людей, общению с которыми мы всегда рады. Это заставляло еще при варшавских планах переселения снова в Москву мечтать о знакомстве с Вами.

Но для последнего это еще половина [данных]. Целый ряд серьезных обстоятельств может вызывать у Вас нежелание или этого, или вообще нового знакомства.

Иногда попытки неизвестных людей завязать знакомство, очевидно, приобретают характер бесцеремонного посягательства на Ваше время и свободу.

Встретиться нам пока нигде. Всякий из имеющихся способов завязать отношения смущает. Письмо, быть может, странный из них, но оно кажется дающим наибольшие результаты с наименьшими затратами времени и беспокойства с Вашей стороны.

Молчание или указание времени, [когда] мы могли бы не стеснить Вас, думается мне, будет удобнее, чем впечатление неуместности наших притязаний, которое получилось бы у Вас и не ускользнуло бы от нас, если бы явились нежеланными и незванными гостями.

Беспокойство же, причиненное этим письмом, надеюсь, Вы будете добры и простите.

Е. Вотчал

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 370, арк. 1—2.***

Коментарі

¹ *Вотчал Євген Пилипович (1864—1937)*, ботанік, фізіолог рослин. Академік АН УРСР (1921). Працював у Петровській сільськогосподарській академії під керівництвом К. А. Тімірязєва. З 1898 р. професор сільськогосподарського факультету Київського політехнічного інституту. Завідувач кафедри ботаніки Київського медичного інституту. Один із організаторів і співробітників Наукового інституту селекції у Києві. Засновник української школи фізіологів рослин. 5 грудня 1921 р. спільне засідання

* Місце написання листа встановлено за біографією Є. П. Вотчала.

** Дату написано невстановленою особою.

*** На окремому аркуші іншою особою, можливо Н. Є. Вернадською, дописано речення: «Кто это писал, и познакомился ли с ними? Н.».

УАН обрало професора Вотчала дійсним академіком кафедри сільськогосподарської біології. Основні праці присвячені дослідженням руху води у деревах, електрофізіології рослин, фізіології цукрового буряку. Розробив оригінальну методику взяття проб паточки у природних умовах. Встановив залежність смоловиділення від забезпечення дерева вологою. Вивчав асиміляцію CO_2 , анатомічні показники і транспірацію у сільськогосподарських рослин, переважно у цукрових буряків. Створив оригінальну теорію виробничих властивостей цукрового буряку. Один із основоположників фізіології сільськогосподарських рослин: заклав основи польової фізіології, теорії урожайності і посухостійкості. Читав лекції у Київському товаристві природознавців, Сільськогосподарському науковому комітеті, брав участь у створенні Вищих жіночих медичних курсів, Жіночого медичного інституту.

Основні праці: Стан підсочки в лісовому господарстві Північної Америки та Франції і можлива роль підсочної промисловості в лісах України // Вісн. с.-г. науки. — 1923. — [Т.] 2, № 1/2. — С. 13—15.; Полевая физиология (нормальная и патологическая) и физиологическое сортоизучение в селекции // Тр. Науч. ин-та селекции. — 1928. — Вып. 2. — С. 209—236; Распределение сахара в тканях свёклы / Науч. зап. по сах. пром-сти. Агрон. вып. — 1934. — 40, № 2. — С. 34—42; Дослідження з фізіології і фізіологічної технології терпентинної системи // Журн. ін-ту ботаніки АН УРСР. — 1938. — № 16. — С. 87—113 (співавт.); Теорія виробничих властивостей цукрових буряків // Там само. — С. 3—35; Физиология производственных свойств свёклы / Науч. зап. по сах. пром-сти. Агрон. вып. — 1939. — Вып. 3/4. — С. 12—60.

Література: Евгений Филиппович Вотчал: библиогр. указ. — К. : Наук. думка, 1990. — 24 с.; *Вотчал-Словачевська В. Є., Костюк Г. Г.* Євген Пилипович Вотчал. — К. : Наук. думка, 1991. — 152 с.; *Мусатенко Л. І., Мусієнко М. М., Христова Т. Є.* Академік Євген Пилипович Вотчал — засновник прикладної фітофізіології в Україні (до 145-річчя від дня народження) // Український ботанічний журнал. — 2009. — № 6. — С. 864—872; *Григорюк І. П.* Євген Пилипович Вотчал — засновник наукової школи фізіологів рослин і ботаніків // Біоресурси і природокористування. — 2014. — Т. 6, № 5—6. — 2014. — С. 197—202.

Петро Миколайович Врангель (1878—1928)¹

В. І. Вернадський — П. М. Врангелю

№ 115

[Не раніше 4 листопада 1920 р., Сімферополь]*

Глубокоуважаемый Барон Петр Николаевич,

Согласно разрешению, Вами мне данному, позволяю себе обратиться к Вашему Высокопревосходительству непосредственно с этим письмом.

Я прошу Ваше Высокопревосходительство прикомандировать к Таврическому Университету² в мое распоряжение двух талантливых молодых ученых, находящихся сейчас на действительной военной службе.

Один из них — выдающийся физик, ученик профессора И. И. Косоногова³ (Университет св. Владимира в Киеве) Н. П. Рашевский⁴, нижний чин на миноносце [«Жаркий»⁵]. Я его знаю по Киеву, и мне известно мнение о нем как его учителя, проф. И. И. Косоногова, так и других профессоров и его товарищей, и я сам мог оценить его в работе в ученой Комиссии, состоявшей под моим председательством, и сейчас высоко ставлю его научные планы, которые он мне сообщил. Он резко выделяется среди своих сверстников. Такие люди появляются очень редко, и необходимо употреблять все усилия для того, чтобы дать им возможность выявить в жизни сосредоточенные в них дарования. Отмечу как характерное и трогательное проявление отношения к Рашевскому его товарищей по науке, что на днях случайно узнавший о нахождении Рашевского в армии старший его товарищ, молодой физик Киевского Университета, боевой офицер нашей армии, явился ко мне, считая своим долгом осведомить меня, что таких людей, как Рашевский, мало, надо их всячески охранять и выводить из опасности. Он не знал, что я уже виделся и говорил с Рашевским. Таланты действительно редки, и особенно их надо спасать у нас в эту грозную для Родины минуту. Если Университет будет использован и в государственных целях, труд Рашевского может быть мною направлен и в эту сторону.

Другой молодой ученый — подпоручик 6 батареи Дроздовской артиллерийской бригады (1 корпус). Он сын только что скончавшегося профессора астрономии Таврического (раньше Харьковского) Университета, внук и правнук знаменитых астрономов, членов Петербургской Академии Наук, создатель Пулковской обсерватории. Сейчас он — единственный кормилец семьи (мать и юная ее дочь). Семья профессора Струве⁶ понесла тяжкие утраты этим летом — умер от туберкулеза молодой талантливый сын, утонула малолетняя дочь и, наконец, погиб и сам старик. О. Л. Струве⁷, как видно из прилагаемой записки, оставлен был при Харьковском Университете, также по астрономии (4-е поколение), и в боевой обстановке не оставил научной работы — еще летом открыл новую звезду в созвездии Лебедя⁸.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

Я считаю долгом своей совести просить Вас войти в положение семьи Струве и вернуть матери единственного оставшегося сына. Вместе с тем, и здесь, как с Рашевским, мы имеем случай редкой талантливости, требующей бережной охраны с точки зрения роста русской культуры. К тому же семья Струве в течение поколений дала много не только России, но и всему человечеству.

Очень прошу Ваше Высокопревосходительство удовлетворить эти мои ходатайства и велеть известить меня о получении письма. Прилагаю записку о Струве и копию письма ко мне Рашевского⁹.

<В. Вернадский>

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 48—49. Машинописна копія.

Опубл.: *Вернадский В. И.* Дневники: 1917—1921. Январь 1920 — март 1921. — К., 1997. — С. 168—169.

Коментарі

¹ *Врангель Петро Миколайович (1878—1928)*, военачальник, генерал-лейтенант. Закінчив Гірничий інститут у Петербурзі (1901), склав іспит на офіцерський чин при Миколаївському імператорському кавалерійському училищі (1902), закінчив Імператорську військову академію (1910). Учасник російсько-японської війни 1905 р. і Першої світової війни, на початку останньої командував ескадроном у полку П. Скоропадського.

Один із провідників Білого руху. Відкинув пропозицію гетьмана Скоропадського очолити українські збройні сили. Від серпня 1918 р. у Добровольчій армії, командир кінної дивізії, командир кінного корпусу. Командувач Добровольчої армії (грудень 1919 р. — січень 1920 р.). З квітня 1920 р. головнокомандувач Збройних сил Півдня Росії, засновник уряду Півдня Росії.

П. М. Врангель уважав, що майбутня Росія повинна стати добровільною федерацією народів колишньої царської імперії. Обстоював право на незалежність Польщі та України.

У листопаді 1920 р. вирішив евакуювати армію. До Константинополя було вивезено 145 000 осіб, серед яких військових — близько 70 тис.

В еміграції став на чолі Російського загальновійськового об'єднання. Помер у Брюсселі, похований у Белграді, у церкві Святої Трійці.

Література: Врангель Петро Миколайович / Енциклопедія Сучасної України. — режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=29962. — Назва з екрана.

² 19 вересня 1920 р. від тифу помер перший ректор Таврійського університету Р. І. Гельвіг. 28 вересня 1920 р. новим ректором обрано акад. В. І. Вернадського. Цього листа до барона П. М. Врангеля В. І. Вернадський написав після отримання ним звістки від М. П. Рашевського. У 1921 р. В. І. Вернадський цікавився долею М. П. Рашевського у листі до Б. Л. Лічкова від 28 квітня 1921 р. з Петрограда: «Есть ли у Вас какие известия о Рашевском? Я видел его за неделю до изменения положения в Симферополе. Он был полон научных исканий» (Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым (1918—1939). — М., 1979. — С. 21; Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 516).

³ Косоногов Йосип Йосипович (1866—1922), фізик, геофізик, метеоролог. Академік ВУАН (з 1922 р.). Екстраординарний професор кафедри фізики (1901), ординарний професор (1904) Київського університету. Керував Метеорологічною обсерваторією та Придніпровською метеорологічною мережею (1895—1902). Член Комісії з вироблення законопроекту про заснування УАН (1918).

⁴ Рашевський Микола Петрович (1889—1972), біофізик, далекий родич В. І. Вернадського. Закінчив Київський університет. У 1919 р. працював у Комісії для вивчення продуктивних сил України УАН, де й познайомився з В. І. Вернадським. Восени 1919 р. мобілізований до армії генерала А. І. Денікіна. Служив на півдні Росії, на Кавказі та у Криму. Евакуювався у листопаді 1920 р. з Криму разом із військами генерала П. М. Врангеля. У 1921—1922 рр. учитель коледжу у Константинополі, пізніше викладав у Російському університеті у Празі (1922—1924). Перебрався до США, де до 1934 р. працював в управлінні концерну «Вестінгауз». З 1935 р. викладач математичної біофізики у Чиказькому університеті, з 1945 р. професор цього університету, одночасно працював у Мічиганському науково-дослідному інституті. Засновник журналу «Bulletin of Mathematical Biophysics» (1939). Часто виступав із лекціями з математичної біології у країнах Європи, у т. ч. у Московському та Ленінградському університетах (1963). В еміграції продовжував листуватися з В. І. Вернадським, надрукував його некролог. Див.: *Рашевский Н. П. Вернадский В. И. // Новый журнал. — Нью-Йорк, 1945. — Кн. 10. — С. 333—339; передрук. у кн: В. И. Вернадский: pro et contra / сост., вступ. ст., коммент. А. В. Лаппо. — СПб., 2000. — С. 391—394, 810.*

⁵ Міноносець «Жаркий» закладений у 1902 р. на верфі у Миколаєві, спушений на воду у травні 1904 р., став до ладу 1905 р. У грудні 1917 р. увійшов до складу Червоного Чорноморського флоту, у листопаді 1918 р. потрапив у розпорядження білогвардійського командування. Навесні 1919 р. пішов із Севастополя до Новоросійська і був включений до складу морських сил Півдня Росії. 14 листопада 1920 р. відбуксований врангелівцями при евакуації з Севастополя до Стамбула і потім у Бізерт (Туніс), де у грудні 1920 р. був інтернований французькою владою. У жовтні 1924 р. визнаний урядом Франції власністю СРСР, але через складність міжнародної обстановки не був повернутий. Наприкінці 1920-х років проданий «Рудметалторгом» Франції як металобрухт.

⁶ Струве Людвіг Оттович (Густав Вільгельм Людвіг Струве; 1858—1920), астроном, син О. В. Струве. З 1894 р. професор Харківського університету. З 1898 р. також директор Харківської астрономічної обсерваторії. Основні наукові праці присвячені вивченню положень зірок і вивченню їхніх рухів і сонячної системи. У жовтні 1919 р. переїхав до Криму. У Таврійському університеті проф. Л. О. Струве було запропоновано кафедру астрономії. Помер 4 листопада 1920 р. у залі засідань перед відкриттям з'їзду Таврійської наукової асоціації.

Дружина — Єлизавета Христофорівна Струве (Громан, Grohmann; 1877—1964); діти — Отто (1897—1963), астроном; Ядвіга (1901—1924), після смерті батька повернулася з матір'ю до Харкова, де викладала німецьку мову у Харківському технологічному інституті, померла від сухот; Вернер (1903—1920), помер від сухот; Єлизабет (1911—1920), потонула під час купання.

⁷ Струве Отто Людвігович (1897—1963), астроном, історик астрономії, педагог. Нащадок відомої династії астрономів. Родоначальник династії, прадід Василь Якович (Фрідріх Георг Вільгельм) Струве (1793—1864) був засновником та директором однієї з перших у Росії обсерваторій — Пулковської поблизу Петербурга, яку пізніше очолив його син — Отто Васильович (Отто Вільгельм; 1819—1905), дід Отто. З початком Першої світової війни залишив Харківський університет і вступив до Петроградського Михайлівського артилерійського училища. Прапорщиком воював на турецькому

фронті. У розпал громадянської війни повернувся до Харкова, де з відзнакою закінчив університет. У червні 1919 р. поручик О. Л. Струве був мобілізований у Добровольчу армію на чолі з А. І. Денікіним, де служив в елітній Дроздовській артилерійській бригаді. Отримав тяжке поранення у боях із більшовиками, разом із відступаючою «білою» армією евакуювався у Крим.

У 1921 р. запрошений до Єрксської обсерваторії Чиказького університету, у якій працював до 1950 р., у 1932—1947 рр. її директор і професор астрономії Чиказького університету, у 1947—1950 роках там само очолював кафедру астрономії. За його ініціативою у 1939 р. створена обсерваторія Мак-Дональд при Техаському університеті, якою він керував до 1947 р. У 1950—1959 рр. професор, завідувач кафедри астрофізики та директор Лейшнерівської обсерваторії Каліфорнійського університету у Берклі; у 1959—1962 рр. перший директор Національної радіоастрономічної обсерваторії у Грін-Бенк. За його керівництва в обсерваторії було споруджено найбільший на той час у США 42-метровий радіотелескоп. У 1932—1947 рр. головний редактор журналу «*Astrophysical Journal*». Див.: *Struve O. Letters: Footnote to History // Science*. — 1959. — Vol. 129. — P. 60; *Krisciunas K. Otto Struve // Biographical Memoirs*. — Washington D. C.: The National Academies Press, 1992. — Vol. 61 — P. 351—387; *Бальшев М. А. Отто Людвигович Струве (1897—1963)*. — М.: Наука, 2008. — 526 с.

⁸ Улітку 1920 р. проф. Л. О. Струве, навіть після смерті двох дітей, продовжував наукову діяльність — разом із сином Отто він спостерігав змінні зірки. 23 серпня 1920 р. відкрив нову зірку у сузір'ї Лебедя. Див.: *Записки Математического кабинета Крымского (б. Таврического) университета имени тов. М. В. Фрунзе (прилож. к Известиям ун-та)*. — Симферополь: 1-я Советская типография, 1921. — С. 35.

⁹ Лист опубліковано у: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 196—198.

Євген Володимирович Вульф (1885—1941)¹

Є. В. Вульф — В. І. Вернадському

№ 116

17 січня 1921 р., [Сімферополь]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Сегодня в Совнархозе мне сказали, что имеется уже новый председатель — Вирхин, и что для пользы Комиссии необходимо с ним поговорить о деятельности ее².

Было бы хорошо, если бы Вы с ним поговорили завтра, т. к., по словам секретаря, этого, видимо, ждут и недовольны, что до сих пор никто не был.

Приемный день для Комиссии был сегодня от 11 до 12, я был, но его не дождался, т[ак] ч[то] на этом основании, я думаю, можно пойти завтра. Мне кажется, что будет неудобно, если первый раз пойду я, а не Вы?

Уважающий Вас *Е. Вульф*

17.I.[19]21 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 372, арк. 1—1 зв.

№ 117

[Не раніше 27 квітня 1921 р., Сімферополь]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Я писал Вам с Обручевым³ и послал некоторые материалы по работе Комиссии произв[одительных] сил. Получили ли? Сейчас посылаю статью Попова⁴, — может быть можно будет напечатать ее в Петрограде. Также было бы желательно напечатать и статью Обручева о нефти, тоже посланную Вам с Обручевым, [так как] здесь Госиздат не разрешает ее печатать из-за отсутствия бумаги⁵.

На ней должна быть надпись: Производительные силы Крыма. Т. IV. Полезные ископаемые. 15. Нефть.

Мы печатали первый выпуск, который я Вам послал, в количестве 2000 экз. Если Вам удастся сдать эти выписки в печать, то не откажите мне написать, — я тогда буду стараться печатать другие: у нас имеются еще <статьи> Обручева о горючих газах и Лучицкого о сере⁶.

Шлю Вам лучшие пожелания к праздникам.

Уважающий Вас *Е. Вульф*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 372, арк. 8—8 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

Коментарі

¹ *Вульф Євген Володимирович (1885—1941)*, флорист, біогеограф, класик кримської ботаніки. З 1923 р. очолював Кримське товариство дослідників та любителів природи, членом якого став ще у 1910 р. З 1925 р. працював у Кримському науково-дослідному інституті, організованому проф. С. П. Поповим. З 1912 р. член Таврійської вченої архівної комісії. Один із засновників заповідної справи у Криму, запровадженої у 1917 р. У 1926 р. полишив Крим та переїхав до Ленінграда, де працював у Всесоюзному інституті рослинництва. У 1929 р. захистив докторську дисертацію (затверджена лише у 1936 р.). З 1934 р. одночасно викладав у Педагогічному інституті ім. Покровського. Але і у ленінградський період наукової діяльності темою багатьох публікацій Є. В. Вульфа залишалася флора Криму. Головна підсумкова праця — перші випуски багатотомної «Флоры Крыма». Робота не була закінчена через загибель вченого у блокадному Ленінграді 22 грудня 1941 р. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 702—712.

² Улітку 1920 р. при Кримському товаристві дослідників і любителів природи створено Комісію з вивчення природничих продуктивних сил Криму, яка керувалася автономною Радою (з представників рад університету, Таврійської наукової асоціації, Товариства дослідників природи і власне комісії). Головою комісії було обрано акад. В. І. Вернадського. Комісія підготувала видання колективної праці «Естественные производительные силы Крыма». За радянської влади комісія — у новому складі Ради — входила спершу до складу місцевого Раднаргоспу як його особливий відділ. Після реорганізації Раднаргоспу комісія залишалася незалежною установою, пов'язаною з Товариством дослідників природи. Голова комісії — проф. А. А. Байков. Комісії вдалося надрукувати один випуск «Производительных сил Крыма» — нарис інженера Кочеріна про біле вугілля півострова. Крім всебічного обстеження природних багатств Криму, співробітники Комісії організували восени 1920 р. публічні лекції у Народному університеті і на кооперативних курсах у Сімферополі.

³ Обручев Володимир Опанасович (1863—1956), геолог, палеонтолог, географ, письменник. Академік АН СРСР (з 1929 р.). Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 19—33.

⁴ Попов Сергій Платонович (1872—1964), мінералог, геохімік, професор. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 118—177.

⁵ Очевидно, йдеться про статтю: *Обручев В. А. Ископаемые богатства Крыма // Горное дело. — 1921. — Т. 2, № 1—3. — С. 20—24.*

⁶ Ймовірно, мається на увазі стаття: *Луцицкий В. И., Мокринский В. В. Сера на Керченском полуострове: научное издание / Крым. о-во естествоиспытателей и любителей природы. — Симферополь: Крымгосиздат, 1926. — 12 с.*

Борис Александрович Гаврусевич (1908—1965)¹

В. И. Вернадский — Б. О. Гаврусевичу

№ 118

18 березня 1937 р., Узкое

Узкое, 18.III.[1]937

Многоуважаемый Борис Александрович,

Простите, что я только теперь отзываюсь на Ваше отношение к работе моей жизни, которое Вы выразили участием в сборнике, изданном Академией Наук².

Мне хотелось — и хочется — отозваться [только], когда я прочту статью. Я мог это сделать только теперь.

Медленность отчасти связана с тем, что я, вернувшись из заграницы в ноябре³, дважды болел и сейчас лежу в санатории — от последствий гриппа⁴.

Я прочел Вашу статью, но мне жаль, что Вы многое в ней опубликовали, не закончив работы. По-видимому, у Вас очень интересный материал. И, как старый человек, я ясно сознаю, как он изменится, когда Вы его обрабатываете до конца, — очевидно, изменятся и некоторые — м[ожет] б[ыть], многие? — выводы.

Что за зеленый ториевый минерал? И новый марганцовый (черскит)? Но особенно интересен ураноторит. Есть анализы? Кристаллы? Зеленых ториевых минералов не помню.

Возможно, что надо обратиться к той ссылке литературы (на стр. 518), которую Вы указываете, — 4 работы мне неизвестны из нее — исчезли или в рукописях.

Обращаюсь к тому, что, конечно, самое важное — новому точному матерьялу, который даете, — количественным определениям (*Ra* через *U*) *p. s.* и *Th*) — Вы, к сожалению, не даете методики и автора анализов. А раз это не указываете — [значение] цифр [уменьшается] до новых определений тем же или другими исследователями.

Помните наш разговор перед Вашим отъездом? Перед Вами интересная область и богатейшие возможности. Не спешите с выводами. Я знаю эту область и думаю, что здесь выводы будут сделаны только после огромного предварительного собирания фактов.

Их мы от Вас ждем.

По поводу Вашего вывода на стр. 524 я не думаю, чтобы можно на основании Вашего материала говорить для этого района о преобладании *Th* над *U*. Присутствие, по крайней мере, двух урановых минералов (менделеевит и ураноторит) говорит против. А затем Ваши числа для рассеянных *Th* и *U(Ra)* тоже этому противоречат, если определения *Th* верны? Обычно *Th/U* — гораздо большие числа.

Надо ждать *U*-минералов. Это область тороурановых минералов, когда Вы определите минералы. Не есть ли Ваш зеленый ториевый минерал — тороурановый?

Очень прошу Вас поблагодарить и Вашего сотрудника П. В. Мятёлкина⁵.
С совершенным уважением *В. Вернадский*

Ивантишина О., Шумлянский В. Волынский самородок / Геолог України, 2008. — № 1—2. — С. 130—131 (фотокопія листа на с. 132).

Б. О. Гаврусевич — В. И. Вернадському

№ 119

9 листопада 1927 р., Житомир

Глубокоуважаемый академик Владимир Иванович!

Простите, что я, совершенно неизвестный Вам, с просьбой осмеливаюсь обратиться к Вам, но надежда на Вашу доброту и великодушие, о которых столько приходилось слышать, дали мне смелость это сделать.

Я сам житомирянин, работаю в Минералогической Лаборатории и Геологическом Отделе Волынк[ого] Научно-Иссл[едовательского] Музея⁶ под непосредственным руководством известного Вам проф. С. В. Бельского⁷ и являюсь его ближайшим сотрудником. Очень интересуюсь и увлекаюсь я геохимией, открывающей такие широкие горизонты в познании земной коры. Меня знает акад. Александр Евгеньевич Ферсман⁸, с которым я поддерживаю научные сношения, и проф. Евгений Самуилович Бурксер⁹, с которым летом этого года я ездил по Волыни для исследования радиоактивности вод[ных] источников. Я познакомился с Вашей увлекательной книгой «Очерки геохимии»¹⁰, которую мне страшно захотелось иметь. Но страшно дорогая цена этой книги, с одной стороны, (6 р[уб.] 50 к[оп.]) и то скудное жалование, которое я получаю, с другой стороны, совершенно лишают меня возможности приобрести Вашу книгу, которая должна быть настольной книгой всякого геохимика.

Поэтому я осмеливаюсь обратиться к Вам с просьбой, если Вам это возможно, не откажите ее выслать мне. Я Вам очень и очень буду благодарен. С своей стороны, постараюсь быть Вам полезным, если Вам нужно будет что-нибудь по Волыни. Расходы по высылке, конечно, на мой счет.

Простите, пожалуйста, еще раз за мою смелость и дерзость.

С глубоким уважением *Борис Гаврусевич*

P.S. Мой адрес такой: Житомир Волынского округа, Ново-Крошенская, д. № 18, кв[ртира] Фрадынского¹¹.

Борису Александровичу Гаврусевичу.

9.XI.[19]27, г. Житомир.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 386, арк. 1—1 зв.

№ 120

19 грудня 1927 р., Житомир

19.XII.[19]27 г., Житомир, Ново-Крошенская, 18,
кв[артира] Фрадынского

Глубокоуважаемый академик Владимир Иванович!

Месяца полтора назад мною было послано Вам письмо, но, не имея ответа, боюсь, что Вы его не получили. Простите, что имею дерзость снова к Вам обратиться. Я сотрудник Минералогической Лаборатории проф. С. В. Бельского. Участвовал в его экспедициях по Волыни. Кроме этого, самостоятельно много экскурсировал. Летом этого года сопровождал акад. Липского¹² и проф. Е. С. Бурксера в их поездках по Волыни для исследования радиоактивности воды источников. Очень интересуюсь геохимией, к чему меня привела глубокая вера в громадное значение проблем, ею решаемых. Мне очень хочется иметь Вашу книжку «Очерки геохимии». Если бы я имел малейшую возможность приобрести ее каким-нибудь иным путем, я никогда не решился бы Вас беспокоить. Страстное желание ее иметь и нужда в ней заставляют меня обратиться к Вам с просьбой выслать мне эту книжку, как Вам это будет возможно. Простите за такую просьбу, но надежда на Вашу доброту дает мне силы это сделать. Если Вы знаете условия научной работы у нас в провинции, то Вы нисколько не удивитесь такой просьбе. Простите еще раз. Если мою просьбу Вам нельзя исполнить, то не откажите (очень Вас об этом прошу) хоть сообщить об этом.

С глубоким уважением к Вам *Борис Гаврусевич*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 386, арк. 5—5 зв. Листівка.*

№ 121

9 лютого 1928 р., Житомир

Глубокоуважаемый академик Владимир Иванович!

Я даже не в силах передать Вам чувство моей глубокой благодарности за присылку Вами мне «Очерков геохимии». Я знаю, что эта моя просьба была большой дерзостью с моей стороны, но я надеюсь, что, может быть, я смогу быть Вам полезным и тем самым хотя бы выразу ничтожную долю моей благодарности. Если Вам я смогу быть хоть чем-нибудь полезен, то это для меня составит величайшее счастье. Если Вам что-нибудь нужно по Волыни (какие-

* Адреса на звороті: Ленинград. Всесоюзная Академия Наук. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому.

либо образцы минералов или пород, материалы и т. д.), я всеми силами буду стараться Вам их доставить.

Простите за беспокойство.

С глубоким уважением к Вам *Борис Гаврусевич*

9.II.[19]28 г.

Житомир, Н[ово]-Крошенская, № 18, кв[ртира] Фрадынского.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 386, арк. 2.

№ 122

7 грудня 1934 р., [Ленінград]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

К большому сожалению, не могу передать Вам своих рукописей, т. к. я сдал их на хранение перед отъездом на Урал одному из своих сотрудников, а он их переслал в Москву, и на руках у меня ничего нет¹³.

С глубоким уважением

Борис Гаврусевич

7.XII.[19]34 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 386, арк. 3.

№ 123

2 січня 1935 р., Москва

2.I.[19]35 г. Москва

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Разрешите, прежде всего, принести Вам новогодние поздравления. К большому сожалению, во время Вашего пребывания в Москве мне <не> удалось к Вам дозвониться. Несколько раз я был в Метрополе¹⁴, но застать Вас я тоже не смог. Поэтому дерзаю Вас побеспокоить письменно. Мне нужно два отзыва о моей научной деятельности: один — для квалификационной комиссии, другой — для Свердловского Университета, куда меня приглашают профессором. Завтра я уезжаю в Свердловск. Обращаюсь к Вам с просьбой переслать их мне туда по адресу: г. Свердловск, ул. Малышева, д. 31. Уральский филиал Ака[адемии] Наук. И. А. Румянцеву¹⁵ для меня.

Буду сердечно благодарен Вам. Из Ломоносовского Института¹⁶ я ушел, т. к. Александр Евгеньевич, основываясь на сплетнях, предъявил мне такие обвинения, что оставаться дальше и работать с ним я не считаю целесообразным¹⁷. В этих обвинениях я не виноват. Моя единственная вина состоит в том,

* Місце написання листа встановлено за змістом.

что последний год, благодаря болезни, я мало и, м[ожет] б[ыть], плохо работал. Но в моей болезни большая доля вины падает и на Лигем. В каких кошмарных условиях я жил последние 2½ года, все знают, и Лигем, хотя и мог, но не помог мне выбраться из них.

Попробую устроиться в Свердловске, а, м[ожет] б[ыть], поеду и дальше на восток — в Иркутск.

Простите за беспокойство.

Преданный Вам

Б. Гаврусевич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 386, арк. 4.

№ 124

25 березня 1935 р., Свердловськ

25.III.[19]35 г., Свердловск

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Ваше письмо и отзывы¹⁸ получил и очень благодарен Вам за них. Кафедру Минералогии в Свердловском У[ниверсите]те занимает известный Вам К. К. Матвеев¹⁹. Я занял вновь открытую кафедру Геохимии и полезных ископаемых. Свердл[овский] У[ниверсите]т очень молодой, существует только с [19]31 года. Кафедру геохимии приходится создавать на пустом месте. Сейчас ничего еще нет. Но я не унываю и думаю создать так, чтобы иметь возможность самому и студентам работать. К осени ставлю себе заданием создать 2 лаборатории — химическую и радиологическую. Ваши советы относительно экспериментальной работы принимаю полностью и хочу их осуществить. Трудностей много, но надеюсь их преодолеть и доказать, как несправедливо поступил со мной А. Е. Ферсман.

Владимир Иванович! Обращаюсь к Вам с большой просьбой, надеюсь, что Вы поддержите меня в создании маленького геохимического центра на Урале и в возможности организации экспериментальной работы. Немного денег у меня есть на этот год. Надеюсь получить какую-нибудь тему, чтобы весь заработок по ней вложить в организацию лабораторий. У меня сейчас еще конкретно нет темы. М[ожет] б[ыть], Вам представится возможность дать мне какую-нибудь тему или устроить получение ее для меня? Я был бы бесконечно Вам признателен.

Вторая просьба: прилагаю при этом письме официальную просьбу Вашему институту. Если у Вас будут возможности, не откажите посодествовать Вашим авторитетом в Рад[иевом] Ин[ститу]те, чтобы моим студентам-геохимикам были предоставлены места в разных экспедициях с тем, чтобы эти студенты в дальнейшем специализировались в области геохимии радиоактивных элементов.

Последняя просьба — поддерживать мои начинания идейно.

Простите за беспокойство. Надеюсь, Вы не оставите мое письмо без ответа. В апреле (точно я еще не знаю) буду в Москве и Л[енингра]де.

С глубоким уважением

Б. Гаврусевич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 386, арк. 6—7.

№ 125

16 грудня 1935 р., Свердловськ

16.XII.[19]35 г., Свердловск

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Кафедра Геохимии Свердловского Государственного Университета просит Вас выслать Ваш фотоснимок для того, чтобы можно было изготовить портрет для кабинета геохимии. Просим Вас не отказать в нашей просьбе.

В этом году я летом побывал в Прибайкалье — 2 месяца, где продолжал свои работы в Слюдянке и Листвяничном²⁰, и 2 месяца провел в Средней Азии на оловорудных пегматитах. Видел очень много интересного. Чувствую себя хорошо. В У[ниверсите]те организую лаборатории и кабинеты, причем придерживаюсь Вашей установки о точности и четкости экспериментальной работы. Что я сделаю, — это покажет время. Я думаю, что мной Вы недовольны больше не будете. В ближайшее время собираюсь написать Вам по целому ряду вопросов. Простите за беспокойство. Еще раз прошу не отказать в просьбе кафедры.

С глубоким уважением

Б. Гаврусевич

Свердловск

ул. 8-го марта, 62

Св[ердловский] Гос[ударственный] Университет

Кафедра геохимии.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 386, арк. 8.

Коментарі

¹ *Гаврусевич Борис Александрович (1908—1965)*, геохімік і мінералог. Народився у Житомирі у родині вчителя гімназії. Після закінчення у 1926 р. середньої школи працював у Волинському музеї, займався геологічною зйомкою. Вступив до Волинського індустріального політехнікуму, який закінчив у 1928 р. Ще навчаючись у політехнікумі, брав участь у Радівій експедиції АН СРСР, де познайомився з акад. О. Є. Ферсманом.

Перша наукова публікація, присвячена дослідженню пеліканітів, вийшла у 1928 р. (Пеліканітові породи Троянівського району на Волині // Збірник Волинського науково-дослідного музею. — Житомир, 1928. — Т. 1. — С. 19—24). Після закінчен-

ня політехнікуму направлений на роботу до Українського відділення Геолкому, працював у Нікопольській марганцевій партії, виконував спеціальне завдання Геолкому щодо вивчення сульфідних руд габрових масивів Волині. У 1929 р. О. Є. Ферсман запросив Б. О. Гаврусевича у Тянь-Шанську експедицію АН СРСР на посаду наукового співробітника. У 1930 р. вступив до «підвищеної» аспірантури при Мінералогічному інституті за наукового керівництва О. Є. Ферсмана. Під час навчання в аспірантурі займався дослідженням пегматитів та радіоактивних мінералів України, був мінералогом Таджикисько-Памірської експедиції АН СРСР. У 1931 р. начальник відділу Південно-Уральської та Байкальської геохімічних експедицій Інституту мінералогії та геохімії АН СРСР. У 1932 р., після закінчення аспірантури та отримання звання «вченого-спеціаліста-професора», призначений на посаду в. о. директора Хібіньської гірничої станції АН СРСР, де досліджував пегматити Хібіньської та Ловозерської тундр. У 1933 р. начальник Волинської п'єзокварцевої та Прибайкальської геохімічної експедицій АН СРСР. Працював у Мінералогічному і Ломоносовському інститутах АН СРСР. З 1935 р. на викладацькій роботі, професор Свердловського університету, Свердловського гірничого інституту, Східно-Сибірського університету в Іркутську. З 1938 р. професор Пермського університету. У роки війни науковий керівник, потім начальник експедиції «Уралцветметразведки» СРСР. Після звільнення України звернувся до акад. О. Є. Ферсмана з проханням посприяти його переведенню до АН УРСР. У 1945 р. завкафедрою геохімії Київського університету, у 1955—1958 рр. завкафедрою мінералогії і геохімії, у 1945—1952 рр. декан геологічного факультету, доцент, одночасно у 1945—1949 рр. старший науковий співробітник Інституту геологічних наук АН УРСР.

У 1935 р. кваліфікаційною комісією геологічної групи, а у 1936 р. Президією АН СРСР Б. О. Гаврусевичу присвоєний вчений ступінь кандидата геолого-мінералогічних наук без захисту дисертації, за численні праці у галузі мінералогії та геохімії. Головні об'єкти досліджень — гранітні пегматити в Україні, Забайкаллі та у Центральному Тянь-Шані. Автор 90 наукових друкованих та 70 фондowych праць.

Основні праці: К минералогии и геохимии пегматитов Волини // Тр. Минералог. музея АН СССР. — Т. 4. — 1930. — С. 71—83; Проблема генезиса пеликанитов Украины // Тр. Минералог. ин-та АН. — 1931. — Т. 1. — С. 91—102; К минералогии топазовых пегматитов Украины // ДАН СССР. Сер. А. — 1932. — № 7. — С. 173—180; К минералогии Прибайкалья // Там же. — 1932. — № 8. — С. 192—199 (у співавт.); О геохимико-генетических типах пегматитов Правобережной Украины // Тр. Ломоносов. ин-та АН СССР. — 1933. — Вып. 2; О составе флогопитов в зависимости от генетических типов-фаз флогопитового процесса // Там само. — 1934. — Вып. 5. — С. 99—111; К вопросу о геохимии Прибайкалья // Тр. 1-й конф-ции по изуч. произв. сил Бурят-Монгольской АССР. — М. — Л.: Изд-во АН СССР, 1935. — С. 132—140; Материалы к флогопитовому процессу в Слюдянке // Уч. зап. Свердлов. ун-та. — 1937. — Вып. 1; Академик А. Е. Ферсман и его главнейшие геохимические работы. — К. : Изд-во КГУ, 1953. — 84 с.; О минералогии мларовых пустот Коростенского плутона // Минералог. сб. Львов. геол. о-ва. — 1957. — № 11; Основы общей геохимии. — М.: Недра, 1968. — 328 с.

Література: Борис Александрович Гаврусевич (1908—1965). Некролог // Известия АН СССР. — 1965. — № 12. — С. 121—122; Борис Александрович Гаврусевич (1908—1965). Некролог // Минерал. сб. (Львов. ун-т). — 1965. — № 19, вып. 3. — С. 408—410; *Ивантишина О., Шумлянский В.* Волинский самородок // Геолог України. — 2008. — № 1/2. — С. 126—135; *Толстой М.* Науково-педагогічна діяльність Бориса Олександровича Гаврусевича (до 100-річчя від дня народження) // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Геологія. — К., 2011. — Вип. 52. — С. 59—61.

² Очевидно, йдеться про статтю: *Гаврусевич В. А., Мятелкин П. В.* О распространении редкоземельных и радиоактивных элементов в Прибайкалье // Академику В. И. Вернадскому к пятидесятилетию научной и педагогической деятельности: [В 2-х ч.] / АН СССР; под ред. акад. А. Е. Ферсмана. — М.: Изд-во АН СССР, 1936. — Ч. 1. — С. 517—526. Повернувшись із-за кордону, В. І. Вернадський писав Б. Л. Лічкову 15 листопада 1936 р.: «Сборник мне посвященный без моего ведома. Я очень тронут, но никакого юбилея я не хочу. Он, кажется, скоро выйдет. Я его не видел» (Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым. 1918—1939. — М.: Наука, 1979. — С. 146).

³ У серпні — листопаді 1936 р. В. І. і Н. Є. Вернадські були за кордоном — у Чехословаччині та Франції, а академік відвідав ще й Англію. «Едем в Прагу — Карлсбад. Я главным образом буду работать в Англии. Три месяца — из них один лечение, когда работать нельзя, — пройдут быстро», — писав В. І. Вернадський перед від'їздом Б. Л. Лічкову 30 липня 1936 р. (Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым. 1918—1939. — М.: Наука, 1979. — С. 141).

⁴ У березні — квітні 1937 р. В. І. Вернадський після перенесеного грипу провів три тижні в академічному санаторії «Узкое» на околиці Москви.

⁵ Співробітник Радієвого інституту Петро Васильович Мятюлкін займався, зокрема, збиранням і вивченням радіоактивних елементів у мінералах у Слюдянці та Листвяничному у Східному Сибіру, вивчав радіоактивність природних розсолів на Уралі та у Заволжі, проводив радіометричні обстеження пластових нафтових родовищ Дагестану, Кубані, досліджував пегматити району Дніпробуду в Україні.

⁶ Тепер Житомирський краєзнавчий музей. Бере початок від заснованого у 1865 р. музею при Російській публічній бібліотеці у Житомирі. Основою експозиції стала подарована волинським губернатором М. Чертковим приватна колекція місцевих гірських порід і мінералів. На початку 1900-х років зібрання було передане до новоутвореного Музею Товариства дослідників Волині. З 1911 р. музей перейменований у Волинський центральний музей, з 1925 р. Волинський державний науково-дослідний музей, з 1950 р. Житомирський краєзнавчий музей.

⁷ Бельський (Більський) Степан Володимирович (1866—1943), геолог. У 1894 р. закінчив Гірничий інститут у Петербурзі. З 1907 р. і до кінця життя досліджував корисні копалини Житомирської, Рівненської і Волинської областей. З 1919 р. завкафедрою мінералогії та геології Житомирського педагогічного інституту, з 1929 р. старший геолог Українського геологорозвідувального тресту. Відкрив родовища топазів, моріонів, ільменіту. Виховав багатьох фахівців-геологів. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів С. В. Бельського у цій книзі.

⁸ Ферсман Олександр Євгенович (1883—1945), геохімік, мінералог, учень В. І. Вернадського. Академік Російської АН (з 1919 р.). Один із основоположників геохімії. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання. Також див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 392—457; Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману / сост. Н. В. Филиппова. — М.: Наука, 1985. — 272 с.*

⁹ Бурксер Євген Самійлович (1887—1965), геохімік, гідрохімік, фахівець із аналітичної хімії рідкісних і розсіяних елементів, ядерної геології, метеоритики. Член-кореспондент АН УРСР (з 1925 р.). Закінчив Новоросійський університет (1909). У 1910 р. при Одеському відділенні імператорського Російського технічного товариства створив та очолив першу у Росії радіологічну лабораторію для дослідження повітря, води, ґрунтів, лиманних мулів, гірських порід. На її базі у 1921 р. організовано Інститут прикладної хімії і радіології, у 1926 р. — Одеський хіміко-радіологічний інститут, реорганізований у 1932 р. в Українську філію Інституту рідкісних металів. Професор

Одеського університету, з 1938 р. — геологічного факультету Київського університету, одночасно працював в Інституті геологічних наук АН УРСР. У 1939—1965 рр. голова Комітету з метеоритів АН УРСР. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 225—250.

¹⁰ *Вернадский В. И.* Очерки геохимии. — М.; Л.: Госиздат, 1927. — 368 с.

¹¹ Можливо, йдеться про когось із рідних Вікентія Флоріановича Фрадинського (1892—1961), уродженця Житомира, учасника Першої світової та громадянської воєн, який емігрував до Югославії, де закінчив богословський факультет Белградського університету. Працював в університетській бібліотеці. Доктор богослов'я.

¹² Липський Володимир Іполитович (1863—1937), український ботанік, флорист. Академік УАН (з 1919 р.), її президент (1922—1928), член-кореспондент АН СРСР (з 1924 р.). Директор Ботанічного саду УАН (1919), директор Одеського ботанічного саду (1928—1937). Один із фундаторів УАН, очолював кафедру ботаніки УАН. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими ученими. Кн. 2: Листування: Д—Я. — Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 453—507.

¹³ В. І. Вернадський записав у щоденнику 6 грудня 1934 р.: «6.XII.[1]934 (Ленінград) ...Утром Гаврусевич, больной безнадежно? Его жалко. Ему нужен отзыв о его работе.» (*Вернадский В. И.* Дневники: 1926—1934. — М.: Наука, 2001. — С. 358).

¹⁴ Подружжя Вернадських не відразу переїхало з Ленінграда до Москви, куди у 1934 р. була переведена союзна Академія наук, — довго вирішувалося питання з квартирою. У грудні 1934 р. В. І. Вернадський майже на 2 тижні приїздив у справах перенесення академічних установ до столиці, участі у засіданні Відділення АН; зупинявся у готелі «Метрополь». Див.: *Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской : 1909—1940. — М.: Наука, 2007. — С. 238—243.

¹⁵ Румянцев Ілля Олексійович (1895—1937), із селян, закінчив військово-фельдшерську школу, мобілізований до лав Червоної армії, служив до 1921 р. Пізніше брав участь у гідрографічних експедиціях, комісар на Північному і Балтійському флотах. З 1930 р. працював у Ленінградському відділенні Інституту прикладної мінералогії. Завдяки видатним організаторським здібностям став заступником директора, з 1934 р. директор новоствореного Свердловського відділення інституту. Заступник голови Уральської філії АН СРСР. На початку 1937 р. виключений із партії «як двурушник-троцькіст, який приховує свої погляди», незабаром заарештований. 4 серпня 1937 р. розстріляний.

¹⁶ У 1930 р. на базі колишніх Геологічного і Мінералогічного музеїв Російської академії наук створені Петрографічний (ПЕТРІН), Мінералогічний (МІН) і Геохімічний (ГЕОХІ) інститути. У 1932 р. МІН і ГЕОХІ об'єднані у ЛІГЕМ — Ломоносовський інститут геохімії, мінералогії та кристалографії, директор — акад. О. Є. Ферсман, який очолював до цього МІН і ГЕОХІ. У 1937 р. ЛІГЕМ, ПЕТРІН і Геологічний інститут (ГІН), створений у 1930 р., ввійшли до складу об'єднаного Інституту геологічних наук (ІГН), що функціонував до 1955 р. Зараз у складі РАН діє Інститут геології рудних родовищ, петрографії, мінералогії і геохімії (ІГЕМ РАН).

¹⁷ Очевидно, Б. О. Гаврусевич і О. Є. Ферсман подолали свій конфлікт у стосунках і продовжили співпрацю у галузі мінералогії. Див.: *Ивантишина О., Шумлянский В.* Волинский самородок // Геолог України. — 2008. — № 1/2. — С. 128—135.

¹⁸ Відгук В. І. Вернадського як директора Державного радієвого інституту від 18 січня 1935 р. на роботи Б. О. Гаврусевича для кваліфікаційної комісії вперше був опублікований у 2008 р.: «Я знаю работы Б. А. Гаврусевича с 1927 года, еще со времени его пребывания на Волыни. Это молодой, энергичный работник, непрерывно ра-

ботающий с этого времени, теперь 8 лет, по минералогии. Он напечатал за это время 18 работ, и 14 сданы в печать. Среди этих работ есть работы, имеющие значение и заслуживающие внимания. Таковы работы его о пеликанитах, к которым он возвращался несколько раз. В минералогии он в последние годы специализировался в области пегматитов, для изучения которых он посетил и исследовал различные районы Волыни, Урала, Сибири. Материал, интересный и большой, обрабатывается Гаврусевичем энергично. Из напечатанного интересны и важны его работы над топазами, ортитам. Он подходит к изучению пегматитов и как минералог, и как геохимик. В Сибири и на Украине он одновременно с пегматитовым процессом обратил внимание на близкие явления образования пеликанитов на Украине и флогопитов в Прибайкалье. Учитывая всю совокупность его работ, я считал бы правильным дать ему степень кандидата и право занимать должность, связанную с степенью доктора, обязав подать диссертацию на доктора в определенный срок — годовой». У листі від 13 січня 1935 р. (відгук для Свердловського університету) викладений такий самий текст, проте відсутня остання фраза — «Учитывая...», замість якої академік зазначив: «Я считаю Б. А. Гаврусевича вполне подходящим ученым для замещения кафедры минералогии в Свердловском университете» (*Ивантишина О., Шумлянский В.* Волинский самородок // Геолог України. — 2008. — № 1/2. — С. 129—130).

¹⁹ Матвеев Костянтин Костянтинович (1875—1954), мінералог, інженер-геолог, педагог. Доктор геолого-мінералогічних наук (з 1942 р.). Закінчив Оренбурзький учительський інститут (1895) і Петербурзький університет (1907). Брав участь у геофізичних і геологічних експедиціях. Працював у Радієвій комісії Академії наук (1914—1918). У 1918 р. стояв біля витоків Уральського гірничого інституту (в. о. ректора, декан геологорозвідувального факультету, 1919) та Уральського університету (декан геологорозвідувального факультету, 1920—1921; професор, 1920). Організатор кафедри мінералогії і мінералогічного музею. Завідувач кафедри мінералогії і кристалографії Уральського гірничого інституту (1918—1920, 1925—1949), Уральського університету (1920—1925, 1932—1935).

²⁰ Йдеться про дослідження радіоактивності мінералів і гірських порід у районі оз. Байкалу, поблизу м. Слюдянки (басейн р. Слюдянка) та с. Листв'яничного у районі Байкалу. Див.: *Гаврусевич Б. А.* 1) Материали к геохимии и минералогии пегматитов села Листвяничного в Прибайкалье // Байкальская геохимическая экспедиция 1931 г. — Л. : Изд-во АН СССР, 1933. — С. 49—60 (Труды Совета по изучению производительных сил; вып. 5); 2) Об ортитах села Листвяничного в Прибайкалье // Уч. зап. Свердлов. ун-та. — 1937. — Вып. 1. — С. 265—273.

Ілля Володимирович Галант (1867 — після 1939)¹

І. В. Галант — В. І. Вернадському

№ 126

10 січня 1915 р., Київ

Київ, 10 январа 1915 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Одновременно с настоящим письмом я выслал Вам свою брошюру «Черта еврейской оседлости»². Брошюра эта рассылается государственным людям, ученым, писателям и общественным деятелям с целью узнать их мнение о «черте»: необходимо ли «черту» сохранить или ее бы следовало немедленно упразднить. Ввиду этого позволяю себе просить Вас, глубокоуважаемый Владимир Иванович, написать мне свое мнение³ о затронутом в моей брошюре вопросе, которое, если на то последует Ваше согласие, я опубликую вместе с другими полученными мною мнениями и отзывами. Но как бы Вы ни отнеслись к моей просьбе, я прошу великодушно меня извинить за причиняемое беспокойство.

Искренне и глубоко Вас уважающий

И. Галант

Мой адрес: Киев, Пушкинская, 43. Илье Владимировичу Галанту.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 389, арк. 1.

Коментарі

¹ *Галант Ілля (Еліягу) Володимирович (1867 — після 1939, за ін. відом. 1941)*, історик, археограф, педагог, письменник. Здобув традиційну єврейську релігійну освіту. На початку 1890-х років переїхав із Ніжина до Києва. Викладач єврейського виро-вчення у комерційному училищі, член київського товариства рабінів. Секретар цукрозаводчика Л. І. Бродського. Вивчав матеріали з єврейської історії у Київському центральному архіві при Київському університеті. Друкувався у журналах «Киевская старина», «Восход», «Будущность», «Еврейская старина». У 1919 р. виступив ініціатором створення Гебраїстичної історико-археографічної комісії при ВУАН, у 1924—1929 рр. очолював цю комісію. Автор праць із історії євреїв України. У 1929 р. звільнений із ВУАН у зв'язку з ліквідацією комісії. За деякими відомостями, розстріляний 29 або 30.09.1941 р. у Бабиному Яру у Києві.

Основні праці: К истории Уманской резни 1768 года // Киев. старина. — 1895. — № 11. — С. 209—229 (Окр. 2-ге вид.: К., 1908. — 39 с.); К истории поселения евреев в Польше и Руси и в Подолье в частности. — СПб.: Тип. А. Е. Ландау, 1897. — 30 с.; Арендowali ли евреи церкви на Украине? — К., 1909. — 16 с. (2-е изд. — К., 1914); Черта еврейской оседлости. — К.: Тип. «Работник», 1910. — 32 с. (2-е изд. — М., 1915);

Ритуальний процес в Дунайгороді в 1748 г. — 2-е изд. — К. : Тип. «Работник», 1911. — 16 с.; (1-е вид. — К., 1904); Жертвы ритуального обвинения в Заславе в 1747 г. — 2-е изд. — К., 1912. — 16 с.; К истории Киевского гетто и цензуры еврейских книг (1854—1855) // Еврейская старина. — 1913. — Т. 6. — С. 264—278; Два ритуальных процесса: По актам Киевского центрального архива. — К., 1924. — 37 с. (1-е изд. — К., 1921); Житомирський погром 1905 р. // Україна. — 1925. — № 4. — С. 88—102; Київські проекти землевпорядкування жидів 1841 р. // Юбілейний збірник на пошану академіка Д. Багалія. — К., 1927. — С. 956—966; Виселення євреїв з Києва року 1835 // Збірник праць жидівської історико-археографічної комісії [ВУАН]. — К., 1928. — Кн. 1. — С. 149—197; Из прошлого: I. Дрентельн и погромы 1881. II. И. Б. Левинзон и еврей-земледельцы. III. Охранка и Шолом-Алейхем // Еврейский вестник. — Л., 1928. — С. 180—185; Заборгованість єврейських громад у першій половині XIX ст. // Збірник праць єврейської історико-археографічної комісії [ВУАН]. — К., 1929. — Т. 2. — С. 117—137.

Література: *Єфремов С. О.* Шоденники. 1923—1929. — К., 1997. — С. 460, 496—497; *Боровой С.* Воспоминания. — М.; Иерусалим, 1993 г. — С. 184—187; *Хитерер В.* Еврейская историко-археографическая комиссия Всеукраинской Академии наук // Документы, собранные Еврейской историко-археографической комиссией Всеукраинской Академии наук. — К.; Иерусалим, 1999. — С. 3—16; *Білокінь С.* Галант Ілля (Еліягу) Володимирович // Українські історики ХХ століття: біобібліогр. довідник. Серія «Українські історики». — К., 2006. — Вип. 2, ч. 3. — С. 45—46; *Циганкова Е. Г.* Сходознавчі установи в Україні (радянський період). — К., 2007. — С. 67—84; *Меламед Е.* 1) Из истории собирания и изучения еврейского письменного наследия на Украине в 20—30 годы XX в. (О попытке создания Центрального еврейского исторического архива в Киеве) // *Judaica Rossica*. — М.: 2006. — С. 51—77; 2) Из истории независимых исследований в области иудаики на Украине: судьба Еврейской историко-археографической комиссии при ВУАН (1919—1929) // Архив еврейской истории. — М., 2008. — Т. 5. — С. 77—98; *Юркова О.* Постійна єврейська історично-археографічна комісія при ВУАН [Електронний ресурс] // — Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Postijna_ievrejska — Назва з екрана.

² *Галант И.* 1) Черта еврейской оседлости. — К.: Тип. «Работник», 1910. — 32 с.; 2) Черта еврейской оседлости: (С письмом Л. Н. Толстого). 2-е изд. — М.: Типолитография Русск. тов-ва печатного издательского дела, 1915. — 28 с.

³ Не вдалося з'ясувати, чи отримав І. В. Галант відповідь В. І. Вернадського на своє прохання.

Павло Семенович Гальцов (1887—1979)¹

П. С. Гальцов — В. И. Вернадському

№ 127

6 жовтня 1920 р., Севастополь

Севастополь, 23 сент[ября] / 6 окт[ября] 1920 г.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

В ответ на Ваше письмо о возможности иметь приют на Станции спешу Вам сообщить, что Вы можете располагать, в случае приезда Вашего, двумя лабораторными комнатами, в которых вполне возможно расположиться. Что касается постельных принадлежностей, то я могу Вам предоставить одну походную кровать (брезентовую) и одну с сеткой, и один матрац. Большого, к сожалению, не имею. Так что Вам придется озаботиться и привезти с собой подушки, которых в моем распоряжении нет совершенно и что мне заменяет 3-ий матрац. Так как на Станции у меня почти постоянно кто-либо ночует, то я оч[ень] прошу Вас предупредить о дне Вашего приезда заранее (дня за 2—3), дабы я успел приготовить комнаты.

Я слышал, что группа профессоров обращалась к Вам с просьбой выставить свою кандидатуру на должность ректора Таврич[еского] Университета². Позвольте и мне, хотя и не принадлежащему к составу Университета, присоединить свой голос к их просьбе. Ваше согласие встать во главе Крымского Университета несомненно придало бы ему должный авторитет и послужило бы к его дальнейшему развитию и процветанию.

Примите уверения моего искреннего к Вам уважения

П. Гальцов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 392, арк. 3—4.

№ 128

11 жовтня 1920 р., Севастополь

Севастопольская Биологическая Станция

I. Просьба:

Из имущества, полученного Метальниковым³ в русском посольстве в Константинополе и передаваемого им Университету, передать одни химические весы для Станции, к[отор]ая не имеет весов.

П. Гальцов

11 окт[ября] 1920 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 392, арк. 5.

Коментарі

¹ *Гальцов Павло Семенович (1887—1979)*, фахівець із морської зоології. Навчався у московській гімназії при Лазаревському інституті східних мов (з 1897 р.) та у приватній гімназії Л. І. Поліванова (з 1900 р.). Закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Московського університету з дипломом 1-го ступеня (1910). Залишений для підготовки до професорського звання. Захистив докторську дисертацію, викладав у Московському університеті. З 1914 р. директор Севастопольської біологічної станції імператорської Академії наук. У роки громадянської війни читав курс «Черное море и его жизнь» у Таврійському університеті. У 1920 р. евакуювався із Севастополя до Константинополя, з 1921 р. у США. Член-засновник Російської академічної групи у США (1923). Служив в US Bureau of Fisheries (1922—1964), брав участь в організації лабораторії з вивчення молюсків у Вудсхоллі (штат Массачусетс, США) та очолював її (1960—1964). Член Американської асоціації наукового прогресу, Нью-Йоркської академії наук та ін.

Основні праці: *Limnological Observations in the Upper Mississippi, 1921 / Bulletin of the Bureau of Fisheries.* — Washington, 1923—1924. — Vol. 39. — p. 347—438; *Gulf of Mexico: Its Origin, Waters, and Marine Life.* — Washington, 1954. — 604 p.; *The American Oyster: Crassostrea virginica Gmelin.* — Washington, 1964. — 480 p.

Література: *Ковалевский П. Е.* Зарубежная Россия: История и культурно-просветительная работа русского зарубежья за полвека (1920—1970). — Париж, 1971. — С. 139.

² 2 жовтня 1920 р. від висипного тифу помер ректор Таврійського університету Р. І. Гельвіг. 8 жовтня Рада Таврійського університету призначила на 12 жовтня вибори нового ректора. Чимало професорів університету схилилися до обрання ректором акад. В. І. Вернадського, що свого часу було запропоновано проф. П. П. Сушкіним. В. І. Вернадський саме тоді чекав на свій від'їзд до Англії. З ініціативи групи професорів почалося умовляння В. І. Вернадського відкласти від'їзд в інтересах Таврійського університету. 12 жовтня 1920 р. він був обраний ректором Таврійського університету (АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 96, арк. 9). Академік так пояснив своє рішення: «Не счел возможным отказаться ввиду того общего значения, какое имеет и должен иметь Таврический университет в деле возрождения науки и высшего образования в России» (там само, арк. 12). Докладніше див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я.* — К., 2012. — С. 24—25.

³ Очевидно, йдеться про Метальникова Сергія Івановича (1870—1946), біолога, імунолога, філософа біології. Відразу після жовтневого перевороту (1917) проф. С. І. Метальников поїхав до Криму. У 1918 р. один із засновників Таврійського університету у Сімферополі. У 1919 р. разом із сім'єю через Стамбул і Варну поїхав до Парижа, куди був запрошений директором Інституту Пастера проф. Е. Ру, щоб очолити одну з лабораторій.

Ганна Михайлівна Герценштейн (1889—1985?)¹

Г. М. Герценштейн — В. І. Вернадському

№ 129

25 грудня 1918 р., [Полтава]*

25.XII.[19]18

Глибокоуважаемый Владимир Иванович,

В ответ на Ваше письмо я написала Вам, что через пару дней выеду в Киев, чтобы начать работать у Вас. Но, к несчастью, сейчас же после этого письма прекратилось движение поездов в Киев, и я застряла здесь на целых три недели. Теперь сообщение с Киевом есть, правда, еще не совсем правильное, но я не решаюсь туда ехать, не получив оттуда точных сведений. Дело в том, что здесь рассказывают про Киев разные ужасы, но никто, конечно, не знает, что там делается на самом деле. Ждут там еще всевозможных событий, которые могут нарушить всякую возможность нормально жить и работать и т. д. Меня интересует, главным образом, не изменились ли со времени моего отъезда условия работы у Вас. Рассчитываете ли Вы еще на возможность устроиться в лаборатории? Может быть, Вы уже нашли себе подходящих сотрудников ввиду моего опоздания? Может быть, Вы даже сами не останетесь в Киеве? Очень, очень прошу Вас ответить мне хоть несколько слов, и, в зависимости от Вашего ответа, я немедленно извещу Вас о своем окончательном решении. Я очень извиняюсь, Владимир Иванович, что еще раз затрудняю Вас, но путешествие сопряжено теперь с такими неудобствами, что не хочется ехать зря.

Нине², вероятно, интересно будет узнать, что Miss Winnie уезжает завтра в Англию через Одессу, Константинополь, Гибралтар, если только английский вагон, отправляющийся отсюда, будет пропущен в Одессу.

Пока всего, всего Вам лучшего. Сердечный привет Наталии Егоровне³ и Нине от нас всех.

Уважающая Вас

А. Герценштейн

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 405 б, арк. 1—2 зв.

Коментарі

¹ *Герценштейн Ганна Михайлівна (у заміжжі Ігумнова, Левицька; 1889—1985?)*, сестра Віри Михайлівни Любошинської та дочка Михайла Яковича Герценштейна, одного з близьких друзів В. І. Вернадського. Після громадянської війни виїхала з матір'ю у

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Чехословаччину, де прожила до кінця життя. Після Другої світової війни організувала Пушкінський музей у Бродзянах та зберегла сімейні реліквії Гончарових-Пушкіних. Взимку 1918—1919 рр. жила у Києві й планувала працювати хіміком у В. І. Вернадського. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 735—736.

² Вернадська-Толль Ніна Володимирівна, дочка В. І. Вернадського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у кн. 2 цього видання.

³ Вернадська Наталія Єгорівна, дружина В. І. Вернадського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. Є. Вернадської у кн. 2 цього видання.

Олександр Ілліч Глазунов (1888—1951)¹

О. І. Глазунов — В. І. Вернадському

№ 130

[1921 р.]*, Керч

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Согласно Вашему желанию, сообщаю данные анализа естеств[енного] газа, выделяющегося на горе Миске (г. Темрюк Куб[анской] обл[асти]).

Газ выделяется из буровой скважины глубиной 6 саж[еней]. Газоносным слоем является песок, в который, по-видимому, газ поступает из глубины, т. к. как мощность, так и протяжение песчаного слоя весьма невелики; песчаный слой представляет из себя как бы подземный газгольдер. Проследить, откуда поступает газ, пока не удалось, т. к. глубокое бурение не проводилось, а буровая до 40 саж[еней] не встретила газа. Детального геологического исследования также до сих пор произведено не было. Давление газа находится в связи как с атмосферным давлением, так и [осадками], — обратно пропорционально. Зависимость изучается более детально вычерчиванием кривых давления газа, атмосфер[ерного] давл[ения] и осадков. Запись ведется с января месяца с[его] г[ода]. В среднем давление меняется в пределах 0,10—0,15 атм[осферы], но бывали случаи как повышения до 0,22, так и опускания до 0,00. После работы и закрытия скважин давление обычно восстанавливается через небольшой промежуток времени. По анализу проф. Стадникова² газ содержит:

углекислоты	0,0 %
непред[ельного углеводорода]	0,0 %
кислорода	0,0 %
окси углерода	0,6 %
сероводорода	следы
метана	99 %

Теплотворная способность — 9500 cal. на 1 [кубический метр]. Количество сероводорода было определяемо также по моей просьбе специально инж[енером] Н. Ефремовым:

1 литр газа содержит 0,85 min/gr H_2S , или по объему 0,056 %.

Вот те краткие сведения о темрюкском газе, кот[орые] в настоящее время я могу сообщить. В будущем, надеюсь, удастся поставить систематические изучения.

Т. к. Вам может быть будет интересен анализ [на] сероводород источника, выделяющегося в [шахте]** [черного рубина] (у г[оры] Опук Тав[рической] губ[ернии]), то сообщаю данные. Анализ произведен инж[енером] Ефремовым.

* Дату написання листа встановлено за змістом.

** Далі два слова нерозбірливо.

Содержание H_2S в воде, долгое время не откачивавшейся:

1 литр содержит 0,1248 gr H_2S , или по объему 1 литр содержит 82,12 H_2S .

Содержание сероводорода в воде через 10 дней, в течение кот[орых] вода непрерывно откачивалась:

1 литр содержит 0,003 gr H_2S , т. е. в сорок меньше.

Содержание H_2S в воздухе шахты:

1 литр содержит 0,03 % H_2S по объему, цифры средние из пяти определений.

Если Вас, многоуважаемый Владимир Иванович, интересуют еще какие-нибудь вопросы [сопочного] характера, на какие я мог бы ответить, не откажите сообщить.

В Петроград я надеюсь приехать в конце ноября, чтобы в первой половине декабря уехать в Америку. Заранее, еще раз обращаюсь к Вам с просьбой не отказать снабдить меня Вашими указаниями.

Всегда готовый к услугам

Искренно преданный

А. Глазунов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 418, арк. 1—2 зв.*

Коментарі

¹ *Глазунов Олександр Ілліч (1888—1951)*, металург. Народився і працював у Росії. У 1915—1918 рр. керуючий хімічними заводами у Криму. З 1921 р. в еміграції. У 1922—1945 рр. жив у Чехословаччині, з 1930 р. очолював кафедру теоретичної металургії Вищої гірської школи у м. Пришибрам, у 1939—1945 рр., під час німецької окупації, працював у м. Остраві. З 1945 р. у Чилі. Праці присвячені металургії та прикладній хімії. Розробив спосіб добування золота з морської води.

² Стадніков Георгій Леонтіївич (1880—1973), хімік, фахівець в області органічної хімії і вуглекімії. Встановив природу сапропелітів. Здійснив великий внесок в органічну теорію походження вугілля і нафти. Спільно із М. Д. Зелінським у 1906 р. відкрив реакцію отримання альфа-амінокислот. У 1909 р., ще будучи лаборантом, Г. Л. Стадніков за роботи стосовно амінокислот отримав премію імені Бутлерова. У 1920 р. вченого вперше заарештували. З Одеси його відправили до Москви у розпорядження ВНК, у серпні того ж року, маючи умовний розстрільний вирок, Г. Л. Стадніков переданий Вищій раді народного господарства для роботи у наукових інституціях, зокрема, у 1920 р. він працював в Інституті ім. Карпова, з 1926 р. — в Інституті торфу, з 1935 р. — в Інституті горючих копалин АН СРСР, досліджував вугілля, горючі сланці, асфальт, нафту. У 1930-х роках світ побачили монографія Г. Л. Стаднікова про генезис цих корисних копалин, а також інші наукові праці та підручники для студентів вишів, зокрема, «Химия угля», «Химия горючих сланцев», «Химия коксовых углей», «Ископаемые угли, горючие сланцы, асфальтовые породы, асфальты и нефти», «Анализ исследования углей». 9 серпня 1938 р. Г. Л. Стадніков вдруге заарештований «за участь в націонал-фашистській організації в Академії наук», утримувався у Бутирській в'язниці. 22 квітня 1939 р. засуджений до 20 років таборів і 5 років утисків у правах із конфіскацією майна. Звільнений через 17 років. 11 червня 1955 р. реабілітований. З 1955 по 1959 р. працював в Інституті нафти АН СРСР. У 1957 р. вийшла книга Г. Л. Стаднікова «Глинистые породы».

* На бланку: Инженер-металлург Александр Ильич Глазунов, г. Керчь, Старый Карантин.

Зиновій Степанович Голов'янку (1876—1953)¹

З. С. Голов'янку — В. І. Вернадському

№ 131

12 липня 1928 р., Київ

12.VII.1928. Киев. Тарасовская
д. № 30, кв. 4

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Письмо Ваше получил и обрадовался, а то я уже было приуныл. Я и мой заместитель А. И. Ильинский² с удовольствием соберем для Вас по Вашим указаниям все нужные материалы для определения геохимической константы U для малого садовника *Blastophagus* (= *Myclophilus*) *minor* Htg. А. И. Ильинский, который на протяжении 2 лет собирал материал для проверки положения $d^2/c = \text{consta[nta]}$, подготовил к печати работу и давал ее на просмотр доктору математики М. Ф. Кравчуку³. С глубоким удовлетворением сообщая Вам, что Кравчук, вначале относившийся к моей работе скептически и позволявший себе даже такие выражения, как «где вы у черта взяли корни квадратные?», теперь резко изменил отношение и даже говорит, что не удержался и поделился содержанием моей работы и А. И. Ильинского с рядом киевских научных работников. Выводы наши кажутся ему чрезвычайно интересными, и любопытно, что его больше всего интересует следующее: закономерности выражаются различными формами кривых, а именно — известными отрезками этих кривых; так вот, его интересует, каково биологическое значение (содержание? проявление?) продолжения этих кривых по другую сторону координатных осей? На этот вопрос мы, конечно, ничего ему ответить не можем кроме того, что из бесконечного космоса для нашего постижения вообще доступны лишь «отрезки», строго соответствующие нашим органам восприятий*.

Сейчас я живу в лесу. Числа 10—12 августа буду в Киеве, а затем еду в Эссентуки**. Постараюсь разыскать Виноградова⁴ и увязаться с ним до Вашего приезда. Может быть, по его указанию уже теперь можно было бы приступить к сбору материала. Очень бы хотелось поработать под Вашим руководством.

С глубоким уважением З. Головянко

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 431, арк. 1—2 зв.

* Примітка З. С. Голов'янка: «Извините за эту фразу, но умнее я ничего сказать не могу».

** Так в оригіналі.

Коментарі

¹ *Голов'янка Зиновій Степанович (1876—1953)*, фахівець у галузі захисту рослин, доктор наук. Народився у с. Талова Балка (сьогодні — Світловодського району Кіровоградської області). Середню освіту отримав у Реальному училищі м. Кременчука, у 1901 р. закінчив Петербурзький лісовий інститут. Починав роботу з посади помічника лісничого у Бердянському зразковому степовому лісництві. У 1902 р. переведений на Чигиринщину, де працював лісничим Чернявського лісництва по 1905 р. До 1919 р. служив ще у Трипільському та Дарницькому зразкових лісництвах в Україні та Кам'яно-Степовому і Боровому лісництвах Воронежської та Самарської губерній Росії. У 1904 р. опублікував у «Лесном журнале» статтю «К характеристике лесокультурных условий на песках Чернявского лесничества. Влажность почвы»; у 1905 р. вийшла друком праця «К характеристике лесокультурных условий на песках Чернявского лесничества. Июльский хрущ».

Розпочавши свою діяльність як лісокультурник, згодом зайнявся насадженням сосни у найважчих для лісовідновлення місцях. Особливо плідною була праця у сфері організації і проведення лісозахисної справи, а саме у боротьбі зі шкідниками лісу.

У 1924—1934 рр. засновник і керівник Дарницької дослідної лісової станції. Науковий та адміністративний хист З. С. Голов'янка дав змогу так організувати роботу Дарницької лісової дослідної станції, що її діяльність набула широкої популярності і в Україні, і далеко поза її межами. Є автором розробки авіахімічного методу боротьби зі шкідниками лісу. Працюючи над вузловою проблемою лісокультурної справи — боротьбою з хрущем, з'ясував екологічні особливості цього шкідника, спростував певні помилкові уявлення, розробив раціональну систему лісогосподарських заходів проти хруща, написав монографію про мармурового хруща. Учений ступінь доктора сільськогосподарських наук присуджений З. С. Голов'янкові за сукупністю наукових праць без захисту дисертації. Брав активну участь у роботі ВНІТТ лісу, член Співки натуралістів, Російської ентомологічної спілки, Ученого сільськогосподарського комітету України та ін.

Література: *Шлапак В. П., Шлапак В. В.* Голов'янка Зиновій Степанович та його наукова діяльність // Лісівнича академія наук України : наук. праці. — 2003. — Вип. 2. — С. 9—10.

² Мається на увазі Іллінський Андрій Ігнатійович (1890—1970), ентомолог. Народився у Києві. Закінчив лісове відділення Ново-Олександрійського інституту сільськогосподарства та лісівництва (1915). Працював на станціях захисту рослин при Тульському і Калузькому губземуправліннях, спочатку на посаді ентомолога, пізніше завідувач станцією. У 1925 р. був запрошений на Дарницьку лісову дослідну станцію (Київ). У 1966 р. йому було присуджено вчений ступінь доктора сільськогосподарських наук без захисту дисертації.

³ Кравчук Михайло Пилипович (1892—1942), математик, громадський діяч. Академік ВУАН (з 1929 р.). Народився у с. Човниці Ківерцівського повіту на Волині. У 1910 р. закінчив гімназію у Луцьку. У 1910 р. вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Київського університету, у 1914 р. закінчив навчання з дипломом 1-го ступеня. Поряд із науковою роботою викладав математику у 1-й та 2-й українських гімназіях Києва, Українському народному університеті, Електротехнічній школі, Політехнічному, Авіаційному, Архітектурному, Ветеринарно-зоотехнічному, Сільськогосподарському інститутах.

У 1924 р. захистив докторську дисертацію «Про квадратичні форми та лінійні перетворення». Член комісії з математичної термінології при Інституті наукової мови

УАН, член управи Київського інституту народної освіти, декан факультету професійної освіти, організатор першої в Україні математичної олімпіади школярів (1935), член Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Львів), німецького, французького, італійського математичних товариств (з 1925 р.). Автор понад 180 наукових праць, у т. ч. 10 монографій. Є думка, що двотомна фундаментальна монографія М. П. Кравчука «Застосування способу моментів до розв'язання лінійних диференціальних та інтегральних рівнянь» (1932—1936) стала основою для побудови першого в світі електронного комп'ютера американським ученим Дж. Атанасовим.

21 лютого 1938 р. М. П. Кравчука заарештовано, 23 вересня того ж року засуджено до 20 років тюремного ув'язнення та до п'яти років заслання. Його відправили на Колиму, де 9 березня 1942 р. він помер. 15 вересня 1956 р. посмертно реабілітований, 20 березня 1992 р. поновлений у складі дійсних членів Академії наук України.

⁴ Виноградов Олександр Павлович (1895—1975), геохімік. Академік АН СРСР (з 1953 р.), віце-президент АН СРСР (1967—1975). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. П. Виноградова у цій книзі. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 650—662.

Микола Софронович Голуб (1886—?)¹

М. С. Голуб — В. І. Вернадському

№ 132

3 листопада 1913 р., Харків

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Простите, что я решаюсь беспокоить Вас просьбой. Дело в следующем:

Вы, может быть, вспомните, что в 1911 г. я работал с покойным Г. О. Касперовичем² на Кавказе, занимаясь исследованием радиоактивности вод. Осязательных результатов эта работа, как Вам известно, не дала, так как исследованные мною источники были чрезвычайно слабо активны, но я приобрел тогда некоторый опыт, и Г. О. считал меня хорошим работником. Это обстоятельство придает мне смелости просить Вас поручить мне исследование радиоактивности вод в предполагаемой экспедиции на Байкал³.

Пишу Вам так рано для того, чтобы — в случае благоприятного от Вас ответа — иметь возможность подготовиться и познакомиться с геологией окрестностей Байкала и пр.

Чтобы не ввести Вас в заблуждение, добавлю, что я студент-физик (4 курса) и поэтому, к сожалению, не могу взяться за соби́рание минералогических коллекций.

За сим позвольте засвидетельствовать свое глубочайшее уважение к Вам.

Н. Голуб

3 ноября 1913

Мой адрес: Харьков, Мироносицкая, 23. Николаю Софроновичу Голубу*.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 436, арк. 1—2.

№ 133

25 серпня 1921 р., Берлін

Николай Софронович Голуб
N. Golub
Berlin — Charlottenburg
Savigny Platz, 12

25 августа 1921

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Как-то весной мне пришлось быть у берлинского антиквара Friedländer'a⁴. Разговорившись о России, вспомнили Вас, и он — к слову — показал Вашу открытку, в к[ото]рой Вы просите выслать новый каталог и осведомляетесь о

* Перед адресою рукою В. І. Вернадського позначено: «Отв[е]чено».

размерах Вашего долга ему. К долгу он отнесся с полным добродушием, а каталог очень хотел послать, но не нашел путей.

Эта Ваша открытка произвела на меня — сытого и сравнительно благополучного человека — большое впечатление, и мне очень захотелось помочь Вам — к чему есть и личные побуждения: когда-то, в студенчестве, участие в Вашей радиоэкспедиции на Кавказ принесло мне много радости (я работал с Г. И. Касперовичем на Чорохе и на Тереке; он, вероятно, называл Вам меня, но, конечно, вряд ли Вы помните).

Послать Вам что-нибудь (даже каталог!) оказалось делом нелегким, и, по-видимому, только сейчас — по прошествии месяцев — это удастся осуществить благодаря необычайной энергии В. В. Каррика⁵, сумевшего организовать отправку посылок из Норвегии через Гельсингфорс (из Германии нам это до сих пор не удалось).

Сегодня Валерий Вильямович пишет мне, что 24 авг[уста] посылки уходят из Христиании в Гельсингфорс (капитан парохода перевозит ящик с посылками бесплатно), причем, мы надеемся, что они успеют попасть в тот вагон, к[ото]рый 8 сентября пойдет из Гельсингфорса в Петербург в адрес Дома Ученых, Миллионная, 27.

Посылка на Ваше имя составлена так: 1 кгр жир, 2 кгр овсянка, 2 пакета сухарей, ½ кгр какао, 2 кгр сахарного песку, 1 кгр соли, 2 плитки шоколада, 4 баночки молока, 1 кгр мыла, 1 пачка спичек, иголки и нитки. (Теперь вижу, что мы глупость сделали, не вложивши ни бумаги, ни карандашей, но на этот раз поздно).

Мне очень хотелось послать Вам сапоги, но, к сожалению, мы с Вами никогда не виделись, и я не могу даже приблизительно судить о размере. Но носки я все же решил послать (6 пар, к сожалению, Валерий Вильямович купил бумажные; боюсь, они очень плохи) в надежде, что средний номер 11 сойдет как-нибудь. Подумать только, какие бывают зависимости: если бы Вы поехали на Кавказ не в мае 1911 г., а, скажем, в июне или июле, то теперь у Вас были бы более подходящие по размеру носки.

Сообщите мне размер сапог, а если Вам нужны очки, то пришлите рецепт. Если удастся еще отправить посылку, я pošлю Вам все, что Вы пожелаете и что окажется возможным послать.

Если посылка дойдет до Вас, я буду очень счастлив. Не думайте, Владимир Иванович, не позволяйте себе думать, что это Вас обязывает и, след[овательно], душевно отягощает. Так ведь устроена земля: я глубоко обязан несколькими людям, к[ото]рым уже не могу никак отплатить; поэтому для меня большое облегчение помочь другому человеку; а Вам, в свою очередь, тоже кто-нибудь обязан и почему-нибудь не в состоянии отплатить; так и идет в круговую через все человечество, и равновесие между услугами и контр-услугами полностью сохраняется.

Крепко жму Вашу руку.

Искренне уважающий Вас *Н. Голуб*

P.S. Не откажите уведомить меня: 1) представляется ли технически возможным переслать что-нибудь из Петербурга в Москву лицу, не принадлежа-

шему к академическим кругам, и 2) допустимо ли это принципиально? Если в обоих случаях ответ будет положительным, я пришлю в следующий раз все в двойном количестве и попрошу Вас похлопотать, чтобы половину передать моей сестре Марии Софроновне Герасимовой (Москва, Тверская, 15, кв. 95).

Еще мне хотелось бы послать что-нибудь В. Г. Короленко⁶. Но как ему доставить в Полтаву — не приложу ума. А спрашивать у больного и голодного человека, как послать ему посылку, рука не поворачивается, п[отому] что, конечно, способов у него нет.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 436, арк. 3—3 зв.

№ 134

25 серпня 1921 р., Берлін

25 авг[уста] 1921

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Сегодня я посылаю Вам заказное письмо по адресу Дома Ученых (Миллионная, 27) относительно отправленной Вам посылки (через Гельсингфорс и — тоже по адресу Дома Ученых).

А эту открытку пишу на случай, <если> Вы не бываете в Доме Ученых.

Искренно уважающий Вас *Н. Голуб*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 436, арк. 4—4 зв. Листівка*.

№ 135

5 листопада 1921 р., [Берлін]**7

5 ноября 1921

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Необычайно счастлив, что посылка дошла до Вас и доставила Вам некоторое удовольствие. Это — первая посылка, дошедшая по назначению. До сих пор ни одна из моих попыток отправить посылку не удалась. Один знакомый, уезжая в Ревель, еще в июле взял у меня кое-что и обещал как-нибудь передать сестре в Москву. Все эти вещи поныне лежат в Ревеле и никак не могут сдвинуться с места.

* Адреси на звороті: Russland. Petersburg. Академия Наук. Академику Вл[адимиру] Ив[ановичу] Вернадскому. Петербург. Отпр[авитель] Н. Голуб N. Golub. Charlottenburg. Savigny Platz, 12. Германия.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

Поэтому тот день, когда пришло Ваше письмо, я считаю очень хорошим днем, ибо сделан еще шаг к восстановлению сношений с людьми в России: года два назад нас разделила непроницаемая стена, потом пошли письма, затем и телеграммы, теперь — хоть изредка — удается отправить посылку. И так как этот процесс несомненно будет идти в том же направлении, то придет когда-нибудь такой прелестный день, когда послать что-нибудь в Петроград будет так же просто, как в Дрезден, и тогда Петрограду и Москве, имеющим много родных и друзей за границей, несомненно, станет гораздо легче жить.

Беда только в том, что этот процесс развивается с угнетающей медленностью.

И вот сейчас — для отправки следующей посылки — появились временно почти неодолимые препятствия. Причины лежат в том, что Германия идет — и очень быстро — к финансовому краху. Вы, конечно, знаете, что возложенная на Германию контрибуция необычайно велика: Германия уже заплатила (деньгами и материалами) 2 миллиарда долларов и, кроме того, истратила 1 миллиард дол[ларов] на содержание армии Антанты, оккупировавшей весь Запад до Рейна и немного по сю сторону от него. Благодаря таким платежам герм[анская] марка необычайно обесценивается: 6 авг[уста] 1 англ[ийский] фунт стоил 250 мар[ок], сегодня — 944! Еще неделю назад фунт стоил 600 мар[ок] (бумажных, конечно).

Поэтому все соседи бросились в Германию закупать — для них за гроши — все, что попадется, и увозить и высылать за границу. Правительство испугалось, что Германия будет «распродана» в один месяц, и поставило большие препятствия для отправки посылок за границу. Так что придется поискать средств от этого в чужом пиру похмелья.

Мы все думаем, что все это скоро изменится к лучшему, т. к. Антанта не захочет довести свою дойную корову до смерти, несомненно, облегчит платежи, и все наладится. (15 янв[аря] предстоит следующий платеж $\frac{1}{2}$ миллиарда мар[ок] золотом, и Германия уже возбудила ходатайство об отсрочке, т. к. она, по-видимому, заплатить просто не сможет).

Издание Ваших книг по-немецки⁸, вероятно, удастся осуществить, судя по тем впечатлениям, которые я вынес из двух-трех разговоров сегодня. Но, конечно, на это нужно время. Думаю, что для серьезных переговоров необходима либо рукопись, либо экземпляр русского издания (хоть корректурный). Во всяком случае, как только окажется возможность переслать, пришлите мне рукопись.

Вы, вероятно, слышали, что в Германии издается много книг и по-русски. Сначала начали издавать немцы (напр[имер], Insel-Verlag в Лейпциге⁹), а потом основались и чисто русские издательства (сейчас их в Берлине до 10!). Издают, главным образом, русских классиков и современных беллетристов. Но в последнее время начинают приступать к изданию также и научных. Правда, пока это — разные пустяки: напр[имер], три разных издательства выпустили три популярных изложения теории относительности Эйнштейна (и все три — очень плохи)¹⁰. Между прочим, петербургский Девриен¹¹ возобновляет свое издательство с[ельско]хозяйственных книг.

Так вот, мне вчера случилось быть в одном таком русском издательстве, я упомянул о Ваших книгах, и мне сказали, что если бы Ваши книги не издавались по-русски в Петербурге, то они их издали бы здесь (по-русски). Факт издания в Петербурге смущает их по двум причинам: 1) м[ожет] б[ыть], это лишает Вас возможности разрешить параллельное издание, 2) они боятся конкуренции петербургского издания; дело в том, что издание за границей научных книг нельзя строить в расчете только на потребность за границы; предполагается, что рано или поздно эти книги пойдут в Россию и найдут себе там сбыт.* Между прочим, я слышал, что одно из упомянутых мною изложений теории относительности куплено у издателя представителями русского правительства в 10 000 экземпляров. Т[ак] что издатель наберет снова по новой орфографии и отпечатает.

Поэтому меня просили узнать Ваше мнение по обоим пунктам: 1) имеете ли Вы возможность разрешить издание по-русски за границей и 2) насколько велика опасность конкуренции петербургского издания, т. е. в каком количестве издается в Петрограде, поступят ли книги в продажу и, если да, то по какой цене.

Мне, по совести, было ужасно жалко, что эти два препятствия возникли. Потому что для немецкого издания потребуется много времени, да, м[ожет] б[ыть], и помешает ему что-нибудь, а тут люди сразу согласились бы, и хоть гонорар был бы скромненький, но в советск[их] рублях Вы, несомненно, сделали бы миллионером.

Ну, ничего, авось что-нибудь устроится.

Каталога Фридендера¹² я не приложил к посылке, т. к. каталог очень стар и едва ли будет представлять для Вас интерес. А теперь он не печатает, т. к. слишком велики расходы по печати.

Но все-таки я посылаю Вам этот старый каталог одновременно с этим письмом, как Drucksache**; посылаю, главным образом, для того, чтобы произвести опыт: дойдет ли Drucksache. Если дойдет, то напишите, что бы Вам хотелось получить из Германии (напр[имер], какой-нибудь специальный журнал), и я попробую послать Вам. Книгу, к сожалению, беспечно посылаю, т. к. наверное пропадет.

Еще меня очень огорчает, что Вам приходится тратить на письмо за границу целых 2 тысячи. Не годятся ли прежние царские марки? Тут они есть у коллекционеров, и, если годятся, я Вам пришлю.

Ну, пока всего доброго.

Сердечно Ваш *Н. Голуб*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 436, арк. 5—6 зв.

* Наступні два речення написані автором на лівому березі документа.

** Бандероль (нім.).

Коментарі

¹ *Голуб Микола Софронівич (1886—?)*. Народився на Кубані. Закінчив Катеринодарську гімназію. Вступив на фізико-математичний факультет Новоросійського університету в Одесі, згодом перевівся до Харківського університету. Студентом брав участь у Радієвій експедиції на Кавказ у 1911 р. Виходячи з листування, емігрував до Німеччини. Пропонував В. І. Вернадському свою допомогу у виданні його праць за кордоном.

² Касперович Генріх Йосипович (Осипович) (1881—1912), геохімік, учень В. І. Вернадського. Закінчив Московський університет (1906), асистент при Мінералогічному кабінеті. У 1912 р. молодший науковий зберігач Геологічного і Мінералогічного музею Московського університету. Викладав кристалооптику, проводив експериментальні дослідження, у т. ч. із метеоритами, займався постановкою спектрального аналізу, вивчав різні райони Північного Кавказу, особливу увагу приділяючи срібно-свинцевим родовищам. У 1911 р. взяв участь у Радієвій експедиції Петербурзької АН. Див.: *Воскресенская Н. А., Тихомиров В. В.* 50 лет со дня смерти Г. И. Касперовича // Советская геология. — 1962. — № 11. — С. 127—128; *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. — М.: Наука, 1997. — С. 184—185.

³ У Прибайкаллі, зокрема поблизу селища Слюдянка, Радієва експедиція Академії наук за участю В. І. Вернадського вивчала у 1914 р. рідкоземельні пегматити.

⁴ Очевидно, йдеться про когось із нащадків відомих берлінських антикварів і книгопродавців Рафаеля Фрідлендера (Raphael Friedländer; ?—1853) та його сина Юліуша Фрідлендера (Julius Friedländer; 1827—1882). Їхня фірма Buchhandlung und Antiquariat Raphael Friedländer & Sohn відома з 1828 р.

⁵ Карпк Валерій Васильович (Вільям Вільямович; 1869—1943), дитячий письменник, художник-карикурист, графік, син аквареліста та фотографа, власника фотоательє у Петербурзі. У грудні 1917 р. емігрував до Норвегії, жив у невеликому містечку Вальста поблизу Осло. Брав активну участь у житті російського зарубіжжя, співпрацював із емігрантськими виданнями, у т. ч. як карикатурист. Ініціатор акції «Допомога друзям» на користь голодуючих у Росії. У 1920-ті роки на прохання М. Горького брав участь у збиранні коштів для російських учених.

⁶ Короленко Володимир Галактіонович (1853—1921), письменник, публіцист. Троюрідний брат В. І. Вернадського. Короленко помер 25 грудня 1921 р. у Полтаві. Див.: *Самородов В. М., Кигим С. Л., Ольховська Л. В.* В. І. Вернадський та В. Г. Короленко: у поєднанні долі і поглядів. — Полтава : РВВ ПДАА, 2013. — 60 с.

⁷ Щодо місця написання листа В. І. Вернадський занотував у щоденнику 22 листопада 1921 р. у Петрограді: «Получил письмо от Голуба из Берлина — и там тяжело. Но разве можно сравнивать наши нечеловеческие условия жизни с ихними...» (*Вернадский В. И.* Дневники: март 1921 — август 1925. — М.: Наука, 1999. — С. 59).

⁸ Останнє, найбільш повне довідкове видання (Бібліографія праць В. І. Вернадського. Література про життя та діяльність — К., 2012. — 603 с.) не фіксує жодного німецькомовного видання В. І. Вернадського на початку 1920-х років. Його «Геохімія» побачила світ німецькою лише у 1930 р.: *Vernadsky W. J. Geochemie in ausgewählten Kapiteln / von W. J. Vernadsky. Autoris. Übers. aus d. Russ. v. E. Kordes.* — Leipzig: Akad. Verl.-Ges., 1930. — XII, 370 s. Втім у 1928 р. В. І. Вернадський писав дочці про підготовку до видання як і французькою, так і німецькою мовами «Біосфери». Див. лист від 7 січня 1928 р. у кн. 2 цього видання.

⁹ Відоме німецьке видавництво, засноване у 1901 р. у Лейпцигу під керівництвом Рудольфа фон Пьольніца (Poellnitz). З 2010 р. має свою штаб-квартиру у Берліні.

¹⁰ Можливо, йдеться про: *Шмидт Г.* Теория относительности и наше представление о вселенной: общедоступное изложение теории проф. А. Эйнштейна о времени и пространстве / [пер. с 2-го доп. нем. изд. Е. И. Рабиновича]. — Берлин: Ладыжников, 1921. — 151 с.; *Дюшен Б.* Теория относительности Эйнштейна. — Берлин: Рус. Универ. изд-во, 1921. — 61 с.; *Эйнштейн А.* Теория относительности. Общедоступное изложение / пер. с нем. Г. Б. Ительсона. — Берлин: Слово, 1921. — 150 с. Також є книжка: *Беер Т.* Теория относительности Эйнштейна и ее исторические основы : шесть попул. лекций / пер. с 4-го нем. изд. — Берлин: Ефрон, [1919]. — 77, [1] с.

¹¹ Йдеться про видавництво Альфреда Федоровича Деврієна (1842—?), засноване у 1872 р. у Петербурзі. Видавало переважно літературу з сільського господарства, природознавства і географії, книжки для дітей і юнацтва. У 1917 р. Деврієн виїхав до Берліна. Від 1921 р. до середини 1920-х років відновлене у Берліні як видавництво російського зарубіжжя під керівництвом сина видавця А. А. Деврієна.

¹² Ймовірно, ідеться про якийсь із томів «*Bücher-Auktion von R. Friedländer & Sohn*», що видавалися у Берліні у 1857—1858 рр., або випусків-номерів (у т. ч. тематичних) «*Bücher-Verzeichniss von R. Friedländer & Sohn*», що видавалися там само у 1852—1913 рр.

Н. Горайна (?—?)¹

Н. Горайна — В. І. Вернадському

№ 136

[21 грудня 1920 р., Керч]*

Милостивый Государь!

Пишу Вам по поручению Митрофана Викторовича Довнар-Запольского², который вчера выехал из Керчи³ в Харьковское Политбюро. Он очень просил передать Вам, что он нуждается в помощи своих киевских знакомых и друзей, а также сына-коммуниста для скорейшего освобождения. Если можно, сообщите кому найдете возможным и нужным об этом⁴.

С уважением *Н. Горайна*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 443, арк. 1.

Коментарі

¹ Особу встановити не вдалося.

² Довнар-Запольський Митрофан Вікторович (1867—1934), історик, археограф, громадський і політичний діяч. Учень В. Б. Антоновича. У 1896 р. став ініціатором створення археологічної комісії при Імператорському Московському археологічному товаристві і до 1901 р. виконував обов'язки секретаря комісії, фактично керуючи її діяльністю. Протягом 1897—1899 рр. видав під своєю редакцією кілька томів архівних матеріалів (Документы Московского Архива Министерства Юстиции. — М., 1897. — Т. I; Акты Литовско-Русского государства (XIV—XVI ст.). — М., 1899. — Вып. I). Від 1901 до 1919 р. працював у Київському університеті, де організував і був головою студентського історико-етнографічного гуртка, із якого вийшла низка відомих українських істориків. Гурток видавав збірник своїх праць і фактично став базою для формування історично-економічної школи у Київському університеті на початку ХХ ст. Один із засновників і перший директор Київського археологічного інституту, фундатор Київського комерційного інституту. Написав проект Конституції Білоруської Народної Республіки (1918). Від 1921 р. у Харкові, де працював у Харківському університеті та Інституті народного господарства, пізніше проректор Азербайджанського університету (Баку), професор Білоруського університету (1925—1928, Мінськ), московських Інституту народного господарства та Сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязева (1928—1934). Автор численних праць з соціально-економічної історії України, Білорусі та Росії. Досліджував литовсько-польську добу української історії, історію українських міст XV—XVI ст. Опублікував низку праць з історії народного господарства Російської держави XVI—XVII ст., суспільного руху в Росії, зокрема з історії руху декабристів.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом. На звороті позначено: «Г[осподи]ну Вернадскому».

³ У березні 1920 р. за ініціативою М. В. Довнара-Запольського у Керчі відкрито філію Сімферопольського університету. В. І. Вернадський писав після повернення до Москви з Криму 1921 р.: «В Керчи за это время по инициативе энергичного историка, проф. русской истории Киевского университета св. Владимира Довнар-Запольского в 1919 г. возник при поддержке кооперативов и города второй университет — Боспорский университет с тремя факультетами. Судьба его неясна. Университет не поддерживался правительством Врангеля, существовал на частные средства, но сильно пострадал при смене власти. Как проф. Довнар-Запольский, так и некоторые другие профессора должны были оставить Крым» (цит. за: *Лавров В. В., Бобков В. В.* К истории становления высшего юридического образования в Крыму (1917—1920 г.г.) // Уч. зап. ТНУ им. Вернадского. Серия «Юридические науки». — 2006. — Т. 19 (58), №1. — С. 16).

Після зайняття Керчі 16 листопада 1920 р. Червоною армією «надзвичайна трійка» ВНК 13-ї армії приступила до ліквідації «контрреволюційних елементів». У центрі уваги трійки виявився і Боспорський університет. Були заарештовані ректор М. В. Довнар-Запольський, професори В. І. Касперов, Г. А. Люст. У січні 1921 р. на базі Боспорського університету був створений Робітничий факультет (там само. — С. 6—27).

⁴ Прихід Червоної армії і більшовицької влади у Крим закінчився для М. В. Довнара-Запольського арештом і загрозою революційного трибуналу. Тяжко хворого вченого чекісти етапували до Харкова, де змушені були помістити у госпіталь. За відомостями дружини М. В. Довнара-Запольського, Надії Маркіянівни, з 21 грудня 1920 р. професор був етапований із Керчі до Харкова, проте деякий час, до середини січня 1921 р., залишався у Джанкої (*Лебедева В. М.* Крымский период жизни М. В. Довнар-Запольского: по материалам дневника жены // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». — 2012. — Т. 25 (64), № 1. — С. 104—105). Фактично врятований близькими, М. В. Довнар-Запольський близько двох років провів у Харкові, працював у Харківському інституті народної освіти, а також в Інституті народного господарства.

Андрій Миколайович Грабар (1896—1990)¹

А. М. Грабар — В. І. Вернадському

№ 137

6 серпня 1918 р., [Київ]*

6 августа 1918 года

Милостивый Государь Владимир Иванович,
г[осподин] Главноуправляющий по делам искусств и Национальной культуры², свидетельствуя Вам свое глубокое уважение, просит Вас пожаловать завтра (7-го) в 1 час дня на заседание Комиссии, учрежденной для приискания помещения для Академии Наук, Украинского Государственного Университета и Кадетского Корпуса.

Заседание будет происходить в кабинете Главноуправляющего.

С совершенным почтением
чиновник особых поручений

А. Грабар

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 99, арк. 6.

Коментарі

¹ *Грабар Андрій Миколайович (1896—1990)*, історик середньовічного і візантійського мистецтва. Дійсний член паризької l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (з 1955 р.), член-кореспондент багатьох національних академій, доктор honoris causa низки університетів Старого й Нового світу. Народився у сім'ї голови Київського окружного суду, сенатора Миколи Степановича Грабара. Після закінчення у 1914 р. київської гімназії пішов добровольцем на фронт, у Галичину, проте був демобілізований через хворобу. Вступивши до Київського університету на історико-філологічний факультет, через рік перевівся у Петроградський університет. Провчившись чотири курси, влітку 1917 р., повернувшись до Києва, подав прохання до Київського університету стосовно зарахування його вільним слухачем історико-філологічного факультету, щоб скласти останні чотири іспити і два заліки для одержання випускного свідоцтва. З квітня 1918 р. працював в Управлінні у справах мистецтва і національної культури Міністерства народної освіти. У 1919 р. переїхав до Одеси, де склав випускні іспити. Наприкінці січня 1920 р. виїхав до Болгарії, де працював у Софійському археологічному музеї. Під час роботи у музеї уклав звід монументальної спадщини Болгарії у світлинах.

Наприкінці 1922 р. перебрався до Франції, до Страсбурга, де викладав російську мову у місцевому університеті. Там же захистив докторську дисертацію. У 1928 р. отримав французьке громадянство. Майже 15 років викладав у Страсбурзькому університеті, у 1946—1966 рр. професор візантійської археології у College de France.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

У 1958 р. переїхав до одного з найбільших центрів американської і світової візантиністики — Думбартон-Окс. Займався вивченням равеннських мозаїк, мистецтва східно-європейського середньовіччя, візантійських скарбів ризниці св. Марка у Венеції, проблем спільного у мистецтві християнського Заходу та Сходу.

Основні праці: *La peinture religieuse en Bulgarie: Texte et Album*. — Paris: P. Geuthner, 1928. — XXII, 396 p.; *L'Empereur dans l'art byzantin*. — Paris, 1936. — 296 p., 40 tav.; *Byzantine Painting: Historical and Critical Study*. — Geneva: Skira, 1953. — 200 s.; *Early Medieval Painting from the Fourth to the Eleventh Century: Mosaics and Mural Painting*. — New York: Skira, 1957. — 241 p.; *Ampoules de Terre Sainte (Monza, Bobbio)*. — Paris: C. Klincksieck, 1958. — 69 p., 61 tav.; *Romanesque Painting from the Eleventh to the Thirteenth Century*. — New York: Skira, 1958. — 229 p.; *Byzantine and Early Medieval Painting*. — New York: Viking Press, 1965. — 54 p. (with Chatzēdakēs, Manolēs); *Christian Iconography: a Study of its Origins [The A. W. Mellon Lectures in the Fine Arts, 1961, The National Gallery of Art, Washington, D. C.]*. — Princeton, NJ: Princeton University Press, 1968. — 174 p., 341 pl.; *Les manuscrits grecs enluminés de provenance italienne, IXe—XIe siècles*, — Paris, 1972. — 102 p., 92 tav.; *Sculptures byzantines du moyen âge (XIe—XIVe siècle)*. — Paris, 1976. — 176 p. *Les voies de la création en iconographie chrétienne, Antiquité et Moyen Age*. — Paris: Flammarion, 1979. — 341 p.

Література: *Лосский Б. Н.* Памяти Андрея Грабара // *Вспомогательные исторические дисциплины*. [Том] XXIII. — Л.: Наука, 1991. — С. 311—314; *Dagron Gilbert.* André Grabar // *Annuaire du Collège de France, 1990—1991: Necrologie*. — Paris, 91-e année. — P. 91—94; *Maguire Henry.* André Grabar // *Dumbarton Oaks Papers*. — 1991. — № 45. — P. XIII—XV; *Toubert Helene.* André Grabar // *Revue de l'Art*. — Paris, 1992. — P. 96—97; *Российское зарубежье: некрологи 1917—1997 / сост. В. Н. Чуваков. Том 2: Г—З*. — М.: Пашков дом, 1999. — С. 203; *Смирнова Э. С.* От киевских храмов к искусству Византии: Андрей Николаевич Грабар: [1896—1990] // *Природа*. — 2001. — С. 29—38.

² Мається на увазі Дорошенко Петро Якович (1858—1919), історик, педагог, культурний і громадський діяч. У 1881 р. закінчив медичний факультет Київського університету. З 1889 р. земський лікар у м. Глухові. З 1903 р. член Чернігівської губернської архівної комісії. Археолог-любитель, популяризатор і колекціонер пам'яток української старовини (документів, предметів музейного характеру, геральдичного матеріалу і т. д.). З 1908 р. директор Чернігівського дворянського пансіону, з 1917 р. директор Чернігівської української гімназії. У 1918 р. головноуправляючий у справах мистецтва і національної культури Міністерства народної освіти Української Держави (цю посаду обіймав і пізніше, при режимі Директорії). У 1919 р. співробітник газети «Нові Шляхи». У 1919 р. розстріляний червоноармійцями у м. Одесі.

Северин Владиславович Граб'янка (1886—1965)¹

С. В. Граб'янка — В. І. Вернадському

№ 138

20 березня 1940 р., Львів

Львов, 20.III.1940

Многоуважаемый Профессор Владимир Иванович,
Заведывая Лабораторией Радиоактивных Исследований при Кафедре Петрографии Львовского Гос[ударственного] Университета и работая в контакте с Укрнефтеразведкой², обращаюсь к Вам, Многоуважаемый Профессор, с просьбой дать мне возможность ознакомиться с трудами Вашего Института³. Особенно интересуют меня вопросы, связанные с радиоактивностью почвы, а в частности, с радиоактивностью нефтяных месторождений. Просил бы прислать мне, если возможно, перечень этих печатных трудов, с указанием цены, чтобы я мог затребовать их через библиотеку.

С глубоким уважением

С. Грабянка

Адрес: Северин Владиславович Грабянка, Львов, Политехнический Институт.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 455, арк. 1—1 зв.

№ 139

22 квітня 1940 р., Львів

22.4.1940. Львов, Политехникум⁴

Многоуважаемый Владимир Иванович,
Очень Вас благодарю за Вашу открытку от 29.3 с[его] г[ода]. Вы обещаете выслать мне оттиски отдельных статей Вашего Института. Я их еще не получил. Ожидаю их с радостным нетерпением и заранее Вас благодарю сердечно. К акад. Хлопину⁵ я уже обращался, пока без результата. Вы спрашиваете п[р]о проф. Вейберга⁶. Он остался в Варшаве, видели его там 15.I с[его] г[ода]. Вы пишете о желательности исследования нефтяных вод Зап[адной] Украины на содержание *RaMsThI*⁷. Вопрос этот меня живо интересует. Хотел бы познакомиться с Вашими работами по этому вопросу.

С глубоким уважением и приветом

С. Грабянка

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 455, арк. 2. Листівка.

№ 140

14 червня 1940 р., Львів

Львов, Политехнич[еский] Инст[итут], 14.VI.1940

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Очень обрадовался Вашей карточке от 14.V. и трем оттискам Ваших замечательных докладов. Читал я их с захватывающим интересом (английский — в переводе)⁸. Несколько моих работ Вам посылаю.⁹ Они технического характера. К сожалению, не могу Вам переслать остальных моих работ, — они разошлись, и их теперь трудно найти.

Я теперь налаживаю работу по определению общей радиоактивности илов трех газовых буровых скважин, разрабатываемых Укрнефтеразведкой. Вместе с тем, разбираюсь в трудах Радиевого Института, любезно присланных мне академиком Хлопиным.

Ваше предложение получения радия и *MsThI* из нефтяных вод Бориславского района прельщает меня смелостью этой задачи. Я обсуждал его с проф. Якубом¹⁰, и[сполняющим] о[бязанности] заведывающего Кафедрой Физико-химии здешнего Политехникума. Мы сошлись на том, что было бы и возможным, и оч[ень] желательным поставить некоторые предварительные работы по определению радия и *MsThI* в нефтяных водах в здешней физико-химической лаборатории. Большим, однако, препятствием является то, что как раз теперь Кафедра Физико-химии лишилась своих даровитых и талантливых людей — Э. А. Турской и А. Т. Дорабяльской¹¹, которая — огорчена и нервно потрясена потерей Турской — оставила Кафедру и уехала к родителям своим в Варшаву. Турскую же Элигию Антоновну увезли вместе с отцом, врачом-ларингологом, д[окто]ром мед[ицины] Антоном Турским и с матерью в Семипалатинскую область. Адрес: Казахстан, Семипал[атинская] обл[асть], Жарминский район, с. Георгиевка, ул. Стеньки Разина, 27. Увезли ее потому только, что муж ее был военнообязанный. А между тем она замечательный спец[иалист] по работам со счетчиком Geigera¹², с прибором piezo-electrique¹³, и вообще она высококвалифицированный научный работник по постановке самых трудных и ответственных задач по физико-химии. Э. А. Турская была бы самым подходящим работником также и для исследования нефтяных вод на радий и *MsThI*. Она так срослась со здешней Кафедрой, приборами и т. п., что без нее трудно было бы эту работу двинуть с места.

Если бы Вы, Глубокоуважаемый Профессор, могли способствовать тому, чтобы Элигию Антоновну вернуть обратно во Львов, то работа у нас наладилась бы, вероятно, довольно быстро. Если же бы нельзя было вернуть ее к нам, то привлечение ее к физ[ико]-хим[ическим] работам в Москве было бы тоже с большой пользой для советской науки.

Но ее увезли вместе с родителями, которых она одних никогда не оставит. Она работает теперь на их пропитание, т. к. отцу-врачу отказали в предоставлении ему работы. От стрижки овец руки у нее опухли, а заработка не хватает

на содержание всех троих. Многие десятки тысяч семейств — жен и детей военнообязанных — вывезены из Зап[адной] Украины и Белор[уссии] либо в Архангельскую, либо в Семипалатинскую область и гибнут с голоду, а также вследствие тоски по родине и необычных климатических и бытовых условий. Ужас и отчаяние охватывают при мысли, что будет с ними зимой. Надо их всех вернуть скорей, до наступления осенних холодов, иначе все они погибнут.

Там же — среди них — и моя сотрудница, дочь проф[ессора] математики, бывш[его] ректора университета Анна Иосифовна Заленская¹⁴, без которой работа у меня с трудом налаживается. Она пишет ужасающие письма и просит ходатайствовать, чтобы их партию (ок[оло] 100 чел[овек]) по крайней мере отправили в другое место, т. к. там они погибнут с голоду. Адрес ее: КССР, Семип[алатинская] обл[асть], Жарминский район, совхоз Красный Скотовод, ферма Михайловка. В том же Жарм[инском] районе и доцентка университета Скварчинская¹⁵, а в Кокпектинском районе в с. Б[ольшая] Бухонь — дочь покойного профессора Пецольда¹⁶, культурнейшего человека, — Мария Эмильевна Томчицкая¹⁷ с тремя детьми.

Участь, какой подверглись эти женщины и дети, нам совершенно непонятна. Мы не воевали с СССР, а лишь оборонялись против немцев. Зап[адную] Украину отдали мы СССР без всякого сопротивления. Женщины же и дети вообще не причастны к войне. В отношении к советской власти мы вполне лояльны. Поэтому ссылка эта — сплошное недоразумение. Надемся, что все эти старики, женщины и дети вернутся вскоре обратно, что все-таки они не обречены на гибель... и верим, что такие светлые личности, как Вы, глубокоуважаемый Владимир Иванович, не откажут содействовать в облегчении их участи.

Ваш С. Г.

Без истинной пользы для дела прошу не оглашать моей фамилии.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 455, арк. 3—6 зв.

№ 141

17 серпня 1940 р., Львів

Львовский Политехнич[еский] Институт

17.8.1940

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Возвратившись из отпуска, спешу поблагодарить Вас за Ваше доброе письмо и за Ваши советы. Я как раз шел по тому же пути, однако пока без видимого успеха.

К А. А. Богомольцу¹⁸ я не обращался, т. к. наш Политехнический Институт ни в каком отношении к Украинской Академии не находится.

Благодарю Вас тоже за Ваш замечательный доклад «О правизне и левизне»¹⁹ и изумляюсь широте Ваших исканий. Невольно спрашиваешь себя: мысль человеческая связана ли со временем и пространством? Материален ли «мыслящий дух» (*l'ésprit**)?

Преданный Вам С. Грабянка

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 455, арк. 7—7 зв.

№ 142

13 червня 1941 р., Москва

Москва, 13.VI.1941

Глубокоуважаемый Владимир Иванович,

Перед отъездом из Москвы считаю своим долгом поблагодарить Вас за то, что Вы дали мне возможность побывать у себя и что так гостеприимно, так радушно меня приняли²⁰.

Вы интересовались судьбами варшавских физиков. Из Варшавы я уехал еще в 1928 г., но в дальнейшем посещал ее. В то время там работали:

1. В физическом институте при Университете (ul. Hoża, 69): prof[essor] Stefan Pieńkowski²¹ и его сотрудники: Szczepan Szczeniowski, Irena Bobrówna, Pawłowski, Stanisław Cichocki, Giedroyc, Jerzy Starkiewicz²² и мн[огие] другие.

2. В институте Теоретической Физики при Университете: prof[essor] Czesław Białobrzewski²³ со своими ассистентами.

3. В Радиевом Институте по биофизике: prof[essor] Białaszewicz²⁴ с ассистентами.

4. В Политехникуме: prof[essor] Kalinowski²⁵ } с сотрудниками и
prof[essor] Wolfke²⁶ } с ассистентами

prof[essor] Wojciech Świątosławski²⁷. Его ассистенты: Stanisław Pleśniewicz²⁸, Alicja Dorabialska, Eligia Turska и другие.

5. В Телетехническом Ин[ститу]те: Groszkowski²⁹, Brykczyński³⁰ и другие.

6. В Обществе «Polskie Towarzystwo Naukowe» или, как Вы тогда сказали, «Kasa Mianowskiego»³¹: prof[essor] Ludwik Wertenstein³² и его ассистент Herszfinkel³³.

Из них в настоящее время Herszfinkel, Brykczynski, Groszkowski находятся во Львове. Turska — в Казахской ССР. Dorabialska возвратилась в Варшаву к своим старикам родителям и преподает в низшей школе, т. к. остальные учебные заведения закрыты. Świątosławski, Starkiewicz, говорят, за границей. Szczeniowski руководит кафедрой физики в Вильне, теперь, однако, остался безработным. Очень бы нам хотелось устроить его во Львове. Он замечательный, выдающийся и экспериментатор, и теоретик.

* Мыслячий дух — *l'ésprit de penser* (фр.).

Из неваршавских физиков, может быть, Вы знали Станислава Каландыка³⁴. Он специализировался у R[u]therforda и преподавал в Познани, но был воспитанником Киевского и Московского университетов, всегда подчеркивал, что принадлежит к «русской школе», и гордился этим. Что с ним теперь, не знаю.

Кстати, я сам окончил в 1916 г. Петроградский Технологический Институт и был учеником таких выдающихся ученых, как Гезехус, Яковкин, Курбатов³⁵, — и многое им обязан.

Я рад, что, учась и поныне, к этим моим дорогим профессорам могу присоединить и Вас, глубокоуважаемый Владимир Иванович. Свидание с Вами буду хранить в памяти как большое, радостное событие.

Преданный Вам С. Грабянка

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 455, арк. 8—9 зв.

Коментарі

¹ *Граб'янка (Грабянка) Северин Владиславович (Grabianka-Leszczyc Seweryn Antoni; 1886—1965)*, інженер-хімік, радіолог, бібліїст. Народився на Поділлі. У 1916 р. закінчив Петроградський технологічний інститут. Працював у Франції у лабораторії Інституту гідрології та кліматології Collège de France, в університеті у Познані, співробітник Геологічного інституту у Варшаві (Państwowego Instytutu Geologicznego). На початку 1930-х років викладав хімію в Ліцеї ім. Сулковських у Ридзині. Автор кількох розвідок щодо радіоактивності вод і мінералів у Польщі та Західній Україні у львівських та варшавських наукових часописах у 1920—1930-ті роки.

Друга світова війна застала С. В. Граб'янку у Львові. У 1940 р. завідувач лабораторії радіоактивності при кафедрі петрографії Львівського університету і одночасно співробітник Львівського політехнічного інституту. За незрозумілих обставин опинився у Сибіру. Був звільнений за «амністією», за деякою інформацією, у листопаді 1941 р. перебував у посольстві Польщі у Москві. У роки війни опинився у Палестині, де брав участь у церковно-археологічних дослідженнях; пізніше перекладав польською біблійні тексти (*Grabianka S. Drogi Chrystusowe: przewodnik do rozpoznawania życia Jezusa Chrystusa / zebr. i ułożył Seweryn Grabianka*. — Jerusalem: Przez Łądy i Morza na Wschodzie «Pelim», 1944. — 63 s.). Помер в Англії.

² Трест «Укрнафторозвідка», виробнича геологічна організація УРСР. Створений у Львові на базі нафтового акціонерного товариства «Піонер». Трест провадив комплексні геофізичні дослідження, буріння тощо.

³ Йдеться про Державний радієвий інститут, заснований з ініціативи В. І. Вернадського та В. Г. Хлопіна 1 січня 1922 р., згідно з постановою спеціальної комісії при Наркомосі РСФРР. Знаходився у віданні Наркомосу і координував свою діяльність з АН СРСР. В. І. Вернадський був директором інституту у 1922—1939 рр.

⁴ У Львові на той час функціонували університет, політехнікум (політехнічний інститут), торговельна та ветеринарна академії.

⁵ Хлопін Віталій Григорович (1890—1950), радіохімік, один із основоположників радянської радіології та радієвої промисловості, отримав перші вітчизняні препарати радію (1921). Академік АН СРСР (з 1939 р.). Докладніше про нього див. комент. № 13 у розділі листів О. І. Бродського у цій книзі.

⁶ Вейберг Зигмунт Щепан (Weyberg Zygmunt Szczepan; 1872—1945), професор. Докладніше про нього див. комент № 1 у розділі листів З. Щ. Вейберга у цій книзі.

⁷ Мезоторій 1 (*MsTh I* або *MsTh1*), ізотоп радію з нуклонним числом 228, іноді записують як радій-мезоторій — $^{228}\text{Ra}(\text{MsTh})$.

⁸ Ймовірно, йдеться про: *Вернадский В. И.* 1) Радиогеология и ее значение для современной геологии // Тезисы докладов XVII сессии Международного геологического конгресса, СССР, 1937 г. — М., 1937. — С. 193—194; 2) О значении радиологии для современной геологии: Определение геологического возраста // Труды XVII сессии Международного геологического конгресса СССР, 1937. — М., 1939. — Т. 1. — С. 215—239; 3) On some current problems in the study of the ice of the arctic regions // Comptes rendus de L'Academie des Sciences de L'URSS. — 1938. — Vol. 19, № 8. — P. 625—628.

⁹ Про які праці С. В. Граб'янки йдеться, незрозуміло. Відомі, зокрема, такі його розвідки цього часу: *Grabianka S.* 1) Przyczynek do badań nad radioaktywnością źródeł wód w Polsce // Roczniki chemii. — 1928. — Т. 8. — S. 184—194; 2) Z badań nad promieniotwórczością wód polskich // Sprawozdania Państwowego instytutu geologicznego. — Т. 7: [1932/1933], z. 4. — S. 555—564; 3) O promieniotwórczości wód polskich // Pam. Pol. Tow. Balneol. — 1934. — Т. 13. — S. 199—218; 4) Radioactivité des sources de Sabeau, pres Beynat (Corrèze) : influence du mode de prélèvement des eaux. — [Paris, 1934]. — 12 p. (Annales de l'Institut d'Hydrologie et Climatologie. — Т. 9, № 33); 5) Przyczynek do badań promieniotwórczości skał // Roczniki chemii. — 1936. — Т. 16. — S. 437—443; 6) Sprawozdanie z badań nad promieniotwórczością wód na Wołyniu, wykonanych w r. 1936/37. // Posiedzenia naukowe Państwowego instytutu geologicznego. — 1937. — № 48. — S. 48—50; 7) Z badań nad promieniotwórczością skał i minerałów // Sprawozdania Państwowego instytutu geologicznego. — Т. 9: [1937/1938], z. 1. — S. 10—17; 8) O emanoterapii w lecznictwie uzdrowiskowym i sanatoryjnym. — Lwów, 1937. — 14 s.; 9) Z techniki nasycania radonem (emanacją radową) wód zdrojowych / z Zakładu Farmakologii Doświadczalnej U. J. K. we Lwowie i II Zakładu Fizyki Politechniki Lwowskiej. — Lwów, [1938]. — 7 s.

¹⁰ Якуб Віктор (Jakób Wiktor; 1886—1971), хімік. Закінчив Львівський університет. З 1926 р. як ад'юнкт-професор завідував кафедрою неорганічної хімії Львівського політехнічного інституту. Під час німецької окупації (1942—1944) викладав у хімічній школі та на технічних курсах. Професор Сілезького технічного університету (1945—1951) і Ягеллонського університету (з 1951 р. до смерті).

¹¹ Турська Елігія Антонівна (Turska-Kuśmierz, Turska-Kuśmierzowa Eligia; 1909—1996), інженер, фізико-хімік, старший асистент на кафедрі фізичної хімії Львівського політехнічного інституту. У квітні 1940 р. депортована до Казахстану. Професор Політехніки у Лодзі (1960—1973) і Сілезії (1973—1979). Працювала в академічному Інституті полімерів у Забже.

Дорабяльська Аліція (Dorabialska Alicja Dominika; 1897—1975), фізико-хімік. Навчалася при Товаристві академічних курсів у Варшаві, а потім на Вищих жіночих курсах і в університеті у Москві у 1915—1918 рр. У 1918—1922 рр. асистент проф. Войцеха Свентославського у відділенні фізичної хімії Варшавської політехніки. У 1922 р. здобула ступінь доктора філософії у Варшавському університеті. У 1925—1926 рр. навчалася під керівництвом Марії Склодовської-Кюрі у Радієвому інституті у Парижі. 1928 р. здобула ступінь доктора у Варшавській політехніці у галузі фізичної хімії, у 1934 р. професор, завідувач кафедри фізичної хімії Львівської політехніки. У травні 1940 р. переїхала до Варшави. Під час окупації викладала у підпільних школах у Варшаві. Від 1945 р. професор і керівник кафедри фізичної хімії хімічного факультету Політехніки у Лодзі, декан хімічного факультету.

¹² Лічильник Гейгера, або лічильник Гейгера-Мюллера, детектор радіоактивного випромінювання на основі іонізаційної камери. Призначений для реєстрації окремої

швидкої зарядженої частинки. Винайдений у 1908 р. німецьким фізиком Гансом Гейгером (1882—1945).

¹³ П'єзоелектрика, виникнення електричних зарядів на гранях деяких кристалів при їхній деформації (напруженні).

¹⁴ Очевидно, йдеться про Ганну Шлюбич-Заленську (Ślubicz-Załęska Anna; 1891—1986), дочку математика Йосипа (Юзефа) Пузини (Juzef Puzyna; 1856—1919), ректора Львівського університету (1905), який походив із давнього українсько-білоруського князівського роду. З 1914 р. заміжня у другому шлюбі за Яном Шлюбич-Заленським (Jan Ślubicz-Załęski; 1893—1940). Відомо, що останній був розстріляний у Харкові співробітниками НКВС. Померла в Лондоні.

¹⁵ Скварчинська Стефанія (Skwarczyńska Stefania Maria Salomea; 1902—1888), філолог та літературознавець, доцент Львівського університету. У ніч з 13 на 14 квітня 1940 р. як дружина польського офіцера (інтернованого у табір для військовополонених і невдовзі розстріляного НКВС у Старобільську під Харковом) була заарештована та разом із трьома маленькими дітьми (дві дочки і хрещеник) і свекрухою заслана до Казахстану у с. Михайлівка (колгосп «Красный Скотовод») поблизу Алмати. У листопаді 1940 р. повернулася до Львова після клопотань Ванди Василевської, проф. Рудольфа Вейгля та ін. Допомогала Армії Крайовій. Після війни викладала в Університеті Лодзя.

¹⁶ Пецольд Еміль (Petzold Emil; 1859—1932), германіст і полоніст, історик літератури і педагог. Закінчив Львівський університет. Викладав німецьку мову у Самборі; згодом був на військовій службі. Викладав у гімназіях Львова, Державному промисловому училищі. З 1915 р. приват-доцент у Львівському університеті. Активний член Наукового товариства у Львові.

¹⁷ Томчицька Марія (Tomczyska Maria, уроджена Пецольд; 1894—1973), дружина Марьяна Томчицького. У квітні 1940 р. разом із сином Яном і дочками Евою та Іреною заслана до селища Велика Буконь (тепер — Улкен-Бокен Кокпектинського р-ну Східно-Казахстанської обл.). У 1942 р. 16-річний Ян вступив до лав польської армії генерала В. Андерса, а мати з дочками приєдналася до медичного корпусу цієї армії. За деякими даними, після війни вони емігрували до Латинської Америки (Аргентина). Ян Еміль Томчицький перебрався до США.

¹⁸ Богомолець Олександр Олександрович (1881—1946), медик-патофізіолог. Академік ВУАН (з 1929 р.), АН СРСР (з 1932 р.), Академії медичних наук (з 1944 р.). З 1930 р. і до кінця життя президент ВУАН, з 1942 р. віце-президент АН СРСР. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 166—187.

¹⁹ *Вернадский В. И.* О правизне и левизне // Проблемы биогеохимии. — М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1940. — Вып. 4. — 16 с.

²⁰ Вернадський записав у щоденнику 13 червня 1941 р.: «Приезжал на днях ко мне доцент Северин Влад[иславович] Грабянка из Львова, с которым я был одно время в переписке. Он кончил Технол[огический] инст[итут] в Петербурге и говорит без акцента по-русски, также пишет. Польские общества в Львове закрыты. Из магазинов выбираются книги, часть идет в <бумажную> массу, уничтожается, кроме антикваров для библиотек. Очень повысилась религиозность настроений в городе. Верит, что испытания Польши — временные. Отрезаны от Варшавы. Подтверждает известия (англ[ийские]) о массовых расстрелах в Польше. Знает мало, м[ожет] б[ыть], меньше, чем мы. Профессора официально читают <лекции> по-русски и по-украински, но некоторые de facto по-польски. Сейчас лучше, не так давно в Львове был совсем голод. Масса войск. Я думаю, что помимо плохой и бездарной организации — главная

причина порушення життя — голод, в известній степені, и затруднення с получением <съестных> припасов связано с Германией и необходимостью содержания мильюна войск на всех границах». (*Вернадский В. И.* Дневники. 1935—1941: в 2 кн. — Кн. 2: 1939—1941. — М., 2008. — С. 254).

²¹ Пеньковський Стефан (Pieńkowski Stefan; 1883—1953), фізик, один із засновників варшавської школи експериментальної фізики. Вчився у Льєжі, працював у Гейдельберзі. З 1919 р. професор Варшавського університету, ректор у 1925—1926, 1933—1936 і 1945—1947 рр. Член Польської академії знань — Polska Akademia Umiejętności (з 1926 р.), у 1946—1952 рр. її віце-президент, з 1952 р. член Польської академії наук. Засновник і перший редактор «*Postępow Fizyki*».

²² Щеньовський Щепан (Szczeniowski Szczepan; 1898—1979), фізик. Закінчив Варшавський університет. У 1926—1930 рр. працював в Інституті експериментальної фізики Варшавського університету; у 1930—1936 рр. завідувач кафедри теоретичної фізики Львівського університету; у 1937—1939 рр. в університеті у Вільні; у 1945—1963 рр. професор університету у Познані; з 1957 р. професор, у 1965—1969 рр. директор Інституту фізики Варшавської політехніки. Вивчав фотолюмінесценцію розчинів, феромагнетизм, випромінювання тощо. З 1948 р. член Польської академії знань.

Бобрувна Ірена (Bobrowna (Bóbr-Modrakowa) Irena; 1889—1959), фізик. Закінчила Петроградський університет, асистентка директора Головної фізичної обсерваторії акад. Бориса Голіцина. Працювала у Варшаві, у 1930-ті роки старший асистент у проф. С. Пеньковського, секретар Варшавського відділу Польського фізичного товариства.

Павловський Цезарій (Pawłowski Cezary Anatol; 1895—1981), фізик, радіолог, співзасновник Центру онкології у Варшаві та один із піонерів медичної фізики у Польщі. Навчався у Новоросійському університеті в Одесі, працював асистентом. З 1919 р. у Варшавському університеті. 4 роки навчався й працював у Парижі під керівництвом Марії Склодовської-Кюрі. За її рекомендацією очолив лабораторію фізики у Варшаві й зайнявся медичною радіологією. З 1946 р. професор на факультеті електротехніки Варшавської політехніки, де працював до 1965 р.

Можемо припустити, що ім'я Станіслав указано помилково, і йдеться про Яна Цихоцького (Cichocki Jan; 1882—1939), фізика, доцента Варшавського університету й університету у Познані. Був мобілізований у серпні 1939 р. для захисту Варшави. Загинув.

Старкевич Ежі (Starkiewicz Jerzy; 1904—1970), фізик, стипендіат фонду Карнегі-Кюрі, асистент проф. С. Пеньковського. Син лікаря, піонера комплексної реабілітації дітей у Польщі Шимона Старкевича (1877—1962).

Щодо Гедройча, то нам відомий на той час у Варшавському університеті лише доктор Вацлав Гедройч (Wacław Giedroyć), ад'юнкт фізіологічної хімії.

²³ Бялобжеський Чеслав (Białobrzski Czesław; 1878—1953), фізик, астрофізик. Закінчив Київський університет. Екстраординарний професор кафедри фізики і фізичної географії університету. У 1908—1910 рр. продовжив навчання у Парижі у Collège de France. Організатор у Києві Польського університетського колегіуму. У 1919 р. член гідрологічної секції, заступник голови секції прикладної фізики Постійної комісії для виучування природних багатств України УАН. З 1919 р. працював у Краківському (1919—1921) та Варшавському (1921—1953) університетах. У 1931—1953 рр. директор Інституту теоретичної фізики при Варшавському університеті. Член Польської академії знань (з 1921 р.).

²⁴ Бялашевич Казимеж (Białaszewicz Kazimierz Juliusz; 1882—1943), біолог. Вивчав природничі науки у Варшавському та Ягеллонському університетах, а також біохімію

у Будапешті. Проводив дослідження на кафедрі зоології Саратовського університету (1910—1913). Очолював відділення фізіології в Інституті експериментальної біології Варшавського наукового товариства (1919—1943). Від 1920 р. завідувач кафедри фізіології тварин Варшавського університету. Член Польської академії знань.

²⁵ Калиновський Станіслав (Kalinowski Stanisław; 1873—1946), фізик. Народився у Лебедині. Закінчив Київський університет, асистент на кафедрі фізики, працював в університетській метеорологічній обсерваторії. З 1905 р. у Варшаві викладав фізику у приватних школах, організував безкоштовний факультет математики та природничих наук у Музеї промисловості та сільського господарства, що згодом перетворився на Товариство наукових курсів. У 1915—1918 рр. з родиною жив у Києві. Повернувся до Варшави, де викладав фізику і геофізику у Вільному польському університеті, у 1919—1924 рр. ректор цього закладу. Один із засновників Польського фізичного товариства, його голова. У 1922 р. обраний сенатором Сейму, вдруге у 1928—1930 рр. У 1930-ті роки займався просвітницькою діяльністю. У роки війни перебрався до містечка Свідер, де функціонувала Геофізична обсерваторія. У 1945 р. повернувся на кафедру хімії Варшавської політехніки.

²⁶ Вольфке Мечислав (Wolfke Mieczysław; 1883—1947), фізик. Навчався в університеті Льежа й у Сорбонні у Парижі. У 1910 р. отримав докторський ступінь у Вроцлаві. За роботу, пов'язану з теорією формування зображення у мікроскопі, отримав ступінь doctor habilitatus у Альберта Ейнштейна при Університеті Цюріха у 1913 р. У 1922—1939 рр. професор Варшавської політехніки. З 1932 р. член Польської академії знань. У 1930—1934 рр. президент Польського фізичного товариства. Дослідник з оптики, квантової теорії і електричних розрядів у газах. Заснував кріогенну лабораторію у Варшаві.

²⁷ Свентославський Войцех (Świętosławski Wojciech Alojzy; 1881—1968), хімік і біофізик. Народився на Волині. Закінчив Київський університет. Керівник хімічної лабораторії та доцент Московського університету. Професор Варшавського університету та Варшавської політехніки (1928—1929 рр. ректор), член Польської академії знань (з 1923 р.), у 1934—1946 рр. віце-президент. У 1935—1939 рр. міністр віросповідань і народної освіти Польщі, сенатор. Після початку Другої світової війни переїздить до США, викладав в Університеті Піттсбурга. У 1946 р. повернувся до Польщі, створив кафедру фізичної хімії у Варшавському університеті, став головою відділу прикладної фізичної хімії Варшавської політехніки. Співробітник Інституту фізичної хімії ПАН.

²⁸ Плешневич Станіслав (Pleśniewicz Stanisław Gustaw; 1883—1943), фізик та хімік. Народився у Києві. Закінчив Київський університет. Працював у сільськогосподарському товаристві і викладав фізику у польській школі у Кам'янці-Подільському. З 1918 р. викладав на кафедрі загальної хімії Варшавської політехніки. У 1920 р., під час польсько-радянської війни, пішов добровольцем в армію. У 1928—1929 рр. завідувач кафедри загальної хімії, з 1930 р. викладач на кафедрі фізичної хімії. Працював також у Варшавському університеті.

²⁹ Грошковський Януш (Groszkowski Janusz; 1898—1984), радіотехнік, інженер. Закінчив Варшавську політехніку та офіцерську школу з комунікації у Парижі (1922). У 1923—1939 рр. викладав у Варшавській політехніці, у 1929—1939 рр. директор Інституту радіотехніки (з 1933 р. Національний інститут телекомунікацій) у Варшаві. У 1940—1941 рр. працював у Політехнічному інституті у Львові. В Армії Крайовій у 1941—1944 рр. радник науково-технічних комунікацій для делегації уряду. Після війни директор Національного інституту телекомунікацій (до 1951 р.), працював також в Інституті фундаментальних технологічних досліджень. З 1952 р. член Польської академії наук; у 1957—1962 рр. віце-президент, у 1962—1971 рр. президент ПАН.

³⁰ Докладної інформації про нього знайти не вдалося. Відомо, що у 1930-ті роки Роман Брикчинський (Roman Brykczynski) працював у Національному інституті телекомунікацій у Варшаві (Państwowy Instytut Telekomunikacyjny).

³¹ Kasa im. Józefa Mianowskiego, фонд сприяння розвитку науки, що діяв у Польщі у 1881—1952 рр. Заснований на честь Юзефа Мянзовського, ректора Варшавської головної школи. У 1991 р. відроджений як Фонд сприяння розвитку науки.

³² Вертенштайн Людвік (Wertenstein Ludwik; 1887—1945), фізик. Навчався у Парижі. Учень і асистент М. Склодовської-Кюрі. З 1915 р. професор Вільного польського університету у Варшаві. У 1919 р. співзасновник Польського фізичного товариства. Керівник радіологічної лабораторії у Варшаві. Після початку Другої світової війни запрошений до Нільса Бора у Данію, але виїхати не зміг. Перебрався до Угорщини, де був до кінця війни. Убитий у боях за визволення Будапешта.

³³ Гершфінкель Генрик (Herszfinkel Henryk; 1881—1942), фізик, один із піонерів досліджень із радіохімії у Польщі. Навчався в університеті у Берні. Працював у Радієвому інституті у Парижі у М. Склодовської-Кюрі, згодом у Берліні та Варшаві. У 1939—1941 рр. професор у Львові. Загинув під час німецької окупації.

³⁴ Каландик Станіслав (Kalandyk Stanisław; 1885—1940), фізик. Народився у Кам'янці-Подільському. Закінчив Київський університет, де з 1918 р. був професором. З 1921 р. професор фізики на факультеті медицини Університету Познані. Заарештований у вересні 1939 р., розстріляний німцями у січні 1940 р. у Познані.

³⁵ Гезехус Микола Олександрович (1845—1918), фізик. У 1877—1888 рр. приват-доцент Петербурзького університету; також викладав фізику у Технологічному інституті, Інженерному училищі, Інституті шляхів сполучення, на Вищих жіночих курсах тощо. Професор Томського університету і його перший ректор (1888—1889). Професор Технологічного інституту у Петербурзі. У 1911—1918 рр. редактор періодичних видань фізичного відділення Російського фізико-хімічного товариства — «Вопросы физики» та «Журнал РФХО».

Яковкін Олександр Олександрович (1860—1936), професор хімії Технологічного інституту та Бестужевських вищих жіночих курсів у Петербурзі. Член-кореспондент АН СРСР (з 1925 р.). Президент Російського фізико-хімічного товариства.

Курбатов Володимир Якович (1878—1957), хімік, інженер-технолог, історик мистецтва. З 1908 р. працював і викладав у Технологічному інституті у Петербурзі, від 1922 р. професор. Заступник директора Музею міста, заснованого у 1918 р.

П. Греков (?—?)¹

П. Греков — В. І. Вернадському

№ 143

[Не раніше червня 1920 р., Сімферополь]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

От Георгия Николаевича Высоцкого² я узнал, что Вы собираетесь ехать в Лондон, в Англию. Очень прошу Вас — не приняли бы Вы меня своим попутчиком, и вместе бы с Вами доехали бы до Лондона. В случае же Вы не поедете, не могли бы рекомендовать мне (да все равно, если и поедете), кого-нибудь, кто знает хорошо французский и английский языки и согласился бы со мной поехать за границу на 1½—2 месяца за вознаграждение.

Мои доверители вызывают меня за границу, и мне предстоят большие дела в Париже и Лондоне, и Копенгагене, и нужно лицо, хорошо знающее языки при делах и для экономии времени. Выехать я смогу не раньше как через месяц. В настоящее время я уезжаю по имениям, принятым в ведение правительства³, и, вернувшись, зайду к Вам.

Простите за мою просьбу. С чувством глубочайшего почтения
уважающий Вас *П. Греков*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 467, арк. 1—1 зв.

Коментарі

¹ Особу встановити не вдалося.

² Висоцький Георгій Миколайович (1865—1940), учений у галузі лісівництва, ґрунтознавства, геоботаніки, фізичної географії і гідрології. Академік АН УРСР (з 1939 р.), основоположник науки про ліс і лісову дослідницьку справу. Закінчив Петровську землеробську і лісову академію (1890). Доктор агрономії (з 1917 р.), професор (з 1919 р.), академік ВАСГНІЛ (з 1935 р.). Завідувач Велико-Анадольської ділянки Докучаєвської експедиції (1892—1899). Завідувач Маріупольського лісництва (1899—1904). Керівник робіт із лісовпорядкування степових лісництв (1913—1917). Приват-доцент Київського університету кафедри ґрунтознавства. Член Сільськогосподарського наукового комітету України (1918). Професор кафедри ґрунтознавства (1919), професор кафедри лісівництва (1920) Таврійського (Сімферопольського) університету. Професор Кримського сільськогосподарського інституту (1921—1923), одночасно професор Кримського університету (1923). Професор кафедри лісівництва Білоруського інституту сільського господарства та лісівництва (1924—1925). Професор кафедри

* Дату і місце написання листа встановлено за щоденником В. І. Вернадського і біографією Г. М. Висоцького. У верхньому правому куті олівцем невстановленою особою позначено дату: «1920 г.».

лісознавства і лісівництва Харківського сільськогосподарського інституту (1925—1930). Науковий керівник, учений консультант Українського НДІ лісового господарства та агролісомеліорації (1930—1940), одночасно (1930) завідувач кафедри агролісомеліорації Харківського сільськогосподарського інституту. Автор понад 200 наукових праць.

Література: Георгій Николаевич Висоцкий и его труды. (Автобиография) // Почвоведение. — 1941. — № 3; Висоцький Георгій Миколайович // Національна академія наук України 1918—2013: Персональний склад / В. М. Палій, Ю. О. Храмов; Центр дослідж. н.-т. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. — Київ: Фенікс, 2013. — С. 23; *Нешатаєв Б., Корнус А.* Георгій Миколайович Висоцький (1865—1940) — патріарх українського лісівництва // Історія української географії. — 2005. — № 12. — С. 25—27; *Товмаченко В. М.* Видатні вчені-аграрії періоду становлення та розвитку Української академії наук (1918—1931) // Вісник аграрної історії. — 2012. — № 3. — С. 220—231; *Кушнарьова В. О.* Науково-освітня та дослідна діяльність професора Г. М. Висоцького у Криму (1919—1923) // Історія науки і біографістика. — 2010. — № 1. — С. 1—8; Вибрані наукові праці академік В. І. Вернадського. Т. 2: Воломир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. —К., 2011. — С. 676—679.

³ Йдеться про уряд Півдня при головнокомандувачі Збройних сил Півдня Росії генералі П. М. Врангелі. Діяв з квітня по листопад 1920 р. Було проведено низку аграрних законопроектів, центральний серед яких — «Закон про землю» — прийнятий 25 травня 1920 р. Згідно з цим законом, частина поміщицьких земель переходила у власність уряду.

Яків Веніамінович Гречний (1910—1981)¹

Я. В. Гречний — В. І. Вернадському

№ 144

11 січня 1937 р., Дніпропетровськ

Глибокоуважаемый академик Владимир Иванович!

Благодаря Вашему согласию, переданному мне Леонидом Ликарионовичем², просмотреть мои 2 работы — (1) «О некоторых закономерностях в химическом составе газовых скоплений в земной коре» и 2) «К вопросу о составе и природе органических веществ из газоносных глин Мелитопольского района»³), я имею честь послать их Вам. В настоящее время я окончил еще одну работу — «Об образовании азотных и углекислых газовых скоплений в земной коре». Не решаясь отнять много времени и не имея Вашего согласия, я ее не посылаю. Убедительно прошу Вас, Владимир Иванович, по просмотру хотя бы весьма лаконично сообщить мне Ваше мнение, значение которого общеизвестно. В благоприятном случае я прошу Вас представить эти работы.

С благодарностью Ваш заочный ученик
глубокоуважающий

Я. Гречный

11.І.[19]37 г.

Днепропетровск, Харьковская, 15, кв. 3
Яков Вениаминович Гречный.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 469, арк. 1.

№ 145

28 січня 1937 р., Дніпропетровськ

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Надеюсь, Вы получили мои две работы, посланные Вам заказной бандеролью от 12.І с[его] г[ода]. Одновременно с работами я послал Вам письмо с просьбой разрешить мне прислать Вам еще одну небольшую работу — «К вопросу об образовании азотных газовых скоплений в земной коре». Эта работа, как мне кажется, не потеряла актуальности в связи с выходом работы В. В. Белоусова в сборнике, посвященном Вашему юбилею⁴. Если возможно, я пришлю указанную работу сейчас же по получении Вашего согласия.

С глубочайшим уважением Ваш заочный ученик

Я. Гречный

28.І.[19]37 г.

Днепропетровск, Харьковская, 15, кв. 3. Яков Вениаминович Гречный.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 469, арк. 2.

Коментарі

¹ *Гречний Яків Веніамінович (1910—1981)*, матеріалознавець. Народився у Новгороді. Закінчив Дніпропетровський фізико-хіміко-математичний інститут (1932). З 1933 р. працював у Дніпропетровському металургійному інституті асистентом, доцентом, професором кафедри металознавства. Учасник Другої світової війни. У 1961 р. захистив дисертацію на тему «Кристалізація подвійних сплавів» і отримав вчений ступінь доктора технічних наук. З 1962 р. професор. Читав курси «Металографія» та «Фізика металів». Наукові дослідження присвячені кристалізації сплавів. Результати узагальнені у діаграмах, які дозволяють аналізувати кінетику кристалізації сплавів. Автор понад 70 опублікованих праць.

Література: *Большаков В. И.* Из истории отечественной школы металловедения (материаловедения) // Строительство. Материаловедение. Машиностроение. Серия : Стародубовские чтения. — 2010. — Вып. 53. — С. 5.

² Іванов Леонід Лікаріонович (1877—1946), мінералог, учень В. І. Вернадського. Професор Катеринославського вищого гірничого училища (пізніше Гірничий інститут), Дніпропетровського державного університету. Протягом багатьох років був кореспондентом В. І. Вернадського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Л. Л. Іванова у цій книзі.

³ Маємо відомості про публікацію лише другої статті: *Гречний Я. В.* К вопросу о составе и природе органических веществ из газоносных глин Мелитопольского района // Доклады АН СССР. Новая серия. — 1937. — Т. 17, № 3. — С. 125—130.

⁴ Белоусов Володимир Володимирович (1907—1990), геолог-тектоніст. Член-кореспондент АН СРСР (з 1953 р.). Основні праці з тектоніки та тектонофізики. Йдеться про статтю: *Белоусов В. В.* О происхождении азота природных газовых струй // Академику В. И. Вернадскому к пятидесятилетию научной и педагогической деятельности: в 2-х т. — Т. 1. — М., 1936. — С. 345—360. Також див.: *Белоусов В. В.* Очерки геохимии природных газов / с предисл. В. И. Вернадского. — Л.: Химтеоретиздат. 1937. — 144 с.

Володимир Юлійович Гросман (Гроссман) (? — після 1938)¹

В. Ю. Гросман — В. І. Вернадському

№ 146

2 жовтня 1912 р., Київ

Київ, 2 окт[ября] 1912

Ваше Превосходительство!

Очень прошу Вас быть столь любезным и прислать мне, если возможно, отчет о Ваших исследованиях радиоактивных минералов в Батумской области². Я составляю библиограф[ический] указатель литер[атуры] о Черном[орском] поб[ережье]³, и поэтому Ваша работа меня очень интересует*.

С глубоким уважением ученый агроном *В. Ю. Гросман*

чл[ен] Общ[ества] Изуч[ения] Черном[орского] Поб[ережья]

Київ. Б[ольшая] Владимирская, 49, кв. 2.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 479, арк. 1. Листівка.

Коментарі

¹ *Гросман (Гроссман) Володимир Юлійович (? — після 1938)*, агроном, ентомолог. У 1920-ті роки секретар редакції журналу «Защита растений от вредителей», пізніше науковий співробітник ВАСГНІЛ.

Основні праці: Список некоторых книг, брошюр и журнальных статей о Черноморской губернии, напечатанных в 1908—1912 гг. — Пермь, 1913. — 15 с.; Международная организация борьбы с саранчой в Северной Африке в 1922 г. // Известия Сибирского энтомологического бюро. — [Ленинград]: ОЗРА, 1924. № 3 (февраль 1924) — С. 74—75; Отчет о деятельности Бюро иностранных сношений Постоянного бюро Всероссийских энтомо-фитопатологических съездов с 1921 г. по 1 мая 1924 г. // Защита растений от вредителей. — Л., 1924. — № 1—2. — С. 11—15; Список французских зоологических, энтомологических и фитопатологических станций // Там само. — 1929. — Т. 6, № 3/4. — С. 509—510; Список сельско-хозяйственных опытных станций в Северо-Американских Соединенных Штатах // Там само. — 1930. — Т. 7, № 1—3. — С. 211—214; Устройство постоянных пастбищ на сухих почвах // Восточно-европейский земледелец. — Кенигсберг; Берлин, 1927. — № 4; *Княгиничев М. И., Гросман В. Ю.* Биохимия нута // Биохимия культурных растений. — Л., 1938. — С. 178—198.

* Примітка В. Ю. Гросмана: «равно к[а]к и Ваши другие работы о Черном[орском] поб[ережье]».

² В. І. Вернадський був одним із ініціаторів пошуку, розвідки та дослідження радіоактивних мінералів і руд на території Російської імперії. У 1910 р. він представив до Академії наук записку «Про необхідність дослідження радіоактивних матеріалів Російської імперії» (О необходимости исследования радиоактивных минералов Российской империи: Записка акад. В. И. Вернадского. — 2-е изд., испр. и доп. — СПб.: Тип. имп. Акад. наук, 1911. — 58 с.; Те саме: 3-е изд., перераб. — Пг.: Изд-во имп. Акад. наук, 1914. — 84 с. — (Труды радиевой экспедиции Российской Академии наук; Вып. I. — С. 1—84). З ініціативи В. І. Вернадського Академія наук звернулася з проханням до уряду про виділення коштів, необхідних для організації експедицій і розвідок покладів радіоактивних мінералів у Фергані, Ільменських горах, на Кавказі й у Західному Сибіру. Вже у квітні — на початку травня 1911 р. В. І. Вернадський разом із Я. В. Самойловим і К. А. Ненадкєвичем відвідали Батумі, Тбілісі, Баку. Потім академік побував у Туркестані і на Уралі. Він писав дружині 4 травня 1911 р.: «В смысле находок радиевых месторождений, я думаю, этот год будет для Кавказа отрицательным. Кульп, также как Чорох, ничего не дает для урановых минералов. Поездка туда была любопытна (как все новое), но утомительна...» (*Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской: 1909—1940.* — М., 2007. — С. 64). З 1914 р. під редакцією та за участю В. І. Вернадського почали видаватися «Труды Радиевой экспедиции Императорской Академии наук» (у 1914—1918 рр. вийшло 9 номерів).

³ Нам відомий лише такий покажчик автора: *Гросман В. Ю.* Список некоторых книг, брошюр и журнальных статей о Черноморской губернии, напечатанных в 1908—1912 гг. — Пермь: Тип. лит. губ. правл., 1913. — 15 с. Див. також: *Воробьев Н. И.* Указатель сочинений о Черноморском побережье Кавказа. — Пг.: Тип. «Сириус», 1915. — Вып. 1: Анапа — Турецкая граница. — XIV, 245 с.

⁴ Йдеться про створене у Петербурзі у березні 1911 р. «Товариство з вивчення Черноморського узбережжя» («Общество изучения Черноморского побережья»), у статуті якого було, зокрема, записано: «Товариство має на меті вивчення східного узбережжя Чорного моря в питаннях історичному, географічному, етнографічному, економічному і культурно-правовому». Очолив товариство відомий хірург, проф. Євген Павлов. Спочатку основна увага приділялася узбережжю Кавказу, пізніше — також і Криму. У 1925 р. було відкрито відділення товариства у Сімферополі. Проіснувало до початку 1930-х років. У 1913—1915 рр. видало 2 томи «Трудов Общества изучения Черноморского побережья» і 3 томи «Трудов Съезда деятелей Черноморского побережья Кавказа».

Михайло Сергійович Грушевський (1866—1934)¹

М. С. Грушевський — В. І. Вернадському

№ 147

2 жовтня 1930 р., [Київ]*

Глубокоуважаемый академик Владимир Иванович!

Боюсь, что письмо мое будет уже и ненужным, так оно опаздывает: я прочитал Ваше² только теперь, вернувшись из Кисловодска³. Книжки о Драгоманове⁴ купить в здешних магазинах нельзя, есть только несколько экземпляров в библиотеках. Свободный остаток этого издания был сдан в 1922—[192]3 гг. для продажи в книготорговлю Львов[ского] наук[ового] товариства ім. Шевченка⁵, но имеются ли еще в ней экземпляры, не знаю, потому что со времени возвращения в Киев⁶ не имел сведений. Адрес этой книготорговли, как мы теперь[ь] адресуем: Lemberg, Ringplatz, 10, Buchhandlung der Schewtschenko-Gesellschaft. Для справки я мог бы привезти Вам свой экземпляр.

На эту сессию АН СССР я, как видите, не мог поспеть, нужно было подлечиться.

С искренним уважением *М. Грушевский***

2.Х.[1]930

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 482, арк. 1—1 зв.

Коментарі

¹ *Грушевський Михайло Сергійович (1866—1934)*, український історик, літературознавець, публіцист, політичний, громадський, державний діяч. Академік ВУАН (з 1923 р.), академік АН СРСР (з 1929 р.). Автор фундаментальної «Історії України-Руси». Закінчив Київський університет (1890). Професор Львівського університету (1894—1914). Голова НТШ у Львові (1897—1913), редактор «Наукових записок НТШ», організатор діяльності історико-філологічної секції НТШ, голова Археографічної комісії НТШ (1896—1913). Голова УНТ у Києві (1907—1913), редактор Записок УНТ у Києві (1908—1914). Організатор УНДП у Галичині (1899), засновник ТУП (1908). Голова УЦР (1917). Останні роки працював над українською історіографією XVII—XVIII ст. У жовтні 1934 р. виїхав на лікування до м. Кисловодська, де після нескладної операції раптово помер. Похований у Києві. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 749—790.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** У назві архівної справи і визначенні автора листа помилка, зазначено «Грунський Николай Кузьмич». Правильно: М. С. Грушевський.

Основні праці: Автобіографія: друкується як рукопис. — К., 1926. — 32 с.; Спомини / підг. тексту і комент. С. Білоконя // К., 1988. — № 9—12; 1989. — № 8—11; 1992. — № 2—3; Щоденник (1883—1888 рр.) // Київська старовина. — 1993. — № 3—5; Щоденник (1888—1894 рр.) / підг. до видання, передне слово, упор., комент. і післямова Л. Зашкільняка. — К., 1997. — 261 с.; Твори : у 50 т. — Львів: Світ, 2002; Спомини / публ., передм., примітки М. Магунь // Український історик. — 2002. — Ч. 1—4. — С. 128—155; Листування Михайла Грушевського. — Київ; Нью Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997—2012 (вийшло 6 томів).

Література: *Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М.* М. С. Грушевський і Academia: ідея, змагання, діяльність. — К., 1993. — 318 с.; *Пиріг Р. Я.* Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924—1934). — К., 1993. — 198 с.; *Винар Л.* Михайло Грушевський — історик і будівничий націй. — К., 1995. — 302 с.; *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД. Трагічне десятиліття: 1924—1934. — К., 1996. — 335 с.; Михайло Грушевський: життя, діяльність, творчість / ред. Л. Р. Винар. — Нью-Йорк; К.; Л.; Торонто; Париж, 2002. — 576 с.; *Шаповал Ю. І., Верба І. В.* Михайло Грушевський. — К., 2005. — 352 с.; *Зайцева З. В.* Вернадський і М. Грушевський: долання конфліктогенних зон в організації української науки // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. — К., 2013. — Вип. 18. — С. 89—100.

² Цього листа В. І. Вернадського, як і можливої відповіді на лист, що друкується, поки не знайдено.

³ Грушевський 20 серпня з родиною виїхав на відпочинок і лікування до Кисловодська (до санаторію Комісії сприяння вченим), де перебував до 23—24 вересня. Див.: *Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я.* М. С. Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності. — К., 1996. — С. 133—134.

⁴ Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895), громадський та політичний діяч, історик, філософ, публіцист, фольклорист, літературознавець. Закінчив Київський університет (1863), до 1875 р. доцент кафедри античної історії. У 1876 р. через переслідування царською владою за участь у діяльності Київської “Громади” емігрував до Женеви, де заснував Вільну українську друкарню, видавав перший український політичний журнал «Громада» (1878—1882); один із засновників «Женевського гуртка». З 1889 р. професор кафедри загальної історії Софійського університету.

В. І. Вернадський був особисто знайомий з М. П. Драгомановим, їх поєднували спільні погляди на свободу особистості, необхідність федералістського устрою Російської імперії з культурною автономією окремих націй. Їхня зустріч відбулася вперше влітку 1889 р. у Парижі під час Всесвітньої виставки, присвяченої 100-річчю Великої Французької революції. Див.: *Вернадський В. І.* Дневники: Март 1921 — август 1925. — М.: Наука, 1999. — С. 107. У зв'язку з українським питанням В. І. Вернадський неодноразово цікавився поглядами М. П. Драгоманова. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 96—113; 114—144.

Незрозуміло, з якого приводу та яке саме видання про М. П. Драгоманова попросив В. І. Вернадський у М. С. Грушевського. Можливо, йдеться про книгу, видану у Львові, наприклад, НТШ, зокрема, «Листи до Ів. Франка і інших: 1881—1886; 1887—1895» (Львів, 1906—1908) або книжки М. І. Павлика «Михайло Драгоманів і його роля в розвою України» (Львів, 1907), «Михайло Драгоманів як політик» (Львів, 1911) тощо. Проте, скоріш за все, мається на увазі виданий М. С. Грушевським збірник «З починів українського соціалістичного руху. Мих. Драгоманов і Женевський соціалістичний гурток» (Відень, 1922, 212 с.; начерк Грушевського «З починів українського

соціалістичного руху». — С. 5—102), з яким В. І. Вернадський ознайомився ще 1923 р., перебуваючи у Європі. Зокрема, він записав у своєму щоденнику 21.05.1923 р.: «Читаю Грушевського о Драгоманове, и [мысль] переносится в прошлое. Он блестящий causeur и плохой писатель. Когда А[лександра] В[асильевна] (Гольштейн. — *Упоряд.*) ему говорила, отчего он так небрежно пишет и прекрасно говорит — он ей отвечал: «Книга — не проститутка — она не нуждается в украшениях». Я помню, как М. П. [Драгоманов] говорил мне, что он так был рад увидеть во мне совпадение — необычное для молодого — с его идеями. Но сейчас? Для меня в общем остался весь прежний культ служения науке и творч[ескому] исканию, ясное мистическое чувство мира усилилось чувством живого. Осталось прежнее уважение к человек[еской] личности. Сейчас бы я не смотрел, как раньше: бессмертие личного духа, но без единого Бога. И в вопросе о демократии мои мысли изменились. Обеспечение и создание élite — огромная цель» (*Вернадский В. И. Дневники: март 1921 — август 1925. — С. 105*). У записі від 03.07.1923 р. В. І. Вернадський знову наголошує на своїй ідейній спорідненості з М. П. Драгомановим: «Книжка Грушевського «З починів українськ[ого] соціал[істичного] руху. М. Драгоманов» (Від[ень], 1922) переносит мене в далеке прошле. Удивительно жизнь учит. Невозможное становится возможным. Видны настоящие большие эффекты того, что, казалось, стало малым. Угорская Русь — еще разговоры с отцом (его старые славянские интересы 1840-х годов), разговоры с Драгомановым (он верил ее возрождению), с Грушевским уже во время войны (не верил). Все Украинское движение — такой прекрасный пример, предостерегающий от всяких обобщений. Сила идеи — бесконечна. И это мы должны помнить теперь, когда очень часто это забывают в хаосе русских событий. [...] Считать Драгом[анова] социалистом нельзя, и все это у Грушевского не глубоко и белыми нитками сшито. Я помню, как после разговоров моих с Драгом[ановым] он мне высказал свою радость, что нашел во мне более молодого и столь близкого ему по настроению и полит[ическим], национ[альным] идеалам, и я думаю — это верно. Я его знал уже не социалистом» (там само. — С. 114).

⁵ Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), академічна організація, створена 1873 р. у Львові. Від 1892 р. існує як наукове товариство; поділялася на три секції: філологічну, історично-філософську та математично-природописно-лікарську; секції складалися з комісій за спеціальностями. Наукові та науково-літературні збірники НТШ: «Записки Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові, «Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка у Львові», «Українсько-руський архів», «Руська Історична бібліотека», «Українсько-руська бібліотека» та ін. У 20—30-х роках ХХ ст. переслідується польською владою, у 1939 р. ліквідована радянською владою; відновлена у 1947 р. у Західній Європі та США, де вже відома як Shevchenko Scientific Society. З 1989 р. організація знову діє на території України.

У 1897—1913 рр. М. С. Грушевський — голова НТШ. Див. також: *Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка 1892—1934. — Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: УІТ, 2006. — 384 с.*

У спогадах 1943 р. В. І. Вернадський зазначає: «...в 1888 г. в Париже я близко сошелся с М. П. Драгомановым. Так как я знал его литературу, то мы очень быстро сблизились. До его неожиданной ранней смерти я следил за его заграничной литературой, получал его издания, участвовал в чествовании Павлика, был членом Общества Шевченко во Львове — своего рода Украинской академии». (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 547). У листі до сина від 11 квітня 1943 р. з Борового В. І. Вернадський писав, що «был членом и в Обществе им. Шевченко во Львове (еще когда я

был профессором в Москве) — один из немногих натуралистов» (див. лист у кн. 2 цього видання або у *Вернадский В. И.* «Я сделал, что мог...» (письма к сыну и дочери) // Вопросы истории естествознания и техники. — М.: Наука, 1994. — № 1. — С. 108). У вернадськознавчій літературі побутує думка, що членом НТШ В. І. Вернадський став у 1903 р. Проте у 1923 р. академік знов писав про бажання стати членом НТШ. Див. листи В. І. Вернадського до Л. Є. Чикаленка у кн. 2 цього видання. В архіві В. І. Вернадського збереглася грамота від 28 березня 1925 р., якою підтверджується його обрання дійсним членом математично-природописно-лікарської секції НТШ у Львові (АРАН, ф. 518, оп. 2, спр. 90, арк. 6).

⁶ М. С. Грушевський після майже п'ятирічного перебування в еміграції повернувся в Україну на початку березня 1924 р. 2 березня 1924 р. він разом із родиною виїхав із Відня і 7 березня був уже у Києві (*Пиріг Р. Я.* Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924—1934). — К., 1993. — С. 34). Раніше, 31 грудня 1923 р., попередньо заручившись згодою вченого, його обрали дійсним членом ВУАН.

Володимир Сергійович Гулевич (1867—1933)¹

В. С. Гулевич — В. І. Вернадському

№ 148

6 березня 1899 р., Париж

Paris, 6.III (22.II).[18]99

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Письмо Ваше я получил. Теперь отдельные оттиски моей статьи², вероятно, уже готовы. Я прежде хотел поручить их взять моему брату³, но с ним случилось несчастье: он должен был выйти из университета, так как окончательно не выдержал экзамена по анатомии. Поэтому обращаюсь к Вам с просьбой выслать мне их (кроме тех экземпляров, которые остаются для Вас и для раздачи в Вашем кабинете⁴) заказной бандеролью по адресу: Paris, Boulevard St.-Michel, Rue Racine, 2, Hôtel des Étrangers. Пробуду я здесь до половины или даже до конца апреля. Решаюсь обратиться к Вам с этой просьбой потому, что, думаю, не причиню Вам этим беспокойства, так как отправит бандероль, вероятно, Самсонов⁵. Долг за пересылку возвращу, когда вернусь; если же я должен еще и Обществу⁶ за отдельные оттиски, то не откажите написать мне, чтобы я мог выслать долг.

Париж произвел на меня сильное впечатление, которое, вероятно, было бы еще сильнее, если бы я не видал раньше Вены. В некоторых отношениях Вена, пожалуй, лучше Парижа, на мой взгляд, хотя в общем первенство я отдал бы Парижу. Суета и движение на улицах подействовали вначале даже неприятно, особенно крики, непрекращающиеся на улицах. Если не ошибаюсь, Вы были в Париже и, следовательно, знаете здешнее оживление на улицах. Теперь новый шум добавляют еще всюду снующие велосипедисты, которые не звонят, а при помощи резиновых шаров дудят в трубы или рожки, а также бензиновые экипажи, которые здесь нередко встречаются; паровые трамваи на улицах, вероятно, были и при Вас.

Будьте добры передать мой поклон знакомым, работающим у Вас.

Уважающий Вас

Вл. Гулевич

Париж пока с виду спокоен (подразумеваю: в политическом отношении).

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 488, арк. 3—4 зв.

№ 149

8 вересня 1899 р., Харків

Харьков, 8.IX.[18]99

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Благодарю Вас за Вашу любезность и прошу извинить меня, что так долго не отвечал. Дело в том, что г[осподин] Краснов⁷ только на днях вернулся с Кавказа (он и не знал, что Вы тоже были на Кавказе); 6 числа я был у него с визитом, а сегодня обедал. От него и от супруги⁸ его получил несколько нужных мне указаний.

Найти квартиру в Харькове еще труднее, чем в Москве. Квартир немного, они очень дороги и лишены необходимых удобств.

Лаборатория у меня маленькая, всего 5 комнат, но работать можно будет, если обставить лабораторию как следует, а то тут нет даже сколько-нибудь порядочных весов.

Декан⁹ до сих пор относится ко мне очень предупредительно и любезно, не знаю, конечно, насколько это искренне.

Заставили меня прочитать вступительную лекцию, которая прошла с большим успехом. В университете пока все спокойно.

Назначению нового попечителя (Анрепа)¹⁰ и нового ректора (Лагермарка)¹¹ здесь рады, а при прежнем начальстве, говорят, трудно жилось.

Уважающий Вас

Вл. Гулевич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 488, арк. 5—6.

№ 150

16 вересня 1899 р., Харків

Харьков, 16.IX.[18]99

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Вчера получил оттиски своей статьи из Бюллетеня О.И.П.¹² и спешу поблагодарить Вас за пересылку этих статей. Кому я должен за пересылку и кому и сколько за напечатание отдельных оттисков? Вчера же я отправил Вам заказной бандеролью 15 оттисков; будьте так добры принять на себя труд передачи их по назначению в Вашей лаборатории, а остальные — раздать другим лицам, занимающимся у Вас; боюсь, не ошибся ли я, что г[осподина] Алексата зовут Павел Александр[ович]¹³. Не откажите указать мне, кому из кристаллографов и по какому адресу хотели бы Вы, чтобы я разослал свою статью, как вышедшую из Вашей лаборатории.

Квартиру мне после долгих поисков удалось, наконец, отыскать, и для Харькова недорого: 4 комн[аты] с проведенной водой в 50 р[уб.]. На будущей неделе приедут жена с сыном. А пока я живу в меблир[ованной] комнате, где

терплю множество всякого рода неудобств, особенно чувствительных после того комфорта, которым я все время пользовался за границей.

С приведением лаборатории в порядок у меня очень много дела. Много вещей и книг пропало бесследно, и неряшество уж очень въелось здесь.

Экзамены у меня окончились без провалов. Пока окончательно задержан только один грек, д[окто]р мед[ицины] Парижского Универс[итета], который держал экзамены на французском языке, но и это его не спасло от двух неудовлетворительных отметок.

У нас в университете все спокойно.¹⁴ Как в Москве теперь?

Уважающий Вас

Вл. Гулевич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 488, арк. 7—8.

№ 151

6 лютого 1900 р., Харків

Харьков, 6.ІІ.[19]00

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Благодарю вас за присылку оттисков и карточки Фукэ¹⁵.

Лабораторию свою я окончательно устроил, и работа в ней теперь кипит.

Все было бы ничего, только уж нравы здесь невозможны. В Москве я и представить бы не мог, какие дела творятся в факультете здесь. Первый семестр я выжидал и осматривался, но теперь выступил активно. Главное зло здесь — это декан Кульчицкий¹⁶. С ним-то у меня и было столкновение из-за моего лаборанта, который невозможная дрянь и которого мне хотели навязать. Победа осталась на моей стороне; жаль только, что, к счастью для моего лаборанта, ему была дана заграничная командировка, но, во всяком случае, мне было дано начальством обещание, что, если бы лаборант не уехал и не подал бы в отставку, он был бы уволен по 3 пункту¹⁷, и это заявление, сделанное прямо против Кульчицкого, произвело большое впечатление. Теперь предстоит, конечно, ряд сражений, но времена переменялись, и не думаю, чтобы мы остались в меньшинстве. Тем не менее с нетерпением, конечно, жду перехода в Москву. Булыгинский¹⁸ писал мне месяца 2 назад, что предполагается объявить конкурс на кафедру мед[ицинской] химии, но никаких дальнейших сведений об этом не имею.

Уважающий Вас

Вл. Гулевич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 488, арк. 9—10 зв.

№ 152

27 серпня 1900 р., Харків

Харьков, 27.VIII.[19]00

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Будучи в Москве, я заходил к Вам в лабораторию, но, к сожалению, узнал, что Вас нет в Москве. Я оставил в лаборатории для Вас оттиски 2 моих работ¹⁹ и микроскопический препарат кристаллов медного соединения карнозина $C_9H_{14}N_4O_3 \cdot CuO$ (в канадском бальзаме), весьма интересного основания, открытого мною в мясном экстракте].

Если Вас это не затруднит, не откажите посмотреть этот препарат и сообщить Ваше мнение об этих кристаллах. Здесь, в Харькове, совершенно не с кем посоветоваться; в лаборатории проф. Брио²⁰ нет даже вовсе ни одного поляризационного микроскопа! В геологическом кабинете есть прекрасный микроскоп, которым я и пользовался для исследования, но прив[ат]-доц[ент] Пятницкий²¹ по своей специальности петрограф и с микроскопическим исследованием кристаллов, видимо, мало знаком.

По моему мнению, кристаллы принадлежат к одной из гемиедрией гексагональной системы (вещество — правовращающее). Главным образом видны двоякого рода 6-сторонние таблицы. Одни — имеют линейные углы в 120° , оптически недеятельны, и в них (правда, не во всех кристаллах) мне совершенно ясно удалось видеть интерференционную фигуру 1-осного кристалла с 1—2 очень широкими кольцами и + характером преломления (слюдяная пластинка). Другие из этих табличек лежат, по-видимому, наклонно, действуют на поляризованный свет и показывают эксцентриский выход оптической оси. Едва ли это может быть фигурой 2-осного кристалла с очень малым < оптических осей, так как крест очень хорошо виден, и можно даже различить, что кристаллы вращают плоскость поляризации, так как середина креста светлая и становится темной при повороте анализатора приблизительно на 4° . Но, кроме этих таблиц, есть другие (?6-сторонние, но также 5- и 4-сторонние), с другим линейным углом (около 75° ?); в этих таблицах затемнение \perp длинному ребру; иногда в них удается видеть при повороте прохождения одной балки.

Мне кажется, что таблицы первого рода — суть базопинакоиды, а второго рода таблицы могут быть ромбоэдрами с базопинакоидом или призмой 1-го рода.

Попалось несколько более толстых кристаллов, представлявших, по-видимому, такого рода формы:

Пунктирный крест указывает то место, где должен бы быть выход оптической оси, и направление балки по отношению к ребру кристалла. Не могу ручаться, чтобы приведенные формы, а именно направление ребер боковых плоскостей, были переданы вполне верно, так как под микроскопом трудно видеть все плоскости одновременно.

В Москве, как Вы, вероятно, знаете, объявлен конкурс по 5 кафедрам медицинского факультета, в том числе и по кафедре медицинской химии.

Я подал заявление о желании принять участие в конкурсе; не знаю, выйдет ли что-нибудь из этого, но мне, конечно, очень хотелось бы перебраться из Харькова в Москву.

Уважающий Вас

Вл. Гулевич

Харьков, Сумская, 41, медицинская химическая лаборатория.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 488, арк. 11—13 зв.

№ 153

18 травня 1905 р., Пушкіно

Пушкино, 18.V.[19]05

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Д. Н. Зернов²² уведомил меня письменно, что наш протест предполагается (когда именно — не пишет) напечатать в газетах и что о желании сохранить или снять свою подпись следует уведомить Вас. Я, конечно, охотно сохранию свою подпись, но только в том случае, если опубликование будет сделано после того, как выяснится судьба переданного нами в Совет заявления, — безразлично, разрешит ли министр обсуждать это заявление в Совете или откажет. Я считаю совершенно невозможным, направив какое-либо заявление в Совет, опубликовывать это заявление в газетах раньше, чем оно будет обсуждено в Совете, или ранее, чем ректор откажется внести это заявление в Совет. Как Вы, может быть, припомните, я был в числе 3 лиц, голосовавших против внесения заявления в Совет и за опубликование заявления прямо в газетах, но раз уже большинство пожелало лишней раз вкусить прелести канцелярской волокиты (а что такая волокита будет, в этом нельзя было и сомневаться), то приходится вкусить это удовольствие до конца.

Во всяком случае, будет или нет моя подпись в газетах, мне казалось бы, что в настоящее время момент для опубликования неблагоприятен в смысле получения желательного эффекта и что надо выждать 2—3 недели, пока в обществе впечатление от нашей морской катастрофы²³ станет менее острым.

Сейчас прочитал в «Русск[их] Вед[омостях]» перепечатку из «Бирж[евых] Вед[омостей]» о том, что союз профессоров постановил свою солидарность с забастовщиками, если они окажутся в большинстве! Из этого я вижу, что я был прав, не спеша вступить в союз. Хотя это постановление, по-видимому, относится только к петербургским профессорам, но каково же положение членов союза, которые, подобно Вам, мне и другим, принципиальные враги забастовки?²⁴ Я полагаю, что при таком направлении деятельности союза, пляшущего по дудке забастовщиков, мне все равно пришлось бы выйти из членов союза.

Уважающий Вас

Вл. Гулевич

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 488, арк. 14—15 зв.

Коментарі

¹ *Гулевич Володимир Сергійович (1867—1933)*, біохімік. Академік АН СРСР (з 1929 р.). Народився у дворянській родині викладача і директора Рязанської гімназії. У 1890 р. закінчив медичний факультет Московського університету, був залишений для підготовки до професорського звання на кафедрі медичної хімії. У 1891—1892 рр. позаштатний лаборант кафедри медичної хімії, у 1896—1898 рр. приват-доцент медичного факультету університету. У 1896 р. захистив докторську дисертацію «О холине и нейрине». У 1898—1899 рр. відряджений з науковою метою за кордон. У 1899—1901 рр. екстраординарний професор кафедри медичної хімії Харківського університету. У червні 1901 р. обраний екстраординарним, а 1904 р. — ординарним професором кафедри медичної хімії Московського університету. Протягом багатьох років (1907—1928) читав курс органічної хімії на медичному факультеті університету, а також керував заняттями з аналітичної хімії; завідувач кафедри медичної хімії (1907—1918), декан медичного факультету (1918), проректор (1906—1908), ректор Московського університету (1919). Професор кафедри біохімії медичного факультету Вищих жіночих курсів у Москві (1908—1918), професор органічної хімії Московського комерційного інституту (1910—1933). У 1910—1933 рр. голова хімічного відділення Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії.

У 1927 р. обраний у члени-кореспонденти, а у 1929 р. — у дійсні члени АН СРСР. У 1933 р. у Ленінграді керував сектором біохімії Всесоюзного інституту експериментальної медицини, завідував лабораторією фізіології і біохімії тварин АН СРСР і виконував обов'язки керівника сектору біохімії Всесоюзного інституту експериментальної медицини.

Основні праці присвячені хімії азотистого обміну, хімії амінокислот і білків, біохімії м'язової маси. В. С. Гулевичу належать нові методи синтезу амінокислот, завдяки яким отримано кілька нових, ще невідомих, і багато різних похідних вже відомих амінокислот. Автор першого вітчизняного посібника з медичного хімічного аналізу.

Основні праці: *Гулевич В. С. Избранные труды.* — М., 1954. — 336 с.

Література: *Павлов И. П.* [и др.]. Записка об ученых трудах проф. В. С. Гулевича // Известия АН СССР. — 1927. — Т. 21, № 18. — С. 1476—1480; *Гефтер Ю. М.* 1) Памяти акад. В. С. Гулевича // Архив биологических наук. — 1933. — Т. 33, № 5—6. — С. 615—627; 2) Школа В. С. Гулевича // Физиологический журнал СССР им. Сеченова. 1935. — Т. 19, вып. 1 (Специальный выпуск к XV Международному физиологическому конгрессу в СССР); *Зелинский Н. Д.* Памяти академика Владимира Сергеевича Гулевича // Известия АН СССР. VII серия. Отделение математики и естественных наук. — 1934. — № 5. — С. 635—637; *Сморodinцев И. А.* Памяти академика В. С. Гулевича (1867—1933) // Журнал общей химии. — 1939. — Т. 9, ч. 1. — С. 471—478; *Толкачевская Н. Ф.* Академик Владимир Сергеевич Гулевич : биограф. очерк // *Гулевич В. С. Избранные труды.* — М., 1955. — С. 5—12; *Броуде Л. М., Держвиз Г. В., Северин С. Е.* Академик Владимир Сергеевич Гулевич (1867—1933) : к 100-летию со дня рождения // Биохимия. — 1968. — Т. 33, № 2. — С. 195—202; *Биологи : биограф. справочник / отв. ред. Ф. Н. Серков.* — К.: Наук. думка, 1984. — С. 200; *Волков В. А., Вонский Е. В., Кузнецова Г. И.* Выдающиеся химики мира. — М.: Высш. школа, 1991. — С. 137; *Pfreppe R., Pfreppe G.* Wissensspuren: Reisen russischer Mediziner nach Westeuropa im 19. Jahrhundert. — Aachen, 2012. — S. 231—256 (Relationes 11).

² Очевидно, йдеться про статтю: *Гулевич В. С.* Кристаллографическое исследование некоторых соединений холина и нейрона // Bulletin de la Société impériale des Naturalistes de Moscou. Now. ser. — 1898. — Т. 12. — С. 329—349.

³ Ймовірно, Гулевич Сергій Сергійович (1876—?). Відомостей про нього бракує.

⁴ Йдеться про Мінералогічний кабінет Московського університету, де працював В. І. Вернадський.

⁵ Ймовірно, Федір Самсонов, технічний співробітник Мінералогічного кабінету.

⁶ Московське товариство дослідників природи (Московское общество испытателей природы, до 1917 р. Императорское Московское общество испытателей природы, Société Impériale des Naturalistes de Moscou, также Société des Naturalistes de l'Université Impériale de Moscou, Société des Naturalistes de Moscou). Засновано в 1805 р. при Московському університеті.

⁷ Краснов Андрій Миколайович (1862—1914), ботанік і географ. Перший доктор географії в Росії. Закінчив Петербурзький університет (1885), близький друг В. І. Вернадського з юності. Професор Харківського університету (1889—1911), засновник Батумського ботанічного саду (1912). Див.: *Вернадский В. И.* Памяти А. Н. Краснова // *Природа*. — 1916. — № 10. — С. 1177—1184; Профессор Андрей Николаевич Краснов (1862—1914) / сб. под ред. В. И. Талиева. — Харьков, 1916. — 224, 3 с.; *Вернадский В. И.* Из прошлого. (Отрывки из воспоминаний об А. Н. Краснове) // Профессор Андрей Николаевич Краснов (1862—1914 г.). — Х., 1916. — С. 96—113.

⁸ Анастасія Миколаївна Краснова. Докладніше про неї див. комент № 1 у розділі листів А. М. Краснової у кн. 2 цього видання.

⁹ Очевидно, Кульчицький Микола Костянтинович (1856—1925), гістолог, ембріолог, професор. Закінчив медичний факультет Харківського університету (1879). Асистент кафедри гістології (1880—1883). Доктор медицини (з 1882 р.), приват-доцент (з 1883 р.), з 1890 р. штатний екстраординарний, з 1893 р. ординарний професор гістології та ембріології, декан (1897—1901) медичного факультету Харківського університету. З 1898 р. член-кореспондент Військово-медичної академії у Петербурзі. У 1910 р. вийшов у відставку. Гласний Харківської міської думи. З 1912 р. попечитель Казанського, з 1914 р. Петроградського навчальних округів. Сенатор (1916). З кінця грудня 1916 р. до березня 1917 р. міністр народної освіти. У березні 1917 р. заарештований Тимчасовим урядом, незабаром звільнений. Повернувся до Харкова, а у кінці 1918 р. виїздить до Севастополя. З жовтня 1920 р. в еміграції: через Константинополь і Бизерту (Туніс) потрапляє до Великобританії. Живе в Лондоні. Асистент лабораторії анатомії Лондонського університетського коледжу. Трагічно загинув, впадши у шахту ліфта у будівлі лабораторії.

¹⁰ Анреп Василь Костянтинович, фон (1852—1927), лікар, фізіолог і фармаколог, професор медицини, увійшов в історію як піонер місцевого анестезування. Член III Державної думи. Закінчив гімназію у Катеринославі (1870), Медико-хірургічну академію (1876). У 1884—1887 рр. професор судової медицини Харківського університету. Пізніше працював у Петербурзі. У 1889 р. один із організаторів Інституту експериментальної медицини. У 1892 р. виконував доручення щодо організації боротьби з холерою у Поволжі й у Північному Причорномор'ї. Засновник Жіночого медичного інституту в Петербурзі. У 1897—1899 рр. був його першим директором. У 1899—1901 рр. попечитель Харківського навчального округу. У 1901—1902 рр. попечитель Петербурзького навчального округу, у 1902—1904 рр. директор Медичного департаменту МВС. У 1904—1907 рр. головний лікарський інспектор. У 1915—1917 рр. консультант при Верховному начальнику санітарної та евакуаційної частини діючої армії. З 1921 р. жив в еміграції: у Великобританії, потім у Франції.

¹¹ Лагермарк Герман Іванович (1843—1907), професор хімії. У 1866 р. закінчив Олександрівський університет у Гельсінгфорсі, у 1866—1871 рр. лаборант при хімічній лабораторії цього університету. З 1871 р. — в Харківському університеті на кафедрі хімії (з 1873 р. екстраординарний, з 1885 р. ординарний, з 1896 р. заслужений професор). Читав курс органічної хімії і нетривалий час — неорганічної. Завидавав орга-

нічним відділенням хімічної лабораторії. З серпня 1899 р. по вересень 1901 р. ректор Харківського університету. Після виходу у відставку (грудень 1902 р.) призначений директором Нікітського ботанічного саду у Криму.

¹² Див. комент. № 2 та № 6.

¹³ Йдеться про Алексата Павла Карловича (1868—1913), мінералога, хіміка, учня й асистента В. І. Вернадського. З 1897 р. П. К. Алексат був зберігачем Мінералогічного кабінету Московського університету, з 1902 р. проводив заняття з кристалографії.

¹⁴ Йдеться про наслідки всеросійського студентського страйку 1899 р., що почався у лютому після розгону демонстрації петербурзьких студентів. Незабаром з 38 вишів країни протестувало 30. Основні вимоги — свобода слова та зібрань. На три місяці навчальний процес був паралізований. Урядова комісія дійшла висновку, що студентські виступи не мали антиурядового характеру, що треба наблизити викладацький склад до студентів, дозволити студентам створювати свої організації для культурних і наукових цілей, налагодити більш гнучку систему контролю над студентством. Однак були й покарання. Наприклад, з Москви вислали понад 1000 студентів; а ректор Харківського університету оголосив всіх студентів звільненими, і їм було запропоновано подавати нові прохання про зарахування на навчання. (Студенческое движение 1899 года : сб. / под ред. В. Черткова. — Лондон, 1900. — С. 24; *Змеев В. А.* Высшая школа России на рубеже XIX—XX веков // Социально-гуманитарные знания. 2000. — № 1. — С. 209). Міністерство народної освіти оголосило обов'язковим вступ випускників гімназій в університети тільки свого навчального округу, а якщо таких не було, то лише у чітко визначені університети. 29 липня 1899 р. були затверджені «Тимчасові правила про відбування військової повинності вихованцями вищих навчальних закладів». Вони передбачали виключення з університету і віддання у солдати за непокору начальству, за участь у студентських заворушеннях тощо. «Тимчасові правила» пізніше викликали нову хвилю виступів студентів, що почалася наприкінці 1900 р. у Київському університеті.

¹⁵ Незрозуміло, про відбитки яких статей йдеться. Ймовірно, йдеться про мінералога Фердинанда Фуке (1828—1904), професора Коллеж де Франс у Парижі. В. І. Вернадський стажувався у Фуке у 1889—1890 рр.

¹⁶ Див. комент. № 9.

¹⁷ Йдеться про третій пункт Положення «Про порядок звільнення від служби і поновлення в ній неблагонадійних чиновників» від 7 листопада 1850 р. (пізніше стаття 788 Статуту про службу за визначенням від уряду 1896 р.) — законодавчу норму у Російській імперії, яка дозволяла звільняти чиновника на розсуд начальства без пояснення причин, з позбавленням його мундира і пенсії.

¹⁸ Булігінський Олександр Дмитрович (1838—1907), біохімік, доктор медицини. Закінчив медичний факультет Московського університету (1860). Екстраординарний професор (1869), ординарний професор (1878—1901), заслужений професор Московського університету (1893). У 1871—1901 рр. керував організованою ним медичною хімічною лабораторією та кафедрою медичної хімії. Учитель В. С. Гулевича.

¹⁹ Незрозуміло, про відбитки яких праць В. С. Гулевича йдеться. Декілька його статей було опубліковано у 1898—1899 рр. у німецькому «Hoppe-Seyler's Zeitschrift für physiologische Chemie (Zeitschrift für physiologische Chemie)». Наприклад: *Gulewitsch W.* 1) Ein Fall von Vergiftung mit Arsenwasserstoff // Zeitschrift für physiologische Chemie. — 1898. — Vol. 24. — S. 511—512; 2) Ueber Cholin und einige Verbindungen desselben. — S. 513—541; 3) Ueber Neurin und einige Verbindungen desselben. — 1898—1899. — Vol. 24. — S. 175—188.

²⁰ Бріо Олександр Спиридонович (1841—1906), мінералог. Закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету (1863) і педагогічні курси при універси-

теті (1865). На 2 роки відряджений за кордон для вдосконалення освіти. У 1867 р. захистив дисертацію і отримав ступінь магістра мінералогії. З 1868 р. завідувач кафедри мінералогії Харківського університету. З 1871 р. доктор мінералогії та геогнозії, екстраординарний професор, з 1879 р. ординарний професор, з 1895 р. заслужений професор. З 1891 р. декан фізико-математичного факультету.

²¹ П'ятницький Порфирій Петрович (1859—1940), мінералог і геолог-петрограф. Закінчив Харківський університет (1886), залишений асистентом при кафедрі геології. З 1893 р. читав лекції як приват-доцент, у 1898 р. захистив докторську дисертацію. У 1901 р. призначений екстраординарним, а у 1905 р. — ординарним професором мінералогії Харківського університету. У 1918—1920 рр. ректор університету. У 1920—1922 рр. працював у Краснодарі, з 1922 р. — в Інституті прикладної мінералогії і петрографії у Москві, з 1926 р. — у Геологічному комітеті у Ленінграді, з 1932 р. — в Українському геологічному тресті, з 1938 р. — в Інституті геологічних наук АН УРСР. Основні наукові праці присвячені вивченню кристалічних сланців і руд у районі річок Саксагані та Інгульця, що мали велике значення для вивчення Криворізького залізородного басейну. Докладніше про нього див. комент № 1 у розділі листів П. П. П'ятницького у кн. 2 цього видання.

²² Зернов Дмитро Миколайович (1843—1917), анатом, професор. Закінчив медичний факультет Московського університету (1865). З 1869 р. доцент, з 1873 р. екстраординарний, а з 1880 р. ординарний професор Московського університету кафедри анатомії. У 1898—1899 рр. ректор Московського університету. Залишивши пост ректора, продовжував працювати в університеті, викладаючи одночасно на Вищих жіночих медичних курсах. У 1902 р. затверджений суддею професорського дисциплінарного суду та делегатом університету до комісії з перегляду університетського статуту. У 1906—1914 рр. декан медичного факультету.

²³ Йдеться про розгром російської ескадри у Цусімській протоці 27—28 травня 1905 р. під час війни з Японією. В. І. Вернадський не залишив цієї події поза увагою і написав статтю «По поводу разгрома» (Московская неделя. — № 3. — 24 мая 1905 г.). «Власть не может оставаться в руках кучки безответственных чиновников, имена которых нам чужды и неведомы и которые решают судьбы всего русского народа и всей России путями и способами, никому не известными. Стране нужен мир для широкой реформы внутреннего обновления, необходимо прекратить бесполезную трату на эту злосчастную, для России ненужную войну, перестать лить кровь, нести страдания в сотни тысяч семей», — писав він. (*Вернадский В. И.* Публицистические статьи. — М., 1995. — С. 16).

²⁴ У нас немає свідчень про позицію В. І. Вернадського відносно страйків, зокрема студентських. Записи Вернадського у щоденнику 1905 р. опубліковані, проте вони також не дають відповіді на це питання.

Василь Климентійович Дем'янчук (1897—1938)¹

В. К. Дем'янчук — В. І. Вернадському

№ 154

[Не раніше 15 лютого — не пізніше 7 травня 1921 р., Київ]*

Вельмишановний Володимире Йвановичу!

Передаю Вам усе те, що досі Академія встигла видрукувати. Поліграфічні труднощі (учот друкарень, паперу) не дали змоги розвинути видавничої справи як слід; та все-таки зараз лежать у друкарнях недокінчені праці Степана Прокоповича (2)², Дмитра Йвановича³ та пок[ійного] проф. Сушицького⁴ та ще слідуюча книжка записок Іст[орично]-Філ[ологічного] Відділу⁵. Зараз вийшов декрет Совнаркому, і єсть надія, що Академія матиме змогу друкувати⁶.

Що до становища Академії взагалі, то досі відношення до неї було не погане, але ця «благосклонність» фактично нічим не проявлялася. А зараз нависла над Академією нова хмара. Наказом Нар[одного] Ком[ісара] Освіти засновано Комісію для перегляду статуту Академії⁷ (голова — Агат[ангел] Євт[имович], члени — Павло Аполлонович, Яната⁸ і двоє комуністів⁹). Академія повинна перетворитися в «вільну асоціацію наук» і об'єднати геть усі наукові організації на Україні (навіть не тільки одного Києва). Але й тут постаралися свої-таки люди. Це проєкт Янати, і на цей проєкт пристав і Гринько¹⁰ (нарком). Як із цього «об'єднання» вийде Академія, не знати; якби воно відбулося, то це визначає загибель самої ідеї Академії Наук. У таку нову зреформовану Академію не згодиться вступити ні один, здається, авторитетний учений. Не без сарказму зовуть у нас цей проєкт проєктом утворення наукового «КЕПО» (Кепо — Киевское Единое Продовольственное О[бщест]во). Але поки що комісія тільки приступає до своєї праці. Все-таки не так тії вороги, як добрії люди.

Оце «ударна» новина в академічних колах.

Вас, Володимире Йвановичу, ждали до Києва, а Ви опинилися в Петербурзі¹¹, хоч там, як усі кажуть, для наукової праці відповідніша атмосфера значно. Будь що, будь там хоч солідні комуністи, а тут, у провінціальному Києві така мелоч, така мелоч, що їм до зрозуміння не тільки ваги, а й ідеї Академії Наук дуже-дуже далеко.

Поклін передаю шановній Наталії Георгіївні та Ніні Володимирівні¹².

Здоровлю Вас якнайщиріше завсіди Ваш *Вас. Дем'янчук*

P.S. Колись і я мріяв про Петербург, але тепер, за смертю акад. Шахматова¹³, він утратив для мене вагу, я тепер мрію про Відень або Прагу.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 513, арк. 6—6 зв.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

№ 155

6 серпня 1921 р., Київ

Київ, 6.VIII.1921

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не знаю, смогу ли я когда-нибудь отблагодарить Вас за оказанную мне услугу в деле приобретения книг. Книги вообще вещь необходимая, а теперь мне, кажется, придется зимовать вне Киева (я стараюсь оселить где-нибудь на Киевщине своего отца, который до сих пор жил на Кубани, а ввиду неурожая там вздумал возвратиться в Галичину) и без книг пришлось бы помирать. Вдобавок я как раз кончаю свою канцелярскую карьеру и перехожу совсем на научную работу — я получил от Отделения специальное поручение готовить к печати труды украинских филологов — Житецкого, Михальчука¹⁴ и Агафангела Евфимовича*. Думаю начать с Агаф[ангела] Евф[имовича] под его, конечно, руководством. Т[аким] о[бразом], лично для меня обстоятельства складываются как нельзя лучше, и я был бы вполне счастлив, если бы только и внешние, от нас не зависящие обстоятельства, благоприятствовали работе. Но, к сожалению, возможности работать пока нет! Приходится жить надеждой, что не век длиться будет такое положение вещей. Извините, что я так распространился о самом себе.

Перехожу к академическим новостям, которые для Вас, надеюсь, будут небезынтересны. Во-первых, реформа (затеянная усердием «своих» людей — не так тії вороги, як добрії люди) пришла к концу — новый статут опубликован в 132-м номере харьковских «Вістей» за 21.VII.¹⁵ И под новой фирмой, кажется, будет возможность продолжить старую работу. Комиссаром назначен завед[ующий] Губнаробразом Л. Левицкий¹⁶ (коммунист, конечно, очень хороший и честный человек, он, как и большинство местных коммунистов, в прекрасных отношениях с Агаф[ангелом] Евф[имовичем]). Но сегодня как раз он мобилизован Наркомом на профработу, и мы побаиваемся, чтоб не [нашли] кого другого, вроде Ларика-Касьяненка¹⁷. Кроме Общего Собрания (переименованного в Раду), существует Президия (к ней переходит вся тяжесть текущей работы как учено-административной, так и хозяйственной). Президия уже избрана (но пока не утверждена) в таком составе: Президент — Николай Прокофьевич¹⁸, Товарищ През[идента] — Владимир Ипполитович¹⁹, Секретарь — конечно, Агаф[ангел] Евф[имович]. Кроме этого, избран (неупомянутый в статуте) заместитель Президента — Орест Иванович²⁰ и его Товарищ — Сергей Алекс[андрович] Ефремов²¹. Первоначально, когда не был известен еще новый статут, а Вы отказались от президентства²², на Президента намечались: Орест Иванович и Владимир Степанович (Иконников)²³.

Первое Отделение пополнилось представителем кафедры истории искусства — избран Ф. И. Шмит²⁴ (кстати, в св. Софии открыты под штукатуркой фрески XI в.), кроме того, директором избран А. М. Лобода²⁵. Харлампович²⁶

* Тут і далі в документі — так в оригіналі. Правильно: Ефимович.

хлопочет о переезде из Казани, точно так же и Вл[адимир] Ник[олаевич] Перетц²⁷. Думают также привлечь к работе и вызвать из Симферополя А. М. Лукьяненко²⁸ (чему я очень и очень радуюсь, так как это мой учитель и единственный хороший киевский славист).

Второе Отделение чуть-чуть не обогатилось выдающимся ученым. Павел Аполлонович²⁹ (он сейчас Голова II Відділу) предложил в академики... кого Вы думали б... Александра Алоизовича Янату. На Отделении он прошел большинством 4 (Пав[ел] Апол[лонович], Граве, Корчак-Чепурков[ский], Столяров), против 2 (Липский и Пфей<ф>фер³⁰). Но в Общем Собрании вышел большой скандал: вся «украинская» часть О[бщего] С[обрания] против него стала определено, и он рисковал из 22 голосов получить максимум 3—4; ввиду такого радушного приема (при чтении *curriculum vitae** и оценке получил он много [лестных] комплиментов) он снял свою кандидатуру (собственно он хотел только перенести баллотировку в одно из следующих заседаний, чтоб до того времени убедить кой-кого голосовать за себя, но О[бщее] С[обрание] не сочло возможным такую отсрочку и сняло кандидатуру совсем). Самое бедное III Отделение — всего 5 чел[овек] — вернулся из Симферополя Воблый³¹. Українське Наукове Товариство окончателью слилось с Академией. Наконец..., а то одно время атмосфера была очень напряженная, ведь «политику» в Т[овариств]е вели О. Грушевський³², Яната, Щербаківський³³ — все интриганы первой степени. Работа в Академии идет, конечно, очень слабо: печатать очень трудно: II и III отделения не печатают ни одной строки, наше кое-что печатает, но темпом черепахи: по 1 листу — 2 листа в месяц. Всего заметнее продвигается дело приобретения и собирания мертвого инвентаря (пополнение библиотек, музеев и т. п.). Нац[иональная] Б[иблиоте]ка на точке замерзания, благодаря чисто украинскому упрямству молодых фанатиков «децималистов». В пользовании публики находится то, что закаталогизировано во времена покойного Кивлицкого³⁴, за все остальное время закаталогизировано не более 1000 книг — все благодаря децимальной системе³⁵. В последнее время начался поход против децималистов (гл[авным] обр[азом] Меженка³⁶), решено на время отказаться от нее, лишь бы скорее дать публике возможность пользоваться всеми богатствами, собранными в б[иблиоте]ке.

Месяц тому назад арестован был Чека, несмотря на охранные грамоты Совнаркома, Ефремов, но был поднят большой шум, и его в тот же день освободили с извинениями и т. п. О смерти Петрова³⁷ Вы, наверное, слышали. О том, как большинство ученых, особенно семейных, бедствует, и упоминать нечего (особенно Тутковский, Граве). У последнего в течение трех последних дней заболело и умерло двое детей: девочка от молниеносного скарлатина**, мальчик от заражения крови — заразился от разложившейся умершей сестрицы; а третья девочка пыталась сама отравиться.

К сожалению, о львовской украинской жизни ничего достоверного передать не могу. Кревецкий³⁸ он уже давно в Киеве (2 года), но сейчас собирается

* Життепис (*лат.*).

** Так в оригіналі.

возвращаться домой; украинские издания он кропотливо собирал за все время своего пребывания на Украине; кроме того, хотел бы привезти и русские издания: ведь они, начиная с 1914 года, совершенно не доходили до Львова и на них, очевидно, большой спрос был бы в библиотеке.

Что касается Винницкого ун[иверсите]та, то это какое-то недоразумение. Никакого ун[иверсите]та там нет, хотя, кажется, есть какой-*<то>* педагогический институт (институт народного образования), какой есть, скажем, и в Черкассах; хотя, положим, университетов нигде нет, везде они «зреформированы» в «институты народного образования». Какая-то страсть к «реформам». Каменец-Подольский институт ничем не отличается от других, как раз на днях проезжал через Киев вновь назначенный ректор, какой-то галицкий учитель гимназии, — человек узкий и невежественный, но зато коммунист³⁹. Кажется, Камянецкий институт от других лучше в материальном отношении, у них своя земля, которую они обрабатывают (есть у них специальный сельскохозяйственный факультет).

Жизнь у нас, кажется, дешевле: хлеб — 1000—1500 [руб.] фунт; сахар — 12 000—15 000 [руб.]; сало — 14 000—16 000 [руб.]; но сейчас в связи с денежным кризисом жалованье выплачивается очень уж неаккуратно; впрочем выплата жалованья вообще хромает: напр[имер], у нас заплатили только основные и сверхурочные ставки за май, а премиальные только за февраль. А ведь Академия в этом отношении на первом месте; в высшей школе и того хуже. Академический паек хотя и выдается, но слишком скупо и неаккуратно.

Очень завидую Вам, что у Вас есть возможность выехать за границу. У меня одна мечта — Прага или Вена. Но выбраться смогу я только при изменившихся обстоятельствах.

Из всех наших изданий могу только передать правописание⁴⁰. Записки, кн. II, и Сушицкий⁴¹ выйдут недельки через две-три, и я с первой оказией Вам их pošлю.

Мой искренний поклон Наталье Георгиевне и Нине Владимировне.
Готовый всегда исполнить всякое Ваше поручение

Вас. Демьянчук

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 513, арк. 1—5 зв.

Коментарі

¹ *Дем'янчук Василь Климентійович (1897—1937)*, мовознавець. Закінчив Київський інститут народної освіти (1922). У 1918 р. помічник секретаря Комісії з вироблення законопроекту про утворення Української академії наук у Києві, яку очолював В. І. Вернадський. Учений діловод Першого — Історично-філологічного — відділу ВУАН (1919—1927) та канцелярії неодмінного секретаря, старший науковий співробітник Комісії історії української мови ВУАН (1928—1929). Одночасно, у 1926—1929 рр., викладач української мови та порівняльної граматики слов'янських мов у Київському інституті народної освіти.

Досліджував питання історії української мови та діалектології. Переклав українською мовою працю акад. О. О. Шахматова «Короткий нарис історії малоруської (української) мови», разом із А. Ю. Кримським уклав «Хрестоматію з пам'ятників старо-українщини 11—18 вв.» (у кн.: *Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI—XVIII вв.* — К., 1922; перевид. 1924).

Дисертацію на здобуття ступеня кандидата наук захистив після закінчення аспірантури у 1928 р. і видав того ж року під назвою «Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV віку».

Репресований 1929 р., засуджений до 5-ти років. Заарештований і засланий на північ, де після звільнення працював вільнонайманим співробітником Біломорсько-Балтійського комбінату НКВС. У 1937 р. засуджений вдруге — до розстрілу. Реабілітований у 1957 р.

Література: *Жовтбрюх М. А.* Василь Климентійович Дем'янчук // Мовознавство. — 1972. — № 1; Дем'янчук Василь Климентійович // Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України — 75. 1930—2005: Матеріали до історії / В. Г. Склярєнко (відп. ред.). — К.: Довіра, 2005. — С. 370; Дем'янчук Василь Климентійович // Українська мова: Енциклопедія. — К., 2000. — С. 124—125; *Железняк М. Г.* Василь Климентійович Дем'янчук // Енциклопедія Сучасної України. — Т. 7. — К., 2007. — С. 370.

² Тимошенко Степан Прокопович (1878—1972), учений у галузі теорії пружності, опору металів, академік першого складу УАН (з 1918 р.). Від 1919 р. в еміграції. Позаштатний академік ВУАН (з 1923 р.); академік АН СРСР (з 1928 р.) та ряду закордонних академій. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 343—360.

Можливо, йдеться про дві праці С. П. Тимошенка, які було вирішено друкувати ще у липні 1919 р. У протоколі Спільного зібрання УАН від 26 липня 1919 р. зазначено: «Акад. Ст. Пр. Тимошенко подав клопотання од II відд[ілу], щоб Спільне зібр[ання] дозволило, окрім укр[аїнської] мови, надрукувати ще й по-російськи такі праці акад. Тимошенка: а) Обчислення арок і склепінь (= Расчет арок и сводов), б) Про тривалість аеропланів (= О прочности аеропланов). Дозволено». (С. 350). Відомостей про їх вихід друком бракує. В Академії не було умов і грошей для видань, а С. П. Тимошенко опинився в еміграції. Є відомості про такі його публікації тих часів: *Timoshenko S. P.* 1) Über die Stabilität versteifter Platten // *Der Eisenbau.* — 1921. — № 12. — S. 147—163; 2) Calcul des arcs élastiques / éd. Ch. Beranger. — Paris: Société anonyme de publications industrielles et d'imprimerie administrative, 1922. — 71 p. Також див.: *Тимошенко С. П.* Расчет упругих арок / пер. с франц. А. П. Даниловского. — Л.; М., 1933. — 124 с.

³ Очевидно, йдеться про: *Багалій Д. І.* Нарис української історіографії. Т. 1: Літописи. Вип. 1 — К.: Друк. Всеукр. Акад. Наук, 1923. — 138 с. — (36. Їст.-філол. відділу; № 1).

Багалій Дмитро Іванович (1857—1932), історик, громадський діяч, академік-фундатор УАН (з 1918 р.). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. І. Багалія у цій книзі. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 101—121.

⁴ *Сушицький Ф. П.* Западнорусские летописи как памятники литературы. — К.: ВУАН, 1921. — Ч. 1. — 84 с. (36. Їст.-філол. відділу, ч. 2); *Сушицький Т. П. [Ф. П.]* Західноруські літописи як пам'ятки літератури. — К.: ВУАН, 1921. — Ч. 1. — [4], 136 с.

(36. Їст.-філол. відділу, ч. 2); частина 2 (С. 137—404) цього дослідження вийшла лише 1929 р., а обидві частини передруковані разом у 1930 р.

Сушицький Феоктист Петрович (1883—1920), філолог, ректор Українського державного університету (1917—1918). Очолював департамент вищої та середньої освіти Міністерства народної освіти (1918). Співробітник та керівник Археографічної комісії ВУАН (1919—1920).

⁵ Записки Їсторично-філологічного відділу Української Академії Наук / за ред. В. Дем'янчука; за гол. редагуванням А. Кримського. — К.: Друк. УАН, 1923. — Кн. 2—3 (1920—1922). — 390 с.

⁶ Йдеться про декрет Раднаркому України від 25 січня 1921 р. «Про Українську Академію наук», згідно з яким за УАН закріплювалося приміщення 1-ї Київської гімназії і колишнього пансіону Левашової, а також передавалися «в преимущественное пользование Академии наук достаточно оборудованные типографии в Киеве». Втім питання з друкарнею залишалося невирішеним майже до кінця 1922 р. Див.: *Старовойт С. В.* З історії організації видавничої діяльності Національної академії наук України (1918—1923) // Архівознавство. Джерелознавство. Археографія. — 2000. — Вип. 2. — С. 192—203.

⁷ Комісію утворено 15 лютого 1921 р. Див.: *Історія Академії наук України. 1918—1923. Документи і матеріали.* — К., 1993. — С. 268. Також див. комент. № 15.

⁸ Кримський Агатангел Юхимович (1871—1942), філолог, сходознавець, славіст, письменник, орієталіст, історик української мови, дослідник фольклору, перекладач з арабської та західноєвропейських мов. Академік першого складу УАН (з 1918 р.), її неодмінний секретар (до 1928 р.). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н.* — К., 2012. — С. 291—387.

Тутковський Павло Аполлонович (1858—1930), геолог, палеонтолог, фізико-географ, академік УАН (з 1918 р.), голова Фізично-математичного відділу (1919—1930), один із організаторів Національного геологічного музею України. Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я.* — К., 2012. — С. 373—388.

Яната Олександр Алоїзович (1888—1938), ботанік, професор київських і харківських ВНЗ, один із засновників «Українського ботанічного журналу». З 1928 р. учений секретар Сільськогосподарського наукового комітету України. У Харкові організував і очолив Інститут прикладної ботаніки та Інститут рослинництва. У 1933 р. репресований. У 1938 р. загинув у засланні на Колимі.

⁹ Йдеться про К. С. Тараненка і Є. І. Кас'яненка (Ларика).

Тараненко Корній Семенович (бл. 1895—1937), діяч партії боротьбистів, економіст-практик. На Трудовому конгресі 1918 р. очолював боротьбистську фракцію. Член Всеукраревкому (1919). У 1919 р. заступник голови Раднаркому УСРР, згодом голова Раднаргоспу УСРР. З березня 1920 р. член КП(б)У. У 1929 р. відповідальний секретар Полтавського окружного комітету КП(б)У. Член ЦК КП(б)У з 1930 р. Розстріляний у 1937 р.

Кас'яненко Євген Іванович (1889—1938), інженер, один із піонерів української авіації, як і його брати Андрій (1886—1942) та Іван (1877—1942). Більшовик від 1918 р., відомий партійний журналіст (псевдонім «Ларик»). У 1922—1925 рр. працював у торговельній місії УСРР у Німеччині, потім редактор і головний редактор щоденної газети «Вісті ВУЦВК», від 1931 р. на партійній роботі, інженер на Харківському авіазаводі, потім працював у Спілці письменників України. Заарештований 1937 р., розстрі-

ляний. Докладніше про них див.: Історія Академії наук України. 1918—1923. Документи і матеріали. — К., 1993. — С. 268—269.

¹⁰ Гринько Григорій Федорович (1890—1938), народний комісар освіти УСРР (1920—1923). Пізніше був головою Держплану УСРР, наркомом фінансів СРСР. У 1937 р. заарештований у справі т. зв. правотроцькіського блоку, розстріляний.

¹¹ В. І. Вернадський повернувся з Криму до Москви 7 березня 1921 р., 8 квітня переїхав до Петрограда. Він планував приїхати раніше, однак друзі порадили почекати у зв'язку із можливою загрозою арешту — у березні більшовики ліквідували кронштадтський заколот.

¹² Наталія Єгорівна та Ніна Володимирівна Вернадські — дружина та донька академіка. Докладніше про них див. у кн. 2 цього видання.

¹³ Шахматов Олексій Олександрович (1864—1920), мовознавець, академік Петербурзької АН (з 1897 р.). Дослідник давньоруської літератури, зокрема літописання, проблем руського та слов'янського етногенезу. У 1906 р. голова Відділення російської мови та словесності АН (1906—1920); під його керівництвом виходило «Полное собрание русских летописей» та була підготовлена багатотомна «Энциклопедия славянской филологии». З 1910 р. професор Петербурзького університету.

¹⁴ Житецький Павло Гнатович (1837—1911), філолог, перший історик української літературної мови, педагог, публіцист, громадський діяч, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1898 р.). Закінчив Київську духовну академію (1860), Київський університет (1864). Викладав у Кам'янець-Подільській гімназії (1865—1868); працював у навчальних закладах Києва, зокрема, у Колегії Павла Галагана (1874—1880, 1882—1893), у Петербурзькому університеті (1880—1882). Дійсний член НТШ (з 1903 р.), один із засновників Старої громади та УНТ у Києві, почесний доктор російської словесності Київського університету (1908).

Михальчук Костянтин Петрович (1841—1914), мовознавець, публіцист, громадський діяч. Основоположник наукової української діалектології. Навчався у Київському університеті (1859—1863). Перед польським повстанням 1863 р. змушений залишити навчання; від 1873 р. до кінця життя працював бухгалтером і завідувачем головної контори Товариства Київського пивоварного заводу. Активний діяч Старої громади, член Південно-Західного відділення Російського географічного товариства (1873—1876). Дійсний член НТШ та УНТ у Києві, відповідальний редактор «Записок Українського наукового товариства в Києві» (1908—1914).

¹⁵ Див.: Шемшученко Ю. С., Усенко І. Б., Чехович В. А., Оніщук М. В., Нагрбельний В. П. Правовий статус Академії наук України: історія та сучасність. — К.: Наук. думка, 1993. — С. 28—63.

14 травня 1921 р. РНК УСРР прийняла постанову про Всеукраїнську академію наук, якою фактично затверджувала новий, змінений статут Академії. Див.: Вісті ВУЦВК. — 1921. Ч. 132. — 21 лип. Передрук.: Історія Академії наук України. 1918—1923: Документи і матеріали. — К., 1993. — С. 280—282; Правовий статус Академії наук: Історія та сучасність. — К., 1993. — С. 191—194. 8 серпня 1921 р. Спільне зібрання УАН розглянуло надісланий від РНК новий статут Академії і констатувало, що «в новому статуті нема про подробиці внутрішнього життя Академії наук і що їх має встановити сама Академія згідно з 6 розділом нового статуту...», отож було вирішено тимчасово користуватися «правилами давнішого статуту...». Фактично до 1927—1928 рр. ВУАН продовжувала працювати за статутом 1918 р., але з урахуванням зміни юридичного статусу, обмеження автономії, вимоги щодо «комісарського» контролю, затвердження керівництва владою, узгодження з владою питань матеріального та технічного забезпечення, фінансування наукових робіт, зарплати співробітників за штатним розписом. Також див. листи А. Ю. Кримського до В. І. Вернадського

від 7 травня 1921 р. (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 328—329) і акад. М. П. Василенка від 14 жовтня 1921 р. (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 316—320).

¹⁶ В. К. Дем'янчук і деякі інші сучасники використовували написання прізвища — Левицький, як і в деяких протоколах Спільного зібрання ВУАН. Йдеться про Левитського Леоніда Макаровича (1892 — після 1960, за ін. відом. 1973), завідувача Київського губернського відділу народної освіти, повноважного представника Наркомосвіти у ВУАН (з 1920 р.), ректора Київського медичного інституту (1921—1927). У лютому 1922 р. інституцію повноважного представника НКО скасовано, але швидко відновлено у формі уповноваженого Укрнауки, представника Київського бюро Наукового комітету Укрголовпрофосвіти у зв'язку зі створенням науково-дослідних кафедр. У 1930—1932 рр. Левитський — представник НКО у Раді ВУАН. У 1933 р. репресований, засланий до Казахстану.

¹⁷ Див. комент. № 9.

¹⁸ Василенко Микола Прокопович (1866—1935), історик, юрист, один з організаторів УАН. Академік УАН (з 1920 р.), голова Соціально-економічного відділу (1922—1929). Другий президент УАН (1921—1922), хоча й не затверджений радянською владою. Докладніше про нього див. комент № 1 у розділі листів М. П. Василенко у цій книзі. Також див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 251—613.

¹⁹ Липський Володимир Іполитович (1863—1937), ботанік, історик науки. Один із фундаторів ВУАН. Академік УАН (з 1919 р.). Президент ВУАН (1922—1928), член-кореспондент АН СРСР (з 1924 р.). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 453—507.

²⁰ Левицький Орест Іванович (1848—1922), історик, правознавець, архівіст, археограф, етнограф і письменник. Академік УАН (з 1918 р.). Закінчив Київський університет (1874). Відповідальний секретар Тимчасової комісії з розбору давніх актів у Києві (1874—1921). Член Історичного товариства Нестора-літописця, Київського юридичного товариства (з 1881 р.) і НТШ (з 1911 р.), УНТ у Києві (1907—1914). В. о. президента УАН (з грудня 1919 р.); голова Правничого товариства при ВУАН (1921); президент ВУАН (березень 1922 р.).

²¹ Єфремов Сергій Олександрович (1876—1939), український громадський, політичний і державний діяч, публіцист, літературознавець. Дійсний член НТШ. Академік УАН (з 1919 р.). Заступник голови УЦР, член Малої Ради, генеральний секретар міжнародних справ Генерального секретаріату УЦР (1917—1918). Голова УПСФ (1917). Віце-президент ВУАН (1922—1928), член господарської управи (1924—1928).

У квітні 1930 р. засуджений до 10 років ув'язнення у справі СВУ як один із її керівників. Помер у тюрмі в м. Ярославлі. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 169—171.

²² Див. листи В. І. Вернадського до А. Ю. Кримського від 23 квітня 1921 р. (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 297—298), а також рішення Спільного зібрання УАН від 9 травня 1921 р. про звільнення В. І. Вернадського з посади голови-президента (Вибрані наукові праці

академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 365).

²³ Іконников Володимир Степанович (1841—1923), історик, професор Київського університету. Головний редактор «Университетских известий» (1873—1913), голова Тимчасової комісії для розбору давніх актів. Член-кореспондент (з 1893 р.), академік Петербурзької АН (з 1914 р.), академік УАН (з 1921 р.). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 200—202.

²⁴ Шміт (Шмідт) Федір Іванович (1877—1937), мистецтвознавець, археолог, академік УАН (з 1921 р.). У 1908—1912 рр. учений секретар Російського археологічного інституту у Константинополі. У 1912—1920 рр. професор Харківського університету. Ректор Археологічного інституту у Києві (1922—1924), керівник Археологічного комітету при Першому відділі ВУАН. Директор Державного інституту історичних мистецтв (1924—1930) у Ленінграді. Ще до революції розпочав досліджувати розпис і мозаїки Софійського собору у Києві. Репресований у 1933 р., засланий до Казахстану, потім до Узбекистану. У 1937 р. розстріляний. Також див.: *Шміт Ф. И.* 1) Київський Софійський собор. — М., 1914. — 24 с.; 2) Искусство Древней Руси — Украины. — Харьков, 1919. — С. 44—70; *Шміт Ф. И.* Про видання св. Софії // Збірник секції мистецтв УНТ. — К., 1921. — 36. 1. — С. 103—111; Докладная записка профессора М. Л. Бойчука о ремонте фресок в крещальне Софийского собора // Русское искусство : сб. статей. — Берлин, 1923. — С. 90—91; *Лазарев В. Н.* Фрески Софии Киевской // Лазарев В. Н. Византийское и древнерусское искусство. — М., 1978. — С. 65—115; *Высоцкий С. А.* Светские фрески Софийского собора в Киеве. — К.: Наук. думка, 1989. — 216 с.; *Никитенко Н. Н.* Рождение науки о мозаиках и фресках Софии Киевской: феномен Н. Кондакова, Д. Айналова и Е. Редина // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. IV : зб. наук. праць, присвячена 170-літтю з дня народження Никодима Павловича Кондакова (1844—1925). — К., 2014. — С. 51—105.

²⁵ Лобода Андрій Митрофанович (1871—1931), фольклорист, літературознавець, етнограф. Професор Київського університету, академік ВУАН (з 1922 р.), член-кореспондент РАН (з 1924 р.), віце-президент ВУАН (1923—1925).

²⁶ Харлампович Костянтин Васильович (1870—1932), історик церкви, освіти. Член-кореспондент Петербурзької АН (з 1916 р.), академік УАН (з 1919 р.). Викладав церковну історію у Казанському університеті, професор (1921), голова Товариства археології, історії, етнології у Казані. У 1924 р. заарештований, засланий до Киргизії на три роки. У 1928 р. НКО УСРР не затвердив його дійсним членом ВУАН. До Києва повернувся у 1930 р. Останні роки проживав у Ніжині.

²⁷ Перетц Володимир Миколайович (1870—1935), літературознавець, фольклорист, мовознавець, академік Петербурзької АН (з 1914 р.) і УАН (з 1919 р.). Закінчив Петербурзький університет. Професор Київського університету. У 1918—1921 рр. викладав у Самарі, з 1921 р. — у Петрограді. Керівник Товариства дослідників української історії, письменства та мови. Засуджений у справі «Российской национальной партии» («справа славівів»). У 1934 р. висланий на 3 роки до Саратова, де займався дослідженням рукописів у бібліотеці університету. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 88—98.

²⁸ Лук'яненко Олександр Митрофанович (1879—1974), філолог-лінгвіст. Закінчив Київський університет (1903), приват-доцент цього університету (1907), доцент Київської духовної академії (1912). У 1919—1934 рр. доцент і професор Таврійського

університету. Професор Саратовського педагогічного інституту (1934—1941), завідувач кафедри слов'яно-російського мовознавства (1941—1963), згодом (1963—1973) професор-консультант Саратовського університету.

²⁹ Див. комент. № 8.

³⁰ Граве Дмитро Олександрович (1863—1939), математик. Академік УАН (з 1920 р.), почесний член АН СРСР (з 1929 р.). Директор Інституту математики АН УРСР (1934—1939).

Корчак-Чепурківський Овксентій Васильович (1857—1947), санітарний лікар, епідеміолог і гігієніст. За гетьманату П. Скоропадського (1918) директор Санітарного департаменту Міністерства народного здоров'я та опікування Української Держави; професор, декан медичного факультету Українського державного університету у Києві. Дійсний член УАН (з 1921 р.), неодмінний секретар ВУАН (1928—1934).

Столяров Микола Олександрович (1870—1942), математик. Закінчив Київський університет, професор Київського політехнічного інституту, Харківського технологічного інституту (1914—1920), Київського ІНО (1920—1932). У березні 1921 р. очолював Геометричний інститут (прикладної математики) УАН. У звітному ВУАН за 1923 р. проф. М. О. Столяров зазначається як директор Геометричного інституту (прикладної математики) УАН з правами академіка по 2-му відділенню Академії. Див.: Історія Академії наук України. 1918—1923. Документи і матеріали. — К., 1993. — С. 361. З 1932 р. викладав у Мінську, там загинув під час німецької окупації.

Пфейффер Георгій (Юрій) Вільгельмович (Васильович) (1872—1946), математик, професор Київського університету. Академік УАН (з 1920 р.), директор Інституту математики і фізики ВУАН (1921—1923), директор об'єднаного Інституту математики і фізики АН УРСР (1941—1944).

³¹ Воблий Костянтин Григорович (1876—1947), економіст, статистик, географ, академік УАН (з 1919 р.), віце-президент АН УСРР (1928—1930). Працював у Комісії з вивчення продуктивних сил України (1934—1938). Директор Інституту економіки АН УРСР (1943—1947). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 695—701.

³² Грушевський Олександр Сергійович (1877—1943), історик, літературознавець, етнограф. Брат М. С. Грушевського. Закінчив Київський університет. Приват-доцент Новоросійського, Московського, Петербурзького, Українського народного університетів, професор Київського університету. Член УНТ, дійсний член НТШ. Голова Архівно-бібліотечного відділу Міністерства освіти УНР. Голова Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі Історично-філологічного відділу УАН, заступник голови історичної секції ВУАН. Репресований та засуджений за сфальсифікованим звинуваченням на 5 років (1933), засланий до Казахстану, де і помер.

³³ Щербаківський Данило Михайлович (1877—1927), археолог, етнограф, музейний діяч, мистецтвознавець. Завідувач історико-побутового та етнографічного (згодом народного мистецтва) відділу у Київському історичному музеї (1910—1927). Секретар Секції мистецтв УНТ, голова її бібліографічної комісії. Співорганізатор Української державної академії мистецтв. Заступник голови Археологічного комітету (з 1924 р.). Через цькування й переслідування покінчив життя самогубством.

³⁴ Ківлицький Євген Олександрович (1861—1921), історик, видавець, бібліотекознавець. Співробітник редакцій та газет, у т. ч. у журналі «Киевская старина» — головний редактор (1889—1893). Інспектор Київського учбового округу (1917), завідувач справ російської школи у Департаменті народної освіти УНР (1918). Голова Ради бібліотекарів ВБУ (1919—1920). Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці акаде-

міка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 217—235.

³⁵ Йдеться про дискусію щодо децимальної системи каталогізації — запровадження універсальної системи десяткової класифікації літератури у бібліотечній справі. Її запропонували наприкінці XIX ст. бельгійські вчені-документознавці Поль Отле (1868—1944) і Анрі Лафонтен (1854—1943). З їхньої ініціативи у Брюсселі були створені Міжнародне бібліографічне бюро та Міжнародний бібліографічний інститут.

М. П. Василенко, зокрема, писав В. І. Вернадському 7 серпня 1921 р.: «...что касается Национальной библиотеки, то не знаю, писал ли я Вам: дело каталогизации подвигается крайне медленно, там все делается слишком по-ученому. Началось течение за упрощение системы каталогизации, не по брюссельскому десятичному порядку, а по тому, какой существует в университетской библиотеке. Думаю, это течение одержит верх и библиотека начнет быстро переноситься из подвалов на полки. Теперь же книги без записей и счета лежат в коморах и никому не доступны. А какие там есть ценности!» (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 308).

³⁶ Меженко Юрій Олексійович (справжнє прізвище Іванов-Меженко; 1892—1969), бібліограф, літературознавець, колекціонер. Закінчив Московський університет. У 1922—1931 рр. очолював Український науково-дослідний інститут книгознавства, з 1934 р. керував науково-бібліографічною роботою у Державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедрина, з 1945 р. директор Бібліотеки АН УРСР.

³⁷ Петров Микола Іванович (1840—1921), історик української літератури і науки, археограф, етнограф, професор богослов'я. Член-кореспондент Петроградської АН (з 1916 р.), член НТШ (з 1911 р.). Найстарший за віком академік УАН (з 1918 р.).

³⁸ Кревецький Іван Іванович (1883—1940), історик, бібліотекар, журналіст. Дійсний член НТШ, керував його бібліотекою (1905—1914, 1921—1937). У період ЗУНР вступив до лав Української Галицької армії, редактор друкованого органу ЗУНР — «Республіка». У 1919—1921 рр. під керівництвом Ю. О. Меженка працював у НБУ над каталогізацією її фондів. Після повернення до Львова у 1921—1925 рр. керував семінаром з української військової історії в Українському таємному університеті.

³⁹ Йдеться про призначеного ректором ІНО у серпні 1921 р. комуніста Семена Дмитровича Сидоряка (1870—?). Закінчив Львівський університет (1900). Учителював у Львівській академічній гімназії, у 1903—1914 рр. — у Тернопільській українській державній гімназії. Під час ЗУНР комісар (посадник) Тернополя. З 1920 р. працював у Києві заступником директора одного з НДІ. Виконував обов'язки ректора Кам'янець-Подільського ІНО до травня 1922 р. У середині 1930-х років репресований, засланий до Казахстану; у 1947 р. судимість було знято. Подальша доля невідома. Також див.: *Адамський В.* Кам'янець-Подільський університет у добу воєнного комунізму: виборювання автономії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. — Вип. 19: В 2-х ч. — Ч. 1. — К., 2010. — С. 3—15.

⁴⁰ Проект правопису був розглянутий на Загальних зборах Академії 17 травня та 12 липня 1919 р., 29 листопада 1920 р., а також у 1921 р. Див.: Найголовніші правила українського правопису / Затверджені Українською Академією наук та народнім комісаром освіти УСРР Гриньком. — [К.]: Всеукр. держ. вид-во, 1921. — 16 с.

⁴¹ Див. комент. № 4 і № 5.

Михайло Михайлович Дітеріхс (1871—1941)¹

М. М. Дітеріхс — В. І. Вернадському

№ 156

25 серпня [1920 р.]*, Ялта

25/8, Ялта

Срочно. Симферополь, Салгирка, академику Вернадскому**
Сердечно поздравляю возможностью работ <в> Лондоне². Счастливого
пути. Постарайтесь выписать меня. Сердечный привет <от> всех нас.

Дітеріхс

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 530 а, арк. 5. Телеграма.

№ 157

23 жовтня [1920 р.]***, [Сімферополь]****

23.X.

Искренно и глубоко уважаемый Владимир Иванович,
эти строки Вам передаст Яков Самойлович Эльперин, с которым я про-
живал на Гоголевской с сентября месяца и который за это время мне оказал
неисчислимые услуги. Это прекрасной души, добрейший и честнейший че-
ловек. Я ему очень обязан. Теперь волею судеб он лишен квартиры и очутил-
ся на улице. Если у Вас в доме еще свободны нижние комнаты, не откажи-
те, пожалуйста, поспособствовать ему в получении их. Очень и очень обяжете.
Сердечный привет и глубокое уважение Вашим.

М. Дітеріхс

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 530а, арк. 1.

* Рік написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі.

*** Рік встановлено за написом невстановленої особи: «20 г.».

**** Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 158

25 листопада [1921 р.]*, Сімферополь

Сімферополь,
Воронцовская, 6,
Госпит[альная] хир[ургическая] клиника
25.XI

Глубоко и искренно уважаемый и дорогой Владимир Иванович, с большой радостью я прочитал вчера приглашение, подписанное Вами. Помимо радости от возможности принимать участие в Вашем благом начинании, я испытал сердечную радость от уверенности, что Вы живы и здоровы. Ведь я ничего о Вас не знаю. Очевидно, мои письма до Петербурга не доходили, т. к. ни от кого я ответа не получал. Как бы хотелось увидеть Вас и поговорить. Так много накопилось за это время не переговоренного еще материала. Живем мы в общем довольно тяжело. Последние 3½ месяца я провел в постели, борясь за свою жизнь. Во время септической операции я поранился, и вот у меня развилась тяжкая пиэмия**, в результате которой я оказался изрезанным и до сих пор еще гноеточу. Ну, да слава Богу, выжил (а дело-то было очень серьезно, и врачи только качали головами) и надеюсь недели через 2-3 начать опять работу. Как дела в Симферополе, в университете, не знаю, т. к. из-за болезни сижу в Ялте. Но в Ялте нехорошо: голодно, холодно, гнетуще. Бедный Ник[олай] Ник[олаевич] Бунге³ не выдержал и сошел с ума от переживаний на почве голода. Несчастный пытался покончить с собой, бросившись в море, но его на горе спасли. Думаю, что в Симферополе не сладко.

Ну, да Бог милостив, переживем и выживем. Одно плохо, что среди этой обстановки мысль не работает научно. Боюсь как бы и на будущее время она не оказалась непробудно спящей. Все мои со мной и здоровы. Как-то Вы поживаете? Что глубокоуважаемая, милая, славная Наталья Егоровна⁴, что любимица моя Ниночка⁵?

Господи, как хотелось бы увидеться и при помощи Вашего совершенно юношеского оптимизма размыкать свою тяжкую хандру.

Крепко, крепко жму Вашу руку, самый сердечный привет

Ваш *М. Дитерихс*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 530а, арк. 3—4 зв.

* Рік написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі. Правильно: пиэмия.

№ 159

14 травня 1928 р., Краснодар

14 мая [19]28

Глубоко и искренно уважаемый и дорогой Владимир Иванович!

Вместе с этими строками высылаю в Комиссию⁶ отдельные оттиски своих работ. Частным порядком могу сообщить Вам, что письмо Комиссии я получил только часа 1½ тому назад, да еще хорошо, что получил, т. к. могло и вовсе пропасть.

Очень прошу Вас не подумать, что тут было хоть немножко моей вины.

Судьба закинула меня теперь в Краснодар, где я решил и оставаться. Становится трудно менять место пребывания, и поэтому за последние 2 года я отказался от многих предложений, в том числе и столичных и ленинградских. Думаю, что ошибки не сделал.

Очень, очень прошу Вас, если будет время и охота, не отказать сообщить мне хотя бы в двух словах на открытке, что с Вами, с глубокоуважаемой Натальей Григорьевной* и очаровательной Ниной Владимировной.

Свидетельствую всем самое глубокое уважение, бесконечную преданность и самое сердечное, нежное чувство.

Крепко жму Вашу руку. Всего, всего хорошего. Очень часто Вас вспоминающий и мечтающий встретиться.

М. Дитерихс

Краснодар, Гоголевская, 59, а с 25 мая по 1 сентября:

Евпатория, Управление Санатор[иями] Цусстраха.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 530а, арк. 6—7.

Коментарі

¹ *Дитеріхс Михайло Михайлович (1871—1941)*, хірург, лікар-клініцист з хвороб суглобів, фахівець з військово-польової хірургії та травматології. У 1898 р. закінчив імператорську Військово-медичну академію, залишений при клініці М. О. Вельямінова. З 1912 до 1919 р. професор кафедри загальної хірургії Київського університету. У 1919—1924 рр. викладав у Таврійському університеті. Один із засновників Кубанського медичного інституту, де працював у 1924—1929 рр. У 1929—1934 рр. співробітник Центрального інституту курортології у Москві. З 1934 р. професор 3-го Московського медичного інституту. З 1937 до 1939 р. перший завідувач кафедри хірургії Московського стоматологічного інституту. Одночасно працював у Головному військовому клінічному шпиталі імені М. М. Бурденка.

Література: *В. И. Вернадский*. [Памяти М. М. Дитерихса] // Дневники: 1941—1943 гг. — М., 2010. — С. 98. ; Дитерихс, Михаил Михайлович. — Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1483379>. — Назва з екрана.

* Так в оригіналі: Правильно: Егоровной.

² У листопаді 1919 р. В. І. Вернадський був змушений залишити Київ і переїхати до Сімферополя, де очолив кафедру геохімії і мінералогії Таврійського університету. Розуміючи всі загрози воєнного часу та більшовицької диктатури, він шукає можливість виїхати з родиною за кордон. В. І. Вернадського зрозуміли, і відтак він отримав запрошення від Лондонського королівського товариства з розвитку знань про природу, проте його від'їзд так і не відбувся. В історіографії існує декілька версій щодо причин його відмови від поїздки. Це і хвороба, яка несподівано підірвала здоров'я В. І. Вернадського, і версія щодо відсутності підтримки у західних наукових школах його теорії «живої речовини». Однак домінуючою залишається версія, пов'язана з подіями у Таврійському університеті. Якраз напередодні від'їзду до В. І. Вернадського прибула делегація викладачів і студентів Таврійського університету з проханням стати ректором (після смерті Гельвіга). Він дав згоду і перебував на цій посаді до свого повернення до Петрограда у 1921 р.

³ Бунге Микола Миколайович (1885—1921), хімік. Докладніше про нього див. комент № 3 у розділі листів М. М. Бунге у цій книзі.

⁴ Вернадська Наталія Єгорівна, дружина В. І. Вернадського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. Є. Вернадської у кн. 2 цього видання.

⁵ Вернадська-Толль Ніна Володимирівна, дочка В. І. Вернадського. Докладніше про неї див. комент. № 1 у розділі листів Н. В. Вернадської-Толль у кн. 2 цього видання.

⁶ Очевидно, йдеться про Комісію з вивчення продуктивних сил Криму. Докладніше про комісію див. комент. № 2 у розділі листів Є. В. Вульфа у цій книзі.

Дмитро Костянтинович Добросердов (1876—1936)¹

Д. К. Добросердов — В. И. Вернадському

№ 160

[Не раніше 1930 і не пізніше 1933 р.]*, Одеса

Одесса, ул. Пастера, 42, кв. 4

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Прошу извинить меня, что, понуждаемый глубоким уважением к Вам лично и как к лидеру соврем[енной] геохимической мысли, я так просто решаюсь обратиться к Вам за советом и руководством в деле, где они как нельзя более полезны и необходимы.

Дело в том, что в Одесс[ком] Физ[ико]-Хим[ико]-Мат[ематическом] Институте² образуется на Хим[ическом] фак[ультете] Геохим[ическая] специальность. Хим[ический] фак[ультет] с 3-го к[урса] распадется на 2 отделения: неорг[анической] и орг[анической] химии. Отд[еление] неорг[анической] химии с IV курса распадается на: 1) собств[енно] неорг[аническую] хим[ическую] специ[альность]; 2) аналитич[ескую] специ[альность]; 3) геохимич[ескую] специ[альность].

III к[урс] является общим для всех фуркаций** — 1, 2, 3 и основан на общей для всего фак[ультета] обычной химической подготовке на I и II к[урсах], хотя часть дисциплин на III к[урсе] являются общими и для обоих отделений (орг[анического] и неорг[анического]), напр[имер], физическая химия (общ[ий] к[урс] 250 ч[асов], химич[еская] технология 140 ч[асов] и технич[еский] анализ 80 ч[асов], а на II курсе крист[аллография] и минералогия 80—100 ч[асов], которые мне удалось передвинуть с III к[урса], чтобы они шли тотчас за неорг[анической] хим[ией]** (I к[урс]). На III к[урсе] для неорг[анического] отделения (всех трех фуркаций в буд[ущем]) дается 180 спец[иальных] часов, которые я предполагал бы определить по такому назначению:

1. Коллоидная химия с пр[актическими] зан[ятиями] — 80 час[ов].

2. Доп[олнительные] отделы неорг[анической] химии с пр[актическими] зан[ятиями] а. Химия Si и силикатов, б. Химия редких элементов (Li , Be и т. п.), с. Химия и технология редкоэлементов — 100 <часов>. <Всего> 180 час[ов].

Одновременно на III к[урсе] начинаются и кончаются: 1) Общ[ий] к[урс] физич[еской] химии 250 ч[асов] с пр[актическими] зан[ятиями] в основных ее отделах****; 2) Химич[еская] технология (общ[ий]) курс 140 ч[асов].

* Дату написання листа встановлено за змістом.

** Фуркація — (*пінволат. furcatus* — розділений), побудова навчального плану старших класів середньої загальноосвітньої школи за циклами.

*** Примітка Д. К. Добросердова: «что мне казалось более правильным. (?)».

**** Примітка Д. К. Добросердова: «1. Уч[ение] о идеальных и реальных газах. 2. Уч[ение] о растворах и дисперс[ных] сост[ояниях] (основа). 3. Атомы и мол[екулы] и их строение (основы). 4. Термохимия. 5. Хим[ическая] статика и динамика. 6. Электрохимия».

На IV <курсе> получается 3 фуркации (специальности) по неорг[анической] химии: 1) собств[енно] неорг[анической] хим[ии]*, 2) аналитич[еской] химии 3) геохимии. Для специализации по ним дается до 300 часов. Эти часы и предполагаю назначить:

I. Для геохимической специальности (IV <курс>)

1. Геохимия	60 ч[асов]
2. Крист[алло]физика и крист[алло]химия	15
3. Геология и петрология	60
4. Разведка полезн[ых] ископаемых	15
5. Учение о минер[альном] сырье (рудн[ом], нерудн[ом], агрополезные руды)	60
6. Опред[еление] минералов, анализ руд и мин[ерального] сырья	40
7. Химия угля, нефти и прир[одных] горючих газов	15
8. Сол[еные] озера и минер[альные] воды	15
9. Сол[евые] равновесия, сплавы, физико-химический анализ	<u>20</u>

<Всего> 300 <часов>

Будьте любезны, без церемоний почеркнуть (и часы и предметы), как Вы найдете более разумным и целесообразным, чтобы нам с самого начала не впасть в кустарщину, что немудрено, т. к. здесь геохимиков нет, а мне самому трудно судить как физ[ико]-химику и неорганику, хотя с живейшим геохимическим интересом. Ваши ценные указания я доложу на кафедре и <в> учебной части, и они несомненно окажут решающее влияние, к чему я приложу все усилия.

Интерес к геохимии, естественный для каждого неорганика, заставил меня и неорганич[еские] специальности планировать с геохимич[еским] на-правлением, а именно:

Неорг[анические] спец[иальности]

1. Теория строения атома и мол[екулы]	40 ч[асов]
2. Учение о радиоактивности	30
3. Дополн[ительные] отделы физич[еской] химии	80
а. Катализ и химия высоких давлений	
б. Нов[ые] теории растворов	
в. Электрохимия (доп[олнительный] к[урс]) и электрохим[ические] методы	
г. Координ[атная] теория и стереохимия неорг[анических] соед[инений]	
д. Соотн[ошение] свойств с сост[оянием] и строением	
4. Геохимия	60
5. Учение о минер[альном] сырье	60
6. Технология с[ельско]хоз[яйственных] удобрений	<u>30</u>

<Всего> 300 ч[асов]

* Примітка Д. К. Добросердова: «Харьков, собственно, сам ее не дает, а указывает 2 остальных, но я ее практикую (едва ли будут возражения)».

Беспокоит меня то, что нет очень большого различия между неорг[анической] и геохим[ической] специализацией, а, с моей точки зрения, нельзя чистого неорганика лишать геохимич[еских] знаний, с другой стороны, геохимик, лишенный ряда дополн[ительных] курсов по физ[ической] химии (1, 2, 3), будет недостаточно подготовлен для преподавания неорг[анической] химии в В[ысших] уч[ебных] зав[едениях] и Высш[их] техн[ических] уч[ебных] зав[едениях], к чему он должен готовиться по нашей установке.

Наши студенты выпускаются сразу по двум слитным направлениям: педагог высш[ей] школы и исследователь (педагог-дослідник). Отсюда наличие педагогич[еских] предметов, в частности, мет[одика] преп[одавания] химии. Отсюда Харьков мыслит, что геохимик м[ожет] б[ыть] и педагогом в высш[ей] школе и, м[ожет] б[ыть], и не по одной геохимии, а и по неорг[анической] химии.

Далее: у нас полагается «виробнича (производственная) практика» на III к[урсе] — 12 декад, на IV к[урсе] — 14 декад.

Прошу Вас не отказать поинструктировать: в какой момент, где, как и на каких ролях (раб[очих] местах) целесообразнее всего должна проводиться виробн[ича] практика геохимика-студента III, IV к[урса]. В 1 срок или 2 срока? В чем она должна заключаться и в каких учреждениях (геохим[ических] экспедициях, заводах по обраб[отке] минер[ального] сырья, геохим[ических] институтах) проводиться?

Еще один вопрос: о профиле специалиста-геохимика. Где он будет работать?

— как геохимик-педагог 1.

— как геохимик-дослідник (исследователь) 2.

Какие предметы и занятия он должен будет и сможет преподавать и обслуживать?

Все эти вопросы имеют для нас теперь с установл[ением] геохим[ической] спец[иальности] живейший интерес, и Ваше компетентнейшее руководство является для нас совершенно необходимым в интересах дела, что до изв[естной] степени извиняет мою решимость утруждать Вас по этому поводу, что еще раз прошу учесть и принять во внимание с покорнейшей просьбой помочь советами.

С искренним уважением к Вам

проф. Дм. Добросердов

Зав[едующий] Каф[едрой] Неорг[анической] и Физ[ической] Химии Одеск[ого] Физ[ико]-Хим[ико]-Мат[ематического] Инст[иту]та.

Мой адрес: Одесса, Пастера, 42, кв. 4.

P.S. Только сейчас заметил, что по привычке пишу слишком мелко и с сокращениями.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 536, арк. 1—2 зв.

Коментарі

¹ *Добросердов Дмитро Костянтинович (1876—1936)*, доктор хімічних наук, професор. Закінчивши у 1895 р. 1-шу Казанську гімназію, вступив на фізико-математичний факультет Казанського університету. Під час навчання спеціалізувався з неорганічної

та фізичної хімії, працюючи під керівництвом професорів Ф. М. Флавіцького та О. М. Зайцева. Закінчив університет у 1899 р. з дипломом 1 ступеня та золотою медаллю за експериментальні дослідження «О природе криогидратов». Був залишений при університеті для подальшого навчання. З 1903 р. працював приват-доцентом Казанського університету, читав курс фізичної хімії, одночасно викладав неорганічну хімію у Казанському ветеринарному інституті. У 1909 р. захистив магістерську дисертацію «Исследование диэлектрической постоянной в связи с составом и строением», а у 1911 р. — докторську дисертацію «Исследование диэлектрической постоянной смесей жидких неассоциированных органических растворителей». У 1912 р. переведений до КПІ на посаду професора кафедри неорганічної хімії. Читав лекції на хімічному, механічному, інженерному і сільськогосподарському відділеннях, завідував лабораторіями неорганічної хімії, загальної хімії, якісного і кількісного аналізу. Під час роботи у Києві викладав також у Ветеринарному інституті (курси неорганічної та органічної хімії), Хіміко-фармацевтичному інституті (курс неорганічної хімії), у Народному університеті-політехнікумі (брав участь у його організації). У 1923 р. переїхав до Одеси, де до кінця життя очолював одеську школу хіміків-неорганіків. Працював в Інституті народної освіти, Політехнічному інституті, Технікумі прикладної хімії. Після відновлення роботи університету завідував кафедрою неорганічної хімії на хімічному факультеті. В Одеському технікумі (пізніше інституті) технології зерна і борошна з 1926 р. читав курс неорганічної хімії, а з 1928 р. очолював кафедру хімії, що об'єднала у своєму складі всі хімічні дисципліни. Читав лекції в Одеському будинку вчених, у хімічній секції Товариства дослідників природи, Товаристві світобудови, студентських хімічних гуртках, робочих клубах.

Основні праці: О трехводном гидрате кислой соли йодистого кадмия. О мнимом разложении от света семиводного гидрата серноникелевой соли. — Казань: Типо-лит. Имп. ун-та, 1900. — 4 с.; О двойных солях йодной ртути с йодистым никелем и кобальтом. — Казань: Итоги полувекowego труда : к 50-летнему юбилею научно-литературной деятельности Марслена Берто : (Чит. в заседании Физ.-мат. о-ва при Имп. Казан. ун-те 17 янв. 1902 г., а также в заседании Мат. студ. кружка при Имп. Казан. ун-те 13 дек. 1901 г.). — Казань: Типо-лит. Имп. ун-та, 1902. — 19 с.; О шестиводном гидрате двойной соли йодистого марганца с водной ртутью. — Казань: Типо-лит. Имп. Казан. ун-та, 1904. — 4 с.; Хлорноватокислый алюминий, его гидраты и ход его разложения при нагревании. — Казань: Типо-лит. Имп. ун-та, 1904. — 22 с.; Новый метод прокаливания для количественного определения хлора в хлорнокислых солях / Д. К. Добросердов, В. Эрман. — [Х.]: Харківдрук, [1926]. — 15 с.; Получение 9-ти и 6-ти водного гидратов хлорно-аммониевой соли и исследование первого в отношении к потере воды, нагреванию и растворимости. — Х.: Харківдрук, 1926. — 119 с.

Література: Ковалев Т. Дмитрий Константинович Добросердов: Некролог // ЖПХ. — 1937. — Т. 10, — № 9; Добросердов Дмитро Костянтинович // Енциклопедія сучасної України. — Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=22462. — Назва з екрана.

² У 1920 р. імператорський Новоросійський університет, у контексті ліквідації університетської освіти у радянській державі, було розділено на три самостійні інститути: медичний, фізико-математичний та гуманітарно-суспільний. На основі двох останніх сформувався Одеський інститут народної освіти. У його складі фізичний та математичний факультети об'єднали у фізико-математичний (з 1930 р. фізико-хіміко-математичний) інститут. Статус університету відновився у 1933 р., коли 1 вересня Одеський державний університет розпочав роботу у складі трьох факультетів, а за статутом 1939 р. їх вже було 6: історичний, філологічний, фізико-математичний, біологічний, географічний і хімічний.

Петро Дмитриевич Долгоруков (1866—1951)¹

П. Д. Долгоруков — В. И. Вернадському

№ 161

11 червня 1918 р., Кисловодськ

Кисловодск, Гранд-отель
29 мая / 11 июня 1918

Многоуважаемый Владимир Иванович,

после продолжительной и полной оторванности от Полтавы явилась некоторая надежда восстановить сношения с нею хотя бы через посланных. Пользуюсь первой представившейся оказией, чтобы сообщить Вам, что мне удалось здесь нащупать по поводу бывшего у нас в Полтаве разговора с приехавшим Старицким² о содействии подъему отечественной произв[одительности]. Здесь образовалось очень солидное общество, которое поставило себе целью [техническое] и научное исследование, и подготовку, и разработку денежных и технических смет разных предприятий на Кавказе и Северном Кавказе, как-то: недра, лес, электрификация водяной силы, пути сообщения, курорты и города-сады и т. п. Общество состоит из весьма солидных лиц, более или менее известных всей России. Его цель — сделать все нужные предварительные шаги для того, чтобы к известной отрасли привлечь нужные капиталы и нужных людей и пустить в ход само дело. Для этого предполагается делать нужные изыскания и анализы, покупать иногда нужные участки земли, входить в соглашение с местным элементом и разрабатывать проекты и сметы. Каждое отдельное предприятие предположено передавать какому-ниб[удь] отдельному лицу, обществу или банку, причем будет приниматься в соображение, чтобы оно попало по преимуществу в руки русских граждан, а если привлекать иностранные капиталы, то лишь таким образом, чтобы это не влекло за собой закабаленности русской промышленности иностранным капиталом и не содействовало бы колониационным империалистическим или стратегическим целям какой-либо иностранной державы.

Несмотря на царящую здесь смуту, племенную рознь и наличие нескольких внутренних фронтов, этот кружок лиц выбрал уже правление, сделал складчину в несколько десятков тысяч рублей для первоначальных исследований, закупил лесные участки, наметил, кажется, разработку алюминия и привлек некоторые технико-инженерные силы, пока ограниченные вследствие оторванности от центров. Финансовой и юридической стороной дела занимаются лица, которым удалось пробраться в Москву. Здесь же занимаются преимущественно технической частью и разведкой. Работают они уже месяца 3.

У них говорилось также о желательности привлечения американских капиталов. Поэтому их очень заинтересовал переданный им мною наш полтавский разговор. Особенно же им хотелось бы привлечь в той или иной форме

Ваше участие к этому делу, желательно бы постоянное или хотя бы временное, для привлечения нужных научных сил и организации лабораторий. Желателен был бы Ваш приезд сюда, как только условия проезда сделаются возможными. Впрочем, если из Полтавы можно проехать до Москвы, то оттуда и туда все чаще и чаще проскальзывают приезжающие, причем от Москвы до Царицына (через Нижний или Саратов, а затем Волгой) стали ездить с сравнительным комфортом, а лишь от Царицына до Минеральных Вод, ввиду наличия большевистско-украинского фронта, между Тихорецкой и Ростовом проезд происходит с разными задержками и неудобствами. Но, надо полагать, что через несколько недель и здесь проезд, быть может, даже через Ростов, наладится.

Они именно очень ценят Ваш лично приезд, но если это почему-либо совершенно неисполнимо, то примирятся и с лицом, Вами командированным. Все накладные расходы по поездке они согласны оплатить.

Здесь следует обратиться к Владим[иру] Петров[ичу] Королькову³ (Ессентуки, Шереметевская, дача Поповой, № 10), а в Москве к Ник[олаю] Александр[овичу] Калмыкову непосредственно или через Ивана Ник[олаевича] Сахарова⁴ (Варварка, 26. Телеф[оны] 8-52, 56-52, 4-18-52 — телефон Калмыкова).

Очень был бы рад хоть чем-ниб[удь] содействовать успеху одного из таких дел, возникновение которых считаю существенно необходимым теперь для России.

Надеюсь, что Вам удастся через подателя этого письма, если он только застанет Вас в Полтаве, прислать ответ. Если же нет и если к тому времени еще не наладятся почтовые отношения с Кавказом, то лучше писать через кого-ниб[удь] в Москве, откуда сюда бывают частые оказии, напр[имер], через моего брата⁵.

Писать Вам про все наши события и переживания слишком долго и неудобно. Когда-ниб[удь], авось не в слишком отдаленном будущем, при свидании обменяемся сообщениями о полтавских и кисловодских событиях.

Все мы страстно стремимся отсюда выехать. Условия жизни здесь крайне тяжелы: дороговизна и теснота невероятные, полная оторванность от всех постоянных интересов. (За все время не имеем ни одной строчки известий из курского имения, находящегося, видимо, вблизи от Курского фронта, а также из Полтавы). Целыми месяцами пробивались здешними небольшими бессодержательными большевистскими газетками, и лишь в последнее время стали с оказией изредка доходить сюда московские газеты, продающиеся по 3 р[уб]. — 5 р[уб]. и даже 10 р[уб]. за №. По почте за все время не получили ни одного письма. Ввиду малограмотности Паши я очень попросил бы Елизавету Петровну, если ее это не затруднит, написать нам со слов Паши или самостоятельно о состоянии нашего полтавского хозяйства. Надо сказать Паше, чтобы она обратила особенное внимание на сохранение шерстяных вещей от моли. Прилагаемую записку пусть Паша отнесет на почту. Я в ней прошу не пересылать нашей корреспонденции на Кавказ, т. к. все равно сюда ничего не доходит: пусть она нас лучше ожидает в Полтаве. Попрошу также

послать Пашу или Степана к ветеринарному врачу Балинскому, чтобы тот написал нам о состоянии наших лошадей и кормов, а также, со слов нашего адъютанта, о моем служебном положении и, быть может, несколько слов о судьбе конского запаса.

Ввиду нашего желания при первой возможности возвратиться в Полтаву, мне очень важно было бы иметь некоторые, хоть самые краткие сведения о состоянии продовольственного вопроса в Полтаве. Все эти сведения желательно получить или через подателя этого письма, или через моего брата Павла Дмитриевича (Москва, Волхонка, Мал[ый] Знаменский пер[еулок], 5).

Состояние Александра Александровича⁶, хотя несколько и лучшее, но все же внушает некоторые опасения. Он делает несколько шагов по комнате и на балкон. Голова свежая, но все же это уже не прежний человек и не прежний работник. Очень тяжелое положение Екатерины [Антиповны]⁷, которая не может его покинуть ни на час.

Как только установится мало-мальски приличное сообщение с Полтавой, им придется отсюда выехать, как вследствие иссякания их денежных средств, так и вследствие того, что здешний климат не подходит к состоянию А. А. Надеясь вместе ехать на Полтаву. Только если Алексева⁸ все еще живет у Вас, куда их устроить? На первое время придется, пожалуй, поместить их в нашей столовой.

Привет сердечный от меня и от жены всем; надеюсь, что Вы благополучно и сравнительно спокойно живете.

Крепко жму Вашу руку.

Петр Долгоруков

ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 2627, арк. 1—6 зв.

Коментарі

¹ *Долгоруков Петро Дмитрович (1866—1951)*, політичний діяч, один із засновників Конституційно-демократичної партії (Партії народної свободи). Закінчив 1-шу Московську гімназію, історико-філологічний факультет Московського університету (1889). У 1891 р. брав участь у боротьбі з голодом у Самарській губернії. У 1892—1902 рр. голова Суджанської повітової земської управи, приділяв багато уваги агрономічній допомозі селянам, організації народної освіти. З 1899 р. разом із братом Павлом брав участь у діяльності «Беседы» — гуртка земців-лібералів. У 1902 р. став одним із засновників та скарбником журналу «Освобождение», що видавався у Штутгарті. Був у числі лідерів ліберального «Союзу освобождения», членом московського бюро «Союзу земцев-конституціоналістів». Учасник земських з'їздів 1904 і 1905 рр. У жовтні 1905 р. один із організаторів Конституційно-демократичної партії (Партії народної свободи), член Центрального комітету партії, очолював ряд його комісій — аграрну, фінансову, з місцевого самоврядування; керував також Курським губернським комітетом партії.

У 1906 р. обраний до І Державної думи від Курської губернії. Виступав з помірнוליберальних позицій. У 1917 р. разом із сім'єю виїздить на Північний Кавказ, де спочатку перебував на лікуванні, а потім влаштувався чорноробом. З 1919 р. жив у Криму,

працював завідувачем складу біженських їдалень, у Союзі міст. У 1920 р. емігрував до Константинополя, став членом президії бюро кадетської організації у цьому місті, входив до складу головного комітету Всеросійського союзу міст, служив головним уповноваженим комісії з розселення біженців на Балканах, організував російські землеробські колонії. У 1921 р. член Російського національного комітету. У 1922 р. переїхав до Праги, де став заступником голови, з 1927 р. голова Об'єднання російських організацій у Чехословаччині. Також голова місцевого Російського національного комітету. Після німецької окупації Чехословаччини відсторонений від цієї посади за розпорядженням гестапо. 9 червня 1945 р. заарештований, звинувачений в участі в антирадянських організаціях і в співпраці з фашистами. 10 липня 1946 р. «за приналежність до контрреволюційної організації» (звинувачення у колабораціонізмі були зняті) засуджений до п'яти років позбавлення волі у Володимирській в'язниці, де як інвалід I групи перебував у тюремній лікарні. У 1950 р. термін ув'язнення завершився, але П. Д. Долгоруков був залишений у в'язниці, де й помер.

Література: *Шелохаев В., Канищева Н.* Долгоруков Пётр Дмитриевич // Перводумцы. Сборник памяти депутатов Первой Государственной думы. — М., 2006.; Государственная дума Российской империи, 1906—1917 : Энциклопедия. Москва : Рос. полит. энцикл., 2008. — С. 170—171.

² Старицький Георгій Єгорович (1867—1946), брат дружини В. І. Вернадського, Наталії Єгоровни. Закінчив імператорське Училище правознавства. З 26 травня 1899 р. на державній службі. Працював у відомстві Міністерства юстиції на різних посадах — міським суддею, судовим слідчим, товаришем прокурора Полтавського окружного суду, до 1906 р. член Полтавського окружного суду, присяжний повірений у Полтаві (1913). З початком Першої світової війни, у серпні 1914 р., мобілізований до армії. Кадет. У 1917 р. повернувся до Полтави. Після зайняття міста 18 липня 1919 р. частинами денікінської армії призначений Полтавським губернатором (серпень — жовтень 1919 р.). Після відступу денікінських військ служив перекладачем при англійському посольстві, у 1920 р. емігрував у Болгарію.

Література: *Модзалевский В. Л.* Малороссийский родословник. — Т. 4. — К.: Типо-литография «С. В. Кульженко», 1914. — С. 753; *Вернадский В. И.* Дневники. 1917—1921. Октябрь 1917 — январь 1920. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 267.

³ Корольков Володимир Павлович (1877—1949), інженер. Емігрував до Польщі. Делегат Російського Закордонного з'їзду 1926 р. у Парижі від російської еміграції у Польщі. Переїхав до Парижа. З 1948 р. жив у Російському домі у Сент-Женев'єв-де-Буа.

⁴ Сахаров Іван Миколайович (1860—1918), юрист, політичний і громадський діяч. У 1879 р. закінчив Нижньогородську гімназію і вступив на юридичний факультет Московського університету, який закінчив у 1884 р. і розпочав службу помічником присяжного повіреного. Спочатку служив у присяжного повіреного Шубінського, з 1885 р. — у відомого адвоката і громадського діяча Ф. Н. Плевака. У травні 1889 р. прийнятий у присяжні повірені Московського окружного суду. З кінця 1880-х років публікувався у газетах «Русские ведомости», «Русское слово». У 1911 р. став членом правління Московського товариства грамотності, у 1912 р. брав участь у Фонді народної освіти при газеті «Новь». Член Педагогічного товариства ім. Ушинського, в 1914 р. обраний до його фінансово-виконавчої комісії. У 1915 р. обраний до правління Московського юридичного зібрання, у 1917 р. його голова. У 1906 р. один із редакторів-укладачів великого колективного видання «Проти смертної кари» (збірник статей під редакцією М. М. Гернета, О. Б. Гольдовського і І. М. Сахарова. М., 1906). На початку 1918 р. через небажання залишатися у більшовицькій Москві І. М. Сахаров як активний член забороненої у кінці 1917 р. партії конституційних демократів разом із дружиною та молодшим сином Георгієм (Юрієм) виїхав до Кисловодська. У листопаді

1918 р. приїхав до Москви. На зворотному шляху до Кисловодська захворів на тиф і помер у Харкові. Точна дата смерті довгий час була невідомою, і лише у 1992 р. виявлено його некролог, опублікований у харківській газеті «Новая Россия» від 11 грудня 1918 р.

⁵ Долгоруков Павло Дмитрович (1866—1927), політичний діяч, один із лідерів Конституційно-демократичної партії (Партії народної свободи), член II Державної думи. Виходець із роду Долгорукових (Кримських). Закінчив реальне училище Фідлера та природниче відділення фізико-математичного факультету Московського університету (1890). Фундатор освітніх установ у своєму повіті і Москві, у 1902 р. був організатором учительського з'їзду. З 1899 р. разом із братом Петром брав участь у діяльності гуртка ліберальних земців «Беседа». Один із засновників ліберального «Союзу освободження», голова його з'їзду (1904). Під час російсько-японської війни уповноважений дворянського загону. Брав участь у земських і земсько-міських з'їздах 1904—1905 рр. У 1905 р. за опозиційну діяльність позбавлений придворного титулу. Один із засновників кадетської партії, голова її Центрального комітету (1905—1907), потім товариш голови ЦК. У 1907 р. обраний членом II Державної думи, у якій став головою кадетської фракції. Надалі позбавлений права займатися політичною діяльністю через залучення до суду за роздання під час голоду і війни продовольчого капіталу селянам свого повіту. Будучи з юнацьких років переконаним пацифістом (брав участь і навіть головував на світовому пацифістському конгресі у Стокгольмі на початку ХХ ст.), пропагував ідеї пацифізму у Росії. У 1917 р. виконувач обов'язків голови кадетського ЦК у Москві. У липні 1917 р. наполягав на тому, щоб міністри-кадети залишили уряд і виступав за встановлення диктатури. Під час приходу до влади більшовиків знаходився у Москві, всі дні проводив у штабі Московського військового округу, беручи участь в організації боротьби проти встановлення радянської влади. Обраний членом Установчих зборів. У листопаді 1917 р. — лютому 1918 р. перебував під арештом у Петропавлівській фортеці. Після звільнення — на нелегальному становищі, став одним із засновників і товаришем (заступником) голови Всеросійського Національного центру — антибільшовицької організації російських лібералів. Восени 1918 р. переїхав на південь Росії, працює в «Осведомительном агентстве» (Осваг), створеному з метою координації політико-ідеологічної діяльності уряду генерала А. І. Денікіна. Одним із останніх залишив білий Новоросійськ. Перебував у Криму весь час, аж до евакуації, продовжуючи агітацію стосовно підтримки армії, для чого організував «Объединение общественных и государственных деятелей» і був його головою. З 1920 р. в еміграції у Константинополі, Белграді, Парижі, Варшаві. У 1924 р. перейшов радянсько-польський кордон, був затриманий, але не опізнаний і висланий до Польщі. Вдруге перейшов кордон СРСР і Румунії 7 червня 1926 р. Заарештований 13 липня 1926 р. на шляху з Харкова до Москви, повернений у Харківську в'язницю ОГПУ, де 11 місяців очікував на суд і вирок. Розстріляний за «постановою ОГПУ» у числі 20 колишніх представників знаті Російської імперії, які потрапили у руки більшовиків, «у відповідь» на вбивство радянського повноважного представника у Польщі П. Л. Войкова. Місце розстрілу та місце поховання невідомі.

Основні праці: Великая разруха. Воспоминания основателя партии кадетов 1916—1926 / Л. И. Глебовская. — Москва: ЗАО «Центрполиграф», 2007. — 367 с.

Література: Государственная дума Российской империи, 1906—1917 : Энциклопедия. — Москва : Рос. полит. энцикл., 2008. — С. 169—170.

⁶ Корнілов Олександр Олександрович (1862—1925), історик, політичний діяч, один із лідерів партії кадетів, близький друг В. І. Вернадського зі студентських років. Закінчив Петербурзький університет. Служив комісаром у селянських справах у Царстві Польському, потім, до 1900 р., завідував селянськими і переселенськими справами

при іркутському генерал-губернаторові. У 1901 р. висланий до Саратова за участь у протесті 42 літераторів проти побиття молоді у Петербурзі, на площі перед Казанським собором. У 1904 р. жив у Парижі, де працював у редакції журналу П. Б. Струве «Звільнення». Після повернення у Росію брав участь у діяльності Союзу визволення й у земських з'їздах 1905 р. Один із засновників партії кадетів. У 1905—1908 рр. секретар ЦК партії кадетів. У 1907 р. видавав газету «Думский Листок». У 1909—1923 рр. професор Петербурзького політехнічного інституту, читав курс історії Росії ХІХ ст., який згодом став основою найбільш відомої праці О. О. Корнілова, що висвітлює історичний період від Катерини ІІ до початку ХХ ст.

Основні праці: Курс истории России XIX века : в 3-х т. — М.: Изд. Сабашниковых, 1918; Очерки по истории общественного движения и крестьянского дела в России. — СПб., 1905.

Література: Корнилов Александр Александрович // Большая советская энциклопедия. — Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/article064778.html>. — Назва з екрана.

⁷ Корнілова (Федорова) Катерина Антипівна (1867—1942), дружина О. О. Корнілова.

⁸ Алексеев Микола Миколайович (1879—1964), філософ, правознавець. Закінчив юридичний факультет Московського університету (1906), залишений при кафедрі філософії права для підготовки до професорського звання. У 1908—1910 рр. стажувався у європейських університетах, слухав лекції Г. Зіммеля, В. Віндельбанда, Г. Когена, А. Бергсона та ін. У 1911 р. захистив магістерську дисертацію «Науки общественные и естественные в историческом взаимодействии их методов». З 1916 р. професор Московського університету. Після Лютневої революції працював у видавництві при Тимчасовому комітеті Державної думи, брав участь у підготовці виборів до Установчих зборів. У 1918 р. професор Таврійського університету у Сімферополі. У 1922—1931 рр. професор Російського юридичного інституту у Празі, пізніше професор Російського наукового інституту у Берліні. Полишив Німеччину після приходу до влади нацистів. Викладав спочатку у Сорбонні, а у 1940—1949 рр. — у Белградському університеті. З 1950 р. жив і працював у Женеві.

Антон Андрійович Дзевановський (1872 — ?)¹

А. А. Дзевановський — В. І. Вернадському

№ 162

13 січня 1921 р., [Сімферополь]*

13.І.1921

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

На днях (не позже воскресенья) в Москву уезжает особоуполномоченный Наркомздрава т[оварищ] Ульянов². В Москве 25 января назначен съезд курортов,³ и т[оварищ] Ульянов очень просит Вас прислать Ваши соображения по исследованиям радиоактивности в Крыму для доклада в Москве — хотя бы очень кратко, даже в виде положений при краткой смете. Полагаю, что в Москве легче будет добиться ассигнований и вообще решения вопроса. Ульянов вернется из Москвы не позже 3—4 недель.

Ваши соображения попрошу Вас прислать мне не позже субботы для передачи Ульянову. Прислать прошу мне по адресу: б[ывшая] Губернская Земская Управа, 3 этаж, санит[арный] отдел.

Жму Вашу руку.

А. Дзевановский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 549, арк. 1—2.

Коментарі

¹ Дзевановський Антон Андрійович (1872 — ?), лікар. Закінчив Київський університет. Очолював санітарний відділ Таврійської губернської земської управи. Автор праць з історії розвитку курортів Криму.

² Ульянов Дмитро Ілліч (1874—1943), революційний і політичний діяч, молодший брат В. І. Ульянова (Леніна). У 1893 р. закінчив Самарську гімназію і вступив на медичний факультет Московського університету. Тоді ж розпочав активну революційну діяльність. У 1897 р. арештований і висланий до Подольська. У 1901 р. закінчив медичний факультет Юр'ївського (Тартуського) університету. Під час Першої світової війни служив військовим лікарем у Севастополі, Одесі, сануправлінні Румунського фронту. Вів активну роботу зі встановлення радянської влади у Криму. З 1921 р. уповноважений Наркомздорів'я РСФРР та голова Центрального управління курортами Криму, а наприкінці цього року перевівся у центральний апарат Наркомздорів'я у Москву. З 1933 р. у науковому секторі поліклініки Сануправління Кремля.

³ У січні 1921 р. у Москві відбувся I Всеросійський з'їзд з курортної справи. У своїй постанові з'їзд рекомендував створити у Москві Центральний науковий інститут з вивчення курортів.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Олександр Андрійович Дубянський (1880—1974)¹

О. А. Дубянський — В. І. Вернадському

№ 163

12 січня 1918 р., [Воронеж]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

В настоящее время мне известна лишь одна скважина на площади Воронежской губернии (г. Коротояк), вода в которой, по словам бурового мастера и техника, производивших скважину, имела неприятный запах, запах сероводорода. Вода из этой скважины для анализа взята, но анализ еще не произведен.

Прилагаю при этом буровой журнал данной скважины.

С истинным и глубочайшим уважением и преданностью

А. Дубянский

12/І.1918

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 553, арк. 1.

№ 164

[Не раніше 12 січня 1918 р., Воронеж]**

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Ботаник В. И. Липский² через моего брата В. А. Дубянского³ просил меня передать Вам прилагаемую книгу, составленную им из листов бумаги старинного гербария. В случае, если бы книга представила бы для Вас интерес, В. И. Липский мог бы собрать и продолжение книги.

С искренним уважением и преданностью

А. Дубянский

Относительно сероводорода в Воронежской губ[ернии] имеются указания у Синцова⁴ — Зап[иски] Минерал[огического] Общ[ества]. Т. 44, стр. 85.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 553, арк. 2.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

№ 165

28 квітня 1930 р., [Воронеж]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

С удовольствием передаю Вам образцы вулканического туффита, найденного мною в окрестностях г. Павловска (с. Дуванка) Воронежской губ[ернии].

Вместе с этим туффитом оставляю Вам образцы волокнистого (?) кварца, встреченного мною среди песков полтавского яруса в Воронежской губернии. Очень прошу Вас — не откажите посмотреть, что это? На псевдоморфоз не похоже (?).

С глубоким уважением и преданностью
28.IV.1930.

А. Дубянский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 553, арк. 3.

Коментарі

¹ *Дубянский Александр Андрійович (1880—1974)*, геолог. Член-корреспондент АН УРСР (з 1939 р.). Лауреат Ленінської премії (1959). Після закінчення фізико-математичного факультету Юр'ївського (Тартуського) університету (1908) працював у ньому на посаді асистента кафедри геології. У 1910—1913 рр. гідрогеолог Міністерства земельних справ Латвії та викладач у Ризькому реальному училищі. З 1913 р. переїхав до Петербурга, де займався науковою роботою з геології у музеях і кабінетах АН і у Геологічному комітеті, одночасно обіймаючи посаду гідрогеолога при земельному відділі Міністерства землеробства (до 1919 р.). Також у 1914—1920 рр. проводив геологічні та гідрогеологічні дослідження Воронежської, Курської, Тамбовської, Харківської областей. У 1919—1924 рр. завідував кафедрою геології і палеонтології Владикавказького політехнічного інституту (Північна Осетія, Росія). З 1924 р. професор кафедри геології і гідрогеології Воронежського сільськогосподарського інституту. У 1930 р. призначений на посаду заступника начальника Геологорозвідувального управління Центральної чорноземної області Вищої Ради Народного Господарства СРСР. У 1933—1941 рр. завідувач кафедри геології Воронежського державного університету. У 1939—1950 рр. старший науковий співробітник сектору стратиграфії та палеонтології Інституту геологічних наук АН УРСР.

Основні праці: Геология и подземные воды Курской и Орловской областей: в 3 т. — Воронеж, 1947—1949.

Література: *Моляко Г. И.* Геологи. Географы: биографический справочник / Г. И. Моляко, В. П. Франчук, В. Г. Куличенко. — К., 1985. — С. 105; *Дубянский Александр Андрійович* // *Енциклопедія Сучасної України*. — Т. 8: Дл—Дя. — К., 2008. — С. 495.

² *Липський Володимир Іполитович (1863—1937)*, ботанік, флорист, систематик, історик науки, знавець і організатор ботанічних садів. Закінчив Колегію Павла Га-лагана із золотою медаллю (1881) та Київський університет (1887). З 1887 до 1894 р. працював у ботанічному саду Київського університету на посадах консерватора, асистента кафедри ботаніки. З 1889 р. брав участь у наукових експедиціях на Кав-

* Місце написання листа встановлено за біографією О. А. Дубянского.

каз та у Північний Іран. З 1894 до 1917 р. працював у Головному ботанічному саду у Санкт-Петербурзі на посадах молодшого і старшого консерватора гербарію, головного ботаніка, а згодом завідувача відділу живих рослин. Брав участь у наукових експедиціях на Кавказ, Алтай та у Середню Азію з метою детального вивчення високогірної флори. У 1917 р. повернувся в Україну, один із фундаторів УАН, директор Ботанічного саду УАН (1919), академік УАН (з 1919 р.), очолював кафедру ботаніки. Віце-президент (1921—1922), президент ВУАН (1922—1928), член-кореспондент АН СРСР (з 1924 р.). З 1928 р. директор Ботанічного саду в Одесі. У 1933 р. подав у відставку у зв'язку з небажанням підтримувати ідеї Т. Лисенка і до кінця життя працював науковим консультантом Ботанічного саду. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 453—507.

³ Дубянський Володимир Андрійович (1877—1962), геоботанік, доктор біологічних наук. Навчався у Московському університеті з 1897 по 1902 р. З 1902 р. співробітник Петербурзького ботанічного саду. У 1912 р. за дорученням Російського географічного товариства заснував при станції Репетек у Каракумах Репетекську піщану станцію, якою керував до 1918 р. З 1924 р. працював у фітомеліоративному підвідділі Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур. Професор Ленінградського державного університету. У 1931—1933 рр. учений секретар Піщано-пустельного інституту, який у 1933 р. реорганізувався і став підрозділом Ґрунтового інституту ім. В. В. Докучаєва АН СРСР. У 1940-х роках співробітник Всесоюзного НДІ агролісомеліорації, голова Комісії з проблеми пісків при Раді Міністрів СРСР. Здійснив безліч експедицій, досліджуючи степи півдня європейської частини Росії та піщані пустелі Середньої Азії. Результати цих експедицій узагальнені у монографії «Песчаная пустыня — юго-восточные Кара-кумы, её естественные районы, возможности их сельскохозяйственного использования и значение для ирригации» (1928).

⁴ Йдеться про Синцова Івана Федоровича (1845—1914), вченого-геолога, палеонтолога, професора, одного з перших дослідників крейдяних відкладень Поволжя. Навчався в Казанському університеті, який у 1868 р. закінчив зі ступенем кандидата природничих наук. З 1869 р. приват-доцент геології і палеонтології; з 1870 р. призначений зберігачем геологічного кабінету. У 1871 р. отримав ступінь магістра геології і геогнозії. З 1871 р. доцент кафедри геології і палеонтології в Новоросійському (Одеському) університеті. У 1872 р. захистив докторську дисертацію. З 1873 р. ординарний професор, читав лекції з геології і мінералогії. У Новоросійському університеті пропрацював до 1900 р. Переїхав до Санкт-Петербурга, працював у Міністерстві фінансів чиновником з особливих доручень.

Іван Діомидович Жуков (1860—1948)¹

І. Д. Жуков — В. І. Вернадському

№ 166

2 червня 1912 р., Київ

2 юнія 1912 г., № 4367, г. Киев*

Его Высокоблагородию В. И. Вернадскому

Милостивый Государь Владимир Иванович,

Совет вверенного мне Института в заседании своем от 12 мая сего года, заслушав рецензии о научных трудах, представленных на конкурс по замещению кафедры минералогии и геологии, поручил мне принести Вам благодарность за понесенные Вами труды по составлению рецензий².

Исполняя таковое постановление, прошу Вас, Милостивый Государь, принять благодарность Совета за понесенные Вами труды по составлению рецензий.

Пользуюсь случаем просить Вас, Милостивый Государь, принять уверения совершенного почтения и преданности.

Ив. Жуков

АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 98, арк. 39. Машинопис.

Коментарі

¹ *Жуков Іван Діомидович (1860—1948)*, хімік-технолог, професор. Закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету. Працював у лабораторії проф. Фрезеніуса у Вісбадені, з 1885 р. лаборант лабораторії технічної хімії у Харківському університеті. Незабаром завідувач лабораторії кількісного аналізу Харківського технологічного інституту. У 1895—1896 рр. працював у лабораторіях Копенгагена, Берліна, Гейзенгейме, Мюнхена та Сан-Міхеля. З 1896 р. читав курс «Мікроорганізми бродіння і застосування їх в техніці» і завідував цімотехнічною лабораторією Харківського політехнічного інституту. У 1899 р. працював у лабораторії цукрозаводчиків у Берліні і на цукровому заводі у Дормагені. Після повернення у 1901 р. і захисту дисертації призначений екстраординарним професором кафедри технології; з 1903 р. ординарний професор КПІ. У 1911—1917 рр. директор (ректор) КПІ. Керував дослідженнями лабораторії Всеросійського товариства цукрозаводчиків. З початку 1920-х років у Чехословаччині. Похований на Ольшанському цвинтарі у Празі. Автор праць з технології виробництва поживних речовин, зокрема з хімії і технології бурякоцукрового і рафінадного виробництв.

* На бланку: Министерство торговли и промышленности. Директор Киевского Политехнического Института Императора Александра II.

Література: Хто є хто : довідник : професори Нац. техн. ун-ту України «Київ. політехн. ін-т», 1898—1998 / [редкол.: Іванова О. В. та ін.]. — К. : Освіта, 1998. — С. 50; Русская интеллигенция : автобиографии и библиографические документы в собрании С. А. Венгерова : аннотир. указ. в 2-х т. / под ред. В. Мислякова. — М.: Наука, 2001. — Т. 1: А—Л. — С. 410—411.

²Після звільнення О. В. Нечаєва з КПІ керівництвом Міністерства торгівлі і промисловості було оголошено конкурс на заміщення вакантної посади професора кафедри мінералогії і геології на сільськогосподарському відділенні, причому кандидати мали подати всі документи до 1 вересня. Див. лист Я. В. Самойлова до В. І. Вернадського від 2 червня 1911 р.: Письма Я. В. Самойлова В. И. Вернадскому, 1897—1921 гг. / сост. В. И. Оноприенко, С. П. Рудая. — К., 2013. — С. 227. Конкурс затягнувся і навіть не завершився обранням. В. І. Вернадський на прохання інституту подав відгук на праці одного з кандидатів — проф. О. М. Зайцева. (Держархів м. Києва, ф. 18, оп. 1, спр. 1263, арк. 299—300 зв.; чернетка: АРАН, ф. 518, оп. 1, спр. 279, арк. 1—6; опубл. у: *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. — М.: Наука, 1997). Докладніше див. розділ листів П. Р. Сльозкіна у кн. 2 цього видання. Аналогічні листи-подяки за підписом декана І. Д. Жукова були направлені проф. М. І. Андрусову і П. Я. Армашевському, які також давали відгуки на кандидатів. (Держархів м. Києва, ф. 18, оп. 1, спр. 1344, арк. 37—38).

Дмитро Євгенович Жуковський (1868—1943)¹

Д. Є. Жуковський — В. І. Вернадському

№ 167

[Не пізніше 1911 р., Санкт-Петербург]*

Многоуваж[аемый] Владимир Иванович.

Хочу повидать Вас по поводу перевода книги Бергсона², предложенного мне Алекс[андрой] Васильевной Гольштейн³, который имеет намерение предложить Вам ее редакция⁴. Хотелось бы переговорить с Вами по этому поводу. Когда и где можно Вас видеть? Живу очень близко от Академии. Напишите мне завтра утром, когда и где Вас увидеть.

Д. Жуковский

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 601, арк. 7—7 зв. Візитна картка**.

№ 168

3 травня 1926 р., Сімферополь

Д. Е. Жуковский, Симферополь, Улица Фрунзе, 6
3 мая 1926 г.

Многоуважаемый Владимир Иванович.

Позволяю себе обратиться к Вам с просьбой помочь мне объяснить причину грубого поведения в отношении ко мне С. Ф. Ольденбурга⁵. Важность выяснения этого вопроса будет понятна из дальнейшего.

Приблизительно два месяца тому назад я послал С. Ф. заказное письмо, в котором просил дать мне рекомендацию для поступления в одно научное учреждение, «если он найдет это для себя возможным». С. Ф. не счел нужным даже мне ответить, и у меня есть некоторое основание думать, что даже и предпринял некоторые шаги против моего назначения.

Такое поведение С. Ф. я объяснил себе крайней прославившейся «лояльностью» С. Ф. по отношению к современной власти и нежеланием соприкасаться с людьми, напоминающими ему об иной его политической позиции; знакомство с такими людьми могло бы, так думается, повредить его высокому положению и нарушить то доверие, которым он пользуется, по-видимому заслуженно, у современной власти.

* Дату і місце написання листа встановлено за біографією Д. Є. Жуковського.

** Адресу на звороті дописано рукою Д. Є. Жуковського: Мытнинская наб[ережная], д. 11, кв. 2, телеф[он] 207-44.

Но, может быть, я ошибался, может быть, С. Ф. руководился иными, более лестными для него и более неблагоприятными для меня, м[ожет] б[ыть], порождающими меня мотивами. На подобные мысли навел меня недавно слышанный от третьего лица рассказ о поступке С. Ф. с одним симфер[опольским] профессором. С. Ф. проявил в этом случае крайнюю принципиальность в вопросе личной порядочности.

Если С. Ф. так требователен в отношении других людей, то он должен быть столь же требователен и к самому себе, и к нему тоже можно предъявить требование порядочности, а потому он обязан объяснить мне проявленную ко мне грубость.

Я не слишком дорожу ни расположением, ни мнением С. Ф., но он мог слышать это мнение обо мне от других, мог передавать его другим, и если он так принципиален, как он себя выставляет, то обязан нести ответственность за свои поступки, а потому должен объяснить открыто, резко и достаточно определенно свой поступок, как бы ни были неприятны последствия и для него и для меня.

Я прошу Вас, В. И., потребовать от С. Ф. ответа на мой вопрос, т. к. на мое письмо С. Ф. может не ответить, как не ответил на первое. Если он ответит уклончиво, скрыв настоящие мотивы, то я имею право его считать не принципиальным человеком, а фиглярлом принципиальности, каких много теперь. Желательно, чтобы он ответил мне сам, ибо Вы можете смягчить выражения и лишиться мысли определенности, необходимой для объяснения мотивов его поступков.

Очень извиняюсь, В. И., что обращаюсь к Вам с просьбой взять на себя неприятное посредничество. Но, приняв во внимание важность для меня выяснения этого вопроса, Вы, наверное, не откажете мне в помощи. Может быть, Вы это сделаете и в память нашего общего ушедшего друга⁶, одного из самых дорогих мне людей.

Может быть, Вы прямо передадите мое письмо С. Ф. с просьбой от себя ответить мне.

Вас очень прошу возможно скорее ответить мне по адресу: Симферополь, улица Фрунзе, 6 или просто Педагогический институт⁷. Даже если Вы составили такое же неблагоприятное обо мне мнение, как С. Ф., думаю, что и сами должны объяснить мне это.

В ожидании Вашего ответа остаюсь.

Уважающий Вас *Д. Жуковский*

№ 169

1 лютого 1935 р., Ногинськ

Дмитр[ий] Евг[еньевич] Жуковский, г. Ногинск, Красная ул., 53
 І.І.[19]35

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Давно собираюсь написать Вам и обратиться с двоякой просьбой. Во-первых, я недавно прочел Вашу брошюру «Проблемы биогеохимии»⁸, которая меня очень заинтересовала, более того увлекла, не только по своим научным достижениям, но еще более по тем перспективам, которые биогеохимия открывает философскому мышлению. Современная наука (физика, механика, биогеохимия) [гораздо], с большим правом может быть названа крылатым именем «Fröhliche Wissenschaft»*, чем философия Ницше, которая по существу была Galgenhumor**. Недавно с необыкновенным наслаждением прочел речь проф. Jeans'a о новой физике⁹. Я всегда ждал этого удара по механизму, но ожидал его от биологии, но, к удивлению моему, он исходит от точных наук — физики, механики, геохимии. Многое в проблемах биогеохимии мне неясно, и мне бы очень хотелось познакомиться поближе с некоторыми из Ваших сочинений: 1. Мысли о современн[ом] значении истории знаний. 2. Химич[еский] состав живого вещества. 3. Биосфера. 4. Труды биогеохимич[еской] лаборат[ории]. I, 1930¹⁰ и др. Еще полтора года тому назад я искал в книжн[ых] магазинах Москвы некоторые книги, на которые мне указал Виноградов¹¹, и ничего не нашел. Моя просьба к Вам: где и как можно достать эти книги, в том числе и последнюю — «Проблемы геохимии». Кстати, по поводу Вашего термина «Организованность» в применении к биосфере. Один сведущий литератор сказал мне, что Ленин в своей критике эмпириокритицизма говорит, что космос есть организм (sic***). Не знаю, верно ли он цитирует Ленина (не имея под рукой сочин[ений] Ленина, не могу проверить), но если это так, то Ваша терминология вполне совпадает с терминологией диалектич[еского] материализма, и это несмотря на то, что в слове «организм» явно, по-моему, указывается на телеологический характер явления¹².

Вторая моя просьба заключается в следующем. Биомедгиз¹³ собирается издать ряд классиков по биологии, в том числе Кювье. Из Кювье предполагается напечатать «Les révolutions du globe»**** (не уверен, правильно ли привожу заглавие)¹⁴. Остановились на этом сочинении, потому что оно излагается на курсах биологии и единственное, как думают издатели, интересно и доступно неспециалистам. Мне бы казалось, интереснее другие его сочинения по сравнит[ельной] анатомии. Так вот, издательство предложило мне достать эту книгу и перевести часть ее в виде опыта. Я до сих пор в Москве не мог ее найти. Не можете ли Вы дать мне на временное пользование эту книгу, пред-

* Весела наука (нім.).

** Гумор шибеника (нім.).

*** Так, саме так (лат.).

**** Революції в світі (фр.).

полагая, что она у Вас есть и что Вашим правилам не противоречит давать надежным людям, к каким я себя причисляю, книги из Вашей библиотеки?

Мне очень бы хотелось повидаться с Вами и поговорить о биогеохимии. Хотелось бы разъяснений по ряду вопросов. Не могли бы Вы уделить мне один час для разговора с Вами, когда Вы будете в Москве?

Мой адрес: г. Ногинск (бывш[ий] Богородск), Красная ул., 53. Однако возможно, что я временно перемену свой адрес, и потому, если бы Вы захотели прислать мне книжку Кювье, то просил бы Вас выслать ее Дмитр[ию] Иван[овичу] или Владим[иру] Эммануилов[ичу]¹⁵, у которых я бываю.

С искренним уважением *Д. Е. Жуковский*

Прошу передать мой привет Наталье Егоров[не], которая, кажется, [верно меня] не помнит.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 601, арк. 1—1 зв.

Коментарі

¹ *Жуковский Дмитро Євгенович (1868, за ін. відом. 1866—1943)*, учений, видавець, перекладач, меценат. Навчався на природничому факультеті Петербурзького університету, але після студентських заворушень 1890 р. був виключений і виїхав до Німеччини. Закінчив біологічний факультет Гейдельберзького університету зі ступенем доктора зоології (писав дисертацію про розмноження інфузорій). У 1899 р. повернувся до Петербурга. Захопився філософією, познайомився з діячами «Союзу визволення», публікував свої статті у друкованому органі Союзу — журналі «Освобождение» — і фінансував видання (за твердженням П. Б. Струве, у 1901 р. Жуковский передав йому 30 000 рублів золотом на видання емігрантської газети «для пропаганди ідеї створення конституційного уряду в Росії»). За даними ряду дослідників, давав гроші також на ленінську газету «Искра». У 1905 р. видавець петербурзького літературно-філософського щомісячника «Вопросы жизни». Займався перекладами і у власному видавництві публікував праці А. Бергсона, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Ріккєрта, Ф. Ніцше, Ж.-Ж. Руссо, С. Булгакова, П. Струве, С. Франка, К. Фішера. Член кадетської партії (1905—1907).

Чоловік поетеси Аделаїди Герцик (1875—1925) з 1909 р. Їхні сини: Данило (1909—1938), поет, перекладач, математик, був репресований і розстріляний; Микита (1913—1995), лікар.

З 1909 по 1916 р. жив у Москві, у 1917—1922 рр. — у Судаку. У 1921 р. заарештований за підозрою у «змові проти Радянської влади», але незабаром звільнений за необґрунтованістю звинувачень. Тоді ж була заарештована і Аделаїда Герцик. Вона провела три тижні у підвалі судакської ЧК, що описала у знаменитих «Подвальных очерках». Жуковский переїхав до Сімферополя, де, за сприяння проф. О. Г. Гурвича, отримав місце асистента на кафедрі біофізики Таврійського університету (з 1925 р. Кримський університет ім. М. В. Фрунзе), викладав гістологію. У червні 1927 р. знову заарештований за звинуваченням у «поширенні неправдивих чуток, що дискредитують існуючий лад Радянської влади» і «веденні антирадянської агітації серед професури та студентства Кримського педінституту». Згідно з постановою Особливої наради

при Колегії ОГПУ при Раднаркомі СРСР від 26 вересня 1927 р. висланий у Тотьму Вологодської області на три роки. Знову був арештований у 1936 р.

Література: *Филимонов С. Б.* Тайны судебно-следственных дел: документальные очерки о жертвах политических репрессий в Крыму у 1920—1940-е годы. — Изд. 3-е, доп. — Симферополь: Бизнес-Информ, 2007. — С. 67—69; *Жуковская Т. Н.* Д. Е. Жуковский как просветитель // «Серебряный век» в Крыму: Взгляд из XXI столетия. Материалы Третьих Герцыковских чтений в г. Судак 12—15 сентября 2003 года. — М.; Симферополь; Судак, 2005. — С. 5—15; *Горюнова Р. М.* Д. Е. Жуковский в Крымском университете // Крымский архив: ист.-краевед. и лит.-филос. журнал. — Симферополь: КЦГИ, 2009. — № 11. — С. 102—114; Письма Аделаиды и Дмитрия Жуковских к Льву Шестову // Герцык Е. К. Воспоминания. — М., 2014. — С. 126—138.

² Йдеться про книгу французького філософа, представника інтуїтивізму і філософії життя, лауреата Нобелівської премії з літератури (1927) Анрі Бергсона (Henri Bergson; 1859—1941) «Матерія і пам'ять»: *Бергсон Анри.* Материя и память: исследование об отношении тела к духу / пер. с фр. А. Баулер. — СПб.: Д. Е. Жуковский, 1911. — VIII, 268 с.

В. І. Вернадський був особисто знайомий з А. Бергсоном. Див.: *Сорокина М. Ю.* Вернадский в Париже, или о чем академик говорил с Анри Бергсоном // В. И. Вернадский и современность: материалы торжеств. заседания, посвящ. 140-летию со дня рожд. акад[емика] В. И. Вернадского (1863—1945), 12 марта 2003 г., Москва / ред. А. Г. Ананенков. — М.: Ноосфера, 2003. — С. 211—220.

³ Гольштейн Олександра Василівна (уроджена Баулер, 1850—1937), письменниця, перекладачка, громадська діячка, близький друг сім'ї Вернадських упродовж понад 50 років. Брала участь у «ходінні в народ». У 1876 р. виїхала за кордон, де і прожила до кінця життя. Підтримувала дружні стосунки з багатьма представниками російської та української інтелігенції — М. О. Бакуніним, П. Л. Лавровим, І. М. Гревсом та ін. Дописувала у російську пресу (зокрема, «Листи з Парижа»), перекладала з англійської та французької для т. зв. «товстих» журналів. У 1891—1892 рр. у Франції організувала збір коштів для потерпілих від голоду у Росії, з цього часу почалася її дружба з В. І. Вернадським. У 1893 р. брала участь в організації жіночого товариства взаємодопомоги «Адельфія» у Парижі. Підтримувала близькі приятельські стосунки з М. П. Драгомановим, авторка спогадів про нього. Див.: *Баулер А.* Михаил Петрович Драгоманов // Новый журнал. — 1944. — № 8. — С. 321—333. Як перекладачка О. В. Гольштейн першою познайомила російських читачів з книгою Анрі Бергсона «Матерія і пам'ять», а французьких — з поезією О. С. Пушкіна, К. Д. Бальмонта, М. В. Волошина. Див. листування О. В. Гольштейн з родиною Вернадських за 1890—1937 рр.: История полувековой дружбы / публ. и коммент. А. Сергеева и А. Тюрина // Минувшее. — Т. 18. — М., СПб.: Atheneum, Феникс, 1995. — С. 353—425.

⁴ О. В. Гольштейн у листі до В. І. Вернадського обговорювала з ним план видання свого перекладу книжки швейцарського фізіолога, психолога та філософа Теодора Флурнуа (*Flournoy Théodore.* Esprits et médiums: mélanges de métapsychique et de psychologie. — Genève, Kündig; Paris, Fischbacher, 1911. — 561 p.) і писала про Д. Є. Жуковського: «Это очень хорошее серьезное и научное сочинение, кот[орое] составляет в своем целом полное изложение установленных фактов «спиритизма» с личными выводами автора... Если, в принципе, Вы думаете, что для такой книги можно найти издателя, я немедленно вышлю Вам книгу для прочтения. Я думаю, что Жуковский издал бы эту книгу, но знаю, что в настоящую минуту он не может оплачивать переводов, издает их с тем, чтобы давать переводчику часть дохода с продажи. Так он печатает теперь мой перевод Бергсона. Мне же очень трудно было бы в настоящую минуту работать на таких условиях. Тем не менее, если Вы найдете, что на обычных

основаниях (с простой полистной платой) издателя найти на эту книгу нельзя, напишите мне об этом немедленно, я все же спишусь с Жуковским» (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 440, арк. 5 зв. — 6 зв.). Також див.: История полувековой дружбы // Минувшее. — Т. 18. — М., СПб., 1995. — С. 377.

⁵ Ольденбург Сергій Федорович (1863—1934), сходознавець-індолог. Екстраординарний академік (з 1903 р.), ординарний академік (з 1908 р.), неодмінний секретар Петербурзької АН та АН СРСР (1904—1929). Друг В. І. Вернадського зі студентських років. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 34—51.

⁶ Йдеться про Аделаїду Казимирівну Герцик (1874—1925), дружину Д. Є. Жуковського, поетесу, письменницю та перекладачку. Див.: *Герцык А.* Из круга женского : стихотворения и проза / подг. текста, коммент., вступ. статья Т. Н. Жуковской. — М.: Аграф, 2004. — 560 с.; Таинства игры: Аделаида Герцык и ее дети / сост., подг. текста, коммент., вступ. статья Т. Н. Жуковской. — М.: Эллис Локк, 2007. — 544 с.; Стихи сугдейские. Подвальные очерки / Сост. и авт. предисл. Т. Жуковская. — М.; Судак, 2010. — 208 с.; а також спогади її сестри Євгенії: *Герцык Е. К.* Три мемуарные главы: Севастополь. Судак. Волошин; О путях / Подг. текста, вступ. статья Т. Н. Жуковской. — М.; Судак, 2010. — 224 с.

⁷ Створений у 1918 р. Таврійський університет, у якому у 1920—1921 рр. ректором був В. І. Вернадський, у лютому 1921 р. перейменовано у Кримський університет ім. М. В. Фрунзе. У 1925 р. на базі університету був відкритий Кримський державний педагогічний інститут. У лютому 1972 р. його перетворено у Сімферопольський державний університет ім. М. В. Фрунзе. Від 1999 р. Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського.

⁸ *Вернадский В. И.* Проблемы биогеохимии. Вып. 1: Значение биогеохимии для познания биосферы. — Л.: Изд. АН СССР, 1934. — 48 с.

⁹ Йдеться про Джеймса Гопвуда Джинса (Sir James Hopwood Jeans; 1877—1946), англійського астронома, фізика і математика, члена Лондонського королівського товариства, професора Кембриджського та Принстонського університетів. У 1923—1944 рр. співробітник обсерваторії Маунт-Вілсон (США), у 1935—1946 рр. професор астрономії Королівського інституту (Лондон).

Д. Є. Жуковський, очевидно, згадує таку статтю Джеймса: *Jeans J. H.* New World — Picture of Modern Physics // Science. — 1934. — Vol. 80, № 2071 (7 September). — P. 213—222.

¹⁰ Очевидно, йдеться про: *Вернадский В. И.* 1) Мысли о современном значении истории знаний : докл., прочит. на 1-м заседании Комис. по истории знаний 14 окт. 1926. — Л.: Изд-во АН СССР, 1927. — 17 с.; 2) Химический состав живого вещества в связи с химией земной коры. — Петроград: Время, 1922. — 48 с.; *Vernadsky W.* 1) La biosphère. — Paris: Alcan, 1929. — XII, 232 p.; 2) Considérations générales sur l'étude de la composition chimique de la matière vivante // Труды биогеохимической лаборатории. — 1930. — № 1. — С. 5—32.

¹¹ Виноградов Андрій Павлович (1875—1933), вчений у галузі металознавства і металургії. Закінчив Катеринославське вище гірниче училище (1903). Працював на Нижньодніпровському металургійному заводі. Протягом 1908—1931 рр. викладав у Дніпропетровському гірничому інституті. У 1919 р. захистив докторську дисертацію «М'який булат та походження булатного візерунка»; призначений професором. У 1921—1930 рр. керував ним же створеною кафедрою металургії та механіко-термічної обробки металів. Створив першу в Україні металографічну лабораторію. Після створення у 1930 р. Дніпропетровського металургійного інституту призначений завдува-

чем заснованої ним кафедри прокатки. У 1931 р. заарештований НКВС із звинуваченням «німецький шпигун». Вини не визнав і був звільнений. Від серпня 1931 р. викладав у Донецькому металургійному інституті.

¹² У книзі В. І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» (*Ленин В. И. Матеріалізм і емпіріокритицизм // Ленин В. И. ПСС. 5 изд. — Т. 18. — М., 1968. — С. 7—384*) бракує прямих цитат такого змісту, та й термінів космос або космічний теж немає.

¹³ Державне видавництво літератури з біології та медицини. Функціонувало з 1931 р. Реорганізоване у «Медгиз» (Державне видавництво медичної літератури) у 1937 р.

¹⁴ Йдеться про книжку Жоржа Кюв'є (Cuvier; 1769—1832), французького зоолога, члена (з 1795 р.) і неодмінного секретаря (1803) Паризької Академії наук, члена Французької академії (з 1818 р.) — *Discours sur les révolutions de la surface du globe et sur les changements qu'elles ont produits dans le règne animal / par M. le baron G. Cuvier. — Paris, 1825. — 403 p.*

Кювье Ж. Рассуждение о переворотах на поверхности земного шара = Discours sur les révolutions de la surface du globe / ред., вступ. ст. А. А. Борисяка; пер. с фр. Д. Е. Жуковского. — М.; Л.: Биомедгиз, 1937. — 368 с.

Була російською видана й раніше: *Кювье Ж. О переворотах, или изменениях на поверхности земного шара в естествоописательном и историческом отношении / пер. Т. Дымкевича. — Одесса, 1840. — 258 с.*

¹⁵ Очевидно, Шаховської Дмитро Іванович (1861—1939), князь, товариш Вернадського зі студентських років, член гуртка «Братство». Земський діяч, ліберал, незмінний член ЦК кадетської партії. Міністр державної опіки у Тимчасовому уряді. Після захоплення влади більшовиками продовжував працювати у московській споживчій кооперації. У 1920 р. заарештований ВНК, але звільнений. Служив у Держплані, потім займався дослідницькою діяльністю, літературною працею. У ніч з 26 на 27 липня 1938 р. знову арештований. У 1939 р. розстріляний.

Грабар Володимир Еммануїлович (1865—1956), правознавець. Академік ВУАН (з 1926 р.), друг В. І. Вернадського. З 1923 р. професор Московського університету, консультант Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР. З обранням академіком ВУАН по кафедрі міжнародного права передбачалося, що вчений буде штатним академіком, хоча й житиме постійно у Москві, а до Києва періодично приїжджатиме для наукової роботи й участі в академічних заходах. Проте Наркомос УСРР відмовив йому у цьому.

Михайло Михайлович Завадовський (1891—1957)¹

М. М. Завадовський — В. І. Вернадському

№ 170

9 грудня 1920 р., [Сімферополь]*

Многоуважаемый Владимир Иванович.

Доклад Московскому Университету закончу к воскресенью.

«Объяснительная записка»² у меня в одном экземпляре, хотел бы ее сохранить у себя.

М. Завадовский

9.XII. н[ового] с[тиля] 1920 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 606, арк. 1.

Коментарі

¹ *Завадовський Михайло Михайлович (1891—1957)*, біолог, ембріолог, ендокринолог, генетик, тваринник-практик, доктор біологічних наук (з 1934 р.), професор (з 1927 р.), академік ВАСГНІЛ (з 1935 р.). Закінчив Московський університет (1914). Викладав зоологію на Московських вищих жіночих курсах, згодом читав курс лекцій з експериментальної біології у Московському університеті. У 1919 р. завідував кафедрою у Педагогічному інституті. У 1919—1922 рр. працював у заповіднику «Асканія-Нова», одночасно доцент Таврійського університету. У 1923—1928 рр. завідувач кафедри загальної біології 2-го Московського університету та директор Московського зоопарку. У 1929—1930 рр. брав участь в організації Всесоюзного інституту тваринництва, призначений заступником директора з наукової роботи, у 1929—1948 та 1954—1957 рр. завідувач лабораторії експериментальної біології. Одночасно, у 1930—1948 рр., засновник і завідувач кафедри динаміки розвитку організму, завідувач лабораторії динаміки розвитку організму Московського університету; у 1931—1935 рр. науковий консультант Інституту сільськогосподарської гібридизації і степової акліматизації тварин ВАСГНІЛ. У 1935—1948 рр. віце-президент ВАСГНІЛ. Сфера наукових досліджень — розмноження та розвиток тварин, зокрема вплив гормонів на формування вторинних статевих ознак. Розробив метод підвищення багатоплідності у тваринництві. Автор понад 100 наукових праць.

Основні праці: Гибриды в зоопарке «Аскания-Нова» // Природа. — 1916. — № 1. — С. 93—95; Пол и развитие его признаков : к анализу формообразования у животных. — М.: Госиздат, 1922. — 255 с.; Динамика развития организма. — М.: Госмед. изд-во, 1931. — 475 с.; Динамика развития организма как наука. — М.; Л.: Изд-во ВАСХНИЛ, 1936. — 31 с.; Резервы животноводства: стимуляция многоплодия

* Місце написання встановлено за змістом.

сельскохозяйственных животных. — М.: МГУ, 1945. — 177 с.; Теория и практика гормонального метода стимуляции многоплодия сельскохозяйственных животных. — М.: Сельхозиздат, 1963. — 671 с.

Література: Академик М. М. Завадовский (1891—1957): некролог // Каракулеводство и звероводство. — 1957. — № 3. — С. 64; Основатель зоотехнической эндокринологии : к 90-летию со дня рожд. акад. ВАСХНИЛ Михаила Михайловича Завадовского / Л. К. Эрнст и др. // Вестник сельскохозяйственной науки. — 1981. — № 10. — С. 138—139; Эрнст Л. К. Михаил Михайлович Завадовский — выдающийся биолог, основатель зоотехнической эндокринологии : к 90-летию со дня рожд. // Бюллетень научных работ ВИЖ. — 1981. — Вып. 64. — С. 3—6.

² Щодо вказаних у листі доповіді та «Пояснювальної записки» достатніх відомостей немає. Зі спогадів його доньки М. М. Завадовської-Саченко знаємо, що у 1919—1921 рр. він працював доцентом Сімферопольського університету та активно переймався долею заповідника «Асканія-Нова» в умовах громадянської війни. Див.: *Завадовская-Саченко М. М.* Памяти моего отца // Репрессированная наука. — СПб.: Наука, 1994. — Вып. 2. — С. 286—297.

Володимир Миколайович Заварицький (1886—1965)¹

В. М. Заварицький — В. І. Вернадському

№ 171

18 січня 1944 р., [Москва]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович

Леонид Иванович Прасолов² в настоящее время немного нездоров и лежит в постели. Спешу ответить Вам на Ваше к нему письмо.

Вашу статью «Значение почв в процессе эволюции видов»³ (в связи с работами Н. Г. Холодного⁴) желательно получить в редакции «Почвоведения» числу к 5 февраля для того, чтобы ее поместить в ближайшем номере журнала (№ 3), в крайнем случае числа 15. II. Во всяком случае, примем все меры, чтобы напечатать в этом номере, даже если она задержится на несколько (2—3) дней.

Искренне уваж[ающий] Вас *В. Заварицький***

18. I. 1944

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 605, арк. 1.

Коментарі

¹ *Заварицький Володимир Миколайович (1886—1965)*, учений-грунтознавець. У 1912 р. закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету; спеціалізувався з грунтознавства. З 1918 р. вчений секретар Бюро з дослідної роботи, у 1924—1931 рр. співробітник сектору науки Держплану СРСР з планування науково-дослідницьких робіт у галузі грунтознавства. З 1943 р. працював у Грунтовому інституті ім. В. В. Докучаєва завідувачем редакційного відділу праць інституту. З 1924 р. незмінний член редколегії журналу «Почвоведение». Член Всесоюзного товариства грунтознавців.

Основні праці: Труды по геологии и сельскому хозяйству / ред. Л. И. Прасолов; сост. В. Н. Заварицкий. — 1949. — 427 с.; К истории первой почвенной карты мира // Почвоведение. — 1951. — № 6; Научно-организационная и общественная деятельность В. В. Докучаева // В. В. Докучаев. Сочинения. — М.: Изд-во АН СССР, 1953. — Т. 5. — С. 6—20; Организация почвенных учреждений и вопросы сельского хозяйства в России. Популярные лекции. 1880—1900 / ред.: Б. Б. Полынов, И. В. Тюрин; авт. предисл. В. Н. Заварицкий. — 1953. — 504 с.

Література: Заварицький Владимир Николаевич: [некролог] // Почвоведение. — 1966. — № 1. — С. 113.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** На початку листа позначено: «Архив».

² Прасолов Леонід Іванович (1875—1954), ґрунтознавець і географ, академік АН СРСР (з 1935 р.). З 1926 р. працював у Ґрунтовому інституті АН СРСР, у 1937—1948 рр. його директор. Основні праці присвячені генезису, географії, картографії і класифікації ґрунтів.

³ Насправді стаття В. І. Вернадського вийшла у № 4/5 за 1944 р. і під назвою «О значении почвенной атмосферы и ее биогенной структуры» (Почвоведение. — 1944. — № 4/5. — С. 137—143).

⁴ Очевидно, йдеться про праці Холодного Миколи Григоровича (1882—1953), українського ботаніка, фізіолога, мікробіолога та еколога, члена-кореспондента АН УРСР (з 1929 р.): «Ріст і рухи рослин в світлі досліджень, проведених в АН УРСР за 20 років», «Ростова реакія на світло і фототропізм», «Дарвінізм та еволюційна фізіологія» та ін. У них увага акцентується на тому, що саме газова оболонка Землі, точніше її тропосфера, є тим «живильним середовищем», з якого організми беруть майже всі необхідні їм для життя речовини. Ці ідеї корелюються з ідеями багаторічного кореспондента М. Г. Холодного академіка В. І. Вернадського про двосторонній характер зв'язку між атмосферою Землі та її біосферою. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 491—574.

Микола Миколайович Закутін (?—?)¹

М. М. Закутін — В. І. Вернадському

№ 172

6 лютого 1898 р., Миргород

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Простите, что я так поздно исполняю Ваше поручение. Случилось так потому, что мне не было позволено отправлять куда-нибудь образцы прежде, чем я определю некоторые свойства всех имеющихся в моем распоряжении образцов. Всех образцов глин в моем распоряжении 222. Собраны все (за очень небольшим исключением) в Полтавской губернии. Есть Глуховские глины (3 образца), Екатеринославская (1 обр[азец]) и заграничные глины (3 образца). Требовалось определить садку, количество поглощаемой в обожженном состоянии воды и удельный вес.

В моем распоряжении имеются только ручные аптекарские весы и очень неточный граммовый разновес. С этими средствами я составил требующуюся таблицу. Предполагается также определить и механический состав глины.

Летом предполагается продолжить работы по определению количества разных сортов глины. В этом году предполагено вести работы в Миргородском уезде в бассейне р. Гремячей (приток р. Псла). С бурением скважин я справился довольно легко. Очень простыми средствами — крестьянским шупом — я рыл скважины в 12 саж[еней]² глубиною. Но для меня представляла затруднения съемка плана, между тем это необходимо. В настоящее время решено приобрести соответствующий инструмент. Я положительно затрудняюсь в выборе этого инструмента. Требуется такой инструмента, чтобы им можно было измерять расстояния и высоты. Подходящие инструменты имеются в магазине Рихтера³, судя по рисунку каталога, очень сложные.* Не можете ли Вы, Владимир Иванович, помочь мне в этом случае.

Если я могу быть Вам чем-нибудь полезным в смысле собирания [образцов], с большим удовольствием исполню все Ваши поручения.

Уважающий Вас, всегда готовый к услугам *Н. Закутин*

6 февраля 1898 г.

Художественно-Промышленная Школа имени Н. В. Гоголя⁴ в г. Миргороде Полтав[ской] губ[ернии].

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 611, арк. 1—2.

* Над цим фрагментом тексту рукою В. І. Вернадського олівцем написано: «(р. 150) пантограф».

Коментарі

¹ *Закутін Микола Миколайович (?—?)*, учитель миргородської Художньо-промислової школи ім. М. В. Гоголя.

² 12 сажнів = 25,6032 м.

³ Йдеться про Оптичний і механічний магазин О. Ріхтера у Петербурзі, на Невському проспекті, 1.

⁴ Художньо-промислова школа ім. М. В. Гоголя заснована при підтримці і за рішенням Полтавського губернського земства у Миргороді 1 листопада 1896 р.

Микола Михайлович Зеленецький (1859—1923)¹

М. М. Зеленецький — В. І. Вернадському

№ 173

12 серпня 1909 р., Одеса

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Позволяю себе обратиться к Вам с большою просьбою. Податель настоящего письма — бывший студент Новор[оссийского] Университ[ета] Александр Маркович Сигал². Я хорошо знаю г[осподина] Сигала как прекрасного, прямого и глубоко честного юношу, а потому и позволю себе очень просить Вас не отказать ему в Вашем содействии быть принятым в Московский Университет. Г[осподин] Сигал передаст Вам детали его дела и причину его желанья быть принятым в Московский Университет, и я полагаю, что Вы извините мне мое к Вам обращение.

Прошу принять уверения в глубоком уважении и преданности всегда готового к услугам
Никол[ая] Зеленецкого

Одесса, 12 августа 1909. М[алый] Фонтан, д[ом] Гланера.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 630, арк. 1—2.

Коментарі

¹ *Зеленецький Микола Михайлович (1859—1923)*, учений-ботанік. Після закінчення гімназії у 1881 р. вступив на фізико-математичний факультет Петербурзького університету. У 1883—1884 рр. через хворобу перебрався у Крим. У 1884 р. перевівся до Новоросійського університету, який закінчив у 1887 р. зі ступенем кандидата природничих наук. Тоді ж став консерватором ботанічного кабінету, а з 1888 р. його завідувачем.

У 1894—1896 рр. відряджений за кордон, де відвідував лекції з ботаніки в університетах Відня, Берліна, Парижа, Мюнхена, працював у гербаріях Декандоля, Делессерта, Буасьє. Після повернення — лаборант, вивчав флору Криму, збирав гербарій. У 1899 р. склав магістерський іспит і був обраний приват-доцентом Новоросійського університету. У 1900 р. ще раз виїхав за кордон — працював у Музеї природничої історії у Парижі. У 1906 р. захистив магістерську дисертацію «Матеріали для флори Крима», де наводилися зразки 1320 видів квіткових і вищих спорових рослин і було використано 260 літературних джерел. Гербарій М. М. Зеленецького, який включає матеріали 1885—1891, 1893, 1901 і 1903 рр. і складає 9 тис. аркушів, зберігається у Нікітському ботанічному саду. Після захисту обраний викладачем Вищих жіночих курсів в Одесі (1906), у яких згодом організував ботанічний кабінет.

У 1905 р., під час погромів, організував у себе вдома перев'язочний пункт для постраждалих; у 1907 р. за збереження нелегальної літератури заарештований та

висланий з Одеси. Після повернення у 1915 р. професор на медичному, а з 1919 р. і на фізико-математичному факультетах університету. У 1920—1923 рр. очолював кафедру ботаніки, а у 1920—1921 рр. — університетський ботанічний сад. Член Товариства природознавців та Товариства садівництва Південної Росії. Наукові студії присвячені вивченню флори Криму та Бессарабії.

Основні праці: Отчет о ботанических исследованиях Бессарабской губернии (Уезды Бендерский, Аккерманский и Измаильский). — Одесса, 1891. — CXLVII, 95 с.; Matériaux pour l'étude de la flore bryologique de la Crimée // Bull. de l'Herbier Boissier. — 1896. — Т. 4, № 9, Septembre. — p. 603—608; Matériaux pour l'étude de la flore bryologique de la Crimée // Там само. — Т. 1, № 7, Juillet. — p. 528—538; Matériaux pour l'étude de la flore bryologique de la Crimée // Там само. — № 8. — p. 551—555.

Література: Васильєва Т. В., Коваленко С. Г. Зеленецький Микола Михайлович // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біограф. словник : у 4-х т. — Одеса, 2000. — Т. 2. — 513 с. — С. 466—467.

Сігал Олександр Маркович (1887—1968), кардіолог, інфекціоніст. Доктор медичних наук (1936), професор (1941). У 1912 р. закінчив медичний факультет університету в Києві, працював ординатором лікарні в Одесі. У 1919—1923 рр. старший лікар і заввідділенням Одеської губернської лікарні. У 1924—1927 рр. завідувач терапевтичного відділення санаторію «Лермонтовский», у 1927—1941 рр. завідувач кардіологічної клініки Українського інституту курортології і бальнеології, у 1941—1945 рр. завідувач кафедри інфекційних хвороб Ташкентського інституту вдосконалення лікарів.

Марія Миколаївна Зелінська (?—?)¹

М. М. Зелінська — В. І. Вернадському

№ 174

[Не пізніше 22 листопада 1919 р., Київ]*

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Не осталась ли у Вас вчера бумага, подписанная уже В. В. Дубянским², просится по выдаче аванса Моторину³ (или, м[ожет] б[ыть], жалованья, я не знаю точно, в чем дело, знаю только, что речь идет о Моторине). Я передала ее вчера через С. П.⁴ Вам для подписи и не нахожу у себя, может быть, она осталась у Вас? Тогда будьте добры передать ее через курьера, ее нужно сегодня передать в Правление.

М. Зелинская

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 631, арк. 2.

№ 175

[Не пізніше 23 квітня 1921 р., Київ]*

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

По поручению Агафангела Ефимовича⁵ посылаю Вам копию его письма, писанного давно, 2 месяца назад⁶. Послано было Вам это письмо дважды, очевидно, ни одно не дошло. С тех пор никаких существенных перемен не произошло, поэтому письмо сохраняет свою свежесть. Посылаю Вам также издания Академии, часть была напечатана при Вас, но вряд ли они у Вас с собой есть. Мы все очень горюем по Вас. Академия осиротела, а II-ое отделение в особенности. Степана Прокофьевича тоже нет, он в Загребе, если верить тем смутным вестям, какие иногда к нам просачиваются. В Америку, кажется, так и не съездил⁷.

Я передала Екатерине Ивановне Шиловцевой⁸ привет от Вас, она напишет Вам сама о себе и о других, кем Вы интересуетесь.

От всей души желаю Вам быть здоровым и иметь возможность работать, как Вам этого хотелось бы.

Преданная Вам *М. Зелинская*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 631, арк. 1—1 зв.

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

Коментарі

¹ *Зелінська Марія Миколаївна (?—?)*, співробітник Постійної комісії для складання словника української живої мови (1919), канцелярії неодмінного секретаря УАН (з 1919 р.). У 1921 р. ще працювала в А. Ю. Кримського. Біографічних відомостей про неї бракує. У документах ВУАН після 1923 р. її прізвище не згадується.

² Дубянський Віктор Вікторович (1880—1925), петрограф, фізичний географ, професор Київського університету. Секретар Комісії з вивчення природних багатств України при УАН (1919—1921); віце-директор Укргеолтресту. Член Українського геологічного комітету. Докладніше про нього див. у блоці “Офіційне листування” у кн. 2 цього видання. Також див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 145—156.

³ Моторін Олексій Олександрович, член гідрологічної секції (1919), технік з буріння секції підземних багатств Постійної комісії для виучування природних багатств України, якою планувалося скласти опис гідрогеологічних районів України.

⁴ Тимошенко Степан Прокопович (1878—1972), учений у галузі теорії пружності, опору металів, академік першого складу УАН (з 1918 р.). З 1919 р. в еміграції. Позаштатний академік ВУАН (з 1923 р.), академік АН СРСР (з 1928 р.), член ряду закордонних академій. Докладніше про нього див. у кн. 2 цього видання. Також див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 343—360.

⁵ Кримський Агатангел Юхимович (1871—1942), філолог, сходознавець, славіст, письменник, орієталіст, історик української мови, дослідник фольклору, перекладач з арабської та західноєвропейських мов. Академік першого складу УАН (з 1918 р.), неодмінний секретар УАН (до 1928 р.). Докладніше про нього див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 291—387.

⁶ В. І. Вернадський писав А. Ю. Кримському від 23 квітня 1921 р.: «М. Н. Зелінська дослала мені копію Вашого листа від 31.XII.[1]920 з поміткою, що усе, що там написано, відповідає (згідно Вашим словам) стану Академії з початку февраля. Оригінал листа до мене не дійшов. В цьому листі Ви, між іншим, пишете: «пока Вы не пришлете непреклонного отказа (приїхати), продолжаем считать Вас за президента». Це було мені несподівано, і мені здається, що зараз багато змінилося. Але я посилаю до Вас зараз і офіційну приписку...» (*Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 297; лист Кримського від 31 грудня 1920 р. міститься там само. — С. 326—327).

⁷ 24 травня 1919 р. Спільне зібрання ухвалило літні відрядження академіків, зокрема, «акад. С. П. Тимошенкові — до Сполучених Держав Північної Америки для технічних дослідів теж з 15 червня до 15 вересня» (*Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського*. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921). — К., 2011. — С. 320). Відрядження не відбулося, — вчений назавжди залишив Батьківщину — виїхав спочатку до Сербії, пізніше перебрався до США, де став всевітньо відомим ученим.

⁸ Шиловцева Катерина Іванівна (?—?), лікар, асистент К. Е. Добровольського, у квартирі якого у Києві у 1918 р. мешкала родина Вернадських. Катерина Іванівна супроводжувала дочку Вернадських, Ніну, до Полтави і Шишаків у вересні 1919 р.

Петро Андрійович Земятченський (1856—1942)¹

П. А. Земятченський — В. І. Вернадському

№ 176

[Листопад 1892 р., Санкт-Петербург]*

Дорогой друг!

Я перед тобой виноват, — нужно было бы давно отправить тебе Кременчугский уезд², но за массою нового дела я совершенно забыл об этом. Правда, я давно уже велел Макею³ запаковать книги и отправить их, но он запаковать-то запаковал, а для отправления ждал нового распоряжения. Надеюсь на твою обычную доброту и жду прощения... Теперь книги отправлены и, вероятно, уже в Москве.

Пользуюсь случаем, чтобы обратиться к тебе, [как] другу, слышишь, искреннему другу, с просьбой весьма серьезного свойства. Ты знаешь мое положение и знаешь, к чему я могу стремиться. Прошу тебя очень, помоги мне выйти из положения вечного батрака. Здесь я, очевидно, не могу этого сделать. Нужно кому-нибудь замолвить за меня словечко. На своего патрона⁴ особенных надежд я не возлагаю. Впереди, [как носятся] слухи, возможно освобождение трех кафедр: 1) в Харькове — уходит Брио⁵, 2) Дерпте — открывается новая кафедра⁶ и 3) А. А. Иностран[цев]⁷ выслуживает 25-летие в Академии (Военно-Медиц[инской]). Если можешь помочь мне, помоги... Повторяю тебе, посторонняя помощь необходима.

Теперь насчет своего теперешнего положения. Вероятно, ты уже знаешь, что мы с С. Глинкой⁸ разделили пополам лекции В. В.⁹ с тем, однако, существенным отличием, что он, [как] офиц[иальный] штатный приват-доцент, получает 100 р[уб.] в месяц, а я только *honoris causa***... Понял, друг мой?.. Распространяться больше не стану, хотя и о многом хотелось бы поговорить... В заключение еще одна просьба — пришли мне твои лекции, какие только издаются.

Искренний привет и пожелания всех благ Наталье Егоровне¹⁰.

Твой *П. Земятченский*

Ответь поскорее.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 633, арк. 14—15.

* Дату написано олівцем іншою рукою перед початком листа. Місце написання листа встановлено за змістом.

** Вислів, який додається до назви вченого ступеня або звання, якщо вони присвоєні без захисту дисертації.

Коментарі

¹ *Земятченський Петро Андрійович (1856—1942)*, російський геолог, мінералог, ґрунтознавець. Член-кореспондент АН СРСР (з 1928 р.). Закінчив Петербурзький університет (1882), де з 1897 р. професор, у 1898—1926 рр. завідувач кафедри мінералогії та кристалографії, у 1930—1934 рр. завідувач кафедри ґрунтознавства. У 1889 р. захистив магістерську дисертацію «Железные руды центральной части Европейской России», 1896 р. — докторську дисертацію «Каолинитовые отложения Южной России». Викладав також в Інституті цивільних інженерів (очолював кафедру мінералогії), у Технологічному інституті, Жіночому педагогічному інституті, на Фребелівських педагогічних курсах. Організатор (1919) і перший директор (до 1927 р.) Дослідницького керамічного інституту, засновник ґрунтової лабораторії науково-дослідного бюро шляхів при Центральному управлінні місцевого транспорту (1925), один із фундаторів Ґрунтового інституту АН СРСР (1926; до переведення у Москву керував у ньому мінералогічною лабораторією). Співпрацював з В. І. Вернадським. Основні дослідження присвячені мінералогії, петрографії, кристалографії, ґрунтознавству. Засновник нової галузі мінералогії — глинознавства; співзасновник ґрунтознавства як додатку до інженерної геології (шляхової й інженерно-будівельної справи). Вивчав ґрунти Полтавської губернії, кустарний гончарний промисел України та природні ресурси для його розвитку, ґрунтово-геологічні умови Старобільського повіту Харківської губернії, мінеральні ресурси Криму. За цикл праць «Этюды по кристаллогенезису» (1909—1914) у 1914 р. отримав премію ім. М. Ахматова Петербурзької АН.

Основні праці: Железные руды центральной части Европейской России (Южной части Московского каменноугольного бассейна) // Труды С.-Петербургского общества естествоиспытателей. Отд. геол. и минерал. — 1889. — Т. 20. Вып. I. — С. 1—306; Курс минеральной физики. — СПб., 1903. — 270 с.; Учебник минералогии: Общая часть. — СПб., 1906. — 294 с.; Стереографические проекции : пособие при изуч. геометрической кристаллографии. — Харьков, 1908. — 46 с.; Глины СССР: Общая часть. — М.; Л., 1935. — 360 с.; Месторождения глин СССР. Описание, состав и применение. — М.; Л., 1937. — 663 с.

Література: *Вернадский В. И., Ферман А. Е., Карпинский А. П.* Записка об ученых трудах проф. П. А. Земятченского // Известия АН СССР. Сер. 7. — 1928. — Т. 22. — № 810. — С. 637—642; *Вернадский В. И.* Памяти профессора Петра Андреевича Земятченского (1856—1942) // Известия АН СССР. Сер. геол. — 1943. — № 1. — С. 105—114; *Кузнецов С. С.* Петр Андреевич Земятченский. (1856—1942) // Отечественные геологи. — М., 1958. — С. 96—111; *Лысенко М. П.* Роль и значение П. А. Земятченского в становлении и развитии ґрунтоведения // Вестник ЛГУ. — 1958. — № 18. — С. 66—76; *Петр Андреевич Земятченский* // Материалы к биобиблиографии ученых СССР. Сер. геол. наук. Вып. 16. — М., 1960. — 56 с.

² Ймовірно, йдеться про: *Вернадский В. И.* Кременчугский уезд. — СПб., Полтав. губ. зем., 1892. — 146 с.

³ Особу не встановлено, ймовірно, це хтось із прислуги П. А. Земятченського.

⁴ Йдеться про Докучаєва Василя Васильовича (1846—1903), природознавця, основоположника наукового генетичного ґрунтознавства та зональної агрономії. З 1883 р. професор Петербурзького університету. У 1888—1894 рр. очолював експедицію з вивчення ґрунтів, рослинності і геологічних умов Полтавщини. За його ініціативою складені ґрунтові карти та створено у Полтаві природничо-історичний музей. Серед учасників експедиції учні В. В. Докучаєва, академіки В. І. Вернадський, К. Д. Глінка, Ф. Ю. Левінсон-Лессінг. Про В. В. Докучаєва докладніше див. у: Вибрані наукові

праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 77—95.

⁵ Брю Олександр Спиридонович (1841—1906), мінералог, доктор мінералогії та геодезії, професор. З 1872 р. професор мінералогії, у 1891—1906 рр. декан фізико-математичного факультету, у 1869—1905 рр. завідувач мінералогічного музею Харківського університету.

⁶ Очевидно, йдеться про кафедру мінералогії, яку одразу ж зайняв Ф. Ю. Левінсон-Лессінг.

⁷ Іностранцев Олександр Олександрович (1843—1919), геолог, професор геології Петербурзького університету, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1901 р.). Один із засновників і голова (з 1888 р.) Товариства любителів природознавства, антропології і етнографії.

⁸ Глінка Сергій Федорович (1855—1933), мінералог. У 1883 р. закінчив Петербурзький університет зі ступенем кандидата природничих наук. У 1883—1886 рр. консерватор мінералогічного кабінету Санкт-Петербурзького університету. З грудня 1885 р. приват-доцент; читав лекції з кристалографії. Через рік репетитор Інституту інженерів шляхів сполучення, потім займав у ньому посаду хіміка для виробництва аналізів (1891—1896). У 1889 р. захистив магістерську дисертацію «Альбититы из русских месторождений»; у 1896 р. — докторську дисертацію «Химический состав и оптические свойства альбититов из русских месторождений». З 1897 р. викладач фізичної географії Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту. Професор на Бестужевських курсах (1890—1910); також з 1894 р. викладав у Вищому художньому училищі при Академії мистецтв (з 1905 р. професор). У 1911—1921 рр. ординарний професор, завідувач кафедри мінералогії Московського університету; з 1912 р. заслужений професор; з 1913 р. дійсний статський радник. З 1919 р. завідувач наукового відділу Румянцевської бібліотеки. У 1921—1933 рр. працював в Інституті прикладної мінералогії. З 1922 р. професор кафедри кристалографії.

⁹ Йдеться про Докучаєва Василя Васильовича. Див. комент. № 4.

¹⁰ Йдеться про Вернадську Наталію Єгорівну, дружину В. І. Вернадського. Докладніше про неї див. у кн. 2 цього видання.

Василь Васильович Зеньковський (1881—1962)¹

В. В. Зеньковський — В. І. Вернадському

№ 177

[Не раніше червня 1918 р., Київ]*

Многоуважаемый Владимир Иванович,
прошу Вас допустить в Комиссию, работающую под Вашим председательством по вопросу о высших школах на Украине², проф. Н. Ф. Мухина³ в качестве представителя Духовной Академии.

С искренним уважением

В. Зеньковский

ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 34 630, арк. 1.

Коментарі

¹ *Зеньковський Василь Васильович (1881—1962)*, філософ, історик філософії, богослов, релігійний діяч. Навчався на фізико-математичному та історико-філософському факультетах Київського університету. З 1912 р. приват-доцент в університеті та паралельно читав курси з філософії та психології на Київських ВЖК і у Фребелівському жіночому педінституті. У 1915 р. захистив магістерську дисертацію «Проблема психічної причинності». Ініціатор створення Київського науково-філософського товариства (1914), товариш голови Київського єпархіального з'їзду, член Київської єпархіальної ради (1917), делегат і член Соборної ради Всеукраїнського православного церковного собору (1918). З 1917 р. професор філософії Українського народного університету. Перший міністр сповідань уряду гетьмана П. Скоропадського (15 травня — 19 жовтня 1918 р.). Ініціатор створення Ученого комітету при Міністерстві сповідань, реформування Київської духовної академії та укладання перекладів Святого Письма й богослужбових текстів українською мовою; виступав за широку автономію Православної Церкви в Україні. У березні — червні 1919 р. продовжував викладацьку діяльність, паралельно працював у наркоматах освіти, соціального забезпечення, охорони здоров'я та юстиції. У січні 1920 р. емігрував — спочатку до Югославії (до 1923 р. професор Белградського університету), згодом до Чехословаччини (у 1923—1926 рр. очолював кафедру експериментальної та дитячої психології у заснованому ним у Празі Російському педагогічному інституті). У 1926—1927 рр. займався вивченням досвіду релігійного виховання у США, викладав у Йельському університеті. З 1927 р. професор (з 1944 р. декан) Православного Богословського інституту у Парижі. У 1942 р. прийняв священство. У 1948 р. здобув ступінь доктора філософії з історії російської філософії. Автор праць

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом. На бланку: Міністр сповідань. Внизу олівцем рукою В. І. Вернадського дописано: Николай Федосеевич, Киев, Куреневка, Захарьевская, 29.

з історії філософії та світоглядних систем. Сам себе ідентифікував із російською культурою та наукою, у своїх спогадах критикував український рух та його діячів — М. Грушевського, Д. Дорошенка, В. Винниченка, П. Скоропадського, І. Кістяківського, С. Шелухіна (хоча високо поцінував інтелект В. Липинського та В. Вернадського), проте при цьому обстоював право українців на самовизначення.

Основні праці: Современное состояние психофизической проблемы. — К., 1905; Россия и Православие. — К., 1916; Дар свободы. — Париж, 1928; На пороге зрелости. Беседы с юношеством о вопросах пола. — Париж, 1955; О мнимом материализме русской философии. — Мюнхен, 1956; Апологетика. — Париж, 1957 (перевид. — К., 1990); Пять месяцев у власти: [Воспоминания] / публ. М. А. Колерова. — М., 2011. — 648 с. (1-е изд. — М., 1995); Из моей жизни: Воспоминания / сост., подгот. текста, вступ. ст. и примеч. О. Т. Ермашина. — М., 2014. — 464 с.

Література: *Мальцева В. М.* В. В. Зеньковский о духовно-нравственном развитии личности // Педагогика. — 1994. — № 4; *Ткачук М.* Київський період творчості В. В. Зеньковського // Магістеріум (історико-філософські студії). — Вип. 1. — К., 1998; *Летцев В. М.* Особистість як осереддя світоглядних пошуків В. В. Зеньковського // Наукові записки НаУКМА. — Т. 20. Сер.: Філософія та релігієзнавство. — К., 2002. — С. 82—85.

² Йдеться про Комісію в справах вищої школи та наукових установ, що була заснована при Міністерстві освіти Української Держави у 1918 р.

³ Мухін Микола Федосійович (1868—1919), богослов, історик церкви, доктор церковної історії (1917), професор. Закінчив КДА. З 1893 р. лектор англійської мови, з 1897 р. викладач на кафедрі давньої загальної цивільної історії, з 1910 р. — загальної цивільної історії, з 1911 р. — історії Західно-Російської церкви КДА. З 1918 р. член правління КДА. У 1897 р. захистив магістерську дисертацію з богослов'я, присвячену посланню св. апостола Павла до Колосян.

Іван Андрійович Зубковський (1848—1933)¹

І. А. Зубковський — В. І. Вернадському

№ 178

1 вересня 1916 р., Миргород

Миргород. 1.IX.1916

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Как только я узнал из писем Е. С. Бурксера² о том, что Вы интересуетесь Миргород[ским] минеральным источником, сейчас же распорядился послать Вам все сведения, имевшиеся у нас о воде этого источника, в Петроград, а недавно выслал Вам в Бутово и статью Бурксера³.

По интересующему Вас вопросу о сероводороде в воде нашего артезиан[ского] колодца, к сожалению, не могу ничего сказать определенного.

Артезиан[ский] колодец буравили тогда, когда я не жил в Миргороде. Я застал его законченным, и миргородцы не знали, как быть с ним, — принимать ли от подрядчика или отказаться, так как вода имела сильный запах сероводорода. Из моего доклада и приложения 1-го⁴ (стр. 35) видно, что по [пути] бурения во многих местах встречались воды, но они анализу не подвергались, так как были соленые и с малым дебитом. Был ли запах сероводорода, остается неизвестным. Должен, однако, сказать, что вода артезианского колодца, вырытого недавно в Миргород[ском] больничном дворе и найденная в [фосфорицидных] песках, припахивает слегка сероводородом. Наша же сильно им разит. В недавно устроенном временном ванном заведении запах сероводорода дает себя знать очень резко.

Очень сожалею, что желание Ваше быть в Миргороде не осуществилось и мы не могли воспользоваться Вашими указаниями и советами как специалиста и компетентного лица.

Глубокоуважающий Вас *Ив. Зубковский*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 653, арк. 1—2 зв.

Коментарі

¹ *Зубковський Іван Андрійович (1848—1933)*, лікар, першовідкривач миргородського джерела мінеральних вод, засновник Миргородського курорту, громадський діяч. Закінчив Київський університет (1875). Збирав матеріали з медицини, народної освіти та історії Миргородського краю, брав участь у роботі народницького гуртка. Служив у Миргородському земстві (1880—1883), військових шпиталях Риги, Кременчука, Катеринослава і Сімферополя. Після відставки оселився у Миргороді. У 1914—1916 рр. голова міської управи. У 1914 р. під керівництвом І. А. Зубковського відкрите Миргородське мінеральне джерело. У 1915—1916 рр. вода була досліджена й дозволена для

використання з лікувальною метою, у 1917 р. започатковано курорт. У 1919 р. заснував Народний університет. Активний організатор медичної служби у Миргороді та селах повіту, ініціатор відкриття у 1920 р. наукового і художньо-промислового музею. Публікатор матеріалів про перебування Т. Шевченка на Миргородщині (1924), про декабристів-уродженців Полтавщини (1925), автор спогадів про письменників А. Свидницького та І. Нечуя-Левицького (1928 р.), а також мемуарів «Дні мого життя» (1930, неопубл.) та ін.

Основні праці: Земская медицина в Полтавской губернии // Земский обзор. — 1883. — № 13, 17, 23; Краткая историческая заметка о Миргороде. — Миргород, 1912; О Миргородском минеральном «Гоголевском» источнике. — Миргород, 1917; 1918; Курорт «Миргород». — Миргород, 1925.

Література: *Аббасов А. М.* 1) Архів засновника Миргородського курорту // Архіви України. — 1967. — № 3; 2) Зубковський Іван Андреевич. Жизнь и творчество (1848—1933). — Воронеж, 1998 (укр. мовою — Миргород, 2001); *Шановалов В. А., Шановалова В. В.* Іван Андрійович Зубковський — лікар, генерал, людина: [докум.-публіц.-поетич. оповідь]. — Миргород; К.: Аванпост-Прім, 2012. — 447 с.

² Бурксер Євген Самійлович (1887—1965), геохімік, радіолог, доктор геологічних наук (з 1943 р.), професор, член-кореспондент ВУАН (з 1938 р.), працював в Інституті геологічних наук АН УРСР. Створив першу у Росії радіологічну лабораторію (з 1926 р. Одеський хіміко-радіологічний інститут), у якій розгорнулося всебічне вивчення повітря, вод, ґрунтів, лиманних мулів, гірських порід. Докладніше про нього див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 225—250.

³ Йдеться про: *Бурксер Е. С.* Исследования воды буровой скважины в г. Миргороде // Гидрохимические материалы. — 1916. — Т. 2. — С. 21—31.

⁴ Очевидно, йдеться про ті зразки води та доповіді, які І. А. Зубковський відправляв до лабораторій Петербурга, Києва, Харкова, Катеринослава. Висновків чекали довго, не раз нагадували та просили, згодом надсилали проби повторно. Нарешті дістали відповідь: вода цілюща, не поступається соденській та знаменитій баден-баденській, а за деякими характеристиками навіть перевищує їх.

Леонід Лікаріонович Іванов (1877—1946)¹

Л. Л. Іванов — В. І. Вернадському

№ 179

16 липня 1903 р., Москва

Москва. 16.VII.[1]903

Многоуважаемый Владимир Иванович!

Сегодня выезжаю в Вену. Компаньон мой, Карандеев², мне изменил. Мы условились с ним списаться о дне отъезда из Москвы, но я от него не получал ни слова; не понимаю, что с ним творится. Мне писал в Миасс Сургунов³, что он тоже желает ехать. Я ему дал телеграмму, что с 11[-го] по 16-е буду здесь, но ни его никакого известия нет.*

Аршинов⁴ писал мне из Триеста, что он 2—4.VIII н[ового] ст[иля] будет в Вене и 4-го утром выедет в Егег на экскурсию, в к[ото]рую и я записался. Так что я решил не дожидаться остальных, съехаться, по крайней мере, с Аршиновым в Вене, а отсюда до Вены доберусь один. Иначе мне без знания языков будет трудно.

Заходил в университет. Там все благополучно. Гаврило⁵ вернулся. Самсонов⁶, по-видимому, не поедет. Письма Ваши отправил на Мюнхен p[oste] r[estante]**.

Аршинов записался экскурсии на 4, кажется; но я думаю ограничиться одной — из экономии; если там нашей компании удастся соорудить какую-нибудь пешеходную после конгресса⁷, тогда, конечно, было бы хорошо; но если компания будет так же расплзаться, как сейчас, — на это надежды мало.

До свидания, Владимир Иванович! На конгрессе, м[ожет] б[ыть], увидимся? Адрес, конечно, — Вена — post[e] rest[ante].

Ваш *Л. Іванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 1—2.

№ 180

16 лютого 1904 р., Київ

Київ. 16.II.[1]904

Дорогой Владимир Иванович!

Спешу исполнить Вашу просьбу, переданную мне в письме Павл[ом] Карл[овичем]⁸ и Ник[олаем] Ив[ановичем]⁹, — т. е. прилагаю при сем свое

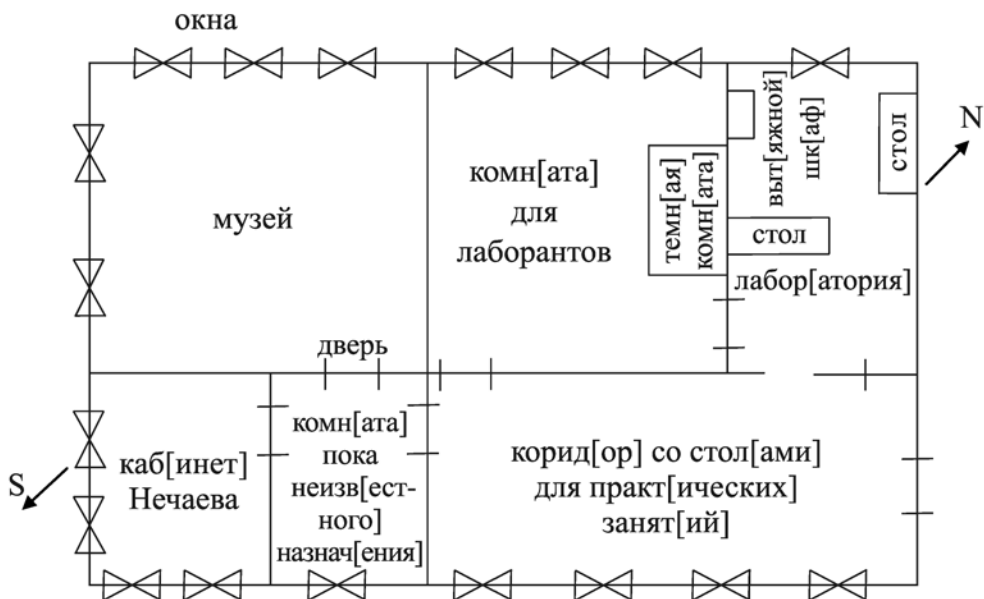
* Так в оригіналі.

** До запитання (*фр.*).

«отречение»¹⁰, к[ото]рое, если редакция его удовлетворительна, прошу Вас направить, куда следует. Ведь я перед отъездом спрашивал в канцелярии, и мне там сказали, что с моей стороны никаких заявлений не требуется. Тут опять сказывается московская канцелярщина, к[ото]рая меня всегда возмущала, здесь я без всяких официальностей уже получил и жалование за январь — 100 руб., еще подъемных 100 <руб.> и на «трамвай» за полгода 17 р[уб.] 50 коп., причем Нечаев¹¹ представил меня как нового лаборанта бухгалтеру, и этим все ограничилось. Утверждения моего, понятно, пока еще нет, и я получаю как служащий по вольному найму, что для меня пока выгоднее — дают полностью 100 р[уб.] в мес[яц], а когда утвердят, — 3 месяца будет вычет.

Не писал я Вам так долго, Владимир Иванович, потому что все ждал, когда мы окончательно устроимся, но срок этот все отодвигается, хотя теперь виден уже и конец. Сегодня белят лабораторию и коридор, завтра вымоют, и пойдет окончательная установка.

Я послал П[авлу] Карл[овичу] открытку с фотографией Полит[ехникума] в той части его, где находится наш кабинет. Теперь позвольте привести план:

Помещение очень светлое, теплое и просторное. Музей вчера я уже устроил. Все отдельные коллекции соединил в одну, расположив по системе Дана¹². Нечаев сначала стоял за Грота¹³, но вскоре выяснились все неудобства, связанные с этим, и Дана восторжествовал. Размер получ[ившейся] т[аким] об[разом] коллекции таков: имеется пока 3 витр[ины], к[ото]рые <равны> 6 вашим (т. е. московским) новым (двойным), и вся колл[екция] уместилась на пространстве, соответств[ующем] «выставке», только незначит[ельная] часть совсем негодного материала пошла вниз.

Общего каталога нет, коробки и проч[ее] в первобытном состоянии. Месторожд[ения], большинство, представлены Уралом. Есть несколько хороших больших штудов от Krantz'a¹⁴. Есть петрографич[еская] коллекция со шлифами от него же, полная — 250 шт[ук]. Систематич[еской] геологич[еской] колл[екции] нет. Материала у Нечаева, по его словам, очень много; также остался петрогр[афический] материал после Ожегова¹⁵, к[ото]рый переходит в наследие к младш[ему] лаборанту. Об оборудовании лаборатории могу сказать: пока что в ней будем царствовать мы, 2-е лаборантов, у каждого по большому столу, масса посуды (в том числе и платиновой). Оптика пока слаба: 1 гониом[етр] теодол[итный], 1 неремберг[ский] аппарат, но зато 3 прекрасных микроскоп[а] Фуэсса¹⁶. Библиотека совсем жиденькая; из журн[алов] выписыв[ают] Centrallblatt f[ür] Geol[ogie], а центральная библи[отека] выписывает Zeitschr[ift] f[ür] Min[eralogie], N[eu]es Jahrbuch <für Mineralogie>, Miner[alogische] Mitteilung[en], Zeitschr[ift] f[ür] prakt[ische] Geolog[ie] и еще некот[орые] геологич[еские] журналы. Когда я нынче 1-й раз зашел в центр[альную] библиотеку, так библиотекарь был очень обрадован и просил «заходить почаще», так к[а]к, по-видимому, публика не балует их своим посещением... Удивило меня обилие кристаллич[еских] моделей: полный набор картонных от Krantz'a, стеклянные из Варшавы штук 50 и еще деревян[ные] для формата большего, чем «у вас» (по 70 коп. шт[ука]). Вообще студентов балуют: для практич[еских] <занятий> у них чуть не у каждого агатовая ступка, почти такого размера, как последняя покупка у вас; на паяльных трубках были сначала у всех платинов[ые] наконечн[ики], но теперь это оставили. «Кобелло» и казенные и т. п. Практич[еские] зан[ятия] со студ[ентами] еще не начинались. На той неделе начнутся по кристаллогр[афии], а с паяльной труб[кой] — когда будут столы готовы, а столяры здесь тянут душу, так же, как и в Москве. Всего практич[еских] <занятий> будет 10 часов в неделю. Система преподав[ания] кристаллогр[афии] Нечаева отличается от Вашей употреблением старинного вывода гелиэдрических форм путем исчезновения известных плоскостей; эту именно часть курса и обслуживают стеклянные модели. Курс минерал[огии] и кристалл[ографии] издан химиками-студ[ентами] и заключает 176 стр. писанного машиной текста¹⁷. Студенты смотрят на этот курс чисто официально.

В кабинете всегда есть достаточный запас этих книжек Нечаева, студ[енты] перед зачетами являются, прочитывают курс с моделями и минералами в руках и сейчас же сдают, на все это уходит 2—3 дня. Специалистов нет. Сочинения, соответств[ующие] нашим зачетным, студ[ент]ы пишут обыкновенно по своим техническим специальностям. Хотя к Нечаеву и являлись несколько человек с явным намерением проскочить «на шармака»¹⁸, взяв сочин[ение] по кристалл[ографии], но он их, конечно, прогнал.

По случаю неустройства кабинета до сих пор не принимался за свои работы. Теперь, т[а]к к[а]к лабор[атория] на днях будет готова, попрошу Ник[олая] Ив[ановича] выслать мне материал, что я оставил в Москве, и примусь за

анализ и кристаллизацию. Также и с коллекцией будет работа — определить неkot[орые] минер[алы] вновь, другие проверить; иной раз встречается колоссальное вранье. Теперь, когда все разбросано, в беспорядке, прямо браться ни за что не хочется, и сутолока эта уже изрядно надоела.

Теперь относительно общеинститутской жизни. Тут, прежде всего поражает царящая, сравнительно с Унив[ерситетом], свобода. Напр[имер], рядом с приглашением от директора посетить молебствие по случаю войны, висит писанное от руки воззвание группы студ[ентов] воспрепятствовать патриотич[еской] манифест[ации] в стенах Инст[итута]. (Про объявления о сходках уже и говорить нечего — висят везде, где следует). Инспекция (ее представителей трое на весь Инст[итут]) с интересом читает подобные бумажки и мирно беседует со студ[ентами] по поводу их содержания. В студенч[еской] читальне, говорят, можно видеть на столах «Искру», «Освобожд[ение]»¹⁹ и др. У полиции руки никак не могут дорасти до того, чтоб залезть в Инст[итут], и она обыкновенно в случае беспорядков заседает в керосинном складе против Инст[итута], но не ближе. После упомянутого молебна вышел такой казус: пришла толпа «националистов» с нац[иональным] флаг[ом] из Унив[ерситета], где молебен был раньше нашего, состоящая из универсантов, полит[ехников], гимназистов и постор[онней] публики (мало), их при главном входе встретили шиканьем, свистками, а также и «ура»! Гам поднялся такой, что ничего нельзя было понять. Потом манифестанты прошли в актовый зал, и здесь страсти сторон так разгорелись, что дошло дело до драки, и одному «свистуну» проломили флаггом голову, т[а]к что вытребовали карету скорой помощи, кроме того, были еще и физиономии в крови. В конце концов националы взяли верх, голоса их покрыли свист, благодаря прибывшему оркестру музыки (из студентов же), и шествие с пением гимна тронулось в город. На след[ующий] день появилось объявление о сходке, а правление от себя вывесило также воззвание, к[ото]рое я привожу целиком: «Правл[ение], обсудив настоящее положение дел в Инст[итуте] и приняв во внимание массу ложных и непроверенных слухов, решило заявить г[осподам] студ[ентам] след[ующее]: кто чувствует себя правым, тот должен показать это своим спокойствием. Раздражение — признак неправоты. Поэтому особенно рекомендуется спокойствие тем молодым людям, к[ото]рые думают доказать свою правоту оскорблением и физич[еской] силой. Кулак и [нога] не оправдываются даже самыми лучшими побуждениями. Правл[ение] предупреждает, что сходки, насилия и оскорбления одинаково недопустимы, будут ли они совершаться под прикрытием «желания порядка» и «патриотических побуждений» или по каким-либо друг[им] причинам». Сходка не состоялась, и все пока успокоилось... Благодаря удаленности от города, Инст[итут] представляет свой городок: тут есть и своя «почтовка», и своя лавочка, экономическая, своя столовая, буфет и даже свои деньги! Если у кассирши в буфете нет мелочи сдачи, то вы получаете бумажку со штемпелем столовой и ценой... Что касается студенчества, то я с ним еще мало сталкивался, но москвичи, к[ото]рых я здесь встретил, говорят, что большинство студ[ентов] ничего не делают, занимаются полит[ической] пропагандой или

пьянством, к занятиям относятся «по-гимназически». Серьезно занимающихся очень мало.

Есть и такие, которые видят цель своего пребывания в Инст[итуте] в устроении беспорядков. О профессорах те же москвичи говорят, что проф[ессора] из инженеров в научном отношении совершенно невозможны (один, напр[имер], утверждает, что в ледниковый период было 4 времени года и т. п.). Сам я пока еще ни с кем из проф[ессоров], кроме Нечаева, не сталкивался.

Заходил я и в Унив[ерситет]. Армашевского²⁰ все еще нет. Ассистенты его производят такое впечатление, как будто Армашевский своей мощной дланью им всем по затылку дал. Минер[алогический] музей предшественником настоящего ассистента приведен в порядок и размещен по Гроту и, по-видимому, с тех пор не двигался ни назад, ни вперед. Геологич[еский] каб[инет] производит более отрадное впечат[ление]. Это детище Венюкова²¹, к[ото]рый, не кончив еще его приведения в порядок, отправился в психиатрическую. Теперь у них междуцарствие полное. Специалисты у Армаш[евского] все работают по петрографии, и притом довольно странной — петро[графии] осадочных пород (!), и все ею страшно увлекаются. Минералогия в загоне, а о кристаллогр[афии] имеется очень смутное понятие, так что они мне очень обрадовались и обещали меня утилизировать на этой почве. В фундам[ентальной] библиот[еке], говорят, такой порядок, что книг по каталогу никогда нельзя найти. Жду Армашевского, чтоб обратиться туда за нек[оторыми] книгами и посмотреть это учреждение... Ну, кажется, я уже все изложил!..

Прилагаю при сем еще биографию-некролог моего предшественника²², а со слов моего colleg'и могу прибавить, что запивоха был покойник хороший. Кажется, в этом отношении и colleg'a мой охулки на руку не положит, — недаром ученик Армашевского. Он кончил по естеств[ознанию], был на химич[еском] в Институте 3 года, бросил и вот — поступил лабор[антом]²³. Что касается Нечаева, то это воплощенное незлобие и вообще очень симпатичный человек. Как о геологе о нем судить не могу, но в минералогии, а тем паче в кристалл[ографии], по-видимому, он не силен. Поэтому, надеюсь, Влад[имир] Иван[ович], Вы не оставите меня своими советами и указаниями, когда я буду к Вам за таковыми обращаться.

Война отразилась на нашем кабинете с финансовой стороны. Мы рассчитывали получить еще 18 000 на кабинет, поэтому та сумма в 1300 руб., к[отор]ая следует по настоящему бюджету на 1904 год, вся должна уйти на взятые по счетам книги и приборы, значит приобретать в этом году будет совершенно не на что, а 18 000 придется отнести на счет контрибуции с Японии. А это очень жаль, потому что кое в чем есть нехватка. Но все-таки работать очень и очень можно, что и постараюсь исполнить по мере сил.

Передайте мой привет всему кабинету²⁴. На днях буду писать Пав[лу] Карл[овичу] и Ник[олаю] Ив[ановичу]. Если же они пожелают прочесть подробности о нашем кабинете и Инстит[уте], не откажите дать им это письмо, так как повторяться не имеет смысла. А как справляется Ник[олай] Ив[анович] с коллекцией? Там у меня остались некот[орые] недочеты, к[ото]рые я надеюсь

исправить весной, все-таки думаю быть в Москве или переговорить о них с Ник[олаем] Ив[ановичем]. А значит он окончательно будет утвержден на мое место? Ну, однако я никак не могу кончить, а пора.

Надеюсь, Влад[имир] Иван[ович], что в свободную минутку напишете, что есть у нас нового и интересного в нашем кабинете (у меня теперь два «наших» кабинета, все еще и московский считаю своим, не могу отвыкнуть так скоро).

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 4—11 зв.

№ 181

20 березня 1904 р., Київ

Киев. 20.III.[1]904

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечное спасибо Вам за письмо и за большую работу. Простите, что замедлил ответом. Вы спрашиваете, прошло ли мое назначение в совете Политехникума, на что я могу ответить, конечно, только утвердительно. Вот в понедельник[ик], вероятно, выдадут мне жалование уже как служащему не по вольному найму, что не совсем выгодно, т[а]к к[а]к сделают вычет как поступившего на государств[енную] службу.

Практич[еские] занятия вошли в колею, я об них писал подробно Павлу Карл[овичу]. Есть ст[уденты], интересующиеся (очень мало), но есть и относящиеся прямо с ненавистью, как к неприятной обязательной работе. Что же касается моих собственных занятий, то они почти на точке замерзания, к сожалению. Я не понимаю, почему Ник[олай] Ив[анович] до сих пор не выслал мне мой материал для анализа, о чем я его просил в письме, посланном одновременно с моим «отречением». Мочевина кристаллизуется. С литературой же здесь беда. Ничего нет! Обратился к Армашевскому, тот предложил пользоваться библиотекой кабинета, где преобладает геологическая часть, а ассистент у него такой, что с ним каши не сваришь. Насчет фундаментальной сказал, что надо спросить ректора и, конечно, до сих пор не спрашивал. Достал и прочел лишь статью Гадолина²⁵, этот том Зап[исок] С[анкт]-П[етербургского] М[инералогического] О[бщества] дал Армашевский из личной библиотеки. Справочных книг у нас тоже никаких. Теперь я уже попросил Нечаева выписать Repertorium Грота и Rammelsberg'a²⁶. Как у вас действует теодол[итный] гониометр? Здесь для освещения сигнала употребл[ялся] аккумулятор (для лампочки накал[ивания]), я теперь заказал реостат, чтоб пользоваться простым штепселем, что для обычн[ой] лампы. Занимаюсь просмотром петрографической коллекции Крантца по Rosenbusch'y²⁷. Этими двумя неделями думаю воспользоваться, чтоб составить инвентарный каталог коллекции.

У нас нашелся уже один специалист. Для выигрыша времени берет зачетную работу по минералогии в виде анализа, так что вместе будем работать. Поторопите, пожалуйста, Влад[имир] Иванович, Супрунова, чтоб он поскорее выслал мне анализ наложенным платежом. Я перед отъездом указал ему, что именно надо будет отправить.

Война здесь первое время взбудоражила город, а теперь все затихло. Институт in cogroge* откликнулся на это событие отчислением 9 % от жалов[анья]. Потом было заседание для выяснения, куда направить сбор. На нем я впервые увидел и директора Коновалова²⁸, и много других профессоров и лабор[антов]. Ну и не скажу, чтоб это собрание произвело на меня лестное впечатление. Прежде всего перешли на личности. Дело в том, что один из преподават[елей] математики предложил сделать сбор и пустил подписной лист раньше, чем до того додумался совет. Листы оба, его и советский, потом лежали у казначея, и при получке жалованья жертвующие вписывались в тот или другой лист. Как видите, почва благодатная для личных счетов, ну вот и пошло. Едва Коновалов урезонил. Решили оба листа оставить в силе, не соединять. По советскому листу + выбрать комиссию для выяснения наилучшей утилизации сумм и вообще подождать, пока сумма накопится. Первый лист не обсуждали, т[а]к к[а]к в заголовке его сказано категорически «на семьи убитых». Напряженную атмосферу собрания, созданную личными счетами, разрядил кто-то такой фразой: «Да ведь на листах не сказано, в пользу кого подписка — русских или японцев. Надо это сначала выяснить!». Всеобщий хохот; а по проверке оказалось, что один из профессоров, увидя лист для подписи, лежавший в инспекции, действительно заявил, что если б на японцев, так он бы подписал (!). В общем, собрание смахивало на курсовое собрание студентов...

Тут же я познакомился с ботаником Вотчалом²⁹, к[ото]рый просил передать Вам его привет. Мы с ним соседи по кабинету, и наши окна выходят в его ботанич[еский] сад.

Будучи у Армашевского, просил провести меня членом в Общ[ество] Исп[ытателей] Прир[оды] при Универс[итете].³⁰ Таким образом, я получу доступ хотя бы к одной довольно основательной и старинной библиотеке. Нечаев же меня записал кандидатом в члены здешнего «О[бщест]ва распростран[ения] начального образов[ания]»³¹. О[бщест]во имеет свою аудиторию, как раз близ моей резиденции, устраивает лекции и концерты. Председатель его — Коновалов, т[а]к что много служащих Инстит[ута] находятся в числе членов О[бщест]ва. В этой же аудитории мне пришлось впервые слышать Нечаева. Он читал «Об Урале», воспользовавшись многими моими снимками из поездки на Урал и моими указаниями. Ну, читает он, оказывается, очень неважно и со стороны содержания, а тем паче формы... Вступление мое в то и другое о[бщест]ва произойдет уже после Пасхи³².

После праздников возобновятся занятия и продолжатся, вероятно, до половины мая, тогда же я и освобожусь. Во время экзаменов я уже могу здесь и не присутствовать.

* У повному складі (лат.).

Есть еще у меня практич[еские] зан[ятия] по кристаллографии (необязательные, и потому ходит 10—5 человек). Тут для меня является трудность соединить требования руководства (учебника) Нечаева и тех принципов, к к[ото]рым я привык и к[ото]рые считаю более правильными. В результате и студенты склоняются на мою сторону. Я говорил Нечаеву о Вашем желании иметь в библиотеке кабинета его курс, но он, по-видимому, особенного желания его пожертвовать не изъявил, поэтому я доставлю Вам его своими средствами.

В Унив[ерситет]е был инцидент: на лекции физики де Меца*³³ студенты заметили в своей среде одного «националиста», замеченного раньше в нескольких доносах. Во время перерыва его попросили удалиться из аудитории, он воспротивился, а при более энергичных выявлениях студентов стал хвататься за карман, что навлекло подозрение на присутствие у него оружия. Вошел де Мец. Ему заявили, что будут слушать лекцию, если удалится сей студ[ент]. Мец попросил его уйти, тот отказался, тогда ушел Мец. Поднялся шум, студент выхватил револьвер, к[ото]рый у него отняли. Прибежал суб[инспектор] и просил разойтись. Ему ответили, что не разойдутся, т[а]к к[а]к они не на сходке, а пришли слушать лекцию и хотят ее слушать, и просили это передать ректору. Суб[инспектор] ушел, и сейчас же вошла в аудит[орию] полиция в лице не одного десятка городских и, выпуская студ[ентов] поодиночке, всех переписала (кроме виновника события). Этим студ[ентам] пока лишь запрещен доступ в Унив[ерситет] — отобраны билеты, пускают по билетам, лишние входы заперты.

Около Унив[ерситета] трется полиция. Теперь к Пасхе все сошло на нет.

В Институте спокойно.

Как Вы думаете, Владимир Иванович, лето провести? Куда экскурсию сделать? Я еще ничего не наметил, хотелось бы очень знать Ваш план. Пав[ел] Карл[ович] относительно этого тоже ничего не писал, у меня есть некоторая надежда увидеться с ним здесь, он хотел заглянуть в Киев, тогда с ним поговорить.

Но это вопрос для другого раза, а пока позвольте пожелать Вам всего лучшего.

Мой привет всему кабинету. Очень рад был, что на мое место будет Касперович! Он, по-моему, больше подойдет к этому делу, чем Ник[олай] Иван[ович].

Да, Вы еще спрашиваете, кто старший лаборант? Так это я. А отличие все в том, что я имею квартиру (или 200 <руб.> квартирных, как беру я), а другой лаборант этого не имеет. Жалованье то же.

Еще раз — всего лучшего.

Ваш Л. Иванов

* Так в оригіналі. Правильно: де Метц.

№ 182

15 квітня 1904 р., Київ

Київ. 15.IV.[1]904

Дорогой Владимир Иванович!

Простите, что я Вас беспокою такими пустяками, но все-таки позвольте обратиться к Вам с одной маленькой просьбой. Будьте добры черкнуть открыткой рецепт воска, к[ото]рый Вы употребляете для прикрепл[ения] кристаллов к столику гониометра.

Устроил реостат, и теперь маленькая лампочка накаливания в гониом[етре] горит великолепно, давая прекрасный рефлекс (на стальной пластинке). В гониом[етре] оказались сдвинутыми оси, горизонт[альные], относительно вертикаль[альных], что теперь исправляю.

Мочевина вся тянется иглами. Опыт со спиртом дал совсем плохой результат.

Поздравляю Вас с новым министром³⁴. Опять военный!

У нас был Тимирязев³⁵, смотрел подробно Инст[итут] и его дела.

Начал анализ. Так будьте добры черкнуть рецептик, а пока — всего лучшего.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 18—19.

№ 183

26 квітня 1904 р., Київ

Київ. 26.IV.[1]904

Дорогой Владимир Иванович!

Ввиду неожиданных усложнений в жизни нашего кабинета, мне бы хотелось знать наверное — состоится поездка Ваша (а вместе и моя) в окр[естности] Житомира или нет³⁶. Дело в том, что младшего лаборанта³⁷ тянут в солдаты ввиду того, что он уже не студент, а служащий по вольному найму в Инстит[уте]. Теперь он выработал такой план: подает свидетельство о болезни, т[а]к что пойдет переписка, а как только закончатся занятия, уезжает в деревню. Бумага с требованием явиться будет его разыскивать, и дело затянется до октября (срок начала службы, иначе до октября придется служить не в зачет). Так что на время экзаменов он заменить меня не может, и вообще положение дел изменяется несколько, в смысле свободного времени для поездки с Вами, почему я и хотел бы знать, состоится ли она.

В противном случае я думаю осуществить план, к[ото]рый сообщал Павл[у] Карловичу, т. е. самому проехать в Москву, а т[а]к к[а]к мне интересно

попасть туда в мае же, пока не разъехались профессора, то и хотелось бы сообразить, когда это будет удобней сделать.

У Нечаева опасно больна жена и очень плоха, т[а]к что он совершенно с ног сбился: зачеты, коллоквиумы, близость экзаменов, деканские дела — так что я его почти не выдаю в кабинете.

Вотчал все спрашивает, когда Вы приедете, очень желает видеться с Вами.

Появился у нас в лаборатории «специалист». Делает анализ галенита из Манчжурии и Хингана (!) и портит воздух H_2S -м.

Сейчас получил письмо от Артемьева³⁸ насчет «Guide'a»³⁹. Насколько я помню, я возвратил его, Влад[имир] Иванович, в кабинет осенью 1901-го года и больше не брал. Потом я пользовался «Guide'ом» Серг[ея] Плат[оновича]⁴⁰.

А Ваши слова о войне как будто начинают сбываться!

Надеюсь, до скорого свидания!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 20—21 зв.

№ 184

28 квітня 1904 р., Київ

Київ. 28.IV.[1]904

Дорогой Владимир Иванович!

Получил вчера Ваше письмо, дорогой Владимир Иванович, за к[ото]рое очень благодарен и к[ото]рому весьма был рад. Буду готов ко времени Вашего приезда. Сейчас говорил с Нечаевым, он меня отпускает.

До свидания! Поклон всему кабинету.

Ваш Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 22. Листівка.

№ 185

28 травня 1904 р., Київ

Київ. 28.V.[1]904

Дорогой Владимир Иванович!

Наконец могу представить Вам числа анализа. Результат получился подтверждающий мое первоначальное предположение, что это вещество — тальк.

* На звороті адреса: Е[го] в[ысоко]р[одию] Владимиру Ивановичу Вернадскому. Москва. Университет, Минералогическ[ий] кабинет.

Данные такие:

	I ан[ализ]	II ан[ализ]	III ан[ализ]	Среднее
SiO_2	59,94	60,15	—	60,4
$(FeAl)_2O_3$	—	4,0	4,89	4,45
MgO	—	(18,27)	28,41	28,41
Потер[и] при прокал[ивании]	—	7,32	—	7,32
				100,32

Разницу с первым моим пробным приблизительным анализом, громадную относительно MgO (там у меня получилось ок[оло] 6 %), объясняю я неполнотой осаждения. Это же случилось у меня и во II-ом, поэтому число 18,27 % я и не принимал в расчет. SiO_2 и $(AlFe)_2O_3$ (последнее вычисление на Al_2O_3) совпадает в 2-х анализах. Воды или, вернее, потери при прокал[ивании] что-то многовато. Ввиду суммы 100,32 % щелочей и не определял, предполагая их отсутствие. Эти данные в совокупности с отриц[ательными] оптич[ескими] характ[еристиками] и очень малым 2ϵ заставляют меня склониться в пользу талька; у Hintze⁴¹ есть подходящие анализы, вся ошибка была в неточном определении MgO . Стоит ли определять уд[ельный] в[ес] и публиковать анализ?

За пеликанит еще не брался, но, во всяком случае, оставляю его за собой и с осени буду его понемногу двигать.

Книги, рекомендованные Вами для прочтения к экзамену⁴², почти все нашел у нас в кабинете. Главн[ым] обр[азом] наяду на Векс'а (новое издание)⁴³; Делоне, Formation etc.⁴⁴ есть на русском, Нернста Теор[етическую] хим[ию]⁴⁵ также выписал по-русски, забрал также и некот[орые] другие. По химии я, значит, имею Меншуткина, Менделеева⁴⁶ и Нернста. М[ожет] б[ыть], Вы спросите при случае Сабанеева⁴⁷, что он еще даст или, м[ожет] б[ыть], и этим ограничится.

Сегодня уезжаю в Бендеры. В Инст[итуте] идут экзамены, и даже меня заставили экзаменовать — агрономов II к[урс], да еще в Троицу!

Нечаев нынче, по-видимому, никуда не поедет по болезни жены.

По Бессарабии литературы никакой не нашел. Представили меня членом в Киевск[ом] О[бщест]ве Естеств[оиспытателей]. Хотел у Армашевского посмотреть материалы из тех мест, где мы были с Вами, но, он, по обыкновению, уклонился. В кабинет сейчас идет много минералов с Урала, но разбираться в них будем уже осенью.

Что делается с Павл[ом] Карлов[ичем]? Передайте ему мой привет, а также и всему кабинету.

Глубокоуважающий Вас

Л. Иванов

Мой адрес до 15 авг[уста]:

Бендеры Бесс[арабской] губ[ернии], Константиновск[ая] ул., д[ом] Дунина.

№ 186

20 серпня 1904 р., Київ

Київ. 20.VIII.[1]904

Дорогой Владимир Иванович!

К сожалению, должен Вам сообщить, что вторая половина лета у меня пропала... Приехав в Бендеры, я так хорошо стал заниматься, читать, но вскоре началось лихорадочное состояние и расстройство пищеварения, сначала не обращал внимания, потом это стало меня утомлять, проехался в Одессу, там на берегу моря дня в 4—5 все прошло. Приезжаю в Бендеры — та же история, и вот я в начале июля приехал уже прямо в Киев, думая, что мое болезненное состояние, вызванное местными условиями (жары, вода), пройдет. Так оно сначала и оказалось, а потом вдруг свалился с $39,5 t^{\circ}$, и надо мной опять повис призрак тифа... Но обошлось благополучно. Только лишь поправился — опять медленное повышение t° , и опять доктор страшит тифом. В конце концов оказалось — [катаральное] состояние толстой кишки. Теперь держу строгую диету, пью «Боржом», ляпис. Все это по часам, и так надоедает, но т[а]к к[а]к начинаю поправляться, то держусь этого режима строго... Такая досада, что столько времени пропало! В Бендерах прочел около 300 стр. Веck'a и Хим[ическую] минер[алогию] Браунса⁴⁸, а потом до сих пор и не двинулся дальше — страшная слабость, общий упадок сил и отвратительное состояние духа мешали работать... Теперь пришел в себя и немного восстановил силы — и вот собрался Вам написать.

У нас в Инст[итуте] большая перемена: директор — проф. Зворыкин⁴⁹ — один из самых несимпатичных личностей во всем Инст[итуте]. Направление его выразится в водворении «порядка»; пока водворяется внешний порядок: не ходить в шапках, раздеваться в шинельной и т. п.; отчасти идет уже и водворение внутренн[его] порядка: ушел смотритель зданий, сделаны намеки некот[орым] професс[орам] и т. п.

Держится он настолько вызывающе, что не обойдется дело без скандала не только со стороны студ[ентов], но может запротестовать и преподавательский персонал... А студ[енческие] беспорядки могут быстро вспыхнуть на почве мелких столкновений, да еще старые счеты припомнятся...

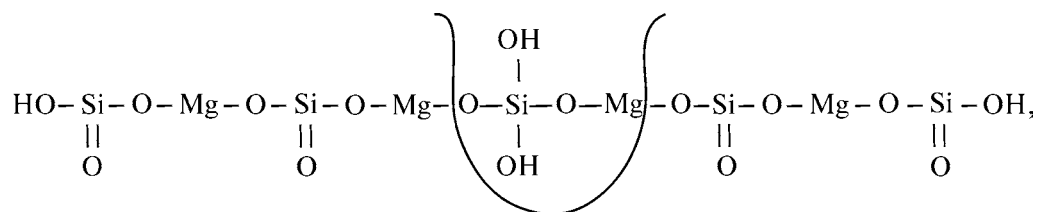
В музее у нас неприятность: весной, в мое отсутствие, когда еще шли экзамены, подобранным ключом из витрины стащили все золото в самородках и рассыпное. Положим, его было-то немного — всего р[уб]л[ей] на 50—70, но самый факт отвратителен. Придется до некот[орой] степени пойти во след Зворыкину и сократить слишком уж патриархальные нравы нашего кабинета...

К сожалению, мой желудочный режим не позволяет мне долго оставаться в Инст[итуте], да и утомляюсь быстро, т[а]к что бываю там теперь нечасто и ненадолго. А сегодня как раз получил интересную работу: проф[ессор]-физиолог Леонтович попутно получил такое соединение: $Na_2O \cdot 6WO_3 + 14H_2O$ и просит меня определить хотя бы только крист[аллическую] систему. Штука-то вся в том, что кристаллы эти через какие-нибудь $\frac{1}{2}$ ч[аса] выветриваются и

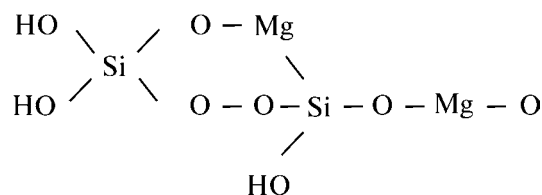
становятся мутно-белыми. Как тут быть? Кстати, пользуетесь Вы гониом[етром] с 2-мя кругами? Исправно он у Вас работает? Я свой все еще не направил, а другого нет, т[а]к что с этой стороны тоже затруднение, но, конечно, преодолимое.

Теперь относительно моего «талъка». Во-первых, я вижу, что для получения научных результатов так делать анализ, как я делал, нельзя. Нет строгих чисел, на к[ото]рые можно опереться, а именно: Mg я не умел осадить (неполнота осаждения в 1-х анализах); остальные элементы не проверены в своих соединениях на чистоту (равно, как и реактивы; кстати, рекомендую что-нибудь по составлению и проверке на чистоту реактивов). А теперь я вижу, что материал ст[о]ит такой обработки. Действительно, у Hintze есть целый ряд анализов талъка, значительно уклоняющихся от формулы, причем, насколько я заметил, в больш[инстве] случаев с появлением $(Al(Fe))_2O_3$ понижается колич[ество] MgO и повышается колич[ество] H_2O (что заметно и у меня).

Дальше я пускаюсь в область некот[орых] фантазий. Принимая по моему анализ[у] состав вещ[ества] такой: SiO_2 60,04 %, Al_2O_3 4,8 %, MgO 28,41 % и H_2O 7,32 %, я с большой натяжкой вывожу формулу $H_4Mg_4Si_5O_{16}$. Отличие от формулы талъка = H_2MgSiO_4 ; теперь очень красиво выходит, если взять структ[уру] форм[улы] талъка и вставить в ее середину эту группу:

причем эта группа имеет характер ортосиликата или так

и т. д. — формула талъка.

Но тут две разных воды; м[ожет] б[ыть], отсюда и колебание в колич[естве] воды анализа, т. е. надо узнать, не выделяются ли они при разных и каких t° -х?

Да, еще такая вещь: Вы указываете как на отличие орто- от метасиликатового ядра — характер выпадения SiO_2 — студень или песок. Ну а если силикат не разлаг[ается] кислотами, то ведь после сплавления его с Na_2CO_3 ядро разрушается и выделение SiO_2 уже не характерно? Значит, этого признака тут нельзя употребить. Т[а]к что нельзя ли мой «талък» сблизить скорее с ренселляритом (переход к ортосиликатам). С этой же точки зрения, я думаю, интересен будет и анализ, и вообще обработка пеликанита, к[ото]рый я еще не трогал.

Прочел на днях Вашу статью о Докучаеве⁵⁰, и меня заинтересовала страшно «география минералов». Не можете ли Вы точнее определить это понятие или указать, где можно об этом прочесть? Domeуко⁵¹ вряд ли мне доступен, а Набоких⁵², вероятно, найду.

Примусь опять двигать Веск'а, только сомневаюсь, чтоб я теперь к весне успел подготовиться по двум предметам. А в течение какого срока требуется сдать все экзамены и что считается началом этого срока?

А у Вас нынче по-военному насчет начала лекций. Да, можно Вас «поздравить» с новым ректором; Тихомиров же, вероятно, теперь прямо в министры метит...⁵³

Кабинет, верно, уже съезжается. Где же Пав[ел] Карл[ович] пропадает — теперь, кажется, не только его работы, но и пребывание покрывается таинственностью... Поклон ему, если приехал.

Ваш Л. Иванов

P.S. Приобрел Нернста (по-русски), но для основательного с ним знакомства нужна высшая математ[ика]. Значит, надо с этого начинать?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 27—30 зв.

№ 187

17 жовтня 1904 р., Київ

Києв. 17.X.[1]904

Дорогой Владимир Иванович!

Простите, что так долго Вам не писал, положительно не видишь, как время летит и все как-то его не хватает. Кроме того, осенняя моя болезнь создала у меня какое-то состояние неустойчивого равновесия — быстро утомляюсь, а как утомишься, всякая энергия пропадает, ...а потом опять воспрянешь — так вот все перевалками. А в периоды упадка энергии и не работается, и не пишется... В общем же теперь, кажется, начинаю входить в колею.

Утомляют меня и практич[еские] занятия, главным образом и потому, что нынче они рано — в 9 ч[асов], т. е. встать надо в 7½, и я попросту не высыпаюсь. Решил теперь в дни, накануне занятий (т. е. 3 раза в нед[елю]), раньше ложиться, и дело пошло лучше. Занятия же всего 4 часа по минер[алогии], паяльн[ая] тр[убка] и 4 — по кристаллогр[афии]. В тех и других уже чувствую некот[орую] бóльшую опытность, а потому и успех бóльший, что выражается по кристалл[ографии] в успешном посещении занятий студентами (в прошл[ом] году было в это время 3 ч[еловека], а теперь 15—20), а по паяльн[ой] труб[ке] в более толковом отношении студ[ентов] к работе и бóльшем интересе, что мне очень приятно и побуждает идти дальше...

Работы мои идут, надо сказать правду, черепащим шагом и находятся в таком положении: соед[инение] вольфрама не изучено кристаллогр[афически],

насколько я мог узнать из литературы сам, а также и по сведен[иям] профес[сора] Леонтовича⁵⁴, давшего мне его. Соединение это кристаллизуется скверно — когда сконцентрируется, то или дает студень (коллоид), или сразу застывает, т[а]к что из небольшой порции вещества мне не удалось получить кристаллов; есть неск[олько] кристаллов, полученных мной от профессора, к[ото]рые я и хочу измерить на гониометре Армашевского. Гониометр у него великолепный, но приспособления архаические; все же попытаюсь. На нашем гониом[етре] Чапского⁵⁵ поставил крест: произведя все проверки, убедился, что 1) ось вертикаль[ального] круга не \perp к оси трубы, что дает колебания в отсчете горизонтального лимба до $07'$; 2) нониусы на верт[икальном] лимбе дают параллакс при отсчете до $01'$. Убедил Нечаева выписать гон[иометр] с гориз[онтальным] кругом, но не раньше как к новому году.

По мочеvine достал старинную статью Wert[h]er'a⁵⁶, где он указывает, что из чистой мочевины получают лишь длинные неизмеримые иглы (что и у меня было), а хорошие крист[аллы] получают из спиртов[ого] раствора мочевины, полученной из красной кровяной соли, причем она слегка желтов[атого] цвета. За этой реакцией обратился к Коновалову; он в разных толстых Handbuch'ax* ее не нашел и обещал вот теперь посмотреть[еть] в старой литературе.

Благодаря тому, что проник, наконец, в Унив[ерситетскую] библиотеку, подыскиваю литературу по пеликаниту, что, оказывается, не так просто, т[а]к к[а]к она в очень старых журналах и ссылки очень неточные. М[ежду] пр[очим], у Армашевск[ого] случайно поймал статью Блюмеля, отд[ельный] оттиск⁵⁷; он (Блюмель) считает пелик[анит] за смесь опала и каолина и отнюдь не за особый минеральный вид.

Что касается талька, то у меня вышел весь отобранный материал, и сейчас занимаюсь отборкой, по возможности более тщательной, под лупой. Разложение *HCl*-й порошка, просеянного через полотно, я пробовал еще в Москве и с отрицат[ельным] результатом. Повторю еще раз.

Двигаю коллекцию музея и нахожу в ней немало хорошего и интересного; приходится и минералы определять и проверять; м[ежду] пр[очим], хочу ввести железные коробки для выставки и класть в них минералы на вату в Унив[ерситете], здесь они на вате очень хорошо выглядят. Обратился я как-то в унив[ерситетскую] коллекцию посмотреть тальки (хотел со своим сравнить) и нашел там полное убожество — весьма мало *NN*, местности не точны, а некот[орые] совсем и не тальк; еще раз убеждаюсь, что московская коллекция по научности стоит на 1-м месте.

Вечерами читал Векс'a, к[ото]рый приходит к концу, и, в общем, я немного разочарован. Мне кажется, что это больше описание местор[ождений], чем учение о них; по-моему, мало места отведено генезису; с этой стороны меня очень привлекает Genesis [Роґернґ]⁵⁸, за к[ото]рый я думаю приняться. Прохожу также Нернста и**. Знаете, на меня дифференциалы производят впечатление какого-то подвоха, или я еще не могу на математическую точку зрения стать...

* Довідниках (нім.).

** Далі одне слово нерозбірливо.

Теперь некоторые у меня к Вам вопросы есть. 1) Прежде всего — никак не мог разобрать фамилию автора книжки «Химические реактивы»⁵⁹. 2) Где можно найти практическое указание, как получать видманштетт[т]овы фигур[уры] на метеоритах, у Cohen'a I т[ом]⁶⁰ я не нашел. 3) Такой вопрос: в мою бытность в Москве в нашем кружке кто-то делал доклад о Стассф[уртских] солях Ван'т Гоффа⁶¹ и, м[ежду] пр[очим], указывал, что где-то можно приобрести модель, иллюстрирующую его теорию выпадения солей, — так где ее можно достать, или кто делал доклад, чтоб я мог справиться? 4) Нам доставили с Кавказа (без указания местности) образцы «кавказского мыла», к[ото]рое, насколько я помню, у Вас в кабинете анализировалось последнее время; интересно было бы узнать результаты анализа и местность.

Затем могу теперь указать место авгитов, что привезены мной из экскурсии по Чехии: Paschcopol⁶² близ Boreslau (станция ж[елезной] д[ороги] недалеко от Teplitz'a).

У меня еще есть тетрадка Вашего Guide'a VII конгресса⁶³ о Киеве, т[а]к я ее задержу до весны.

В Инст[итуте] все спокойно. Зворыкин, кажется, теряет почву. В правлении против него сильная оппозиция трех деканов: Нечаев, Шиндлер (агроном) и Рузский (инжен[ер])⁶⁴. В особенности у Нечаева с ним обострились отношения. Мой collega, Тимофеев⁶⁵, пропустил срок поступления вольноопределяющимся, и его теперь потянули по жребию без льготы на 2 года: уехал к призыву в Херсон, надеялся отвертеться медицинским освидетельств[ованием]. Вообще, чудак он человек какой-то.

Что-то меня Пав[ел] Карл[ович] совсем забыл? На днях думаю ему писать. А пока передайте ему мой привет, а равно и всему кабинету.

Ваш Л. Иванов

P.S. Чувствую за собой свой великий грех — Румянцевскую коллекцию⁶⁶ — и казнюсь в нем.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 31—34 зв.

№ 188

21 листопада 1904 р., Київ

Київ. 21.XI.[1]904

Дорогой Владимир Иванович!

Соскучился я по Москве и московским людям и вот думаю воспользоваться временем, как у нас кончатся занятия, и прикатить к вам. Думаю это сделать перед праздником, т. е. между 15—25 декабря, т[а]к к[а]к полагаю, что в это время скорее могу застать кабинет in cogroge*, да и закрыт он еще не будет.

* У повному складі (лат.).

Не откажите поэтому черкнуть открыткой, до каких чисел Вы будете в Москве до Рождества и когда вернетесь в Москву после праздников, т[а]к к[а]к, м[ожет] быть, удобнее будет в январе мне приехать. Мне бы хотелось и в коллекцию заглянуть, кое-что сравнить, справиться и т. п. Да и встряхнуться хочется, а то за этот семестр совсем прокис.

Буду ждать открытки и скорого свидания. Привет кабинету.

Ваш *Л. Иванов*

P.S. Вчера был у нас проф. Вульф⁶⁷, к[ото]рый сам же забраковал наш гониометр (теодол[итный]), выписанный по его же рекомендации.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 25—26.

№ 189

17 січня 1905 р., Київ

Київ. 17.І.[1]905

Дорогой Владимир Иванович!

Институт закрыт. Закрыт по телеграмме министра⁶⁸ (de facto — Клейгельсом⁶⁹). Дело было так, в кратких чертах. 15-го в час была назначена сходка по текущим политическим вопросам. Сходка запоздала, была немногочисленна, проходила вяло. Стали уже расходиться. Решено было лишь присоединиться к ожидающейся демонстрации, к забастовке же отнеслись отрицательно. Все бы обошлось ничем, как вдруг увидели, что на шоссе перед Инст[итутом] появилось 3 роты солдат, казаки и полиция во главе с полицеймейстером. Во мгновение ока перед дверьми главного входа выросла баррикада из скамеек и столов, а стекла <v> дверях и окнах у входа были выбиты. Студ[ентов] сбежалось человек 600. Подошли солдаты. Полицейм[ейстер] вошел в подъезд и стал требовать его пропустить. В ответ на это ему в физиономию направились с двух сторон струи воды из пожарных шлангов и калоша. Полицейм[ейстер] отступил. Надо сказать, что как только собралась сходка, Клейгельс по телефону потребовал, чтоб директор сказал, может ли он своими силами предотвратить сходку. Было собрано экстренно правление, оно предложило сходке разойтись, на что получило отказ, а директор имел нетактичность об этом немедленно донести Клейгельсу. После отступления полицейм[ейстера] пошли переговоры. Студенты заявили, что они тихо разойдутся, если уберут войска и полицию, что их не переписут. В конце концов Клей[гельс] согласился на это. Но студ[енты] выразили опасение, что их заберут и отправят по участкам, когда они выйдут. Профессора, бывшие тут, заявили, что «и мы с вами». Тогда все студ[енты] попарно, сопровождаемые профессорами, некот[орыми] преподав[ателями] и лабор[антами], вышли боковым ходом и двинулись в полном порядке по шоссе к городу. По другой стороне шоссе ехали казаки, а шествие замыкала пехота. Весь кортеж дошел до площади «Еврейского базара»,

и тут толпа разошлась. Сейчас же на дверях Инст[итута] появилась телеграмма о его закрытии, временном. Сегодня деканы были вызваны к Клейг[ельсу]. Последний старался в разговоре с ними всю вину происшествия свалить на Инст[итут] и на директора (Зворыкина) в частности. Но профессора все-таки заставили его признать, что весь шум вышел по его инициативе, да еще указали, что при настоящем возбужденном состоянии студенчества такими вещами шутить не приходится, и дело могло дойти до кровопролития. По-видимому, Клейг[ельс] имеет какие-то особые полномочия, что видно из слов вроде: «Когда же мы откроем Инст[итут]?» и т. п. Как будто министр тут не при чем.

В городе тихо.

Теперь из области кристаллогр[афии]. Mez⁷⁰ кристаллизовал мочевину из горячего насыщенного раствора при медленном охлаждении в каком-то «шведском горшке» — Schwedischer Topf. Не знаете ли, что это за штука и где о ней можно узнать.

По своей рассеянности забыл у Вас в кабинете свой питкарантск[ий]⁷¹ образец. Я писал открытку Сургунову, чтоб он отколол кусочек в свою пользу, а остальное выслал мне. Напомните ему, пожалуйста, мою просьбу.

В Татьяну⁷² был у нас банкет, прошел довольно вяло. Подписали резолюцию о присоединении к идее, выраженной в Вашей статье⁷³, выбрали бюро для сношений по этому вопросу.

Примите от меня и передайте всему кабинету поздравление с полутора-столетием нашей Almae Matris!..⁷⁴ Какие тяжелые времена, Влад[имир] Иванович!.. Все время в каком-то нервном напряжении...

Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 37—39 зв.

№ 190

2 лютого 1905 р., Київ

Киев. 2.П.[1]905

Дорогой Владимир Иванович!

Примите и мое искреннее и глубокое сожаление о безвременной кончине одного из лучших Ваших учеников!.. Из Вашего некролога я узнал, что мы с Лури⁷⁵ сходимся во взглядах больше, чем я думал... Ведь я, руководясь теми же самыми соображениями, как и он, хотел поступить в Горный Инст[итут]⁷⁶ и делал возражения против подготовки к профессуре, помните наш разговор в Москве.

И кто знает, поступи я в Горный, м[ожет] б[ыть], и про меня нашлась бы шальная пуля...

Я рисовал себе смерть Лури при других условиях, но Ваш некролог рисует ее еще более трагичной и... нелепой!

Эта тяжелая потеря нашего кабинета никогда не изгладится из памяти...

Если найдете возможным, передайте мое глубокое сожаление семье Бор[иса] Ад[ольфовича] как от работавшего с ним в одной лаборатории.

Ваш *Л. Иванов*

P.S. Инст[итут] закрыт. Совет выбрал комиссию из 7-и професс[оров] для рассмотрения настоящ[его] положения. Была сходка, и 715 чел[овек] при 10 уклонившихся постановили (скрепив подписями) прекр[ашение] занятий до сент[ября].

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 40—41.

№ 191

15 лютого 1905 р., Київ

Київ. 15.ІІ.[1]905

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечное и великое Вам спасибо, что Вы так заботитесь о моей судьбе, т. е. об экзаменах. Но Ваше письмо перевертывает все мои планы: ведь я, будучи в Москве, решил изменить порядок экзаменов, держать первой геологию, и взял указания у Павлова⁷⁷, минералогии же отодвинул на конец по тем же соображениям, что к тому времени у меня при постоянной работе по кабинету постепенно будет увеличиваться запас знаний по своему предмету. Между тем, геология — предмет, требующий тоже много времени для подготовки. Я и думал сдать ее будущей зимой, затем физ[ику] и химию и, наконец, воспользовавшись летом, — минералогии. Я Вам говорил об этом моем плане, и Вы его одобрили. Поэтому я насел теперь на геологию. Но и эту, последнюю, к весне, я считаю, к маю мес[яцу], приготовить невозможно — в 2 мес[яца] до 6000 стр., хотя теперь времени и больше обыкновенного. То же самое, я думаю, можно сказать и о минералогии — весной сдать немисливо, значит, так и этак — все равно дело откладывается до осени. Поэтому, надеясь, что осенью Вы еще будете в Москве, я склоняюсь к тому, чтобы оставить геологию (Kauser'a я все-таки кончу⁷⁸) и взяться опять за минералогии, присоединив к ней физику. Если Вы одобряете этот план, то будьте добры черкнуть пару слов, чтоб я мог на чем-нибудь остановиться. Кроме того, отложив минералогии, я отложил и разговор с Вами относительно окончательной установки того, что нужно для экзамена, значит, и это тогда надо выяснит.

Работы мои таковы: мочевину кристаллизую из смеси спирта и бензола, но пропорция не дана, и приходится идти ощупью; пока она еще упрямится. В анализе числа $[SiO]$, MgO и Al_2O_3 постоянны, а вода (потеря) при прокал[ивании] прыгает то 7, то вдруг 5 %. Проверю еще. А галенобисм[утит] в трубочке еще вдо<ба>вок воняет *Se*. Жду от Вас указаний Трюстедт'a⁷⁹ и где можно найти анализ его (у Hintze?). Шишковский⁸⁰ прислал на днях интересный

минерал — я определил как натролит, хотя есть *Sa*. Думаю сделать анализ, благо не трудный. Только не делали ли его у Вас в лаборат[ории]?

Где же найти о Николаевск[ом] на Алтае руднике? А у Вас в коллекции есть эти породы? А я за пеликанит *de facto* все еще не приступил. Все этот талк. Он мне уже, говоря откровенно, уже надоел. Ведь он мало дает, в конце концов.

Занятия и у нас прекращены. Профессора высказались за прекращение до сентября, а лаборанты даже до «гражданской и академической свободы под защитой народного представительства», и я в том числе. Что Вы скажете на это и как Вы вообще смотрите на будущее? Неужели еще возможна реакция? Здесь ожидают чего-то ужасного 19-го⁸¹. Завтра у нас банкет на тему о професс[орском] съезде и организации⁸². М[ежду] пр[очим], говорят, моск[овские] проф[ессора] высказались за недопущении нас, низшей братии, в ассоциацию. Здесь заметна та же тенденция. Интересно, если это так, то какие к нему мотивы? Я их, по крайней мере, не вижу.

Пока, всего лучшего. Привет кабинету.

Надеюсь, Владимир Иванович, что не замедлите дать хоть самый коротенький ответ только по поводу порядка экзаменов, чтоб я смог спокойно двигаться дальше. Буду глубоко благодарен.

Ваш Л. Иванов

P.S. Еще забыл спросить: я не понял из Вашего письма насчет Академии: Вы уходите в Академию Наук?⁸³ На место Еремеева⁸⁴? Но ведь его, кажется, заместил Карпинский⁸⁵. Тогда, значит, Влад[имир] Ив[анович], двинете «Минералогию России»⁸⁶. С одной стороны, конечно, от души рад, что Вам представится больше свободы и времени для науки, но грустно за *Alma Mater*, для к[ото]рой это будет незаменимая потеря.

P.P.S.S.* Сейчас получил письмо из Тирасполя Херсонск[ой] губ[ернии]. Местные педагоги просят передать Вам их глубокую благодарность и сочувствие за Вашу статью в «Наших днях»⁸⁷.

Л. И.

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 42—44 зв.

№ 192

6 червня 1905 р., Київ

Київ. 6.VI.[1]905

Дорогой Владимир Иванович!

Простите, что так долго Вам не писал. Как-то все так себя скверно чувствовал в смысле и здоровья, и настроения. Вся эта общественная буча, хотя активное-то мое в ней участие ничтожно, утомляет и раздереживает нервы.

* Так в оригіналі.

Последнее время в лаборатории не занимался почти; дома штудировал геологию — Neimaug'a «Stämme»⁸⁸ и др. Но с Пасхи⁸⁹ забастовал, а в первых числах мая отправился в Александр[ию]⁹⁰, о чем Вам Як[ов] Вл[адимирович]⁹¹, верно, писал. Там занялся кальцитом — ватой, сделал анализ; думаю напечатать в «Ежегоднике».⁹² Вот еще просмотрю работу Vater'a Zeitschr[ift]⁹³ по $CaCo_3$, а потом попытаюсь и сам поставить некоторые опыты. О галенобисмутите я Трюстедту писал. Он отвечает, что он печатал лишь о самородном *Bi*, а галенобисм[утит] до сих пор в Питкяранте неизвестен, и тоже советует сделать анализ; но последний для *Bi + Pb* не так-то прост, и ввиду скудости материала придется на других минералах сначала.

С пеликанитом и мочевиной дело не подвинулось. А вот лаборант-химик Яцевич⁹⁴ предложил мне полученный им алгин для измерения, тем более интересный, что у него есть ряд кристаллов из веществ с разным радикалом: метилом, этилом и т. п. Я уже измерял неск[олько] кристаллов одного вещ[ества], оказавш[ихся] ромбич[еской] системы. Измеряю теодол[итным] гониом[етром], повернул его на гониом[етре] с одним кругом; неудобство лишь в слабости освещ[ения] сигнала. О гониом[етре] Фуэсса⁹⁵ III уже пошла бумага в министерство (разрешение).

Я теперь остался один в кабинете. Нечаев уехал в Уфимск[ую] губ[ернию], Тимофеев тоже куда-то исчез.

За мое отсутствие в Александр[ии] здесь деятельно сорганизовалась группа академического союза, куда вошел и я. Всего пока 75 чел[овек]. В Унив[ерситете] всего 45. Наше лаборантское существование уже подверглось некоторому шатанию — ведь у Инст[итута] отобрали специальные средства, а мы ведь из них получаем — сверхштатные то[же]. Избрали комиссию для изыскания средств к уплате нам за 2 летних месяца. А там, б[ыть] м[ожет], и совсем побоку?.. На что же Трепову⁹⁶ высшее образование в России...

Летом из Киева никуда не собираюсь. Буду знакомиться с ближайшими окрестностями. В Житомир теперь ехать прямо опасно. И здесь-то по крайнам с оглядкой придется ходить.

Второй день (Троицу) бастует трамвай. В Инст[итут] путешествую пешком.

Так и не пришлось нам увидеть «Московск[ую] Неделю»⁹⁷, и настанет ли то время, когда она сможет появиться на свет? Ведь ответом на Цеушиму⁹⁸ был Трепов II..

Всего лучшего.

Ваш Л. Иванов

№ 193

12 серпня 1905 р., Київ

Київ. 12.VIII.[1]905

Дорогой Владимир Иванович!

Простите, что я опять Вам так долго не отвечал! Сказать по правде, я таки лентяйничаяю. Из предположенного на лето сделано очень мало — прочел один I т[ом] «Antlitz der Erde»⁹⁹ — а какая это интересная вещь! Я Вам ведь в каждом письме писал, что я взялся за геологию и ставлю ее на первую очередь, как предмет, по-моему, самый мешкотный.

Сегодня посылаю в «Ежегодник» свою заметку о «вате». Я пришел к заключению, что это гидрат $CaCO_3 \cdot n H_2O$, где n не меньше 3, но отличный от всех известных. На нахождение в природе я нашел только указание у Браунса¹⁰⁰ о $CaCO_3 \cdot 5H_2O$. К сожалению, точное определ[ение] H_2O придется произвести на месте с соответствующими предосторожностями ввиду легкой потери воды веществом, а с имеющимся материалом точной цифры нельзя получить.

Трюстедт пишет, что eine Publikation über Vismuthmineralien von Pitkäranta nicht existiert^{*}, что он знает оттуда nur gediegen Vismuth und entdec[k]te vor einigen Jahren ein Mineral, das professor] Kolbeck in Freib[erg] als Tetradymit bestimmte^{**}.

Я думаю теперь написать заметку о галенобисмутите и вместе с «тальком» послать Вам для Известий О[бщества] И[спытателей] П[рироды]¹⁰¹, не дожидаясь анализа первого ввиду всяких возможностей.

Вы, вероятно, читали в газетах, что нам за август не хотят давать жалованья. Министерство распорядилось изменить порядок расходования специальных сумм (из к[ото]рых мы, сверхштатные лабор[анты], получаем), зажилило (sic) сбережения Инст[итута] за 2 года — до 150 000 руб., а текущее поступление не разрешает расходовать ввиду неизвестности — начнутся ли и при каком количестве] студентов занятия... Вступит[ельные] экзамены 16—20/VIII пройдут. Но с 20 по 1 сент[ября] назначены предметные экзамены, и вот что тут будет, неизвестно. К Думе¹⁰² студ[енты] отнесутся отрицательно, но какую тактику примут, покажет сходка, ожидаемая на 20/VIII.

Директор наш в отставке, ожидают выборного директора.

Как Вы относитесь к Думе, Влад[имир] Иванович? Можно ли привести в нее прогрессивный элемент, или это учрежд[ение] совсем мертворожденное? Можно ли это считать шагом вперед при полном отсутствии всех свобод и отсутствию голоса у того именно общества (в большинстве), к[ото]рое последнее время всего более высказывалось?.. Когда же мы, наконец, увидим и нормальную академическую жизнь! У нас в Инст[итуте] настроения пессимистич[еские], думают, что он не долго просуществует.

* Публікації про вісмутові мінерали у Піткярранті не існує (нім.).

** Тільки самородний вісмут і відкритий кілька років тому мінерал, який професор Колбек у Фрейберзі визначив як тетрадиміт (нім.).

А какую великолепную коллекцию мы приобретаем (если будет на то физическая возможность). Один из лаборантов-химиков составлял ее при слушании курса у Вейсбаха во Фрейберге¹⁰³, приобретая лучшие образцы из склада, поелику в то время был очень состоятельный человек, а теперь ликвидирует свое имущество.

Всего лучшего.

Ваш *Л. Иванов*

Привет всему кабинету.

P.S. Еще в июне послали в Минист[ерство] о разрешении выписать гониометр Fuess'a III, но до сих пор разрешения нет. Я остановился на этой мод[ели] потому, что она тождественна с II и отличается только отсутствием системы коллим[ации] сигналов и др[угих] второст[епенных] приспособ[облений], к[ото]рые можно потом дополнить. Против гониом[етра] Федорова¹⁰⁴ и принципа вообще я ничего не имею, но положительно против выполнения их Fuess'ом. Отчего никто не составит ему конкуренции — он последнее время стал страшно небрежен во всем.

Л. И.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 47—49.

№ 194

25 вересня 1905 р., Київ

Київ. 25.IX.[1]905

Дорогой Владимир Иванович!

Очень приятно было получить такую обширную серию работ из Вашего кабинета. Несмотря на трудные времена, кабинет работает сильно. Я уже имел корректуру своей заметки о «вате» от Криштафовича¹⁰⁵ и приношу Вам на последнего жалобу. Вообще я попал с этой статьей в крайне неловкое положение. Кришт[афович] еще в бытность мою в Александр[ии] был в натянутых отношениях с Самойл[овым] (почему? — не понимаю), к[ото]рые теперь, по видимому, еще обострились, и вот Кришт[афович] воспользовался моей заметкой, чтоб досадить Самойлову, но этим доставил крупную неприятность мне и как автору, и по отношению к Самойлову поставил в неловкое положение. Все это увидите, когда получите «Ежегодник». Чудак этот Кришт[афович] и иногда прямо наивен. В моей статье его всего больше занимало то, что к ней он дает «таблицу». Если б я ему не пообещал этой заметки для «Ежегодника», т[а]к я бы ее еще задержал, т[а]к к[а]к вопрос о воде еще не решен, да с тем материалом, к[ото]рый у меня сейчас, и нельзя решить этого вопроса. Но хотел сделать удовольствие Кришт[афович]у, к[ото]рый был так бесконечно любезен, демонстрируя мне геологию Ново-Алекс[андрии], (но при том он

страшно боялся, чтоб находимые мной ископаемые не попали бы в руки Нечаева!), а он мне же неприятность сделал.

Но неприятность эта сглаживается тем удовольствием, прямо наслаждением, и научным, и даже эстетическим, к[ото]рое я испытал, разбирая новую коллекцию, к[ото]рую мы приобрели у одного из наших лаборантов. Свыше 800 №№ и свыше 300 видов — и все это за 500 руб. + еще штуф барита фута 2 в длину и фут в ширину! Подобрана она со знанием, любовью и, видно, не стесняясь ценой. Теперь наш музей имеет 370 видов (не считая многих разновидностей — кварца и др.) и, вероятно, до 2500 №№. Коллекция настолько солидная, что я думаю выделить специально лекционную от основной, тем более, что во вновь приобретенной коллекции есть такие вещи, к[ото]рые на лекции никак нельзя давать. В этой же коллекции оказался солидный кусок галенобисмутита из Falun¹⁰⁶. Ничего общего по виду с минералом из Питкяранты он не имеет. Но я хочу воспользоваться им, чтобы сделать пробный анализ, т[а]к к[а]к состав его известен. К сожалению, анализы *PbW* соединений все страшно стары. Я думаю делать анализ по Jannasch'у¹⁰⁷, [который] даст интересный способ отдел[ить] *Se* гидрозином.

В лаборатории у нас теперь увлечение шлифами. Строителя, к[ото]рый их делал, не стало, так Тимофеев занялся этим делом, с к[ото]рым он знаком немного, за ним последовал студ[ент]-полит[ехник], к[ото]рый у нас делает зачетную работу и с большим успехом (в шлифах, но не в работе), а теперь и я хочу пеликанит шлифовать. Даже хотим насест[ь] на Нечаева, чтоб новый станок выписать. Кстати, что Вы можете указать по практике пригот[овл]ения шлифов?

На той неделе предполагается начать занятия с паяльной трубкой, к к[ото]рым я подготавливаю материал. Теперь, кажется, жизнь Инст[итута] немного выправляется. Публичные митинги пока отложены, вчера выбрана студенческая комиссия для сношений с группой «академ[ического] союза», причем на выборной сходке кандидаты-студ[енты] высказывали свое «credo», баллотировка тайная — в запечат[анных] конвертах. Читаются и хорошо посещаются некоторые, пока еще немногие, лекции, практич[еские] <занятия> идут еще очень туго...

Один из лаборант[ов]-химиков дал мне кристаллы полученной им новой водной борнокислой какой-то соли. Просмотрев их простым глазом и под лупой (без гониометра), я пришел к тому заключению, что это [гемиморфизм] ромбич[еской] сист[емы]. Вещь весьма интересная, жду гониометра, к[ото]рый ползет где-то еще через министерство. Теперь, кажется, насчет финансов будет полегче, так что можно обзавестись кое-чем, а то одно время даже и нам жалования не давали.

Передайте великую благодарность всем приславшим мне свои работы и привет всему кабинету.

Кто теперь заведует коллекцией (основной)?

Я слышал, что Касперович¹⁰⁸ женится, м[ожет] б[ыть], поэтому он не отвечает на мое письмо.

Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

P.S. Был в Трахтомирове на бер[егу] Днепра, любовался стратиграфией Каневского уезда; хорошее место для студ[енческих] экскурсий. Прислать Вам гипсов и анкерит оттуда?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 50—52 зв.

№ 195

29 жовтня 1905 р., Київ

Київ. 29.X.[1]905

Дорогой Владимир Иванович!

Позвольте Вашему ученику от всей души поприветствовать Вас на новом важном посту служения Университету¹⁰⁹, которому Вы и ранее отдали столько сил и энергии, и пожелать Вам всякого успеха в этом столь ответственном и трудном в наши дни деле.

У нас с сегодняшнего дня объявлено продолжение занятий. Институт наш за все это время не закрывался, хотя занятия и прерывались.

Об ужасах, пережитых Киевом, Вы, вероятно, знаете уже из газет и писем. Они достаточно стереотипны для юга России.

День 18-го октября начался так радостно и светло для нас в стенах Инст[итута]. В первый раз в актовом зале собрались на заседание in сохроге все профессора, преподаватели и лаборанты. После разных приветствий по адресу манифеста¹¹⁰ собрание соединилось со студентами и в радостном и спокойном настроении двинулось внушительной процессией на Крещатик к Думе.

Но уже в 4½ ч[аса] около Думы на мирную публику посыпались пули!..

Я счастливо проскочил вперед между драгунами и после первого залпа пехоты убрался домой.

А на следующий день еврейский погром... Громили в нашем доме. Вечером громили аптечный склад, и была опасность взрыва или пожара... Нервы так напряжены, что в каждом стуке слышится выстрел... Теперь в городе тихо.

Всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

Привет всему кабинету!

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 55—56 зв.

№ 196

30 листопада 1905 р., Київ

Київ. 30.XI.[1]905

Дорогой Владимир Иванович!

Обращаюсь к Вам за советом как к наиболее близкому для меня человеку, в особенности в данном деле.

Как Вам известно, Инст[итут] наш закрыт, охраняется военной силой, пропускают нас по билетам. До января, разумеется, уже занятий не будет. Но дело в том, что в январе весьма вероятно двоякая перспектива: 1) или полное закрытие Инст[итута] с увольнением всего преподават[ельского] персонала или 2) полного увольнения не будет, но раз не начнутся занятия, у Инст[итута] опять не будет специальных сумм для оплаты сверхштатных должностей; т. е. и в том, и в другом случае не будет содержания. К тому же не будет средств и у кабинета, и занятий научных (лабораторных) вести будет нельзя.

Надежда на возобновление правильного хода учебной жизни тоже шатка.

Все это приводит меня к такому плану: использовать это переходное время в какой-нибудь заграничной лаборатории.

На первое время, заложив два выигрышных билета и взяв накопившиеся на ренте %%, я могу сколотить рублей 700—800. Самую ренту реализовать, разумеется, мне бы не хотелось, т[а]к к[а]к придется терять половину, но часть ее все-таки можно пустить в ход.

Вот я бы и просил Вашего совета, дорогой Владимир Иванович, в этом трудном для меня деле вообще, а в частности, сколько времени можно прожить за границей на указанную сумму (или иначе minimum траты в месяц) и куда лучше направить свои стопы?

Кроме всего прочего, это еще и радикальное средство научиться которому-нибудь из языков, а из них я ни одного до сих пор порядочно не знаю, хотя и одолел *Antlitz der Erde* и вообще читаю специальн[ые] книги уже сносно.

И отдохнуть бы мне хотелось. Нервы истрепались.

Посылаю Вам это письмо с оказией. Надеюсь, что почта будет [же] функционировать и что Вы не замедлите ответом, т[а]к к[а]к, «если ткать, так ткать», как говорит Пав[ел] Карл[ович]¹¹¹, к[ото]рому прошу Вас передать мой привет, равно как и всему кабинету.

Ваш Л. Иванов

№ 197

2 січня [1906 р.], Київ

Києв. 2.І.[1]905*

Дорогой Владимир Иванович!

Посылаю Вам и всему кабинету свою заметку о «вате»¹¹², с к[ото]рой вышла целая история, сопряженная для меня даже с расходами.

Получили ли Вы мое письмо, что я посылал в декабре с одним знакомым? В нем под свежим впечатлением возможности полной ликвидации Политехн[икума]¹¹³ я спрашивал совета Вашего насчет поездки за границу. Теперь, когда я уже несколько осел, такое бегство мне уже не так улыбается, тем более, что определенных научных задач к этой поездке у меня нет, я могу лишь изучить язык и, м[ожет] б[ыть], более продуктивно утилизировать это время, чем здесь.

А здесь оно у меня проходит малопродуктивно. В лаборатории последнее время совсем не работал; неопределенность положения действует на работу угнетающе. По обыкновению возился с коллекцией, а последнее время штуdivовал Rosenbusch'a¹¹⁴ и просматривал шлифы к нему...

Теперь по геологии мне осталось познакомиться с Кювье¹¹⁵, а тогда останется засесть и отзубрить историч[ескую] геол[огию] и палеонтологию по унив[ерситетской] коллекции, ведь это придется взять на память. Но тогда уже надо немедленно и сдавать, а возможно это теперь в Москве?, т. е. в текущем семестре? Я бы хотел к геологии добавить еще физику, но по чему ее проходить? А знаете, кстати, Чирвинский¹¹⁶ нарвался у Меца по физике. Готовится вторично.

В случае закрытия Инст[итута] я еще могу попытаться и думаю получить здесь несколько уроков в среднеуч[ебных] заведениях. Говорят, летом здесь это нетрудно сделать.

Дорогой Владимир Иванович! Я так от Вас давно не имел известий и так бы хотел иметь хоть пару строк! Я понимаю, что Вам теперь не до писем, да я и сам виноват, что редко пишу.

Не пострадал ли кто из нашего кабинета за те ужасные дни¹¹⁷? Я сильно опасаюсь, в частности, за Альбанского¹¹⁸, о нем Вы не слыхали?

У нас в городе тихо. Масса арестов и обысков. Сухомлинов¹¹⁹ точит зубы на нашу группу «Акад[емического] Союза»¹²⁰.

Университет начинает уподобляться нашей черносотенной думе — совет провалил Железнова¹²¹, единогласно ветированного факультетом!

С новым годом и поздравлять не хочется, так он погано начинается.

Привет всему кабинету.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 35—36 зв.

* Возможно, рік зазначено помилково, ймовірно, за змістом має бути 1906 р.

№ 198

2 лютого 1906 р., Київ

Киев. 2.II.[1]906

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечно спасибо за Ваше письмо! Пользуясь Вашим предложением переговорить с химиками или физиками, что нужно для экзамена, я бы попросил Вас узнать и по физике, и по химии, чтобы мне лучше можно было ориентироваться. М[ожет] б[ыть], я даже сначала сдам одну геологию, а потом физику и химию, и мин[ералогия] в 3-й прием. Меня смущает комбинация — физика-минералогия. По геологии я прочел уже все, кроме Ковалевского¹²², к[ото]рого не могу достать (об А[н]хитерии), и Geschichte Zittel'я¹²³, к[ото]рую думаю просматривать попутно при палеонтологии, к[ото]рую придется теперь прямо уже зубрить... Так я бы Вас очень просил сообщить, что требуется по химии и по физике.

Чирвинского здесь заставляют держать снова все экзамены — он на физике [просыпался], хотя говорят, что по сданным геологии и минер[алогии] спрашивать не будут. Здесь теперь Андрусов¹²⁴, и очень приятно, что живой человек появился, а то «Армашит»¹²⁵ совсем уже замариновался. А Нечаева сильно тянут в Харьков на место Гурова¹²⁶, и он об этом «думает», по его словам. Хотя вряд ли он скovyрнется с насиженного местечка.

Относительно выборов и партий могу сообщить след[ующее]: наш Инст[итут] имеет в общем 138 чел[овек] избират[елей], и вот мы хотим составить беспартийный «блок» (с границей вправо — партией к[онституционных] д[емократов]), войти всем в один участок, где Инст[итут], и там по данному участку мы легко могли бы провести своих выборщиков. Но это, вероятно, смекнули и нас всех приписали по месту жительства, т. е. разбили по разным участкам. А живущих в Инст[итуте] отнесли — в уезд!!! Потому де, что Инст[итут] за чертой города (хотя и на городской земле и входит в бульварный полиц[ейский] участок)! Так что теперь дело меняется, и придется, пожалуй, вступить в партию и скорее всего в к[онституционно]-д[емократическую], хотя некоторые вещи мне там и не нравятся.

Почему это Ваш Унив[ерситет] так странно отнесся к Академич[ескому] Съезду?

В Инст[итуте] у нас мертво. А кабинет начинает действовать. На днях Тимофеев отправил в «Ежег[одник]» свой анализ вод¹²⁷, данных ему Нечаевым. Сам Нечаев все сидит за 129 листом карты¹²⁸ и лепит бесконечные гипсовые слепки. Обзавелись посудой. Ожидается ремонт, а с ним и темная комната (кроме фотографической). На днях доставят 6 витрин в музей. Надо будет устроить коллекцию руд.

Так узнаете об экзаменах, Владимир Иванович? Пожалуйста!

Привет Кабинету. Где Аршинов, Карандеев и Касперович¹²⁹?

Ваш Л. Иванов

№ 199

11 квітня 1906 р., Київ

Київ. 11.IV.[1]906

Дорогой Владимир Иванович!

Исполняя просьбу одного «утопающего, хватающегося за соломинку», обращаюсь к Вам. Вчера получил письмо от брата одной моей хорошей знакомой московской учительницы, к[ото]рый через меня просит Вас замолвить за него словечко в совете. Он студ[ент] 1-го курса Юрьевского Унив[ерситета], медик, семинар; теперь на основании расширения приема семинаров хочет попасть на медиц[инский] <факультет> в Москву; он пишет, что вследствие переполнения ему было на его прошение отказано, «хотя приняты некот[орые] из моих товарищей, о к[ото]рых в Совете замолвили слово некоторые профессора»..., так вот он просит и за него замолвить слово. Вся штука в том, что по недостатку средств он может жить лишь в Москве, где его родители, и если он не попадет в Моск[овский] Унив[ерситет], то совсем придется Унив[ерситет] оставить. Зовут сего юношу Сергей Алексеевич Никитский. Может быть, Вы, Владимир Иванович, и найдете возможным сделать что-нибудь для его принятия в Унив[ерситет], к чему и я лично присоединяю свою просьбу.

А теперь уже моя личная к Вам убедительнейшая просьба: будьте добры спросить, что нужно к экзамену по химии (если можно, и по физике), или, по крайней мере, сообщите, к кому мне нужно из профессоров обратиться за этими сведениями. Вы уже неоднократно обещались мне написать об этом, но теперь у Вас такая гибель дел, что не мудрено совсем забыть, и простите, если я Вам опять напоминаю и беспокою.

А у Вас открываются занятия? Здесь в Унив[ерситете] будут экзамены, хотя при небольшом, по-видимому, числе. У нас в Инст[итуте] хотели дать экзамены IV курсу, но из этого пока ничего не выходит, да и не выйдет.

Я перед самой Пасхой¹³⁰ переехал в Институт; временно занял освободившуюся квартиру, вероятно, до осени. Здесь теперь очень хорошо, как на даче.

Патрон мой, Нечаев, вот уже больше месяца сильно болен: у него было какое-то сердечное страдание, а потом суставный ревматизм; предписан абсолютный покой, так что к нему никого не пускают.

Нам поставили 6 новых витрин; я вот и думал вместе с Нечаевым устроить коллекцию по историч[еской] геологии (у нас ведь это громадный пробел), но пришлось оставить. Теперь думаю устраивать коллекцию руд и полезных ископаемых. Материал есть, а теперь и места много.

Так, пожалуйста, Владимир Иванович, будьте добры сообщить насчет химии.

Привет кабинету, если кто там есть. А Серг[ей] Плат[онович]¹³¹ теперь небось поторопился с керчинитом!

Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

№ 200
25 серпня [1906 р.]*, Київ

Київ. 25.VIII.

Дорогой Владимир Иванович!

От Як[ова] Влад[имировича]¹³² я слышал, что Вы в конце августа будете уже в Москве, и рассчитываю, что это письмо уже Вас застанет. Будьте добры, сообщите, какие формальности требуются при подаче заявления о желании держать магистерский экзамен, т. е. кому подается прошение, что при сем прилагается, сам ли я назначаю срок или уже факультет назначит и т. п.? А также сообщите, в Москве ли теперь Ал[ексей] Петр[ович] Павлов или когда будет там, чтоб я мог с ним списаться, так как у меня на очереди стоит геология?

Потом анализ талька я хотел бы поместить в Bull[etin de la Société] d[es] Natur[alists de] Mosc[ou]¹³³. Так послать его Вам, и вообще, можно ли туда поместить?

Так давно с Вами не виделся и так хочется видеться. Надеюсь, что в этом семестре мое желание исполнится.

Лично я сидел здесь, подзубривая геологию, хотя страху у меня по отношению к экзамену не меньше, чем у Сергея Платоновича, помню, было...

Но надо же когда-нибудь решиться и начать эту неприятную процедуру.

Молодой Чирвинский¹³⁴ благополучно вторично выдержал экзамен. Но говорит, что еще остался письменный (разве у нас, в Москве, есть таковой?) и какая-то программа (?!).

Итак, с нетерпением буду ждать Вашего ответа, чтобы предпринять соответствующие шаги.

Привет Кабинету! Аршинов мне писал о своем «Институте». А об остальных членах Кабинета никаких вестей не имею.

Я все устраиваю наш музей. Мебели теперь у нас много. Положил основание коллекции руд и полезных ископаемых. Есть маленькая коллекция псевдоморфоз, намечены конкреции и кристаллы. Каталогизировал в основной коллекции свыше 1300 №№-в, приблизительно 2/3 всей коллекции.

Нечаев был сильно болен, лето провел на лимане, теперь поправился.

Коллега мой, Тимофеев, начинает работать. В «Ежег[однике]» помещен его анализ вод, привезенных Нечаевым.

У нас прошли конкурсные, теперь идут переходные при очень небольшом числе экзаменующихся.

В ожидании Ваших указаний остаюсь

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 95—96 зв.

* Рік написання листа встановлено за змістом.

№ 201

11 вересня 1906 р., Київ

Київ. 11.IX.[1]906

Дорогой Владимир Иванович!

Посылаю Вам свою заметку о кособродском тальке для помещения, буде* найдете возможным, в Бюллетенях Испыт[ателей] Природы.

Посылаю также письмо Trüstedt'a¹³⁵, к[ото]рое Вы потом мне вернете при случае. Насчет этого минерала дело обстоит так: по моему последнему убеждению, Трюстедт прав и это именно самородный висмут. Дело в том, что я такового как следует не видел, а теперь у нас есть хороший образец, и, сравнивая, я и решил, что это самор[одный] *Vi*.

К последнему питкарандский минерал очень подходит цветом (от галенобисм[утита] же цветом резко отличен), своей ковкостью и мягкостью. Присутствие же *S* и *Pb* объясняется нечистотой пробы, так к[а]к *Vi* тут тесно перемешан с другими рудными минералами; остается только выяснить вопрос о *Se*. Вообще пока я не решаюсь дать никакой заметки ввиду изменения своей точки зрения.

Чтоб не затруднять Вас справками, я думаю прямо обратиться к Лейсту¹³⁶ по вопросу, кому и куда надо подавать заявление об экзамене и что при нем прилагать.

Равным образом и к Павлову, хотя для этого надо немного подчистить ее, так что к нему я обращусь уже к концу сентября. Указанную им работу Ковалевского Anchitherii¹³⁷ только на днях достал.

Здесь сейчас проф. Зайцев¹³⁸. Он с будущей осени переселяется в Киев на покой и будет работать у нас в кабинете. Не нахвалится на Пилипенко¹³⁹.

У меня начались практические. Собственно в мои планы не входило, что они начнутся так рано. Хотя народу мало. Нечаев лекции еще не начинал и не торопится.

Весьма отраднo, что Тимофеев наш ожил. Теперь берется за палеонтологию под руководством Нечаева.

М[ежду] пр[очим], слышал от Крыжановского, что Кочубей опять начинает влиять насчет Академии¹⁴⁰.

Передайте от меня привет кабинету, к[ото]рый, вероятно, теперь уже в сборе.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 136—137.

* Так в оригіналі.

№ 202

15 жовтня 1906 р., Київ

Київ. 15.X.[1]906

Дорогой Владимир Иванович!

Одновременно с этим письмом я пишу Павлову, что прочел все, им указанное, и испрашиваю его благословения, а также пишу Лейсту — какие формальности требуются по отношению к прошению¹⁴¹ и проч[ее].

К сожалению, в этом семестре на меня свалились 16 часов практических занятий в неделю по определ[ению] минералов и кристаллографии, так что экзамен я откладываю до ноября. Зато в том весеннем семестре я буду совсем свободен, и если сдам геологию, могу всецело отдаться минералогии и кристаллографии. Теперь же в лаборатории и музее совсем не работаю — как только кончатся практические — бегу домой (благо, близко), т[а]к к[а]к кабинет полон студентов и заниматься не дадут.

Получили ли Вы мой «тальк» и что намерены с ним делать?

Криштафович мне пишет, что нашел еще какую-то форму описанного мной карбоната *Ca* в виде «осинового гнезда» (!) и хочет прислать для исследования, т[а]к к[а]к статья Чирвинского¹⁴² скоро выйдет, то я вместе с «осиным гнездом» могу пустить и киевский карбонат.

Что Як[ов] Владимирович¹⁴³, уже в Москве? Мне Нечаев говорил о его избрании, чему я от души порадовался. Кланяйтесь ему, а также всему Кабинету.

Ваш Л. Иванов

P.S. При сем прилагаю списки элементов и серн[ых] соед[инений] из русских месторожд[ений] нашего музея из основной и рудной коллекций.

Кроме того, есть неразобранный материал Ожегова¹⁴⁴, гл[авным] обр[азом] из Березовска и Екатеринбург[урга].

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 63—64 зв.

№ 203

8 листопада 1906 р., Київ

Київ. 8.XI.[1]906

Дорогой Владимир Иванович!

Не можете ли Вы сообщить, когда и будут ли вообще факультетские заседания в декабре месяце, и если не будет очередных, то могут ли назначить заседание, если я подам заявление о желании держать экзамен в декабре?

Я подожду еще дней 10 от Вас ответа, а затем подам прошение об экзамене и следом за ним двинусь и сам, так как в пользу переписки по

поводу экзамена я веру потерял: тут, что на словах дело двух минут, при переписке уходит месяц.

Относительно Макеевского руд[ника] пока ничего больше не могу Вам сказать, а подробное расследование делать пока нет времени.

Пока — всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 61—62.

№ 204

9 листопада 1906 р., Київ

Київ. 9.XI.[1]906

Дорогой Владимир Иванович!

Имя и отчество Крыжановского — Леонид Андреевич, мой тезка. Я Вам сегодня только перед получением открытки отправил заказное. Приеду в Москву в начале декабря. О Макеевском руд[нике] ничего определенного сообщить не могу. Вероятно, тут какая-то ошибка.

Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 65—65 зв. Листівка.*

№ 205

13 листопада 1906 р., Київ

Київ. 13.XI.[1]906

Дорогой Владимир Иванович!

Я получил сразу письма и от декана Андреева¹⁴⁵ и от секретаря Лейста на мои запросы о формальностях экзамена; но оба пишут разное: декан говорит — надо прошение на имя ректора и копию диплома при нем и больше ничего; секретарь пишет, что никаких бумаг не надо, прошение подается на имя декана или факультета, требуется curriculum vitae**, список «трудов» и план занятий...

Я думаю скомбинировать все это, т. е. послать прошение на имя ректора, приложить к нему копию формуляра (диплом мой ведь в Москве), curriculum vitae и список «трудов». Программу же могу представить (план занятий), уже когда лично переговорю с Павловым.

* Адреса на звороті: Е[го] в[ысоко]р[одию] Владимиру Ивановичу Вернадскому. Москва. Университет, Минералогич[еский] кабинет.

** Життєпис (*лат.*).

Самое важное — это я узнал от Лейста, когда будут факульт[етские] засед[ания]: одно было 15 ноября, к к[ото]рому я уже опоздал, след[ующее] будет 29-го, когда и будет доложено мое прошение. Держать же я думаю в декабрьском заседании, к[ото]рое, по моим расчетам, должно быть 13-го декабря.

Вот я бы просил Вас, когда выяснится окончательный срок этого декабрьского заседания, черкнуть мне, чтоб я успел приехать по крайней мере за неделю, чтоб выявить свое желание сдавать в это заседание. Лейст пишет, что это надо сделать по крайней мере за неделю до заседания.

Прощение я посылаю послезавтра, т. е. 15-го.

Павлов мне указал, что в представленном мною ему списке отсутствует систематический курс палеонтологии, хотя бы и краткий; я ему написал, что за таковой взял курс Борисьяка¹⁴⁶ I и II т[ома], и, если он не согласен, просил указать. Его молчание я считаю за согласие, но все же при случае, м[ожет] б[ыть], Вы его спросите об этом.

Практические занятия мои кончаются, а оставшиеся еще сдам пока Тимофееву; к сожалению, он что-то совсем расклеился нервами, так что к Сикорскому¹⁴⁷ отправляется.

Нечаев выпускает новый свой учебный курс кристаллографии и минералогии. На днях выйдет 1-й выпуск — кристаллография¹⁴⁸.

Я чувствую себя теперь хорошо, т[а]к к[а]к, несмотря на подготовку, решил вдоволь спать и гулять по часу в день, испугавшись примера Тимофеева...

У нас в Киеве что-то вообще с геологами неладно. У Андрусова молодой геолог Сининский совсем с ума сошел, да еще буйно...

Пока — всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

Привет кабинету in cogrore.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 66—67 зв.

№ 206

11 лютого 1907 р., Київ

Киев. 11.П.[1]907

Дорогой Владимир Иванович!

Поздравляю вас со вторичным выбором в Государств[енный] Совет¹⁴⁹. Но в каком смысле отразится это на предполагаемом весной моем экзамене по минералогии? Или еще нельзя загадывать на столь неблизкое будущее? Рассчитываете ли Вы, по крайней мере, быть в Москве в мае на котором-либо заседании факультета? И когда Вы будете в Петербурге, куда Вам писать — на Москву? Корреспонденция Вам ведь, верно, будет пересылаться.

Я сейчас сижу над Федоровым¹⁵⁰ и иногда, забираясь в его дебри, становлюсь в тупик. Потом такая масса у него опечаток, а в чертежах встречаются ошибки, что еще более усложняет и без того нелегкое понимание.

В этом семестре у меня пока занято практическими <занятиями> всего 2 ч<аса> в нед<елю> и, верно, прибавится еще 2 (все же не 16 часов!!).

Получил печальную весть о кончине Шишковского¹⁵¹. Что же Москов[ский] Унив[ерситет] не приобретет его коллекций? Ведь там есть уника.

Привет всему кабинету.

Всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

P.S. Что же оттиски моего «талька», уже вышли из печати?¹⁵² Я что-то не вижу еще следующей книжки Bulletin, и между тем Вы, когда я еще в Москве был, говорили, что она должна скоро выйти.

Если оттиски есть, то, оставив себе и всем в кабинете, будьте добры выслать остальные сюда.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 69—70 зв.

№ 207

15 лютого 1907 р., Київ

Київ. 15.II.[1]907

Дорогой Владимир Иванович!

Большое спасибо за присланные оттиски мои и других. Я их получил на другой день, как Вам отправил письмо.

Всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

Привет кабинету in corpore.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 68. Листівка.*

№ 208

11 квітня 1907 р., Київ

Київ. 11.IV.[1]907

Дорогой Владимир Иванович!

Будете ли Вы на майских заседаниях факультета в Москве, когда я хотел бы сдать экзамен? Я полагаю, что если приеду в Москву на Фоминой неделе, то, во всяком случае, в середине или в конце мая поймаю заседание.

* На звороті фотографія з підписом: № 9. Политехнический институт. Адеса вказана збоку: Е[го] в[ысоко]р[одию] Владимиру Ивановичу Вернацкому [так в оригіналі. — Упоряд.]. Москва. Университет. Минералогич[еский] Кабинет.

Я бы хотел все-таки до экзамена еще просмотреть полевые шпаты московского Кабинета.

Признаюсь и каюсь, что за уманский шпат я не брался, потому что едва справился с тем, что надо было прочесть, к тому же и в этом полугодии все-таки пришлось иметь 4 часа практич[еских] занятий.

Итак, надеюсь, что в мае месяце можно будет устроиться с экзаменами. Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 71—72.

№ 209

21 серпня [1907 р.]*, Верея

21.VIII

Дорогой Владимир Иванович!

Вам, вероятно, известно, и не можете ли Вы сообщить, когда ближайшее заседание факультета? Дело в том, что я первую половину августа был нездоров и экзамен придется отодвинуть на первое сентябрьское заседание.

Адрес мой: Верея Московской губ[ернии], им[ение] Богородское, мне.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 29.

№ 210

9 жовтня 1907 р., Київ

Києв. 9.X.[19]07

Дорогой Владимир Иванович!

На днях уже окончательно выяснилось, что я в текущем акад[емическом] году буду читать кристаллографию и минералогию на Высш[их] частных Женск[их] Курсах Жекулиной¹⁵³. Я, понятно, с большим удовольствием принял это предложение, т[а]к к[а]к, если оно и отнимет у меня много времени, то зато я получу известного рода крещение, а затем и войду сразу в жизнь и курс науки, и вообще Вы отлично понимаете, какую огромную пользу могут и должны принести мне эти лекции.

* Рік написання листа встановлено за біографією Л. Л. Іванова. Також див.: *Швидько Г. К.* Природничі дослідження і захоплення вченого-мінералога Л. Л. Іванова // *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки, наук. щоріч.* — Дніпропетровськ: НГУ, 2012. — Вип. 9. — С. 60.

Число часов: 2 ч[аса] на I курсе на крист[аллографии] + 2 ч[аса] практ[ических] занятий и 2 ч[аса] на II курсе по минералогии + 1 ч[ас] практ[ических] зан[ятий].

Начну я читать с той недели, т. е. минер[алогию] с 18-го числа, а крист[аллографию] еще точно не знаю. Слушательниц на I к[урсе] до 100 чел[овек], на II — 25. Лекции будут читаться по вечерам в здании Политехникума, т[а]к что я могу пользоваться всеми пособиями нашего кабинета (хотя их, кроме минер[алогической] коллекции и дерев[янных] моделей кристаллов, очень немного).

Гонорар будет, вероятно, очень невысокий, но не в том сила. II-му курсу уже читал в прошлом году кристалл[ографию] Чирвинский и пользовался как лектор огромным успехом, т[а]к что тут выступать мне будет трудновато.

Таким обр[азом], это полугодие опять совсем загружено: 7 часов на курсах да 16 часов практич[еских] зан[ятий] со студентами, да еще подготовка к лекциям будет отнимать много времени, так что пеликанит вряд ли далеко уйдет. Все надежды придется возложить на весеннее полугодие, когда практ[ических] со студ[ентами] совсем не должно быть.

Теперь, пользуясь великолепной погодой, мы с моим коллегой Тимофеевым лазили по кирпичным заводам, знакомясь с геологией Киева, и теперь для кабинета мастерим модель разреза. В лёссе, в корневых трубочках я нашел мой водный карбонат *Ca*.

Последнее время по случаю холеры (а она здесь свирепствует) экскурсии наши прекратились. У нас с холерой получился заколдованный круг: через канализацию на поля орошения, оттуда в Днепр, из Днепра в водопровод, в желудки и т. д. Пожалуй, образуется настоящий очаг, как в Индии...

Итак, Владимир Иванович, с Вашего благословения принимаюсь за лекции! Страшновато все-таки первый раз выступать перед аудиторией!

Привет всему кабинету.

Большое спасибо за Ваши новые работы.

Ваш Л. Иванов

P.S. У нас на днях придут минералы из Садона.

P.P.S.S.* Чирвинский получил командировку за границу на 2 года от Университета. Уехал в Геттинген к Либишу¹⁵⁴.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 76—77 зв.

№ 211

11 листопада 1907 р., [Київ]**

11.XI.[1]907

Дорогой Владимир Иванович!

Мне представляется случай занять кафедру. Профессор Лаврский¹⁵⁵ уходит из Екатеринославского Высш[его] Горного Училища¹⁵⁶ в Томск и пишет Нечаеву, что по объявленному на кафедру минералогии конкурсу пока еще не подано

* Так в оригіналі.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

заявлений от имеющих степень. По уставу же Училища кафедру может занять и лицо без ученой степени на правах не профессора уже, а преподавателя с окладом 1700 р[уб.], предварительно прочтя перед Советом Училища две пробных лекции.

Написал это Лаврский Нечаеву в конце октября, а т[а]к к[а]к срок конкурса истекал к 1-у ноября, то я заявление поспешил подать.

Что касается условий преподавания, то, по-видимому, придется съездить самому и лично переговорить с Лаврским. Перепиской ничего не выяснить. Лекций выходит как будто всего 4 часа годовых, практических же занятий что-то очень много. С паяльной трубкой — ведет ассистент вполне самостоятельно. Профессору же остаются занятия по кристаллогр[афии], петрографии и минералогии («распознавание минералов и горных пород на глаз и под микроскопом»). По-видимому, занятия эти вообще не фиксированы часами, и студенты толкуются постоянно в кабинете (а их по 90 человек на I и II курсе), т[а]к к[а]к Лаврский пишет, что лаборатория обставлена хорошо для научных занятий, «но теснота и суэта преподавания сильно этому мешают». Вот это-то меня и смущает пуще всего.

Если взять мое лаборантство, лекции на курсах + занимаемая мной квартира, то в отношении занятого времени — материальном — я с Екатеринославом пока почти ничего не выигрываю. Но там есть большой плюс — это что я могу получить кафедру, и по защите диссертации профессура мне уже будет уготована. Но будет ли там возможность, будет ли там время работать? Из письма Лаврского как будто следует отрицательный ответ. Ведь здесь, если у меня и много времени занято, зато оно как в Инст[итуте], так и на курсах строго фиксировано; если у меня теперь и уходит много времени на подготовку к лекциям, то ведь это на первых порах.

Так что, в общем, приходится над этим шагом подумать и очень сильно.

Да еще один минус для работы — это что не университетский город и нет старой литературы.

Надеюсь обо всем этом толковать с Вами лично в декабре; но все же, может быть, и сейчас Вы дадите мне какие-нибудь указания, ведь что-нибудь там у вас слышно относительно этого училища.

У нас сейчас Институт после общестуденч[еской] сходки закрыт до 15 числа. Я пользуюсь этим временем, чтоб подчитать Яннаша к экзамену. В обычное время совсем некогда ни готовиться к экзамену, ни двигать свою работу: 16 часов в Инст[итуте] + 6 часов на курсах, подготовка к лекциям, да еще езжу в город ежедневно, что отнимает часа 1½ в день и разбивает все утро. Зато питаю сладкую надежду, что следующий семестр будет весь в моем распоряжении.

Достал Jakowickiego¹⁵⁷, купил польский самоучитель и словарь, буду переводить.

Я очень заинтересовался Вашими последними работами о двойниках и штриховке.¹⁵⁸ Для последнего у Вас приводится в пример пирит. Здесь есть материал, собранный Ожеговым в Березовске; там пириты всех видов {100}, {111}, и {hko}, при породах уже есть шлифы; так вот я хочу выяснить, с какими породами связаны разные типы пирита в этой местности. Правда, тут могут интересные вещи встретиться?

На лекциях я сначала волновался; теперь уже обошелся. I-й курс слушает плохо кристаллографию; II-й более серьезный, слушают хорошо и интересуются.

Как же с Александрией, Владимир Иванович? Выбран туда кто-нибудь?
Попал ли Сергей Платонович¹⁵⁹?
Привет кабинету! Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 73—75.

№ 212

25 грудня 1907 р., Київ

Київ. 25.XII.[1]907

Дорогой Владимир Иванович!

Я не был в среду на экзамене, потому что повестка запоздала — я получил ее накануне лишь днем, когда все поезда в Москву уже прошли. На мое несчастье, повестка на сей раз была составлена всего за 4 дня, как пишет Лейст, т. е. как раз время хода почты до нас. Ехать же заранее и ожидать мне не хотелось, ибо у нас шли интенсивные занятия со студентами, и, уехав, взвалить опять свою порцию на моего коллегу, к[ото]рому я и так много обязан, было прямо неловко. Теперь я буду действовать, как и в сентябре, через одного московского знакомого. Если же Вас не затруднит и Вы будете в Москве, когда получите повестку, пошлите мне телеграмму о дне заседания; адрес: Киев, Политехникум, квартира 15, Иванову.

Теперь только увидел свою лабораторию и прежде всего пробую анализ <с> помощью B_2O_3 — и пока что очень доволен; громадное удобство, что нет той массы $NaCl$, к[ото]рая неизбежно является при сплавлении с Na_2CO_3 , и определение щелочей в одной порции. В дальнейшем непременно буду применять этот метод; первый анализ, конечно, явится лишь опытом.

В Универс[итете] у Лучицкого¹⁶⁰ я нашел коллекцию Феофилактова¹⁶¹ и даже с оригиналами, по-видимому, Эйхвальда¹⁶², из Бердич[евского] и Липов[ецкого] уездов с пеликанитовым гранитом.

В «Естеств[енной] истории Киевск[ого] учебн[ого] округа» Феофил[актова]¹⁶³ есть описание именно этих образцов, так что надо будет познакомиться с ними подробно.

Лекции мои на Жен[ских] Курсах по минералогии прошли, кажется, успешно, слушались с интересом, прочел общую часть, элементы и часть сернист[ых] соед[инений]. По кристалл[ографии] же прочел очень мало, и лекции посещали плохо, к тому же мешали праздники, закрытие Инст[итута] и проч[ее].

Что касается моего кандидатства в Екатеринослав, то я лично даже и теперь, с устранением Серг[ея] Плат[оновича]¹⁶⁴, не питаю надежд. Между тем,

Нечаев считает мои шансы большими, а со слов и писем Лаврского видно, что там Чирвинскому не симпатизируют, а это самый теперь серьезный кандидат.

Вы напоминаете об экзамене и о вступительных лекциях, но первый я надеюсь сдать в январе, а о втором, если будет надобность, что к половине января выяснится, могу поговорить тогда с Вами. Конечно, я бы очень желал Вас застать в январе в Москве.

Позвольте поздравить Вас с наступающим Новым годом — это, вероятно, последний, к[ото]рый Вы встречаете в Москве?¹⁶⁵

Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 78—79.

№ 213

4 березня 1908 р., Київ

Київ. 4.III.[19]08

Дорогой Владимир Иванович!

Представьте, что Ваше предположение блестяще оправдалось! Наше железо содержит значительное количество *Ni*! К сожалению, письмо пришло на другой день моего отъезда с экскурсией в Польшу, где я пробыл две недели. Вернувшись, я тотчас же сделал качеств[енный] анализ, причем обнаружилось следующее: я брал мелкие кусочки, отщипывая их тискаами; во 1-х, — эти кусочки оказались магниты — притягивались к ножу, к стальному пинцету; <во> 2-х — легко сначала растворялись в слабой *HCl* (или *HNO₃*) при нагреве с выделением газа (*H[?]*); но в результате оставался скелет этих кусочков черного матов[ого] цвета, не растворимый даже в царск[ой] водке, по величине отвечающий первонач[альным] кусочкам].

П[од] п[аяльной] т[рубкой] эти кусочки-скелеты не плавятся, белеют, магнитом не притягив[аются].

Полученный раствор после окисления был цвета *FeCl₃*. Обработан (*NH₄*)₂*S*-м. Осадок растворен в слабой *HNO₃*; нерастворившаяся часть испробована перлом буры — получился перл красновато-бурый в окисл[ительном] и типичный серый в восстановит[ельном] пламени — *Ni*!, потом растворен в дымящейся *HNO₃* — получился зеленый раствор (еще указание *Ni*) и, наконец, реакция с*, [*KaOH*] и *Br* на *Ni₂O₃* тоже получена. *Ni* несомненный и на вид несколько %.

Интересно сделать анализ оставшейся нерастворившейся части и [пробовать] еще раз потравить, хотя раньше проба эта не увенчалась успехом. У металлургов наших есть приспособл[ение] для металлографии, пойду к ним.

В Польшу я ездил с студентами, металлургами и механиками, под руководством профессора Ижевского; они ехали на металлургические заводы, а я

* Далі незрозуміле скорочення, можливо *KCl*.

посетил *Zn* руды в Олькуше и Болеславе, а также две каменноугольных копи. Привез хорошую коллекцию галмейных руд, к[ото]рые совершенно отличны от руд Садонских, имеющихся у нас. Привожу сейчас в порядок собранный матерьял. Кстати, будьте добры сообщить адрес Ненадкевича, — он ведь, конечно, занят этим месторождением.

Ездил я на средства Кабинета. Может быть, таким же образом удастся съездить на Страстной и Пасхе¹⁶⁶ в Крым.

Лекции на курсах задержат меня до половины мая, потом надо проехать по пеликанитам. А на лето я бы хотел пожить у немцев, чтобы подучиться языку; один из коллег зовет на Гарц.

Нечаев и Тимофеев собираются летом в Горную Бухару на пермокарбон. Нечаев на днях выпустил свою Минералогию¹⁶⁷.

Да, чуть было не забыл — этикетка от железа потерялась. Насколько я помню, там было помечено «Сибирь», почему я принял его сначала за *Ag* с Алтая, к[ото]рое я видел в Академии Наук.

Но субъект, от к[ото]рого эта коллекция куплена, не заслуживает доверия и его этикирование равным образом. Так что месторождение этого *Fe* отстает под сомнением.

Я еще не достал Горн[ый] Ж[урнал] за [18]50 г.; достану на днях и сравню с тем, что есть. Весьма интересно. А я уже ее забросил совсем, как никуда не годящую вещь.

М[ежду] пр[очим], на одном из заводов я попал на Везувий: во 1-х старые *Zn*[ковы]е шлаки горят, образуя сольфатары с выделением *S* и других выцветов, и уголь под землей горит, выделяются горячие газы и пары и тоже дают возгоны — что именно еще не пробовал.

Передавайте мой привет всему кабинету. Получил часть Ваших лекций¹⁶⁸. Кому я за них должен уплатить?

Всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 82—83 зв.

№ 214

2 квітня 1908 р., Київ

Київ. 2.IV.[19]08

Дорогой Владимир Иванович!

Я получили с химического отделения 75 руб. на поездку по полосе кристал[ических] горных пород нашего края (так я мотивировал в своей просьбе), думаю же проехать по пеликанитам. На Страстной и Пасхе займусь выработкой маршрута. Ехать же придется не раньше половины мая. Сейчас представляется случай дешево, с экскурсией, съездить на Пасху в Крым; но отказался. Последнее время [принасел] на лекции на курсах и

кристаллогр[афию] закончил; закончу и минералогию; после Пасхи коротенько изложу петрографию. Сам я сейчас знакомлюсь с методами петрографического исследования под микроскопом у Лучицкого. Он ученик Вейншенка и владеет хорошо его методами, а то у меня ведь никакой основы в этом отношении нет.

Проехавшись по нашему краю и набрав матерьялу, думаю двинуть за границу; хочу, наконец, привести в исполнение свое давнее желание — посидеть у немцев месяца два и поучиться языку. Получу бесплатный заграничный паспорт. Денежную же командировку поберегу до будущего года.

Так вот, большая у меня к Вам просьба дать совет, где бы я мог лучше использовать время и для языка, чтоб не особливо жестокое местное наречие было, и для минералогии, чтоб можно было поэкскурсировать, посмотреть и поучиться. Я наметил Гарц (но там, кажется, язык варварский) и Саксонию.

К половине августа я уже должен быть здесь, так как Нечаев и Тимофеев едут в Бухару до октября месяца и мне придется вести осенние экзамены. Хотелось бы, конечно, в Германии попасть и в местность, полезную для здоровья; насчет моря еще не советовался с докторами, но думаю, что можно и без него обойтись, так к[а]к чувствую себя теперь удовлетворительно.

К сожалению, не мог здесь нигде достать Горн[ый] Ж[урнал] за [18]50-е годы, чтоб прочесть о Чердынском самородке *Fe*¹⁶⁹.

Может быть, дадите какие-нибудь новые указания и относительно поездки по нашему краю.

Да еще будьте добры сообщить адрес, имя и отчество Орловского¹⁷⁰, он был здесь, ездил на лабрадоры, и интересно его поинтервьюировать.

Всего наилучшего!

Привет Кабинету.

Ваш Л. Иванов

P.S. Из Екатеринослава ни слуху, ни духу.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 80—81 зв.

№ 215

20 травня 1908 р., [Київ]*

20.V.[19]08

Дорогой Владимир Иванович!

Сегодня уже взял билет, чтоб завтра двинуться в Житомир и т. д. на пеликаниты, и вдруг — получаю бумагу, что я избран в Екатеринослав. Чирвинский и я получили равное число голосов, т. е. были избраны оба; вопрос решился жребием, и избранным оказался я. Директор требует его немедленно

* Місце написання листа встановлено за змістом.

уведомить о моем согласии. Я решил завтра же поехать сам туда, посмотреть лично, на месте, и думаю, что соглашусь.

Первое время у меня явилось сомнение, стоит ли теперь предпринимать намеченную мной экскурсию ввиду удаления от места исследования. Иначе говоря, бросить пеликанит и взяться за что-ниб[удь] другое.

Но, во-первых, ведь я ничего не теряю, если соберу матерьял, тем более, что мне на это даны деньги, к[ото]рые иначе я должен вернуть.

Затем — мне очень бы хотелось поговорить с Вами, и я думал даже сейчас поехать в Москву, но решил, что буду продолжать то, что я наметил, а в декабре увидимся на съезде¹⁷¹, и тогда уже у меня будут некоторые данные.

Вот за границу теперь, вероятно, не поеду, а поработаю лето над предстоящими пробной и вступительной и вообще предстоящими лекциями.

Хотел бы очень все-таки иметь Ваше благословение на новое место и на продолжение намеченной работы.

Естественно-историч[еское] отдел[ение] курсов, где я читал, прекратило свое существование.

Нечаеву из Министерства пособия на экскурсию не дали. Едет с Тимофеев[ым] на свои средства (в Горную Бухару)¹⁷².

Буду ждать от Вас ответа. Привет всему Кабинету.

Сердечное спасибо за Ваш труд и горячее желание, чтоб он не завершился на I в[ыпуске] I тома¹⁷³.

А как много нового в Ваших лекциях! И какие опять горизонты Вы открываете.

Всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

Адрес старый.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 86—87.

№ 216

27 травня 1908 р., Київ

Киев. 27.V.[1]908

Дорогой Владимир Иванович!

Я уже побывал в Екатеринославе — дал согласие. 30 мая мое заявление доложат в Совет и пойдет на утверждение, к[ото]рое, по словам директора, не затянется и верно состоится в середине лета, в июле.

Начало лекций там не раньше половины сентября, так что я думаю туда ехать не ранее конца августа, тем более, что надо здесь провести августовские экзамены.

Как я уже Вам писал, на пеликаниты я поеду, а за границу вряд ли.

Теперь вот еще какой вопрос возникает. Лаборант Горн[ого] Уч[илища] некто Танатар¹⁷⁴, кончивший в том же училище, м[ожет] б[ыть], уйдет оттуда

в силу каких-то его счетов с Училищем. Хотя я думаю, что он останется, сделав лишь по отношению к Совету известный ход и получив от последнего некоторые льготы.

Просится же он к Нечаеву: на мое место Тимофеев, а он на место последнего. Нечаев согласен.

Я только выговорил, что Танатар остается у меня на осенний семестр во всяком случае. Так[им] обр[азом], я могу остаться без лаборанта и обращаюсь к Вам за содействием в поисках одного. Теперь, так[им] обр[азом], можно только иметь в виду освобождающееся место; выяснится уход Танатара окончательно может осенью; в декабре же я буду на съезде и могу повидаться и с тем кандидатом, на к[ото]рого Вы укажете.

Условия такие, довольно суровые: 1-й год вознаграждение 900 руб., на 2-й год, если лаборант не имеет стороннего заработка, прибавляется 300 руб. На его обязанности ляжет ведение занятий по паяльной трубке (теперь вводится и химич[еский] анализ п[аяльной] т[рубкой]); по регламенту лаборант занят 24 часа в неделю (должен быть в кабинете). Квартира не полагается. Подробности, к[ото]рые сам пока знаю, могу сообщить желающему.

Опять мне, как и в Киеве, долго придется приводить в порядок коллекцию — в совершенном хаосе. Но штUFFы есть великолепные. Можно красоту привести необычайную. Лаврский не скупился на показную сторону. Химическая часть совсем не оборудована, никто не занимался. Микроскопия широко стоит. Паяльная трубка тоже. Помещение тесновато. Бюджет кабинета до 2-х тысяч, так что можно устроиться. Программы очень невелики. По расписанию 4 часа лекции и 7 ч[асов] практика — за что по часам и сходится мне 2400 р[уб.] в год. Сумма также приличная. В общем, хоть и трудно будет сначала, но я доволен создавшимся положением.

Город — жестокая провинция.

Книгу Вашу получил и благодарю за нее. Всем другим передал, что Вы писали.

Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 84—85 зв.

№ 217

5 червня 1908 р., Київ

Київ. 5.VI.[19]08

Дорогой Владимир Иванович!

У меня с Екатеринославом вышла уже неприятность. Когда я имел разговор там с Леонтовским¹⁷⁵, и[сполняющим] д[олжность] директора, он сказал, что согласно расписанию есть 4 ч[аса] теории и 4 ч[аса] практ[ики] и, значит, по часам вознаграждения — 2400 <рублей в год>.

Вчера же я получил бумагу за его же подписью, что по расписанию следует 4 ч[аса] теории и 4 ч[аса] прак[тики] и вознаграждение 1800 р[уб]. Бумага от 31-го, а 30-го у них был Совет.

Неприятность и материальная, и моральная, показывающая, что с первых же шагов придется встать в оборонительное положение.

Так как получил я бумагу накануне отъезда на экскурсию, то и реакцию на нее я откладываю до возвращения. Надеюсь, к тому времени и от Вас получить совет. Я уже подумывал об отказе, т[а]к к[а]к материальные условия остаются опять как и здесь, но самостоятельность кафедры перевешивает.

Танатар меня предупреждал, что с уходом Лаврского в совете опять большинство на стороне горных инженеров, а, следовательно, и известное поведение по отношению к Университетам.

С другой стороны — у меня будет только 8 ч[асов] по расписанию, норма, закрепленная офиц[иальной] бумагой, из к[ото]рой я могу, надеюсь, не выходить, а, след[овательно], больше времени останется для работы.

Спасибо, дорогой Владимир Иванович, за доверие к моим силам, — по мере возможности буду стараться его оправдать.

По части пеликанита я своей задачей именно и ставлю выяснение его генезиса, и намерен поспорить, те места, где по старым авторам видно его отношение к гранитам.

Что Вы понимаете под «отдельными экскурсами»?

Вашу книгу Нечаев на днях получил, и я ему передал, что Вы писали. Лучиц[кого] и Арм[ашевского] не видал, им сообщу.

Что такое молдавит? У нас в колл[екции] есть два ограненных кусочка цвета бутылочного стекла. В общих минералогиях нигде такого минерала нет. Не мареканит ли это?

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 88—89.

№ 218

4 липня 1908 р., Київ

Київ. 4.VII.[1]908

Дорогой Владимир Иванович!

Вернувшись из поездки, я застал Ваше письмо, за которое глубоко благодарен. В Екатеринослав я написал исп[олняющему] д[олжность] директора письмо с просьбой разъяснить противоречие между его словами и бумагой за его подписью, сделал вид, что бумага мною была получена за время моего отсутствия, почему и запоздало мое письмо. Очень вероятно только, что теперь исп[олняющий] должн[ость] уже не тот профессор, а Лебедев¹⁷⁶ [уже].

Что касается учебного плана, то там почему-то при минер[алогии], крист[аллографии] и петрогр[афии] не указано число часов, м[ежду] т[ем] как при других предметах оно значится. В 4 часа практические занятия уложить действительно вряд ли будет возможно. Во всяком случае придется привлечь на помощь и ассистента, хотя Лаврский его совсем не привлекал к этим практическим; с другой стороны Танатар добился от совета признания за ним самостоятельности в ведении паяльной трубки, за что, может быть, можно будет просить второго ассистента именно для этих занятий и кабинета¹⁷⁷. Танатар же своим уходом сделал только известный ход, добившись вышесказанного, и остается в Екатер[инославе]. Относительно же Николаева¹⁷⁸ могу сообщить Нечаеву, когда он вернется, т. е. в сентябре.

Поездка моя по Киевск[ой] губ[ернии] ввиду отсутствия открытого листа была непродолжительна — две недели. 4 дня я пробыл в Житомире, экскурсируя с местными любителями (члены Общ[ества] Исслед[ователей] Вольни): взял гранаты (интересны прирам[идальные] наростания на {110}), турмалина, очень интересная брекчиевая яшма. Потом поехал по пеликанитам Бер[д]ичевского уезда. Я наметил к посещению те места, где в литературе (т. е. почти единств[енный] Феофилакт¹⁷⁹) указаны контакты пелик[анита] с обычн[ым] гранитом, или по карте Феоф[илактова] видно, что пелик[анит] окружен гранитом. Но увы! — ясного контакта нигде не встретил: места, указанные Феоф[илактовым], — это [полузасыпанные] и полуразрушенные склоны, а в других местах уже и выходов тех не видно. Местами можно было констатировать, что с обеих сторон пелик[анит] граничит с гранитом, но контакты все таки [скрыты].

Нашел хорошие опалы; интересно, что свеже[выбитый] напоминает гиалит, а на воздухе через неск[олько] часов становится молочным; встретил графит, и в довольно знач[ительном] колич[естве], в пеликан[итовом] граните в 2-х местах. По-видимому, пелик[анитовый] гранит есть продукт изменения серого гранита, так как в том и другом изобилует гранат, в красном же граните его нет.

Феоф[илакт] считает, что красный гранит появился позднее серого и, м[ожет] б[ыть], обусловил местное изменение последнего в пелик[анит]. В некот[орых] местах ясно видно, как гранит прорезал гнейс, смяв его и захватив его куски, — в общем, местами наблюдается ряд гнейсовой брекчии с гранитным цементом. Пелик[анит] ясно каолинизируется. Был я опять на каолиновой разработке Адельгейма, помните, около Глуховец, но, к сожалению, опять не было хозяина; м[ожет] б[ыть], я спишусь с ним и как-нибудь к нему поеду на неск[олько] дней, чтоб выяснить это местор[ождение], т[ак] к[ак] оно связано с пелик[анитовым] гранитом. Теперь перерабатывается до 1 000 000 пуд[ов] породы, получая до 500 000 пуд[ов] каолина в год.

В общем результаты поездки неважные; и вообще трудно здесь с минералогией, — это не то, что на Урале, где камень всюду и взаимоотношения ясны, — здесь выходы буквально днем с огнем приходится искать, да и то, что найдешь, часто ничего не дает.

Матерьял, собранный мною, еще все идет «малой скоростью» вот уже больше недели, и это с расстояния 8-ми часов езды поездом!! А что с нами таможня выделяет! — выписанное мною в январе из-за границы только на днях получено!! Чтоб получить вовремя, надо выписывать за год!

Теперь время уже подумывать о вступительной лекции, т. е., вернее, о пробной. Я думаю взять какую-нибудь более общую тему, т[а]к к[а]к у них на эту лекцию допускаются и студенты, и весь преподават[ельский] персонал, а не только факультет; напр[имер], «Минералогия как химия земной коры». Сначала я хотел взять что-нибудь из области силикатов, а теперь остановился на указанной; как Вы одобрите? Эти лекции у них имеют характер просто испытания говорильной способности.

За остаток лета я думаю, прибегая силы для зимы, заняться микроскопией, чтоб там перед Танатаром лицом в грязь не ударить — он у Вейншенка¹⁸⁰ учился, — ну а я у Лучицкого взял несколько уроков.

Нечаев с Тимофеевым укатили без меня в Бухару; верно, я уже с ними в Киеве не увижусь. Они оба, как и я, собираются в декабре на съезд в Москву. За мое отсутствие был здесь Сургунов, карточку оставил.

Пока до свидания.

Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 90—92 зв.

№ 219

8 серпня 1908 р., Київ

Киев. 8.VIII.[1]908

Дорогой Владимир Иванович!

Сейчас получил утверждение в Екате[рино]слав и спешу поделиться с Вами этой вестью. На днях думаю поехать подыскать квартиру, вообще ориентироваться; уехать же отсюда раньше конца августа не могу — должен отбыть здесь, экзамены. Также конкурсы только 5-го сент[ября], переходные же — 16-го, а когда начало лекций, не знаю.

Поразмыслив над темой, о к[ото]рой я Вам писал, я сообразил, что она мне пока не по плечу. Я решил взять более узкую и определенную и выбрал — «жидкие кристаллы», проштудировал Schenck'a, половину Lehmann'a, еще его «Sheinbar lebende Kr[istalle]»¹⁸¹, просмотрю позднейшие рефераты и я думаю, что выйдет лекция интересная. А как Вы смотрите на это дело? Ведь Lehmann, отрицая Raumgitter Kontinuitätstheorie* и пр[очее], разрушает все наше стройное здание строения кристалла!?! Меня прямо поразила важность этого вопроса,

* Kontinuitätstheorie des Raumgitter der Kristalle — Теорія безперервності просторової решітки кристалів (нім.).

когда я с ним ближе познакомился, а между тем, напр[имер], в кратком Хвольсоне¹⁸² ни полслова об этом нет; вообще физики, к[ото]рых это так близко касается, кажется, всего меньше обращают внимание...

Николаев мне писал, что он не может воспользоваться лаборантством, потому что он записан вольноопред[еляющимся]; я ему указал, что у нас есть примеры лаборантов-вольноопределяющихся, в солдатской форме; ответа еще не имею; Нечаеву, во всяком случае, сообщу вместе с Вашей рекомендацией; у него, кажется, еще никого серьезного на примете нет.

Что касается присылки в Академию пеликанитов, — пока этого сделать не могу, ибо и у меня самого матерьял невелик, во всяком случае, без дублетов. Надеюсь на будущий год запастись открытым листом и тогда забрать побольше; тем более, что места для меня были совершенно чуждые, а за эту поездку я уже ориентировался. Тогда захвачу и Волынск[ую] губ[ернию], и южную часть Киевской.

Относительно каолина, — я ведь посетил всего одно месторождение — Глуховцы, и оттуда могу попросить выслать образцов для препровождения в [Корнваллис]; в музее же запаса нет.

Недавно только пришла коллекция, собранная мною в окрестностях Житомира; там есть прекрасная брекчиевая яшма, потом интересные гранаты из гранита с пирамидками роста на {110}, порядочные турмалины (*B!*) и корка CaF_2 на границе (*F!*). А в музее там я снял фотографию с великолепной друзы песчаника по ромбоэдрам кальцита; совсем как из [Фонтанска]. Вообще Волынская губ[ерния] в минералог[ическом] отношении должна быть богаче Киевской (исключая пеликанит). Вероятно, и в Екатеринославской можно много найти — ведь тоже крист[аллическая] полоса; а с этой точки зрения, край не тронут почти.

На съезде буду непременно, но приготовлю ли пеликанит — сомневаюсь — трудно ведь, вероятно, мне будет на первое время в новом положении, к тому же и лаборатории нет.

Займусь литературой по поствулканическим явлениям и каолинам; последнее тоже очень занятная область. Вы когда-то обещали мне сводку литературы, сделанную Вами когда-то из этой области. Может быть, найдете.

Адрес до 1-го сентября на Киев.

Всего наилучшего.

Ваш Л. Иванов

P.S. А как же с Москвой, Владимир Иванович? Остаетесь еще на зиму?

№ 220

19 вересня 1908 р., Катеринослав

Екатеринослав. 19.IX.[1]908

Дорогой Владимир Иванович!

Спасайте ученика Вашей школы от рук иноплеменников! Знаете, какую тему мне дал Совет: «Система кристаллографии Федорова!» Ведь здесь все горные инженеры, которые благоговееют перед ним и в то же время ничего не понимают; они так откровенно и признались, что из эгоистических целей дали эту тему — поднесите-де нам кристалл[ографию] Федорова в двух словах и в удобоваримом виде. У меня же как раз случилась крупная неприятность — при переезде пропала корзина, в которую я отложил все свои научные по специальности книги; остались неск[олько], что были с собой в чемодане. Пропали и Федоровские [отгиски], к[ото]рыми меня снабдил Артемьев.

Тема для меня, безусловно, трудная, и в Совете-то прошла при многих воздержавшихся. М[ожет] б[ыть], Вы дадите мне некоторые руководящие указания. Я буду базироваться на его последней Кристаллографии (курс)¹⁸³, да кроме-то здесь вряд ли что и достанешь, разве что из Zeitschr[ift] f[ür] Kryst[allographie].

Время я отсрочил до 1-го ноября, благо, что это возможно оказалось.

Ну, трудно мне приходится сейчас во всех смыслах. Город скверный, пыльный. Квартирой, за неимением таковых, пришлось удовольствоваться отвратительной, в грязном еврейском дворе.

Кабинет в большом беспорядке, а правила приема сугубо бюрократичные. Здесь всякая мелочь должна быть записана в матерьяльную книгу за соотв[етствующими] №№, потом часть этих номеров израсходовалась, часть записана дважды — изволь все это разбирать. Лаврский сдал кабинет Танатару, и не сдал, а прямо бросил ему; а тому неловко было его проверять, теперь же — того, другого нет и очень много по этой мат[ериальной] книге. Да и есть ли где такой бюрократич[еский] способ приемки? Ну как, напр[имер], проверять коллекции — ведь это работа, м[ожет] б[ыть], не одного года! Так я до сих пор кабинета еще «не принял».

В преподавании как-то все наизнанку; на кристалл[ографию], напр[имер], отводится 3 ч[аса] теории и 2 ч[аса] практики в неделю годовых; а на минер[алогию] — 1 ч[ас] теории и 1 ч[ас] прак[тики] в семестр (!). Затем оказывается, что только 1-ое полугодие читается кристалл[ография], а 2-е — т[ак] наз[ываемая] «общая минералогия», в к[ото]рую включается и физич[еская] кристалл[ография], но когда я стал на экзамене (сейчас идут экзамены) спрашивать оптику, студенты взвыли, — нам, говорят, этого не читали и не спрашивают. Вообще все как-то у них по-своему.

22-го начинаются у меня лекции. За минералогию я не беспокоюсь. Но кристаллография меня смущает своим несоответствием: программа очень небольшая, из систем по классам почти одни голоэдри, а времени — масса. Затем вообще по крист[аллографии] меня смущает скудость моего научного багажа, ведь, кроме общих курсов, у меня за душой очень мало, и это чувствуется, когда готовишься к лекциям.

Кроме того, царствует тут Наумановский дух¹⁸⁴ и его символы, придется ломку известную произвести; хорошо еще, что Танатар тоже за Миллера¹⁸⁵.

Коллекции я пока боюсь и тронуть: тут несколько отдельных коллекций, отчасти уже разрозненных и перепутанных, но записанных в мат[ериальную] книгу под №№ по экземплярам, а иногда целиком. Не будь этого ихнего бюрократизма, я бы все свалил в кучу и устроил одну общую основную систематическую колл[екцию] по Дан'у или Гроту¹⁸⁶; но ведь как тогда при следующей приемке разобраться в том, что есть и чего нет? Еще хуже будет, чем теперь. А есть много превосходных вещей, пропадающих втуне, и в то же время половину матерьяла можно пустить прямо для практич[еских] занятий.

Чувствую я себя весьма неважно. Слаб я как-то стал; чувствую утомление уже теперь, а что будет дальше? Глотаю мышьяк. Не знаю, что будет; м[ожет] б[ыть], как направятся лекции и занятия в колею, так и я направлюсь; а пока, конечно, все волнует, пугает как новое, неизвестное. В таком состоянии буду, верно, пребывать до прочтения пробных лекций. Работать теперь придется втройне, — а м[ежду] тем, вставая в 8 ч[асов], я в 11-м уже валюсь с ног. Как я и ожидал, труден будет этот год; только бы одолеть, а там летом необходима основательная починка.

Танатар получил самостоятельное ведение паяльной трубки на 1 год; и возникает вопрос о выделении ее вообще в отдельный предмет с 1 часом годовых препод[авания] и объявлением конкурса. Здесь то оно так исторически сложилось и понятно; но со стороны покажется, я думаю, странным при такой нагруженности кафедры (крист[аллография], мин[ералогия] и петр[ография]) выделять — паяльн[ую] трубку! Не знаю еще, как это выйдет. Танатар все эти фокусы затеял из [боязни] Чирвинского и тепер бы взял их обратно, но Совет связал себя словом и не может пойти на попятный.

Прискорбно, если не разрешат Съезд. Доклад-то я к нему несомненно не приготовлю; буду пока делать шлифы и, сколько смогу, литературу направить.

Да вот еще что. Ко мне обратился уже один студент-металлург, желающий поработать по минералогии. Я предложил ему заняться шлаками, как самым близким для него объектом и могущим дать немало интересного по образованию минералов. Только как его направить по этому пути? Я пока дал ему Морозевича¹⁸⁷.

М[ежду] пр[очим], говорят, раньше такого духа в кабинете не было; но я буду очень рад, если удастся в студентах встретить и поддержать научные интересы. Да это и меня будет толкать вперед и заставлять заглядывать в разные области.

А не услышите ли Вы что-нибудь в Госуд[арственном] Совете насчет преобразования нашего Учил[ища] в Горн[ый] Инст[итут]¹⁸⁸? Можно ли этого ожидать?

Привет всему Кабинету!

О Николаеве я, уезжая, оставил Нечаеву письмо; и когда он вернется, еще напишу.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

№ 221

5 жовтня 1908 р., Катеринослав

Екатеринослав. 5.Х.[19]08

Дорогой Владимир Иванович!

Спешу рассеять Ваши недоумения. Вы просто переоценили мое положение. Ведь я, как не имеющий степени, отнюдь не могу быть профессором; при всей скудости научных сил мы все-таки до этого не дошли; — я только «преподаватель», по будущему уставу — «приват-доцент», а таковым, как всегда, если они не имеют степени, полагается прочтение 2-х пробных лекций, из к[ото]рых одна назначается Советом. Чего же тут необыкновенного? Ведь после экзамена в Университете я пробных лекций не читал. Наконец, это было ясно обусловлено в правилах конкурса: «лица, не имеющие степени, могут занять кафедру в качестве преподавателя (с минимальным окладом 1800, а и[сполняющий] об[язанности] экстр[аординарного] проф[ессора] получает 2000) с обязательством прочесть 2 пробных лекции, одна на тему Совета». Весной, например, читал такие лекции новый преподаватель по кафедре электротехники, тоже из Киева. Абсурдным является здесь одно, что лекции эти читаются после того, как преподаватель уже начнет курс; но это только указывает, что Совет смотрит на них как на неизбежный по уставу формализм.

Так что против чего мне защищаться, — я не вижу. Я жаловался Вам лишь на трудность темы, — но, по крайней мере, хороший случай проштудировать Федорова.

На программы я смотрю только как на тот *minimum*, к[ото]рый я могу и должен требовать со студентов на экзамене, а отнюдь не как на регулятор моего курса. Напр[имер], в отношении кристалл[ографии] мы с Лаврским сильно расходимся. Если же и связан чем, то только количеством часов, к[ото]рое в настоящее время я изменить не могу, т[а]к к[а]к другие часы заняты на другие предметы. Но, безусловно, с этим я войду в Совет, когда у меня выработается определенный курс, но, разумеется, не ранее составления следующего расписания — т. е. следующего семестра.

Со стороны Совета и вообще не вижу никаких пока притеснений. Танатар же совсем ни при чем; он парень работающий, только понесло его на компиляции; хотя это общий недуг всего училища.

Насчет же гонора, — так я могу только [быть] тем, чем есть, и напускать что-либо на себя вряд ли есть необходимость.

И у нас проходит забастовка; благодаря малому числу студентов — без всяких инцидентов. Пользуюсь этим временем, чтоб привести в некоторый порядок кабинет. Какие интересные есть штуфы! К сожалению только, большинство без месторождений.

На днях экстренно пришлось составлять смету внутреннего оборудования кабинета на 20 000 для будущего нашего «Горного Института», к[ото]рый носится в мечтах нашего Училища.

Нечаева до сих пор нет, что меня очень беспокоит, и Николаев попадает в неловкое положение. Ведь Кабинет в Киеве стоит совсем пустой.

Сердечное спасибо Вам за заботу обо мне.

Пока всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 99—100 зв.

№ 222

22 листопада 1908 р., Катеринослав

Екатеринослав. 22.XI.[1]908

Дорогой Владимир Иванович!

3-го ноября прочел пробные лекции, которые прошли с большим успехом; Совет признал их удовлетворительными единогласно (чуть ли не первый раз).

Теперь мое положение уже несколько выяснилось и притом в лучшую сторону. Это заметно уже и потому, что начинают меня каждый тянуть в свою сторону. Политика тут идет трехэтажная. Но я думаю встать от нее в стороне, заниматься кабинетом. Устраиваю химич[ескую] лабораторию. Так это медленно все здесь делается. Мастеров нет — один на все Училище. Городским еврейчикам довериться нельзя, — напортят.

Переменяю квартиру — теперь живу в барском особняке; совершенно случайно; прекрасный вид на Днепр, близко от училища. Пришлось с прежней квартирой нарушить условие и дать отступного 90 руб. Вперед наука! Это ведь все мои первые опыты хозяйственные.

Под влиянием хорошо сошедших лекций и удачной квартиры и я воскрес. Вообще, видимо, по приезде сюда у меня был приступ неврастении, необычно сильный, к[ото]рый и нагнал мрачное настроение, и мешал работать.

Теперь занимаюсь минералами окрестностей Житомира, там есть и интересные вещи.

Последнее время Stremme в Centr[al]blatt¹⁸⁹ исследовал смеси студней $SiO_2 + Al_2O_3$, отрицая тут возможность химического соединения — как раз на мою тему о пеликаните, последний только не вошел в его матерьял.

Но передо мною ведь стоит и другая сторона — генезис.

Не слыхали ли Вы что-нибудь о Zn в Нижегородск[ой] губ[ернии]? Один студент доставил указания на нахождение там Zn в сферосидеритах (?). Я думаю, нет ли там чего-нибудь подобного с местор[ождением] Zn в Польше — там ведь тоже сферосидер[ит]. Если подтвердится, то можно и съездить будет.

Теперь встает передо мной забота о будущем полугодии — читать петрографию, все-таки наименее мне знакомую область, и общую минералогию.

Я вообще смотрю на курс, что он должен соответствовать курсу Чермака Lehrbuch или Naumann <u> Zirkel¹⁹⁰, где центр тяжести на минералогии. Ведь здесь и кафедра минералогии, кристаллография же применительна к первой.

К сожалению, до сих пор не могу в должной мере использовать для лекций коллекции кабинета, благодаря их разрозненности; а есть интересные вещи. Кто-такой был Беттихер¹⁹¹, большая и интересная колл[екция] к[ото]рого поступила сюда?

К сожалению, Съезда не будет. Если б не расстройство моих финансов с квартирными делами, с удовольствием бы побывал в Москве. А, м[ожет] б[ыть], и буду.

В какое время Вы будет в Москве между 15 дек[абря] и 15 янв[аря]?

Танатар дует в трубку. Составил микроскопию и печатает¹⁹². Увлекается Вашей кристаллографией. А я впадаю в ересь и увлекаюсь Федоровым, теперь уже не по заказу.

За сим, всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 97—98 зв.

№ 223

6 січня [1909 р.], Катеринослав

Екатеринослав. 6.І.[1]908*

Дорогой Владимир Иванович!

Вот я уже отбыл все формальности, даже уже провел целый семестр, закончил чтение лекций по геометрической кристаллографии, по минералогии не успел силикаты — оставил на то полугодие, закончил экзамены декабрьского срока, одним словом — обжился и огляделся. И тут столько передо мной стало всяких неразрешенных вопросов, столько со всех сторон нахлынуло интересных фактов — и увы — выяснилось, насколько поверхностно я со всем знаком и сколько еще надо читать, читать и учиться, и работать, что я совершенно растерялся и разбросался... А тут еще незнание языков! Как это для меня теперь тяжело! Вы как-то, помню, говорили, что проф. Земят[ч]енскому¹⁹³ трудно было выбиваться без языков — ну так вот, я это теперь чувствую. Вместо подготовки к диссертации и к лекциям — зубрю немецкий. Невесело. Прошли праздники незаметно, и по обыкновению ничего не сделал...

Теперь к Вам ряд вопросов: 1) где именно и кто писал в «Г[орном] Ж[урнале]» о самородном *Fe* из Чердынского уезда в 50-х годах? Я нашел только о *Fe* из Первозвановских рудников; в Вашей книге тоже нет этого указания. 2) Нельзя ли вступить с Вами в обмен на имеющиеся у нас куски Томаковского метеорита, упавшего в Екатеринославской губ[ернии] и описанного Лаврским (кстати, описан он плохо, и у меня есть мысль его исследовать подробнее)¹⁹⁴? Затем вопрос практического характера: выдается ли от Университета какое удостоверение что ли о выдержании магистерского экзамена, — мне оно

* Возможно, рік зазначено помилково, ймовірно, за змістом має бути 1909 р.

может понадобиться для нашего будущего «Горного Инст[итута]» (!), где я тогда как магистрант могу быть «доцентом»?

Завидую Вашему кружку и чувствую, что рано я из него выскочил — вот и попал на мертвую точку. М[ожет] б[ыть], у Вас и орган свой возникнет и печатать в нем можно будет?

Да, еще вопрос: будет ли Геологич[еский] Конгресс нынче осенью в Гельсингфорсе¹⁹⁵, когда это будет известно, и разошлют ли приглашения? Я хочу просить туда командировку.

Относительно *Zn* в Нижегород[одской] губ[ернии] один из студентов сообщил, что в домне, там на заводе, всегда пламя окрашено окисью *Zn*, и светит домна ночью — как электричество, а кроме того, и [налеты] *Zn* на стенках домны. Образцов же от него не могу никак добиться.

Скоро придут лишь препараты по жидким кристаллам. Хочу хоть посмотреть, что это за штука.

Получил карточку от [Поггенполя]¹⁹⁶ из Новочеркасска — он там у Сущинского?¹⁹⁷

Судьба нашего Училища с Донским Политехн[ическим]. И нам хотят навязать его устав, — наш проект оказался неприемлемо либеральным.

За сим — с Новым годом!

От души желаю всего лучшего!

С нетерпением ожидаю следующего выпуска Минералогии¹⁹⁸.

Вышел из затворничества и сделал визит всей коллегии. Здесь все эти формальности ай-ай строго держатся.

Еще раз всего лучшего! Привет Кабинету и кружку.

Ваш Л. Иванов

P.S. Танатара зовут Иосиф Исаакович.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 101—102 зв.

№ 224

[Не пізніше початку літа 1909 р., Катеринослав]*

Дорогой Владимир Иванович!

О *Fe* из Первозвановского прииска есть заметка Соколовского, Г[орный] Ж[урнал], 1841, ч. II, кн. VI, с. 492, и Иванова (с анализом), Г[орный] Ж[урнал], 1841, ч. IV, кн. X, с. 143.¹⁹⁹ По Вашему же указанию *Fe* я нашел, но, увы, там ничего нет о его внешнем виде.

Получил Вашу статью о берилле²⁰⁰ и был очень обрадован: когда я писал о берилле, то придал ему формулу $BeAl_2Si_4O_{12} \cdot 2BeSiO_3$ — а у Вас встретил подтверждение.

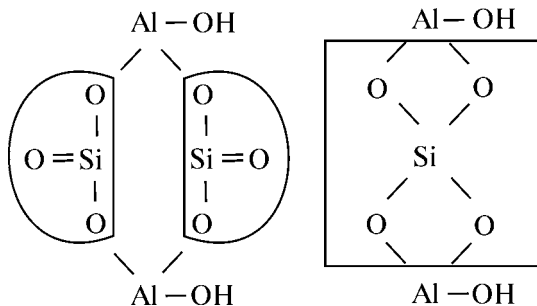
* Дату і місце написання листа встановлено за біографією Л. Л. Іванова.

Теперь читаю общую минералогию, курс в духе Чермака²⁰¹ или N[aumann] <и> Zirkel'я²⁰². В настоящую же минуту — оптику или, как здесь называют, «микроскопию», т. е. в связи с оптическим исследованием минералов под микроскопом по методу Вейншенка²⁰³. У нас есть 20 студенч[еских] микроскопов. К сожалению, Лаврский вел эти занятия по старинке, и микр[оскопы] не соответствуют моим требованиям.

Начал и петрографию — здесь пока чувствую себя не в своей тарелке.

Еще вопросы из области силикатов: как Вы смотрите на теорию Чермака о хлоритах из серпентинового и ализитового силикатов? И как его согласовать с Вашим хлоритовым ядром? С другой стороны, силикат MAl_2SiO_4 в авгитах и*, и, б[ыть] м[ожет], не родственен хлорит[овому] ядру?

Сохраняется ли в алюмосиликатах характер мета- и ортокремниевой кисл[от], ведь их структурной формуле слюд[яных] и хлорит[овых] ядер:

в 1-м случае как бы мета,
во 2-м — ортокремниевое ядро?

Мысль о метеорите я оставил. Обмен же желателен. У нас есть несколько и других мет[еоритов], так что можно будет сделать коллекцию. При сем прилагаю рис[унок] Томаков[ского] метеор[ита] в натур[альную] велич[ину]. В обмен же могу пустить один из кусков весом в 42,9 gr, 30,4 gr и 3,6 gr — все с

коркой, как на рис[унке], велич[ина] наибольшего на обороте рис[унка]. Описание — в Изв[естиях] Ек[атеринославского] Выс[шего] Гор[ного] Уч[илища] за [1]900-е годы, Лаврского²⁰⁴.

Неудача постигла меня со студ[ентом], желавшим работать у меня в кабин[ете]²⁰⁵, оказалось, он просто хотел «примазаться» к лаборантскому месту, а от серьезной работы удрал.

Хочу просить командировку на конгресс — уже пора подавать заявление, да еще недели на 2 в Волынскую губ[ернию] — проехать на *N* от Житомира по пеликаниту, да там и вообще интересно. В общем же думаю как можно раньше удрать в Германию — чувствую, что без языка нет ходу и нужна практика. С другой стороны, не мешало бы и в микроскопии попрактиковаться, и раз конгресс в Швейцарии²⁰⁶ — то к Дирагс'у²⁰⁷ ближе всего.

Попались мне здесь в хламе неск[олько] прекрасных рубинов из Бирмы, плеохр[омные]** на {0001}; я даже измер[ил] один —***, ромб[овидный] и {0001} — стоит описать их или нет? Я думаю, что не стоит. Много тут, видимо, интересных вещей попропадало и завалилось.

Пока всего лучшего! Привет кабинету.

Ваш Л. Иванов

* Далі одне слово незрозуміло.

** Далі два слова незрозуміло; можливо: фиг[ура] выпук[лая].

*** Далі два слова незрозуміло; можливо: комб[инированный] приз[матический].

P.S. Магист[е]р[ского] свидет[ельства] здесь нет — [ведь] я конкур[ировал] как окончивший Унив[ерситет] и больше ничего — [это] только в *curr[iculum] vitae* упоминалось. Напишу бумагу Лейсту — ведь он секретарь?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 30—31 зв.

№ 225

11 квітня [1909 р., Катеринослав]*

11.IV

Дорогой Владимир Иванович!

Приношу Вам глубокую благодарность за 2-й выпуск Вашей книги²⁰⁸.

У нас есть самородок Ag** почти в кулак величиной, в виде [дендритового комка], а потом замечательно правильный по 3-м осям дендрит; если интересно, могу сфотографировать и дать снимки.

Лекции у меня заканчиваются на той неделе. Летом еду в Германию²⁰⁹. Командировку получил, но, увы, без денег. Хотел бы очень увидаться перед заграницей с Вами. Поеду через Киев и Москву, где и буду в конце мая. Будете Вы в это время в Москве, и вообще, когда около этого времени можно Вас там застать?

Планы мои прошлогодние — Гарц и Erzgebirge***. Поехал бы поучиться петрографии к Вейншенку, да не хочется сидеть там вместе с Танатаром. М[ожет] б[ыть], Вы посоветуете послушать кого-нибудь. Ведь я еще поспею на летний семестр. Отправляю статейку о породах Житомира в Труды Общ[ества] Иссл[едователей] Волыни.²¹⁰

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 107—107 зв.****

№ 226

20 липня 1909 р., Бонн

Bonn. 20.VII.[1]909

Дорогой Владимир Иванович!

Простите, что так долго не писал в ответ на Ваше письмо. По приезде сюда, вероятно, простудившись на Гарце в дождливую погоду, заболел и несколько дней не выходил из комнаты, тем более, что и здесь погода холодная и дождливая была до сих пор.

* Рік і місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Примітка Л. Л. Іванова: «Сев[ерная] Амер[ика]. Верхнее Озеро. Вес 349,55 gr».

*** Рудні гори (нім.) — гори у Німеччині, що утворюють кордон між Саксонією та Чехією.

**** Адреса на звороті: Е[го] в[ысоко]р[одию] Владимиру Ивановичу Вернадскому. Университет, Минералогический Кабинет. Москва.

Сегодня выбрался только в Университет. Prof[essor] Brauns²¹¹ очень любезно показал мне образцы мальдонита; у них есть два номера (коробочки), а кусочков в общем 5 штук. На одном из них сидит этот мальдонит, в виде шарика с булавочную головку, а на остальных и того меньше. Надпись на этикетке: Eagl[e] Hawk Union Mine Maldon, Victoria. Geschenk von H[err] Ulrich^{*212}. На отдельной бумажке: «mit Gold und d[em] noch unbesti[m]mt[en] goldreich[en] Schwefelwismut. Erze»**. Это при одном номере; на втором: mit Gold u[nd] mit Arsenies***.

Brauns показал также самородки *Au* с Мозеля вот такой величины²¹³.

Потом его ассистент — фамилию не разобрал, — показал минералы Siebengebirgen²¹⁴, преимущ[ественно] новые находки. Интересные различные включения в базальте, напр[имер], силлиманит, иногда окрашенный (микроскопически) шпинелью в розовый цвет (фибролит); циркон — как бы оплавленный, также кварц, магnezит и др. Прекрасные штуфы натролита.

Получил также указания насчет меня для экскурсий.

Бонн мне очень нравится. Наблюдаю немецкую жизнь — ведь для меня все ново. По приезде успел только туристически на Drachenfels'e²¹⁵ побывать. Чудный вид. Как-то у немцев ловко на небольшом пространстве много разнообразного собрано!..

Вышла у меня неприятность с квартирой в Екатер[инославе], как получил письмо. Пришлось взять другую и с июня платить, т. е. из моего бюджета сверх ожиданий уплывает 125 р[уб]. Так что, к сожалению, Италию приходится окончательно исключить.

Думаю еще побыть здесь, потом на Гарц и Erzgebirge, так чтоб около 1-го сент[ября] н[ового] ст[илия] выехать в Россию. Адрес: Bonn a[m] Rh[ein], p[oste] r[estante]****.

Надеюсь, Ваше здоровье вполне уже восстановилось?
Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 108—109 зв.

№ 227

[Не пізніше 30 вересня / 12 жовтня 1909 р., Катеринослав]*****

Дорогой Владимир Иванович!

Я уже вернулся в родные палестины, предварительно заехав в Бессарабию и заболев там как всегда гастрически. Завтра начинаются уже экзамены. 30-го у нас празднуют 10-летие Учил[ища]²¹⁶, и будет 1-й «акт». В Германии я пробыл два с лишним месяца. К сожалению, погода все время не благо-

* Рудник Іглхоук Юніон, Малдон, Вікторія (англ.). Подарунок від пана Ульріха (нім.).

** Із золотом і поки невстановленою золотоносною сірчисто-вісмутовою рудою (нім.).

*** Із золотом та арсеном (миш'яком) (нім.).

**** До запитання (фр.).

***** Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

приятствовала. Особенно не удался мне Гарц: все время дождь; в Radanthal* был под дождем, на Брокене сидел в туче, прошел только долину Oker'a. На рудники не пустили ни в Clausthal'e, ни в Rammelsberg'e — für Ausländer unmöglich!!** Рудные горы осмотрел лучше. Особенно Zinnwald и Altenberg. Отовсюду брал минералы и породы. В Joachimstal'e даже раскошелился рублей на 20. Беда только с отправкой в Россию. Пришлось действовать в конце концов через Krantz'a и Mineralien-Nieder[lage]²¹⁷ во Фрейберге. Кстати, последнее мне понравилось гораздо больше Krantz'a, и дешевле, и внимательнее, и выбор даже как будто больше. Жалею, что сначала попал к Krantz'у и накопил у него минералов. Посетил я и другие фирмы. На мой взгляд, очень хорошо теперь дело поставлено у Leitz'a в Wetzlar'e²¹⁸, и, по-видимому, минерал[огическая] микроскопия у него теперь под особенным вниманием и развитием; в то же время все очень просто и сравнительно дешево. Мы имеем от него 20 штук микроскопов. Теперь я буду отправлять их ему постепенно для ремонта и постановки револьверов с 3-[м]я объективами.

Довольно слабое впечатление производит фирма Voigt u[nd] Hochgesang; представитель ее Brunnée²¹⁹ к тому же болен, лежит в постели уже ½ года. Но шлифы готовят отлично. У Fuess'a²²⁰ от заказа теодол[итного] гониом[етра] пока воздержался. Готовой модели не было; посмотрю зимой у Вульфа²²¹. В общем считаю, что весьма было полезно заведующему кабинетом познакомиться с фирмами. Осмотрел также немало музеев, причем обращал внимание на общую монтировку матерьяла, т[а]к к[а]к мне придется, вероятно, ставить на ноги наш музей.

Берлин и Вена всего больше меня поразили.

Во Freiberg'e Kolbeck²²² показал нам тоже такие штучки, что только ахнешь. И они так под спудом, что первый раз я без него так ничего и не видел, и даже очень скверное впечатл[ение] вынес о музее. По части же оборудования вообще я нахожу, что их Горные Академии уступают даже нашему Училищу; у нас всюду заметен широкий размах, часто даже ни к чему. А уже в Лейпциге в Универс[итете], куда я заглянул, совсем беднота; показывал мне Reinisch²²³ и жаловался. Так что я теперь положительно горжусь нашей коллекцией и оборудованием.

Интерес от всей поездки получился все-таки лишь общий; некоторые надежды я возлагал на Zinnwald и Radanthal, особенно на [жилы] гранита в последней, но ничего подходящего и там не встретилось.

Языку я, конечно, тоже не научился. Приобрел некоторое нахальство; сначала стеснялся разговаривать на таком диалекте с профессорами и т. п. лицами, а потом уже стыд потерял и изъяснялся ничтоже сумняшеся. Все-таки некоторый успех, конечно, есть. Какой язык, думаете Вы, больше пригодится для Шведского конгресса: франц[узский] или немецкий? Приглашение я получил, равно как и из Москвы²²⁴. Собираюсь и туда, и туда.

У нас крупная новость: ушел пр[оф.] Курилов²²⁵, ждем нового химика. Нет ли у Вас в Москве желающих молодых химиков. Можно и без степени на преподавательские места, как я, на 1800 руб. Желательно бы человека, работающего

* У листі згадуються місцевості в Рудних горах на кордоні Німеччини з Чехією та в Гарці поблизу Раммельсберга.

** Для іноземців неможливо (нім.).

научно, а то ведь здесь наука совсем в загоне. Думаю, что этот год уже не так много времени у меня отнимет преподавание — все на повторение, кое-что налажено — и займусь своей работой. На днях студент принес мне пеликанит с юга Киевск[ой] губ[ернии], по-видимому, новое месторождение. Сейчас просматриваю летнюю литературу. Меня интересуют коллоиды Cohen'a — ведь близко к пеликан[итам].

Пока всего лучшего! Привет кабинету.

Ваш *Л. Иванов*

P.S. Танатар все еще в Мюнхене у Вейншенка, кончает работу.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 32—34.

№ 228

13 грудня 1909 р., [Катеринослав]*

Дорогой Владимир Иванович!

Только хотел Вам писать, как свалился и пролежал почти три недели из-за своего кишечника. Опасался, что и от поездки на съезд придется отказаться. Но теперь справился и надеюсь быть. Вот предстоящие в течение 8 дней экзамены боюсь, как бы опять меня не утомили. И такая досада — не успел закончить лекции по силикатам. Приготовил матерьял по оптике пеликанита — вообще на это время, как более свободное, возлагал надежды, не осуществившиеся.

Подаю о командировке на съезд²²⁶.

Из Житомира получил известие, что мне еще могут предоставить матерьял из северной части Житомир[ского] уезда, к[ото]рый и ожидаю. Там теперь Тутковский²²⁷, переведен туда по службе.

Я последнее время увлекся было коллоидами в духе Cognu²²⁸ и К°. Ведь и в пеликаните несомненно коллоид.

В общем же к пеликанитам, как к диссертации, я отношусь по-прежнему скептически.

Надеюсь на скорое свидание, и тогда поговорим. Интересует меня также очень Ваш гольдшмидтовский гониометр. Хотелось бы мне на нем попрактиковаться.

К нам на кафедру химии подали и ваши москвичи — двое.

Относительно каталога волынской коллекции не могу никакого толку добиться.

Пока всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

13.XII.[19]09

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 110—111.

* Місце написання листа встановлене за змістом.

№ 229

19 січня 1910 р., [Катеринослав]*

19.I.[19]10

Дорогой Владимир Иванович!

Указанный Вами мне минерал в виде иголочек в лабрадорите из Киевской губ[ернии] оказывается при ближайшем рассмотрении несомненно апатитом: химическая реакция на *Ca* и фосфор[ную] кислоту и измерения на гониометре — гомоген[ная] призма. Апатит указан также и у Тарасенко²²⁹ до 2 тт величиной, чего (в поперечнике) даже и не достигают [виденные] мною иголки. Вероятно это *Cl*-apatит, так как в анализах пород Тарасенко везде указан *Cl*. Так что описывать его нет смысла. Что касается опала, то и тут дело обстоит почти так же. Анализы, и [хорошие], даны Блюмелем²³⁰, и даже из той же местн[ости] — Глуховцы и Макаринцы. Вообще опал описан подробно. Нет лишь уд[ельного] в[еса]. Вот интересно бы было как-нибудь констатировать различный характер вида, который должен быть в опале, а тем паче в гидрофане. И только с этой стороны, мне кажется, и может этот гидрофан что-нибудь дать. А просто описывать, хотя бы и с анализом, тоже, мне кажется, будет лишь повторение. Лучше заняться сразу пеликанитом. Пока же — экзаменую.

Всего лучшего.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 112—112 зв.**

№ 230

[20 січня 1910 р., Катеринослав]***

Дорогой Владимир Иванович!

Спасибо сердечное за Ваши заботы!

Если возможно, пришлите работы Майера в *Naturforscher*²³¹. Мне они не известны, и достать их здесь нельзя. Также здесь нет указанных Вами работ: 1) Щеглов. Указатель открытий. VI, 1828, 256 стр.²³² Равным образом не могу найти: 2) Зембницкий. Труды СПб. Мин[ералогического] Общ[ества]. 1842. II.²³³ Не оказалось у нас почему-то и 3) Земятченский. Тр[уды] СПб. О[бщества] Ест[ествоиспытателей]. XXII. 1893, отд[еление] геол[огии]. XX стр.²³⁴

М[ожет] б[ыть], это 2-й выпуск, к[ото]рого как раз нет у нас. Если возможно, то желательно бы было получить также 1) и 2). Думаю, что 3) можно выписать, чтоб дослала.

* Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Адреса на звороті: Е[го] в[ысоко]р[одию] Владимиру Ивановичу Вернадскому. Университет, Минералогическ[ий] Кабинет. Москва.

*** Дату і місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

В матерьяле, внов[ь] присланном из Волыни, по-видимому, из пегматитов[ой] жилы (в кварце), встретил какой-то минерал, похожий с виду на радиально лучист[ый] шарик сферосидер[ита]. Но в кислотах раств[оряется] лишь отчасти и без [всякого] CO_2 . Матерьяла мало, но думаю проанализировать. Это, пожалуй, даже интереснее опала. Совершенно не представляю, что это может быть.

Мне представляется случай проехать в Севастополь — осмотреть с геологич[еской] точки зрения оползень на ж[елезной] д[ороге]. [Директор] убеждает меня ехать по приглашению ж[елезной] д[ороги]. Что Вы скажете?

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 114—114 зв.*

№ 231

9 лютого 1910 р., [Катеринослав]**

Дорогой Владимир Иванович!

Какие интересные вещи присылают и пишут житомирцы. Напр[имер], топаз, осколок по спайкости до 8 см в поперечнике и см 2 толщиной. Прозрач[ный], чистый, слегка голубоватый. — Это из кол[лекции] Остронь. Хотят прислать топаза еще и целестин (!). Другой топаз из габбро в Паромовке. Затем указывают еще берилл. Лучистый минерал, о к[ото]ром я Вам писал, оказался просто гётит. Меня смутило, что после основательного кипячения с HCl он под микр[оскопом] нисколько не изменился. Указанные минералы так интересны, что на Пасхе²³⁵ я, пожалуй, туда поеду. Ведь это великолепный матерьял для минералогической заметки.

Слыхали Вы о топазах из тех мест что-нибудь?

Ваш *Л. Иванов*

9.ІІ.[19]10

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 113—113 зв. Листівка.*

* Адреса на звороті: Е[го] в[ысоко]р[одию] Владимиру Ивановичу Вернадскому. Университет, Минералогич[еский] Кабинет. Москва.

** Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

№ 232

22 березня 1910 р., [Катеринослав]*

22.III.[19]10

Дорогой Владимир Иванович!

Опять я застрял в своей научной работе! Решил, наконец, обратиться к врачу. Тот нашел, конечно, неврастению и прописал режим: обтирания, ванны, прогулки, а также и внутрь, воздержания, по возможности, от [мяса]. Вот уже вторую неделю держу эту систему и начинаю понемногу опять чувствовать себя человеком и работать. А то — сядешь за книгу и через каких-нибудь ¼ часа шум в ушах и ничего не понимаешь. Пройдешь от дому до Училища и уже устанешь и т. п. Летом врач советует на море, пока еще только не выяснилось, на какое, скорее, в Крым.

На съезд в Швеции²³⁶ я не поеду. Во-первых, не хочу утомляться как раз перед началом учебного года. Да к тому же и дорого, т. е. экскурсии дороги. Командировки же [нынче] я не получил.

Был сегодня и осматривал Кабинет Щукарев²³⁷. Впечатление скромного и трудящегося человека. На Пасху зовут житомирцы. Приглашают съездить на топазы и пеликаниты в Краевщину, куда приглашает и помещица этого имения. Лекции к Пасхе закончу, так что свободно могу воспользоваться этим временем.

И все-таки я считаю невозможным писать отдельно об опалах. Я их включу в пеликаниты, к[ото]рые закончу, надеюсь, весной. А отдельно, м[ожет] б[ыть], можно будет описать топаз — это ново и интересно.

[Куда] Вы решили [прокатиться] на Пасху?

Ваш Л. Иванов

Указаний на топаз в «Указ[ателе] литер[атуры]» К.О.Е.²³⁸ не нашел. Радкевича²³⁹ у нас нет.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 122—122 зв.**

№ 233

1 квітня 1910 р., [Катеринослав]***

Дорогой Владимир Иванович!

У Танатара возникает вопрос, нельзя ли ему магист[ерский] экзамен в Москве. По этому вопросу я ему посоветовал обратиться с письмом к Вам, что он и сделает на днях, а, кроме того, обещал написать Вам и сам²⁴⁰.

* Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Адреса на звороті: Е[го] в[ысоко]р[одию] Владимиру Ивановичу Вернадскому.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

Так как по среднему образованию он реалист, а по высшему — рудничный инженер (не «горный»), то для повышения марки он хочет доктороваться при Мюнхенском Унив[ерситете], где в этом направлении, благодаря Вейншенку, у него все уже налажено и он теперь усиленно готовится к экзамену, надеясь осенью его там сдать, а за лето у Вейншенка закончить и докторскую диссертацию²⁴¹. Наш бывший проф. Курилов заверил его, что раз у него будет докторский диплом, он может смело надеяться о допущении к маг[истерскому] экз[амену] в Варшаве.

Теперь проф. Щукарев ему говорит, что в Москве смотрят на дело проще, и у Танатара является вопрос, не может ли он, хотя и реалист, и рудн[ичный] инженер, быть допущен к маг[истерскому] экз[амену] в Москве и без докторирования. Имеет ли последнее какое-либо значение? — Если никакого, тогда он это дело бросит. С работами его Вы знакомы, о кавказских [породах] его работа печатается уже в Tscherm[aks] Mitteil[ungen]²⁴², еще он, кажется, хочет описать какие-то рудные местор[ождения] Кавказа.

Теперь в связи со всем этим я хочу поговорить откровенно и о себе. Как видите, похоже на то, что Танатар может меня обогнать. Вы правы, что я отстал, и вот все предыдущее говорит за то, что приходится мне, оставив всякие сомнения, приняться за пеликанит как за диссертацию возможно скорее, если Вы считаете эту тему достаточной.

Тут теперь для меня ясно, что пеликанит — смесь каолина и опала; весь интерес в генезисе; по этому поводу я возлагаю надежды на поездку на Волынь, где житомирцами добыт новый матерьял.

Преподавание уже практически вошло в колею и времени в будущем у меня не отнимет.

Но потребует интенсивная работа, к к[ото]рой, как я уже убедился, — времени было достаточно, — до сих пор не способен. Поэтому, прежде всего, принимаюсь за поправку. Вот уже через месяц лечения я чувствую себя много продуктивнее. Летом же, м[ожет] б[ыть], поеду к Ламану²⁴³, или в Крым. Если силы позволят, думаю, за зиму осилить работу.

Мое положение как штатного преподавателя с официальной стороны, конечно, прочно. Но если Танатар получит степень раньше — понятно, дело скверно.

Раз Танатар будет владеть цензом, я ничего не имею против уступки ему петрографии, но, конечно, надо, чтоб к тому времени и я стоял по научному рангу не ниже, — т. е. иметь к тому времени диссертацию.

Вы были правы, когда писали мне, приветствуя меня на новом месте, что я немного рано выступил на кафедре; благодаря этому и получается теперь ненормальная вещь — соревнование ассистента со своим профессором.

Но что есть, то есть, и с ним приходится считаться.

Надеюсь, что Вы не замедлите дать ответ Танатару на его письмо, — я думаю, что лучше, если Вы ему лично напишите, а не через меня.

Пока всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

1.IV.[19]10

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 115—117.

№ 234

3 квітня [1910 р., Катеринослав]*

3.IV

Дорогой Владимир Иванович!

Я забыл Вам сообщить, как звать Танатара, — Иосиф Исаакович.

И остался еще такой вопрос. Минералогическая контора Grebel & Wendler²⁴⁴ в Женеве, прислав минералы для просмотра, часть к[ото]рых я беру (м[ежду] пр[очим], хороший кварцит), предлагает обмен, указывая на нужду в киновари и других русских минералах. Вступал ли Ваш кабинет когда-либо в подобный обмен? Я затрудняюсь. Надо ли назначить свою цену, или они уже предложат свою на посланные мной экземпляры? И стоит ли вообще овчинка выделки?

М[ежду] пр[очим], они просят анапайта, к[ото]рого у меня совсем нет.

Я на днях Вам кое-что посылаю, в том числе очень хорошую щетку эпидота, найденную в Потемкинском саду при ломке там камня для нужд сада.

Щукарев провел очень интересную вступительную лекцию, свидетельствующую о широте его горизонта. Сегодня читает уже доклад. Нельзя не отметить некоторой сухости его изложения.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 121—122.**

№ 235

6 вересня 1910 р., [Катеринослав]***

6.IX.[19]10

Дорогой Владимир Иванович!

Спасибо большое за открытку. Я, проезжая через Москву, заходил к Вам, но никого не было дома. Чувствую, что за лето значительно [окреп]. Что будет дальше — посмотрим, как будет дело зимой, цыплят по осени считают. Собственно, думаю, что самым радикальным средством было бы удалить толстую кишку, к[ото]рая отравляет весь организм.

По Волыни я проехал немного. Посетил те места, к[ото]рые меня интересовали со слов членов О[бществ]а Иссл[едователей] Волыни. Гл[авным] обр[азом] месторождения топаза. Оказалось, что топаз, присланный мне, найден был на свежеспаханном поле.

[Возле], в кучах камней, выброшенных с поля, находили тогда кристаллы дымчат[ого] кварца. Все это заставляет предполагать возможность присутствия

* Рік і місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Адреса на звороті: Е[го] в[ысоко]р[одию] Владимиру Ивановичу Вернадскому. Университет, Минералогическ[ий] Кабинет. Москва.

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

тут пегматич[еской] жилы с топазами. Но все покрыто мощным слоем наноса, и находка топаза является совершенно случайной. Экземпляр единственный. Так что даже [можно] говорить лишь о место-нахождении, а не о -рождении.

В Житомире у одной старушки продается коллекция, сама по себе ничего не стоящая. Но там есть кусок теллуристого серебра, сплошной, весом в 1 ф[унт] 43 зол[отника]. Во сколько можно оценить такую вещь? Происходит он впрямую из Сибири? Она говорит, что ее муж пожертвовал большую коллекцию в С[анкт]-П[етер]б[ургскую] Военно-Медиц[инскую] Академию и в том числе кусок теллур[истого] серебра еще больше этого. М[ожет] б[ыть], Вы поинтересуетесь этим в Питере. Если посчитать по весу и цене Krantz'a²⁴⁵, выходит около 81 р[уб]. Я думал эту вещь приобрести для коллекции, если владелица согласится за подобную цену. Беда та, что она соглашается продать лишь всю коллекцию целиком и считает ее ценной, а она ничего не стоит, не считая еще небольшого самородка *Au* и двух-трех кусков еще.

У нас сейчас Съезд деятелей по горному делу²⁴⁶. Училище наше ожило, так как все заседания идут в нем. Я предполагал проехать в Кривой Рог, на Калачевские рудн[ики], с экскурсией от съезда, да на беду опять ларингит разыгрывается. Вся здешняя пыль угощает всякими горловыми гадостями.

Наконец, разобрал и расположил по Дэну наши коллекции. Не так уже мы богаты, как я думал. Количество видов достигает всего 325-и. А число экземпляров основной коллекции, думаю, не превысит 10 000. Точной цифры еще нет. Если Вам интересен список местор[ождений] отдельных видов, могу теперь сообщить.

Что касается пеликанита, — видел еще несколько выходов в посещенной мной местности, нового ничего они не дают. Интересно, что из литературы я выудил указание на пеликанит[овый] гранит в северной части приазовского кристаллич[еского] кряжа, исследованного Морозевичем²⁴⁷. Т. е. это явление свойственно все[й] нашей южной крист[аллической] полосе?

Помните, Вы мне указывали в габбро на [зеленые призмочки], к[ото]рые оказались апатитами. Я теперь имею куски с крупными кристаллами. При-слать в Музей?

Посетил нас министр, но без новых результатов.

Скажите, Влад[имир] Иванович, — я хочу завязать сношения по покупке минералов с Крижановским²⁴⁸. Что, он серьезно это дело хочет поставить, и есть у него что-нибудь?

Из Изв[естий] Акад[емии] Наук узнал, что Вы предполагали поездку в Бухару за радиоакт[ивными] минералами²⁴⁹. Что же, она отменяется или откладывается²⁵⁰?

Пока всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

№ 236

30 вересня 1910 р., [Катеринослав]*

30.IX.[19]10

«Татьянин день» нашего Училища,
занятий сегодня нет

Дорогой Владимир Иванович!

Посылаю Вам списки месторождений элементов и сернистых соединений нашей коллекции. Наконец, я ее вчера привел в порядок и расположил в системе Дана. Набралось до 330 видов.

В общем коллекция довольно убогая, но топазные штуфы есть великолепные. Интересно золото, видимое на кубике PbS , на мышьяковом колч[е-дане], на гипсе (?), в диорите. Есть великолепный дендрит Ag и самородок дендритовый его же.

В матерьяле, привезенном нынешним летом, я нашел гизингерит. Есть ли указания в литературе о нахождении его в России? Во всяком случае, я делаю его анализ, — вот везет мне на аморфные минералы!

Гессит, о котором я Вам писал, если взять по весу, по цене Krantz'a стоит 81 р[у]б. Стоит ли тратить такую сумму для коллекции на него? У нас есть оттуда — из Заводинского рудн[ика] — небольшой образец.

Вот, м[ожет] б[ыть], мне удастся достать большой метеорит. Это будет интересно.

Начал чтение лекций. Приехал Танатар из Мюнхена. Представил там в философский факультет свою работу о Кавказских породах в качестве докторской диссертации²⁵¹. Поедет держать туда экзамен в декабре.

Наше преобразование в Институт, по слухам из Питера, опять замерзло.

А у Вас в Академии новые штаты? Как тогда будет с минералогическим музеем? А кто у Вас сейчас хранителем?

С нетерпением жду III-го выпуска Минералогии²⁵². О Вашем проекте исследования радиоактивных минералов²⁵³ была статья даже в нашем «Приднепр[овском] Крае»²⁵⁴.

Всего лучшего! Привет Кабинету.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 125—126.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 237

27 жовтня 1910 р., [Катеринослав]*

27.X.[19]10

Дорогой Владимир Иванович!

Не могу ли я обеспокоить Вас просьбой прислать Poggend[orff's] Annalen²⁵⁵ 13 и 14? У нас не полная серия, и как раз этих томов нет. Я хотел бы посмотреть там Berzelius'a и Kobell'я²⁵⁶ гизингерит.

В рефератах, к[ото]рые мне доступны, есть лишь Анализы и нигде нет паргенезиса. Я возвращу Вам Annalen почтой сейчас же. Я его встретил в лаборадорите, в кривой зоне с большим количеством апатита, также кальцита.

Мой музей принял весьма изящный вид: поставил пять новых железных стеклянных витрин и в них по Дэну разместил лучшие образцы — «выставку».

На этой неделе кончу гизингерит и опишу его вместе с топазом с Вольни.

Думаю на Святки быть в Москве, — теперь устанавливают даже прямое сообщение Екат[ериносла]в — Москва.

Наше Училище позорно промолчало, не отозвалось на смерть Муромцева²⁵⁷.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 123—124.

№ 238

15 грудня 1910 р., [Катеринослав]**

Дорогой Владимир Иванович!

Если Вы не послали еще Annalen, то поберегите их, так как я думаю на Святках сам наведаться в Москву. Статью Сушинского о гизингерите²⁵⁸ сейчас только достал. Но с ним не согласен. Мой матерьял является аморфным, то, о чем говорит Сушинский, видимо, нечто другое. Третий выпуск Вашей Минералогии получил, о чем Вас в свое время и извещал. Надеюсь, что на Святках застану и увижу Вас в Москве.

Ваш Л. Иванов

15.XII.[19]10

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 127—127 зв. Листівка.***

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Місце написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

*** Адреса на звороті: Е[го] в[ысоко]р[одию] Владимиру Ивановичу Вернадскому. Москва. Университет. Минералогический Кабинет.

№ 239

21 січня 1911 р., [Катеринослав]*

Дорогой Владимир Иванович!

Вам Ферсман²⁵⁹, вероятно, передавал уже, что у меня на примете есть метеорит. Теперь он ускользает из моих рук. Дело обстоит так: когда я был в Житомире, Тутковский дал мне крохотный кусочек, отколотый от камня, о к[ото]ром писал Оппоков²⁶⁰ в Ежегодн[ике] Кришт[афовича] как о новом «брагинском» метеорите, находящемся в деревне Капоренке Речицкого у[езда] Минской губ[ернии]. Кусочки эти оказались действительно палласитом типа «брагин». На мой вопрос Оппокову последний ответил, что метеорит этот уже продан за гроши в Речицкую Женскую Гимназию, и вместе с тем прислал образец вновь найденного камня весом в 12 пуд[ов] (!! в д[еревне] Круки на поле крестьянина Якова Зайца. Последний было таки спустил уже его за 1 р[уб]. 50 коп., но потом взял его обратно, — ему разъяснил кто-то, что стоимость его — «тысяча». На мой запрос Якову Зайцу письмом, я сего дня получил от него такую телеграмму с [уплаченным] ответом: «прошу ответ на письмо о метеоре, Киев и Одесса дают 550, 800. Яков Заяц». Я не могу дать такой суммы. Завтра утром я ему пошлю отказ и указание, чтоб он обратился к Вам. Неужели Академия Наук не найдет 1000 руб. за метеорит в 12 п[удов]!! Что это палласит, совершенно аналогичный брагинскому (и даже, вероятно, один из его осколков), за это я ручаюсь по тем прекрасным образцам с оливином, которые имеются у меня от Оппокова. За величину его тоже можно ручаться, так как Оппоков посылал туда своего техника.

Метеорит, находящийся в Гимназии, весит около пуда. Оттуда я ответа еще не имею.

Может быть, Вы как академик можете действовать согласно статье закона о метеоритах.

Во всяком случае, если этот огромный метеорит попадет Вам в руки, надеюсь, что мне, как его открывшему, можно будет получить некоторую часть и для нашего Кабинета.

Как жаль, что я не видел Вас лично в Москве. А соблазн был бы слишком велик — получить камушек в 12 п[удов] — почему я и держал до сих пор дело это в тайне, за что, м[ожет] б[ыть], мне следует перед Вами извиниться.

Пока всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

21.I.[19]11

Адрес для писем: м. Брагин, [через] Савичское Волостное Правление в деревне Круки, Якову Зайцу.

Телеграмма подана из Чернобыля.

№ 240

10 лютого 1911 р., [Катеринослав]*

10.II.[19]11

Дорогой Владимир Иванович!

Позвольте и мне, как Вашему ученику, принести Вам и вообще московской профессуре посильную дань глубокого уважения перед столь высоким поступком, историческим шагом, а равно и искреннее сожаление о таких потерях для родной Alma Mater²⁶¹, хотел бы надеяться, временных...

Здесь всё происходит сугубо провинциально. Директор до тонкостей проникся духом полицейских предписаний и не чувствует от того ни малейших неудобств, равно и Совет...

Даже выражение сочувствия Московск[ому] Университету не нашло отклика.

Студенты бастуют и весьма солидарно. Проходят лишь лекции инспектора проф. Грдины²⁶² при 1-м слушателе. Никаких беспорядков нет. Полиция торчит около, но бывает и внутри.

Я теперь делаю анализ метеорита — палласита «брагинского». По-видимому, телеграмма о нем крестьянина Заянца** — шантаж.

Кончил анализ гизингерита. Получил для сравнения несколько образцов от Гребеля и Крантца.

Несколько не согласен с Сущинским.

Описываю топаз, графит и гизингерит с Волыни.

Танатар сегодня получил Ваше письмо, берет свои бумаги из Варшавы и шлет в Москву.

Какое тяжелое время опять переживается. Чем кончится эта борьба?

Еще раз выражаю свое глубокое Вам уважение и искреннее сочувствие.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 128—129.

№ 241

27 грудня 1911 р., Катеринослав

Екатеринослав. 27.XII.[1]911

Дорогой Владимир Иванович!

Все поджидал оттисков своей последней заметки о топазе и гизингерите с Волыни²⁶³, чтоб выслать и написать Вам, да оттиски где-то засели. Как будто бы гизингерит как гель (псевдостехиолит Cognu) отвечает нонтрониту:

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Так в оригіналі.

$H_4Fe_2Si_2O_9 + 2H_2O$ для окончательного решения вопроса придется, по случаю проверить старые анализы.

Не помню, писал ли я Вам, что меня вызывали в Житомир — нашли там жилу турмалинов. Совет дал мне маленькую командировку, съездил я. Оказалось, среди гнейсов жила аплита с черным турм[алином]. Правда. Попадаются кристаллы до 3-х см в поперечнике, но очень редко с головками, и трудно их выбить цельными из аплита, б[ыть] м[ожет], это большие «турмал[иновые] солнца»; к тому же турм[алин] очень разбит и хрупок. Есть также графит. В музее же Общ[ества] Воыни нашел я на граните [мелкие], но прозрачные кристаллы альбита, к[ото]рые теперь измеряю. Вот на таком примере резко выступает достоинство теодол[итного] гониом[етра]. Хотя мерял на старом Fuess'a. Теодолит у меня уже есть, правда, неважный, да подступиться к измерению, или, вернее, к вычислению, я еще не умею.

Весной думаю еще проехать под Житомир, — нашли еще новый выход пелик[анитового] гран[ита]; и что важно — видно, как он зажат между простым гранитом. Не знаю, как оно на деле, но я именно все время этого и ищу.

Мне попало одно из Ваших прежних писем, где Вы сомневаетесь, что пеликанит — смесь, и пишете даже, что не можете «нигде подыскать ему аналогий», — для меня теперь вне всякого сомнения, что это смесь: опал + каолин, а потому и аналогий ему нет. Вопрос переносится, следовательно, в сторону того, почему образовался не просто каолин (как в других местах), а вот такая смесь. Мне вообще повезло на гели на Воыни; такой и гизингерит; но он же наводит меня и на некоторые размышления. Он тоже является в общем в виде смеси, и, мне кажется, там идет процесс раскristаллизации: гизингерит (гель) → магнетит + опал → магн[етит] + халцедон → магн[етит] + кварц; от изотропного гизинг[ерита] — геля до последней смеси.

Теперь гели SiO_2 и Al_2O_3 могут произвольно смешиваться (Stremme²⁶⁴), а при раскristаллизации дать → опал + каолин → кварц + каолин. В упомянутом письме Вы подчеркиваете, что «каолин всегда кристаллический продукт». А не может он быть в коллоидном состоянии? или, вернее, кислота $H_2Al_2Si_2O_8$?

Я припоминаю, что на каолиновой фабрике Адельгейма (где мы и с Вами когда-то были) меня поразил совершенно синий цвет воды в отстойных чанах (и цвет швейцарских озер?!), — нет ли там коллоидного $H_2Al_2Si_2O_8$? К сожалению, сейчас нельзя достать этой воды зимой, но при первой возможности я это попробую. Также и влияние поствулканических процессов я склонен оставить, а предполагаю здесь действие агентов наружной части литосферы.

Ну, Вы, конечно, знаете, что преобразование наше — дело решенное. Теперь меня могут уже обязать представлением диссертации в известный срок, — палка, которая для меня, кажется, необходима.

Кабинет я немного подчищаю. Относительно коллекции я решил преследовать цель — представить по возможности все минеральные виды и разновидности, не обременяя образцами одного вида. Отпечатаны новые программы моего курса, к[ото]рые вышлю Вам при оттисках статьи.

Трудно вывести здесь закваску слишком описательного отношения к минералогии.

Танатар готовится к магист[ерскому] экзамену; кажется, в феврале хочет начать сдавать в Москве.

Да, еще вот какая просьба у меня от имени нашего ассистента химика Э. Л. Штебера²⁶⁵. Он кавказец и занялся, м[ежду] пр[очим], грязевыми сопками; так он просит указать ему литературу, гл[авным] обр[азом] по химизму этих гряз[евых] вулк[анов].

Сию ныне Святки дома. Побоялся ехать в Питер на съезды²⁶⁶: в ноябре был у меня жесткий бронхит, чуть до воспаления легких не дошло. А так как источником всех этих гадостей является мой хронический катар горла, так вот и решил его полечить. Теперь [прижигаюсь] каждый день.

У нас при Училище образовалось молодое Научное общество с очень длинным и нескладным титулом: «Общество содействия успехам естественно-математических и технических наук при Е.В.Г.У.». В докладах, оказывается, недостатка нет, — расписаны надолго вперед. Но членов маловато, а публикации на заседаниях (не считая студентов) и совсем мало. Я докладывал о метеорите (Брагинском), буду еще — о Волынских минералах. Доклады все таки б[ольшей] ч[астью] технического характера. Будут печататься в «Известиях» Общества при «Известиях» Училища.

За сим позвольте поздравить Вас, дорогой Владимир Иванович, с Новым Годом и от души пожелать всего наилучшего. Прояснится ли хоть немного академическая атмосфера в новом году?

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 658, арк. 132—135.

№ 242

20 березня 1912 р., [Катеринослав]*

20.III.[1]912

Дорогой Владимир Иванович!

Сегодня получил извещение о конкурсе на минералогию с кристаллографией в психо-неврологический институт в Петербурге²⁶⁷. Предлагают 4 часа годовых по 200 руб. час. Понятно, на 800 руб. в Питере прожить трудновато, но возможность этим путем попасть опять в Вашу минералогическую семью, в круг ее научных интересов, отсутствие чего здесь особенно остро чувствуется, получить возможность опять работать возле Вас и получить новый импульс к работе, наконец, иметь доступ к самому широкому литературному матерьялу, — все это может в значительной степени искупить матерьяльную сторону. Правда, здесь я получаю на 1000 руб. больше. Но при 4-х часах в неделю достаточно времени остается, чтоб взять и другое подспорье; в Питере же это, думаю, возможно. Все эти соображения заставляют меня не пройти этот конкурс совсем без внимания.

* Місце написання листа встановлено за змістом і біографією Л. Л. Іванова.

С другой стороны, характер как официальный, так и внутренний означенного института для меня неясен. Казенное это учреждение или частное? Характер даваемого образования? Как тут привязан мой предмет. Не откажите, дорогой Владимир Иванович, дать по этому поводу свои указания и совет, не представится ли тут каких-либо возможностей. К тому же проект нашего преобразования с концом Думы опять висит на волоске, а движется черепашьям шагом.

Срок подачи на конкурс до 15 апреля.

Штебер благодарит Вас за указания по сопкам. На днях делает на эту тему доклад.

У меня сейчас на очереди очень интересный серый кварц. При разбивании воняет так, что нос воротит, — что-то прокисло-протухшее. Интересен и генезис — с турмалином и графитом. У Hintze²⁶⁸ нет указаний на анализ газов органич[еского] характера из кварца, к[ото]рый интересно бы сделать.

Большое Вам спасибо за «Слои земные» Ломоносова²⁶⁹, мне давно хотелось бы их прочесть, а здесь где же достанешь.

Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 1—2.

№ 243

28 квітня 1912 р., [Катеринослав]*

Дорогой Владимир Иванович!

Обращаюсь к Вам за советом. Мне сейчас предложили участвовать в экспедиции на Новую Землю. В прошлом году один из наших инженеров и наш студент были там, открыли месторождение самородной меди. Образцы руды и пород имеются и у меня в кабинете. Теперь снаряжается туда уже целая разведочная партия, субсидируемая одним Одесским Банком. Кроме двух указанных лиц, едет еще как главный руководитель разведки специалист по рудным местор[ождениям] D[okto]r Foigt²⁷⁰ из Берлина (?), наш ассистент геолог Каргин²⁷¹, натуралист, окончивший нынче естеств[енный] факультет, и партия рабочих. Выезжают они в конце июня из Архангельска на голландском пароходе. Обрато же я лично могу вернуться казенным пароходом, к[ото]рый заходит туда в конце июля. Т[аким] обр[азом] в моем распоряжении месяц. Дорога и прожитие там мне ничего не будут стоить, а, вероятно, еще кое-что можно будет и с них получить. Я рассчитывал нынче так распределить время после экзаменов, т. е. 21-го мая поехать на Волынь: еще раз попытаться найти хорошее место перехода обычного гранита в пеликанитовый; один из членов Общ[ества] иссл[едователей] Волыни²⁷² мне это обещал. Через месяц вернуться и работать лето в лаборатории. Имея в виду провести все лето в

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Екатер[инославе], я принял предложение прочесть лекции на курсах народных учителей, что даст мне рублей 200.

Теперь я думаю, что могу съездить на Волынь, хотя бы недели на две. А затем успею попасть и на Новую Землю, сохранив еще и целый август и половину сентября на лаборат[орную] работу (лекции у нас с 20-го сентября). Потерю же на курсах — денежную — надеюсь, мне возместят. Согласия своего я еще не давал, сказал, что подумаю. И вот, прежде всего, обращаюсь к Вам за советом. Ведь дело в том, что там, я думаю, представится богатый и совершенно новый минералогический матерьял, к[ото]рый может послужить хорошим матерьялом для диссертации. Работа т[аким] обр[азом] создается чисто описательная и, следовательно, нетрудная. Я не упускаю и прежней работы, — поездка на Волынь будет уже окончанием сбора матерьяла по пеликаниту, м[ожет] б[ыть], тут мне и удастся найти что-либо новое в смысле генезиса. А с другой стороны, представляется возможность получить новый, м[ожет] б[ыть], более интересный и в то же время более простой матерьял.

Разработка генезиса пеликанита все-таки вещь достаточно хитрая.

Приглашают меня больше в качестве гостя (как я понял), без всяких обязательств по отношению к разведке. Нечто вроде того, как мы с Бахтадзе²⁷³ ездили еще студентами на Урал с Алексатом²⁷⁴. Там вышло только то плохо, что Алексат устроил какую-то конспирацию с матерьялом и последний для меня так[им] образ[ом] пропал. М[ежду] проч[им], коллекция, собранная тогда Бахтадзе (свою я оставил в Москве), находится на том руднике, где он умер, в полной сохранности, даже в отдельной витрине — нечто вроде музея его имени.

Ввиду важности для меня Вашего совета и указаний я буду очень Вас просить, Владимир Иванович, не замедлить ответом на мое письмо, так как мне надо дать ответ и в экспедицию, а также заблаговременно отказаться и от лекций на летних курсах.

А у меня уже дело идет к старости: сегодня врач прописал для чтения и письма пенсне — дальнорзкость развивается.

Наше «преобразование» опять лопнуло. Дума на исходе, а проект, хотя и прошедший уже все комиссии, все еще не внесен на повестку думского заседания. Да [«вермишелью»] теперь, по-видимому, и некогда заниматься.

С нетерпением буду ждать Вашего совета.

Ваш *Л. Иванов*

28.IV.[1]912

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 3—6.

№ 244

9 травня 1912 р., [Катеринослав]*

9.V.[1]912

Дорогой Владимир Иванович!

Если Чернышев²⁷⁵ был так любезен, что предложил мне зайти к нему за указаниями, то, м[ожет] б[ыть], он не откажет указать, что бы я мог еще теперь, заранее, прочесть для ознакомления с Новой Землей. Сам я ему писать стесняюсь, а, м[ожет] б[ыть], Вы при случае спросите его и напишете мне.

Я предполагаю отказаться от намеченных здесь на курсах лекций и приехать пораньше в Питер, в самых первых числах июня. М[ожет] б[ыть], тогда увижусь еще и с Вами. В Питере [перебыть] неск[олько] дней, а затем в Архангельск, где будет грузиться наш пароход. Вероятно льды, благодаря холодной весне, задержат наше отплытие; но тогда можно будет за это время сделать ряд интересных экскурсий, напр[имер], Медвежий о[стро]в и др.

Это и есть именно экспедиция инж[енера] Свицина²⁷⁶ (не Спицина), что был у Чернышева. Он недавно окончил наше училище. Теперь он в Гамбурге, закупает снаряжение. В конце мая он оттуда выйдет пароходом, морем в Архангельск. Там перегрузят все на русский пароход, и, как позволят льды, двинутся на Нов[ую] Землю.

С нами едет не Voigt, а Voit Friedrich, Kaiserl[icher] Geologe, тот, что писал о медных рудах Африки²⁷⁷. Это, очевидно, нечто другое.

Я закончил измерение альбита с Волыни. А также анализ «талька» отсюда же — что-то вроде серицит[ового] сланца. По мягкости как будто чистый керамзит (и под микр[оскопом]), но анализ дал мало K_2O и очень мало SiO_2 и Al_2O_3 .

По-видимому, очень огорчу волынских минералогов тем, что не приеду весной. Там даже большой поляр[изационный] микроскоп из Лейпцига выписали.

Мы берем микроскоп с собой, а шлифы будут делаться на месте.

Стоянка наша будет на южной части Н[овой] Земли, и вообще обследованию будет подлежать эта часть.

Безусловно, поездка заманчивая. Очень вероятно, что придется пробыть и до сентября.

Сердечно благодарен Вам за совет и указания. Очень был бы рад увидеться с Вами лично.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 8—9.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 245

26 травня 1912 р., [Катеринослав]*

26.V.[1]912

Дорогой Владимир Иванович!

Я подыскал и познакомился кое с какой литературой по Новой Земле. Нашел здесь Чернышева, Энгельгардта, Гревин[г]ка²⁷⁸, но многого здесь нет. Выяснилось, что мне надо быть в Архангельске не раньше как числу к 15 июня. Т. е. я буду в Питере числа 6—7-го, а числа 12-го оттуда уеду в Архангельск. В Питере придется закупить кое-что для поездки, да и давно я не бывал уже в этом городе — будет что посмотреть. Был бы очень рад, если б удалось Вас застать еще там. Наш «Горный Институт» Авдаков²⁷⁹ обещает через неделю провести уже и через Госуд[арственный] Совет. Пока всего наилучшего.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 7.

№ 246

2 червня 1912 р., [Катеринослав]*

2.VI.[1]912

Дорогой Владимир Иванович!

Очень сожалею, что не застаю уже Вас в Питере. Спасибо за указания. Литературу, к[ото]рую здесь нашел, я уже просмотрел. Главным образом Чернышева, отчет Академической экспед[иции] 1896 года, Энгельгардта и др. Свенске²⁸⁰, к сожалению, нет здесь. 7-го утром буду в Питере. Там же буду ждать вестей из Архангельска, но вообще рассчитываем выйти не раньше 15 июня, а, м[ожет] б[ыть], и 20-го. Экспедиция снаряжается, видимо, на широкую ногу.

Желаю Вам богатой жатвы на Урале²⁸¹. Давно уже я не видал этого почтенного старичка. Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 10.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 247

10 липня 1912 р., Архангельськ

Архангельськ, 10.VII.[1]912

Дорогой Владимир Иванович!

Наконец пришел из Гамбурга наш пароход «Рюрик», на к[ото]ром мы и выйдем на Н[овую] Землю, как только погрузим снаряжение, т. е. дня через 2—3. Мы высадимся все в Пропащей Губе на берегу Костина Шара. Оттуда я, Свицин, студ[ент]-ест[ественник] Брянцев²⁸², Voit, охотник Беленький, моряк Пономарев и, вероятно, один самоед проедем на «Рюрике» в губу Саханиху на южном берегу Н[овой] З[емли], к[ото]рую и будем исследовать на моторно-парусной лодке. Пробудем там с месяц, а затем вернемся в Пропащую, где будут вестись горные работы при 2-х горных инженерах и 50-ти рабочих. Вернуться я рассчитываю с названным пароходом в конце сентября. Ездил я на Медвежий остров. Интересного теперь там мало.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 11.

№ 248

7 січня 1913 р., [Катеринослав]*

7.I.[1]913

Дорогой Владимир Иванович!

В последнем №-е «Ежегодника» П. Чирвинский описал барит из Донской области²⁸³. Совершенно такой же штуф был доставлен мне нашим студентом еще в апреле прошлого года, и тогда же я на нем определил барит, но описание отложил и — прозевал приоритет.

Теперь я измерил несколько кристаллов, сделал чертеж и проекцию, и на днях сделал анализ. Так как у Чирвинского описание довольно поверхностное, без измерений и анализа, то, думаю, и мое запоздалое описание все же будет иметь цену, принимая во внимание новое месторождение Европейской России. А чтоб оно скорее появилось в свет, не могу ли я обратиться к Вам с просьбой провести его для напечатания в Записках Академии.

О Новой Земле я послал статью в «Природу», но результатов моего предложения еще не знаю²⁸⁴. Писаржевский²⁸⁵ приедет сюда числа 20-го, от него, как от редактора, и можно будет узнать.

Кроме того, я готовлю геологически-минералогический очерк Медного полуострова²⁸⁶.

На днях получил корректуру своей заметки о волынском альбите, циннвальдите и каолине в шариках²⁸⁷. Печатается в Житомире.

В очень плачевном состоянии финансы нашего Института и моего кабинета в частности, благодаря растрате и невозможному ведению денежного хозяйства бухгалтером, который теперь уже уволен и, вероятно, будет привлечен к суду. У меня на текущее полугодие предвидится пока всего 400 рублей.

С одной стороны, это, пожалуй, хорошо тем, что различные заказы не будут отвлекать от работы.

На кафедре практической геологии до сих пор, кроме как от Танатара, нет заявлений. Срок продлен до февраля. Весьма возможно, что Танатар и займет эту кафедру, да я считаю его и очень подходящим кандидатом. Но в таком случае возникает вопрос об ассистенте для меня, и вот я заранее обращаюсь к Вам за указанием по этому вопросу. Мне бы желательно получить человека с любовью к минералам и к коллекции, чтоб он без особого понукания мог бы вести и улучшать музей²⁸⁸, который еще в зачатке и над которым придется поработать. Понятно, я сам, как очень любящий это дело, всегда буду помогать. Главная работа по музею начнется года через два, когда построится здание и получит ассигнование на оборудование.

Может быть, Вы укажете мне теперь же кого-нибудь, чтобы, как только выяснится фактический уход Танатара, я мог бы к этому лицу заранее обратиться.

Привет бывшим москвичам.

Позвольте также поздравить Вас с новым годом и выразить наилучшие пожелания.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 12—13. Авторизованный машинопис.

№ 249

30 січня 1913 р., [Катеринослав]*

30.I.1913

Дорогой Владимир Иванович!

Ангина, засадившая меня дней на десять дома, задержала окончание анализа барита, о котором я Вам писал. К сожалению, и в самом анализе меня преследовали несчастья: благодаря им не удалось определить стронция и пришлось оставить определение серной кислоты. Сегодня подсчитаю результаты анализа и вышлю Вам заметку.

Из редакции «Природы» получил извещение, что статья моя о Новой Земле печатается в январской книжке, но таковая все еще не появилась.

D[okto]r Voit уже поместил статью о новоземельской меди в Z[eitschrift] f[ür] gr[aktische] Geol[ogie] и прислал мне оттиск²⁸⁹. В таком же роде и я хочу сделать геологический очерк Медного полуострова, не вдаваясь в детали рудного

* Місце написання листа встановлено за змістом.

месторождения, которое к тому же и очень мало выяснено. Против Ново-земельского Т[овариществ]ва ведется в Питере кампания все тем же архангельским купцом, который мошенническим способом хотел сделать заявку на Медном пол[уострове], на котором сам не был, еще осенью, когда вернулся первый пароход экспедиции; но тогда у него сорвалось.

1-го февраля закрывается конкурс на практическую геологию. Кроме Танатара, подал недавно еще Усов²⁹⁰ из Томска. Это солидный конкурент Танатара, так как он уже магистрант и диссертация у него уже почти готова. Он хорошо владеет методом Федорова. С другой стороны, в Томске на эту же самую кафедру тоже объявлен конкурс, так что, думаю, что Усов и туда тоже конкурирует. Во всяком случае категорически об уходе Танатара с ассистентства теперь пока говорить не приходится, хотя я лично и очень бы этого желал. Выборы будут в мае, тогда только и можно будет повести при случае переговоры с указанными Вами лицами. Во всяком случае, — большое Вам спасибо за указания.

Жаль беднягу Касперовича. Невесело и несладко сложилась его личная жизнь и так быстро оборвалась, вместе с научной деятельностью...

Получил от Гинзбурга его работу о каолине²⁹¹, которой начало читал еще и раньше; пока дело шло о каолине, это меня еще не так беспокоило, но вот Вы пишете, что он делал доклад о пеликаните; тут мы совсем сталкиваемся. Вы говорите, что он хотел мне написать, но до сих пор я письма не получал. Думаю сам ему написать. Вы говорите, что нам с ним надо «разделиться». Но каким же образом? М[ожет] б[ыть], он возьмет каолин, оставив мне пеликанит. Но, с другой стороны, писать о каолине из этих мест и не коснуться пеликанита — вещь невозможная, и обратно. Если же мне выбросить и то, и другое, для минералогии Волыни останется слишком мало. Ведь в ней и всего-то насчитывается пока десятка полтора минералов. Мне кажется, возможна еще и параллельная, самостоятельная работа. Конечно, тогда получается некоторого рода конкуренция.

А как, Владимир Иванович, насчет возможности командировки на Волынь? Я от Института командировки не брал, по некоторым соображениям. Некоторую помощь по сокращению расходов в экскурсиях окажет, как всегда, Общ[ество] Иссл[едователей] Волыни; в распоряжении у меня ведь всего одно лето. Диссертацию надо представить к июлю следующего года.

В Институте у нас какая-то нелепая забастовка. Студенты хотят введения экзаменов по соглашению с преподавателями среди семестра. Совет раз уже установил желательность такого порядка, и явочно он был введен, но на представление Совета в таком смысле Министерство ответило предложением ввести порядки Донского Политехникума²⁹², своего детища, где о соглашениях, понятно, и речи нет. Таким образом, экзамены среди семестра сами собой прекратились. Студенты требуют теперь опять их ввести и никак не хотят понять, что не Совет их отменил, и упорно толкуют, что Совет не хочет пойти им навстречу. Дело попало в какой-то тупик, из которого никак не может выйти. Лекции проходят при 1—2 слушателях. Читать при таких условиях крайне неприятно и даже тяжело. Экссессов никаких нет, все тихо-мирно.

Недавно я получил очень интересный образец золота с Урала в агатово-гранатовой породе. Отдельные зерна до полсантиметра величиной. Великолепные образцы серпентин-асбеста доставил с копей Поклевского-Козелл²⁹³ один наш инженер. Если Ферсмана интересует, могу выслать несколько хороших образцов.

Сижу совсем без денег: на весь год осталось каких-нибудь 30 руб. Конечно, будут еще добавочные ассигнования, но в скудном размере, на самые насущные нужды.

Писаржевский все еще не приехал. И нового профессора по электротехнике тоже нет. Очевидно, к нам не торопятся, — не особенно заманчиво. Хотя, с другой стороны, проф. Динник²⁹⁴ подал к нам на теоретическую механику из Новочеркасска. Пишет, что там еще глуше.

Всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 14—16. Авторизованный машинопис.

№ 250

2 лютого 1913 р., [Катеринослав]*

2.П.[1]913

Дорогой Владимир Иванович!

Вчера закончился срок конкурса на кафедру практической геологии у нас в Институте. Подали двое: Танатар и Усов из Томска. Конкурс признан состоявшимся, и работы конкурсантов даны на отзыв мне, Федорову, Обручеву²⁹⁵ и Лаврскому; последнему дано как лицу, знакомому и с тем, и с другим конкурсантом. Усов представил две работы: «Описание горных пород пограничной Джунгарии» и «Федоровский или универсально-оптический метод исследования... полевых шпатов»²⁹⁶ + одна работа еще в печати. Первую из указанных работ он уже представил в качестве диссертации в Харьковский Университет и предполагает в апреле защитить ее. Танатар в своем прошении указывает, что ему остался только один экзамен, после чего он надеется быстро закончить диссертацию о Кавказе (у него уже есть часть работ на эту тему). Таким образом, конкуренты почти равны по достоинствам, и выбор будет довольно трудный. Усов совсем молодой — всего каких-нибудь 4 года как кончил Томский Институт. Объемистая его работа в 420 стран[иц] представляет массу описательного петрографического матерьяла, метод исследования исключительно оптический, но, правда, владеет он им в совершенстве. С этой стороны мне трудно будет реферировать его вторую работу, так как я федоровским методом совсем не владею, и у нас даже нет настоящего федоровского столика.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Думаю воспользоваться этим случаем, чтобы выудить у правления руб[лей] 200 на приобретение столика. Сочувствуя вполне Усову, лично я, как я уже писал, желал бы, чтоб прошел Танатар, дабы получить нового ассистента.

Посылаю Вам заказной бандеролью свою заметку о барите из Донской области²⁹⁷.

Забастовка студентов кончилась, хотя занимаются все еще ниже среднего. Всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 17—18. Авторизованый машинопис.

№ 251

3 лютого 1913 р., [Катеринослав]*

3.II.1913

Дорогой Владимир Иванович!

Удивительно, право, как публика в разных местах хватается за одно и то же. Только что отправил Вам работу о барите, как получил от Лучицкого оттиск о том же самом барите из Изв[естий] Варшавск[ого] Политехн[ического] Института²⁹⁸.

Для своей заметки я забыл еще дать фотографию кристаллика барита по спайности, которую при сем посылаю.

Если после опубликования Чирвинского и Лучицкого неудобно помещать мою заметку в Известиях Академии, верните ее мне, я помещу в наших Записках.

Странно, что «Природы» все еще нет²⁹⁹.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 19. Авторизованый машинопис.

№ 252

22 березня 1913 р., Катеринослав

Екатеринослав, 22.III.1913

Дорогой Владимир Иванович!

Спешу написать Вам о командировке, за предложение которой еще раз приношу Вам сердечную благодарность. О средствах не хлопчите, если их нет. Я рассчитываю, во-первых, на помощь со стороны Общества Исследователей Воыни, которое теперь располагает кое-какими средствами, устраивает

* Місце написання листа встановлено за змістом.

музей и проявляет вообще усиленную деятельность, к тому же и поездку я предполагаю совершить б[ольшей] ч[астью] с членами Общества. С другой стороны, и сам я, получая теперь в Институте больше, немножко скопил для лета.

Теперь насчет плана и цели. Я бы мотивировал так:

Внимание минералогов всегда устремлено на Урал и частью на Кавказ. Европейская Россия в остальной своей части в минералогическом отношении изучена совсем слабо. Наибольший же интерес с этой стороны представляет южно-русская кристаллическая полоса и, в частности, Волынская губ[ерния] как наиболее разнообразная по характеру кристаллических пород. Во времена Виленского Университета эта последняя деятельно изучалась в минералогическом отношении, но потом интерес к ней упал, и только в самое последнее время интерес минералогов и петрографов устремляется опять в эту сторону. Находка мною таких минералов, как ГИЗИНГЕРИТ или ТОПАЗ (до 10 см в поперечнике), указывает на возможность весьма интересных находок.

Мною намечены пока к посещению ряд мест Житомирского и Новоград-волинского уездов, где есть выходы пегматитов: Березовка, Шумск, Головин, Корчевка, Усолустье, Краевщина, Новоградволинск, Федоровка, Городница, Берездов, Шития, Барановичи, Рогачев; Бельчаки Ровенского уезда.

Кроме того, следует посетить свежие карьеры вновь строящейся железной дороги от Бердичева через Житомир, Искоростень на Овруч, так как линия прорежет как раз кристаллические породы, и в разрезах можно ожидать немало нового.

Я думаю, что обратиться надо к Волынскому Губернатору³⁰⁰. От него же ведь надо будет получить и открытый лист, в котором, собственно, и есть главное преимущество командировки перед простой поездкой. М[ожет] б[ыть], хорошо было бы обратиться и в Управление вновь строящейся дороги. Насчет этого я спишусь с житомирцами и Вам напишу.

О барите из Донской области я сделал доклад в нашем институтском Научном Обществе, а в «Новостях Техники и Промышленности»³⁰¹ — органе Общества наших Горных Инженеров — поместил краткий реферат своего доклада. Теперь П. Чирвинский пишет Танатару (он редактор одного журнала, а Чирвинский помещал в последнем статью³⁰²), чтоб № с моим баритом послать Доссу³⁰³ в Ригу на реферат. Что сей сон значит³⁰⁴, не понимаю. Не получая долго от Вас известий, я хотел уже печатать барит в институтских Известиях³⁰⁵. Теперь переделаю по Вашим указаниям и пришлю. Достать новый матерьял, может быть, можно будет летом, когда наши студенты поедут на практику.

Завтра делаю доклад о Новой Земле в нашем Научном Обществе, а в воскресенье читаю лекцию о ней же в Общественном Собрании. Приглашен для той же цели в Народную Аудиторию³⁰⁶. Вообще стал модным лектором и собираю на старой земле процент с новой: за воскресенье получаю 50 р[уб.].

Об Усове и Танатаре получены отзывы Федорова и Обручева³⁰⁷. Последний очень сдержанно, но одинаково хвалит и того, и другого. Федоров же разнес Танатара до неприличия. Отзыв его будет, вероятно, напечатан, и Танатар

хочет возражать. Напустился на Танатара за символы Наумана³⁰⁸ в его определителе минералов³⁰⁹ (явление случайное — влияние Лаврского) и за то, что он не пользуется методом Федорова в петрографии.

Сейчас кончаю анализ какого-то черного минерала из миндалин диабазы с Н[овой] Земли. Получается что-то курьезное.

У нас совсем лето. Сегодня гуляли с Писаржевским и собирали весенние цветы. Пока всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 20—20 зв. Авторизованный машинопис.

№ 253

2 травня 1913 р., Катеринослав

Екатеринослав, 2.5.1913

Дорогой Владимир Иванович!

Приношу Вам глубокую и сердечную благодарность за устройство мне командировки на Волынь от Академии. Удостоверение от Академии я уже получил. Прежде всего по поводу этой бумаги. Там сказано, что я командируюсь «сроком с 1 мая по 1 сентября». Я полагаю, что нельзя же это понимать в точном смысле, т. е. что я столько времени и должен ездить. Я-то лично предпочел употребить недели три всего, самое большее месяц. Дальше, какие обязательства на меня налагаются этой командировкой? Нужно ли немедленно по возвращении представить предварительный отчет, когда следует представить в Академию собранный материал и можно ли себе оставить дубликаты.

Затем Вы пишете, что должно быть послано извещение Волыньскому Губернатору. Тогда, значит, от него же я могу получить и открытый лист по Волынской губернии, а дальше мне и не надо. Так что, м[ожет] б[ыть], листа от МВД и не нужно? Затем, если у меня будет удостоверение Академии и открытый лист Губернатора, то, я думаю, этого будет достаточно и для того, чтоб меня при случае допустили к осмотру ж[елезно]д[орожных] выемок.

Я написал в Житомир, просил справиться, было ли извещение Губернатору. Все эти бумаги мне понадобятся только тогда, когда я отделюсь от членов Общ[ества] Иссл[едователей] Волыни, с которыми я большую часть буду экскурсировать совместно. У них же есть всевозможные разрешения и покровительство Губернатора, который вообще очень сочувствует Обществу.

Послезавтра у нас выборы на геологию. Танатар, вероятно, снимет свою кандидатуру, так как его постигла неудача с экзаменом по геологии в Москве, — отложили на осень, держать не пришлось, и конкурировать с Усовым, который теперь, м[ожет] б[ыть], уже защитил в Харькове на магистра, конечно, смысла мало. Я теперь безусловно склоняюсь на сторону Усова, после того как познакомился ближе с его работами. Очень интересный, живой и самостоятельный ученый. Несомненно, он внесет свежую струю в геологию в нашем Институте, которая при Лебедеве порядочно-таки прокисла.

Теперь еще несколько вопросов о технике представления диссертации в университетах.

Работа должна быть представлена уже непременно в печатном виде или можно и в рукописи?

Кому она идет первоначально на рассмотрение? Профессору соответственной кафедры? И потом уже с его заключением рассматривается вопрос о допущении к защите? Правильно ли я это себе представляю?

Какой крайний срок весной для представления диссертации в Университет? Поставленный мне срок истекает в июле (следующего года).

Для меня возникает еще вопрос и о месте представления диссертации. Первоначально я склонялся к Харькову, как к своей первой Альма Матер. Но теперь выясняется какое-то недоброжелательное отношение Пятницкого³¹⁰ к нашему Институту, к Танатару, а даже и ко мне. Следует это из того, что самый нелестный отзыв из всех при моем выступлении* на занимаемую мной теперь кафедру дал именно Пятницкий. Танатара, когда он был в Харькове для зондирования почвы насчет магистерского экзамена, Пятницкий прямо, что называется, отшил. Наконец, теперь, когда в числе других к нему обратились с просьбой дать отзыв о работах Танатара и Усова, он до сих пор даже ничего не ответил. При таких условиях идти в Харьков мало смысла. Остается Варшава и Питер. Последний меня всегда смущал тем, что там есть всегда враждебно настроенная против нашего Института горноинженерная публика. Смущало меня также и незнакомство с федоровским методом. Но с последним, особенно при помощи Усова, я надеюсь освоиться. Первый же жупел потерял теперь в значительной степени свою остроту. Варшава же мне как-то не по душе.

Может быть, при случае разрешите эти мои вопросы?

Одновременно с геологом будем выбирать и нового проф[ессора] механики. Желательно было бы провести Динника, который удирает из Новочеркасска. Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

P.S. Должен ли я как-либо реагировать теперь же на бумагу от Академии?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 23—23 зв. Авторизованый машинопис.

№ 254

8 вересня 1913 р., Катеринослав

Екатеринослав, 8.IX.1913

Дорогой Владимир Иванович.

Надеюсь, что Вы уже вернулись или скоро вернетесь из Канады³¹¹, а потому пишу на Питер. Вот не повезло мне нынче с Волюнью. Первый раз, в июне, я доехал только до Киева. Там получил телеграмму, что дороги по случаю

* Так в оригіналі.

дождей непроезжи, и вернулся в Екатеринослав. Второй раз, в июле, удалось сделать только один тур из предположенных нескольких и опять вернуться домой из-за дождей, которые никак не хотели прекратиться. Наконец, в третий раз выехал я на Волынь 12-го августа. Дороги высохли, но были все еще местами в ужасном состоянии. Тут не удалась последняя из намеченных экскурсий, так как члена Общ[ества] Иссл[едователей] Волыни, который меня сопровождал и который прекрасно знает эту местность, вызвали по службе телеграммой, а без него я не мог найти того, чего там ожидал. Но это, положим, дело еще поправимое. Пришлось разочароваться в некоторых старых указаниях: они или прямо неверны, или места указаны неправильно, или названы не те минералы. Так что в общем нового или интересного найти ничего не удалось.

Собрал много кристаллов горного хрусталя с горы Золотухи, бл[из] с. Сушан, Овручского уезда. Между прочим, Тутковский говорит, что в свое время, кажется, в 1903 году, он передал Вам оттуда много матерьяла. Интересно мне знать, где он: в Москве или в Академии? Получил большой кристалл дымчатого горн[ого] хруст[аля] сант[иметров] 10 в поперечнике. Топазов не обнаружил, хотя, кажется, напал на их новый след. Месторождение гизингерита в каменоломне уже засыпано, а я там надеялся еще разыскать и аметистов. Железная дорога выемок в кристаллических породах почти не делала, так что нового ничего не дала в этом отношении. Набрал все же кой-какого матерьяла пуда три с половиной.

Вот как быть с матерьялом: Вы пишете, что если мой отчет о последней поездке войдет в мою работу, то я могу об этом известить Академию (через Вас), представляя минералы. Так ведь эти последние и нужны мне для работы. Нельзя ли сделать обратное: дать сейчас через Вас краткий самый отчет с указанием, что минералы будут представлены по окончании работы?

Бумаги, которые Вы мне через Академию выхлопотали, мне не пришлось пускать в ход. Хотя в августе месяце уже все местное начальство было осведомлено о моей поездке. Но, понятно, полицейские власти даже и при всем желании не могли мне ничем существенным помочь.

Ваше предложение защищать в Казани мне нравится. Мне кажется, это будет проще, чем где-либо. В Киеве я не хочу потому, что Армашевский, может быть, вообще и не плохой человек, но что-то имеет лично против меня и в свое время предупреждал меня через Тимофеева, чтоб я и не совался держать у него магистерский. К тому же он заклятый враг Тутковского, работающего на Волыни. Мне лично кажутся необыкновенно странными всякие такие личные счеты и даже иногда нелепые выходки г[оспод] ученых, не могу этого никак в толк взять, — но факт все же остается, с которым иногда вот приходится считаться.

Вы писали, что у Вас нынче летом была «первая попытка организации нормальных экскурсий». Что это такое? В чем состоит эта организация и нельзя ли в ней принять участие?

Избранный у нас Усов весной прислал отказ: очевидно, остается в Томске. Идет опять конкурс. Теперь, должно быть, пройдет Танатар. Он напечатал в последней книжке Известий нашего Института возражение на отзыв Федорова

об его работах³¹². Интересно, что скажет на это Федоров. Возражение написано очень нескладно.

Ввиду отказа Усова мне приходится в этом полугодии читать 1 ч[ас] физической геологии и 2 ч[аса] рудных месторождений. Принимая во внимание временный характер, я не отношусь особенно серьезно к этим лекциям. Что касается рудных месторождений, то их я даже с удовольствием повторю, благо вышел новый большой и интересный курс Богдановича³¹³.

Очень приятно слышать, что у Вас будет новый музей и институт³¹⁴.

Бельский³¹⁵, член Общ[ества] Иссл[едователей] Волыни, с которым я путешествовал, заинтересован магнитностью горных пород. Он делал магнитную съемку в Волынс[кой] губ[ернии]. Так вот, он просил меня спросить Вас, стоит ли заняться этим вопросом поближе и как в таком случае к нему подойти.

Затеянные нами здесь Высшие Женские курсы подвигаются по канцелярской дорожке очень медленно³¹⁶. Мы первоначально наивно думали, что удастся начать дело уже с осени, но прошение наше застряло в недрах канцелярии попечителя и, по-видимому, не скоро еще оттуда выберется.

На Новой Земле продолжают работы, хотя о ходе их узнать что-нибудь определенное крайне трудно.

Пока всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 24—25. Авторизованный машинопис.

№ 255

29 вересня 1913 р., Катеринослав

Екатеринослав, 29.IX.1913

Дорогой Владимир Иванович!

Очень был обрадован Вашему большому письму. Меня очень интересуют все Ваши академические экскурсии, коллекторские, и я по мере сил и возможности согласно Вашим указаниям всегда готов пополнить кадр таких экскурсантов, хотя бы и без пособия. Весь свой основной волынский матерьял за исключением немногих дублетов не только за этот год, но и за предыдущие, я тоже после обработки думаю передать в Академию. На свой Институтский музей я смотрю, как на своего рода основную библиотеку, т. е. как собрание, по возможности полное, всех минеральных видов, в этом смысле и произвожу его пополнение, не гонясь за обилием месторождений. Относительно же русских месторождений считаю его областным для юга России. Только такие задачи, мне кажется, и могут быть плодотворно выполнены местными музеями с педагогической к тому же окраской. Более же общий матерьял по минералогии России всего правильнее сосредоточить именно в Академии как учреждении научном и центральном.

Краткий отчет о поездке вышлю вам в ближайшем будущем. Начало семестра в этом году было для меня особенно трудно. Читаю я теперь на всех четырех курсах, заменяя второго геолога, «практического». Пришлось выступать впервые, и к тому же на старших курсах, по физической геологии и по рудным месторождениям. Всякое начало семестра волнует, а чтение новых курсов, понятно, вдвое. С рудными мест[орождениями] дело обстоит еще особенно неудобно, потому что Лебедев, говорят, их попросту совсем не читал, а составленный им по Бекку³¹⁷ курс так сух и формален, так игнорирует генетическую сторону, что приходится его совсем отринуть. Студенты почтили меня большим вниманием, так как присутствовала полная аудитория оба часа. Новое направление курса, по-видимому, им понравилось. Не думаю особенно зарываться в эти новые для меня курсы, как временные. На конкурс, вторичный, практической геологии пока еще к нам никто не подал. Танатар подаст после сдачи последнего экзамена, по геологии, что предполагает сделать в половине октября. На днях получил письмо с запросом на эту тему от В. В. Дубянского³¹⁸ из Варшавы. Такая кандидатура для нашего Института мне мало улыбается, и я дал ему понять, что шансы его слабы. Почему-то он боится перехода Сущинского в Варшаву. А каким образом Сиома³¹⁹ попал в Воронеж? Для меня это кажется несколько странным. Когда меня запрашивал еще Висконт³²⁰ из Москвы. Не думаю также, чтоб это был подходящий кандидат на практическую геологию.

Загруженность этого семестра оставляет мало времени для своей работы. Не успел разобраться еще в новом волынском матерьяле. Я Вам жаловался уже на его скудость. На днях получил письмо от Бельского из Житомира, где он обещается по мере возможности еще пополнить его. Спасибо за указания относительно магнитности горных пород. Я их немедленно сообщу Бельскому, возможно, что он и возьмется за это дело. У него большая любовь к науке и настойчивость в работе.

У меня создается уже вполне определенная мысль, что к сроку я диссертацию представить не успею. Придется, несомненно, просить об отсрочке. Отчасти из этих соображений я и взялся за чтение чужих курсов, так как отвлечение ими от своей работы может послужить мотивом для проведения отсрочки. Должен сознаться, что было у меня тут и еще одно соображение: в случае забаллотировки отсрочки в Совете (что маловероятно) и необходимости выхода из Института у меня за эти лишние лекции накопится некоторая сумма, приложив которую к ранее накопленным, я смогу просуществовать один-два года в Питере и за это время на досуге сработать у Вас при Академии уже что-нибудь более основательное. Подобная перспектива не из веселых, но уж и не такая убийственная.

Вы пишете: «работы много и мало сил». Я что-то этого не пойму. Не хочется думать, чтобы Вы так говорили о своих собственных силах. С другой стороны, разве можно предположить недостаток в научных работниках Академии? Мне бы очень хотелось проехать к Вам в Питер на Рождестве. Никакого съезда нынче на Святках не предполагается там?

Да, еще один вопрос: я получил на днях приглашение на подписку от какого-то женевого издательства на «Универсальный метод Федорова» проф. В. В. Никитина на французском языке³²¹. Что сей сон значит? Неужели я пропустил издание этой книги по-русски? А если нет, так ведь это уж очень странно выходит. Только что Федоров выругал нас за незнание его метода, а сейчас выходит издание этого метода на иностранном языке! Кстати, я на этой неделе получаю от Фуесса новый «теодолитный» микроскоп.

Мне теперь очень удачно удалось использовать суммы этого года кабинета практической геологии. Выписываю себе также аппарат из кварцевого стекла для определения воды в силикатах по Эйтелю от Гереуса³²². Теперь, может быть, даже удастся и электрическую печь к нему добавить.

Постройка нашего нового здания все затягивается³²³. Теперь решили строить, в видах экономии места и денег, одно трехэтажное здание, уничтожив павильон физики и металлургии. Я попаду, вероятно, по новому размещению именно в этот третий этаж, музей же будет во втором.

У нас новый профессор теоретической механики: Динник из Новочеркасска. Говорит, что оттуда все бегут. Невозможный режим и нет обстановки для работы.

Очень приятно будет увидеть законченным первый том Вашей минералогии³²⁴.

От души желаю Вам наилучшего.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 21—22. Авторизованный машинопис.

№ 256

17 жовтня 1913 р., [Катеринослав]*

17.X.1913

Дорогой Владимир Иванович!

У нас создается критическое положение: закончился второй срок конкурса по практической геологии, и теперь к [сроку уже] — никто не подал. Танатар обижен, что его забаллотировали в первый раз, и теперь не выступает. Правда, что экзамен последний по геологии назначен ему только еще на 30.X. Создается такое положение, что придется прибегнуть к рекомендации и обратиться к тому же Танатару. Я все-таки считаю его лучшим кандидатом, чем Дубянский, к[ото]рый закидывал сюда удочку, но все же не подал. В частности, я был бы очень рад, если б Танатар освободил место ассистента: мне надоело и тяжело 4 года de facto быть без такового. Ко мне уже навевался один молодой [томский] горный инж[енер] с рекомендацией Обручева, но по минералогии я не хочу инжен[ера], нужен универсант безусловно.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Мои лекции по рудным месторождениям], к[ото]рые я для простоты читаю почти целиком по Богдановичу³²⁵, привлекают сверх ожидания большую аудиторию на IV курсе. Очевидно, публика учуяла живую струю после мертвечины Лебедева.

Необыкновенно прилежен также наш нынешний I-й курс — прием медальстов. Кривая посещаемости никак не падет.

Получил новый теодолитный микроскоп Fuess'a. Дороговат — 800 м[арок]. Сейчас приступаю к работе с ним по Усову и думаю применить его к своим работам, чтоб Питер не ругал нас за отсталость. Танатар был весьма обрадован, когда на днях — после федоровской руготни — вдруг получил авторские оттиски от Никитина, с к[ото]рым ранее никогда в обмене не состоял.

У меня завязался обмен с одним любителем-минералогом — бухгалтер* из Вены. Присылает занятные вещи. М[ежду] п[рочим], имею от него хорошенькие образцы кристаллического *Au* из Венгрии. Нельзя ли этим поделиться с Вами в обмен на какие-нибудь русские минералы? Или об этом к Ферсману?

Перешедший к нам из Новочеркаска Динник чувствует себя здесь великолепно и даже не хочет переходить в Питер, куда его усиленно тянут. Рассказывает про Чирвинского, что он стал совершенно невыносимым как член коллегии³²⁶. У нас страшная сушь, поэтому пыль и поэтому же у меня опять жесткий катар горла. Не могу читать лекции.

Всего лучшего!

Ваш Л. Иванов

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 26—27 зв.

№ 257

21 листопада 1913 р., [Катеринослав]**

21.XI.1913

Дорогой Владимир Иванович!

Вашу статью о высш[ем] образ[овании]³²⁷ получил, но еще не удосужился ее прочесть. Получил также и заметку о ради³²⁸. Радуюсь успеху Вашего денежного ходатайства. Последних выпусков Минерал[огии] не получал, но Вы их не высылайте — я надеюсь на Святках сам побывать в Питере. У меня сильно загружен этот семестр. Лекции на всех 4-х курсах. Много времени отнимают Рудные месторождения]. Поэтому и хочется отдохнуть и проехаться, а также и о многом поговорить с Вами. Надеюсь, Вы на Святках будете в Питере?

У нас никак не устраивается конкурс на прикл[адную] геол[огию], к[ото]рую мне придется вести и в следующем семестре. Выступил еще Дубянский Викт[ор] В[икторович] из Варшавы. Совсем неинтересный кандидат. А Танатару все не везет с экзаменом.

* Далі прізвище нерозбірливо. Можливо: Reidl або Reide.

** Місце написання листа встановлено за змістом.

Выписал и получил прекрасный теодолитный микроскоп Fuess'a и постиг метод Федорова, чем премного доволен. У нас хорошо работает «Научно-Техническое» Общ[ество] при Институте. Штебер опять издал доклад³²⁹. Лебедев почему-то его совершенно не выносит. Я получил работу на постройке жел[езной] дор[оги]. Разв[едавать по скважинам] профиль Днепра для моста и таковой же для тоннеля. Можно заработать руб[лей] до 1000.

[Итак, надеюсь], до скорого свидания.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 28—28 зв. Листівка.

№ 258

16 квітня 1914 р., Катеринослав

Катеринослав, 16.IV.1914

Дорогой Владимир Иванович!

Сегодня отправил Вам свою статью «Список литературы и минералов Воьлыни»³³⁰. Чувствую себя очень виноватым перед Вами, что так задержался с этой работой, которая является моим отчетом перед Академией, но ранее управиться никак не мог.

Относительно рукописи должен сказать следующее: 1) Рисунки не обязательны, но весьма желательны. 2) Введение подлежит Вашей редакции. Меня смущает, так ли я поблагодарил Академию, а затем — уместно ли тут же выражать благодарность Общ[еству] Иссл[едователей] Воьлыни? Хотя фактически-то оно много для меня сделало. Если это выходит неудобно, то эту благодарность можно совсем выкинуть, тем более что одновременно я посылаю эту работу и в Труды Общ[ества]. Вообще введение составить мне было не так легко. Дело в том, что Лагорио³³¹ уже спрашивал у нашего ректора, когда тот был в Питере, как работают г[оспода] «исполн[яющие] обязанности». Говорил, что вообще больше министерство к исполнению обязанностей допускать не будет. Поэтому мне неудобно печатно заявлять, что я бросаю накануне истекающего срока одну работу и принимаюсь за другую. Наоборот, я хочу эту статью, когда она выйдет из печати, послать авторским экземпляром Лагорио как коллеге в оправдание своей отсрочки, которую придется просить. В то же время надо было чем-нибудь мотивировать и выпуск списка литературы и минералов без более детальной обработки. Не знаю, насколько мне удалось все это совместить в кратеньком введении.

Матерьял я начну Вам по частям высылать.

Кстати и нескромный вопрос: когда можно ожидать печатания статьи, и как будет дело с корректурой и оттисками?

Затем, как с матерьялом по фукситам? Вы говорили, что можно будет получить матерьял из Березовска. Каким путем и когда? Я сейчас засадил одного

студента за переборку и каталогизацию наших коллекций и скоро выясню, что у нас есть. По фукситам, кажется, ничего; кочубейты и валуевиты есть.

Я кончил геологический профиль по линии ж[елезно]д[орожного] тоннеля и сдал уже в правление ж[елезной] д[ороги]. Кроме того, печатаю его в последнем № органа наших горных инженеров — «Южный инженер»³³². Концы профиля еще не вполне ясны и выяснятся после того, как сделают подходные выемки. Нельзя ли будет тогда представить вам эту работу для Акад[емических] Известий?

Закончил вчерне также и геологический профиль по линии двух вариантов ж[елезно]д[орожного] моста через Днепр. Первый — довольно интересен в геологическом отношении; второй — гораздо проще, но выгоднее технически. На днях составил записку для ж[елезной] д[ороги], сделаю доклад в нашем Обществе, а потом, может быть, тоже можно будет представить эту работу Вам? Я имею в виду следующее: для ж[елезной] д[ороги] я, понятно, не буду подробно описывать гранитные породы. Между тем, имеются у меня образцы алмазного бурения со дна Днепра. Это все разные граниты. Породы не трудные.* Я вот и хочу обработать их на теодолитном микроскопе по методу Федорова, с которым я более или менее ознакомился. Мне кажется, для меня будет очень важно иметь такого рода работку и именно в петербургском журнале, на случай, если я буду защищать в Питере. Я, собственно, только с этой стороны и боялся Питера, а тогда мне будет не страшно. Как Вы это одобряете?

У нас началась интенсивная работа по постройке Института. К 15 октября этого года должен быть готов квартирный корпус и покрыта крышей достройка главного корпуса.

На кафедру прикладной геологии, кроме Танатара и Дубянского, никто не подал. Отзывов ни от кого нет.

Удовлетворителен ли еще мой «Список» для напечатания в Изв[естиях] Акад[емии] и годится ли он как отчет?

Но Ферсман совершенно убил меня своей диссертацией³³³. Ведь после нее как же выступить-то будешь.

У нас совсем весна. Все зелено, скоро зацветет сирень.

Вчера мне стукнуло уже 37 лет. Стыд и срам с диссертацией. Очень рад, что избавился от председательства в Общ[естве] вспом[оществования] студентам³³⁴.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 29. Авторизованный машинопис.

* Примітка Л. Л. Іванова: «В то же время кристалл[ическая] полоса в области Ека[теринослава] изучена очень слабо».

№ 259

23 квітня 1914 р., Катеринослав

Екатеринослав, 23 апр[еля] 1914

Дорогой Владимир Иванович!

Вчера в Совете Танатар избран на кафедру прикладной геологии. Дубянский забаллотирован. Отзывы о нем Обручева и Лаврского были довольно хорошие, но оба совершенно одинаково указывали на отдаленность его от интереса к практической геологии.

Теперь уже в определенной форме встает у меня вопрос об ассистенте. Танатар назначается с 1-го июля. Думаю, что около этого времени он получит и министерское утверждение и, значит, тогда же официально освободится и место ассистента. Позаботиться же о таком надо пораньше, чтоб за лето уже его заместить. Теперь, следовательно, как для меня, так и для ассистента остается только кристаллография, общая и описательная минералогия. Петрография от меня отошла. Так вот, будьте добры указать мне кого-нибудь, чтоб я заблаговременно мог списаться. Жалованье на первое время руб[лей] 900, потом может повыситься до 1600. Квартiry нет.

Я бы очень просил Вас указать мне кого-нибудь сейчас, пока публика еще не разъехалась.

Затем попрошу Вас в мою рукопись вставить в пирролюзит вместо того, что там имеется, прилагаемые три строчки. А также последний пункт 14 в перечне минералов уничтожить, а взамен этого при описании кальцита вставить прилагаемые 6 строк. Там, конечно, нет никакой псевдоморфозы, а есть пойкилитический кальцит.

В ожидании от Вас ассистента остаюсь.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 31. Авторизованый машинопис.

№ 260

25 травня 1914 р., Катеринослав

Екатеринослав, 25.5.1914

Дорогой Владимир Иванович!

Произошла очень досадная вещь: Ваше письмо, где Вы, очевидно, и писали, как Вы говорите, подробно о моей статье, пропало и мной не получено. С апреля месяца я не получал ответа на мои к Вам письма, и это меня очень беспокоило, так как, помимо статьи, я обращался к Вам с таким насущным для меня вопросом, как поиски нового ассистента вместо Танатара. Очень рад, что хоть теперь получил от Вас весточку. Относительно моей последней статьи

должен сказать, что я сильно был заинтересован в ее возможно скорейшем напечатании и так как от Вас не было никаких известий, а в Трудах Общ[ества] Иссл[едователей] Волыни мне обещали немедленно начать печатать, то я и послал статью в том же виде туда, с добавлением лишь списка минералов Волынского Музея. У меня уже была корректура первого листа. Как же быть теперь с трудами Академии? Поскорее же напечатать мне хотелось для того, чтобы этот оттиск вместе со статьей о тоннеле и о мосте послать авторскими Лагорио, чтоб он видел, что за это время я все же не баклуши бил. Ведь срок представления диссертации истекает на днях — 1-го июля. Из наших никто диссертаций не представил еще, а одному вернули. Таким образом, Совет возбудил ходатайство об отсрочке, причем небольшим числом голосов прошло ходатайство о двухгодичном сроке отсрочки, что, по моему мнению, очень неудобно. Ходатайство уже направлено в министерство.

Я с 1-го по 18-е пробыл со студенческой геологической экскурсией на Кавказе. Прошли по Военно-Грузинской дороге пешком до перевала, побывали на нефтяных промыслах в Грозном, где служат наши инженеры. Заглянули в Пятигорск и Кисловодск. На Военно-Груз[инской] <дороге> нашел большие, около дециметра, скаленоэдры кальцита. В разных местах по дороге купил немало кварцев. Есть очень интересные, типично плоские. Писал ли кто-нибудь специально о кавказских кварцах? Я думаю продемонстрировать их в Обществе и, м[ожет] б[ыть], дать маленькую заметку, но где можно зацепить литературу и есть ли она?

Танатара в Министерстве отказываются утвердить исполн[яющим] об[язанности] профессора, а только доцентом. У нас есть таковые по штату. Так что над ним не будет висеть диссертация дамокловым мечом. Наконец я теперь окончательно развязался с практической геологией, от меня отошла даже петрография, и остались только минералогия и кристаллография.

По фукситу сейчас собираю литературный матерьял. Очень интересная последняя работа Самойлова о каолине³³⁵. Так как у меня имеется аналогичное электрическое оборудование, то, думаю, можно и к фукситу будет применить подобный метод определения значения воды.

А как насчет матерьяла по фукситу с Урала? Можно ли будет достать еще что-нибудь оттуда?

Насчет ассистента я, не получая от Вас писем, обратился уже к Ферсману. Он обещал поискать и мне сообщить. Но я все же надеюсь и на Вашу рекомендацию. Вознаграждение сначала 1000 р[уб.], но вскоре может дойти до 1600, это уже предел. Надо сказать, что в городе масса среднеучебных заведений и всегда в них можно найти уроки. Квартиры пока нет, но лаборанты затевают постройку квартирного корпуса на хозяйственных началах при помощи со стороны Института. Обязательных занятий теперь немного. В первом полугодии — по кристаллографии 6 час[ов] в неделю и по минералогии 3 ч[аса] (почти фиктивных), во втором полугодии только 6 час[ов] по общей минералогии (гл[авным] обр[азом] микроскоп).

Итак, еще повторяю на Ваш вопрос, что в Трудах Общ[ества] <исследователей> Волыни печатается то же самое, что послано было Вам в апреле для Академии. Как тут быть — жду Ваших указаний.

Желаю Вам интересного и удачного путешествия. Нас на Кавказе все время мочило. Публика роптала.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 30—30 зв. Авторизованый машинопис.

№ 261*

29 травня 1914 р., Катеринослав

Екатеринослав, 29.5.1914

Дорогой Владимир Иванович!

В начале апреля еще я писал Вам просьбу указать мне кого-нибудь из Ваших учеников в качестве лаборанта на место избранного на кафедру Танатара. Ввиду того, что мне очень важно с таким лицом списаться по возможности пока публика еще не разъехалась на лето, Вам же, по-видимому, очень некогда, я обратился с этой просьбой к Ферсману, а Вас прошу только дать ему все же указания на эту тему.

Я 2-го июня еду со студенческой экскурсией на Кавказ до 20-го. После же все время буду в Екатеринославе.

В начале же апреля я послал Вам свой «Список литературы и минералов Волыни». Одновременно послал и в «Труды Общ[ества] иссл[едователей] Волыни», где статья уже печатается.

Закончил геологический профиль по линии нового моста через Днепр и летом напечатаю в Известиях³³⁶ нашего Института.

Танатара отказываются в Министерстве утвердить исполн[яющим] обяз[анности] проф[ессора], а только доцентом, оставляя таким образом кафедру свободной. У них в заграничном инкубаторе выводится пара по прикладной геологии, для которой требуется уготовать место.

Извиняюсь, что все еще не выслал матерьялы по Волыни и Новой Земле. Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 32. Авторизованый машинопис.

* Лист-відповідь В. І. Вернадського від 31.05.1914 р. див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 192.

№ 262

26 червня 1914 р., Катеринослав

Екатеринослав, 26.6.1914

Дорогой Владимир Иванович!

Я Вам отправил подробное письмо в Шишаки, но так как Вы пишете, что едете в Питер, то пишу и сюда. К великой досаде Ваше письмо, где, как Вы общаете, писали подробно о моей статье, мной не получено, пропало, и меня вообще очень волновало, что с апреля месяца я от Вас не получал ответа на свои письма. Так как я был заинтересован напечатать статью возможно скорее, что и обещали мне на Воьльни, а от Вас не было никаких известий, то я и послал ту же самую статью в Труды Общ[ества] Иссл[едователей] Воьльни, и теперь имел уже корректуру первого листа. Там добавлен лишь список минералов Воьльнского Музея. Сообщите, как теперь быть с Академией? Со 2-го по 18-е я ездил по Кавказу со студ[енческой] экскурсией. Привез интересные кварцы и большие скаленоэдры кальцита.

Ваш *Л. Иванов*

Теперь все время буду здесь.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 33. Авторизований машинопис.

№ 263

2 вересня 1914 р., Катеринослав

Екатеринослав, 2.IX.1914

Дорогой Владимир Иванович!

Я попал на какую-то мертвую точку, с которой никак не сдвинусь. От Федоровского³³⁷, который выразил желание пойти в ассистенты, никаких известий — я писал ему на Москву. С другой стороны, и Танатара до сих пор еще не утвердили, так что и место ассистента официально до сих пор не свободно. Затем — никакого толку не могу добиться из Житомира: пишу во все концы, чтоб известили, в каком положении дело с моей статьей и будет ли она вообще печататься (я имел уже 2-й лист корректуры), и ниоткуда никакого ответа. Я бы желал, чтобы она там совсем провалилась, чтоб можно было печатать в Академ[ических] Известиях. Отказываться в Академии от печати я бы Вас, во всяком случае, попросил обождать до получения решительного ответа из Житомира.

В Институте предполагается занятия начать нормально, т. е. 15 сентября, но все же одну чертежную отвели под лазарет, хотя пока она еще и не занята. Конкурс нынче опять был высокий: на 100 вакансий 1250 прошений.

Если Танатара не утвердят, я все-таки постараюсь отказаться от чтения курса прикладной геологии. Пускай поручают Танатару. Ведь факультет его избрал. А мне уже надоело разбрасываться.

Я только что было собирался выписать матерьял по фукситу от разных контор, как нагрянула война. У нас в коллекции фуксита совсем нет. Также и большой заказ по литературе Максу Вегу³³⁸ не успел сделать.

Подготавливаю матерьял для анализа.

Посылаю Вам свои последние оттиски и прошу передать таковые также всем причастным к Академии коллегам, которым я позволил себе послать в одной с Вами посылке.

Пока всего наилучшего.

Ваш *Л. Иванов*

P.S. За работу для жел[езной] дороги (тоннель и мост) получил 1000 рублей.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 34. Авторизованный машинопис.

№ 264

17 вересня 1914 р., Катеринослав

Екатеринослав, 17.IX.1914

Дорогой Владимир Иванович!

Я остался в конце концов на этот семестр без ассистента. От Федоровского нет никаких вестей, а больше мне не к кому было обратиться — больше предложений не было. Пока остается исполнять обязанности ассистента Танатар. Он уже утвержден, но доцентом. Кафедра прикладной геологии считается свободной, но объявлять на нее конкурс Совет по примеру истекших двух лет считает пока бесполезным. Вероятно, придется весь этот год прожить с Танатаром. У нас начались экзамены. Одна чертежная взята под лазарет, но он пока еще не занят. На средства институтских служащих оборудуется маленький свой лазарет в химическом корпусе. Достройка главного здания и квартирный корпус, а также машинный закончены вчерне и на этом остановлены.

А я все-таки опять к Вам со своей болячкой: не можете ли кого-нибудь указать в качестве ассистента. Я уже думал даже об ассистентке, да место-то это штатное, да и директор у нас формалист³³⁹. Хорошо было бы подыскать за этот семестр, так как в следующем у меня совсем мало лекций и занятий, и новому человеку нетрудно было бы войти постепенно в жизнь кабинета.

Я перед самой войной получил большой транспорт коробочек, этикеток и проч[его] от Дроор'а³⁴⁰, и теперь один интересующийся минералогией студент занят составлением инвентарного каталога коллекции и приведением ее в порядок. Новому ассистенту останется только расположить все коллекции по системе Дэна³⁴¹, что я уже умышленно оставляю до него, дабы он сразу же ознакомился волей-неволей с коллекцией.

Среди студентов, по-видимому, есть почва для создания минералогического кружка, но я пока воздерживаюсь от этого начинания, чтоб не отвлекаться от своей работы.

Отборка матерьяла фуксита, которой я сейчас занят, оказывается, не таким уж простым делом. Что за новый минерал, хромовый, нашел Ферсман на Урале?

Моя статья в Трудах Общ[ества] Иссл[едователей] Волыни печатается. Была задержка из-за недостатка в бумаге. Оказывается, она войдет в юбилейный (10-летие) том и взять ее у них никак нельзя. Придется отказаться от печатания этой статьи в Академических Известиях.

Удивительный господин П. Чирвинский. Пишет, что он занимается теперь метеоритами, а посему просит определить для него с возможной тщательностью уд[ельный] вес «Брагинского» метеорита. Я отослал его к Грищинскому³⁴² в Киев, где хранится главная масса этого метеорита. Бельский пишет, что Чирвинский нашел на Волыни якобы берилл. Сам он обещает прислать новую порцию волынских минералов.

Моя статья о волынских минералах выходит более двух листов. Недавно я выслал Вам посылкой свои последние работы.

Еще раз прошу об ассистенте и желаю всего наилучшего.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 35—35 зв. Авторизованный машинопис.

№ 265

2 жовтня 1914 р., Катеринослав

Екатеринослав, 2.X.1914

Дорогой Владимир Иванович!

Очень Вам благодарен, что Вы откликнулись на мою просьбу о рекомендации лаборанта. Относительно указанных Вами трех лиц я полагаю следующее: Гинзбурга я совершенно исключаю, и вот почему. Если ему нельзя оставаться ассистентом в Политехникуме по национальности или вероисповеданию, то это препятствие не пустит его и сюда. Если же он не поэтому уходит из Питера, то значит, там у него вышли какие-нибудь пререкания с Левинсон-Лессингом³⁴³, если он захочет променять налаженную на работу петербургскую лабораторию на нашу, где для его работ ничего еще нет. Тут что-то есть такое, что мне не нравится. Наконец, Гинзбург с его работами, мне кажется, просто велик для лаборанта. Ведь он не сегодня-завтра может дать диссертацию, и что же — опять я без человека.

Далее, относительно Топольницкого³⁴⁴ меня смущает, что он работает у Павлова³⁴⁵, т. е. в области, значит, геологии и петрографии. Опять у меня не будет чистого минералога. Во всяком случае, я узнаю у Павлова, над чем он у него работал.

Самым подходящим мне почему-то кажется последний — Матвеев³⁴⁶. Вы пишете, что он еще не вернулся и работает вообще у Вас. На каком же ампула он у Вас и давно ли? И о нем в смысле рекомендации Вы не обмолвились ни словом. Может быть, Вы с ним переговорите, а также напишите свое о нем мнение. Я же пока спишусь с Павловым.

Итак, о Матвееве я попрошу Вас мне написать, о Топольницком я справлюсь у Павлова, вопрос же о Гинзбурге я совершенно исключаю.

Я сегодня отправил в типографию последний лист корректуры моей статьи о волинских минералах для Трудов Волинского Общества. Как же быть с Академией?

Получил на днях в презент великолепный кристалл дымчатого хрусталя из Тургайской степи с совершенно необычными скелетными формами роста. О кавказском кварце и кальците нашел в литературе очень мало. Может быть, все это описать и дать Вам в Известия? Будет же когда-нибудь мне в этом удача.

Я уже начал лекции и занятия. При Институте устраивается лазарет на 100 кроватей на наши отчисления. Вообще же Институт признан под лазарет неудобным. По вечерам читаются курсы для сестер милосердия.

Я отправил казенной посылкой на Музей Академии³⁴⁷ минералы с Новой Земли. Надо ли посылать и породы? Или петрография Вас не касается? Также и по Волини — посылать ли только минералы или и все имеющиеся у меня породы? Сообщите.

Существует ли еще минералогическая контора Крыжановского³⁴⁸ в Екатеринбурге? Почему о ней ничего не слышно?

Не можете ли также сообщить адрес Николаевского³⁴⁹ и его имя и отчество. Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 37—37 зв. Авторизованый машинопис.

№ 266

18 листопада 1914 р., Катеринослав

Екатеринослав, 18.XI.1914

Дорогой Владимир Иванович!

Вот не повезло мне с Волинью: с печатанием в Акад[емических] Известиях вышло недоразумение; с печатанием в Житомире вместо ускорения дела выходит все проволочка. На днях прислали уже сброшюрованные оттиски и без таблицы. Пришлось отсылать обратно для вставки таблицы. Теперь новая неудача: когда собирался отсылать Вам волинский матерьял, обнаружил пропажу записной книжки одного года. Таким образом пропадет и часть точных пометок некоторых образцов.

Не везет также и с лаборантом. Даже Танатара министерство не утвердило моим временным лаборантом. Так что за фактически веденные уже им

в этом полугодии занятия пришлось проводить ему вознаграждение под другим соусом.

В самом начале ноября получил ответ на мое письмо от Карандеева³⁵⁰, где он пишет, что Федоровский благополучно существует в Москве при химии и не прочь променять таковую на минералогию. Я только не понимаю, почему же он мне ни на одно письмо в таком случае не ответил. Предполагая, что таковых он, может быть, не получил, я написал еще раз Федоровскому через Карандеева, но опять до сих пор никакого ответа не имею. Карандееву Федоровский говорил, что не идет он сюда только из опасения, что пребывание здесь не избавит его от воинской повинности, как избавляет Москва. Я, в конце концов, склонен думать, что ему не хочется уходить из Москвы, а вышесказанное соображение просто отговорка. В таком случае очень жаль, и вопрос об ассистенте опять повиснет в воздухе.

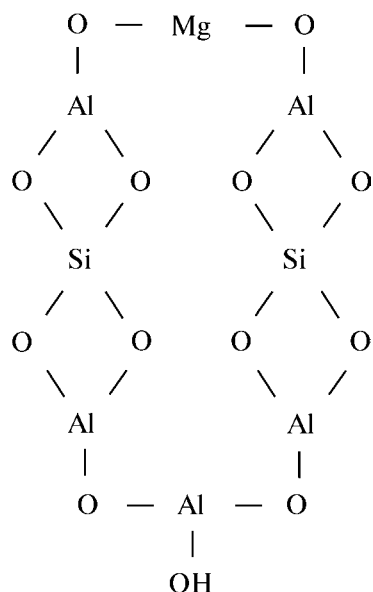
Что Вы скажете насчет того, чтоб обратиться к Земляченскому³⁵¹? Может быть, возможно также обратиться в Казань? Так как второй семестр у меня меньше занятий, то я могу в крайнем случае протянуть до весны, а там, м[ожет] б[ыть], кончит кто-нибудь из начинающих новых специалистов.

Наконец, как крайняя мера, у меня является мысль оставить кого-нибудь из своих учеников-инженеров. Правда, с инженерским дипломом академическая дорога — занятие для них нелегкое и неприбыльное. У меня сейчас работает один студент по приведению в порядок коллекции, очень знающий минералогию, русский кавказец. К сожалению, он еще молод, и до полного окончания ему минимум два года. Лебедев уже вступил на такой путь: его ассистент перешел к Танатару, а себе он временно оставляет студента, которого он наметил по окончании курса в ассистенты.

Мне нравится, как Танатар повел преподавание учения о полезных ископаемых. Во времена Лебедева это был какой-то каталог, от которого студенты мерли со скуки. Я за год своего временного преподавания этого предмета разрушил систему Лебедева, введя генетический принцип. Танатар же стал на крайнюю точку, излагая в противоположность Лебедеву только генетическую часть.

Я еще хотел спросить Вас насчет формулы ставролита, о котором в Вашем курсе минералогии³⁵² сказано очень мало. Можно ли ему дать такое строение с хлоритоидным ядром? Я вообще всегда стараюсь дать студентам структурную и, по возможности, упрощенную формулу.

Наш профессор химии Писаржевский получил первый русский йод из водорослей Черного моря³⁵³. Он уже побывал в Питере, получил 1000 руб. на продолжение опытов и деятельно их продолжает, теперь уже в более широком масштабе. А лаборант его, Штебер, имеет в виду получение йода из керченских сопок³⁵⁴.

Я опять получил и уже закончил небольшую работу для жел[езной] дороги по вопросу о геологическом строении русла реки Мокрой Суры в связи с проектируемым мостом³⁵⁵.

Пожалуй, мне можно также бросить упрек об уклонении в сторону геологии. Но это уклонение чисто денежного характера. А что Вы скажете насчет моей геологической работы о днепровском мосте? Я ведь в такой области выступаю впервые.

Геохимия Крыма Ферсмана³⁵⁶ побудила меня сделать подобные же подсчеты для Волыни и Екатеринославской губ[ернии]. Получились даже некоторые наведения, о которых я сделал доклад в Обществе, но вижу, что они все же очень скороспелы.

Попытался обратиться за минералами в контору Крыжановского в Екатеринбург, который почему-то меня упорно игнорирует. И опять до сих пор никакого ответа от него не имею, в то время как на одновременное письмо от Клера³⁵⁷ имею уже минералы.

Что за история выходит с наследством Алексата? Было что-то та[м] в «Русских Ведомостях»?

Всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 36—36 зв. Авторизованый машинопис.

№ 267

9 грудня 1914 р., Катеринослав

Екатеринослав, 9.XII.1914

Дорогой Владимир Иванович!

Мне история с Федоровским тоже начинает не нравиться. На мое последнее письмо через Карандеева, которого он уже не мог не получить или сказать, что не получал, Федоровский мне ответил, хотя и с большим промедлением, недели в три. Вначале он говорит то же, что и Вам, что он не получил моих писем (но кто же ему мешал написать мне вторично, если он действительно хотел списаться? Ведь мой адрес постоянный). Вначале пишет, что «зато теперь все могу сказать категорически». Но далее почему-то пишет о своем переводе сюда, что «вопрос этот длительный и может быть возбужден не ранее апреля с[его] учебного года». Что сей сон опять значит? Если он не хочет раскрывать свои карты перед московскими химиками, так так и напиши: ведь передо мной-то этого скрывать нечего. Не нравится мне и еще одна мелочь: письмо начинается просто с М[илостивый] Г[осударь]. Ведь мог же он узнать у того же Карандеева по телефону мое имя <и> отчество. Ведь я же его знаю. Мелочь, но все это как-то складывается в неудачную картину. Не получается доверия к человеку. Раз дело отлагается во всяком случае до апреля, то

с ответом ему торопиться нечего, и я подожду сначала ответа от Вас, как тут быть. Да, меня еще одно удивило. Он пишет, что пошел бы именно в Горный Инст[итут] с удовольствием, «так как с горным делом у меня связано много (?) теоретических и практических работ». Когда же это он успел столько таких работ написать или сделать? Разве до Университета он еще где-нибудь был?

Я все-таки на случай думаю написать Земятченскому.

На весенний семестр придется принимать студента в помощь при практических занятиях и на лекциях. У меня таковой уже есть на примете.

Я получил, наконец, в полном виде свою статью со списком литературы и минералов Волыни. Пошлю ее Вам уже вместе с другой статьей, которая печатается: геологический разрез через р. Мокрую Суру. Но дело вот в чем: ведь первая статья должна была быть моим отчетом по поездке на Волынь от Академии. Как быть с этим? Выслать Вам лишний экземпляр, чтоб Вы туда представили, или мне самому это надо сделать? Напишите.

Я описал скаленоэдры кальцита с Кавказа (Военно-Грузинская дорога) и интересные кварцы с Казбека. Можно это будет Вам прилать?

На Святках предполагаю съездить в Харьков — тут ведь одна ночь. Там поселился мой товарищ по Киеву: ассистент зоолог Арнольд³⁵⁸. Думаю, нельзя ли будет через него установить регулярные сношения с Харьковской университетской библиотекой по части старых журналов: всего бы ближе?

Купил у Клера на 110 руб. 6 драгоценных камней в огранке, в том числе рубин за 50 руб. Я считаю, что наши студенты драгоценные камни должны видеть и в их действительно ценном виде. А то говоришь о ценных камнях техникам, а показываешь им совсем не то.

Вспомнил меня и Крыжановский³⁵⁹ и с извинением прислал список, что у него имеется.

Я опять схватил ангину. Дня 4 провалялся в постели с t° до 39,5. Теперь отсидиваюсь пока дома. 13-го начинаются экзамены.

Спасибо за сведения о ставролите. Я его отнес все-таки к хлоритоидному ядру.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 38—38 зв. Авторизованный машинопис.

№ 268

Лютый 1915 р., Катеринослав

Екатеринослав, II.1915

Дорогой Владимир Иванович!

Недавно я получил совершенно новое предложение ко мне в ассистенты: такое предложение передал мне через Ферсмана Николаевский. Как научного работника Ферсман его очень хвалит, да это и видно по его работам,

которые он мне прислал. Ферсман указывает на повышенную нервность и на возможность на этой почве конфликтов между Николаевск[им] и студентами. Ну, так как у меня обязательный зачет для студентов только по одной кристаллографии, то вряд ли будет место для подобных конфликтов. Кроме того, я думаю, что раз Николаевский пойдет по той дороге, которая его интересует, то, м[ожет] б[ыть] и нервность его упадет.

Все это хорошо. Все же сумно как-то брать такого пожилого человека (Николаевскому уже около 45 лет), которому для этого придется совершенно переломить свою жизнь. Вознаграждение же здесь на первых порах не превысит 1000 рублей.

Хотел бы я очень, прежде чем начать какие-либо переговоры непосредственно с Николаевским, услышать Ваше мнение по этому поводу.

Я Вам уже писал, что Земятченский указывает его двух учеников, из которых один кончит осенью, а другой уже окончил, но сейчас санитаром в армии.

Таким образом, у меня образуется уже некоторый выбор, и склоняется он у меня пока в пользу Николаевского. Что Вы на это скажете?

Получил лестную бумажку от Академии на посланный мною отчет в виде моей волинской работы.

Уже направил получение* термических кривых минералов. Беда та, что для опыта требуется весьма значительное количество вещества. Получил пока, как пробную, кривую каолина. А также мусковита. Теперь попытаюсь устроить так, чтоб можно было работать с малыми количествами вещества, иначе в обычных условиях исследования минералов этот метод не применим.

Итак, желаю Вам всего наилучшего и жду совета относительно Николаевского.

Ваш *Л. Иванов*

P.S. От Федоровского никаких вестей.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 39. Авторизованный машинопис.

№ 269

Лютый 1915 р., Катеринослав

Екатеринослав, II.1915

Дорогой Владимир Иванович!

Сейчас, прочитывая Ваши «Матерьялы для спектроскопии земной коры»³⁶⁰, я нашел указание, что Коблентцу^{**361} удалось найти спектроскопический метод определения группы (*ОН*) в алюмосиликатах. Также интересные спектро-

* Так в оригіналі.

** Так в оригіналі. Правильно: Кобленц.

скопические явления со слюдами у де Граммона³⁶². Ни в том, ни в другом случае, как и вообще в этой статье, не указаны у Вас литературные ссылки. Будьте добры указать, где о том или о другом можно найти.

Меня очень интересуют температурные кривые, полученные Самойловым на каолине и нек[оторых] других минералах. Я хотел у себя устроить подобную же установку, но помешала война, — не успел выписать только как раз самой существенной части — саморегистрирующего пирометра. Даже и пирометр есть, нет только регистратора. Таковой должен бы быть у наших металлургов, но оказался тоже только в периоде выписки и застрял. Я написал Самойлову, нельзя ли будет у него в лаборатории поработать на Пасхе или весной над некоторыми слюдами и хлоритами.

Ведь в связи с фукситом важно вообще выяснить строения слюд. Хотя бы добыть несколько новых данных к этому вопросу.

На Волыни найдено новое месторождение флюорита и притом не в виде поверхностных корок, как раньше, а в самом красном граните. М[ежду] пр[очим], из того же места, откуда цинвальдит. Сопоставление интересное.

За сим опять к вопросу о лаборанте. Не знаете ли Вы некоего Орелкина³⁶³, он химик, теперь работает у Чугаева³⁶⁴? Писаржевский говорит, что Орелкин сильно интересуется минералогией и работал в этой области. Очень хвалит его как работника и человека. Не подойдет ли он сюда?

Был в Харькове. Осматривал университет[ский] музей. Он оказался хуже, чем я ожидал. Пятницкий был весьма холоден. Харьковская горловая знаменитость, д[окто]р Сурукчи³⁶⁵, сказал мне, что надо у меня в горле удалить кое-что. Весной думаю этим заняться, а то замучила ангина.

Всего наилучшего.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 40. Авторизованый машинопис.

№ 270

14 квітня 1915 р., Катеринослав

Екатеринослав, 14.4.1915*

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечное Вам спасибо за Ваше последнее большое письмо. Первые строки этого письма дают мне некоторое моральное удовлетворение в той разбросанности в работе, за которую я в душе постоянно себя казню, хватаясь за новые темы, не покончив с прежними: Вы пишете, что даже и Вам приходится страдать тем же...

* На початку листа рукою В. І. Вернадського позначено: «Отв[ечено]». Поруч надпис олівцем невстановленої особи: «Письмо адресовано академику Вернадскому Вл[адимиру] Ив[ановичу]», а після підпису: «Возможно, Леонид Ликарионович Иванов — ученик Вернадского».

Статью Кобленца я нашел, но буду очень благодарен, если Вы, как Вы пишете, можете прислать сводку его работ.

Де Граммона в Трудах Парижской Академии я не нашел. Упомянуется он только в качестве административного лица.

Ваше намерение прочесть курс о силикатах я от всей души приветствую. Из чисто эгоистических соображений я был бы очень рад, если б Вы его печатали одновременно с чтением, так, чтобы к новому году он появился бы уже из печати. Я чувствую потребность дать своим слушателям курс своих лекций по описательной минералогии. Если с несиликатами еще можно обойтись существующими курсами, то по силикатам нет для наших именно студентов ничего подходящего. Как только освобожусь от диссертации, примусь за курс. Вот тогда-то мне Ваши силикаты будут как нельзя кстати.

Еще более Вы меня обрадовали изданием специального минералогического журнала. Ведь это дает возможность вырваться из тисков всяких наших «Трудов», «Известий» и т. п. Это моя давнишняя мечта. Я давно говорил, что было бы рационально на совокупность всех тех сумм, кои тратятся на издание трудов разных учебных заведений, создать журналы по отдельным отраслям науки. Ведь какую уйму неподходящего матерьяла, до богословия включительно, приходится перелистывать, чтоб редко-редко выудить оттуда минералогическую статью. От всей души приветствую минералогический журнал!

Статью о кварце с Казбека³⁶⁶ я пока Вам не посылаю потому, что хочу туда же пристегнуть еще прохлорит. На одной щетке хрусталей с Казбека оказался слой великолепного прохлорита, который с него легко ссыпается. Мне хочется сделать его полное изучение, так как хромовые хлориты относятся тоже к прохлоритам. А здесь очень чистый матерьял, что особенно важно. Анализ его я частью сделал. Дело за водой. Но прежде чем определять последнюю, я хочу получить термическую кривую прохлорита. Нужный для этого саморегистрирующий пирометр я сегодня достал у металлургов. Получив кривую, я уже буду определять потерю воды при вполне определенных температурах, выясненных на кривой. Воду буду определять в кварцевой трубке в печи Гереуса³⁶⁷.

Этим же путем пойду и в фукситах.

Для выяснения хрома в фукситах, как изоморфной примеси, я хочу имеющуюся у меня порцию фуксита (отобранного) поделить на последовательные фракции по удельному весу, и в этих последних определить % хрома. Из имеющихся в литературе анализов вытекает, однако, как будто какая-то довольно постоянная цифра в 3 %.

Кстати, насчет литературных данных: мне приходится пользоваться таковыми исключительно по рефератам и поэтому у меня в руках нет ни одного описания хода анализа фуксита. Я поэтому не могу достаточно критически отнестись к указанным в рефератах анализам, а кроме того, и воспользоваться ходом уже бывших анализов. Мне осталось, таким образом, недоступно в полинниках следующее:

- 1) Erb, J. Ein Vorkommen von Fuchsit in der Schweizer-Alp. Vierteljahrshchr. d. naturforsch. Ges. Zürich. 1898. <Bd.> 43. <S.> 276—278.

- 2) Gill, A. C. Note on some Minerals from the chrome pits of Montgomery County, Maryland. Johns Hopkins University-Circulars, № 75, P. 100.
- 3) Schafhäütl. Über den Fuchsit. Haidingers Übersicht u.s.w. S. 42, 43.
- 4) Hoffmann, G. Ch. Chemische Beiträge zur Geologie Canadas. Ann. Rep. Geol. Surv. Canada, Ottawa, 1892, Vol. V., Part. R, 72 pp.
- 5) Genth, F. A. Mineralogische Beiträge № 54; mit krystallographischen Notizen von S. L. Penfield. Amer. Journ. of Sc. 1892.
- 6) Chester, A. H. Mineralogische Notizen aus dem Laboratorium des Hamilton College. Ibid. III, 33, 284—291.³⁶⁸

Не можете ли Вы, Владимир Иванович, прислать мне эти книги во временное пользование. Некоторые из них я нашел в отдельных оттисках у Макса Вега, но теперь время такое, что их не достанешь. А без литературы всякий вкус к работе пропадает.

На лето у меня никаких планов нет, да и быть не может: надо кончать диссертацию, сиречь фукситы. Вот матерьялу маловато. Кое-что получил еще от Клера. Может быть, к зиме удастся получить из Америки.

Пока всего наилучшего.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 50—50 зв. Авторизованный машинопис.

№ 271

7 грудня 1915 р., Катеринослав

Екатеринослав, 7.XII.1915

Дорогой Владимир Иванович!

Сегодня же по получении Вашего письма написал Бельскому просьбу сообщить Вам адрес Зубера³⁶⁹, о котором он мне как-то писал. На случай адрес Бельского Степан[а] Владимирович[а]: Житомир, Гимназический переулок, д. № 1.

Я сам только что хотел Вам писать, так как закончил статью о кавказских минералах. Меня задержал прохлорит, для которого хотелось получить несколько цифр к анализу и термическую кривую. Теперь все это сделано. Завтра перепишу и пошлю Вам заказной бандеролью. Буду просить Вас, если возможно, поместить в Известиях Академии или в органе Музеев³⁷⁰. По окончании работы по диссертации я, вероятно, займусь хлоритами. Очень заманчивая область. Полагаю, что термические кривые помогут внести сюда некоторый свет.

Я был бы необычайно рад быть полезным в работах, связанных с изучением производительных сил России, но не представляю, в какой конкретной форме это может сказаться. По этому вопросу у меня есть только оттиск Вашей записки³⁷¹, представленный в Комиссию, напечатанный в апреле 1915 года в Известиях. Здесь я участвую в качестве представителя Института в местном Военно-Промышленном Комитете³⁷², но не активно. Организовался здесь

также местный отдел Военно-Химического Комитета³⁷³, куда я вошел в качестве товарища председателя (председатель — Писаржевский), но активного пока там опять-таки для меня ничего нет. Так что если я смогу быть Вам полезен, то буду очень Вас просить мне написать.

Подумывал я было на Рождестве проехать повидаться с Вами, да решил вместо этого заняться операцией: вырезать себе геморрой, очень уж он начинает меня беспокоить, и лучше избавиться от него не откладывая, пока есть возможность. Хирург у нас есть здесь хороший, и к тому же он наш институтский врач.

Наконец, я с ассистентом. У меня Лев Владимирович Брянцев, которого я знаю еще по Новой Земле. Последнее время он был в Федоровском Музее³⁷⁴ на Урале. В первую голову он занялся приведением в порядок коллекции, для которой Танатар за время своего пребывания здесь палец не ударил. Внимательно относится также и к практическим занятиям со студентами. Вообще видно, что с ним можно будет как следует вести Кабинет и работать. Своей работы пока он никакой не ведет, но матерьял привез.

Уговорили меня в следующем полугодии прочесть небольшой курс по минералогии и геологии на открывающихся здесь временных курсах вроде Фребелевских³⁷⁵. Двинули мы также опять дело и о наших частных Высших Женских Курсах³⁷⁶. Надеемся, что при Игнатъеве³⁷⁷ дело пройдет. Сейчас получил письмо от нашего депутата Александра³⁷⁸ с обещанием поддержки.

Так, еще раз повторяю, что поработать в Комиссии Произв[одительных] Сил³⁷⁹ я почел бы своим первейшим долгом в настоящий момент, так что укажите только, как бы я мог быть тут полезен.

Еще один вопрос: не известно ли Вам, не намечается ли где-либо в России производство гониометров, микроскопов, вообще приборов по минералогии и кристаллографии и моделей? Я писал на эту тему Карандееву и Ферсману, но никакого ответа не получил. Стороной слышал, что будто что-то намечается в Москве при участии Карандеева.

Всего наилучшего.

Ваш Л. Иванов

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 41—41 зв. Авторизованый машинопис.

№ 272

19 грудня [1915 р.]*, Катеринослав

Екатеринослав, 19.XII.

Дорогой Владимир Иванович!

Пишу Вам уже из лечебницы, где меня «подготавливают» к операции, которая будет завтра.

22-го числа выезжает на Святки в Финляндию, погостить к сестре, мой новый лаборант Лев Владимирович Брянцев. Он остановится в Петрограде,

* Рік написання листа встановлено за змістом.

где я просил его ознакомиться с музеем Академии и Геолог[ического] Комит[ета]³⁸⁰. Не откажите оказать ему содействие. Он очень хочет с Вами встретиться. Сейчас как раз он закончил запись 2000 образцов нашей коллекции. Т[аким] о[бразом], она уже почти вся приведена в порядок. Внешний вид у него необычайно скромный и застенчивый, кроме того, он не вполне хорошо владеет правой рукой. Все это, на первый взгляд, может произвести впечатление не в его пользу.

Я получил на днях приглашение от Начальника Киевского округа путей сообщ[ения]³⁸¹ принять участие в геологическом совещании для работ по устройству дороги и спуска в Киеве по берегу Днепра. Согласившись в принципе, я отклонил их желание получить меня безвозмездно. Отказываться совсем мне бы не хотелось — все же марка и для меня, и для Института.

В Институте у нас возник студенческий Горно-геологический Кружок. Просили и меня дать им темы.

Получаете ли Вы что-нибудь теперь с Урала от Клера и Крыжановского? Возможно ли выписывать минералы из Америки от Фута³⁸² или это занятие академическое? У меня есть мысль создать при Научно-Технич[еском] Обществе при нашем Институте нечто вроде Фрейбергского Mineralien Niederlage³⁸³.

Позвольте пожелать Вам всего наилучшего в наступающем новом году! Привет всем знакомым минералогам.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 36—37.

№ 273

2 січня 1916 р., Катеринослав

Екатеринослав, 2.І.[1]916

Дорогой Владимир Иванович!

20-го декабря мне благополучно сделали операцию. Полторы недели я должен был пролежать в лечебнице при самом скудном [жидком] питании. Поэтому сильно ослабел. Вот уже третий день дома, но все еще плохо хожу и чувствую себя еще не в своей тарелке. Но все идет на поправку.

За сим — поздравляю Вас с Новым Годом, в коем желаю всего наилучшего.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 42. Листівка.

№ 274

29 січня 1916 р., Катеринослав

Екатеринослав, 29.І.[1]916

Дорогой Владимир Иванович!

Получив Ваше замечание насчет моей ссылки на прохлорит из Баттесвииль³⁸⁴ в статье о кавказском хлорите, я обратился к Гинце³⁸⁵ и перечислил все его анализы прохлорита. Первую ссылку я сделал прямо на основании процентных чисел окислов. Теперь я вычислил молекулярные отношения и по ним формулу. При этом я пришел к результатам, несогласным с Вашими указаниями. Вами указаны как соответствующие формуле $Al_2Si_2O(OH)_{12}$ анализы XXVIII, XXIX, XXXIV. Из них только последний, по моим вычислениям, соответствует этой формуле, да и то хуже чем анализ *Cl*.

В результате мое сравнение с анализом СLII на стр. 16-й моей рукописи следует, безусловно, выкинуть.

Относительно же вставки, то я бы ее сделал в том виде, как она при сем прилагается на отдельном листике, который тогда заменит стр. 17-ю (последнюю) моей рукописи.

Кроме того, я допустил ошибку, которую Вы не заметили, в вычислении столбца II-го на стр. 16-й рукописи. Его надо заменить таким:

1,903.

1,000.

2,129.

1,096.

3,021.

Столбец III-й надо совсем выкинуть.

Что касается чисел удаления воды из хлоритов, то они взяты мною из Вашей же Минералогии³⁸⁶, вып. II-й, 3-е издание, стр. 486, ссылку на которую я позабыл сделать.

Участие в работе по произв[одительным] силам России, как я уже и писал Вам, приму с удовольствием. Составление очерка мне улыбается. Трудно будет только с литературой, но для этого я могу съездить в Харьков или в Москву. Как раз с этой же целью я предполагаю на масляной неделе побывать в Москве, в частности в университетской библиотеке.

Летом на Кавказ я бы тоже проехался с удовольствием, так как и вообще засиделся, но это будет зависеть от положения моей диссертации. Так как экскурсия на Кавказ вообще должна делаться во второй половине лета (знаю по горькому опыту), то к тому времени, полагаю, что у меня будет время так или иначе. Таким образом, с этой стороны в значительной мере можете на меня рассчитывать.

Очерк было бы желательно мне взять такой, который бы захватывал более все-таки юг России, с которым я теперь связан.

Ереминой³⁸⁷ я писал еще раз и просил передать Вам мою статью о барите³⁸⁸.

Брянцев не мог у Вас быть, потратив массу времени на получение билета для выезда из Петрограда. Это было как раз время перерыва движения³⁸⁹.

А как насчет корректуры с Известиями? Могу ли я получить хотя бы последнюю корректуру?³⁹⁰ Или таковая вся необходимо проходит в Петрограде?

Если Вы не согласны с моей вставкой, то оставьте, как было, выкинув только мою ссылку на Батесвиль, а также ссылку на III-й столбец и на шамот на последней странице рукописи.

Всего наилучшего.

Ваш Л. Иванов

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 43—43 зв. Авторизованый машинопис.

№ 275

28 вересня 1916 р., Катеринослав*

Дорогой Владимир Иванович.

Очень давно уже я от Вас не получал писем. Прошло лето, начался новый семестр. Мне хотелось бы с Вами поговорить насчет своей работы. К сожалению, как всегда, надежды на лето не оправдались. Оставшись на лето в Екатеринославе, за разъездом нашей коллегии, мне пришлось нести обязанности по разным общественно-военным организациям. Много времени ушло на работу по организации «окуривания войск» местным Военно-Химич[еским] Комитетом и ряд других дел.

Взявшись за фуксит, как я и говорил Вам ранее, я невольно должен был обратиться и к другим хромовым силикатам. Подробнее я остановился только на действительно «хромовых» силикатах, а именно, кроме фуксита, — уваровит, волконскоит, хромовые хлориты, хромдиопсид, милошин. По этим я собрал литературу и сделаю для каждого обзор таковой (насколько это выполнимо в условиях места и времени).

Затем я на интересующих меня минералах изучал термические кривые. Мусковит (вместо фуксита) не дал ничего. Но клинохлор с Урала, как я отмечал в своей последней статье о прохлорите, дал два понижения T° : при 675° и 875° . Так как хлориты сопоставляются, вообще говоря, со змеевиком, то я исследовал терм[ическую] кривую последнего. Тут получился интересный результат: серпентин тоже дал два понижения T° при тех же числах. Вода выделяется при первом понижении вся, так что второй минимум приходится на какой-то иной эндотермический процесс, молекулярного характера. Ни оливин, ни энстатит отдельно подобного минимума на термич[еской] кривой

* Місце і дата написання листа вказані на бланку: Научно-техническое общество при Екатеринославском горном институте. 28 сент[ября] дня 1916 г.

сами по себе не показывают. На этот счет у меня есть некоторые соображения о превращении серпентина при этой T° , которые как будто подтверждаются и с химической стороны. Я делал соляно-кислые вытяжки из серпентина, нагретого до различных точек перелома кривой, чтобы выяснить этим путем количество орто- и метасиликата в каждом случае.

Увлечшись кривыми, я позабыл анализ хром[овых] силикатов. Недавно случилась очень неприятная вещь: перегорела печь электрическая, с которой я получал термические кривые. Так что теперь я поневоле обратился к анализу и начал его не с фуксита, а, для практики, с волконскоита, так как этого матерьяла у меня больше, а разногласия с ним тоже не малые.

Таким образом, диссертация моя далека от завершения, но зато я получил отсрочку по военным обстоятельствам еще на год, т[аким] о[бразом] до 1-го [июля] 1917 г. Хотя я чувствую настоятельную потребность закончить работу к новому году.

Открылись у нас Высшие Женские Курсы. В текущем семестре мне на них читать не придется, но зато я несу обязанность секретаря Совета и факультета, а также члена правления. Открыт медицинский факультет и физико-математический; на последнем циклы: общий естествознания, цикл математики, цикл химии и цикл геологии. Принято на медиц[инский] 400 и на физико-мат[ематический] 200. Наплыв превзошел всякие ожидания. Ботаник и зоолог ездят читать из Харькова, равно как и анатом. В весеннем семестре анатом переезжает сюда. Для анатом[ического] театра отведено помещение в земской и городской больницах. Лекции и другие занятия идут в здании нашего Института.

Мой ассистент Брянцев ездил летом на Слюдянку³⁹¹. Привез великолепные образцы апатитов, ортиты, громадных размеров биотит и вообще много интересного матерьялу. Так увлечен теми местами, что на следующее лето при первой же возможности отправится туда же.

Я летом ездил только на недельку отдохнуть на Азовское море.

Очень все же приятно, что открылись Высшие Женские Курсы, — повеяло университетской наукой. Наши студенты так загружены техникой, что для чисто научного интереса у них совсем не остается ни времени, ни сил. На курсах у меня будет совсем иная аудитория, а, может быть, и даже наверное, найдутся и люди с научным интересом. С весеннего семестра начну читать медичкам, а на будущий год и естественницам.

Как Ваше здоровье? Вероятно, Вам придется теперь массу работать. М[ожет] б[ыть], Вы дадите Брянцеву какие-либо руководящие указания при обработке собранного им матерьяла. Ведь эти места Вам знакомы³⁹². Там есть матерьял и из «Копи Вернадского».

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

№ 276

29 січня 1917 р., Катеринослав

Екатеринослав, 29.I.1917

Дорогой Владимир Иванович!

По наведенным мною справкам на складе изданий нашего Института не имеется тех выпусков «Известий»³⁹³, к[ото]рых недостает в Музее. Даже за 1916 г. вып. I весь разошелся и его не хватило для рассылки. Этот выпуск есть у меня лично? и я Вам его вышлю. Остальные недостающие постараюсь также достать частным путем и Вам при случае выслать посылкой, одновременно бандеролью список отдельных оттисков и изданий, имеющихся на складе Института.

Ваш Л. Иванов

P.S. Эдельштейн, Славяносерб[ский] уезд³⁹⁴ Вам уже выслан [Управую?]

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 659, арк. 47. Листівка.

№ 277

5 травня 1919 р., [Катеринослав]*

5.V.1919

Очень рад был, дорогой Владимир Иванович, получить от Вас весточку и спешу ответить.

Инцидент с двумя геологами уже исчерпан благополучно.

Горный Институт и Университет³⁹⁵ пока держатся в прежнем почти положении. Плохо с денежной стороной: в Университете совершенно ничего не платят. Сегодня слышал, что там отказались работать служители и младшие преподаватели. В Институте мы еще имели, но, кажется, в последний раз. Вчера в Университете были первые выборы в Ученый Совет. Избрали пока в президиум — прежних ректора, проректора и секретаря. В Институте за это время состоялось две защиты диссертаций. Первая, и первая вообще в жизни Института, — Виноградова³⁹⁶ по металлургии (о булате), вторая — по горному искусству, Шевякова³⁹⁷. В дальнейшем это дело приостанавливается. М[ежду] пр[очим], в последнем факультете отказано в допущении к защите диссертации Фортунато³⁹⁸ по металлургии. Котелов³⁹⁹, наш физик, уехал в Саратов 3-го мая — он там избран еще давно на 3-ю физику в Университет. К нам избран по конкурсу еще год тому назад Андреев⁴⁰⁰ из Москвы. Не знаю, когда он явится.

О научных обществах. Наше Научно-Техническое Общ[ество] имело за зиму одно или два заседания, не больше. При Университете организовалось

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Общ[ество] Естествоисп[ытателей], но пока еще себя не проявило. Работают студенческие кружки. Химич[еский] устроил ряд лекций по общим вопросам, пригласив профессоров. М[ежду] пр[очим], к нам приехал Коновалов Дм[итрий] П[етрович]⁴⁰¹. Он временно читает органическую и техническую химию в Университете. А потом, вероятно, и совсем останется. Он же оживил и химич[еский] кружок. У нас явилась мысль, т[ак] к[ак] при Институте открылось геологоразведочное отделение и будут специалисты, создать геолого-минералогический кружок, студенческий. К сожалению, в силу случайных обстоятельств, организационное собрание в эту субботу не состоялось.

Насчет печати, сейчас Ректор Института Лебедев через Комиссариат⁴⁰² пытается напечатать давно намеченный том Известий Института, в котором должны быть помещены краткие резюме появившихся за последнее время работ преподавательского персонала, за невозможностью печатать их полностью. Не знаю, удастся ли. У Института, как у такового, денег на это, конечно, совершенно нет.

Насчет Минералогии Волыни⁴⁰³ дело обстоит так. Лабораторная работа совершенно невозможна, не только прокалить — кипятить не на чем. Даже с паяльной трубкой работать почти невозможно. Чтоб дальше и подробнее обрабатывать литературный матерьял, надо поехать в Киев, чтоб рассмотреть оригиналы старой литературы, особенно польской, что в настоящее время тоже неосуществимо. А в остальном, конечно, мне бы всего ближе взять на себя эту задачу.

У меня подобрана попутно и литература и по минералогии Екатеринославской губернии, собрано 147 статей и отмечено около 115 минералов (считая и разновидности). Литературную часть Екатер[инославской] губернии можно было бы обработать легче, так как она вообще новее, почти все можно достать здесь или в Харькове. Но фактического матерьяла немного — сапожник обычно без сапог. Хотя, с другой стороны, и разнообразие здесь еще меньшее, чем на Волыни. На днях только Брянцев, мой ассистент, сделал интересное открытие. Нашел в здешних гранитах, прямо в Потемкинском Саду, ортит. И, как это часто бывает, теперь находит его почти повсюду в здешних гранитах. Хотя гру[ппа] церия отмечена была еще раньше Морозевичем⁴⁰⁴ в виде беккелита, а я в шлифе здешнего гранита отмечал ксенотим.

Сейчас вообще возможна почти единственно литературная работа. Я подчищаю литературу по хромовым силикатам. Хотя значительную часть приходится опять-таки брать по рефератам, старые работы. Подчистил уже фуксит, коммерит, кочубейт, родохром и родофиллит, хром-диоспид.

Указание на фуксит я нашел у Пятницкого и для Екатеринославской губ[ернии], и для Кривого Рога. И интересно, что на днях случайно, просматривая коллекцию музея здешнего Горного Управления (которую, м[ежду] пр[очим], комиссар хотел отправлять в Москву, вероятно, отстоим), я нашел образец из Кривого Рога (Херсонской губернии), песчаник с окисью хрома. Проба дала реакцию на хром. По-видимому, тут тоже имеется фуксит, надо ближе посмотреть.

В сегодняшнем номере здешних «Известий»⁴⁰⁵ появилось объявление Украинского Геол[огического] Ком[итета] о печатании им геолог[ической] карты

Украины, общей и частных, Вестника, Трудов, геологич[еских] очерков по губерниям и Карты полезн[ых] ископаемых Украины. Что Вы об этом знаете? В прошлом году летом этот Комитет предполагал командировать и наших геологов на полевую работу. Теперь он пока насчет этого молчит. Но было предложение со стороны Харьковского Совнархоза о командировании геологов от отдела топлива и в связи с этим — в Гришинский район на каменный уголь и в Херсонскую губ[ернию] на бурый уголь. Мы в принципе согласились на такое предложение (я уклонился).

Лично я чувствую себя неважно. Колит, который подкрадывался, по видимому, очень давно, подтачивает меня чувствительно, особенно при той общей недостатке питания, которая всюду и во всем сказывается. Дороговизна и недостаток и здесь растет очень быстро. Я взялся за огородничество. Посеял картошку. Кое-что из овощей. Еще неприятная и тяжелая обязанность на меня свалилась — председателем Домового Комитета Горн[ого] Инст[итута]. Хорошо, что на днях истекает срок.

Лекции и занятия идут слабо, так как нет студентов и нет матерьялов. Ну, будьте здоровы. Сердечный привет Наталье Егоровне и молодежи.

Ваш Л. Иванов

P.S. Когда я сообщил о Вашем письме Н. И. Лебедеву, то он просил спросить Вас, нельзя ли будет напечатать в каком-нибудь органе Академии его две работы, подготовленные им для Neues Jahrbuch на немецком языке⁴⁰⁶. Первая из них имеет 10 таблиц, вторая — несколько рисунков. Клише и для таблиц, и для рисунков у него имеются. Заглавия такие: I. Spiriferidae aus dem Carbon des Donetzbeckens und einiger anderer Gebiete von Russland; II. Notiz über Productus mesolobus Phill[ips] und über die Formen von der Gruppe Syringothyris cuspidatus Sow[erby] im Carbon des Donetzgebietes und Urals.

При этом он желает иметь 100 экз. авторских и рублей 200—300 на переписку немецкого языка для печатания (у него очень неразборчива рукопись).

Еще не помню, сообщал ли я Вам, что у меня в Институте имеется уже второй ассистент, Иван Иванович Мархилевич⁴⁰⁷. Он окончил Московский университет и был оставлен по физике, в 1911 году ушел и поступил в Горный Инст[итут] в Питере, который и окончил по геологич[ескому] отделению. Имеет две печатных работы. Владеет кристаллохимическим анализом. Я ему поручил ведение гониометрии и кристаллохимического анализа на геологическом отделении. А в следующем полугодии дам ему оптические константы. М[ожет] б[ыть], даже в качестве доцента, так как осенью он полагает сдать у нас в Институте экзамен на адъюнкта прикладной геологии. Очень работающий и интересующийся человек. Но теперь опять беда: его семья в Москве умирает с голоду — мать, сестры. Он поехал их спасать, и боюсь, что не вернется. Так как там ему есть возможность тоже хорошо устроиться.

Еще раз всего лучшего.

Ваш Л. Иванов

№ 278

[Не пізніше кінця червня 1921 р., Катеринослав]*

Дорогой Владимир Иванович!**

Давненько еще от Вас получил открытку. Страшно был обрадован получить от Вас долгожданную весточку и тогда же решил, что много и о многом надо мне Вам написать, но рука не поднимается взяться за письмо, так безотрадно настоящее и так мрачно будущее!!! И чем дальше, тем хуже, понятно, что, пересилив себя, берусь за письмо.

Не знаю, какие Вы обо мне имели последние вести. Знаете ли, что я уже семейный человек, у меня жена, три пасынка уже взрослые мальчики. Жена моя зубной врач — Наталия Александровна Гаврилова — и теперь, в сущности, только ее заработок и спасает нас от голодовки, на которую перешли уже многие из нашего персонала. Мое жалование, конечно, — гроши. Паек академический до сих пор выдавался крайне неаккуратно, но все же был большой поддержкой, а теперь совсем прекратился, муки мы уже очень давно не видали. Ведь в губернии и вообще на юге в связи с исключительной засухой полнейший неурожай: хлеб косят, травят скоту, убирать нечего. Засыхает даже картошка на огородах.

Городские жители теперь все, и мы в том числе, исключительное внимание уделяют огородам, бесконечная поливка, посадка, окучивание и прочее. Вся семья по очереди главным образом этим и занята, и в этом только и видишь еще какой-то ресурс и на ближайшее время, и хоть на первую половину зимы. Если же пропадут огороды, а это может стать из-за повального воровства, — тогда уже страшно подумать, как быть.

Здоровье мое окончательно надломилось. У меня процесс в обеих верхушках легких обнаружен уже более года тому назад. Правда, благодаря вовремя принятым мерам, — [мышьяку], насколько возможно, усиленному питанию, — он не развивается и даже, как будто, стал зарубцовываться, но эта зима может быть при грядущих условиях роковой. Силы страшно упали. Физическую работу почти никакую не могу делать, а, в сущности, это теперь главное. Да и лекции быстро утомляют. Разумеется, сильнейшее похудание, из которого никак не выбьюсь, несмотря на все старания жены. Надо сказать, что она меня прямо спасла, если бы я еще год прожил бобылем, я бы уже кикнул.

В соответствии с вышесказанным, понятно, идет и моя научная работа. Я уже очень давно никуда не ездил — не под силу, особенно при современных условиях транспорта. В Институте мое положение в настоящее время таково. Осенью прошлого года мне было отказано в продлении срока диссертации. Был объявлен поэтому конкурс на мою кафедру. К сроку, — к 1-у января, — никто не выступил, и я подал на свою же собственную кафедру. В настоящее

* Дату і місце написання листа встановлено за змістом.

** На початку листа на лівому березі олівцем позначено: «Все перелистал, отмеченное [карандашом] с [далі два слова нерозбірливо. – Упоряд.]. А. Ферсман».

время уже получены отзывы о моих работах от профессора Сидоренко⁴⁰⁸ (из Одессы), Сушинского (из Новочеркасска) и из местных от Танатара и Лебедева. Все отзывы в высшей степени для меня лестные. В ближайшем заседании Совета в конце июня будут выборы или вернее баллотировка. Не знаю, как поставят вопрос, о постоянном моем избрании, без степени, или опять будет поставлен срок. Последнее, конечно, при современных условиях совершенно безнадежно.

Работа моя о хромовых силикатах⁴⁰⁹ — я теперь ее называю так: «Матерьялы к изучению химического строения хромовых силикатов» — в таком положении: окончательно сделана сводка литературы, хронологическая и критическая, по матерьялам, а именно: агалит, биотит, хромовый волконскоит, келифит, кеммеририт, кочубеит, купферит, милошин, пироксклерит, омфанит, хром-пермутит, пироп, родохром, родофиллит, серпентин хромовый, смарагдит хромовый, турмалин хромовый, уваровит, фуксит (главное количество литературы — 54 №№), хлориты хромовые зеленые, хром-везувиан, хром-диопсид. Получилась довольно таки объемистая сводка. Что касается экспериментальной части, то она по условиям времени на [точке] замерзания. И как раз нет того, с чего я должен бы был начать — анализа фуксита. Проанализирован лишь волконскоит, и то неважно, и кочубеит. Получены термические кривые для мусковита, биотита, волконскоита, оливина, серпентина, клинохлора, лейхтенбергита, прохлорита, кочубеита, талька. Особенно интересны кривые каолина, хлоритов и змеевика в их взаимном сопоставлении, которые наводят меня на мысль о строении змеевика, хлоритов и каолина несколько иного вида, чем до сих пор предлагалось. В этом отношении, конечно, нужны еще опыты и анализы, но... *in spe!** Все надеюсь сделать сводку и по этой общей, хотя и не законченной части, и на этом вообще поставить точку на этой работе. А когда настанут лучшие времена, если я до них доживу, все-таки поработать эмпирически над химическим строением алюмосиликатов.

Еще у меня собрана большая литература по минералогии Екатеринославской губернии (в старых границах), пока только еще список минералов и литературы. Предполагаю зимой, когда придется опять погрузиться в анабиоз, попытаться сделать эту литературную сводку по минералам. Хотя надежды мало. Уже в эту зиму от холода так сначала краснели, потом пухли и лопались от ран руки от холода, что писать было невозможно, даже на машинке. С трудом можно было еще читать, пряча руки в карманы и перчатки. К тому же днем занят по домашним нуждам, а вечером при освещении «коптилкой» тоже много не начитаешь; итак, у меня за эту зиму сильно попортилось зрение.

А лето уходит на учебную работу. Так как Институт теперь функционирует, понятно, только в теплое время года и почти без летних каникул. У нас создалось и, наконец, осуществилось Геологоразведочное отделение, на котором, правда, очень мало слушателей — активных человек 6—10. Но зато и курс минералогии описательной там расширен, и, кроме того, новые курсы и практики, которые мне заново приходится ставить и вести самому: гониометрия,

* В надії, у задумах, у проекті (*лат.*).

куда я включаю и знакомство с основами кристаллографии Е. С. Федорова и затем «Оптические константы». Результатом ведения этих занятий в одном семестре у меня явилось маленькое руководство для студентов: Таблицы для исследования минералов <с> помощью теодолитного микроскопа по методу проф. Е. С. Федорова, имеющееся пока в нескольких экземплярах, напечатанных на машинке с рукописными таблицами. Так что в летнее время учеба отнимает все время, остающееся от хозяйственных забот и от огородов. Ведь я еще читаю минералогию и петрографию в Университете.

За время многочисленных прошлых обстрелов и бомбардировок города⁴¹⁰, когда уже ничего в голову не шло, кроме чисто механической работы, в которой находил хоть некоторое отвлечение от окружающего, я составил: 1) «Определитель минералов по внешним признакам» и 2) «Определитель минералов под микроскопом»⁴¹¹. Оба они в руках студентов получили большую популярность и ими очень довольны. Постоянно высказываются сожаления, что их нельзя напечатать: имеется опять-таки ограниченное количество экземпляров, напечатанных на машинке, только для надобностей практических занятий в Кабинете.

Вот и все мои и работы.

Надо еще сказать, что здесь прошлым летом организовалось «Геолого-Маркшейдерское Бюро», состоявшее в ведении Центр[ального] Комит[ета] Каменноуг[ольного] Промышл[енного] Донбасса⁴¹². Я вступил туда сначала в качестве хранителя музея (будущего) и библиотекаря, так как на роль полевого геолога по состоянию здоровья пойти не мог. Потом заведующие секциями профессора Лебедев и Леонтовский⁴¹³, которые по очереди были заведующими Бюро, перессорились, и, спасая положение, я взял должность Заведующим этим Бюро, в каковой и состою до сих пор. Но самое то Бюро естественной смертью уже умерло. Геологи Чернышев, Гембицкий и Алексеев⁴¹⁴ прошлой осенью еще совершили поездки и в Донбасс, и в Кривой Рог, и сделали по своим работам доклады, но в окончательной форме работ еще не представили. Затем произошел раскол между секциями, их растащили по разным учреждениям, и за неассигнованием средств все дело теперь стало. Вместо этого в настоящее время организуется Геологическая секция при местном ЕНТО (Екатеринославский) Научно-Технический Отдел Укрсовнархоза⁴¹⁵). Я изъявил согласие поехать на минералогическое обследование Никопольских марганцевых месторождений. Но, во-первых, до сих пор нет никаких ассигнований, а затем, в связи со страшным неурожаем, поездка вообще вряд ли будет возможна, пропитаться на месте будет нечем. Лебедев вообще крайне неподвижный, необщительный и какой-то мертвый человек для того, чтоб организовать и оживить какое-либо дело; так что, пока он стоит во главе, надежда мала. Здесь следовало бы оживить состав геологов. В этом направлении была перспектива получить сюда Соколова из Петрограда (В. И.)⁴¹⁶, но в связи, я полагаю, [именно] с нежеланием Лебедева (это между нами) иметь свежего человека, дело сошло на нет. Он как-то вообще боится людей.

Один из моих ассистентов, П. В. Кротков⁴¹⁷, в позапрошлом году осенью, спасаясь от махновцев, бежал в деревню, где учительствовал. Этой осенью вернулся и опять у меня по Университету. Человек он очень аккуратный,

работящий, исполнительный, но нудный, неудачник в матерьяльной и семейной жизни и со слишком узким интересом в области паяльной трубки. Написал, как он говорит, какую-то большую работу на английском языке сразу под названием «Аналитическая система минералов» и исключительно пользуясь методом паяльной трубки. Держит эту работу в какой-то тайне. Другой мой ассистент, Л. В. Брянцев, бежал тогда же вместе с Кротковым, но много дальше. Его намерение было пробраться в Америку. Может быть, он и успел в этом, а, может быть, и погиб, только о нем до сих пор никаких вестей, за исключением того, что вскоре после отъезда он добрался до Ростова, нет. В наследство оставил мне теодолитный микроскоп Фюсса по Федорову. Остался после него матерьял, собранный им за два лета по Слюдянке и на Алиберовском руднике в Забайкалье, есть и шлифы. Также матерьял по екатеринославскому ортиту. Последний теперь, как найденный раз, находится теперь во многих местах и гораздо чаще. На днях мы в компании геологов ездили на ближайший порог по Днепру, верст 8—10 от города, и там, в каменоломне, нашли кристалл ортита в пегматите совершенно типа слюдянки и таких же размеров: приблизительно 5 на 5 на полсантиметра. С ним ассоциирует в мельчайших зернах апатит такого же зеленовато-голубого цвета, как на Слюдянке.

Кроме того, я нашел еще какой-то минерал в радиально-лучистых агрегатах, сферолитах, очень хрупкий, не кальцит, который ближе еще не установил.

Теперь у меня на правах техника работает в Кабинете один из наших оканчивающих студентов горняков, Лещенко⁴¹⁸, украинец. Человек оказался с большим интересом к минералогии, так что приходится его сдерживать, чтоб не позабывал о дипломном проекте, который ему надо поскорее кончать. По окончании непременно оставляю его ассистентом по Горному Институту. Это место свободно, так как И. И. Мархилевич окончательно обосновался в Москве, в Горной Академии, куда он от меня поехал было на время. В сущности, свободна вакансия и второго ассистента в Институте. Временно ее замещает ассистент по геологии, Б. И. Чернышев, но от него толку мало, это почти что синекура.

Из других моих коллег И. И. Танатар работает над рудным месторождением Кривого Рога, для которого он выдвигает магматическую гипотезу образования рудоносных кварцитов. Описал он сотни три шлифов, но общей сводки и геологических данных пока еще нет, и все вместе взятое недостаточно убедительно. Здесь в него никто не верит; от Геологического Комитета на днях он получил прямо оплеуху в том же направлении, но мне кажется, что зерно истины у него есть. Только он, как всегда, не умеет совершенно ее выявить и только портит дело. С. С. Гембицкий поглощен всецело делами преподавания. В Институте читает курс кристаллографии, минералогии и петрографии (краткий) на заводском отделении и ассистирует у меня по Университету. Между прочим, Университет претерпел уже целую серию бумажных преобразований. Вернее говоря, наш физико-математический факультет, так как юридический и филологический давно закрыты, а медицинский выделен в самостоятельную Медицинскую Академию. Так мы прошли через ИТЕН (Институт Теоретических Наук), ФИЗМАТИН (Физико-математ[ический] Институт) и, наконец, нас присоединили к ИНО (Инст[итут] Народного Образования, бывший

Высший Педагогич[еский] Инст[итут])⁴¹⁹. Лебедев пишет большой курс Каменноугольной и Пермской системы, часть его уже напечатана на машинке Институтом, и точит нож против Петроградского Геологического Комитета. Есть еще новый ассистент у Танатара, А. М. Алексеев, из наших горных инженеров, который еще ничем себя не проявил.

Состояние Кабинета и Лаборатории печальное. Зимой температура падала до 5° ниже ноля. Все жидкие реактивы пришлось спасать к себе в квартиру (где, правда, тоже доходило до 2 градусов тепла). В прошлом году в теплое время еще была вода, нынче уже и воды во всем Институте нет, и даже все уборные закрыты. Электричество стали давать только недавно и то только в моторную сеть днем. Бензина дают в таком ограниченном количестве, что газовую машину им пустить нельзя, — горелки не работают. Теперь и дистиллированной воды нет — не на чем гнать, нет топлива.

От внешнего мира мы отрезаны совершенно. Только недавно через Геол[ого]-Маркш[ейдерское] Бюро удалось получить несколько книжек изданий КЕПС'а. Выпусков Вашего 4-го тома⁴²⁰ я не имею ни одного и счастлив бы был их иметь несказанно. Каждой такой новой книжкой теперь прямо захлебываешься от научной голодухи. Как бы в насмешку на днях получил каталог за июнь от Макса Вега.

Я бы очень хотел связаться с работой КЕПСа, но боюсь, что в современных здешних условиях ничего не смогу сделать.

С большим нетерпением буду ждать от Вас письма. Кто-то из математиков извинялся за длинное письмо, потому что не было времени, как он объяснял, написать короткое. Вот и я также извиняюсь перед Вами за это длинное и несвязное письмо.

Хотел бы я от Вас слышать ответ на такие вопросы: <1>. Стоит ли взяться при современных условиях за описание местного ортита (анализа химического я дать не могу)? 2. Стоит ли дальше развивать минералогию Екатеринославской губернии (я полагаю пристегнуть сюда и Кривой Рог целиком, чего пока не делал, так как граница Екатер[инославской] и Херсонской губернии сечет его пополам)*? 3. Стоит ли заняться и поехать на марганцевые месторождения Никополя? Можно ли там найти что-либо новое и интересное с минералогически-генетической стороны?

Еще одна просьба. Не можете ли мне прислать программу лекций Ферсмана по геохимии, которую он читал или читает на Женских Курсах, кажется? У меня она была и утерялась.

За сим всего лучшего. От души желаю Вам возможного благополучия и наилучших условий работы. Где Наталья Егоровна и дети? Мой сердечный привет им всем.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 2—4. Авторизованный машинопис.

* Примітка Л. Л. Іванова: «В дальнейшем я бы думал дать минералогию южно-русской кристаллической полосы».

№ 279

23 вересня 1921 р., Катеринослав

23.IX.[19]21

Дорогой Владимир Иванович!

Уже несколько месяцев тому назад отправил Вам заказным длинное письмо — ответ на Вашу открытку — и до сих пор никаких от Вас вестей не имею, чем глубоко огорчен. Пользуюсь случайной оказией, чтоб бросить это письмо в ящик непосредственно в Питере. Много писать некогда. Я жив, болен хроническим туберкулезом, женился, работы мало по Институту и Университету. Кое-что делаю и по науке.

Жажду получить хоть что-нибудь печатное из Академии, не теряю надежды получить от Вас известия и остаюсь всегда Ваш.

Л. Иванов

Екатеринослав.

23.IX.1921.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 6—6 зв.

№ 280

29 жовтня [1921 р.]*, Катеринослав

Екатеринослав, 29.X.

Дорогой Владимир Иванович!

Ваш последний выпуск «Опыта»⁴²¹ был для меня настоящим праздником: тем более, что застал меня в постели — у меня опять обострение процесса в легких. Огромное Вам спасибо за эту присылку неизъяснимой для меня ценности, так как ведь мы совершенно отрезаны от всяких научных новостей. Со времени революции я получил (недавно) одну лишь новую книжку — Магматические породы, Дэли⁴²².

Ваш «Опыт», так же как и отзыв Сушинского о моих работах, опять подвинул меня на мысль заняться вплотную минералогией Екатеринославской губернии. В настоящее время я по литературе собрал свыше 100 минеральных видов, считая по Дэну, кроме массы разновидностей (с последними 232 названия). Сюда не включены еще газы. Кроме того, в ближайших окрестностях города найдены мной и ассистентами ряд новых видов: ортит, пьомонтит, в этом году — десмин, копианит и еще** неопределенная соль (выцветы).

В будущем у меня есть перспективы возможности экскурсий. Во-первых, здесь, по-видимому, откроется филиал Киевского Геологического Комитета,

* Рік написання листа встановлено за змістом.

** Далі одне слово нерозбірливо.

во 2-х, я связался с железнодорожной мастерской учебных пособий, для к[ото]рой руковожу составлением минерал[огических] коллекций, а следовательно мне должны доставить возможность собирать матерьял. Уже намечалась поездка в Кривой Рог, и уже есть ассигнование, но, к сожалению, вышла задержка с вагоном. В будущем, я надеюсь, возможно будет поездить и собрать матерьял.

Вот и явилась у меня новая мысль — взять эту работу, «Матерьялы к минералогии Ек[атеринославско]й губ[ернии]», за диссертацию.

Можно поставить в упрек искусственность района — Ек[атеринославска]я губ[ерния], — но если взять естественную область, то придется захватить всю приднепровскую кристаллич[ескую] полосу, — это уже слишком много. Ек[атеринославска]я же губ[ерния], с другой стороны, дает интересное сопоставление ее восточной части (запад Донбасса) и приднепровской, гранитной.

Работа с фукситом у меня совершенно расслаивается и все больше уходит в сторону химического строения алюмосиликатов и силикатов вообще, с чем при нынешних средствах оперировать очень трудно. У меня впереди ведь опять срок — через 2 года.

Может быть, и эта тема еще широка и лучше бы ограничиться из губернии только минералогией, скажем, Никопольских марганцевых месторождений или киновари Никитовки или Кривого Рога (но там работает Танатар), если представится возможность подробно осмотреть Никитовку или Никополь, то я так и сделаю, пока же буду двигать в целом.

В настоящее время подходит сводка литературы, и я хочу ее отпечатать на машинке и сдать дубликат рукописи в основную библиотеку Института, так как при моем здоровье всего можно ожидать и жаль, если рукопись пропадет в черновиках. Так я сделал уже со своими «определителями», к[ото]рые я Вам еще давно отправил. Очень бы хотел знать Ваше мнение о них. Занимающиеся ими не нахвалятся, после Вейсбах⁴²³ и т. п.

Курс минералогии в Горном <институте> у меня складывается теперь так: на I семестре читаю всю кристаллографию (геом[етрическую], физич[ескую] и химич[ескую] с уклоном в сторону минералогии).

Практика имеетя: 1) по кристаллографии (разбор моделей, составление стереограф[ической] проекции — для горняков от руки, — для геологов измерением прикладным гониометром и графическим построением по сетке Вульфа⁴²⁴, всех систем); 2) определение минералов по внешним признакам по моему определителю; 3) для геологов — микроскопия: знакомство с простым поляризац[ионным] микроскопом и определение минералов в шурфах по моему определителю. На II семестре — описательная минералогия и практика — опред[еление] минер[алов] с паяльной трубкой (ведет Танатар); для геологов — «теодолитный метод в минералогии» — работы с теодол[итным] гониометром и микроскопом по методу Федорова, применяя сетку Вульфа и мои «Таблицы»⁴²⁵. Наконец, на III-м семестре для геологов «минералогия — специальный курс», объем которого я еще не определил. Полагаю, это будет добавление к предыдущему курсу описат[ельной] минералогии и геохимии.

Часов у меня очень много — 14 часов в неделю только лекций; сюда надо прибавить еще до 11 часов разной практики с геологами, к[ото]рую я веду

лично, не считая еще обычных практ[ических] зан[ятий], к[ото]рые ведут ассистенты, и еще часов экзаменов и коллоквиумов.

Так что на свою работу не много остается времени, и устаю я от этих часов так, что уже дальше часто моих подорванных сил уже не хватает...

Очень интересно, прямо захватывающего интереса, Ваша глава об H_2S . Как все-таки еще много, по рутине, мы оставляем обычно в стороне!

Откуда присланные Вами отски с биографиями Кокшарова, Еремеева и Вашей?⁴²⁶ Какой-то словарь издается Академией? Мы об этом ничего не знаем.

Как работает теперь Академия? Кто остался из старых работников?

Должен с Вами поделиться еще одной мыслью. Климат Екатеринослава для меня настолько убийственный (Ек[атеринослав] стоит на 3-м месте по заболеванию туберкулезом в России), что я, если б только была возможность, охотно бы отсюда переехал. Между прочим, я закинул удочку в Каменец-Подольск, но ответа пока никакого. Конечно, это дыра даже против Ек[атеринослава], но когда приходится спасать жизнь, то на все пойдешь. С другой стороны, и переезд мне с моей большой семьей очень труден.

М[ежду] прочим, у Писаржевского туберкулез в острой степени.

За сим всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 7—11.

№ 281

27 січня 1922 р., Катеринослав

Екатеринослав.

27.І.1922*

Дорогой Владимир Иванович.

Пользуюсь случаем отправить Вам с оказией письмо. В сущности я очень виноват перед Вами, так как писал Вам только по получении Вашей бандероли⁴²⁷, а на последнее письмо так и не ответил. Такая скверная, толкучая какая-то жизнь, что не поднимается рука писать.

С наслаждением прочел Ваш последний выпуск Опыта... Особенно интересна глава о сероводороде и его круговороте. По этому поводу хотел сделать даже доклад в нашем Минералогическом кружке, но с наступлением холодов наш кабинет погрузился в анабиоз. Температура падала до -5° . Практич[ески] занятия пришлось кончать у себя на квартире. Благо, на квартире в этом году не так мерзнем, поставили две печки, а Институт выдает штыв, т. е. угольную пыль, которой и топим. На той неделе хочу начать весенний «триместр», чтоб закончить пораньше, к маю, пользуюсь отопляемой комнатой в Геологическом Кабинете.

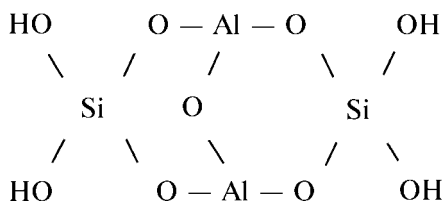
* Слова «Екатеринослав. 27.І.1922» написано від руки.

Вчера с делегатом нашего Университета отправил в Харьков в Воениздат для печати: 1) Барит из Донской области (старая моя заметка). 2) Петрографический состав двух каменных топоров из окрестностей Екатеринослава⁴²⁸. (У меня есть мысль, нельзя ли, пользуясь «сравнительно-петрографическим» методом, установить место производства каменных орудий и пути расселения каменного человека, как, напр[имер], Чирвинский В. исследовал по валунам движение великого скандинавского ледника)⁴²⁹. 3) Таблицы для исследования минералов <с> помощью теодолитного микроскопа <по> методу проф. Е. С. Федорова (Пособие для практических занятий студентов геологов)⁴³⁰. 4) Определитель минералов под микроскопом (простенький, также для студентов). Еще один «Определитель по внешним признакам»⁴³¹ сдан в печать здесь, но на местную печать нет никакой надежды, в Харькове, м[ожет] б[ыть], еще что-нибудь удастся тиснуть.

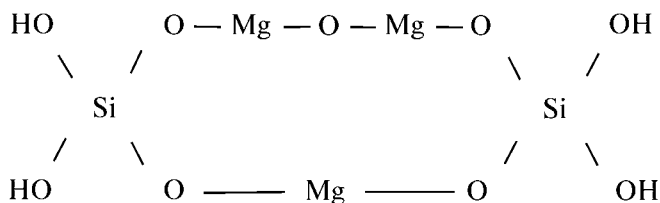
Вот уже пришлось оторваться от письма по хозяйству. Продолжаю*. В сущности, готов для печати обзор литературы по хромовым силикатам⁴³². Но он составляет около 7 печ[атных] листов в черновике. Переписать такую вещь для печати у меня лично нет ни времени, ни сил, средств на эту переписку получить также неоткуда.

Я уже неоднократно писал, что в связи с этой работой у меня явились новые соображения о строении каолина, серпентина, хлорита. Вкратце мне дело представляется так:

В каолине вся вода выделяется одновременно, а значит и связана одинаково с кремнеземом. Структурную формулу каолина можно дать такую:

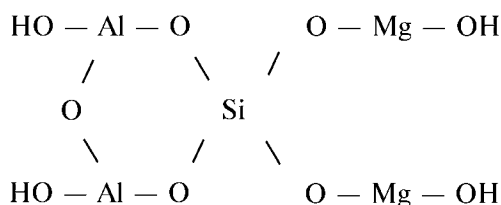
на которой проявляется и ортосиликатный его характер. Тогда, принимая во внимание, что в серпентине тоже вся вода выделяется сразу, что она связана тоже одинаково и тоже с кремнеземом, место же алюминия в серпентине занял магний, последнему можно дать такую формулу:

Здесь опять-таки ясно подчеркивается ортосиликатный характер серпентина, который разлагается нацело с выделением студня.

* Слово «Продолжаю» вписано від руки.

Наконец, если принять состав хлоритов из смеси серпентина и амезита, то последнему можно придать формулу такую:

И в таком случае прохлорит, например, будет представлять смесь одной частицы амезита с полчастицей серпентина минус одна частица окиси магния. Последняя вообще выпадает легко, как показывают опыты воздействия сухого хлороводорода, и что показывает моя формула, где одна окись магния стоит иначе, чем две другие. Далее: хромовые хлориты есть как красные, так и зеленые. Первые будут те, в которых преобладает серпентин — его строение близко к каолиновому, а каолиновое ядро хром-силикатов зеленое, а красные те, в которых больше амезита, который для хромсиликатов является, вероятно, красным.

Затем напрашивается интересная аналогия между каолином, серпентином, хлоритом, мусковитом и тальком. Всё это минералы подобной структурной формулы, и для всех их характерно листоватое сложение, спайность по базису, а с другой стороны, им всем свойственно давать плотные агрегаты в виде обычного каолина, стеатита, обычного змеевика, серинита (горшечного камня?), плотных разновидностей хлоритов.

Здесь масса интересной работы, которую можно бы было дать и своим ученикам, но, увы, все разбивается теперь о полную прострацию лаборатории, в которой зимой отрицательная температура, а летом нет газа, керосина, даже нет, наконец, воды...

Чтоб не обрести совсем корой, занялся литературной работой. Вчера закончил переписку начисто «Списка литературы и минералов по Екатеринославской губернии» (в ее прежних границах)⁴³³. Получилось 249 названий минералов, и около 350 номеров авторов. Результаты по своей численности для меня неожиданные. В силу невозможности лабораторно работать над силикатами, у меня есть мысль повернуть эту последнюю свою работу на диссертацию. На это меня особенно подвинула связь с железной дорогой, которая завязалась через мастерскую учебных пособий при ж[елезной] д[ороге], где я взял отдел минералогии. Перспективы были такие, что можно будет с отдельным вагоном, для сбора матерьяла для школы, посетить Кривой Рог, Никитовку, Бахмут и т. п. Но... вагона нам не дали, а на днях сократили штаты на 85 %, и мастерская закрывается.

Появилась, правда, другая надежда на поездки по Екатеринославской губернии. На днях утверждено «Екатеринославское Отделение Украинского Геологического Комитета» в составе 5 геологов: Лебедев, я, Танатар, Гембицкий,

Б. И. Чернышов*. Мы кооптируем еще сотрудников. Но пока это все еще на бумаге, и надежды по нынешним временам на Комитет я не питаю, хотя и имеется командировка на лето в Кривой Рог и Николаев. Тем более, во главе стоит Н. И. Лебедев, человек, который ухитряется мертвить всякое начинание.

Над нашим Университетом опять продельвают какую-то вивисекцию: по-видимому, хотят превратить его просто в Педагогический Институт (ранее ИНО, потом ФИЗМАТИН, потом ВИНО). Мы только что выработали новые учебные планы, в том числе и для Геолого-географического отделения, а тут «из центра» новая пертурбация. В погоне за пайком и деньгой пытаюсь пристроиться и еще в какие-нибудь учебные заведения «Ударного» характера, но пока ничего не выходит, все это, конечно, будет уже через силу, но когда вопрос идет о куске хлеба для себя и семьи, то это соображение падает.

От Ферсмана никаких книг я не получал, а иметь таковые был бы несказанно счастлив. На мои к нему письма бесконечно давно не получал никакого ответа.

Очень Вас буду просить посодействовать нашему делегату получить что возможно из Академии. Мы тут сидим совсем без [пищи духовной].

Всего наилучшего! Сердечный привет Наталии Егоровне. Где Гуля и дочка⁴³⁴ Ваша? Вы о них ничего не писали.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 12—12 зв. Авторизований машинопис.

№ 282

[Не пізніше 15 березня 1926 р., Катеринослав]**

[...]*** большим интересом, но очень болезненный (туберкулез).

Другого я только намечаю и, кажется, неудачно; держу пока на роли техника при кабинете. Лещенко собрал очень интересный матерьял по ортиту, гл[авным] обр[азом] продукты его изменения, «миграции» его редких элементов.

Второй, племянник Танатара, по фамилии Микей⁴³⁵, пока еще не определился. Больше склонен к «красоте камня».

Кстати, Танатара зовут Иосиф Исакович, адрес: Горный Инст[итут], (наш Кабинет Прикладной Геологии).

Развивается наше Геологоразведочное отделение. В этом году поступило свыше 30 человек. Существует исследовательская кафедра геологии, возглавляемая Лебедевым, а секция минералогии — мною. Входят еще — Танатар,

* Тут і далі у листуванні — так в оригіналі. Правильно: Б. И. Чернышев.

** Дата і місце написання встановлено за змістом. Можливо, листа було надіслано взимку 1925—1926 рр. за кордон (до Франції або Чехословаччини), де від травня 1922 р. перебував В. І. Вернадський.

*** Лист без початку.

доц[ент] Гембицкий, асс[истент] Лещенко, Алексеев, Погодина⁴³⁶ (это геологи) и Чернышов (геолог). Почитать мне приходится лишь случайно.

Здоровьем я исправился, малярия это лето меня не трогала, но года все же сказываются.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 35—35 зв.

№ 283

15 березня 1926 р., Катеринослав

Екатеринослав.

15.III.1926

Дорогой Владимир Иванович!

На днях прочел в московских газетах о Вашем возвращении в Питер⁴³⁷ и спешу приветствовать Вас на родной земле.

Вы вернулись на родину, а я здесь, на месте, начинаю чувствовать себя на чужбине: национальный вопрос встает все определеннее, и с будущего года придется или переходить на преподавание на украинском, которым я не владею, в Инст[итуте] Народ[ного] Образ[ования] (быв[ший] Университет), или уходить оттуда, что, вероятно, и придется сделать, но что бьет по карману. В Горном Инст[итуте] этот вопрос для моего предмета отодвигается еще до 1930 года, но тогда и там станет то же положение. В общем, я подумываю о том, как бы перебраться в РСФСР. Очень тягостно кипеть в этом котле национальных противоречий. Думаю, не предложить ли Пилипенко⁴³⁸, как украинцу, поменяться местами. Здоровье мое значительно поправилось, и эту зиму я ни на что пожаловаться не мог.

Учебная нагрузка, в погоне за прожиточным минимумом, огромная: по расписанию по двум ВУЗам до 42 недельных часов, из которых до 30 фактической постоянной работы. Не считая подготовки и случайных заседаний.

Для научной работы времени почти не остается. Установилась опять связь с Волынью через Бельского в Житомире, который преподает там в ИНО.

Он там работает в разведочной геологической партии. Я описал присланные им минералы в статье «К минералогии Волыни. IV» в Трудах Волынск[ой] Геолог[ической] Партии⁴³⁹ (послал Вам на Академию).

Мой ассистент, Лещенко, в старом волынском моем матерьяле обнаружил виикит, который и описал в статье в Юбилейном Сборнике нашего Института⁴⁴⁰ (посылал Вам во Францию).

Командировки, просимые мной и Лещенко на Волынь, к сожалению, прошлым летом не состоялись.

У меня установилась еще связь с Мариуполем через заведующего Краеведческим Музеем Коваленко⁴⁴¹. Меня привлекает там выход щелочных пород среди Приазовского кристаллического массива, выявленный Морозевичем⁴⁴² (лавры

Ферсмана с Хибинами⁴⁴³ не дают мне спать). Просимая в прошлом году командировка тоже не состоялась, повторяю, в этом году. Вообще этот массив очень интересен, и так как он ближе, доступнее, легче для исследования, и есть связь с краеведческой организацией, то я подумываю променять Житомир на Мариуполь. Тем более, что на Волыни приходится сталкиваться со сварливостью Тутковского и, по-видимому, Бельский начинает вести какую-то двойную игру.

Самое последнее время как будто наклеивается связь с Укрсиликаттрестом: я по их предложению сделал микроскопическое исследование песчаников для динаса, которое в практическом отношении им оказалось очень ценным. Теперь они поговаривают об исследовании глин для керамических целей. Но я свое согласие поставил в зависимость от предоставления мне трестом установки для рентгеноскопических работ. Вот если это пройдет, то тогда для меня откроются заманчивые перспективы.

Лабораторная же обстановка по Институту по-прежнему крайне убога.

Лешенко сейчас работает над екатеринославскими ортитам, но анализ может сделать только микрохимический. У него напечатана еще в «Инженерном работнике» (орган инженеров нашего Института) интересная заметка о геохимии сланцев и конкреций Донбасса⁴⁴⁴. Летом он ездил на радиологический Съезд, бывший в Одессе⁴⁴⁵ и возглавлявшийся Бурксером⁴⁴⁶, но с последним ухо надо держать востро, и помощи оттуда пока мы никакой не видим, если не наоборот.

Без пяти минут имеется у меня и второй ассистент, племянник Танатара — Микей. Недели через 2 он кончает Институт по геологическому отделению и пока работает у меня в качестве «техника» при Кабинете, а фактически исполняет роль младшего ассистента. К сожалению, к нему определенную неприязнь питает старший — Лешенко, по причинам, думаю, главным образом, опять национальным (Микей караим), а частью прямо из ревности к Кабинету и мне. В общем, это иногда очень неприятно. Микей написал недурную заметку об атакамите и нашатыре из окрестностей Баку в литографированных Бюллетенях нашего Минералогического Кружка⁴⁴⁷.

Я его ставлю ниже Лешенко — он немного легкомыслен и не так глубок, но с большой любовью к минералогии. Интересуется, гл[авным] обр[азом], Крымом и Кавказом.

Вот так обстоят мои дела.

Надеюсь теперь быть с Вами в большей связи и Вам от души желаю лучших условий для Вашей плодотворной и так необходимой для нас научной работы.

Вашу Геохимию на французском⁴⁴⁸ я получил и писал Вам о ней во Францию. Еще раз за нее сердечное спасибо. Недавно приобрел 2-й выпуск II тома Вашего «Опыта»⁴⁴⁹. Интересную Минералогию выпускает Болдырев⁴⁵⁰.

Сегодня вышел из литографии мой «Определитель минералов по внешним признакам»⁴⁵¹.

Всего наилучшего!

Всегда Ваш *Л. Иванов*

№ 284

3 травня 1926 р., Катеринослав

Екатеринослав, 3.V.1926

Дорогой Владимир Иванович!

Прежде всего я хочу узнать, будете ли Вы в Питере в последней декаде мая. Мне очень бы хотелось и очень нужно Вас повидать, о многом поговорить, что трудно передать в письме. Хотя я могу приехать и в другое время, но мне удобнее всего быть в Питере около 25 мая.

Теперь на некоторые пункты Вашего письма. Относительно Бельского: Степан Владимирович, адрес — Житомир, Гимназический пер[еулок], № 1.

Бюллетени Кружка в Академию не посылаем. Через неделю выйдет 2-й № с минералогическими статьями наших дипломирующих геологов. На днях у нас была блестящая защита шести кончающих, из них один по рудным месторождениям (Урал), остальные по нефти (Баку).

Вашу «Историю минералов» я здесь приобрел (1-й выпуск)⁴⁵². Интересную «Минералогию» выпускает Болдырев. У нас здесь в ходу пока, увы, Федоровский. Понемногу спадает с меня бремя учебы: к 1-[м]у мая закончил лекции на вечерних курсах, к 10-[м]у кончаю по Институту, остае[т]ся лишь ИНО (Инст[итут] Народн[ого] Образ[ования]) и экзамены.

С ортитам я чувствую себя теперь не совсем ловко: в свое время была необходимость, тактическая, о них прокричать; но тот шум, который около них поднялся, не оправдывается совершенно их практическим значением. Тория в них очень мало. Недавно П. Чирвинский прислал мне оттиск из Зап[адного] Мин[ералогического] Общ[ества] «Петрографическое исследование песков с северного побережья Азовского моря»⁴⁵³, где указывает на значительное содержание ортита. Но вряд ли это так. Опыты Лещенко показывают необычайно легкое выветривание ортита в природных условиях, и трудно представить, чтоб зерна его могли сохраняться в песках.

Минералогическую обработку ортитов Лещенко в ближайшее время, я думаю, закончит, анализы же придется отложить на осень, так как на лето он должен уехать в санаторию в Крым.

Я представил второго ассистента, хотя в связи с украинизацией он может и не пройти как караим.

Итак, жду от Вас ответа о времени приезда и шлю наилучшие пожелания.

Ваш Л. Иванов

№ 285

1 червня 1926 р., Катеринослав

Екатеринослав
1.VI.1926

Дорогой Владимир Иванович!

Я уже получил Вашу открытку и письмо Ревуцкой⁴⁵⁴ и отложил свой приезд до августа, до съезда⁴⁵⁵. Вот только с чем я приеду на съезд? Сейчас мне выступать на таком Съезде совершенно не с чем. С ортитами поедет Лещенко. Да и тому нужно объехать ряд месторождений, матерьял из которых он имеет пока только со штабелей в городе, а надо же их проверить ин ситу⁴⁵⁶. Но у него совершенно нет средств, а наша Главнаука⁴⁵⁷ не дает ничего еще с прошлого года. Мне же, чтобы иметь хотя бы некоторый топографический матерьял, надо проехать в Мариупольский уезд на месторождения редкоземельных минералов в щелочных тамошних породах (по Морозевичу⁴⁵⁸). Придется это сделать на свой счет. Думаю поехать недели на 2 во второй половине июня, связавшись с Мариупольским краеведческим Музеем.

Хромовые хлориты я уже давно оставил. А кто это о них спрашивает? Вы пишете «Отсель» — я такой фамилии совершенно не слыхал⁴⁵⁹.

Недавно отправил в «Минеральное сырье» в Москву заметку о микроскопическом исследовании попавших ко мне динасовых песчаников из Донбасса⁴⁶⁰, но ответа еще нет.

Посылаю Вам последний свой оттиск из нашего кафедрального сборника — завалившаяся у меня старая заметка⁴⁶¹.

Сейчас я вытащил из-под спуда свой старый матерьял, волынский, по пеликаниту, и получил термическую кривую, которая, несомненно, показывает на его состав из каолина и опала. Из последних писем Бельского намечается какая-то связь зоны пеликанита с выходами габбро, как бы окружение последних первым. Хотелось бы проехать, чтоб проверить это. Но боюсь погнаться за двумя зайцами — Мариуполь и Волынь. И так я все время рыскаю без толку.

Есть еще у меня не вполне законченное петрографическое исследование коллекции, привезенной еще Брянцевым, покойным, с Алиберовского рудника⁴⁶². Там есть как будто кое-что новое. Но, не имея возможности печатать или даже доложить, — у нас и Геологическое Общество при Инст[итуте] скисло — пропадает охота заканчивать.

Сейчас чувствую сильное утомление учебой после зимы. Лекции у меня кончаются только еще на следующей неделе, сейчас идет летний триместр и к тому же в концентрированном виде. После того недели 2 буду отдыхать совсем.

Ваших последних работ, о высылке которых Вы писали еще в последнем письме, я до сих пор не получил. Не гуляют ли они по разным Горным Институтам, как это было с оттисками Курбатова⁴⁶³, которые побывали и в Екатеринбурге, и в Томске, и в Москве?

Итак, до свидания осенью. Пока всего наилучшего.

Ваш Л. Иванов

№ 286

20 липня 1926 р., Дніпропетровськ

20.VI[I].[19]26

Дорогой Владимир Иванович!

Очень и очень перед Вами извиняюсь, что побеспокоил Вас телеграммой. Дело в том, что жена моя⁴⁶⁴ предполагала приехать не ранее 1-го августа, и уже я сел писать Вам письмо с просьбой вызвать ее Вам к себе открыткой, но в это же время как раз получил телеграмму о том, что она выезжает в четверг, 22-го, и так как я не мог упустить случая ее личного разговора с Вами, то, не зная еще Вашего адреса, я решился побеспокоить Вас телеграммой.

Из Вашего письма я вижу, что Радиологический Съезд в августе состояться не может — ведь он будет под Вашим председательством? Значит, моя поездка в августе в Питер отпадает. В сентябре же предполагается Всесоюзный Геологич[еский] Съезд в Киеве⁴⁶⁵. Я думаю, что его отложат, т[а]к к[а]к геологи не съедутся еще с полевых работ. Но тогда пропадут экскурсии съезда.

Я, не дожидаясь на сей раз ассигнований Укрглавнауки, поехал на свои средства в Мариупольский уезд на нефелиновые породы. Моих ресурсов хватило на 2 недели. Область развития этих пород оказалась еще меньше, чем указано Морозевичем. В минералогическом отношении бедно. Но [эмолит] великолепный. Как будто попал на Ильменские горы. Взаимоотложения пород очень интересны. Думаю к Геологич[ескому] Съезду составить предварит[ельное] сообщение. Радиоактивных минералов нет, если не считать циркона (ауэрбахит).

Вернувшись с поездки, принужден был составлять сметы по 2-м ВУЗ'ам на 3 года и произвести исследования динасовых кирпичей и песчаника для динаса для Укрсиликаттреста и Донугля (это заработок), от чего отделался только сегодня и только сейчас могу взяться за привезенный матерьял. Думаю часть его пустить в обмен на хибинский и ферганский.

Из Ваших работ из Питера получил только L'analyse des sols⁴⁶⁶. Посылаю Вам мою запоздавшую заметку о барите⁴⁶⁷.

От души желаю Вам хорошо полечиться и отдохнуть. Сердечный привет и те же пожелания Наталье Егоровне.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

P.S. Нас уже таки на днях переименовали из Екатеринослава в город Днепро-Петровский*(!?)⁴⁶⁸.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 14—15 зв.

* Так в оригіналі.

№ 287

9 серпня 1926 р., Дніпропетровськ

Екатеринослав. 9.VIII.[19]26

Дорогой Владимир Иванович!

Дело с телеграммой обстоит так: моя жена лечилась в Эссентуках, когда я получил от Вас открытку, что Вы едете туда же. Она собиралась пробыть до 1/VIII, и я уже сел писать Вам письмо с сообщением ее адреса, чтобы Вы вызвали ее открыткой, так как мне очень хотелось, чтоб жена повидалась с Вами. Но в этот момент получаю от нее телеграмму, что она уже через 5 дней приезжает. Тогда я решил побеспокоить Вас, телеграммой сообщить Вам адрес жены и просьбу с ней повидаться, т[а]к к[а]к Вашего адреса еще не знал. Телеграмму послал на Ваше имя «до востребования» в [Эссентуки]. Но Вы письма «до востребования» получаете, вероятно, в почтов[ом] отдел[ении] в Парке, а телеграмма лежит на Главной Почте, куда курортная публика обычно не заглядывает. Но я надеюсь с Вами скоро лично увидеться в Киеве. Думаю там сделать доклад об нефелиновых породах Мариуполя. Но, увы, на днях получил от П. Чирвинского письмо, где он сообщает, что Морозевич продолжает еще работать над этими породами и предполагает в 1926 г. выпустить большую работу⁴⁶⁹. Насколько это верно? Я взялся за этот район в предположении, что Морозевич его уже оставил.

На днях опять пришлось давать экспертизу по динасу — о пригодности этого кварцита. Мое отрицательное заключение совпало с отрицательным же опытом заводским, которого я не знал. Сейчас я получил «О микрострукт[уре] динаса» И. Н. Смирнова⁴⁷⁰, но у него не вся литература использована.

Очень рад был слышать от Вас о съезде минералогов в декабре⁴⁷¹, но ничего еще о нем не получал. Постараюсь непременно быть, хотя матерьяльно это будет очень трудно. Разве 2-й вып[уск] «Истории минералов» вышел?⁴⁷² Я его еще не видал в продаже, ни в объявлениях*.

Собираюсь проехать на наш Брянский завод⁴⁷³ познакомиться с производством динаса, а, м[ожет] б[ыть], и заняться этим вопросом — «ударным» по нашему времени, на к[ото]рый меня толкает сама жизнь.

Моя жена осталась очень довольна Эссентуками — посвежела и окрепла. От души желаю Вам и Нат[алье] Егоровне того же.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

P.S. В дате моего предыдущего письма явная ошибка — оно написано 20/VII.

Л. И.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 16—16 зв.

* Так в оригіналі.

№ 288

24 листопада 1926 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск.

24.XI.1926

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечное спасибо за Вашу «Биосферу»⁴⁷⁴, которую я еще не успел прочесть, — невероятно загружен учебой. Прочел только введение, и меня поразило Ваше устранение из поля зрения, как Вы говорите, огненножидкого и газообразного состояния нашей планеты.

Для меня опять настала страдная триместровая пора, и с ней свои Мариупольские породы и все вообще работы, кроме учебных, опять отложены в долгий ящик. С нетерпением жду зимнего перерыва, который уже недалек, и мечтаю о поездке в Питер. Извещения о Совещании минералогов я до сих пор ни от кого не получал. Написал поэтому запрос Ревуцкой. Не перенесено ли Совещание на другой срок? Но если это даже и так, я все-таки приеду в конце декабря в Питер и хотел бы знать, будете ли Вы и Ферсман там в это время, т. е. между 20 дек[абря] и 10 января. Очень бы просил Вас черкнуть мне об этом открытку. Мне так хочется соприкосновения с академическим миром. На съезде я Вас тоже почти не видал.

Наш Минералогический Кружок выпустил 2-й № своих Бюллетеней, посылает Вам в Академию. Там минералогических заметок: моего ассистента Микеев о бета-керчените и митридатите (новое месторождение), инж[енера] Петрушкевича о новом минерале — «Танатарите» (в честь Танатара — моноклинный диаспор); студентов Фельдмана о сферолитах кварца и Закоморного о глаукофане⁴⁷⁵. Молодые геологи 2-го курса проявляют особый интерес к минералогии. К сожалению, и студенты, как и персонал, страшно загружены учебной и общественной работой.

У меня при чтении курса всегда встает вопрос, как Вы смотрите на силлиманит-андалузит-дистен? В структурном отношении? У Вас нигде по этому поводу нет указаний. Ведь, по-Вашему, это комплексные ангидриды. А дальше как же? Полимеры? Полиморфные разности или что? Между прочим, серпентин я пишу теперь так: $2(MgH_2SiO_4)MgO$, ведь это получается продукт присоединения к 2-м частицам кислого ортосиликата магния, который ясно указывает и на разный характер 2-х и одного магния. Мне кажется, эта формула стройнее и с точки зрения Вашей теории строения силикатов.

Лещенко на днях ездил в экскурсию и привез опять примеры выветривания ортита, которые мечтает показать Вам. Я очень рад, что в весеннем триместре ему представляется возможность выступить с небольшим самостоятельным курсом в Химико-техническом отделении.

Итак, надеюсь, до скорого свидания. Буду ждать уведомления о Совещании.

Ваш Л. Иванов

№ 289

23 грудня 1926 р., [Дніпропетровськ]*

Дорогой Владимир Иванович!

Хотя я и увижу Вас до Съезда лично, но полагаю, что и до Съезда, а тем паче во время Съезда, Вы будете так заняты, что трудно будет переговорить с Вами исчерпывающе о своих научных нуждах и соображениях. Чтобы упростить и ускорить последнее, и решил написать Вам это письмо, чтоб от Вас лично получить определенные ответы уже прямо на пункты этого письма.

В сущности на Съезд я являюсь почти без всякого багажа, кроме известных уже Вам недавно напечатанных заметок и нескольких начатых или намеченных к обработке вопросов, относительно которых я и хочу иметь Ваши указания, — что стоит продолжить, что надо бросить. Это именно:

1) К минералогии б[ывшей] Екатеринославской губ[ернии].

КОПИАПИТ из Кривого Рога. Описание уже есть, нужен анализ.
МЕЛАНТЕРИТ из Никитовки — то же.

2) ТЕРМИЧЕСКИЕ КРИВЫЕ СЕРПЕНТИНА И ХЛОРИТА уже получены. Возникают некоторые аналогии. Для окончания нужны анализы взятых образцов.

3) ПЕЛИКАНИТ — сбор еще нашей совместной экскурсии по Волини в 1904 году, пополненный позже. Имеется 28 шлифов. Возможно выяснить петрографические отношения минералов и дать анализы. Есть термич[еская] кривая пеликанита с коленами каолина и опала.

4) ПОРОДЫ И МИНЕРАЛЫ АЛИБЕРОВСКОГО ГРАФИТОВОГО РУДНИКА сбора Брянцева⁴⁷⁶. Петрографическое описание 16 шлифов почти готово (пород к ним нет, но есть другие, а также и отдельные минералы).

5) ОБЛАСТЬ РАЗВИТИЯ НЕФЕЛИНОВЫХ ПОРОД МАРИУПОЛЬСКОГО РАЙОНА. Вчерне имеется описание 36 шлифов пород и составлена эскизная петрографическая карта. Требуется описание еще нескольких шлифов. Данные в общем повторяют описание Гинзбурга⁴⁷⁷ и не могут никогда дать ту полноту, какую обещает Морозевич.

6) ИЗЛИВШИЕСЯ ГОРНЫЕ ПОРОДЫ РАЙОНА р. ВОЛНОВАХИ В ДОНБАССЕ — сбор Б. И. Чернышева 1924 года. Имеются шлифы, подобрана литература. Не найдется ли там цементных туфов (пуццоланы)?

7) Имеется еще петрографический материал в виде шлифов и не связанных с ними пород и минералов сбора Брянцева со Слюдянки.

8) Есть еще мысль заняться ПЕТРОГРАФИЕЙ БЕТОНА, в связи с действием грунтовой воды на бетон, в связи с экспертизой по этому вопросу для ж[елезно]д[орожного] тоннеля около Екатеринослава. Там по моему указанию заложена пробная кладка, на которой весной можно будет испытать действие грунт[овой] воды на бетон за время 6-и месяцев. Имеет важное техническое значение.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

9) ПО ДИНАСУ имеются цифры и описание их для экспертизы, а также описание петрографическое некоторых динасовых кварцитовых песчаников Донбасса.

Возможность печатать в ближайшее время имеется во 2-м Сборнике Исследовательской Кафедры Геологии нашего Института, но не позже января. Так что могут пойти в 1, 2 или 4-й, с другими не успеть.

Весенний триместр будет сильно загружен учебной частью, так как прибавляется новый курс в новом Вузе, загружен и летний триместр до 1-го июня, по крайней мере.

Итак, что из этого советуете двинуть дальше или закончить и что оставить совсем?

Ваш *Л. Иванов*

23.XII.[19]26

Есть еще у меня мысли о 1) МИНЕРАЛОГИИ НИКИТОВКИ;
2) МИНЕРАЛОГИИ НИКОПОЛЬСКОГО МАРГАНЦА и
3) ПЕГМАТИТЫ ПРИАЗОВСКОЙ КРИСТАЛЛИЧ[ЕСКОЙ] ПОЛОСЫ.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 17—17 зв. Авторизованый машинопис.

№ 290

23 лютого 1927 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск,
23.II.1927

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечное спасибо за память и заботу о Лещенко. Конечно, он хочет поехать, и Ваше письмо, которое я ему показал, привело его прямо в смятение. У него огромное стремление к научной работе и, в частности, к редким землям, но осуществить практически все это не так просто. И не просто по двум направлениям: 1) По состоянию здоровья Н. К., зимняя поездка в Питер отразилась на нем в плохую сторону — он потерял все то, что обычно тратил уже к концу триместра, а таковой еще в разгаре, и вообще с легкими стало хуже. Значит, работать зимой в Питере ему будет тяжело. Лето же ему необходимо использовать для климатического лечения, иначе зимой будет совсем уже плохо, и, кроме того, летом в Питере может не быть руководства. Получается заколдованный круг. 2) С матерьяльной стороны трудно теперь надеяться на сохранение содержания при длительной командировке. А у Н. К. жена и маленький сынишка. Какую сумму денег надо иметь экстра, он пока еще не говорил, и вообще не пришел еще в себя от Вашего письма — он ведь вообще, как человек болезненный, страшно впечатлителен и все переживает очень остро.

Смущает его и трудность, и длительность работы. Ему, как кончающему срок аспиранту, надо сейчас предъявить что-то готовое, хотя бы и небольшое.

С другой стороны, все эти явления миграции элементов ортита настолько деликатны, что видимы лишь тренированному глазу, и выступать с ними в качестве показательной работы невыгодно.

Затем Н. К. считает (я с ним здесь совершенно не согласен), что его положение в Институте непрочно, что его постоянно обходят, притесняют, под него подкапываются. Почему и боится уезжать надолго*. В частности, он очень настроен против моего второго молодого ассистента, Микейя, прямо он его ненавидит, как вырвалось у него последний раз. Объяснить я это могу только тем, что один — медлительный хохол, а другой — экспансивный караим, и по характеру, правда, они совершенно друг другу не подходят. Бóльшего же и тут никак ничего не вижу. М[ожет] б[ыть], было у них какое-нибудь личное столкновение, но я в это не вхожу. Во всяком случае, это обстоятельство сильно усложняет жизнь Кабинета. А, по-моему, Н. К. вообще склонен сам себе усложнять жизнь такого рода гипертрофированной подозрительностью. Таким образом, полюбовное соглашение о временной передаче его работы Микее, на время командировки, чтоб сохранить содержание Н. К.-у, отпадает. Последний раз Лещенко высказал даже, что он с удовольствием ушел бы куда-нибудь из Екатеринослава, да некуда, настолько он не может ужиться с Микеем. Я же последним доволен и не могу на него пожаловаться. Между прочим, мне бы очень хотелось слышать Ваше мнение о Микее. На Совещании⁴⁷⁸ Вам с ним не пришлось, кажется, поговорить. Я посылаю Вам сейчас его две работы из Бюллетеня нашего кружка и очень Вас буду просить высказаться о них**. Лещенко упрекает Микейя в саморекламе, в фразерстве и прочих подобных грехах, которые, по-моему, представляются ему опять-таки просто в силу разного темперамента: один на вещи реагирует так, а другой — совсем иначе. Меня сначала эта контroversия сильно тоже нервировала, теперь я с ней уже стерпелся. Отказать же Микее, у которого, безусловно, есть большой интерес к научной работе, только из-за подозрительности Лещенко я тоже не мог.

Полагаю, что Лещенко и сам Вам в ближайшее время напишет. Между прочим, как я и ожидал, его сильно задела Ваша последняя фраза об отрицательном влиянии украинизации. Он на нее Вам хотел ответить. Что касается «фельдшеризма», то здесь я (да и не один я) вижу определенные симптомы того, что он начинает сознаваться и сдавать свои позиции.

Относительно Биосферы могу сказать, что я так завален учебой, что мне некогда совершенно читать. Я успел ее только быстро прочесть, продумать же основательно нет времени. Меня поразило Ваше введение, о чем я говорил Вам на Совещании: отношение Ваше к прошлой истории Земли. Говорил я Вам также относительно некоторой тяжести языка вначале, как раз особенно во Введении, дальше этого как будто не замечается, или, во всяком случае, меньше. В общем же, это область настолько все-таки далекая от обычной сферы мышления рядового минералога, что сразу трудно дать какие-либо критические замечания. Многое встает перед тобой впервые — порядок цифр, явлений...

* Це речення написано на лівому полі сторінки від руки.

** Примітка Л. Л. Іванова від руки: «Если не трудно, по прочтении верните».

Я продолжаю заниматься кустарничеством: кончаю сейчас описание шлифов пород с Алиберовского рудника, они очень интересны. Спешу, чтоб что-нибудь дать во 2-й выпуск Сборника нашей кафедры. Еще туда же дам описание копиапита из Кривого Рога. И, м[ожет] б[ыть], если успею, — предварительный отчет по поездке на нефелиновые породы Мариуполя. Для этого даже сказался больным и решил пропустить несколько дней лекций в Институте, — иначе неважно.

Гинзберг* И. И. говорит, что он окончательно бросил пеликаниты. Правда это? Меня к ним опять потянуло. Бельский прислал еще 7 кристаллов микроклина с Волыни, но нового в них ничего нет против того, что я уже описал в последней работе⁴⁷⁹. Но кристаллы очень изящны.

Выпускаю 2-е литографированное издание своего Определителя минер[алов] по внеш[ним] признакам⁴⁸⁰. Думаю выпустить (через кружок) свои лекции по минералогии⁴⁸¹.

Думаю, что это письмо Вас еще застанет здесь, и шлю пожелания счастливого пути и хорошей работы.

Ваш Л. Иванов

P.S. Сообщите Ваш заграничный адрес⁴⁸².

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 23—23 зв. Авторизований машинопис.

№ 291

8 вересня 1927 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 8.IX.[19]27

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечное спасибо за дорогой подарок — Ваши «Очерки геохимии» и «Историю минералов»⁴⁸³. Я Вам через Елиз[авету] Дм[итриевну]⁴⁸⁴ послал оттиск об Алиберовских минералах и породах сбора Брянцева⁴⁸⁵. Теперь думаю также обработать его матерьял по Слюдянке из Забайкалья. Что Вы на это скажете?

Недавно получил корректуру из «Минерального Сырья» своей заметки о динасовых кварцитах из Донбасса⁴⁸⁶. Хочу для этого же журнала дать заметку по вопросу о применении для литья вместо базальта мариупольского пироксенита⁴⁸⁷. Беда в том, что негде у меня попробовать его плавкость. Думаю толкнуться на Брянский (Петровского), в динасовые печи. Вопрос практически очень интересный.

Не знаю, писал ли я Вам, что Киевский Геолком предлагал нам работу по геолог[ической] съемке 3-х-верстки. Мне давали планшеты Житомирского уезда, но в то же время исследование пегматитов (слюда, шпат, кварц) этого района отдано уже Безбородьке⁴⁸⁸. При таких условиях я отказался.

* Так в оригіналі. Правильно: Гинзбург.

Лето у меня было очень неудачно: сильно болела жена, потом один сын, за ним другой и, наконец, я сам только начинаю поправляться после ангины. Никуда не ездил и ничего не сделал.

Лещенко будет Вам писать, но в общем, по состоянию его здоровья, Питер ему неприемлем.

Микей на разведках на Кавказе. Привезли оттуда целестины, бариты, серу и пр[очее].

Скоро у нас уже лекции, и начинается обычная учебная ляпка.

Не знаете, кто на место Тарасенко⁴⁸⁹ в Воронеже?

Пока всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 24—25 зв.

№ 292

17 листопада 1927 р., [Дніпропетровськ]*

17.XI.[19]27

Дорогой Владимир Иванович!

На днях Николай Карпович Лещенко написал Вам письмо⁴⁹⁰ о своем желании поработать по редким землям или в Академии, или в Радиевом Институте⁴⁹¹. Как Вы ему предлагали на Минералог[ическом] Совещании. Его долго останавливали климатические условия, но в конце концов он решил рискнуть: если придется бежать из Питера, ну, тогда уже ничего не поделаешь, отказываться же, не попробовав, от такой возможности ему никак не приходится.

Он мог бы поработать в Питере 2-ю половину декабря и январь. Чтобы в Институте возбудить дело об отпуске, а тем паче о командировке и пособии, ему необходимо иметь от Академии или от Радиевого Института какую-нибудь бумажку в ответ на его письмо, на которую он мог бы опереться при возбуждении ходатайства в Институте. Я бы вот, со своей стороны, и просил бы Вас дать ему такую бумажку, что по его просьбе он допускается к занятиям в зимнее время в Рад[иевом] Институте или что-нибудь в этом роде, от Вас как от директора Института, или же, может быть, удобнее это сделать через А. Е. Ферсмана, от Музея, от имени директора оногo, если Лещенко можно будет устроиться в лаборатории Музея⁴⁹², у Ненадкевича⁴⁹³. С последним Лещенко имел на съезде разговор в благоприятном смысле, и вообще он предпочел бы, по-видимому, работать в Лаборатории Музея, а не Института.

Я бы очень Вас просил не замедлить, если возможно, с такой бумажкой, дабы Лещенко заблаговременно мог начать хлопоты об отпуске и пособии.

* Місце написання листа встановлено за змістом. У лівому верхньому куті штамп і праворуч дата, написана від руки: Профессор Леонид Ликаріонович Иванов. 17.XI.[19]27.

Посылаю Вам оттиск из «Минерального Сырья» — заметка, которую они мариновали почти год и почему-то изменили заглавие. Хотелось бы дать им еще заметку о возможности применения мариупольского пироксенита для «базальтового» литья, но с началом уч[ебного] года опять совершенно зарылся в учебу: каждый год мечтаю в этом отношении что-нибудь с себя сбросить, а выходит наоборот. И некогда сделать анализ, хочу уже заказать в химич[ескую] лабораторию.

Вам всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 26—26 зв. Авторизований машинопис.

№ 293

6 грудня 1927 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск
Горный Институт, 6.XII.1927

Дорогой Владимир Иванович.

Я получил от Ферсмана письмо с согласием на допущение Лещенко к работе в лаборатории Музея. Сердечное спасибо Вам за доброе отношение к своему внуку по науке. А. Е. указывает на большие стеснения, которые испытывает теперь лаборатория. Разумеется, Лещенко это учтет как для себя, так и для возможно наименьшего стеснения других. М[ежду] пр[очим], он сам исключительно деликатный человек.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 25а. Листівка. Авторизований машинопис.

№ 294

29 червня 1928 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 29.VI.1928*

Дорогой Владимир Иванович!

Все собирался Вам написать о своих делах, да откладывал до выяснения летних планов. Еще зимой я получил от Болдырева⁴⁹⁴ предложение дать статью в Изв[естия] Минер[алогического] Общ[ества]⁴⁹⁵. Я хотел дать заметку о копиапите из Кривого Рога и на зимних каникулах начал анализ, но не успел кончить до начала занятий, и так дело застряло на половине. Огромная у меня учебная перегрузка. Весной я получил последовательно ряд предложений на лето. Раньше всего от Начальника работ Мерефо-Херсонской ж[елезной]

* У лівому верхньому куті штамп: Профессор Леонид Ликаріонович Иванов.

д[ороги], где я давно уже консультирую, (м[ежду] пр[очим], очень удачно дал артезианскую воду на ст[анции] Константиноград), предложение взять геологическое обследование по линии вновь строящейся дороги Саратов — Миллерово, куда переходит этот инженер. Я дал принц[ипиальное] согласие. Потом Химуголь предложил взять геологоразведочн[ую] партию на нефелиновые породы в Мариупольск[ом] районе. Я принял только консультацию, которую уже и провел. Там взято 1000 п[роб] мариуполита для пробной плавки на стекло. Попутно я набрал пироксенита и хочу сделать опыт, не подойдет ли он для «базальтовой плавки». Затем Укргеолпром телеграфно предложил мне взять геологоразведочн[ую] партию на слюду в Мариуп[ольском] же районе. От партии я отказался, предложил консультацию, на что они не пошли. Дали партию Савич-Заблоцкому⁴⁹⁶. Когда я был в Мариуполе по делам Химугля, меня Мариуп[ольский] Исполком свозил на слюду (сделали на автомобиле 226 верст за один день со скоростью до 70 верст в час), а потом предложил мне взять на лето работу по выяснению вообще всех минеральных ресурсов округа на тех же условиях и даже больше, чем на ж[елезной] д[ороге] — 300 р[уб.] в месяц за 3 месяца. Договор должны были выслать мне домой. Я было даже отказался от ж[елезной] д[ороги]. Но ж[елезная] д[орога] просила все-таки не отказываться и пошла навстречу в том отношении, что сбавила время моего пребывания на линии в пользу камеральной работы. Мариуполь же до сих пор договора не прислал. Так что я в начале (числа 10—20) июля выезжаю в Саратов до конца месяца. Потом поеду, вероятно, уже в сентябре. С одной стороны, жаль, что не удалось получить работу по специальности и в знакомом интересном районе (Мариуполь), с другой стороны, исполкомская публика очень ненадежна в своих матерьяльных и иных обещаниях. Жел[езная] дор[ога], хотя и представляет чистый «отхожий промысел», но прочна в смысле оплаты. А финансовое мое состояние настоятельно требует каких-то сторонних источников.

Мой средний сын, геолог, женился зимой и будущей зимой* будет дипломировать. Сейчас на практике в Донбассе, как и младший — горняк. Старший практикует на Брянском заводе. Я, будучи в Саратове, думаю там позондировать почву в Университете. Украинизация надвигается вплотную и меня не радует. А как в Воронеже после Тарасенко, занята уже кафедра или еще свободна? Квартирно я здесь устроен прекрасно, но от украинизации все же хочется сбежать. А когда покончат мои инженеры и разбегутся, так и квартира мне не нужна будет. Двоиться же с языком будет очень трудно. Лещенко мой опять болен и жестоко. Боюсь, что не вытянет. Во всяком случае, ассистентуру ему придется оставить. Будет трудно мне опять с одним ассистентом осенью. Написал курс лекций, студенты хотят издавать литографски или предлагают напечатать по-украински⁴⁹⁷.

Пока всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 26а — 26а зв. Авторизованый машинопис.

* Слова «будущей зимой» написано від руки замість закреслених «наступающей весной».

№ 395

18 жовтня 1928 р., Дніпропетровськ

Днепрпетровск, 18.X.1928*

Дорогой Владимир Иванович!

Вашу открытку получил, вернувшись с работ по линии ж[елезной] д[ороги] Саратов — Миллерово. Проехал всю эту дорогу лошадьми, б[ольшей] ч[астью] на телеге. Погода, питание, компания — все это было прекрасно, но в научном плане — ничего. Даже и геологии было очень мало, т. к. ехали гл[авным] обр[азом] водоразделами. Исключительно заработок и больше ничего. Сейчас исследую «грунты» и составляю общее геологическое описание линии.

Саратов и Воронеж улыбнулись: в первом, с уходом Пилипенко⁴⁹⁸, сократили геологических предметов до 2-х годовых часов, уничтожив географическое отделение; во втором место Тарасенко занял Зеленин⁴⁹⁹. Он работает гидрогеологом в партии перехода Волги у Саратова, где я с ним встретился. Так что никаких перспектив на РСФСР нет; здесь же кольцо украинизации сжимается все уже и уже, и я примирился с тем, что в ближайшем будущем придется заняться украинским. Вероятно, будущим летом. Я составил свои лекции минералогии, что читаю геологам, чтоб издать их студенческим литографированным изданием. Но студенты предлагают их напечатать типографски, но по-украински. Я полагаю, что для печати рукопись недостаточно обработана. Очень меня интересуют Ваши новые воззрения в области силикатов, но когда мы их увидим в печати? А введение в геохимию будет общего характера или опять только некоторые главы? Как бы мне хотелось видеть Ваш общий курс геохимии, который можно было бы взять за основу. Я подписал с ХИМТЕХИЗДАТом договор на печатание «Определителя минералов по внешним признакам»⁵⁰⁰. Обещают скоро выпустить. Больше ничего не сделаю в этом триместре — съезла железная дорога. Еще придется ехать в Москву. Отдал химикам сделать анализ Мариупольского пироксенита. У меня есть мысль применить его для «базальтового литья». Мариупольский нефелиновый сиенит уже пошел в заводскую пробу для плавки на стекло. Результатов еще не знаю.

Моего ассистента Лещенко увезли в Харьков на операцию — вырежут 3—4 ребра. Но он так истощен, что боюсь, как сойдет операция и возможна ли она уже. Положение почти безнадежное. Беру сейчас в Кабинет «лаборанта» из дипломирующих геологов. Он третий год работает на практике в Туркестане и проявляет большой минералогический интерес. Если Лещенко выйдет из строя, то подготовлю смену. Положение таково, что даже если Лещенко и вытянется на этот раз, то на педагогическую работу ему нельзя идти. Ему предлагают место завед[ующего] Минералогическим Музеем Академии в Киеве⁵⁰¹. Это было бы ему как раз. Жаль его как уже хорошо определившегося научно-го работника. По Институту у меня опять уйма часов.

* У лівому верхньому куті штамп: Профессор Леонид Ликаріонович Иванов.

Летняя поездка по ж[елезной] д[ороге] очень поправила мое здоровье, так что чувствую себя сейчас бодро, но нагрузка большая. В перспективе по Институту опять пересмотр учебных планов. Вообще душит по-прежнему учебная часть.

Какие перспективы насчет Минералогического Съезда?⁵⁰²
Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 28—28 зв. Авторизованый машинопис.

№ 296

9 грудня 1928 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 9.XII.1928*

Дорогой Владимир Иванович!

Тяжелую понес я утрату. 1-го ноября скончался в Харькове в Тубинституте Н. К. Лещенко. Еще в апреле у него появился плеврит с обильным выделением под плеврой. Перед этим он был март месяц в Крыму и прекрасно поправился, но на третий день по приезде простудился в лаборатории, слег и уже не вставал все лето. В Харьков его повезли на операцию, но он был уже так истощен, что операция оказалась невозможной и через неделю он там умер от паралича сердца. Это был первый вполне мой ученик. Предыдущие ассистенты — Тана-тар и Брянцев — не мои ученики. При том Лещенко уже вполне определился как серьезный и талантливый научный работник. В нем я видел себе смену, во всяком случае, по Инст[итуту] Нар[одного] Обр[азования]. Утраты его я уже ожидал, но все же она для меня очень тяжела.

С большим трудом удалось на его место провести оканчивающего Геологоразведочное отделение Института И. С.** Висневского⁵⁰³. Он беспартийный, а потому было сильное торможение со стороны студенческой части предметной комиссии. Беру еще второго геолога, еще более юного, с 3-го курса, в лаборанты-препараты — А. Т.*** Денисевича. С ним тоже волокита, хотя он уже и комсомолец, и кандидат партии. Ведь требуется согласие студенческой курии, а она все чего-то «не знает», «не может определенно высказаться» и т. п. без конца.

Недавно Правление Института произвело над нами экзекуцию так, что некоторым при последней получке пришлось еще доплачивать от себя. Я выскочил из этого дела с 32 руб. плюс только благодаря тому, что получаю еще по Научн[о]-исслед[овательской] кафедре. Дело в том, что за часы практических зан[ятий] и семинаров профессорам платили раньше за одну группу,

* У лівому верхньому куті штамп: Профессор Леонид Ликаріонович Иванов.

** Ймовірно, помилка в ініціалах. Можливо: Я. С.

*** Так в оригіналі. Правильно: А. А.

как за руководство, ассистенты же получали за все группы. Теперь вот эту группу, как якобы практическую, не ведомую профессорами, с них и сняли, а у некоторых это составило 2 зарплаты. У меня это составило около 40 р[уб.], да на квартиру набавили 30 р[уб.], да по ИНО уменьшилось число часов — вот более ста рублей в месяц и нехватка. И опять приходится думать о летнем заработке.

Этим летом был на изысканиях ж[елезной] д[ороги] Саратов — Миллерово. Половину отчета уже представил Сарато[в] — Раковка. К апрелю должен представить остальную. Работа малоинтересная, техническая. Сейчас получил от Мариупольского Окрисполкома запрос о моем согласии принять обязанности консультанта при возникающем там Окружном Горном Тресте. Ответил согласием. Кроме того, теперь же они просят дать им доклад об ископаемых Мариупольщины, чем, вероятно, и придется заняться. Анализ пироксенита из Мариупольского окр[уга], к[ото]рый мне нужен для моего предположения об использовании его на «базальтовую плавку», и сдал нашим химикам, — самому совершенно нет времени над этим сидеть. Лещенко последние анализы тоже делали химики.

У него осталась незаконченная интересная работа о кордиеритовом граните и продуктах метаморфизма последнего (т. е. кордиерита). Матерьяла осталось как петрографического и минералогического, так и рукописного много, но разобраться в нем, — вероятно, не* удастся до весны.

С осени у нас как раз шли разговоры о 30 %-й прибавке, об оплате всех часов сверх нормы и я наивно мечтал, что не возьму никакой летней посторонней работы, съезжу в Крым подремонтироваться, и займусь своей работой, но... все выходит наизнанку.

В Химтехиздате печатается мой «Определитель минералов по внешним признакам», уже на русском яз[ыке]. Предложил им еще мой краткий курс Минералогии, но ответа нет пока. С украинизацией дело все строже. У меня уже был разговор с ректором (новый — назначенный), и я согласился на переход на украинский. С наступающего триместра придется частично перейти к этому, по крайней мере, давать названия и термины. А на будущий год первый курс уже полностью украинизируется. Младший педперсонал проходит украинские курсы.

В общем, тяжело в Институте во всех отношениях, но податься некуда.

Когда же появится Ваша «Вода» и «Геохимия»? А также продолжение Истории минералов⁵⁰⁴, где, надеюсь, будет уже перестроено воззрение на конституцию силикатов?

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

РАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 27—28. Авторизованый машинопис.

* На сторінці, яка в оригіналі починається зі слова «не», у лівому верхньому куті штамп: Профессор Леонид Ликаріонович Иванов.

№ 297

14 травня 1929 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 14.V.1929*

Дорогой Владимир Иванович.

Совершенно замучился с учебой в этом учебном году. Можете себе представить: надо сделать при помощи ассистентов и самостоятельно до 1000 зачетов, читал я в этом году кристаллографию в разном масштабе 11 раз, минералогию 9 раз и геологию 1 раз. И все это такая элементарщина, что с души прет, и превращаешься в граммофон. Я лелеял надежду, что курсы в ИНО (Инст[итут] Нар[одного] Обр[азования]) сдам Лещенко, но вот его не стало. Я, наконец, не выдержал и подал заявление об уходе из ИНО; с осени прекращаю там преподавание и все с ним связанное. В Горном опять идут бесконечные заседания по введению «непрерывной практики», опять надо новые уч[ебные] планы, программы, методы преподавания... Забыл не только о научной работе, но и о просмотре литературы (не говоря уж о чтении). Сейчас у меня страстное желание — выспаться и дня два-три ни о чем не думать и почитать «Природу», «Научное Слово»⁵⁰⁵ или что-нибудь вроде, тихо и спокойно...

На лето проданся опять. На сей раз Мариупольскому Отделу местной промышленности при Окрисполкоме, где организуется «Силикатный Трест», и нужно выявить и направить разведку и работы на сырье для Треста, а попутно и вообще выяснить минеральные запасы Округа. Работа интересная, но, учитывая всю конъюнктуру, может и ничего из нее не получиться. Сегодня уезжаю туда на неделю. Хоть на время оторвусь от зачетов, программ и заседаний!

В Кабинете появилось у меня новое лицо — лаборант, «выдвиженец», коммунист, которому, по его словам, не хотелось на это идти, а я и совсем его не выдвигал, так как по отношению к минералогии ровнешенько ничем он себя не проявил. Мои кандидаты, даже и из комсомола, все были отведены. Он бывший командир батальона. Привыкнув к дисциплине, весьма исполнительен, но в пределах непосредственных указаний. Никакого желания поработать над минералами и любви к ним, конечно, нет. Девять отделений прошли по коллекциям Кабинета, как Мамай: сейчас стали считать остатки, — ужас! Вообще к Кабинету и Институту создается какое-то прямо враждебное чувство: не видишь там ничего, кроме учебной гонки.

Прохожу украинский язык на «Державных Курсах» в одной из институтских групп, вместе с проф. Гембицким, одним из своих ассистентов, и др. Податься некуда. На это тоже уходит время и энергия, и нервы.

Химтехиздат до сих пор не напечатает моего определителя, хотя еще в феврале присылал корректуру. Курс лекций отказался напечатать в настоящее время (подчеркнуто Издательством).

* У лівому верхньому куті штамп: Профессор Леонид Ликаріонович Иванов.

За исключением усталости, чувствую себя сносно. Предполагаю на июль поехать на Кавказ, поремонтироваться.

Ассистенты мои: Микей через Инст[итут] Прикл[адной] Минерал[огии] получил ответств[енную] работу на Кавказе по пемзе, а весной работал там уже по пемзе же консультантом. Висневский сейчас будет защищать проект (он еще не кончил Г[орный] И[нститут]) Но Инст[итут] утвердил его только до октября. А потом, вероятно, его выкинут, посадят мне вышереченного командира батальона, а на место последнего кого-нибудь в том же роде.

Надеюсь, что, развязавшись с одним ВУЗом, на будущую зиму буду свободнее для работы. Предлагал мне Укргеолком взять разведочную партию на нефелин-сиенит в Мариуп[ольском] Округе, но я отказался от партии. В Силик[атный] Трест я буду выезжать только три раза в лето на консультацию, а с партией надо сидеть все лето.

Пока всего наилучшего.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 32—32 зв. Авторизований машинопис.

№ 298

27 січня 1930 р., Дніпропетровськ*

Днепропетровск, 27.I.[19]30

Дорогой Владимир Иванович!

Посылаю Вам одновременно с этой заказной бандеролью рукопись статьи моего ассистента Мике[я] о новом минерале из ряда бейде[л]лит — нонтронит, который он назвал эльбруситом, с просьбой — не найдете ли Вы возможным доложить ее в Академии, чтоб напечатать в «Докладах»⁵⁰⁶. Здесь совершенно негде напечатать научную статью. Микей работает теперь, кроме ассистентуры у меня, как сотрудник Инст[итута] прикладной минералогии в Москве по пемзам и туфам Армении. Кроме того, он сменил меня на Кафедре минералогии в здешнем ИНО.

За смертью Лещенко он занял его место. А на место Микей у меня выдвигенец Родионов⁵⁰⁷, кончающий наш геолог. Он ведет занятия на Горном Отделении. Самое последнее время пришлось, с переходом на новые учебные планы, взять третьего ассистента, тоже кончающий геолог — Филатов. Он же и лаборант. Последнего теперь придется взять с Биржи труда.

Кроме того, не далее как вчера, мне в порядке выдвижения дали трех студентов-геологов со II и III курса для подготовки к аспирантуре, путем семинаров повышенного типа.

По-прежнему учеба отнимает массу времени, особенно последнее время, когда в ударном порядке вырабатывали переход на новые учебные планы

* У лівому верхньому куті штамп: Профессор Леонид Ликаріонович Иванов.

и программы. В связи с последними выдвинулось два новых курса: 1) геохимия — ее взял И. И. Танатар и 2) Минералогия СССР — я. Но это еще в перспективе, т. к. они стоят на IV курсе, а на новые рельсы перешел только I и II курсы.

Летом я сделал поездки по Мариупольскому округу в качестве консультанта при Силикаттресте. Результатом явился отчет под названием «Краткий очерк полезных ископаемых Мариуп[ольского] округа», который принят к напечатанию (к сожалению, с исключением литературного обзора) в «Минер[альном] Сырье»⁵⁰⁸.

Подписал к печати последнюю корректуру своего «Определителя минералов». На днях сдал в печать нашему Институтскому издательству свой краткий курс лекций минералогии. К сожалению, он будет выпущен в переводе на украинский.

С реконструкцией преподавания в Институте на меня надвинулось то, от чего бежал, отказавшись от ИНО, — многопредметность. Опять у меня, уже внутри только Горного Института, оказалось 11 различных курсов кристаллографии и минералогии. Между тем, зарплата грозит уменьшиться.

Между прочим, с осени я получаю уже пенсию, в размере половины ставки.

Насколько позволит время, предполагаю заняться некоторыми мариупольскими породами и минералами. От всяких предложений Геолкома на лето упорно отказываюсь: накопилось много матерьяла, который надо продвинуть, не набирая нового.

Летняя поездка в Кисловодск, где я был вместе с женой, очень поправила мое здоровье. Но с той нагрузкой, какая навалилась сейчас, чувствую, что летняя зарядка начинает уже выдыхаться.

Недавно почти одновременно женились мои два сына, пока обе пары живут при мне. Теперь все три женаты. Средний, женившийся раньше всех, работающий в Донбассе геологом, свихнулся здоровьем, и его немедленно гонят врачи в Крым. I/II едет туда в санаторию.

Когда же выйдут следующие выпуски Вашей «Истории минералов» и «Геохимии»? А также, каковы перспективы на Минералогический съезд?

Один из моих учеников снял меня во время семинара в моей аудитории. Посылаю Вам этот снимок. Аудитория и Музей у меня — одно помещение. На первом плане одна из витрин музейной части помещения. В конце лета будет закончен большой новый корпус Института. Тогда мой Кабинет получит расширение площади, а пока страшно тесно.

Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

№ 299

10 березня 1930 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 10.III.[19]30

Дорогой Владимир Иванович!

Прочтя в «Нейес Ярбух» указание на Вашу статью о каолиновом ядре⁵⁰⁹ и его положении в з[емной] коре, был очень огорчен, что она напечатана в недоступном мне журнале, страшно обрадован и благодарен Вам, когда получил Ваш оттиск, и не менее огорчен, прочитав его и увидев на последней странице те же неразрешенные вопросы, что стояли и 30 лет тому назад, когда Вы только выдвинули гипотезу каолин[ового] ядра. Я ожидал, признаюсь, много большего от этой статьи, особенно в связи с Вашими намеками на некоторые изменения в Ваших воззрениях на ядро. Теперь как будто керамики по нужде усиленно занимаются каолином, но, к сожалению, только в области высоких T° , а характер воды, а, значит, и ядра в целом, их не интересует. Кто же двинет этот вопрос?

Я сдал свои лекции минералогии в печать Студ[енческому] издательству, их переведут на украинский. «Минер[альное] сырье» приняло мой Очерк пол[езных] иск[опаемых] Мариуп[ольского] окр[уга].

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 34—34 зв. Листівка.* Авторизований машинопис.

№ 300

27 квітня 1930 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 27.IV.1930

Дорогой Владимир Иванович! Очень извиняюсь за свою рассеянность. Я Вам вчера отправил новый экземпляр «Определителя»⁵¹⁰, а тот попрошу Вас переправить Бельскому. Мои два ученика и ассистента — Филатов и Родионов — этим летом будут работать от Укргеолкома по разведке в Мариупольском округе, первый на неф[елиновых] сиенитах, второй по бокситам. Я лично пока никуда не собираюсь. Летом у меня продолжаются занятия на Горном отделении. Беру еще 2-х ассистентов из химиков ИНО, а к [19]31 году понадобится еще 4. Всего должно быть 9 асс[истентов], т. к. прием достигнет 1500 чел[овек] на один Горный факультет. У меня после Лещенко остался матерьял по нашим ортитам. Я вряд ли за него возьмусь, а из молодежи тем паче никто.

* Адреса на звороті: Ленинград 1, В[асильевский] о[стров]. Университетская наб[ережная], 5. Минералогич[еский] Музей Академии Наук. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому.

Не переправить ли его Вам в Академию? Тут требуются тщательные анализы редких элементов, за что здесь некому браться. Пока всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 35—35 зв. Листівка.* Авторизований машинопис.

№ 301

14 травня 1930 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 14.V.[19]30

Дорогой Владимир Иванович!

История с моим «Определителем» (три параллельных присылки) показывает только, как забита у меня сейчас голова всеми реконструкциями, планами, программами, сметами, инвентаризацией и пр[очее], и пр[очее], и пр[очее]. До июля месяца я связан преподаванием по Горному отделению. Для ведения семинаров в летнее время взял нового ассистента из ИНО, биолога (!). Осенью еще таких же придется взять человека 4, т[а]к к[а]к прием новый предположен в 1400 человек. Зимой будет горе с помещением и оборудованием.

От души желаю Вам отдохнуть и поправить здоровье летом.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 33—33 зв. Листівка.**

№ 302

6 вересня 1930 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск,
6.IX.1930

Дорогой Владимир Иванович!

Рукопись Микей⁵¹¹ послана Вам, если найдете возможность, — для напечатания в изданиях Академии, и об этом было мое к Вам письмо; досадно, что оно пропало, и, по-видимому, даже не одно. Я плохо верю в Ваш отъезд за границу⁵¹² и надеюсь, что это письмо Вас еще застанет. Микей, как я знаю из его письма, Ваше письмо получил и, вероятно, ответит сам. Во всяком случае, 10-го числа он будет здесь, и я ему все передам. Сейчас он на работах

* Адреса на звороті: Ленинград 1, Университетская наб[ережная], 5. Минералогич[еский] Музей Академии Наук. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому. Напис олівцем: «Спросить об Остаповиче».

** Адреса на звороті: Ленинград 1, В[асильевский] о[стров]. Университетская наб[ережная], 5. Минералогич[еский] Музей Академии Наук. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому.

по пемзе в Армении. Не удивляйтесь недочету анализа, — здесь с анализами очень трудно.

Над нами сейчас повис «дамоклов меч» в виде перевода в Киев. Укргеолком стремится все геологическое, в том числе и Геологоразведочный ВУЗ, объединить в Киеве⁵¹³. Эту зиму мы, конечно, еще перебудем здесь (хотя и за это была борьба), а летом наше отделение, несомненно, перейдет в Киев. Я бы остался здесь при Горном Инст[итуте], если б и ему не угрожала переброска в Сталино. В Киеве же я боюсь большой новой работы по созданию нового Кабинета, программ и пр[очее]. Здоровье мое идет под гору. Обостряется старый хронический колит, который, по выражению врача, меня точит. Нужно длительное диетическое лечение, что при современных условиях и на новом месте почти невозможно. Кроме того, для меня, в силу того же, совершенно отпадают выезды на полевую работу. Я бы предпочел не разворачивать, как того потребует Киев, а наоборот, свернуть свою деятельность, оставшись при небольшом курсе в Горном.

Принят для печати, с переводом на украинский, мой курс лекций по минералогии. Сейчас дополняю первую часть и даю иллюстрации. Сдал рукопись, пошла на отзыв, «Определитель горных пород по внешним признакам»⁵¹⁴. На днях сдаю рукопись, которую просит Издательство, — «Как живут камни», популярная брошюрка⁵¹⁵.

На авансы от Издательства ездил с женой в Ессентуки, но пользы большой от этого не вижу пока. Самочувствие скверное, сил нет. Киев два раза вызывал на совещание по поводу Киевского Геолог[ического] Инст[итута] — отказался по болезни* (испортилась машинка), да и никто из наших не ездил.

Летом у меня до июля было преподавание в Инст[итут]е, потом поехал на Кавказ, ничего не сделал по намеченной работе.

Всего наилучшего! От души желаю Вам отдохнуть.

Спасибо за пару оттисков.

Ваш *Л. Иванов*

P.S. У меня уже внук от моего геолога в Донбассе.

PP.SS.** Сообщите Ваш домашний адрес — м[ожет] б[ыть], так лучше будут доходить письма.

Л. И.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 36—36 зв. Авторизований машинопис.

* Далі текст написано від руки.

** Так в оригіналі.

№ 303

4 листопада 1931 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск 5, Горный Инст[итут], кв. 6
4.XI.[19]31

Дорогой Владимир Иванович!

Вам это письмо передаст наш профессор и мой ученик, Александр Яковлевич (он же Исак Яковлевич) Микей. Не откажите помочь ему в тех вопросах, с к[ото]рыми он к Вам, как к своему научному «деду», обратится. Он же Вам может и рассказать обо мне и нашем Институте.

Я все лето болел, успел только раз съездить на Волынь, на разведку топазов. Сейчас прибывает этот матерьял, и приступаю к обработке для Укргеолкома.

Мой курс минералогии бесконечно долго печатается. Еще нет корректуры, [но] к январю должен выйти.

Сейчас занят такой постановкой учебных коллекций, к[ото]рая хотя бы отчасти заменила упраздненные лекции.

Спасибо за Ваши последние оттиски.

Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

P.S. Микей уехал, не взяв письма, посылаю по почте.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 38—38 зв.

№ 304

22 грудня 1931 р., [Дніпропетровськ]*

22.XII.[19]31

Дорогой Владимир Иванович!

Посылаю Вам появившийся в продаже вид нашего Горного Института, чтоб Вы получили о нем представление.

Сижу над 7-м листом моего курса минералогии на украинском языке. Всего будет листов 20. Выйдет в феврале.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 37. Листівка.**

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** На звороті листівки фотографія фасаду головного корпусу Дніпропетровського гірничого інституту. На текстовій стороні листівки напис: Днепропетровск. Горный институт им. т[оварища] Артема.

№ 305

28 жовтня 1932 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 28.X.[19]32

Дорогой Владимир Иванович!

Разрешите одно недоразумение: на стр. 412 I-го тома Вашего «Опыта»⁵¹⁶ в примечании есть ссылка на указание Иванова, Горн[ый] ж[урнал], 1858 г., т. IV, стр. 514, об амальгаме из Бахмутского уезда. По этой ссылке нет того, что надо. Где ошибка? В Г[орном] ж[урнале] за 1858 г. вообще нет автора Иванова. А у Иванова за эти годы в Г[орном] ж[урнале] есть статья, но о другом. Недавно мне один из наших геологов сообщил, что имеются указания на старые находки Ag в Луганском районе, почему я и заинтересовался указанием Иванова. Но где его найти?

О волынских топазах статью⁵¹⁷ я дал Ферсману, когда он был в Эссенуках. Напомните ему о ней. На топазы претендует Гаврусевич⁵¹⁸, но это уже дело Киева. Сейчас в связи с докладом, посланным на Мендел[еевский] Съезд⁵¹⁹, возвращаюсь опять к ортитам. Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 39—39 зв. Листівка.*

№ 306

20 листопада 1932 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 20.XI.[19]32

Дорогой Владимир Иванович!

Получил Ваше письмо от 26.X. из Праги⁵²⁰ и следом открытку. Ранее получил и все оттиски, которые Вы упоминаете в письме.

Очень рад, что Вам так хорошо поработалось научно, а особенно радуюсь, что Вы хоть частично вернулись к старым пенатам — к алюмосиликатам. Хоть Вы и пишете, что это отвлекло Вас от «основной работы», но для нас — Ваших старых учеников, и учеников уже наших — это основное, чем мы дышим и чего от Вас ждем. Ведь последняя Ваша сводка по алюмосиликатам (2-й вып[уск] Минералогии⁵²¹) вышла ровно 20 лет тому назад! Сейчас передо мною лежит 2-е издание «Структуры силикатов» Брэгга (на англ[ийском])⁵²². Только что получил и еще не разобрался в нем. Это вообще для меня праздник, т. к. иностранную литературу мы получаем, как лакомство: очень редко и мало.

* Адреса на звороті: Ленинград, ул. Рентгена, 1. Биохимич[еская] Лабор[атория]. Академику Владим[иру] Иванов[ичу] Вернадскому от проф. Л. Л. Иванова. Днепропетровск 5, Полтавская, 1, кв. 6.

Конечно, особенно интересует нас каолиновое ядро как с теоретической, так и с практической стороны. Только если Ваша «история алюмосиликатов»⁵²³ будет выходить так, как «история воды», то я, м[ожет] б[ыть], ее уже и не увижу. Хотя бы быстренько напечатали Ваш доклад⁵²⁴ в Минералогическом Обществе. (Только не в его «Записках», т. к. это тоже дело гиблое).

Указание Иванова об амальгаме по ссылке в Вашем «Опыте» я все-таки не нашел. В письме я, конечно, ошибся: надо 1858 г., т. III, [544].

Но и там под указанными Вами страницами 554—555 значится ст[атья] Велера о хrome и алюминии⁵²⁵. И во всем этом годе нет ни Иванова, ни анализов лабораторий. Я пересмотрел еще раз. Тут какая-то, несомненно, вкралась ошибка в ссылке, которую мне бы хотелось выправить.

С топазами дело обстоит так. Гаврусевича есть сводная статья⁵²⁶ в Изв[естиях] А[кадемии] Н[аук], которую он мне прислал. Свою статью о топазах по разведкам 1931 года я дал Ферсману, когда он был в Ессентуках, он обещал напечатать ее осенью в Изв[естиях] Акад[емии]. Напомните ему, или возьмите у него ее. Гаврусевич был весной на Волыни на этих же разведках и набрал там матерьял. Он просил у меня копию отчета по топазам, которую он видел в Житомирской Геолбазе. Но без разрешения базы я не могу ему дать, т. к. месторождение работает на экспорт и оглашению не подлежит. В этом году на топазах работали по разведке лишь две недели весной. Потом все лето я не имел от них никаких сведений. На днях меня вызывали на Житомирскую базу на консультацию по топазам, не ясно, по камеральной обработке или начали опять полевые работы (не думаю — зима), на ноябрь месяц. Выехать я не мог, т. к. я на кафедре работаю один (нет ни доцента, ни ассистента) и заменить меня некому, а занятия идут уже полным ходом. А досадно. Мне бы хотелось проверить те выводы, которые я дал в отчете, и посмотреть, как они ими воспользовались при дальнейшей работе и с какими результатами. Гаврусевича они пустили как козла в огород, не поставивши совершенно меня в известность. Это тем более странно, что работами ведает Бельский.

Написал я по предложению Менделеевского Съезда доклад о распространении ортитов в украинской кристаллической полосе. Тезисы мои, посланные раньше, потеряли и не напечатали в бюллетенях⁵²⁷. Сам я по состоянию здоровья поехать не мог. Да и доклад был снят, а содоклад Безбородько (по его письму) был скомкан. В сокращенном виде предполагаю напечатать (на украинском, сам писал) в Зап[исках] Н[аучно]-Иssl[едовательского] Геол[огического] Инст[итута] нашего⁵²⁸.

По заказу Минерального Сырья написал статью о породах для базальтовой плавки в Мариупольском округе⁵²⁹. Писал для журнала, а они уведомляют, что будут печатать отдельной брошюрой. Это значит — замаринуют, как они уже угробили мой очерк по полезным ископ[аемым] Мариуп[ольского] окр[уга]⁵³⁰.

Начал читать лекции (опять лекционная система) по кристаллографии на украинском языке. Ничего, справляюсь. Не осталось совсем у меня на кафедре молодежи: трое сбежали на производство, Микей вышел на кафедру

в другой ВУЗ. Сейчас намечаются снова двое, но положение матерьяльно настолько плохое, что обеспеченности никакой нет.

Здоровье мое все лето было плохо. С зимой стало лучше. Вообще оно приняло сезонный характер, обратный, к сожалению, геологической сезонности.

К Вам очень хочет приехать поработать проф. Микей Александр Яковлевич. Я прилагаю здесь его записочку, с пожеланиями, о которых он просил меня Вас спросить, а я решил приложить самую записочку его. Он может получить командировку для работы в Вашем Институте⁵³¹. Укажите только, куда именно надо брать командировку. Если ему можно приехать, будьте добры написать мне или ему через меня.

Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

P.S. По какому адресу Вам лучше писать?

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 40—40 зв. Авторизованный машинопис.

№ 307

23 квітня 1933 р., Дніпропетровськ

Днепрпетровск, 23.IV.[19]33

Дорогой Владимир Иванович!

Только что прочел Ваш оттиск об алюмосиликатах (французский)⁵³², за который сердечно благодарю. Я недавно делал доклад-реферат о структуре ал[юмоси]ликатов по Брэггу (гл[авным] образом его работа 1932 г. и данная там литература), так что Ваши мысли мне были очень понятны и интересны.

Работу об окрашенных продуктах [присоединения] хочет ставить Микей в н[аучно]-и[сследовательском] Инст[итуте] Физ[ической] Химии⁵³³. У него есть возможность в отношении оборудования. Я читал Ваше последнее письмо к нему, которое на меня произвело впечатление «како отпускаеши!». Я становлюсь совсем стар (не годами) и слаб, но за ним вижу смену, отмеченную Вами.

У меня в Кабинете положение последнее время [сильно] изменилось в отношении кадров. Мое одиночество вдруг сменилось на целую группу работников, аспирантов. Из них трое по линии Н[аучно]-Иссл[едовательского] Инст[итута] и один из Горного Инст[итута]. Первые три пока еще пустое место. Один — биолог, бывший уже год аспирантом по секции геологии, другой — тоже биолог и лингвист (голова [міської] комісії з українізації), третий — химик, частью геохимик, уже побывавший на геолог[ической] практике, но вышибленный из Инст[итута] Физ[ической] Химии. Всех 3-х надо учить предмету с азов. Сейчас они закончили мне сдачу кристаллографии и начали минералогию. По Горн[ому] Инст[итуту] аспирант — инженер-геолог нашего же Инст[итута], мой ученик, уже с практич[еским] стажем и большим научным интересом. Сейчас я группе всех геологических аспирантов

(палеонтологи, петрографы, рудники, минералог) читаю курс кристаллографии (40 ч[асов]). Фамилия его Станкевич⁵³⁴. Я уже дал ему тему — продолжение обработки матерьяла Лещенко по ортитам. Взятся с охотою.

В ближайшее время у меня появится еще «научный работник». 65 лет, по специальности географ и филолог. Я ставлю его на работу по библиографии и учету минералов Украины (картотека).

В общем Кабинет [оживает]. Но оборудование и снабжение жалкое. На расходы на год отпущено 500 руб. Разве это теперь деньги?!

Статью о топазах я уже имел в последней корректуре еще 27/I, но книжка Труд[ов] Мин[ералогического] Музея⁵³⁵, в к[ото]ром она должна быть, все еще не появилась.

Дальнейшая работа по топазам замерла. Житомир молчит. По-видимому, разведочная работа свернута. Не могу добиться даже матерьялов 1932 года, хоть он и невелик. Сливки сняты, по-видимому, Гаврусевичем весной 1932 года.

Дам доклад Менделеевскому Съезду на тему «Ортиты Украинской кристаллической полосы». Будет печататься в Наук[ових] Записках нашего Н[ауково]-Досл[ідного] Інст[итуту].

Сейчас составляю доклады для Областного Съезда Химиков Днепропетр[овской] области на тему: 1) «Минералогия Днепропетровской области»; 2) «Минералогия мартеновских шлаков» и 3) «Перспективы использования пеликанита в промышленности». Съезд будет 25/V.⁵³⁶

В минералогии Днепропетровщины, выявив ее, вижу, что исследование дальнейшее должно пойти по линии изучения минералов глин, частью песков (в этом направлении воспитываю своих аспирантов) и минералов гипергенеза кристаллических пород.

Здоровье мое пока держится, но силы все продолжают медленно, но неуклонно падать. Параллельно идет и похудение.

Крепко жму Вашу руку и желаю всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 41—42 зв.

№ 308

30 квітня 1933 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск, 30.IV.[19]33

Дорогой Владимир Иванович!

Только что отправил Вам письмо, к[а]к получил Вашу «воду»⁵³⁷. Сердечное спасибо, тронут Вашей надписью.

Моя кабинетская семья увеличилась еще одним работником, довольно странным — 65 лет, географ и филолог. Я его ставлю на библиографию минералов Украины. Это с меня снимет большую часть скучной работы. Сейчас сижу за своим теодолитным микроскопом, изучаю оптику минералов

мартеновских шлаков. Тороплюсь, т. к. микроскоп уже запродан и скоро его отберут. «Проел». О шлаках делаю доклад на съезде химиков. Есть кристаллы, к[ото]рые буду мерять и на гониометре.

Всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

Сердечный привет Наталье Егоровне.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 43—43 зв. Листівка.*

№ 309

13 квітня 1934 р., Дніпропетровськ

13.IV.[19]34

Дорогой Владимир Иванович!

В конце мая или в начале июня здесь, в Днепропетровске, будет съезд химиков и технологов-силикатчиков Днепропетровской области. Организаторами съезда, в числе которых из минералогов есть я и проф. Микей и наши ученики, было бы чрезвычайно ценно и в высокой мере желательно Ваше присутствие и выступление на Съезде⁵³⁸, как главы силикатчиков-минералогов СССР. Ведь на съезде будут три поколения Ваших учеников, Вашей школы! Можно сказать, Ваши сыны, внуки, правнуки от минералогии. К тому же и в нашем Горном Институте Вы еще ни разу не бывали, не видали моего кабинета, кабинетов Микей.

В качестве темы Вашего доклада на пленуме съезда мы предлагали Ваш обзор учения о силикатах и о каолиновом ядре, в частности, его увязка со взглядами рентгенологов.

Мне предложили сделать обзор минералогии огнеупоров.

Сейчас заканчиваю обработку второй партии матерьяла по волынским топазам. Встретил впервые для Волыни, да, кажется, и вообще для СССР, бавенский четверник ортоклаза. Курьезные дендриты мориона в ортоклазе и обратно.

Работаю урывками. Большая педагогическая нагрузка. Прибавилась еще забота об Университете, где мне всучили кафедру на пустом месте.

Наш Институт предполагает широко развернуть Музей⁵³⁹ по типу Ленинградского. Помещение уже ремонтируется.

Итак, дорогой Владимир Иванович, Ваша здешняя школа жаждет и надеется, что Вы нас посетите и освежите нас живой водой Ваших новых взглядов в области силикатов.

Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

Адрес: Днепропетровск 5, Полтавская, 1, кв. 10.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 45—45 зв.

* Адреса на звороті: Ленинград, В[асильевский] о[стров], 7-я линия, д. 2, кв. 12. Академику Владим[иру] Иванов[ичу] Вернадскому от проф. Л. Л. Иванова. Днепропетровск 5, Полтавская, 1, кв. 6.

№ 310

15 квітня 1934 р., Дніпропетровськ*

15.IV.[19]34

Дорогой Владимир Иванович!

Только что отправил Вам письмо, как получил Вашу открытку. Мы все очень, конечно, сожалеем, что не услышим Вас на нашем съезде, но возражать против Ваших мотивов отказа тоже трудно.

Первый том «Воды» я получил еще летом и с огромным интересом прочел его первую часть. Меня смущает количество «минералов» вод. Ведь так, скажем, и в бурых железняках, и в опалах можно выделить огромное количество новых минералов. Можно ли говорить о них как и об определенных минеральных видах?

Не знаете ли Вы, в каком положении дело с выпуском «Минералогии СССР»?⁵⁴⁰ Меня Курбатов привлек к этому делу, я дал план от себя и от Микея, и вот уже на второе письмо не получаю от Курбатова ответа и в недоумении, как быть с этой работой на лето.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 44—44 зв. Листівка.

№ 311

14 червня 1934 р., Дніпропетровськ

14.VI.[19]34

Дорогой Владимир Иванович!

Спасибо за «Проблемы биогеохимии»⁵⁴¹. Чтение ее, как и других книг, откладываю до времени отпуска, так как сейчас нет ни времени, ни сил.

Очень рад слышать о таком большом материале, уже печатающемся или готовом. Но я все-таки не устану повторять, что Вы должны дать нам силикаты и «Опыт описат[ельной] минералогии» полностью. Ведь все народы имеют свою минералогію: Франция — Лакруа⁵⁴², Америка — Дэна, Германия — Грота, Австрия — Цефаровича⁵⁴³ и т. д. За что же Россия лишена своего Вернадского? Пусть будет этот «Опыт», по Вашему, не вполне обработан и устарел. Но ведь Вы сами понимаете, что в таком динамическом деле никогда не может быть конца, и когда-то надо поставить точку, а нам дать руководство, справочник и книгу исключительной ценности!

* Місце написання листа зазначено на звороті листівки: Ленинград, В[асильевский] о[стров], 7-я линия, 2, кв. 12. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому от Л. Л. Иванова. Днепропетровск 5, Полтавская, 1, кв. 10.

О нашей жизни и работах расскажет Вам Александр Яковлевич Микей, а я себя чувствую так скверно, что писать не хочется.

Ваш *Л. Иванов*

Днепропетровск 5. Полтавская, 1, кв. 10.

Микей не мог выехать. Посылаю это письмо почтой. Одновременно пишу Курбатову.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 46.

№ 312

25 лютого 1935 р., [Дніпропетровськ]*

25.II.[19]35

Дорогой Владимир Иванович!

Давно уже собирался поприветствовать Вас с завершением цикла Москва — Петербург — Москва⁵⁴⁴.

Я тоже вернулся — в лоно Университета. Начал курс минералогии в нашем возродившемся Университете⁵⁴⁵. На днях, вероятно, поеду в Киев по вопросу о геологическом отделении Унив[ерситета]. Это будет моя первая поездка после длительного, в несколько лет, перерыва, когда моя болезнь меня не пускала.

В Горном <институте> наблюдается оживление минералогической работы. Среди студентов возник большой интерес, и часть даже II-го курса работает в лаборатории. Хорошего руководителя молодежи нашел в лице своего ассистента Станкевича. Он в этом году заканчивает аспирантуру.

Один из студентов измерил двойник гипса из днепропетровских глин, но дв[ойниковая] плоскость не подходит к известным дв[ойниковым] законам. Где можно найти сводку по кристаллографии гипса? Теперь я вспоминаю, как еще в Москве Вы мне предлагали писать монографию о гипсе. Есть ли вообще таковая?

Если бы Вы, Владимир Иванович, выпустили в печать указатель литературы, имеющейся в рукописи Вашего «Опыта»⁵⁴⁶, какая бы то была для нас большая помощь.

Своей темой на это полугодие поставил законы пегматитового сростания пегматитов Украины, гл[авным] обр[азом] Волыни.

По этому вопросу обещанная Ферсманом в его статье 1915 года монография, по-видимому, до сих пор не появилась. Его работа 1928 <года> на немецком языке — повторение той же статьи и не больше. Что есть нового в этом направлении?⁵⁴⁷

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Приближается весна и с ней мои опасения, что я опять впаду в малярийную прострацию. Попробую с марта месяца лечиться новыми советскими препаратами.

Если буду летом работоспособен, думаю поехать на Мариупольское месторождение слюды и разобраться в этом пегматитовом случае.

Всего доброго!

Ваш *Л. Иванов*

P.S. Сообщите Ваш домашний адрес.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 51—52.

№ 313

25 березня 1935 р., Дніпропетровськ

25.III.[19]35

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечное спасибо за Вашу Геохимию⁵⁴⁸ — я ее получил. Конечно, в первую очередь, окунулся в главу о кремнии и силикатах. Очень рад прочесть в Вашем письме, что Вы даете через Курбатова Ваши силикаты⁵⁴⁹. Они нам так нужны!

С большим интересом прочел Вашу статью в газете о радиогеологии⁵⁵⁰. Почему все внимание сосредоточено на Скандинавском щите? А разве Приднепровский наш щит ничего не дает? Нельзя ли заняться в этом отношении возрастом наших ортитов? У нас в Университете есть радиологи и геофизики. Надо их стукнуть лбами. Что Вы на это скажете?

В отношении гипса я теперь кусаю локти, что в свое время в Москве отмахнулся от этой темы, и вот сижу до сих пор без диссертации, а это мне очень теперь вредит. Но Hintze⁵⁵¹ у нас нет — тех томов, что вышли после войны. Вот видите, как трудно здесь научно работать.

Ферсман[а] Геохимия и Пегматиты, 2-е изд[ание], у меня есть⁵⁵². Я ему недавно писал. Темой на весеннее полугодие я поставил законы пегматитового срастания кварца и ортоклаза пегматитов Украины. Спрашивал Ферсмана, существует ли обещанная им монография, и получил отрицательный ответ. Поэтому продолжаю потихоньку работу. Маловато матерьяла.

С лета хочу взять работу о слюдяном и пегматитовом месторождении бл[из] Бердянска — никем еще не изученное. Если в силах буду выехать за сбором матерьяла. Начинается весна и мои болячки. Уже вторую неделю сижу дома — ангина и вечный колит. Ослаб сильно.

А надо писать докторскую диссертацию! Темы подходящей нет.

С начала апреля возьмусь за лечение своей застарелой малярии новыми советскими препаратами. Надо что-то делать, иначе летом я опять буду инвалид.

Адрес мой тот же (домашний), улица изменила название:
Днепропетровск 5, ул. Кирова, 1, кв. 10.
Всего доброго!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 53—53 зв.

№ 314

22 грудня 1935 р., [Дніпропетровськ]*

22.XII.[19]35

Дорогой Владимир Иванович!

Это письмо передаст Вам студент нашего Университета, т[оварищ] И. Г. Шафран⁵⁵³. Он в процессе подготовки доклада для студенческой конференции об определении возраста Земли по минера[ла]м испытал на радиоактивность цирконы наших мариуполитов. У него получились чрезвычайно любопытные фотоснимки, по которым ему нужна соответствующая консультация. Для этого его Университет направляет в Ленинград и Москву, и надеюсь, что моему ученику Вы не откажете в своих советах и направите его дальше.

Собираюсь Вам писать.

Пока всего лучшего!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 47—48.

№ 315

14 січня 1936 р., Дніпропетровськ

14.I.[19]36

Дорогой Владимир Иванович!

Я и т[оварища] Шафрана отправлял, и Ваше письмо получил тоже в постели. В связи с перенесенной ангиной открылся неподозреваемый мною старый туберкул[езный] процесс в легких. Поэтому вникнуть в его дело не мог хорошо ни тогда, ни сейчас. Но он привез из Москвы и Ленинграда несколько бумажек из разных научных мест, где как будто все идет ему навстречу. По выздоровлении займусь этим вопросом.

Цирконы мариуполитов взял своей темой один из аспирантов Универс[итета], как сырье для Zr , что, конечно, тоже весьма сомнительно в смысле рентабельности.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

С Белоусовым⁵⁵⁴ я позднее спишусь. Ваш 2-й вып. «воды»⁵⁵⁵ получил, остальные Ваши статьи: Биох[имические] очерки, предел биосферы и *Ti* и *Mn* — не имею⁵⁵⁶.

Я недавно имел корректуру 2-й своей статьи о волынск[их] топазах⁵⁵⁷.

Летом в Кисловодске я занялся работой, к[ото]рую, оказывается, уже проделал Пилипенко. Я на днях только получил его оттиск о распространенности хим[ических] соединений (минералов)⁵⁵⁸. Думаю все же ее закончить.

Над ортитамы у меня сейчас никто не работает именно потому, что здесь мы не имеем возможности сделать полный анализ. Так что я охотно могу предоставить матерьял. Но его не так много. В Труды нашего н[аучно]-иссл[едовательского] Института я дал статью о распространении ортитов на Украине со сводкой всех месторожд[ений] и литературы⁵⁵⁹.

Я недавно получил в заведывание большой Геолого-минерал[огический] Музей при нашем Горн[ом] Инст[итуте], к[ото]рый составился на основе коллекции ликвидированного Киевского Горн[ого] Инст[итута]. Там есть много интересного старинного. Разбираемся.

Там же, в коллекции из Нагольчика, нашел и описал два новых минерала: плюмбостибит и буланжерит, принимавшиеся ранее за антимонит.

После Нового года по требованию врачей разгружаюсь от части курсов (сейчас их у меня 6).

Мне Смольянинов⁵⁶⁰ писал, что в конце января собирается в Ломоносовском Инст[итуте] совещание минералогов⁵⁶¹. Из Вашего письма этого никак не видно. Будет ли?

Боюсь, что болезнь меня не пустит. Посылаю своих учеников.

Всего доброго!

Днепропетровск 5, ул. Кирова, 1, кв. 10.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 49—50.

№ 316

25 листопада 1936 р., [Дніпропетровськ]*

Дорогой Владимир Иванович!

Я получил образцы тимофеевской глины⁵⁶². Но я не знаю ее месторождения, так как нет литературной справки (кроме заглавия статьи Конткевича⁵⁶³ в прот[околах] Отд[еления] Варш[авского] Общ[ества] Ест[ествоиспытателей]). Я выписал из Ленинградской обществ[енной] библиотеки фотокопию, но ответа пока еще не имею.

К тому же у нас уже снег. Трудно будет взять. Но если бы я знал где, то мог бы кого-нибудь командировать, если бы были средства.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Я совершил крупный шаг, скрепя сердце. Ушел из Университета, оставшись только в Горном. Это меня сократило в финансовом отношении вдвое, но вынужден так сделать, так как у меня физических сил не хватает на две кафедры. Халтурить не могу. Объявлен конкурс.

Мне бы нужна докторская диссертация, но, думаю, что поздно уже ей заниматься. Ведь матерьялы к минералогии Днепропетр[овской] обл[асти] не могут быть достаточной темой.

На 1937 г. я поставил тему — Минералогические провинции Украины. Есть статья Федоровского об этом вопросе⁵⁶⁴.

Университет, здешний, намечает огромный разворот: ассигнует на пятилетку 25 милл[ионов] для постройки 20-и корпусов. На этот ([19]37-й) год дано 6 милл[ионов] и три корпуса. Кроме геолог[ического], будет и географич[еский] факультет. Все это в перспективе, а пока очень тесно и трудно, а народу много.

Я хочу послать на защиту кандидатской диссертации своего аспиранта Станкевича в Ленингр[адский] Горн[ый] Инст[итут] к Болдыреву. Мы не имеем права давать степени. Тема его — «К минералогии осадочных образований Днепропетр[овской] области».

Заказал химический анализ метеорита и изучаю шлифы.
Всего наилучшего!

Ваш Л. Иванов

25.XI.[19]36 г.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 54—54 зв.

№ 317

27 листопада 1936 р., Дніпропетровськ

27.XI.[19]36
Днепропетровск

Дорогой Владимир Иванович!

Один из наших молодых научных работников⁵⁶⁵ — он работает в минерал[огическом] каб[инете] Металлургич[еского] Инст[итута]⁵⁶⁶ у проф. Микея — просил меня спросить Вас, нельзя ли прислать Вам пару его работ о природных газах для просмотра и, если Вы найдете возможным, для напечатания в издан[иях] Академии.

Работы такие: 1) К вопросу о составе и природе органических веществ из газоносных отложений Мелитопольского района. 4 стр. (на машинке) + 6 стр. таблиц + 4 чертежа. 2) О некоторых закономерностях в химическом составе газовых скоплений в земной коре. 13 стр. + 1 табл. (½ стр. + 3 черт[ежа]).⁵⁶⁷

Вчера отправил Вам письмо о глине.
Всего доброго!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 55—55 зв. Листівка.

№ 318

13 січня 1937 р., Дніпропетровськ

Днепропетровск 5, ул. Кирова, 1, кв. 10
13.I.[19]37

Дорогой Владимир Иванович!

Только вчера до нас дошел Ваш юбилейный сборник, и я увидел в печати свою статейку о плюмбостибите⁵⁶⁸. Ваша мысль о сульфосолях чрезвычайно интересна. Это могло бы быть, мне кажется, темой диссертации. Но тут нужен большой и топографически широкий матерьял, которого у нас нет. Постараюсь принять к сведению Ваши указания для кандидатской диссертации моего аспиранта Зоткина⁵⁶⁹ о минералогии Нагольчика.

У меня на [19]37-й и ½ года [19]38-го поставлена тема «Минералогические провинции Украины». Это в развитие статьи Федоровского в «Проблемах геологии» Минералогические провинции СССР. О второй его, уже большой работе в Вашем сборнике я узнал только вчера. Но полагаю, она не снимает моей темы. Сейчас я заканчиваю «Минералогию Днепропетр[овской] области». Отметил 236 названий! Т[аким] о[бразом], тема [19]37-го года есть развитие темы прошлого [19]36 года.

С «циннвальдитом» из топазового волынского пегматита дело сложное. М[ожет] б[ыть], удастся поставить его как дипломную работу одного из кончающих геологов в Университете. Кстати, напрасно Вы радовались моему уходу из Универ[ситета]. Я уже вернулся. Финансово не выдержали.

Здоровье мое плохо. Опять пролежал весь декабрь. Нашли у меня *Bacillum Coli* (кишечная палочка) у меня в мочевом пузыре, и она устраивает мне всякие тяжелые осложнения. До сих пор еще не вполне справился.

С нетерпением жду Вашу книгу о силикатах!⁵⁷⁰ Очень бы рад был посетить предварительное совещание минералогов и повидаться, но боюсь, позволит ли здоровье. Когда же оно будет?

Ваш *Л. Иванов*

О нашем житье-бытье расскажет Вам Л. А. Кулик⁵⁷¹, что был у меня под новый год.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 660, арк. 56—56 зв.

№ 319

18 жовтня 1939 р., [Дніпропетровськ]*

18.X.[19]39

Дорогой Владимир Иванович!

Отвечаю на вопрос В[ашего] письма от 3/X. Когда Вы сообщаете, что моя статья о метеорите Юрту⁵⁷² пойдет в <о> П в[ыпуске] «Метеоритики», то, вероятно, Вы разумеете текст моей полной рукописи, извлечение из которой напечатано в ДАН, 1937, № 7⁵⁷³. Так? Тогда понятен и Ваш вопрос о магнетите. Выражение «железняк» я употреблял из осторожности там, где я не мог опробовать магнитность (шлиф-включения в силикатах или когда магнетит уже тронут переходом в гидроокись). М[ожет] б[ыть], местами есть хромит (!), т. к. анализ показал (правда, ничтожное количество) Cr_2O_3 .

Разложение производило HCl , что видно и из моей ссылки на Ваш опыт разложения оливина.

Еще 2/VIII я получил письмо от П. Чирвинского с критикой⁵⁷⁴ на мою статью в ДАНе о «Юртуке». Он 1) не имел оливина, 2) отрицает маскелинит, считая его за ортоклаз. Он сделал 7 шлифов из кусочка, который я ему переслал, и дает новый объемный пересчет — такой: пироксен (в массе 30,97 % — в выделениях 51,55 %) — 82,52 %; плагиоклаз — 13,65, ортоклаз — 0,44, магнетит (и хромит) — 3,33, пирротин — 0,06. $[\Sigma] = 100$. И [указывает] недостачу 1 % в сумме цифр [при] подсчете минералов в шлифе по объему. М[ежду] пр[очим], я ему еще не ответил.

Я, дорогой Влад[имир] Ив[анович], собирался Вам писать еще о получении от Вас, в предыдущее наше свидание⁵⁷⁵, Ваших «силикатов», т. к. из «введения» в них мне много стало ясно, чего я до тех пор не понимал. Да как-то не пишется! Не пишется и потому, что это будут опять жалобы, — начиная со здоровья и кончая научной работой. Летом я хотел разобраться в структуре силикатов для увязки читаемого мной курса, но 2 мес[яца] меня трепала малярия. Еще 13/IX трепанула она меня последний раз. Это у меня хроническая. Теперь, благодаря акрихину, оправился. С новыми ставками у меня увеличилась учебн[ая] нагрузка. По одному только Горному я имею столько же, сколько раньше было по Горн[ому] + Унив[ерситет], от которого с этого года я отказался, т. к. не в силах вести 2 кафедры. А бросить Унив[ерситет] было жаль, там научный дух, а здесь — техника. В Инст[итут]е необходимо работать по проблемной тематике. Инст[итут] же разрабатывает две проблемы: 1) Большой Донбасс и 2) Б[ольшой] Кривой Рог. Вторая проблема имеет много минералогического, но — это вотчина Танатара, и он меня оттуда, что называется, «отшил». Мою кафедру пристегнули к Донбассу и, в частности, к проблеме «Управление кровлей». Я оттуда извлек единственное сколько-нибудь минералогическое — «Минералогия и петрография карбонатных пород». Но в избранном горняками районе почти не оказалось известняков! Мне делать нечего.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Сижу сейчас за микроструктурным анализом [по Пэку]⁵⁷⁶ — но какая же это минералогия? Мои студенты нашли очень интересные вещи в одном из наших гранитных карьеров, и я поставил одну тему на [19]40-й год, но уверен, что она не пройдет. Волынских топазов тоже не удалось получить — оборонный объект. Мои «ребята» в таком положении: доцент Станкевич почти ослеп (болезнь глаз), аспирант Карасик⁵⁷⁷ — интересная работа по Дашкесяну (есть его статья в Сов[етской] Геол[огии])⁵⁷⁸, ушел в армию.

Асс[истент] Зоткин выше головы завален пед[агогической] работой, забросил тему (о глинах). Новый аспирант (с 1/X) еще не определился ни в теме, ни в работе, но обещает быть хорошим.

Вот такие дела.

Попытаюсь приехать на конфер[енцию] по метеорам⁵⁷⁹. Наши встречи, действительно, так летучи, что ничего не дают.

Рад, что Вы чувствуете себя хорошо. От души желаю так же и в дальнейшем.

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 1—2 зв.

№ 320

2 січня 1940 р., [Дніпропетровськ]*

2.I.[19]40

С Новым годом! Дорогой Владимир Иванович!

Прожил я этот год неважно, но по нынешним временам живу я прекрасно, и — как не сравнить с другими — так я чувствую бесконечную признательность Вам, дорогой Владимир Иванович, что Вы отвели меня в свое время от инженерской дороги (помните, я хотел в Петерб[ургский] Горн[ый] Инст[итут]?) и направили на научно-учебную. Я вижу, как тяжело работать моему старшему пасынку — инженер-металлург на заводе. Ежедневно по 12 ч[асов], а то и больше + постоянная жестокая ответственность. А средний мой — сгорел на инженерной работе в Донбассе. Младший в лучшем положении, потому что инженер-геолог в Сибири.

И все-таки, дорогой Влад[имир] Иванович, Вы, сами того не подозревая, поломали мне жизнь, и чем больше, тем острее иногда я это чувствую!

Ведь я в Москву приехал определившись ботаником. В Харькове среди товарищей я заслужил прозвище «сумасшедшего ботаника». Планы Харьков[ского] Университета были таковы, что за первые 2 курса я сдал почти всю ботанику и в Москве мне по уч[ебному] плану ей не пришлось заниматься. Наоборот, все время поглотили геологич[еские] науки. Ваши лекции меня совершенно захватили и увлекли. Этому помогло еще наличие у меня старой дедовской коллекции, возня с которой привела меня в Вашу лабораторию,

* Місце написання листа встановлено за змістом.

а возможность вскоре же увидеть свои первые печатные страницы окончательно меня покорила.

Был такой момент. Я кончал отрабатывать большой практикум по споровым (это была единственная ботанич[еская] дисциплина) у Дейнеги⁵⁸⁰, с которым вышел такой разговор: «Ну, вот и прекрасно! Столик Вам уже готов». — «Какой столик?» — «Да Вы же так у нас работали, что, конечно, будете у нас и продолжать?!» — «Нет. Я уже работаю в лаборатории проф. Вернадского». — «?! — И я ушел от ботаники... и только позже понял, что это именно моя самая любимая наука!.. И всегда от минералогии я отдыхал на ботанике, на флоре. И всегда я чувствую, что по минералогии я работаю больше потому, что «надо». Конечно, как и всякая научная работа, она временами захватывает, но только временами. А ласкает меня всегда мысль о ботанике. Повернуть раньше — не хватило характера. Такой острый момент был у меня, когда я перешел сюда. Но... не решился на обратную ломку. И поэтому и в Харьковском Университете, и здесь после меня остались прекрасные гербарии, которыми восхищаются специалисты.

И каюсь до конца — была у меня мечта — выслужив хорошую пенсию, уйти спокойно в отставку и посвятить остаток жизни любимой флоре...

Но при современных условиях существования, надо и надо тянуть до конца то, что дает средства к жизни.

Вот откуда, Влад[имир] Иванович, наряду с моими болезнями и скудость моих работ.

Давно, давно мне это вот хотелось Вам написать, да все рука не поднималась. Все это особо вспомнилось теперь, к 40-летию нашего Института и к 30-летию моего в нем пребывания⁵⁸¹. Меня премировало начальство — портфелем и костюмом! Это за 30-то лет! Зато незабываемым подарком была та овация, которую мне устроили студенты в юбилейный вечер.

Сердечное Вам спасибо за обещанные Ваши работы! Я, по обыкновению, не закончил к 1/1. свою подневольную «госбюджетную» тему по Донбассу. К тому же вместо известняков мне пришлось иметь дело с песчаниками. Сейчас буду обрабатывать их тяжелую фракцию.

На днях pošлю Ферсману свою прошлогоднюю рукопись. Там дело касается [пегматитового] процесса.

Сегодня вернулся из Москвы наш руководитель Научно-исслед[овательского] сектора, привез темы. Не знаю еще, чем меня порадует.

Скажите, Влад[имир] Иванович, какого Вы взгляда придерживаетесь на генезис серы в Шор-Су⁵⁸². Мне оттуда привез великолепную коллекцию кристаллов серы наш дипломирующий студент. Но в генезисе ее я не тверд. Ведь неорганическое восстановление сульфатов требует невозможной в природе высокой температуры! А [попутного] H_2S там тоже быть не может.

Простите, что отнял у Вас так много времени, и примите мои наилучшие и самые искренние новогодние пожелания!

Ваш Л. Иванов

№ 321

5 лютого 1940 р., [Дніпропетровськ]*

5.ІІ.[19]40

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечное Вам спасибо! Я очень тронут Вашей заботой обо мне⁵⁸³. Исполняю Вашу просьбу и посылаю в этом письме список работ и curriculum vitae, а также характеристику, взятые из моего «дела».

Но сам лично я считаю, что Вы переоцениваете положение: ведь у меня нет ни одной работы, к[ото]рую можно было бы приравнять докторской, а, м[ожет] б[ыть], даже и кандидатской. Ведь всего мной дано количество работ (из которых напечатано по 5 п[ечатных] стр.) столько, что приходится по 1-й на год за все время, даже меньше (считая с 1902 г.). А «за выслугу лет» степени не даются. Работы мои настолько кустарны и несистематичны, что объединить их или, как Вы пишете, «оформить свой труд» — невозможно. Мои мечты о «минералогии Украины» это, конечно, только мои мечты. Это мне не под силу, т. к. я все-таки слишком мало непосредственно знакомился с минералами Укр[аины], чтобы дать стоящую сводку. Сейчас УАН взялся за это дело: Пятницкий взял элементы и сернистые соединени[я]. Мне в частном порядке предлагал Чернышов Б. И. взять галоидные. Я не отказался, но предложения от УАН непосредственно не получил. Да этот отдел меня и мало устраивает.

Еще — о Ваших планах: ведь Горн[ый] Инст[итут] представлял меня только на звание профессора — и справедливо. Его я и получил. Университет (против моего желания) представлял на доктора, ну — и ничего не получилось. Нового в моем научном стаже ничего не произошло с того времени.

«Проблемы геохимии» II⁵⁸⁴ получил, но еще не читал, т. к. только сегодня поднялся с постели после очередного сильного приступа малярии. Она меня угнетает. Я послал Ферсману свою последнюю работу, к[ото]рую он одобрил. Напечатать ее мне хотят в здешнем Университетском сборнике (я ее включил в список)⁵⁸⁵. На днях закончил обработку песчаников из района Антрацит в Донбассе. На этот год у меня есть кальцитовые (sic!) граниты из наших каменоломен. М[ожет] б[ыть], еще будет мрамор (вернее, скарн) из Бердянска. С топазами дело поломалось безнадежно, и я не хочу это больше поднимать.

Относительно Шор-Су наши мысли сходятся. В лаборатории удался такой опыт: S растворяется в керосине при 40° и из него же кристаллизуется. М[ожет] б[ыть], это объясняет постоянное присутствие в Шор-Су темной битуминозной серы? А, м[ожет] б[ыть], и весь процесс возникновения больших кристаллов? Надо попробовать из соляных растворов. Но ставить полностью работу по S — не по нашей лаборатории. Ведь это чистейшая физ[ическая] химия. Я к этому не склонен.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

Курс минералогии я оставил⁵⁸⁶, т. к. таковой пишется коллективом московских авторов, за которыми мне не угнаться, т. к. это в плановом порядке, а провинция б[ольшей] ч[астью] остается не за планом. Мой доцент Станкевич хотел писать крист[аллографию] и минер[алогию] для металлургич[еского] инс[титут]а. Ему не разрешили эту работу.

С Вашим указанием на наличие ботаники в биогеохимии — это не то. Я был бы склонен еще к геоботанике, это то. А ведь Ваша биогеохимия — это, как я вижу из Вашей II-й книжки, сплошная философия. Вы живете в мире обобщенных «естественных тел биосферы», а я хочу просто растений с их морфологией. Ну да это, я считаю, разговор исчерпанный.

Еще раз спасибо Вам за внимание.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 7—8 зв.

№ 322

7 лютого [1940 р.]*, Дніпропетровськ**

7. II.

Дорогой Владимир Иванович!

Вчера не удалось отправить Вам заказное, а сейчас хочу добавить еще два слова. 1) Меня не столько огорчает, что я не могу напечатать свою минералогию, сколько невозможность переиздавать свой определитель⁵⁸⁷: ведь это моя оригинальная работа, а курс — компиляция.

2) Юбилей был только Института, а не мой персональный. Мой 30-летний юбилей по Институту был в прошлом году, а 30 лет научной работы было еще <v> 1932 году, но тогда, к[а]к теперь, этого никто ничем не отметил. Да я и [не стремился] к этому.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 11—11 зв. Листівка.

* Рік написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Місце написання листа зазначено на звороті листівки: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 16, кв. 2. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому. Днепропетровск 5, Кирова, 1, кв. 6. Л. Иванову.

№ 323

27 лютого 1940 р., Дніпропетровськ*

27.II.[19]40

Дорогой Владимир Иванович!

Сердечное Вам спасибо за Ваше ко мне внимание и большое хорошее письмо. Но я категорически прошу не считать меня в числе трех упомянутых кандидатов. Ведь ехать мне в Москву, это значит зажечь свечу с двух концов. И сгорю я гораздо скорее даже, чем Пав[ел] Прокоп[ович]⁵⁸⁸. Чего ради? Я здесь вынужден был отказаться от Университета, а там надо совмещать. Да, несмотря на честь, я считаю, что эта кафедра мне не по силам. Наконец, квартирный вопрос, по Вашим же словам, все лимитирует. Так что этот вопрос я считаю исчерпанным.

Пишу Вам спешно, пока по этому только пункту; об остальном напишу позже и больше. «Определитель» приготовил и пришлю.

Всего доброго!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 6—6 зв. Листівка.

№ 324

13 березня 1940 р., Дніпропетровськ*

13.III.[19]40

Дорогой Владимир Иванович!

Глубоко тронут Вашими заботами. Но если идет дело о конкурсе на кафедре минералогии, освободившуюся после Пилипенко, то ведь я уже писал, что в Москву я не перееду.

На днях вышлю свой «определитель» Александру Евг[еньевич]у. Сейчас я уже закончил его проверку** и отдаю печатать на машинке. Вчера получил приглашение и дал согласие быть председателем Гос[ударствен-ной] Экзам[енационной] комиссии в Универс[итете] на биологическом (!) факультете.

От Кулика имел извещение о получении моего письма, к[ото]рое он должен показать Вам.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 10—10 зв. Листівка.

* Місце написання листа зазначено на звороті листівки: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 16, кв. 2. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому. Днепропетровск 5, Кирова, 1, кв. 6. Л. Иванову.

** Так в оригіналі.

№ 325

20 березня 1940 р., [Дніпропетровськ]*

20.III.[19]40

Дорогой Владимир Иванович!

Семь шлифов метеорита Юртук находятся у П. Н. Чирвинского. Я их не видел. Я ему посылал только кусочек метеорита, из которого он их приготовил и остаток которого вернул мне обратно.

За ортоклаз он, очевидно, считает то, что я принял за маскелинит.

Чтобы категорически решить вопрос об оливине, надо сделать из него хим[ический] анализ, на что я не решаюсь. Хуже — шлиф из одного зернышка и определить оптические константы иммерсией и столиком Федорова <трудно>. Сейчас я стал свободнее и последнее мог бы сделать.

С «определителем» выходит задержка с нашим машин[описным] бюро, затягивают печатание уже на вторую шестидневку. После 24-го надеюсь выслать.

Сейчас приступаю к изучению гранита из каменоломни бл[из] Днепроп[етровск]а, в котором есть кальцит-шпатовые куски в неск[олько] сант[иметров], кубы пирита более 1 см в ребре. И даже — *horribile dictu*** — самородное олово! Что это такое, еще не знаю.

Очевидно — гибридная порода с интересным парагенезисом, действие ассимиляции, контакта, пневматолиза и т. д.

Кто выдвинул мою кандидатуру в КМЕТ УАН?⁵⁸⁹ И что это вообще значит? Потом, почему еще Вл[адимира] Чирвинского⁵⁹⁰, а не Петра? Ведь последний — хороший метеоритник. Я же по метеоритам кустарь.

Всего доброго!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 12—12 зв.

№ 326

26 квітня 1940 р., [Дніпропетровськ]***

26.IV.[19]40

Дорогой Владимир Иванович!

Я давно уже внимательно прочел Ваш II-й выпуск «Проблем биогеохимии», настолько давно, что уже успел позабыть некоторые вопросы, которые мне тогда хотелось Вам задать, — не было времени или мешали болезни.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

** Страшно сказати (*лат.*).

*** Місце написання листа встановлено за змістом.

Сейчас перечту его еще раз, параллельно с I-м, и доложу на научном семинаре нашей кафедры. Все же некоторые вопросы:

1) Что Вы подразумеваете или как подразумеваете «отдельную личность», «крупную личность»? — личность как индивида или личность как представителя Человека (с большой буквы)?

2) Не совсем ясно для меня различие правизны-левизны между косным и живым веществом. Надо ли понимать так, что в косном веществе формы *R* и *L* появляются из одного и того же раствора (скажем, сфеноэдры серы), а в живом *R* и *L* возникают только из своего раствора каждый, т. е. из химически разных веществ? И отсюда — значит, изомеры химически не идентичны?

Дальше — не могу все-таки согласиться с утверждением в Вашем письме, что биогеохимия «лежит в основе всей минералогии» (подчеркнуто Вами!). Конечно, это верно, также как и то, что вообще химия лежит в основе всей морфологии, т. к. все тела строятся из химич[еских] элементов. Конечно, несомненно, что химический состав (сдвиг изотопов) является характерным видовым признаком, м[ожет] быть], даже и без изотопов; как, например, химич[еское] раздражение гипофиза ведет к гигантизму (гигантские ящеры?), но нельзя же только этим объяснить видовую морфологию, скажем, ихтиозавра и бронтозавра? Тут действие и массы физических условий.

Теперь о другом. Я уже около месяца тому назад через Научный Сектор (НИС) нашего Инст[итут]а послал Ферсману рукопись своего определителя минералов, сделав в нем нужные последние изменения, исправления и дополнения. Но пока от него ничего не имею. Есть ли какая-нибудь надежда на возможность его напечатать? Моя последняя статья, к[ото]рую я посылал Ферсману на просмотр, выйдет в Геол[огическом] Сборнике нашего Университета только к июлю-августу⁵⁹¹.

Моя малярия, вернее — акрихин, бросилась на глаза — один глаз болит сильно и мешает работать вечерами.

Кто же подал на кафедру минералогии в Университет? А м[ожет] б[ыть], уже кто-нибудь и избран?

Меня опять тянут в здешний Университет. Я не возражаю, но при условии — ключ от равноценной занимаемой мной сейчас квартиры мне в руки и новейший заграничный микроскоп со столиком Федорова в кабинет.

Всего наилучшего!

Ваш *Л. Иванов*

№ 327

19 червня 1940 р., [Дніпропетровськ]*

19.VI.[19]40

Дорогой Владимир Иванович!

Я опять весь май проболел малярией. В июне шли экзамены в Инст[итуте], а сейчас — в Универс[итет]е, где я председателем гос[ударственной] экзам[енационной] комиссии на биологическом (sic!) факультете. Такую честь мне дала моя ботаника. Работается плохо, растрепала болезнь. К гранитам, о к[ото]рых Вам писал, вплотную еще не приступал. Там интересные скарновые явления: диоксид + кальцит, часто иприт (прекрасные большие кубы), магнетит, редко апатит. История с самородн[ым] оловом сомнительна. Выясняю.

Меня опять спровоцировали на Донбасс. Взял большую работу по литологии осад[очных] пород одного района Донбасса, гл[авным] обр[азом] песчаники, с конечной целью выяснения источника детрита. Я думаю, что он лежит в южной части нашей кристалл[ической] плиты.

Получил из УАН уведомление об избрании меня членом Метеоритной Комиссии. Не знаю, что из сего проистекает.

Ферсман мне писал еще в мае месяце, что он «выясняет вопрос о возможности напечатания» моего определителя минералов. Не знаете, продвинулся ли этот вопрос?

Я опять взялся с осени читать минералогию в Университете, но без заведывания кафедрой. Вынуждает к этому дороговизна жизни. Осенний сем[естр] у меня будет очень загружен. Работу по Донбассу будет проводить в основном моя аспирантка Белоус⁵⁹². В июле читаю лекции заочникам в Университете. Сейчас стараюсь набраться сил на осень, но ехать никуда не придется.

Всего доброго!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 15—15 зв.

№ 328

18 жовтня 1940 р., Дніпропетровськ**

18.X.[19]40

Дорогой Владимир Иванович! Глубоко огорчен постигшей Вас бедой и прошу передать мое искреннее соболезнование Наталье Егоровне с пожеланием скорейшего и полного выздоровления⁵⁹³. Я тоже потерял все лето, был

* Місце написання листа встановлено за змістом. Перед початком листа позначка олівцем рукою В. І. Вернадського: «отв[етил]».

** Місце написання листа зазначено на звороті листівки: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 16, кв. 2. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому. Днепропетровск 5, Кирова, 1, кв. 6. Проф. Л. Л. Иванову.

совершенно неработоспособен, томила меня малярия. Даже не мог вовремя начать семестр, т. к. в начале сентября был последний приступ. Чрезвычайно загружен в этом семестре учебной работой — до 500 ч[асов] в сем[естре]. Разбираюсь в интересных скарнах, найденных в гранитных каменоломнях близ города — мрамор с гранитом и диопсидом, жилы с кальцитом и колчеданами. Взял руководство большой работой по литологии Донбасса. Об определителе писал Ферсману и Крыжановскому Л. И. Вчера получил об определителе запрос из Ферганы (!). Сегодня еду в Киев на совещание по метеоритам. Спасибо большое за Вашу книгу.

Всего доброго!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 16—16 зв. Листівка.

№ 329

27 жовтня 1940 р., Дніпропетровськ*

27.X.[19]40

Дорогой Владимир Иванович!

Я только что получил письмо от Крыжановского Л. И.⁵⁹⁴, которому я жаловался на Смольянинова. Он со мной согласен, что См[ольянинов] задерживает. Как-то надо это дело [подтолкнуть]. Смольян[инов] на 1941-й год поставил 2-е издание своего «Определителя»⁵⁹⁵. Книжка, по-моему, никчемная, и затирает поэтому мой определитель. 20.X. я был на метеоритном совещании при УАН в Киеве. Бурксер⁵⁹⁶ опять говорил о приглашении меня в Киев[ский] Геол[огический] Инст[итут]⁵⁹⁷ — но все это разговорчики, т. к. нет квартир. Там все мечтают издать «Минералогию Украины», но ничего не выходит. Мне дают «Галоидн[ые] соед[инени]я». Я отказываюсь за неимением времени и оборудования. Они согласны исключить даже лиманы и сиваши. Тогда, конечно, материал сильно суживается. Но я так изверился в возможности печатать, что пропадает начисто охота что-либо писать. Если бы хоть мой определитель протолкнуть! Ведь это тоже дело моей жизни.

Всего доброго!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 9—9 зв. Листівка.

* Місце написання листа зазначено на звороті листівки: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 16, кв. 2. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому. Днепропетровск 5, Кирова, 1, кв. 6. Проф. Л. Иванову.

№ 330

2 квітня 1941 р., [Дніпропетровськ]*

2.IV.[19]41

Дорогой Владимир Иванович!

Опять мне нездоровится, сижу дома и пользуюсь случаем Вам написать.

С 10—14 марта был в Киеве на конференции по редким и цветным металлам Украины. Прошла конференция оживленно, интересно, показала большую работу. Я прямо поражен теми минеральными богатствами, которые все более и более выявляются на Украине. Вот тебе и чумацкие степи!! Ведь это уже Урал! Недаром вслед за «Минералогией Урала» конкретно намечена, пользуясь конференцией, и «Минералогия Украины», в работе по которой привлекается и моя кафедра. Нам выделили: окислы, карбонаты, мне персонально — топаз, Виноградовой⁵⁹⁸ — полевые шпаты и мне же — историю минерал[огии] Украины (тут нужна мне Ваша помощь).

На конференции же все время велись разговоры (опять) о моем переходе в Киев в Геол[огический] Инст[иту]т Акад[емии] Наук. Конкретно, конечно, вопрос может встать только тогда, когда мне дадут квартиру во вновь строящемся академическом жилом корпусе. Я бы, конечно, был очень рад. Здесь меня заедает учебный процесс и техническое направление. Кроме того, встает угрожающая перспектива о переводе Института нашего в Сталино! и закрытии Геологич[еского] фак[ультета] в Университете.

На конференции хорошо выступал мой аспирант Карасик по *Ni* и *Co*. Весной он будет защищать кандидатскую.

В гранитном скарне, в известняке под Днепропетровском, я нашел хондрит, к[ото]рый как будто бы до сих пор не указывался [близ] Украины.

На конференции я еще раз спрашивал Ферсмана о направленных Вам мною бумагах по докторству. Он говорит, что у него их нет. А м[ожет] б[ыть], он просто отговаривается, считая неподходящим (особенно при теперешних повышенных требованиях) возбуждать это дело. Вероятно, он и прав.

Может быть, увидимся в Москве на Минералог[ическом] Совещании?⁵⁹⁹

По Университету взял тему о форстеритовом кирпиче — его поведении при работе в печи (Белянкинское⁶⁰⁰ направление!).

Всего доброго!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 18—18 зв.

* Місце написання листа встановлено за змістом.

№ 331

6 травня 1941 р., Дніпропетровськ*

6.V.[19]41

Дорогой Владимир Иванович!

Когда я последний раз был в Москве, Вы просили прислать Вам 2 кг ряски из наших водоемов. Сейчас это можно сделать через акад. Свиренко⁶⁰¹. Посылать он предлагает высушенный матерьял. Это Вас устроит? Можно указать потерю воды, если это для Вас нужно. Можно и больше 2 кг.

Ферсман зимой говорил о Минералогическом совещании в начале мая, но, видимо, это не вышло.

Относительно ксенолита мрамора в граните, о к[ото]ром я с Вами говорил, думаю, что это все-таки только ксенолит, захваченный вместе с ксенолитом амфeboлитa, обычным для днепроvских гранитов.

Всего доброго!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 17—17 зв. Листівка.

№ 332

5 грудня 1943 р., Дніпропетровськ**

5.XII.[19]43

Дорогой Владимир Иванович!

Я Вам уже писал в Москву по личному адресу, но ответа не получил. Пользуюсь случаем переслать Вам это письмо через нашего директора — доц[ента] Наерова Романа Яковлевича⁶⁰².

Мы с женой живы и здоровы, но ограблены. Институт, в том числе Минералог[ический] Кабинет и Музей, сгорел. Вся надежда на то, что существующие институты и Академия помогут нам возродить погибшие коллекции, и в этом отношении на Ваше веское слово большая надежда и просьба о поддержке. Небольшая коллекция метеоритов нашего Музея была своевременно эвакуирована в Свердловск и должна теперь быть или там, или в Караганде, где временно существует филиал нашего Горного Ин[ститут]а.

Сердечный привет Нат[алье] Егоровне⁶⁰³.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 19.

* Місце написання листа зазначено на звороті листівки: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 16, кв. 2. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому. Днепропетровск 5, Кирова, 1, кв. 6, проф. Л. Л. Иванову.

** Місце написання листа встановлено за змістом. На листі, складеному трикутником, поштові штемпелі з датою прибуття до Москви 11 січня 1944 р. Вказано такі адреси: Москва, Академия Наук или Дурновский пер[еулок], 16, Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому. От проф. Л. Л. Иванова, т[ел.] Г-59-16.

№ 333

14 січня 1944 р., Дніпропетровськ*

14.І.[19]44

Дорогой Владимир Иванович!

Позвольте Вам выразить свое глубочайшее соболезнование в Вашей тяжелой потере. Кто возле Вас теперь? И еще поразила одна потеря — смерть Кулика⁶⁰⁴.

Поздравляю Вас с высокими наградами⁶⁰⁵.

Какую радость доставили мне Ваши оттиски! Я получил их во время болезни. Болел гриппозным воспалением легких, с t° до 42° , две недели. Недавно только вышел. Ваши работы дали мне опять почувствовать связь с научным миром, от которого я был оторван более двух лет. Ваш доклад о геологических проблемах⁶⁰⁶ в связи с био- и радиогеохимией произвел на меня потрясающее впечатление. Хочется самому по Вашим матерьялам сделать где-нибудь доклад. Но пока еще негде. Метеоритику, 2 тома⁶⁰⁷, я еще не получил. Боюсь, что посылкой сюда еще пойти не может. Лучше каждый том отдельно, бандеролью. Пусть экспедиция АН узнает, как лучше.

Очень рад за Болдырева⁶⁰⁸ и прошу очень сообщить его адрес.

Коллекция метеоритов моего Музея эвакуирована была до немцев вместе с Горн[ым] Инст[итутом] в Свердловск. Так как ГИ наш теперь в Караганде, то надо бы Метеор[итной] Комиссии АН навести и там, и там официальную справку. Я сам тоже запрашу.**

У меня сохранилась рукопись моего определит[еля] минералов, на печатание которого у меня уже был договор с Геоліздатом. Очень Вас прошу написать мне адрес Геоліздата. Смольянинов писал о совещании минера[лого]в в Москве в январе⁶⁰⁹. Я, конечно, приехать не могу, но, м[ожет] б[ыть], там встанет вопрос об определителях и мой можно будет провести через Комиссию⁶¹⁰.

Еще раз спасибо за оттиски. Жду Ваших книг. Будьте здоровы и благополучны.

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 20—20 зв.

* Місце написання листа зазначено на звороті: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 16, кв. 2. Академику Владимиру Ивановичу Вернадскому. Днепропетровск 5, Бригадная, 16, проф. Л. Л. Иванов.

** Абзац на лівому і правому березі виділено синім олівцем.

№ 334

13 лютого 1944 р., Дніпропетровськ*

13.ІІ.[19]44

Дорогой Владимир Иванович!

Получил два тома «Метеоритики». Спасибо. У меня случилась очень обидная история, о которой мне неловко Вам писать, но приходится, скрепя сердце. Так как мы растапливаем печку старыми журналами, разрывая их на тетрадки, моя старушка-работница в потьмах (электрич[ество] не действует) несколько Ваших оттисков употребила на растопку. Стыдно, но — факт. И как раз очень ценную для меня Вашу работу на русском яз[ыке] о значении радиогеологии, к[ото]рую я уже прочел и о ней уже Вам писал. Укажите, пожалуйста, книжку издания Акад[емии] Наук, в к[ото]рой помещена Ваша работа, чтобы я мог выписать ее из Академии, и адрес акад[емической] книготорговли. Денежные переводы отсюда уже принимают.

Слышал от Крыжановского о плохом состоянии Ферсмана. Очень жаль. У меня как раз пропали почти все его книги и оттиски, в том числе и вся Геохимия⁶¹¹.

Я сейчас исключительно занят преподаванием и бытом. Сегодня первый раз получил академ[ический] паек литературы «Б».

Восстановление Горного Инстит[ута] здесь, в Днепр[етровске], утверждено Совнарком[ом]⁶¹². К осени ждем своих преподавателей из Караганды.

Будьте здоровы!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 21.

№ 335

24 серпня [1944 р.]**, Дніпропетровськ***

24.VIII

Дорогой Владимир Иванович!

Плохи мои дела. Вот уже 2½ месяца как я не могу работать. Перенес экссудативный плеврит. Экссудат часть выкачали (около ½ л[итра]), часть сосалась. Но остался еще фибрин, к[ото]рый дает себя знать: болит бок и т°

* Место написания листа зазначено на звороті: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 1б, кв. 2. Вернадскому Владимиру Ивановичу. Днепропетровск 5, Бригадная, 1б, проф. Л. Иванову.

** Рік написання листа встановлено за поштовим штампелем.

*** Місце написання листа зазначено на звороті листівки: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 1б, кв. 2. Академику Вернадскому Владимиру Ивановичу. Днепропетровск 5, Бригадная, 1б, проф. Л. Иванову.

держится — утром немного ниже 37°, а днем — выше, до 38°. Выходить стал недавно, да и то для того, чтобы посидеть на воздухе в садике. В Институт вышел только на этой неделе два раза и почувствовал себя хуже. В общем, больше лежу, чем сижу и хожу. Слабость, голова не работает, читаю беллетристику. Вот написал Вам открытку и уже устал. Не представляю, что будет дальше! Из Караганды вернулись персонал и оборудование. Вернулась часть собрания метеоритов.

Всего доброго.

Ваш Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 23—23 зв. Листівка.

№ 336

2 жовтня 1944 р., Дніпропетровськ**

2.X.[19]44

Дорогой Владимир Иванович!

Отвечаю на Ваши два последние письма от 1 и 15/IX. Задержал ответ в ожидании какого-нибудь прояснения в состоянии моего здоровья, но так и не дождался. Остатки плевритного экс[с]удата по данным рентгена (сегодня был в тубдиспансере) не хотят никак рассасываться. С t° все та же картина — утром норм[ально] (сегодня 36,9), к вечеру — 37,6—37,7. Это, конечно, изводит. Сегодня должна была быть лекция и мой опыт — могу иногда одолеть двухчасовую лекцию, но она вообще не состоялась. Врач говорит, что моя болезнь — дело затяжное. Сейчас назначили белый стрептоцид — посмотрим. О кружке минералогии припоминаю, что мне была дана тема для доклада «Гора Магнитная по работе Морозевича в Трудах Г[еологического] К[омитета]»⁶¹³. Я составил подробный конспект и делал доклад. Конспект сохранялся до последнего пожара Ин[ститут]а. О Скворцове⁶¹⁴ помню, что я проездом с Урала в Бессарабию заехал в Вольск, где Скворцов кончал срок своего заключения. Я его встретил у ворот тюрьмы, и <мы> пошли на пристань покупать арбузы. Это было 1900—1901 г., точно не помню. В тот же день я поехал дальше. Это и все.***

Я по возможности разгрузился: имею в Горном 8 ч[асов] лекций, в Унив[ерситет]е 4 (причем они проходят в Г[орном] И[нституте]) и заведую секцией геох[имии] и минерал[огии] в Институте Геологии при Унив[ерситет]е.

* На звороті позначено: «отв[ечено] 1 сент[ября] 1944».

** Місце написання листа зазначено на звороті: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 16. Академику Вернадському Владимиру Ивановичу. Днепропетровск 5, 1-я Бригадная, 16, Л. Иванов.

*** Текст зі спогадами про зустріч зі Скворцовим виділено олівцем на лівому березі листа.

Последний еще не имеет готового здания и работа еще не развернута. Понемножку кропаю минералогию Днепр[о]петровской обл[асти] и, м[ожет] б[ыть], удастся список минералов и общую часть напечатать в Унив[ерситет]е.

Всего доброго!

Ваш *Л. Иванов**

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 28—28 зв.

№ 337

26 жовтня [1944 р.]**, Дніпропетровськ***

26.X.

Дорогой Владимир Иванович!

Сообщаю свой «бюллетень». Курс стрептоцида оказал хорошее действие: снизилась t° вечерняя — уже не выше 37,3, а то и ниже. Снизилась РОЭ (реакция осаждения эритроцитов) с 60 до 40. Рентген показал, что опять пошло рассасывание экссудата, и пока отпала необходимость вторичной выкачки. Увеличилась бодрость. Чтение лекций проходит уже легче, могу писать на доске. Взял временного ассистента-инж[енера]-геол[ога Воронину]. Она три года ассистировала у Сергея Платоновича⁶¹⁵. Моя «молодежь» все еще не вернулась из Сибири. Н[аучно]-и[сследовательскому] Инст[итуту] Геологии угрожает перевод в Черновцы, где Каниболоцкий⁶¹⁶ проектирует создать «Прикарпатский Геол[огический] Инст[итут]». В климатическом отношении это было бы для меня отлично, но я двигаться не собираюсь.

Всего доброго!

Ваш *Л. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 24—24 зв. Листівка.

* Нижче підпису рукою В. І. Вернадського позначено: «Отв[ечено] 18.X открыткой».

** Рік написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

*** Місце написання листа зазначено на звороті листівки: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 16, кв. 2. Академику Вернадскому Владимиру Ивановичу. Днепр[о]петровск 5, Бригадная, 16, проф. Л. Иванов.

№ 338

3 грудня [1944 р.]*, Дніпропетровськ**

3.XII.

Дорогой Владимир Иванович!

Мое здоровье улучшается, t° уже редко поднимается выше 37° , только в случае злоупотребления работой в Инстит[уте]. Больше 2 ч[асов] лекций да часу до и после на разные дела — мне уже вредно. Счастье мое, что Горный <институт> отапливается, хотя и не очень, но все же сухо. Унив[ерситет] совсем не топят, я туда и не показываюсь. Студенты ходят ко мне в Горный. На днях, наконец, я получил в кабинет лаборанта — универ[ситетский] геолог 1-го выпуска еще. Теперь мне будет легче. Но доцента и ассистента все еще не отпускают из Сибири с производства.

Унив[ерсите]т выпускает том Геологич[еского] Сборника. Я туда даю общую часть моей Минералогии Днепроп[етровской] области, к[ото]рую я когда-то докладывал на съезде, несколько ее освежив⁶¹⁷. Теперь число минералов (с разновидностями) достигло уже 397 (!!).

Вы пишете, Серг[ей] Пл[атонович] был в Москве⁶¹⁸. Он почему-то не отвечает на мои письма ему в Харьков. А Мурзаев⁶¹⁹, с к[ото]рым я, наконец, связался, пишет, что С. П. собирается в Воронеж и его тянет. Я же хочу Мурзаева перетянуть сюда.

Я недавно прочел В[ашу] статью «О задачах синтеза»⁶²⁰ и т. д. в «Тр[удах] 2-го совещания по эксперим[ентальной] минерал[огии]», к[ото]рые только теперь до меня дошли, и очень смущен В[ашими] словами, что каолинового ядра нет в каолине и мусковите!!

Вообще я вижу, что в минералогии (а, м[ожет] б[ыть], и в науке) идут сейчас пертурбации не меньше, чем и среди народов. Не знаете, как дело с выпуском нового издания «Минералогии» Болдырева⁶²¹ и, в частности, с систематикой силикатов?

Мне пишет Григорьев⁶²², но этот вопрос [мой] замалчивает. Тут, конечно, встает множество вопросов, к[ото]рые не выразить в коротком письме.

Пока всего доброго!

Ваш Л. Иванов

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 661, арк. 25—25 зв.

* Рік написання листа встановлено за поштовим штемпелем.

** Місце написання листа зазначено на звороті: Москва 2, Дурновский пер[еулок], 16, кв. 2. Вернадскому Владимиру Ивановичу. Днепропетровск 5, Бригадная, 16, Л. Иванов.

Коментарі

¹ *Іванов Леонід Лікаріонович (1877—1946)*, мінералог, професор, член Російського та Німецького мінералогічних товариств. Учень та багаторічний кореспондент В. І. Вернадського. У 1897 р. вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету, за рік перевівся на такий само факультет Московського університету, який закінчив у 1903 р. У тому ж році обраний на посаду позаштатного асистента при кафедрі мінералогії, працював у Мінералогічному кабінеті та проводив практичні заняття зі студентами з кристалографії. З 1904 р. позаштатний старший лаборант при кафедрі мінералогії та геогнозії хімічного відділення КПІ, опікувався мінералогічним музеєм інституту, проводив практичні заняття зі студентами. Також читав лекції на Вищих жіночих курсах Жекуліної. Після складання у Московському університеті магістерського іспиту з мінералогії та геології у вересні 1908 р. брав участь у конкурсі і Радою Катеринославського вищого гірничого училища (пізніше Гірничого інституту) був обраний викладачем кафедри мінералогії, а з 1911 р. в. о. професора. У 1912 р. за конкурсом обраний на посаду професора і працював на ній до 1946 р. Паралельно з викладацькою роботою понад тридцять років завідував геолого-мінералогічним музеєм Гірничого інституту. У 1922 р. заснував інститутський студентський геолого-мінералогічний гурток і багато років ним керував.

Один із організаторів Катеринославських Вищих жіночих курсів, з 1916 р. обіймав там посаду професора мінералогії. Керівник кафедри мінералогії, з 1918 р. перший декан природничого факультету Катеринославського (Дніпропетровського) університету. Також очолював секцію мінералогії Катеринославської науково-дослідної кафедри геології УАН (1922).

Через вік і стан здоров'я не зміг евакуюватися у 1941 р. з Дніпропетровська і залишився в окупованому німцями місті. Л. Л. Іванову вдалося частково зберегти геолого-мінералогічний музей та цінні книги з мінералогії.

Знавець ботаніки, зібрав і передав до Катеринославського університету великий гербарій місцевої флори.

У 1908 р. В. І. Вернадський написав відгук на праці Л. Л. Іванова, коли той запропонував свою кандидатуру на заміщення вакантної посади завідувача кафедри мінералогії у Катеринославському вищому гірничому училищі. Див.: *Вернадский В. И.* Отзыв о научных трудах Л. Л. Иванова // *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. — М.: Наука, 1997. — С. 161.

Наукові праці присвячені вивченню мінералів Кавказу, Нової Землі, Волині, Катеринославщини (Дніпропетровщини), Донбасу. Брав участь у роботі Особливої технічної комісії для боротьби зі зсувами у Києві (1916), консультант технічної комісії при управлінні Мерефо-Херсонської залізниці з питань консервації і зсувів тунелю (1922—1924). Вивчав графітові та марганцеві родовища Катеринославської губернії, у Маріупольському окрузі досліджував нефелінові породи.

У 1928—1930 рр. член Дніпропетровської міської ради.

Література: *Мурзаев П. М.* Леонид Ликарионович Иванов: [Некролог] // Записки Российского минералогического общества. 1946. — Ч. 75, вып. 4. — С. 347—349 (спісок праць — С. 348—349); *Карасик М. А.* Памяти профессора Л. Л. Иванова // *Природа*. — 1947. — № 8. — С. 86; *Попов С. П.* Памяти Л. Л. Иванова // *Минералогический сборник [Львовск. геол. об-ва]*. — Львов: Изд-во Львовского гос. ун-та, 1948. — № 2. — С. 217—220; *Карлов Н. Н.* Геологические науки в Екатеринославском высшем горном училище // *Геологи высших учебных заведений Южной России: сб. / гл. ред. А. В. Пейве*. — М.: Наука, 1972. — Вып. 15. — С. 62—81; *Іванов Леонід Лікаріонович* // *Національна гірнича академія України. Професори*. — Дніпропетровськ: НГА України,

1999. — С. 33; *Тернавський А. М.* Іванов Леонід Лікаріонович // Професори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, 1918—2008: бібліограф. довід. / упор. С. І. Світленко та ін. — Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2008. — С. 184; *Швидько Г. К.* 1) Учень академіка В. І. Вернадського у спогадах учнів і сучасників // Мое Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2012 рік. I півріччя : бібліограф. вид. / упор. І. Голуб. — Дніпропетровськ: ДООУНБ, 2011. — С. 122—125; 2) Природничі дослідження і захоплення вченого-мінералога Л. Л. Іванова // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки : наук. збірник. — Дніпропетровськ: НГУ, 2012. — Вип. 9. — С. 58—66; [Листи В. І. Вернадського до Л. Л. Іванова від 31 травня 1914 р. та Л. Л. Іванова до В. І. Вернадського від 26 липня 1917 р.] // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 1: Д—Н. — К., 2012. — С. 192—199; *Руда С. П., Савчук В. С.* Учень В. І. Вернадського Л. Л. Іванов — дослідник природних багатств Волині // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «ІФНІТ». — 2013. — Вип. 21. — С. 98—102.

² Карандеев Віссаріон Віссаріонович (1878—1916), мінералог і кристалограф, учень, друг і колега В. І. Вернадського по роботі у Московському університеті. Закінчив Московський університет (1903). Приват-доцент кафедри мінералогії цього ж навчального закладу (1910—1911), організував університетську лабораторію термічного аналізу. У 1911 р. разом з В. І. Вернадським полишив роботу на знак протесту проти порушення університетської автономії. Професор мінералогії та кристалографії Московських вищих жіночих курсів (1910—1916). У 1916 р. мав стати співробітником В. І. Вернадського у Геологічному і мінералогічному музеї ім. Петра Великого. Був на Західному фронті уповноваженим Всеросійського земського союзу, помер від тифу. Див.: *Вернадській В. И.* Памяти В. В. Карандеева // Речь. — 1916. — 9 (22) мая.

³ Сургунов Микола Іванович (1872—1919/1920?), мінералог, учень В. І. Вернадського, співробітник Мінералогічного кабінету Московського університету, потім отримав місце асистента у Московському сільськогосподарському інституті, куди його взяв Я. В. Самойлов.

⁴ Аршинов Володимир Васильович (1879—1955), мінералог, доктор геолого-мінералогічних наук (1936), професор (1945). Закінчив Московський університет (1903), проходив стажування у Німеччині, працював асистентом В. І. Вернадського, вів практичні заняття з кристалооптики.

У 1905 р. батько В. В. Аршинова, В. Ф. Аршинов, побудував для сина у Москві будинок дослідного інституту, у ньому була обладнана мінералогічна лабораторія, що пізніше перетворилася у Петрографічний інститут «Lithogaea», метою якої було вивчення мінеральних ресурсів країни (тепер Всеросійський науково-дослідний інститут мінеральної сировини ім. М. М. Федоровського, ВІМС).

В. В. Аршинов заклав основи промисловості неметалевих корисних копалин, особливо талькової та азбестової.

⁵ Щедров Гаврило Павлович, служитель при Мінералогічному кабінеті Московського університету.

⁶ Самсонов Федір, служитель при Мінералогічному кабінеті Московського університету.

⁷ Ймовірно, йдеться про ІХ сесію Міжнародного геологічного конгресу, засідання якого проходили у Відні у серпні 1903 р. (мала місце також широка екскурсійна програма Австро-Угорщиною). В. І. Вернадський брав участь у конгресі та екскурсіях у Боснію та Угорщину. Див.: *Толмачев И. П.* Девятый Международный геологический конгресс в Вене в 1903 г. // Журнал Министерства народного просвещения. — 1904. — Ч. 354, № 8. — С. 29—43.

⁸ Алексат Павло Карлович (1868—1913), мінералог, кристалограф, хімік, учень В. І. Вернадського, зберігач Мінералогічного кабінету Московського університету з 1897 по 1913 р. Найглибше цікавився хімією мінералів, зокрема спектроскопією; а також домішками рідкісних елементів у мінералах. У Московському університеті проводив заняття з кристалографії та мінералогії, зокрема з визначення мінералів за допомогою паяльної трубки. Польові дослідження проводив переважно у Фергані. «Он был одним из тех, которые вели культурную работу русского общества, беря ее исключительно глубоко в одной небольшой области, которую сами ограничили себе по-своему, не считаясь ни с кем, своею волею.<...> Живя гордыми одиночками в современном обществе, они связывают его с будущим — с их обществом... Человек больших знаний, окончивший оба отделения физико-математического факультета, он сознательно не хотел идти дальше «младшего преподавателя» (*Вернадский В. И.* Памяти П. К. Алексата // Русская мысль. — 1913. — № 12. — С. 49—52). Також див.: *Вернадский В. И.* Алексат П. К. Некролог // Известия Российской академии наук. — 1917. — Т. 11. — № 4. — С. 267—268.

⁹ М. І. Сургунов. Див. комент. № 3.

¹⁰ Ймовірно, йдеться про залишення посади позаштатного асистента при кафедрі мінералогії Московського університету у зв'язку з переходом на лаборантську посаду у КПІ.

¹¹ Нечаев Олексій Васильович (1864—1915), геолог, мінералог, палеонтолог. Закінчив Казанський університет (1887). З 1895 р. приват-доцент, з 1899 р. професор Казанського університету. З листопада 1899 р. ординарний професор кафедри мінералогії та геології КПІ, професор і декан хімічного відділення у 1903—1911 рр. З 1912 р. співробітник Геологічного комітету у Петербурзі. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. В. Нечаєва у кн. 2 цього видання.

¹² Дана (Дена) Джеймс Дуайт (*Dana James Dwight*; 1813—1895), американський геолог, мінералог, зоолог, професор Єльського університету, іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (з 1858 р.). Йдеться про систематизацію колекцій мінералів за хімічним складом, яку запропонував Дана: *Dana J. D. A System of Mineralogy: Including an Extended Treatise on Crystallography: with an Appendix, Containing the Application of Mathematics to Crystallographic Investigation, and a Mineralogical Bibliography.* — New Haven, Durrie & Peck and Herrick & Noyes, 1837. — 571 р. Багато разів перевидана. Монументальне 6-те видання «System of Mineralogy» 1892 р. підготовлене сином ученого — мінералогом і фізиком Едвардом Даною (Дена) (*Edward Salisbury Dana*; 1849—1935).

¹³ Грот Пауль Генріх (*Groth Paul Heinrich Ritter, von*; 1843—1927), німецький мінералог, професор Мюнхенського університету, іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (з 1883 р.), почесний член РАН (з 1925 р.). Заснував авторитетний науковий журнал «*Zeitschrift für Kristallographie*». Автор «*Tabellarische Übersicht der Mineralien nach ihren krystallographisch-chemischen Beziehungen geordnet*» (Braunschweig, 1889), «*Elemente der physikalischen und chemischen Krystallographie*» (München; Berlin, 1921), «*Entwicklungsgeschichte der mineralogischen Wissenschaften*» (München, 1926). Поділив мінерали на 10 класів за хімічним складом.

¹⁴ Йдеться про один із найстаріших торговельних домів геологічного напрямку «*Dr. F. Krantz Rheinisches Mineralien-Kontor*».

¹⁵ Позаштатний старший лаборант при кафедрі мінералогії та геології КПІ Павло Іванович Ожегов.

¹⁶ Йдеться про фірму механіка Рудольфа Фюсса (*Rudolf Fuess*; 1838—1917) у Берліні, яка виготовляла якісні петрографічні мікроскопи, інші оптичні та вимірювальні прилади.

¹⁷ Також див.: *Нечаев А. В.* 1) Кристаллография геометрическая, физическая и физико-химическая. — К.: Изд. кн. изд-ва «Сотрудник». Тип. «П. Барский», 1907. — [2],

VI, 192 с. (2-е изд., испр. и доп. — К.: 1909. — 246 с.; 3-е изд., испр. и доп. — СПб.; К., 1913. — [2], VI, 250 с.); 2) Минералогия. — К.: Изд. кн. изд-ва «Сотрудник», 1908. — VIII, 326 с. (2-е изд., испр. и доп. — СПб.; К., 1912. — VIII, 367 с.); 3) Краткий курс минералогии и геологии. — К.: Изд. Пирогов. т-ва. Тип. «Петр Барский», 1912. — IV, 92, 48, [4] с. — (Краткий курс естеств. истории; Ч. 1).

¹⁸ Точніше, «на шармачка». З кримінального жаргону — сяк-так, недбало, не докладаючи багато сил.

¹⁹ «Искра», газета марксистського спрямування, центральний друкований орган Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). Виходила у 1900—1905 рр. Видавалася за кордонами Російської імперії — у Лейпцигу, Мюнхені, Лондоні, Женеві.

«Освобождение», журнал, заснований лібералом Петром Бернгардовичем Струве у 1902 р. в еміграції. Виходив друком досить регулярно, приблизно два рази на місяць, і належав до впливових нелегальних російських журналів. Усього до 1905 р. вийшло 79 номерів.

²⁰ Армашевський Петро Якович (1851—1919), геолог, мінералог. Закінчив Київський університет (1872). Зберігач Мінералогічного кабінету. З 1874 р. майже щорічно здійснював, за дорученням Київського товариства дослідників природи, геологічні дослідження у різних районах Київського учбового округу та у різних регіонах України. З 1883 р. доцент, з 1885 р. екстраординарний професор Київського університету. Після публічного захисту у 1903 р. у Московському університеті дисертації «Геологічні дослідження в області басейнів Дніпра та Дону» став ординарним професором Київського університету. Керівник кафедри мінералогії та петрографії (1885—1916). У 1905—1909 рр. декан фізико-математичного факультету. Виховав плеяду талановитих геологів. Розстріляний у травні 1919 р. чекістами в Києві «в порядку червоного терору». Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів П. Я. Армашевського у цій книзі.

²¹ Венюков Павло Миколайович (1856—1916), геолог, палеонтолог. Закінчив Петербурзький університет (1879), до 1888 р. працював консерватором геологічного кабінету, від 1884 р. приват-доцент, у 1889—1904 рр. ординарний професор кафедри мінералогії та геології Київського університету. У 1904 р. через психічну хворобу був змушений залишити наукову діяльність.

²² Ймовірно, йдеться про П. І. Ожегова. Див. комент. № 15.

²³ Очевидно, йдеться про Тимофєєва Костянтина Івановича (1877—?), українсько-голога, хіміка-аналітика, геохіміка, учня П. Я. Армашевського. Член Українського геологічного комітету, зокрема комісії з досліджень будівельних матеріалів, викладач КПІ, професор геології та мінералогії Київської сільськогосподарської академії. Див.: *Чирвинский П. Н.* Отрывки из моих воспоминаний // Геологи высших учебных заведений Южной России : сб. / гл. ред. А. В. Пейве. — М.: Наука, 1972. — Вып. 15. — С. 24; *Нариси з історії геологічних досліджень у Київському університеті / під ред. В. Г. Молявка, О. В. Зінченка [та ін.].* — К.: Рада, 1999. — С. 118. Також див. лист Тимофєєва до Вернадського від 17 січня 1912 р. (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 342).

²⁴ Йдеться про Мінералогічний кабінет (частина Геолого-мінералогічного музею) Московського університету, у якому з 1890 р. працював зберігачем (завідувачем) В. І. Вернадський. Див.: *Минералогический кабинет имп. Московского университета // Описание лабораторий, изданное к XII съезду русских естествоиспытателей и врачей [1909—1910] по постановлению Распорядительного комитета.* — М., 1910. — С. 1—5; *Попов С. П.* 1) *Минералогический кабинет Московского университета: (по воспоминаниям С. П. Попова) // История геологических наук в Московском университете.* — М., 1962. — Ч. 2, гл. 9. — С. 161—168; 2) *Минералогический кабинет Московского*

університета в період 1894—1908 гг. // Жизнь и творчество Владимира Ивановича Вернадского по воспоминаниям современников : к 100-летию со дня рождения. — М. : Изд-во АН СССР, 1963. — С. 21—29 (Очерки по истории геологических знаний. Вып.11). Л. Л. Іванов регулярно переказував вітання своїм колегам з Мінералогічного кабінету Московського університету.

²⁵ Йдеться про мінералога академіка Гадолина Акселя Вільгельмовича (1828—1892) та його працю: *Гадолин А. В.* Вывод всех кристаллографических систем и их подразделений из одного общего начала // Записки Императорского Петербургского минералогического общества. Сер. 2. — 1867. — Ч. 4. — С. 112—200 (перевид. — М., 1954).

²⁶ Repertorium der Mineralogischen und Kristallographischen Literatur vom Ende 1876 bis Ende 1902 und Generalregister der Zeitschrift für Kristallographie und Mineralogie. Bde. 1—40 / hrsg. und bearb. von P. Groth; F. Grünling; G. Baumann. — Leipzig: W. Engelmann, 1886—1910; *Rammelsberg C. F.* Repertorium des chemischen Theils der Mineralogie. — Vol. 1—5. — Berlin, 1843—1853.

²⁷ Ймовірно, йдеться про кн.: *Busz K.* Petrographisches Praktikum: Beschreibung einer Sammlung von 336 Gesteinen und Dünnschliffen nach den «Elementen der Gesteinslehre» von H. Rosenbusch; für den Unterricht an Universitäten etc. Bonn: Rheinisches Mineralien-Contor, 1902. — XX, 114 S. Також див.: *Rosenbusch H.* 1) Mikroskopische Physiographie der Mineralien und Gesteine. — Stuttgart, 1873—1877. — Bde 1—2; 2) Elemente der Gesteinslehre. II. Aufl. — Stuttgart, 1901. — 586 S.

²⁸ Коновалов Михайло Іванович (1858—1906), хімік, професор, директор (ректор) КПІ (1902—1904). У 1884 р. закінчив Московський університет, де й працював до 1896 р. У 1896—1899 рр. професор та завідувач кафедри неорганічної хімії Московського сільськогосподарського інституту; у 1899—1906 рр. організатор і перший декан хімічного відділення (факультету) КПІ. У листопаді 1906 р. у складі комісії оглядав споруди з очищення каналізаційних стоків у парку КПІ, випадково тяжко травмувався і після місяця хвороби помер на 49-му році життя.

²⁹ Вотчал Євген Пилипович (1864—1937), ботанік, фахівець у галузі фізіології рослин. Академік ВУАН (з 1921 р.). З дня заснування КПІ (1898) ординарний професор кафедри ботаніки, працював у КПІ до 1932 р. Член Комісії з вироблення законопроекту про заснування УАН, керівник кафедри сільськогосподарської біології Фізично-математичного відділу ВУАН (1918). Один із організаторів та співробітників (1922—1937) Наукового інституту селекції (тепер Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків), співробітник Інституту ботаніки ВУАН (тепер Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України).

³⁰ Товариство дослідників природи при Київському університеті (Киевское Общество естествоиспытателей; Київське Товариство природознавців) засноване у лютому 1869 р. Упродовж 60 років діяльності його членами були близько 2000 чоловік. Видавало «Записки» (вийшло 28 томів). Проіснувало до 1929 р. (*Пилипчук О. Я.* Киевское общество естествоиспытателей (1869—1929) : автореф. дис. д-ра біолог. наук: 07.00.10 «Історія науки і техніки». — М., 1992. — 32 с.).

³¹ Київське товариство сприяння початковій освіті (Киевское общество содействия начальному образованию) було організоване педагогами середньої і частково вищої школи, діяло у 1882—1918 рр. (до 1901 р. Комісія народних читань). Одна з багатьох громадських організацій, створених для поширення грамотності та знань серед населення, що існували наприкінці XIX — на початку XX ст. У період 1882—1907 рр. функціонувало Київське товариство грамотності; у 1908 р. почали свою діяльність Київське товариство розповсюдження грамотності й Товариство розповсюдження освіти в народі; існували також товариства сприяння поширенню комерційних знань, технічної освіти тощо.

³² Великдень припадав у 1904 р. на 28 березня (20 квітня).

³³ Де-Метц Георгій Георгійович (1861—1947), фізик, фахівець в області радіоактивності, професор Київського університету (з 1891 р.), КПІ (з 1898 р.), голова секції прикладної фізики Постійної комісії для вивчення природних багатств України (1919), співробітник Комісії для дослідів над питаннями геофізики (1921—1922). Декан природничого факультету Кубанського університету у Краснодарі (1920).

³⁴ З квітня 1904 р. міністром народної освіти став Володимир Гаврилович Глазов (1848—1920?), генерал від інфантерії, начальник Миколаївської академії Генерального штабу. У жовтні 1905 р. Глазова було звільнено з посади міністра і призначено помічником командувача військами Московського військового округу.

³⁵ Тімірязев Климент Аркадійович (1843—1920), біолог, фізіолог, дарвініст, член-кореспондент Петербурзької академії наук (з 1890 р.). Закінчив Петербурзький університет (1866). Стажувався за кордоном у хімічних та фізіологічних лабораторіях Німеччини та Франції. У 1870—1892 рр. викладав у Петровській землеробській та лісовій академії (нині Російський державний аграрний університет — Московська сільськогосподарська академія імені К. А. Тімірязєва). З 1878 р. одночасно професор Московського університету (з 1902 р. затверджений професор). У 1911 р., як і В. І. Вернадський, демонстративно пішов з університету через реакційну політику міністра освіти. У 1917 р. відновлений у правах професора Московського університету, але хвороба не дала змоги далі працювати. Про ставлення В. І. Вернадського до діяльності К. А. Тімірязєва див.: *Вернадський В. И. Памяти профессора Климента Аркадьевича Тимирязева // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 2: Володимир Іванович Вернадський. Вибрані праці.* — К., 2011 — С. 283—284; 377—378.

³⁶ Відомо, що у травні 1903 р. разом із О. Є. Ферсманом В. І. Вернадський побував у Полтаві, Житомирі, Бердичеві, проте відомостей про поїздку на Волинь 1904 р. бракує. На початку червня він був у Вернадівці. Разом з цим, можливо, на початку травня В. І. Вернадський приїздив до Києва.

³⁷ К. І. Тимофєєв. Див. комент. № 23.

³⁸ Артем'єв Дмитро Миколайович (1882—1945/1946?), мінералог, кристалограф. Закінчив Московський університет (1906), учень В. І. Вернадського. З 1907 р. асистент кафедри кристалографії і мінералогії, а з березня 1915 р. ад'юнкт-професор у Гірничому інституті у Петербурзі. У червні 1915 р. затверджений екстраординарним професором кафедри мінералогії Варшавського політехнічного інституту та завідувачем цієї кафедри. З 1918 р. ад'юнкт-професор Нижньогородського державного університету. З липня 1918 р. постановою Ради народних комісарів затверджений членом Колегії Наркомосу РРФСР. У 1919 р. професор Московського університету та Московської гірничої академії. 1921 р. виїхав у відрядження до Німеччини та Швеції, у Росію не повернувся. Видав 4-томну «Кристаллографію» (Берлін, 1923). Брав участь у підготовці перекладів книг для емігрантського видавництва «Наука і життя». У 1924 р. перейшов у католицтво, навчався у Богословській академії в Інсбруку (Австрія), у 1929 р. прийняв сан католицького священника. До 1934 р. служив священником у Відні, потім призначений ректором (керівником) російсько-католицької місії у Брюсселі.

³⁹ Незрозуміло, про який саме довідник йдеться.

⁴⁰ Попов Сергій Платонович (1872—1964), мінералог, учень В. І. Вернадського. Закінчив Московський університет (1897). В. І. Вернадський працював разом із С. П. Поповим у 1898—1899 рр. у Криму і на Кавказі, опублікував із ним кілька спільних статей. З 1907 р. С. П. Попов викладав у Новоолександрійському інституті сільського господарства і лісівництва, у 1915—1918 рр. професор Харківського університету. У 1920 р. обраний ординарним професором кафедри мінералогії Таврійського університету, в 1920—1937 рр. завідувач кафедри геології, проректор, декан природничого факультету

Кримського університету (з 1925 р. Кримський державний педагогічний інститут). З 1936 р. одночасно професор Воронежського державного університету. У 1938 р. остаточно переїхав до Воронежа, де завідував кафедрою мінералогії та петрографії на геологічному факультеті університету. Під час війни переведений німцями з Воронежського у Харківський університет, де читає лекції з мінералогії. З 1944 р. працював у Харківському університеті, Харківському сільськогосподарському та лісовому інститутах. З В. І. Вернадським підтримував стосунки близько п'ятдесяти років. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 118—177.

⁴¹ Йдеться про німецького мінералога і кристалографа Карла Адольфа Фердинанда Гінце (Хінце; Carl Adolf Ferdinand Hintze; 1851—1916). Отримав докторський ступінь у Страсбурзькому університеті (1873), працював як науковий керівник у фірмі з торгівлі мінералами Krantz Rheinischen Mineralien-Kontors, викладав у Бонні, Бреслау (Вроцлав), керував мінералогічним інститутом університету і Технічного інституту у Бреслау. Укладач багатотомного мінералогічного довідника — *Hintze C. Handbuch der Mineralogie: in 7 Bde.* — Leipzig; Berlin, 1897—1933. 1. Ergänzungsbd. (v. G. Linck), — Berlin; Leipzig, 1938; 2. Ergänzungsbd. (K. F. Chudoba) — Berlin, 1960.

⁴² Йдеться про магістерські іспити. Ця тема активно обговорюється у подальшому листуванні.

⁴³ *Beck R. Lehre von Erzlagerstätten. 2, neu durchgearb. Aufl.* — Berlin: Bornträger, 1903. — XX, 732 S.

⁴⁴ Ймовірно, йдеться про французького геолога Луї де Лоне (Louis de Launay; 1860—1938) та його кн.: *Launay L. de. Formation des gotes métallifères.* — Paris, Gauthier-Villars et fils, 1893. — 201, [1] р.; *Лонэ Л., де.* Дополнение к теории происхождения рудных месторождений / пер. И. А. Корзухина // Фукс Эд., де Лонэ Л. Курс рудных месторождений. — СПб., 1900.

⁴⁵ *Нернст В.* Теоретическая химия с точки зрения закона Авогадро и термодинамики. — СПб., 1904. — 619 с.

⁴⁶ Див.: *Меншуткин Н. А.* Аналитическая химия. Изд. 9-е. — СПб.: Тип. В. Демакова, 1901. — 485 с.; *Менделеев Д. И.* Основы химии. Изд. 7. — СПб. Типолитография М. П. Фроловой, 1903. — XVI, 800 с.

⁴⁷ Сабанєєв Олександр Павлович (1842—1923), хімік. Закінчив Московський університет (1868). У 1868—1871 рр. був асистентом на кафедрі землеробства Петровської землеробської і лісової академії. Потім лаборант у хімічній лабораторії Московського університету, з грудня 1875 р. приват-доцент і викладач аналітичної хімії, з 1877 р. доцент кафедри хімії. З 1884 р. екстраординарний, а з грудня 1886 р. ординарний професор; з грудня 1900 р. заслужений професор. Від 1919 р. завідувач хімічної лабораторії і Вищої медичної школи у Москві. Голова хімічного відділення Російського фізико-хімічного товариства (1892—1894); віце-президент Московського товариства дослідників природи (Московское общество испытателей природы) (1902—1913).

⁴⁸ *Браунс Р.* Химическая минералогия / пер. с нем. с испр. и доп. Д. С. Белянкина, под ред. Ф. Ю. Левинсона-Лессинга. — СПб., 1904. — 468 с. (пер. изд.: *Brauns Reinhard.* Chemische Mineralogie. — Leipzig, 1896).

⁴⁹ Зворикін Костянтин Олексійович (1861—1928), учений-технолог. У 1884 р. закінчив Петербурзький технологічний інститут. Працював над створенням морських та річкових суден (1884—1887), очолював механіко-бондарний завод в Астрахані (1887—1888). У 1888 р. запрошений до Харківського технологічного інституту, з 1894 р. ординарний професор. З 1898 р. у КПІ, декан механічного факультету (1898—1904), ректор (1904—1905). У 1905 р. вийшов у відставку та виїхав до Харкова. У 1918 р. повернувся до КПІ, завідувач науково-дослідної кафедри механічної технології (1922—1927).

⁵⁰ *Вернадский В. И.* Страница из истории почвоведения: Памяти В. В. Докучаева. — М., 1904. — 24 с. — Відб. з журн.: Научное слово. — 1904. — № 6. — С. 5—26.

⁵¹ Йдеться про Домейка Ігнатія Іполітовича (1802—1889), геолога, мінералога, географа і етнолога. Родом із Білорусі, закінчив Віленський університет. Учасник Польського повстання 1830 р. Емігрував до Франції, де закінчив Гірничу школу (École des Mines) з дипломом гірничого інженера. З 1837 р. жив і викладав у Чилі, отримав чилійське громадянство. У 1867 р. обраний ректором Чилійського університету, чотири рази переобирався, залишаючись на цій посаді 16 років. Підручник (одночасно вважається й науковою працею) «Elementos de mineralojia» І. І. Домейка витримав кілька видань (1854, 1860, 1879).

⁵² Ймовірно, йдеться про Набоких Олександра Гнатовича (1874—1920), ґрунтознавця, агронома, фахівця з фізіології рослин. У 1896 р. закінчив Новоолександрійський інститут сільського господарства і лісівництва (нині Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва). Від 1905 р. екстраординарний, а з 1912 р. ординарний професор кафедри агрономії Новоросійського (Одеського) університету. Проводив широкомасштабні рекогносцирувальні дослідження ґрунтів в усіх повітах Харківської, Херсонської, Бессарабської та Подільської губерній. У 1916—1918 рр. один із ініціаторів створення та фундаторів Одеського сільськогосподарського інституту. Автор праць із класифікації та походження ґрунтів.

⁵³ Ректором Московського університету з 1899 р. був професор зоології Олександр Андрійович Тихомиров (1850—1931), займав цю посаду до призначення його 1 серпня 1904 р. директором департаменту освіти, пізніше попечитель Московського навчального округу (1911—1917). Новим ректором Московського університету став математик Леонід Кузьмич Лахтін (1863—1927). Він був призначений на 4 роки, але у серпні 1905 р., після революційних подій, вступили у силу «Тимчасові правила про управління навчальними закладами Міністерства народної освіти», згідно з якими університети отримували право на вільні вибори ректорів. Л. К. Лахтін подав у відставку, поступившись місцем обраному професору С. М. Трубецькому. Л. К. Лахтін продовжував викладати в університеті, у 1912—1918 рр. декан фізико-математичного факультету.

⁵⁴ Леонтович Олександр Васильович (1869—1943), фізіолог і нейрогістолог. Академік ВУАН (з 1929 р.). Закінчив медичний факультет Київського університету (1893). Працював на кафедрі гістології, а потім нормальної фізіології медичного факультету університету (прозектором, приват-доцентом). Пізніше читав також курс лекцій з фізіології тварин на природничому відділенні фізико-математичного факультету. З 1894 р. вів курс фізіології тварин на сільськогосподарському факультеті КПІ. У 1900 р. захистив докторську дисертацію «Інервація шкіри людини». У 1913—1939 рр. професор Московського сільськогосподарського інституту (пізніше академії). З 1936 р. завідувач відділу нормальної фізіології Інституту клінічної фізіології АН УРСР. Див.: *Леонтович А. В.* О шестивольфрамом натрии // ЖРФХО. [Часть химическая]. Отд. первый. — 1905. — Т. 37, вып. 1. — С. 130—141.

⁵⁵ Одним із творців двокружного відбивного гоніометра був дослідник фірми «Carl Zeiss» у Єні німецький фізик Зігфрід Чапський (Siegfried Czapski; 1861—1907).

⁵⁶ Йдеться про Густава Вертера (August Friedrich Gustav Werther; 1815—1869), професора хімії Кенігсберзького університету. Див.: *Werther G.* Ueber die Verbindung des Harnstoffes mit Salzen // Journal für praktische Chemie. — Leipzig, 1845. — Т. 35. — С. 51—66.

⁵⁷ Ймовірно, йдеться про: *Блюмель В. И.* Пеликанитовый гранит // Горный журнал. — 1871. — Ч. 3, № 8. — С. 180—235.

⁵⁸ Можливо, йдеться про: *Poşepný Fr.* Die Genesis der Erzlagerstätten. — Wien, 1895. — 266 S., IV Taf.

⁵⁹ Ймовірно, йдеться про: *Коренблум А. И.* Химические реактивы, их приготовление, свойства, испытание и употребление : справ. кн. для химиков, технологов, студентов и фармацевтов. Изд. 2-е. — М.: Тип. М. М. Борисенко, 1902. — 371 с.

⁶⁰ *Cohen E.* Die Meteoritenkunde. — Stuttgart, 1894—1905, Hefte 1—3.

⁶¹ Вант-Гофф Якоб-Хендрік (van't Hoff Jacobus Henricus; 1852—1911), голландський хімік, іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (з 1895 р.), викладач Ветеринарної школи в Утрехті, у 1878—1896 рр. професор Амстердамського, у 1896—1911 рр. Берлінського університетів. Один із засновників фізичної хімії і стереохімії. Запропонував класифікацію хімічних реакцій, заклав основи кількісної теорії розбавлених розчинів, вивів закон осмотичного тиску.

⁶² Точніше, Paschkorole (Paškarole), місцевість у Чехії поблизу Божислава (Bořislav), між пагорбами Мілешовка (Milešovka; 837 м) і Клетечна (Kletečná; 706 м).

⁶³ VII сесія Міжнародного геологічного конгресу проходила у Петербурзі. Програма, крім засідань від 17 до 24 серпня 1897 р., передбачала екскурсії Росією — від Уралу до Криму. Всім учасникам вручався геологічний путівник і жетон на право безкоштовної подорожі по Росії залізничним транспортом на 2 місяці. Для екскурсії на Урал (від 30 липня до 6 серпня) був призначений спеціальний поїзд із 17 вагонів. Для екскурсій Кримом і Кавказом виділялося спеціальне судно.

⁶⁴ Шиндлер Каміл Гаврилович (1869—1940), інженер-механік. Докладніше про нього див. комент. № 15 у розділі листів В. Г. Бажаєва у цій книзі.

Рузький Дмитро Павлович (1869—1937), інженер-механік, професор. Закінчив Московський університет (1891) і Московське технічне училище (1895). Працював інженером на залізниці, конструктором на Невському заводі у Петербурзі. З 1898 р. у КПІ, стажувався у Німеччині. У 1901 р. захистив дисертацію. З 1899 р. екстраординарний, а з 1903 р. ординарний професор КПІ. Декан інженерно-будівельного відділення (1904—1906). У 1907 і 1909 рр. Д. П. Рузького обирали директором КПІ, проте обидва рази влада не затвердила його на посаді. З 1914 р. професор Петроградського політехнічного інституту та Інституту інженерів шляхів сполучення. Брав участь у створенні і пуску «Волховбуду» («Волховстрой»), одного з первістків плану ГОЕЛРО, 1922. Влітку 1924 р. виїхав з родиною на лікування до Чехословаччини і не повернувся. З 1925 р. професор технічного факультету Загребського університету, член Загребської організації російських націоналістів.

⁶⁵ К. І. Тимофєєв. Див. комент. № 23.

⁶⁶ Ймовірно, йдеться про мінералогічну колекцію графа Миколи Петровича Румянцева, в описі якої, крім книг, рукописів, монет і медалей, значиться «Мінеральний кабінет, розміщений в 29 шафах, на 7 столах і на 8 тумбах, якому каталог складений берг-гауптманом 6-го класу, Дм. Ів. Соколовим». Мінералогічна колекція складалася з понад 7000 мінералів. Див.: *Буров Н. В.* Превращение частной коллекции в государственной музей: одна из первых попыток (судьба собрания Н. П. Румянцева) // Вопросы музеологии. — 2010. — Вып. № 1. — С. 68—69.

⁶⁷ Вульф Георгій (Юрій) Вікторович (1863—1925), кристалограф, член-кореспондент РАН (з 1921 р.). Закінчив Варшавський університет (1885), стажувався у Мюнхені та Парижі. З 1893 р. приват-доцент Варшавського університету, з 1897 р. екстраординарний професор Казанського університету, а з 1898 р. ординарний професор і завідувач кафедри мінералогії Варшавського університету. У 1909 р. був запрошений В. І. Вернадським на посаду приват-доцента Московського університету. У 1911 р. на знак протесту проти політики міністра Л. Кассо полишив університет. У 1911—1917 рр. професор Народного університету імені А. Л. Шанявського, де створив кристалогра-

фічну лабораторію. У 1916—1918 рр. очолював кафедру мінералогії і кристалографії на Московських вищих жіночих курсах. У 1918 р. повернувся у Московський університет.

⁶⁸ Закриття ВНЗ 15 січня 1905 р. пов'язане з новим сплеском студентського протестного руху, у т. ч. під політичними гаслами, після розправи над петербурзькими робітниками 9 січня 1905 р. Попри закриття КПІ студенти продовжували збиратися у приміщеннях інституту. 21 січня Міністерство фінансів (спочатку КПІ підпорядковувався департаменту торгівлі й мануфактур Міністерства фінансів, а від 1905 р. — Міністерству торгівлі та промисловості) скасувало своє розпорядження про припинення занять. 31 січня 1905 р. у великій хімічній аудиторії зібралося близько 600 студентів та 14 професорів і викладачів. Після бурхливого обговорення ситуації збори постановили заняття в інституті не поновлювати до 1 вересня. Для остаточного розв'язання цього питання рада інституту провела опитування 1005 студентів, з яких 996 висловилися проти відновлення занять поточного навчального року. Див.: Київський політехнічний інститут : нарис історії / Г. Ф. Беляков [та ін.]; гол. ред. М. З. Згуровський [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1995. — С. 33.

Щодо припинення занять у вишах див. комент. № 23 у розділі листів П. Я. Армашевського у цій книзі; також див.: *Гусятников П. С.* Революционное студенческое движение в России: 1899—1907. — М., 1971. — 264 с.; *Иванов А. Е.* 1) Высшая школа России в конце XIX — начале XX века. — М., 1991. — 392 с.; 2) Студенческая корпорация России конца XIX — начала XX века: опыт культурной и политической самореализации. — М., 2004. — 407 с.

⁶⁹ Клейгельс Микола Васильович (1850—1916), генерал. Закінчив Павловський кадетський корпус і Миколаївське кавалерійське училище у Петербурзі (1868). У 1895—1903 рр. петербурзький градоначальник. З грудня 1904 р. до 17 жовтня 1905 р. київський, подільський і волинський генерал-губернатор і командував військ Київського військового округу; з 19 жовтня 1905 р. у відставці.

⁷⁰ Ймовірно, йдеться про дослідження учня П. Грота, Г. Меца, мінералога з Мюнхена. Див.: *Mez G.* Krystallographische Untersuchung einiger Derivate des Carbamids. Mit 23 Textfiguren // *Zeitschrift für Kristallographie, Kristallgeometrie, Kristallphysik, Kristallchemie.* — 1902. — V. 35. — S. 242—274.

⁷¹ Використовується також назва Піткярантське мідно-оловорудне родовище у Північному Приладоджі у фінляндській, а після 1940 р. російській Карелії; (*фін.* Pitkäanta, *карел.* Pitkugandu).

⁷² Указ про заснування Московського університету було підписано у 1755 р., у день св. мучениці Тетяни. У Росії Тетянин день вважається студентським святом.

⁷³ Йдеться, очевидно, про статтю: *Вернадский В. И.* О профессорском съезде // *Наши дни.* — 1904. — 20 дек. У ній учений пропонує виявити ініціативу стосовно створення свого професійного союзу «для досягнення академічної свободи». Також див. комент. № 21 у розділі листів П. Я. Армашевського у цій книзі.

⁷⁴ Йдеться про 150-річчя Московського університету.

⁷⁵ Лурі Борис Адольфович (1877—1905), геолог, мінералог. Учень В. І. Вернадського: під його керівництвом працював в області кристалографії у лабораторії і Мінералогічному кабінеті. Закінчив фізико-математичний факультет Московського університету (1901). З 1902 р. студент Петербурзького гірничого інституту. Загинув у «криваву неділю», 9 січня 1905 р., при розгоні демонстрації у Петербурзі. Некролог, написаний В. І. Вернадським, див.: *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. — М.: Наука, 1997. — С. 346—347.

⁷⁶ Йдеться про Гірничий інститут у Петербурзі, заснований у 1773 р. як Гірниче училище (у 1804—1833 рр. Гірничий кадетський корпус; у 1834—1866 рр. Інститут корпусу гірничих інженерів).

⁷⁷ Павлов Олексій Петрович (1854—1929), геолог і палеонтолог, академік Петербурзької академії наук (з 1916 р.). Закінчив Московський університет (1879). Працював зберігачем Геологічного та Мінералогічного кабінетів Московського університету (з 1881 р.). Професор (з 1886 р.). Дружина — Павлова Марія Василівна (1854—1938), палеонтолог та палеозоолог, професор. Геологічний кабінет Московського університету, роботою якого О. П. і М. В. Павлови керували майже півстоліття, виріс у Геолого-палеонтологічний музей, якому у 1926 р. були присвоєні їхні імена. Тепер колекції цього музею складають значну частину фондів Державного геологічного музею ім. В. І. Вернадського РАН. Будівлю, у якій розташовується музей, зведено з ініціативи О. П. Павлова і В. І. Вернадського (архітектор Р. І. Клейн) у 1918 р.

⁷⁸ Очевидно, йдеться про Еммануеля Кайзера (1845—1927), німецького геолога та палеонтолога, професора Гірничої академії у Берліні, Університету у Марбурзі, голову Німецької геологічної асоціації. Автор підручника з геології, що перевидавався декілька разів: *Kauser E. Lehrbuch der Geologie*. — Stuttgart, 1893—1891. — Bde 1—2.

⁷⁹ Трюстедт Отто (Trüstedt Otto Alexander Paul; 1866—1929), фінський гірничий інженер німецького походження. Родом з Петербурга. Досліджував геологію та руди Фінляндії, співробітник рудника у Піткяранті, працював у геологічній комісії Фінляндії.

⁸⁰ Шишковський Костянтин Андрійович (1835—1907), з польської шляхти, мінералог-аматор, археолог. У 1864 р. за участь у студентській демонстрації засланий до Томська. Після заслання залишився на Уралі. З 1880 р. працював на золотих промислах. Займався пошуками «житла первісних мешканців Уралу і їхньої фабрики». У 1883 р. першим знайшов і описав стоянку стародавніх людей в околицях Міасського заводу. Знавець і колекціонер мінералів, здійснював обмін і укладав колекції ільменських мінералів для музеїв та приватних колекціонерів Росії і зарубіжжя. Член Російського географічного товариства та Петербурзького мінералогічного товариства.

⁸¹ Ймовірно, йдеться про побоювання розправи на кшталт «кривавої неділі» (9 січня 1905 р.) під час можливих мітингів у чергову річницю звільнення селян від кріпацтва, 19 лютого. До того ж ця дата співпала із поминальними 40-ка днями по жертвах 9 січня. Серед робітників у ці дні лунали заклики до страйків, серед вимог озвучувалися підвищення платні, відпочинок, зокрема 19 лютого.

⁸² Див. комент. № 21 і № 22 у розділі листів П. Я. Армашевського у цій книзі.

⁸³ Уже від початку лютого 1905 р. В. І. Вернадський обговорював зі своїм другом та неодмінним секретарем Петербурзької АН С. Ф. Ольденбургом можливість свого обрання в Академію для дослідницької та експериментальної роботи з використанням багатой мінералогічної колекції АН (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1195, арк. 1—2 зв.), що виникла у зв'язку з відмовою Є. С. Федорова від звання ад'юнкта АН кафедри мінералогії (був з 1901 р.) і виходу з Академії. Академіки Ф. М. Чернишов і О. П. Карпінський висунули кандидатуру В. І. Вернадського, яка дістала позитивний відгук у створеній в АН 21 вересня 1905 р. комісії. 4 березня 1906 р. В. І. Вернадського обрано ад'юнктом з мінералогії Академії наук. Одночасно він був призначений завідувачем мінералогічної частини Геологічного музею Академії, при цьому залишаючись професором Московського університету. Дійсні члени АН поділялися на 3 класи: ад'юнкт, екстраординарний академік, ординарний академік (з 1912 р. було введено єдине звання — академік); крім того, існували почесні члени та члени-кореспонденти (російські й іноземні). 5 квітня 1908 р. В. І. Вернадський був обраний екстраординарним академіком з мінералогії, а 3 березня 1912 р. став академіком.

⁸⁴ Єремеев Павло Володимирович (1830—1899), геолог, мінералог. Академік Петербурзької АН (з 1894 р.). Закінчив Петербурзький інститут Корпусу гірничих інженерів (1851; згодом Гірничий інститут), у 1866—1896 рр. професор мінералогії та кристалографії у цьому ж інституті. Секретар (1870—1892) і директор (з 1892 р.) Петербурзького

мінералогічного товариства. Під його редакцією опубліковані 14 томів фундаментального видання «Материалы для геологии России».

⁸⁵ Карпінський Олександр Петрович (1847—1936), геолог. Академік Петербурзької АН (з 1886 р.). У 1866 р. закінчив Гірничий кадетський корпус у Петербурзі (згодом Гірничий інститут). З 1867 р. на викладацькій роботі у цьому ж навчальному закладі. З 1869 р. ад'юнкт кафедри геології, геогнозії та рудних родовищ, з 1877 р. професор, з 1894 р. заслужений професор та завідувач кафедри. Один із засновників у 1882 р. Геологічного комітету, у 1885—1903 рр. його директор, у 1903—1929 рр. почесний директор. У 1899—1936 рр. президент Мінералогічного товариства Росії. У 1917—1936 рр. перший виборний президент АН. В. І. Вернадський написав його некролог: *Вернадский В. И. Крупнейший натуралист // Вернадский В. И. Статьи об ученых и их творчестве.* — М.: Наука, 1997. — С. 272.

⁸⁶ Можливо, йдеться про програму досліджень і видань на кшталт багатотомної серії «Материалы для геологии России».

⁸⁷ Див. комент. № 73.

⁸⁸ Йдеться про працю австрійського геолога-палеонтолога Мельхіора Неймайра (Melchior Neumayr; 1845—1890): *Neumayr M. Die Stämme des Thierreiches.* — Wien; Prag: Tempsky, 1889. — Teil 1: Wirbellose Thiere. — VI, 603 S. Також див.: *Neumayr M. Erdgeschichte.* 2 Bde. I: Allgemeine Geologie. II: Beschreibende Geologie. — Leipzig, 1886—1887.

⁸⁹ Великдень у 1905 р. припадав на 17 (30) квітня.

⁹⁰ Ймовірно, йдеться про посад Ново-Олександрія (нині м. Пулави, Польща), де функціонував Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва (тепер Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва) з потужною кафедрою мінералогії і геології.

⁹¹ Самойлов Яків Володимирович (1870—1925), мінералог, геолог, літолог, учень В. І. Вернадського, один із засновників біогеохімії. Закінчив Новоросійський університет (1893). У 1902—1906 рр. очолював кафедру мінералогії і геології у Ново-Олександрійському інституті сільського господарства та лісівництва; у 1906—1925 рр. — кафедру мінералогії Московського сільськогосподарського інституту. Одночасно у 1907—1911 рр. приват-доцент, а у 1917—1925 рр. професор Московського університету. У 1908 р. організував комісію з геологічного дослідження фосфоритів у Росії, а в 1919 р. заснував і очолив Науковий інститут з добрив. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Я. В. Самойлова у кн. 2 цього видання.

⁹² Ймовірно, йдеться про: *Иванов Л. Л. Водный карбонат кальция из окрестностей Ново-Александрии (Люблинской губ.) // Ежегодник по геологии и минералогии России.* — Варшава, 1905. — Т. 8, вып. 1. — С. 23—25. До цієї статті М. Й. Криштафович додав бібліографічну замітку. — Там само. — С. 124—125.

«Ежегодник по геологии и минералогии России», часопис, який видавав М. Й. Криштафович (див. комент. № 105). Виходив від 1896 р. у м. Ново-Олександрії (Люблинської губ., друкувався у Варшаві) по 10 випусків на рік. Останній рік (1916) виходив у Харкові. Редактор видання М. Й. Криштафович.

⁹³ *Vater H. Über den Einfluß der Lösungsgenossen auf die Krystallisation des Calciumcarbonates // Zeitschrift für Kristallographie, Mineralogie und Petrographie.* — 1893. — Bd. 21. — S. 433—490; 1894. — Bd. 22. — S. 209—228; 1895. — Bd. 24. — S. 366—404; 1897. — Bd. 27. — S. 477—504; 1899. — Bd. 30. — S. 295—298, 485—508; 1899. — Bd. 31. — S. 538—578.

⁹⁴ Яцевич Михайло Граціанович, молодший лаборант на кафедрі хімії, інженер-технік за фахом.

⁹⁵ Див. комент. № 16.

⁹⁶ Трепов Дмитро Федорович (1855—1906), військовий, один із найактивніших борців із революційним рухом. У 1896—1905 рр. московський обер-поліцеймейстер; з січня 1905 р. петербурзький генерал-губернатор з диктаторськими повноваженнями, з 24 травня зайняв також спеціально створену посаду товариша міністра внутрішніх справ, завідував поліцією і був командувачем окремого корпусу жандармів. З 26 жовтня 1905 р. петергофський палацовий комендант. За свідченням сучасників, Трепов наполягав на введенні автономії університетів, сподіваючись використати її для боротьби з революційним студентством. Див.: *Витте С. Ю.* Воспоминания. — М., 1960. — Т. 2. — С. 548; *Богданович А. В.* Три самодержца: Дневники генеральши Богданович. — М., 2008. — С. 369.

⁹⁷ «Московская неделя», щотижнева суспільно-політична газета, виходила у травні 1905 р. (всього три номери). Видавець — приват-доцент Московського університету, видавець журналу «Новое слово» Г. К. Рахманов, редактор — професор С. М. Трубецькой. Після його смерті видання було продовжене Є. М. Трубецьким як «Московский еженедельник» (1906—1910).

⁹⁸ Ймовірно, йдеться про Цусімську битву, визначальний бій на морі у російсько-японській війні 1904—1905 рр. між флотами двох імперій у Цусімській протоці біля острова Цусіма (27—28 травня 1905 р.). Японський флот розгромив дві третини 2-ї Тихоокеанської ескадри російського флоту. Поразка у цьому бою пришвидшила революційні процеси у Російській імперії.

Ймовірно, Л. Л. Іванов використав у листі транслітерацію старої традиції у португальській мові щодо написання Цусіма — Ceushima. Сучасна транслітерація з японської — Tsushima, Tsu-Shima.

⁹⁹ Очевидно, йдеться про видання: *Suess Ed.* Das Antlitz der Erde: 3 Bde. — Wien; Prag, Leipzig, 1888—1909.

¹⁰⁰ Ймовірно, йдеться про Рейнхарда Браунса (Reinhard Brauns; 1861—1937), німецького мінералога, професора Політехнікуму (Вища технічна школа) у Карлсруе та Гіссенського університету. Див.: *Браунс Р.* Химическая минералогия / пер. Ф. Ю. Левинсона-Лессинга. — СПб., 1904. — 481 с.

¹⁰¹ Ймовірно, помилка, й мається на увазі «Бюллетень Московского общества испытателей природы // Bulletin de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou». Виходив від 1829 р. із статтями, в основному французькою мовою. Від 1896 р. кількість статей російською значно збільшилася.

Щодо замітки про галенобісмутит бракує відомостей. Публікацію про тальк див. комент. № 133.

¹⁰² 6 (19) серпня 1905 р. імператор Микола II підписав маніфест про заснування у Росії Державної думи — вищого законодавчого представницького органу імперії. У той же день було опубліковано «Положення про вибори до Державної думи». Скликання Думи зірвалося через революційні події у жовтні 1905 р., які змусили імператора видати маніфест «Про вдосконалення державного порядку», де йшлося про надання Державній думі законодавчих повноважень.

¹⁰³ Вейсбах (Вайсбах) Альбін Юліуш (Weisbach Albin Julius; 1833—1901), німецький мінералог. Освіту здобув у Гірничій академії у Фрайбурзі, вчився також у Лейпцігу, Берліні, Геттінгені та Гейдельберзі. Професор Гірничої академії у Фрайбурзі від 1860 р.

¹⁰⁴ Федоров Євграф Степанович (1853—1919), петрограф, мінералог, математик, один із основоположників класичної структурної кристалографії. Академік РАН (з 1919 р.). Народоволец. Директор петербурзького Гірничого інституту (1905—1910). Закінчив Петербурзьке військово-інженерне училище (1872). Служив підпоручиком саперного батальйону у Білій Церкві. У 1874 р. залишив військову службу і став вільним слухачем Військово-медичної академії. У 1880 р., зацікавившись кристалографією,

вступив до Гірничого інституту у Петербурзі (закінчив у 1883 р.). Працював у Геологічному комітеті, проводив геологічні дослідження Північного Уралу. У 1895 р. обраний професором Московського сільськогосподарського інституту. У 1905 р. став першим виборним директором Гірничого інституту у Петербурзі; його переобрання у 1910 р. на цей пост було скасоване урядом. У 1901 р. обраний ад'юнктом Петербурзької АН, з якої пішов у 1905 р., не зустрівши підтримки в організації мінералогічного інституту. Найбільше досягнення Є. С. Федорова — строге доведення всіх можливих просторових груп (1891). Таких груп виявилось 230. Тим самим він описав симетрії всіх кристалічних структур. У 1889 р. запропонував проект двокружного (теодолітного) гоніометра для вимірювання кутів на кристалах, а також новий спосіб зображення кристалів за допомогою стереографічної сітки. Створив універсальний прилад для кристалооптичних вимірювань — федоровський столик. У монографії «Теодолітний метод в мінералогії і петрографії» (1893) Є. С. Федоров вперше у світовій науці описав універсальний метод дослідження.

¹⁰⁵ Криштафович (Криштофович) Микола Йосипович (1866—1941), палеонтолог. У 1886—1892 рр. прослухав курс на природничому відділенні фізико-математичного факультету Московського університету. Від 1893 р. бібліотекар у Ново-Олександрійському інституті сільського господарства та лісівництва (посад Ново-Олександрія, нині м. Пулави, Польща). Заснував там «Ежегодник по геологии и минералогии России», ставши його видавцем і беззмінним редактором-укладачем. Вивчав геологію Люблінської та Радомської губерній. Проводив геологічні дослідження палеолітичних стоянок у Центральній Росії, Криму, на Північному Кавказі й у Польщі. У 1915—1930 рр. приват-доцент, а потім професор Харківського сільськогосподарського інституту, створеного на базі Ново-Олександрійського. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. Й. Криштафовича у кн. 2 цього видання.

¹⁰⁶ Йдеться про Фалунський мідний рудник у Швеції.

¹⁰⁷ Йдеться про німецького хіміка Пауля Яннаша (Paul Jannasch; 1841—1921), професора і керівника лабораторії Гейдельберзького університету. Див.: *Jannasch P. Praktischer Leitfaden der Gewichtsanalyse.* — Leipzig : Veit, 1897. — XII, 314 S. (2. Aufl. 1904. — XVI, 450 S.

¹⁰⁸ Касперович Генріх Йосипович (Осипович) (1881—1912), поляк за походженням, уродженець Кавказу. Закінчив Московський університет, у 1906 р. прийнятий молодшим асистентом у Мінералогічний кабінет університету, працював із обладнанням хімічних лабораторних досліджень. Вивчав різні райони Північного Кавказу, у 1911 р. брав участь у радієвій експедиції АН. Рання смерть перервала його дослідження хімії земної кори.

¹⁰⁹ Йдеться про обрання В. І. Вернадського у жовтні 1905 р. помічником ректора Московського університету. Затверджений 15 листопада. Перебував на цій посаді до 1906 р., коли став ад'юнктом Академії наук.

¹¹⁰ Йдеться про царський маніфест від 17 жовтня 1905 р. «Про вдосконалення державного порядку» — документ, підписаний Миколою II у дні жовтневого всеросійського страйку.

¹¹¹ П. К. Алексат. Див. комент. № 8.

¹¹² Див. комент. № 92.

¹¹³ Ймовірно, йдеться про побоювання щодо ліквідації інституту, який у грудні 1905 р. опинився в епіцентрі страйку робітників Києва, які утворили так звану Шулявську республіку. Штаб міських озброєних дружин розташувався у приміщенні 1-го корпусу КПІ, який було проголошено «столицею» республіки. Також тут містилася Рада робітничих депутатів, якій робітники надали повноваження єдиного органу влади у місті Києві. За кілька днів генерал-губернатор В. Сухомлінов зважився на крайні заходи.

Вночі 16 (29) грудня поліція за підтримки армійських частин провела масові облави і арешти. На територію інституту ввели війська. На квартирах деяких викладачів і багатьох студентів поліція зробила обшуки. Ініціаторів революційних подій заарештували і вислали на три-чотири роки до віддалених місць Росії. Див.: Київський політехнічний інститут: нарис історії. — К.: Наук. думка, 1995. — С. 34.

¹¹⁴ Див. комент. № 27.

¹¹⁵ Очевидно, йдеться про французького натураліста Жоржа Леопольда Кюв'є (George-Léopold-Chrétien-Frédéric-Dagobert Cuvier; 1769—1832). Він був відомий також як геолог і палеонтолог. Див.: *Енгельгардт М. А. Ж. Кюв'є. Его жизнь и научная деятельность: биограф. очерк.* — СПб.: Тип. газ. «Новости», 1891. — 93 с.

¹¹⁶ У листі йдеться про магістерські іспити П. М. Чирвинського.

Чирвинський Петро Миколайович (1880—1955), геолог, доктор геолого-мінералогічних наук (з 1919 р.), професор. Закінчив Київський університет (1902), у якому у 1902—1909 рр. приват-доцент, потім професор кафедри мінералогії. З 1909 р. професор Донського політехнічного інституту у Новочеркаську. Його магістерська дисертація «Кількісний мінералогічний та хімічний склад гранітів і грейзенів» (видана у Москві 1911 р.) відзначена найвищою нагородою РАН — золотою медаллю ім. М. В. Ломоносова. У 1931 р. за надуманими звинуваченнями (за «приховування запасів корисних копалин») засуджений на 10 років таборів. Пройшов Соловки, Біломорканал. За клопотанням О. П. Карпінського й О. Є. Ферсмана переведений у розпорядження «особливого геологічного бюро». У 1933—1941 рр. завідував петрографічним кабінетом тресту «Апатит», викладав у Кіровському гірничо-хімічному технікумі. З 1943 р. професор Пермського університету. Розробив метод розрахунку і вперше обчислив хімічний склад земної кори. У 1945 р. судимість було знято, у 1989 р. — повністю реабілітовано. Також див.: *Вернадский В. И.* [Отзыв об ученых трудах проф. П. Н. Чирвинского] // *Известия Екатеринославского высшего горного училища.* — 1908. — Т. 4, вып. 2. — С. 9—10.

¹¹⁷ Йдеться про збройне повстання у Москві 7—18 грудня 1905 р. та про масові антиурядові заворушення в інших великих містах Росії.

¹¹⁸ Альбанський Віктор Львович (1876—?), учень В. І. Вернадського. Випускник Московського університету (1902). До революції викладав у ряді комерційних училищ Москви. У 1930-х роках працював у галузі фізичної географії. Описав подорож на пароплаві з Архангельська на Нову Землю у 1911 р. (*Естествознание и география*, 1913, № 3—5), екскурсію по Військово-Осетинській дорозі на Кавказі (*Пятигорск*, 1913).

¹¹⁹ Йдеться про Володимира Олександровича Сухомлінова (1848—1926), київського, подільського і волинського генерал-губернатора (жовтень 1905 р. — грудень 1908 р.). З грудня 1908 р. до березня 1909 р. начальник Генерального штабу, у 1909—1915 рр. військовий міністр Росії.

¹²⁰ Див. комент. № 21 у розділі листів П. Я. Армашевського у цій книзі.

¹²¹ Железнов Володимир Якович (1869—1933), економіст. Закінчив юридичний факультет Київського університету (1892). З червня 1896 р. приват-доцент, читав курс зі статистики і політичної економії. З 1904 р. член київської групи «Спілки визволення». У квітні 1905 р. захистив магістерську дисертацію у Московському університеті і обирався професором юридичного факультету Київського університету, але через політичну «неблагонадійність» не затверджений на цій посаді. Переїхав до Москви і у вересні 1906 р. призначений ад'юнктом-професором Московського сільськогосподарського інституту. З 1908 р. екстраординарний професор Комерційного інституту, з 1913 р. ординарний професор Московського сільськогосподарського інституту (академії).

¹²² Йдеться про Ковалевського Володимира Онуфрійовича (1842—1883), геолога, палеонтолога-еволюціоніста, з 1881 р. доцента кафедри геології Московського університету. Основоположник сучасної еволюційної палеонтології. У своїх роботах про

анхітерій (стародавній представник непарнокопитних з нижнього міоцену) довів існування перехідних форм викопних однокопитних тварин і сформулював основні закономірності їхньої еволюції. Див.: *Ковалевский В. О.* Несколько слов о границах между юрской и меловой формациями и о той роли, которую могут играть юрские отложения России в решении этого вопроса // Известия Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии. — М., 1874. — Т. 14. — С. 41—75; *Kowalevsky W.* Sur l'anchitherium aurelianense Cuvier et sur l'histoire paléontologique des chevaux [Об анхитерии и о палеонтологической истории лошадей] // Mem. de l'Acad. des sciences de St-Petersbourg. VII ser. — 1873. — V. 20, № 5. — P. 1—73; *Ковалевский В. О.* Остеология Anchitherium aurelianense Cuv. как формы, выявляющей генеалогию типа лошади (Equus): Рассуждения для получения степени магистра по геологии и палеонтологии. — К., 1873. (перевид. у: *Ковалевский В. О.* Палеонтология лошадей. — М., Изд-во АН СССР, 1948).

¹²³ *Zittel K. A.* Geschichte der Geologie und Palaontologie bis Ende des 19. Jahrhunderts. — München; Leipzig: von R. Oldenbourg, 1899. — XI + 868 S.

¹²⁴ Андрусов Микола Іванович (1861—1924), геолог, стратиграф, палеонтолог, палеоеколог. Академік УАН (з 1919 р.). Закінчив Новоросійський університет. Викладав у Петербурзькому та Новоросійському університетах, професор Юр'євського, Київського університетів (з 1905 р.), Вищих жіночих курсів у Петербурзі, співробітник Геологічного комітету. У 1914—1918 рр. очолював Геологічний музей Петроградської АН. З 1912 р. працював у Геологічному комітеті у Петербурзі. У 1914 р. обраний дійсним членом Петербурзької академії наук. У 1918—1920 рр. професор Таврійського університету. Навесні 1920 р. емігрував. З 1921 р. працював у лабораторіях Сорбонни (Париж) і Карлового університету (Прага). Близький друг В. І. Вернадського, з яким активно листувався.

¹²⁵ П. Я. Армашевський. Див. комент. № 20.

¹²⁶ Гуров Олександр Васильович (1843—1921), геолог. Закінчив Харківський університет (1867). Залишений при університеті для підготовки до професорського звання. З 1867 по 1873 р. брав участь у геологорозвідувальних роботах на Донбасі. У 1873—1875 рр. на стажуванні у Парижі й Лондоні. Після повернення із закордонної поїздки уперше в університеті застосував мікроскопічний метод для вивчення гірських порід і скам'янілостей. Створив геологічний кабінет. У 1883 р. після захисту магістерської дисертації викладав у Харківському університеті, у 1888 р. захистив докторську дисертацію, очолював кафедру геології. З 1887 р. також професор Харківського технологічного інституту.

Немає відомостей щодо призначення Гуровим професорської посади або кафедри геології в університеті. Є дані, що кафедру мінералогії 1905 р. зайняв Порфирій Петрович П'ятницький (1859—1940), який став наступником Олександра Спиридоновича Вріо (1841—1906).

¹²⁷ *Тимофеев К. И.* Анализ воды серно-соляных источников, находящихся близ с. Усолки Стерлитамакского уезда Уфимской губ. // Ежегодник по геологии и минералогии России. — 1905/1906. — Т. 8, вып. 1—5. — С. 122—123.

¹²⁸ Від 1895 р. О. В. Нечаєв працював як співробітник Геологічного комітету, здійснював, зокрема, у 1895—1901 рр. геологічну зйомку 129 і 130 листів десятиверстової карти Європейської Росії.

¹²⁹ Див. комент. № 4, 2, 108.

¹³⁰ Великдень у 1906 р. припадав на 2 (15) квітня.

¹³¹ С. П. Попов. Див. комент. № 40.

¹³² Я. В. Самойлов. Див. комент. № 91.

¹³³ *Иванов Л. Л.* Тальк из Косого Брода на Урале // Бюллетень Московского общества испытателей природы. — 1906. — № 1/2. — С. 156—160.

¹³⁴ Йдеться про П. М. Чирвинського. Див. комент. № 116. Його батько, Микола Петрович Чирвинський (1848—1920), відомий зоотехнік, у 1898—1919 рр. професор КПІ, у 1905—1906 рр. перший виборний ректор інституту.

¹³⁵ Див. комент. № 79.

¹³⁶ Лейст Ернест Єгорович (1852—1918), геофізик, професор Московського університету. Закінчив Дерптський університет. З 1880 р. фізик Головної фізичної обсерваторії у Петербурзі. З 1884 р. старший спостерігач, а з 1886 р. завідувач Павлівської (Костянтинівської) магнітної і метеорологічної обсерваторії. З 1894 р. приват-доцент кафедри фізики і фізичної географії Московського університету. З 1899 р. екстраординарний, а з 1902 р. ординарний професор кафедри фізичної географії та метеорології університету. Одночасно у 1903—1911 рр. працював секретарем факультету. У 1918 р. виїхав на лікування до Німеччини.

¹³⁷ *Kowalevsky W.* Sur l'anchitherium aurelianense Cuvier et sur l'histoire paléontologique des chevaux [Об анхитерии и о палеонтологической истории лошадей] // Mem. de l'Acad. des sciences de St-Petersbourg. VII ser. — 1873. — V. 20, № 5. — P. 1—73.

¹³⁸ Зайцев Олексій Михайлович (1856—1921), геолог, професор мінералогії Томського і Варшавського університетів. Закінчив Казанський університет (1879), залишений при університеті для приготування до професорського звання. Асистент, потім зберігач мінералогічного кабінету. З 1886 р. приват-доцент, з 1888 р. екстраординарний професор кафедри геології і мінералогії, з 1896 р. ординарний професор Томського університету. 1 липня 1907 р. виключений зі штату професорів за вислугою років. Був першим завідувачем кафедри мінералогії та геології, створеної у травні 1888 р. на медичному факультеті Томського університету. Засновник та завідувач мінералогічного кабінету і Мінералогічного музею в університеті (у 1908 р. на цій посаді його змінив П. П. Пилипенко, колишній, з 1903 р., зберігач музею). З 1901 р. викладав на гірничому відділенні Томського технологічного інституту, створив мінералогічний і кристалографічний кабінети. У 1909 р. обраний професором кафедри мінералогії та геології з палеонтологією природничого факультету Варшавського університету.

У 1912 р. брав участь у конкурсі на посаду професора кафедри мінералогії КПІ. В. І. Вернадський на прохання інституту подав відгук на праці О. М. Зайцева (опубл. у: *Вернадский В. И.* Статьи об ученых и их творчестве. — М.: Наука, 1997; докладніше див. розділ листів П. Р. Сльозкіна у кн. 2 цього видання). У 1916 р. вийшов на пенсію.

¹³⁹ Пилипенко Павло Прокопович (1877—1940), мінералог. Учень В. І. Вернадського. Закінчив Московський університет (1902). Завідувач кафедри мінералогії та геології Томського університету (1908—1917), професор Саратовського (1917—1926) і Московського (1926—1930) університетів, а також Московського геологорозвідувально-го інституту (1930—1940).

¹⁴⁰ Очевидно, йдеться про геолога і мінералога Крижанівського Леоніда Андрійовича (1873—1939). Закінчив Київський університет (1899), де працював зберігачем мінералогічного кабінету, згодом професор кафедри мінералогії. Співробітник Укргеолкому. У 1928—1930 рр. директор української філії Інституту прикладної мінералогії. Надав точну кристалографічну та мінералографічну характеристику волинських топазів. Досліджував ефузивні гірські породи, зокрема волиніти. Автор історичного нарису про розвиток геолого-мінералогічних дисциплін у Київському університеті за 100 років (1935). Також див.: *Крыжановский Л. А.* Из недавнего прошлого минералогической коллекции Кочубея. — К., 1915. — 8 с. (Відб. із: Ежегодник по геологии и минералогии России / под ред. Н. Криштафовича. — Варшава, 1915. — Т. 16, вып. 2—3).

У листі йдеться про колекцію мінералів, яку зібрав Кочубей Петро Аркадійович (1825—1892), почесний член Мінералогічного товариства, колекціонер мінералів, почесний член Петербурзької академії наук (з 1876 р.), один із засновників Музею

прикладних знань у Петербурзі (1870). Див.: *Срезневский В. И.* Очерк жизни и деятельности Петра Аркадьевича Кочубея, 1825—1892 гг.: Речь, произнесенная в торжественном собрании Императорского русского технического общества 22 декабря 1893 г., в годовщину смерти П. А. Кочубея, В. И. Срезневским. — СПб.: «Владим.» паровая типолитограф., 1893. — 24 с.; *Моисеева М. Л.* Петр Аркадьевич Кочубей и его коллекция минералов в собрании Минералогического музея им. А. Е. Ферсмана РАН // Новые данные о минералах. — М.: ЭКОСТ, 2003. — Вып. 38. — С. 89—98; *Реброва Н.* Петро Аркадійович Кочубей і заснування Музею прикладних знань // Сіверянський літопис. — 2014. — № 5 (119). — С. 330—331; *Зіборова І. П.* А. Кочубей (1825—1892) як меценат і поціновувач мистецтва: штрихи до портрету // Переяславський літопис. — 2016. — Вип. 9. — С. 13—21.

Відомо, що колекція, яка зберігалася у родовому маєтку Кочубея у Згурівці (Чернігівська губ.), під час селянських заворушень 1905—1906 рр. практично вся вціліла. Син і нащадок П. А. Кочубея, Кочубей Василь Петрович (1868—1940), бібліофіл і колекціонер, предводитель дворянства Глухівського повіту, зібравши після розгрому колективів. Потім їх перевезли до Відня, де у 1908 р. було опубліковано каталог колекції. У 1910 р. В. П. Кочубей запропонував Петербурзькій Академії наук придбати свою колекцію мінералів після її попереднього огляду та оцінювання представниками АН. Була створена спеціальна комісія, до її складу увійшов і В. І. Вернадський, який у січні 1911 р. їздив до Відня для визначення вартості зібрання (*Вернадский В. И.* Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману (1907—1944). — М.: Наука, 1985. — С. 36). Колекцію почали перевозити до Петербурга вже навесні 1912 р., проте в Академії не вистачило коштів і вона звернулася з проханням до уряду, який погодився на сплату всієї суми у 1913 р., після рішення законодавчих установ. Восени 1913 р. через Державну думу і Державну раду пройшов законопроект про придбання для Академії наук багатой колекції мінералів В. П. Кочубея (понад 2700 зразків мінералів із російських та іноземних родовищ). Колекція увійшла до фондів Геологічного і мінералогічного музею ім. Петра Великого АН (тепер Мінералогічний музей ім. О. Є. Ферсмана РАН).

¹⁴¹ Йдеться про дозвіл на складання магістерських іспитів у Московському університеті.

¹⁴² Ймовірно, йдеться про: *Чирвинский П. Н.* Фосфориты из округа г. Рыльская Курской губернии // Ежегодник по геологии и минералогии России. — 1906. — Т. 8, вып. 8—9. — С. 249—253.

¹⁴³ Я. В. Самойлов. Див. комент. № 91.

¹⁴⁴ П. І. Ожегов. Див. комент. № 15.

¹⁴⁵ Андреев Костянтин Олексійович (1848—1921), математик, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1884 р.). Закінчив Московський університет (1871). У 1874—1898 рр. викладав у Харківському університеті, з 1879 р. екстраординарний професор. З 1898 р. заслужений професор Московського університету і одночасно директор (до 1907 р.) Олександрівського комерційного училища. У 1905—1911 рр. декан фізико-математичного факультету Московського університету. У 1917 р. змушений через хворобу виїхати у Крим. Один із засновників Харківського математичного товариства (1879) і його голова (1884—1899).

¹⁴⁶ *Борисяк А. А.* Курс палеонтології. Ч. 1—3. — М.; П., 1905—1919. Ч. 1: Беспозвоночные. — М.: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1905. — 368 с.; Ч. 2: Позвоночные. — М., 1906. — 394 с.; Ч. 3, вып. 1: Палеофаунистика и руководящие ископаемые. — Пг., 1919. — VIII, 58 с.

¹⁴⁷ Сікорський Іван Олексійович (1842—1919), психіатр, психолог. Випусник Київського університету (1869), професор цього ж університету від 1885 р. Відомий

прихильник концепції «єдиної російської нації», почесний член Київського клубу російських націоналістів. Батько видатного авіаконструктора Ігоря Сікорського.

¹⁴⁸ *Нечаев А. В.* Кристаллография геометрическая, физическая и физико-химическая. — К.: Изд. кн. изд-ва «Сотрудник», тип. «П. Барский», 1907. — [2], VI, 192 с. (2-е изд., испр. и доп. — К., 1909. — 246 с.; 3-е изд., испр. и доп. — СПб.; К., 1913. — [2], VI, 250 с.).

¹⁴⁹ 13 липня 1906 р. В. І. Вернадський вийшов зі складу Державної ради (фактично верхня палата парламенту) на знак протесту проти розпуску царським урядом І Державної думи (указ від 8 липня 1906 р.). Він був членом Держради по курії від Академії наук і університетів. У лютому 1907 р. В. І. Вернадського було повторно обрано до Державної ради. У 1911 р. у зв'язку із похищенням разом із групою професорів Московського університету на знак протесту проти політики міністра освіти Л. А. Касо Вернадський був визнаний таким, що вибув зі складу Держради. Знову був обраний у цей державний орган у вересні 1915 р. і брав участь в останньому засіданні, на якому від імені виборних членів Держради царю у Ставку була відправлена телеграма з пропозицією про зречення і передання влади Тимчасовому комітетові Державної думи.

¹⁵⁰ Ймовірно, йдеться про: *Федоров Е. С.* Курс кристаллографии : с 334 фигурами в тексте и тремя таблицами. — СПб. : К. Л. Риккер, 1901. — 3-е изд., перераб. — 438 с.: ил. + 3 л. табл.

¹⁵¹ К. А. Шишковський. Див. комент. № 80.

¹⁵² Див. комент. № 133.

¹⁵³ Йдеться про Вищі жіночі курси у Києві, які у 1906 р. заснувала Аделаїда Володимирівна Жекуліна (уроджена Євреїнова; 1866—1950), педагог і член кадетської партії. Перші курси функціонували у 1878—1889 рр. Вищі жіночі курси Жекуліної створювалися за університетським зразком. Спочатку були відкриті історико-філологічне та фізико-математичне відділення, з 1907 р. — медичне (яке згодом стало самостійним навчальним закладом) та юридичне відділення. З 1909—1910 навчального року при юридичному відділенні організовано також комерційно-економічний відділ. Проіснували до 1917 р.

¹⁵⁴ Теодор Лібіш (Theodor Liebis; 1852—1922), німецький мінералог і кристалограф. Здобув докторський ступінь з геології у Бреслау. Від 1875 р. зберігач мінералогічного музею Берлінського університету, від 1878 р. доцент кафедри мінералогії. З 1880 р. професор у Бреслау, потім у Грайфсвальді і Кенігсберзі. У 1887 р. став професором у Геттінгені, а з 1908 р. в університеті Берліна. Автор «Geometrische krystallographie» (1881) і «Physikalische krystallographie» (1891). Протягом 35 років співредактор часопису «Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie». Член Академії наук у Геттінгені та Пруської академії наук.

¹⁵⁵ Лаврський Аркадій Валеріанович (1863—1944), мінералог і геолог. Закінчив Казанський університет, з 1888 р. був зберігачем мінералогічного кабінету, а з 1896 р. приват-доцентом цього університету. Професор Катеринославського вищого гірничого училища (1903—1907). Викладав курси мінералогії, кристаллографії і петрографії, проводив дообладнання відкритого раніше мінералогічного кабінету і лабораторії. У 1907 р. обраний ординарним професором кафедри мінералогії Томського технологічного інституту (Л. Л. Іванов за конкурсом зайняв його вакансію у Катеринославському училищі). Декан гірничого факультету (1927). У 1908—1935 рр. завідувач кафедри мінералогії і кристаллографії Томського технологічного інституту. У 1922—1933 рр. за сумісництвом працював професором кафедри мінералогії на фізико-математичному факультеті Томського університету. З 24 грудня 1918 р. по 14 травня 1919 р. голова Томської міської думи.

¹⁵⁶ Катеринославське вище гірниче училище (КВГУ), найстаріший вищий гірничий навчальний заклад України. Церемонія відкриття КВГУ відбулася 12 жовтня (30 вересня)

1899 р. у Потьомкінському палаці. З 1903 р., згідно з постановою Державної ради, термін навчання в КВГУ встановлювався у 4 роки з отриманням випускниками звання інженера. 19 червня 1912 р. Державна дума прийняла закон про перетворення КВГУ у гірничий інститут з 1 липня 1912 р. Першим ректором Катеринославського гірничого інституту ім. Петра Великого став професор геології Микола Йосипович Лебедев (див. про нього комент. № 176). Див.: Исторический очерк возникновения Екатеринославского Высшего Горного Училища и его деятельности за первое десятилетие (1899—1909) / сост. П. Г. Рубин. — Екатеринослав, 1909. — 147 с.; Днепропетровский горный институт. Исторический очерк: в 2-х кн. Кн. 1: История и развитие (1899—1989). — М.: Недра, 1990. — 345 с.; Кн. 2: Кафедры (1899—1992). — К.: Техніка, 1995. — 408 с.; Історія і сучасність Національного гірничого університету (1899—2009 рр.) : монографія / за ред. проф. Г. К. Швидько. — Дніпропетровськ: НГУ, Ліра, 2009. — 504 с.

¹⁵⁷ Ігнацій Яковицький (Ignacy Jakowicki, Ignotas Jakovickis; 1794—1847), геолог і мінералог, професор Вільнюського університету. Від 1825 р. до закриття університету у 1832 р. викладав курс мінералогії. Автор описів геологічних спостережень, теоретичних праць та навчально-методичних матеріалів, опису зібрання мінералогічного кабінету Віленського університету. У 1829 р. брав участь в експедиції Едуарда (Karl Eduard) Ейхвальда по Бугу та Дністру до Чорного моря. Див.: *Jakowicki I.* 1) Krótki wykład oryktognozyi i geognozyi podług ostatniego układu Wenera. — Wilno, 1825. — [4], 110 s.; 2) Wykład oryktognozyi i początków geognozyi. Wyd. 2 popr. i znacznie powiększone. — Wilno: W Drukarni Manesa i Zymela, 1827. — 403 s.

¹⁵⁸ *Вернадский В. И.* 1) К физической теории кристаллических двойников // Известия имп. Академии наук. Сер. 6. — 1907. — Т. 1, № 11. — С. 335—352; 2) О комбинационной штриховке кристаллических граней : докл. на заседании Физ.-мат. отд. 1 мая 1906 г. // Там само. — № 10. — С. 289—317.

¹⁵⁹ С. П. Попов. Див. комент. № 40.

¹⁶⁰ Лучицький Володимир Іванович (1877—1949), геолог-петрограф, професор (з 1908 р.). Академік АН УРСР (з 1945 р.). Закінчив Київський університет (1899). Учень П. Я. Армашевського. Після закінчення університету отримав стипендію кафедри мінералогії (1899—1905), був у науковому відрядженні до Німеччини (1903—1905). Професор кафедри мінералогії Варшавського політехнічного інституту (1908—1914), професор Київського університету (1915—1919), професор кафедри мінералогії Таврійського університету (1919—1921), завідувач кафедри петрографії Московської гірничої академії (1924—1930), завідувач кафедри петрографії Московського геологорозвідувального інституту (1930—1941), професор Київського держуніверситету (1945—1949). Перший директор Українського геологічного комітету (1918—1924), директор Інституту геологічних наук АН УРСР (1947—1949). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. І. Лучицького у кн. 2 цього видання.

¹⁶¹ Йдеться про Феоділактова Костянтина Матвійовича (1818—1901), геолога, засновника київської школи геологів та петрографів. Закінчив фізико-математичний факультет Головного педагогічного інституту у Петербурзі. З 1845 р. працював у Київському університеті (з 1852 р. професор, у 1880—1881 рр. ректор). Викладав в університеті курси мінералогії та геології на природничому відділенні фізико-математичного факультету та на медичному факультеті й завідував кабінетом мінералогії та геології. Почав складати геологічні карти Південно-Західного краю, робота тривала понад 20 років.

¹⁶² Ейхвальд Едуард (Карл Едуард) Іванович (Eichwald Karl Eduard; 1795—1876), натураліст, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1826 р.). У 1814—1817 рр. вивчав медицину і природничі науки у Берлінському університеті, потім у Парижі, Лондоні, Швейцарії та Австрії. У 1819 р. у Вільні склав іспит на ступінь доктора медицини. Професор університетів у Дерпті, Казані, Вільнюсі (з 1829 р.) та Медико-хірургічної

академії у Петербурзі (1838—1851); у 1839—1855 рр. читав курс палеонтології у Петербурзькому гірничому інституті. У 1825—1826 рр. подорожував Кавказом і по Каспійському морю, у 1829 р. — південно-західною Росією. Основні праці — з систематики рослин і тварин, палеонтології, геології, мінералогії.

¹⁶³ *Феофилакт К. М.* О кристаллических породах губерний: Киевской, Волынской и Подольской // Труды Комиссии высочайше учрежденной при Университете Св. Владимира для описания губерний Киевского учебного округа — Естественная история губерний Киевского учебного округа. Геология. — К., 1851. — 32 с.

¹⁶⁴ С. П. Попов. Див. комент. № 40.

¹⁶⁵ В. І. Вернадський переїхав з Москви до Петербурга лише у 1911 р., коли залишив університет.

¹⁶⁶ Великдень у 1908 р. припадав на 13 (26) квітня.

¹⁶⁷ *Нечаев А. В.* Минералогия. — К.: Изд-во «Сотрудника», 1908. — 328 с. (перевид.: М., 1924; М., 1928; М., 1931; М., 1936).

¹⁶⁸ Очевидно, йдеться про шість з: *Вернадский В. И.* 1) Лекции кристаллографии / Издание студентов физико-математического факультета. — М., 1894. — 255 с. (літогр. вид.); 2) Лекции кристаллографии для студентов-медиков. — М.: [Изд-во Моск. ун-та], 1896. — 134 с. (літогр. вид.); 3) Лекции по минералогии, читанные студентам-медикам в 1897—1898 гг. / [Издание студентов]. — М., 1898. — 144 с. (літогр. вид.); 4) Лекции описательной минералогии: (читанные в Московском университете). — М.: Типо-литогр. Рихтера, 1899. — 288 с.; 5) Лекции по минералогии, читанные студентам-медикам в 1900 г. — М.: [Изд-во Моск. ун-та], 1900. — 133 с.; 6) Минералогия и кристаллография : лекции для студентов мед. фак. Моск. ун-та. — М.: [Изд-во Моск. ун-та], 1906. — 134 с.; 7) Минералогия : лекции, чит. студентам-естественникам Моск. ун-та в 1907—1908 гг. М.: [Изд-во Моск. ун-та], 1908. — Ч. 1. — 472 с. (літогр. вид.).

¹⁶⁹ [Зі звіту Назарія Андрійовича Іванова (лабораторія Департаменту гірничих і соляних справ) про результати аналізу самородного заліза з Чердинського повіту Пермської губернії] // Горный журнал. — 1859. — № 10. — С. 115.

¹⁷⁰ Орловський Володимир Георгійович (1874—1938), гірничий інженер, геолог, учень В. І. Вернадського. До 1903 р. служив у Терському гірничо-промислового товаристві (Північний Кавказ), у 1906 р. у Коканді. Член Підкомісії з платини КЕПС. На початку 1930-х рр. — старший геолог Ленінградського відділення Всесоюзного інституту мінеральної сировини, першовідкривач Слов'янського родовища кам'яної солі, один із перших дослідників залізорудного родовища гори Магнітна. Помер на польових роботах у Приамур'ї. Регулярно листувався з В. І. Вернадським. Клопотання В. І. Вернадського про пенсію Орловському див.: *Вернадский В. И.* Статті об учених и их творчестве. — М., 1997. — С. 274.

¹⁷¹ Незрозуміло, про який з'їзд йдеться. Далі з листів відомо, що з'їзд не відбувся. Можливо, про XII з'їзд російських природознавців і лікарів, який не вдалося провести у 1908 р. (попередній, XI, відбувся у Петербурзі у грудні 1901 р.), проте він був проведений за рік, і Л. Л. Іванов був його учасником. Див. список учасників форуму у кн.: Дневник XII Съезда русских естествоиспытателей и врачей в Москве с 28 декабря 1909 г. по 6 января 1910 г. № 1. — М., 1909. — С. 27.

¹⁷² У 1908 р. К. І. Тимофеев, учасник екскурсії у Бухару проф. О. В. Нечаєва, кілька разів приїздив у гори Кара-тубе. Див.: *Тимофеев К. И.* Граниты Кара-тубе близ Самарканда // Ежегодник по геологии и минералогии России. — 1910. — Т. 12, вып. 3—4.

¹⁷³ Йдеться про: *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии: [В 2 т.]. Т. 1: Самородные элементы. — СПб.: Тип. имп. Акад. наук, 1908. — Вып. 1. — VIII, 176 с.; Вып. 2. — СПб., 1909. — С. 177—336; Вып. 3. — СПб., 1910. — С. 337—496 (суцільна паг.); Вып. 4. — СПб., 1912. — С. 497—656; Вып. 5. — СПб., 1914. — С. 657—839. Т. 2:

Сернистые и соленые соединения. — Пг., 1918. — Вып. 1. — 144 с.; Вып. 2. — Пг.: РАН, 1922. — С. 145—264.

¹⁷⁴ Танатар Йосип Ісаакович (1880—1961), геолог, засновник наукової рудної школи, першовідкривач жовтоводських уранових руд, дослідник криворізьких родовищ залізної руди. Закінчив Катеринославське вище гірниче училище, після чого у 1904 р. став асистентом кафедри мінералогії цього закладу. Водночас продовжив освіту у Мюнхенському університеті, де у січні 1911 р. отримав диплом доктора натурфілософії. Направлений на стажування до Фрайбурзької гірничої академії. В. І. Вернадський дав Й. І. Танатару рекомендацію для допущення його до магістерських іспитів на фізикоматематичному факультеті Московського університету. З 1914 р. очолював кафедру прикладної геології у Катеринославському гірничому інституті, якою керував до 1958 р. Понад три десятки років паралельно завідував кафедрою у Катеринославському (Дніпропетровському) університеті. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 283—300.

¹⁷⁵ Леонтовський Петро Михайлович (1871—1921), гірничий інженер. Закінчив Київський університет (1894), потім Петербурзький гірничий інститут (1901). З 1903 р. у Катеринославському вищому гірничому училищі викладав маркшейдерську справу і геодезію. З його ініціативи у 1918 р. відкрите відділення з підготовки гірничих інженерів-маркшейдерів. З 1908 р. професор кафедри маркшейдерського мистецтва і геодезії гірничого інституту, до 1921 р. завідував кафедрою. Організатор і керівник «Товариства маркшейдерів Півдня Росії» (1909—1917) і трьох з'їздів маркшейдерів Півдня Росії (II у 1910 р., III у 1911 р. і IV у 1912 р.).

¹⁷⁶ Лебедев Микола Йосипович (1863—1931), геолог, палеонтолог; засновник наукової школи стратиграфії Донбасу. Закінчив Петербурзький гірничий інститут (1888). З 1901 р. ад'юнкт, пізніше професор Катеринославського вищого гірничого училища; завідував кафедрою історичної геології та палеонтології (1901—1931). У 1893—1895 рр. брав участь у геологічних дослідженнях Донецького басейну, що проводилися Геологічним комітетом. У 1908—1919 і 1921—1924 рр. обирався на посаду ректора Катеринославського гірничого інституту. Заслужений діяч науки і техніки України (з 1924 р.). Організатор Науково-дослідного інституту геології у Дніпропетровську у 1929 р.

¹⁷⁷ Очевидно, йдеться про мінералогічний кабінет КВГУ. У грудні 1908 р. Л. Л. Іванов прийняв від Й. І. Танатара завідування кабінетом. У 1936 р. він організував та став завідувати геолого-мінералогічним музеєм Дніпропетровського гірничого інституту.

¹⁷⁸ Ніколаев Олександр Васильович (1879—?), мінералог, випускник Казанського університету. У 1904—1908 рр. співробітник Мінералогічного відділу Геологічного музею у Петербурзі. З осені 1908 р. асистент на кафедрі мінералогії КПІ у О. В. Нечаєва. Навесні 1911 р. подав у відставку. Працював у Геологічному комітеті. Відомо, що у листопаді 1937 р. жив у Ленінграді, збирався на пенсію за станом здоров'я.

¹⁷⁹ Див. комент. №163.

¹⁸⁰ Йдеться про німецького мінералога й петрографа, проф. Мюнхенського університету Ернста Вейншенка (Weinschenk Ernst Heinrich Oskar Kasimir; 1865—1921). Див.: *Вейншenk Э. Г. Поляризационный микроскоп : его применение в минералогии и петрографии / пер. с нем. П. П. Сушинского; под ред. [и с предисл.] проф. Б. К. Поленова. — СПб, 1904. — [4], 116 с., ил. 21.*

¹⁸¹ *Schenck R. Kristallinische Flüssigkeiten und flüssige Kristalle. — Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1905. — VIII, 159 S.*

Lehmann O. 1) Die scheinbar lebende Kristalle: Anleitung zur Demonstration ihrer Eigenschaften sowie ihrer Beziehungen zu anderen flüssigen und zu den festen Kristallen in Form eines Dreigesprächs. — Esslingen; München, 1907. — 68 S.; 2) Scheinbar lebende flüssige

Kristalle // Natur und Schule. — Leipzig, 1907. — Bd. 6, Heft 3. — S. 111—127; 3) Scheinbar lebende Kristalle, Pseudopodien, Cilien und Muskeln // Biologisches Centralblatt. — 1908. — Bd. 28. — S. 481—524.

¹⁸² Хвольсон О. Д. Краткий курс физики для медиков, естественников и техников. — СПб.: Изд. К. Л. Риккера, 1900. — 342 с.

¹⁸³ Див. комент. №150.

¹⁸⁴ Йдеться про Наумана Карла Фрідріха (Naumann Karl Friedrich; 1797—1873), німецького мінералога і геолога, професора Фрайбурзької гірничої академії та Лейпцизького університету, іноземного члена-кореспондента Петербурзької академії наук (з 1857 р.). Склав геологічну карту Саксонії, яка стала зразком при картографуванні інших областей Німеччини. Його підручник «Elemente der Mineralogie» витримав 13 видань.

¹⁸⁵ Міллер Вільям Хеллоуз (Miller William Hallows; 1801—1880), валлійський учений-геолог, мінералог, який заклав основи сучасної кристалографії. Викладав в Оксфорді; член Лондонського королівського товариства, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1864 р.). Автор «Treatise on Crystallography» (1839).

¹⁸⁶ James Dwight Dana, Paul Groth. Див. комент. № 12 і 13.

¹⁸⁷ Ймовірно, йдеться про кн.: Морозевич И. А. (Ю. А.) Опытты над образованием минералов в магме : эксперимент. исслед. — Варшава, 1897. — [2], VI, 247 с. (Известия Геологического комитета, 1897, вып. 16).

Морозевич Йосиф (Юзеф) Августинович (Moroziewicz Józef Marian; 1865—1941), геолог, мінералог і петрограф. Закінчив Варшавський університет (1889). Геолог Геолкому (1897—1904), проводив дослідження у Маріупольському повіті Катеринославської губернії, на Уралі, на Командорських островах. У 1904—1919 рр. викладав у Ягеллонському університеті у Кракові, з 1911 р. професор мінералогії та петрографії. Один із організаторів Гірничої академії в Кракові. У 1918 р. організував та до 1937 р. очолював Державний геологічний інститут у Варшаві. Знайшов маріуполіт, відкрив дуже рідкісний аксесорний мінерал — бекеліт. Див.: Білецький В. С., Штильовий Л. В. Польський дослідник Приазовських надр // Геолого-мінералогічний вісник Криворізького державного технічного університету. — 2007. — № 2 (18). — С. 82—90.

¹⁸⁸ Державна рада (Государственный совет Российской империи), вищий законодавчий орган імперії у 1810—1906 рр. і верхня палата парламенту Російської імперії у 1906—1917 рр. В. І. Вернадський був членом Державної ради від академічної курії (Академія наук та університети) у 1906, 1907—1911, 1915—1917 рр.

Через 10 років після свого створення Катеринославське вище гірниче училище разом із громадськістю міста стало домагатися того, щоб училище зрівняли у правах з вищими навчальними закладами і перетворили його у Катеринославський гірничий інститут. Восени 1911 р. навчальний відділ Міністерства торгівлі та промисловості розробив проект закону з цього питання. Комісія з народної освіти Державної думи підготувала альтернативний законопроект. У доповіді комісії від 18 лютого 1912 р. зазначалося, що вищому навчальному закладові необхідно мати 18 кафедр та 18 професорських ставок і що треба збільшувати набір студентів до 700—800. Крім того, вказувалося на необхідність виділення державних коштів для завершення будівництва головного корпусу та спорудження окремих корпусів для лабораторій і кабінетів, а також двох житлових будинків. 19 червня 1912 р. Державна дума після тривалого обговорення законопроекту прийняла закон про перетворення Катеринославського вищого гірничого училища у гірничий інститут з 1 липня 1912 р. Встановлювався новий штат співробітників та професорсько-викладацького складу, з Державного казначейства виділялися кошти у сумі 1 125 370 руб. на добудову та остаточне облаштування інституту. У 1912 р. кількість викладачів гірничого інституту складала 44 чол., з яких 14 були професорами. Також див. комент. № 156.

¹⁸⁹ Ймовірно, йдеться про: *Stremme H.* Über Fallungen der gemengten Gels von Tonerde und Kieselsaure und deren Beziehungen zu Allophan, Halloysit und Montmorillonit // *Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie.* — Stuttgart, 1908. — S. 622—632; 661—669. Також див.: *Gagel C., Stremme H.* Über einen Fall von Kaolinbildung im Granit durch einen kalten Säuerling // Там само. — 1909. — S. 427—437; 467—475.

Герман Штремме (Hermann Stremme; 1879—1961), німецький учений-грунтознавець. Навчався в університетах Бонна і Берліна. У 1903 р. здобув докторський ступінь у Берлінському університеті, захистивши дисертацію з алюмосилікатів. Асистент в Інституті геології і палеонтології того ж навчального закладу, від 1912 р. професор. У 1914—1945 рр. професор мінералогії та геології у технічному університеті Данцига (Гданська). З 1947 по 1959 р. директор Інституту картування ґрунтів у Берліні (НДР). Розробляв принципи практичного ґрунтознавства. У 1927 р. спільно з колегами склав карту ґрунту Європи.

¹⁹⁰ *Tschermak G.* Lehrbuch der Mineralogie. 6. Aufl. — Wien: Hölder, 1905. — XII, 682 S.; *Naumann C.-F., Zirkel F.* Elemente der Mineralogie. 14. neu bearb. und ergänzte Aufl. — Leipzig: W. Engelmann, 1901. — XI, 807 S.

¹⁹¹ Можливо, йдеться про Франца Беттігера (Биттигер, Бетхер). З 1735 р. він служив у Московській головній аптеці учнем, потім, з 1742 р., — у Петербурзькій адміралтейській аптеці, звідки його посилали для роботи в аптеках різних міст Росії. За рішенням М. В. Ломоносова у 1751—1756 рр. працював у Хімічній лабораторії АН, брав участь у виготовленні кольорового скла, у дослідженні проб руд і, можливо, у фізичних експериментах. Пізніше, у 1760-ті роки, займав посади обер-берг-пробирера та берг-мейстера у Берг-колегії.

¹⁹² *Танатар И. И.* 1) Таблицы для определения минералов по внешним признакам с помощью паяльной трубки и микроскопа. — Екатеринослав, 1908. — 438 с.; 2) Определитель минералов под микроскопом. — Харьков ; Днепропетровск : Науч.-техиздат. Украины, 1935. — 379 с.

¹⁹³ Земятченський Петро Андрійович (1856—1942), мінералог і ґрунтознавець, один із засновників наукового вивчення глини. Член-кореспондент АН СРСР (з 1928 р.). Закінчив Петербурзький університет (1882), працював там зберігачем мінералогічного кабінету. З 1897 р. професор мінералогії університету, у 1898—1926 рр. завідувач кафедри мінералогії. Заснував в університеті першу у Росії кафедру ґрунтознавства й очолював її до 1934 р. У 1880—1890-х роках брав участь в експедиціях В. В. Докучаєва на Полтавщину та Д. І. Менделєєва на Урал. Близький друг і колега В. І. Вернадського, опонент на захисті його докторської дисертації та свідок на його весіллі. Докладніше про нього див.: комент. № 1 у розділі листів П. А. Земятченського у цій книзі; *Вернадський В. И.* Памяти профессора Петра Андреевича Земятченского, члена-корреспондента Академии наук СССР (1856—1942) // *Статьи об ученых и их творчестве.* — М.: Наука, 1997. — С. 178—184.

¹⁹⁴ *Лаврский А. В.* Описание Томаковского метеорита. — Екатеринослав: Тип. Губерн. земства, 1906. — 8 с., 1 л. ил. — Відб. із: *Известия Екатеринославского высшего горного училища.* 1906. Т. 2, ч. 1.

¹⁹⁵ Ймовірно, помилка відносно міста. Черговою після 10-ї сесії Міжнародного геологічного конгресу (Мехіко, 1906) стала 11-та сесія у Стокгольмі 5 (18) — 12 (25) серпня 1910 р.

¹⁹⁶ Можливо, йдеться про Поггенполя Олександра Васильовича (Вільгельмовича) (1882—?), мінералога, учня В. І. Вернадського. Навчався у Московському університеті у 1900—1907 рр., брав участь у мінералогічних екскурсіях на Урал, потім, за сприяння В. І. Вернадського, перевівся до Петербурзького політехнічного інституту, який закінчив

у 1912 р. Працював в Енергетичному інституті. У листопаді 1930 р. заарештований, а у серпні 1931 р. засуджений до 5 років таборів. У 1930-х роках кресляр на комбінаті «Казполіметал», лаборант на бавовноочисному заводі в Алма-Аті, потім лаборант, рахівник на хіміко-фармацевтичному (сантонін) заводі у Чимкенті. Реабілітований у червні 1989 р. Збереглися його листи до В. І. Вернадського, останній — від 6 травня 1940 р. (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1283 і 1284).

¹⁹⁷ Сушинський Петро Петрович (1875—1937), геолог, мінералог, петрограф. Закінчив Петербурзький університет (1897). У 1898 р. призначений зберігачем мінералогічного музею цього навчального закладу. З 1907 р. приват-доцент Петербурзького університету, з 1907 р. завідувач Мінералогічного кабінету. Учасник Міжнародних геологічних конгресів (1910 р. у Стокгольмі, 1913 р. у Торонто). З 1908 р. професор, декан (1919—1922) гірничого факультету, ректор (1917—1918, 1922—1924, 1926) Донського політехнічного інституту у Новочеркаську. Перший директор Північно-Кавказького відділення Геологічного комітету (1927—1930). У 1931 р. заарештований і відправлений на о. Вайгач. У засланні написав велику роботу «Мінерали острова Вайгач», яка так і залишилася у рукопису. У 1937 р. заарештований повторно, помер під час етапу.

Сам П. П. Сушинский у листі до В. І. Вернадського від 28 вересня 1909 р. називає своїм єдиним помічником майбутнього академіка АН СРСР, ґрунтознавця Бориса Борисовича Полинова (1877—1952) (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1603, арк. 111). Проте немає відомостей про зв'язки Б. Б. Полинова (який у 1900 р. закінчив Лісовий інститут, а з 1907 р. працював асистентом у Донському політехнічному інституті) з Л. Л. Івановим.

¹⁹⁸ Йдеться про: *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии: [в 2 т.]. Т. 1: Самородные элементы. — СПб., 1908—1914. — Вып. 1—5. Див комент. № 173.

¹⁹⁹ Описання та склад самородного заліза з Петропавловського золотоносного розсипу Мраського округу на Алтаї див.: *Соколовский А.* О самородном железе Петропавловской золотой россыпи // Горный журнал. — 1841. — № 6. — С. 492—501; Испытания самородного железа Петропавловской золотой россыпи [проведенные штабс-капитаном Ивановым] // Там само. — 1841. — № 10. — С. 143—144. У листі, очевидно, помилково — «Первозвановского прииска».

²⁰⁰ Відомі дві статті В. І. Вернадського, присвячені берилам, датовані 1908 р.: *Вернадский В. И.* 1) О воровьевите и химическом составе бериллов // Труды Геологического музея АН. — 1908 — Т. 2, вып. 5. — С. 81—102 (републікацію див.: *Вернадский В. И.* Труды по минералогии. — М.: Наука, 2002. — С. 507—520); 2) О воровьевите и химической структуре бериллов // Известия АН. 6-я серия. — 1908. — Т. 2, № 12. — С. 975—976. Однак питання про хімічну формулу берилу з позицій своєї гіпотези стосовно «каолінового ядра» В. І. Вернадський розглядав у своїх лекціях з описової мінералогії, що видавалися у 1899 і 1900 рр.

²⁰¹ Очевидно, йдеться про австрійського мінералога Густава Чермака (Gustav Tschermak von Seysenegg; 1836—1927). Див.: *Чермак Г.* Учебник минералогии : Часть общая / пер., [предисл.] и изд. адъюнкта Горного ин-та горн. инж. Г. Лебедева. — СПб., 1884. — [8], 379 с., 2 л. ил.

²⁰² Очевидно, йдеться про кн.: *Naumann C. F., Zirkel F.* Elemente der Mineralogie / Begründet von Carl Friedrich Naumann; 13. vollst. umgearb. Aufl. von Ferdinand Zirkel. — Leipzig: W. Engelmann, 1897—1898. — Vol. 1—2.

²⁰³ Ernst Weinschenk. Див. комент. № 180.

²⁰⁴ *Лаврский А. В.* Описание Томаковского метеорита. — Екатеринослав : тип. Губ. земства, 1906. — 8 с., 1 л. ил. 24 (Изв. Екатериносл. горн. уч-ща, т. II, 1, 1906, с. 3—8).

²⁰⁵ Очевидно, йдеться про мінералогічний кабінет Катеринославського вищого гірничого училища.

²⁰⁶ Незрозуміло, про який конгрес йдеться. Чергова, XI сесія Міжнародного геологічного конгресу відбулася в Стокгольмі в серпні 1910 р. А IX Міжнародний географічний конгрес у Женеві відбувся у липні 1908 р.

²⁰⁷ Дюпарк Луї-Клод (Dupauc Louis-Claude; 1866—1932), швейцарський мінералог, петрограф і хімік. Професор мінералогії і петрографії, геології та палеонтології, а потім аналітичної хімії та прикладної хімії в університеті Женеві. Іноземний член-кореспондент Петербурзької академії наук (з 1912 р.). Протягом 20 років вивчав геологію Уралу та платинових родовищ, а також інших родовищ Росії — у Криму, на Кавказі.

²⁰⁸ Йдеться про: *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии: [в 2 т.]. Т. 1: Самородные элементы. — СПб., 1908—1914. — Вып. 1—5. Див комент. № 173.

²⁰⁹ У 1909 р. Рада КВГУ надала Л. Л. Іванову відрядження до Німеччини «для детального ознайомлення з деякими родовищами, постановкою викладання і музейної справи в гірничих школах Гарца і Саксонії» (*Швидько Г. К.* Природничі дослідження і захоплення вченого-мінералога Л. Л. Іванова // *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки, наук. щоріч.* — Дніпропетровськ: НГУ, 2012 — Вип. 9. — С. 60).

²¹⁰ *Иванов Л. Л.* Некоторые минералы и породы окрестностей г. Житомира // *Труды общества исследователей Волины.* — 1910. — Т. 2. — С. 42—50.

²¹¹ Браунс Райнгард Антон (Brauns Reinhard Anton; 1861—1937), мінералог і петрограф, професор мінералогії в університетах Бонну та Гессена. Від 1907 р. директор Мінералого-петрографічного інституту і музею при університеті у Бонні.

²¹² Австралійський геолог і мінералог Георг Фрідріх Генріх Ульріх (Georg Heinrich Friedrich (George Henry Frederick) Ulrich; 1830—1900) знайшов у родовищі Мальдон (Австралія, штат Вікторія) та описав мінерал мальдоніт — інтерметалічну сполуку золота і вісмуту.

²¹³ У листі схематично намальований маленький злиток у формі неправильного трикутника.

²¹⁴ Зібенгебірге (*нім.*, у пер. Семигір'я) — гірський район у середній Німеччині, у землі Північний Рейн-Вестфалія.

²¹⁵ Драхенфельс (*нім.*, у пер. Скеля дракона) — гора на правому березі Рейну, у гірському районі Зібенгебірге.

²¹⁶ Йдеться про Катеринославське вище гірниче училище. Див. комент. № 156.

²¹⁷ Йдеться про один із найстаріших торговельних домів геологічного напрямку «Dr. F. Krantz Rheinisches Mineralien-Kontor» та «обмінний» фонд Гірничої академії у саксонському Фрайбурзі — «Mineralien-Niederlage der Bergakademie Freiberg».

²¹⁸ Йдеться про компанію «Leitz», що була заснована у 1869 р. Ернстом Лейтцем (Ernst Leitz; 1843—1920) у Ветцларі (Земля Гессен) і була провідним постачальником мікроскопів та іншого оптичного обладнання (нині Leica Microsystems і Leica Camera).

²¹⁹ Власник фірми Voigt und Hochgesang у Геттінгені Richard Brunnée помер 5 липня 1909 р. (*Deutsche Mechaniker-Zeitung: Vereinsblatt der Deutschen Gesellschaft für Mechanik und Optik.* — Berlin, 1909. — S. 139).

²²⁰ Див. комент. № 16.

²²¹ Ймовірно, йдеться про графічний метод обробки результатів вимірювання кристалів, винайдений у 1897 р. Георгієм Вікторовичем Вульфом (1863—1925), який полягає у побудові стереографічних проекцій на т. зв. «сітці Вульфа», яка дозволяє графічно, без додаткових розрахунків вирішувати багато завдань геометричної кристалографії, пов'язаних із кутковими характеристиками кристалів. Див.: *Вульф Г. В.* 1) О способах начертания и вычисления кристаллов применительно к измерениям с помощью теодолитного гониометра // *Варшавские университетские известия*, 1902. — № 5; 2) *Руководство по кристаллографии.* — Варшава, 1904. У 1908—1911 рр. Г. В. Вульф був приват-доцентом Московського університету.

²²² Колбек Фрідріх (Friedrich Ludwig Wilhelm Kolbeck; 1860—1943), мінералог і педагог. Від 1893 р. викладав у Гірничій академії у Фрайбурзі у Саксонії, професор (1896), від 1901 р. ординарний професор мінералогії. У 1913—1915 рр. і 1922—1923 рр. ректор цієї Академії.

²²³ Райніш Рейнгольд (Reinisch Reinhold Josef; 1867—1950), німецький мінералог і петрограф, професор Лейпцизького університету.

²²⁴ Ймовірно, йдеться про XI сесію Міжнародного геологічного конгресу, що відбулася 18—25 серпня 1910 р. у Стокгольмі, а також про XII з'їзд російських природознавців і лікарів у Москві (28 грудня 1909 р. — 6 січня 1910 р.).

²²⁵ Курилов Венедикт Вікторович (1867—1921), хімік, фахівець із неорганічної, органічної, фізичної та аналітичної хімії. Навчався у Петербурзькому і Казанському університетах, останній закінчив у 1889 р. У 1893—1894 рр. лаборант Петербурзького університету, стажувався у Європі. У 1898—1899 рр. приват-доцент Петербурзького університету, з осені 1899 р. ординарний професор із загальної хімії у Катеринославському вищому гірничому училищі, потім професор Варшавського (1909—1915) і Ростовського (1915—1921) університетів. Ініціатор створення у 1899 р. Катеринославського наукового товариства, його перший голова; брав участь в організації загальноосвітніх курсів для народних учителів і вчительок Катеринославської губернії, музею імені О. М. Поля. Дослідник ґрунтів Катеринославської губернії.

²²⁶ Ймовірно, йдеться про XII з'їзд російських природознавців і лікарів у Москві (28 грудня 1909 р. — 6 січня 1910 р.).

²²⁷ Тутковський Павло Аполлонович (1858—1930), геолог, палеонтолог, фізико-географ. Академік УАН (з 1918 р.), член Тимчасової комісії зі створення ВБУ (1920). Закінчив Київський університет (1882). Працював консерватором мінералогічного і геологічного кабінету (1884—1895). За дорученням Київського товариства природознавців у 1884—1902 рр. проводив геологічні дослідження практично всіх губерній України. У 1904—1909 рр. інспектор народних училищ Луцького повіту Волинської губернії. З 1909 по 1913 р. директор народних училищ Волинської губернії. З 1913 р. приват-доцент, у 1914—1925 рр. професор Київського університету. З 1915 р. віце-президент Товариства дослідників Волині. Один із фундаторів УАН, у 1919—1930 рр. голова Фізично-математичного відділу УАН (з 1921 р. ВУАН), організатор і керівник (з 1924 р.) науково-дослідної кафедри геології УАН (згодом перший директор Інституту геологічних наук, з 1926 р.), один із організаторів Національного геологічного музею України (з 1927 р.), голова Комісії для вивчення природних багатств України. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 373—388.

²²⁸ Йдеться про Фелікса Корну (Felix Cornu; 1882—1909), австрійського і чеського мінералoga і петрографа. Вивчав мінералогію в університеті Відня, там здобув докторський ступінь (1906). Від 1907 р. викладав у Гірничій вищій школі Леобен (Montanistischen Hochschule). Вважається одним із кращих фахівців з колоїдної мінералогії свого часу, є засновником колоїдної геохімії. За 7 років опублікував понад 60 наукових досліджень. Покинув життя самогубством. На його честь названо мінерал Cornuіт і премію німецького колоїдного товариства.

²²⁹ Йдеться про Тарасенка Василя Юхимовича (1859—1926), геолога і мінералoga. У 1884 р. закінчив Київський університет, у якому викладав до 1903 р. Пізніше професор Юр'євського університету, від 1918 р. професор Воронежського університету. Див.: *Тарасенко В. Е.* 1) О лабрадоритовой породе Каменного Брода // Записки Киевского общества естествоиспытателей. — 1886. — Т. 8, вып. 1. — С. 145—172; 2) О горных породах семейства габбро из Радомышльского и Житомирского уездов Киевской и Волинской губерний. — К., 1895. — 347 с.

²³⁰ Ймовірно, йдеться про: *Блюмель В. И.* Пеликанитовый гранит // Горный журнал. — 1871. — Ч. 3, № 8. — С. 180—235.

²³¹ Очевидно, йдеться про Йогана Карла Фрідріха Майєра (Johann Carl Friedrich Meyer; 1739—1811), німецького аптекаря і хіміка. Нам відома лише одна його стаття у часопису «Der Naturforscher»: *Meyer J. K. F.* Versuche mit dem Stolpener Basalt // Naturforscher. — Halle, 1780. — 14. St. — S. 1—8.

²³² Йдеться про покажчик «Указатель открытый по физике, химии, естественной истории и технологии», який у 1824—1831 рр. видавав професор Петербурзького університету, фізик Микола Прокопович Щеглов (1793—1831). Томи виходили частинами 6 разів на рік.

²³³ Ймовірно, йдеться про статті Зембницького Якіма Григоровича (1784—1851), ботаніка і палеонтолога, професора Гірничого кадетського корпусу і Петербурзького університету, директора Мінералогічного товариства (1827—1842): *Зембницкий Я. Г.* 1) О местонахождении алмазов в России // Труды Минералогического общества в Санкт-Петербурге. — 1842. — Ч. 2. — С. 270—282; 2) Исторические известия о знаменитом алмазе Санси // Там само. — С. 433—438. Також див.: *Мухин И.* Химическое исследование упавшего из воздуха камня в 1818 году, июня 29, в Смоленской губернии, с. Слободке, состоящем в Юхновском уезде // Там само. — С. 157—166.

²³⁴ *Земятченский П. А.* О результатах наблюдения в Кривом Роге летом 1891 г. // Труды С.-Петербургского общества естествоиспытателей. Отделение геологии и минералогии. — 1893. — Т. 22, вып. 2. — С. XVIII—XX.

²³⁵ Великдень у 1910 р. припадав на 11 (24) квітня.

²³⁶ Йдеться про XI сесію Міжнародного геологічного конгресу у Стокгольмі 5 (18) — 12 (25) серпня 1910 р. Росію представляли 56 делегатів. *Winchell H.* Notes on the eleventh International geological congress held in Stockholm, august 18—25, 1910 // Bulletin of the Minnesota Academy of Science. — 1911. — Vol. 5, № 1. — P. 25—42; *Павлов А. В.* XI Международный геологический конгресс в Стокгольме. — М.: Печатня Яковлева, 1914. — 41 с.

²³⁷ Шукарьов Олександр Миколайович (1864—1936), фізико-хімік, винахідник. Закінчив Московський університет (1889). З 1893 р. лаборант у термохімічній лабораторії, у 1896 р. робить свій перший видатний винахід — рівняння кінетики розчинення кристалів, пізніше назване його ім'ям (рівняння Нернста-Шукарьова). З 1906 р. приват-доцент Московського університету. У 1909 р. після захисту докторської дисертації «Властивості розчинів при критичній температурі зміщення» обраний на посаду екстраординарного професора загальної хімії Катеринославського вищого гірничого училища. У 1911 р. професор Харківського технологічного інституту, у якому викладав до виходу на пенсію у 1931 р. Автор книги «Проблемы теории познания в их приложениях к вопросам естествознания и в разработке его методами» (Одесса, 1913. — 138 с.; перевидана: М., 2007), займався питанням «механізації мислення».

²³⁸ Можливо, йдеться про «Указатель русской литературы по математике, чистым и прикладным естественным наукам, ветеринарии, медицине», 28 томів якого у 1873—1894 рр. і у 1901—1913 рр. видало Київське товариство природознавців (Киевское общество естествоиспытателей).

²³⁹ Ймовірно, йдеться про: *Радкевич Г. А.* Библиографический указатель литературы по геологии губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской, Черниговской и Полтавской. — К., 1896. — 73 с.

²⁴⁰ Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 286—287.

²⁴¹ У 1906 р. Й. І. Танатар вступив вільним слухачем до Мюнхенського університету на філософський факультет по секції натурфілософії. У літні семестри 1906—1910 рр. (крім 1908 р.), у той час, коли у Катеринославському вищому гірничому училищі не було занять, він опановував всі предмети, які звичайними студентами вивчалися протягом навчального року, і здавав з них іспити. У Мюнхенському університеті навчався за рахунок КВГУ, його відряджали для занять з мінералогії та геології. Мінералогію і петрографію вивчав у відомих німецьких учених Е. Г. Вайншенка і П. Г. Грота, досконало оволодів методикою дослідження гірських порід під мікроскопом. У січні 1911 р. закінчив Мюнхенський університет, з відзнакою витримав іспити на ступінь доктора філософії і захистив дисертацію «Petrographische Studien im Kleinen Kaukasus» (Петрографічне вивчення Малою Кавказу).

Ще у 1907 р. у лабораторії Е. Вайншенка познайомився з В. І. Вернадським, який пізніше дав позитивний відгук на роботи Й. І. Танатара та посприяв отриманню дозволу на складання молодим ученим магістерських іспитів у Росії, необхідних для науково-викладацької кар'єри. Див.: *Танатар Е. А. IOSEPHO TANATAR MELITOPOLENSI* (Иосиф Танатар из Мелитополя) // Мелитопольский краеведческий журнал. — 2013. — № 2. — С. 65—76).

²⁴² *Tanatar J. Beiträge zur Petrographie des russisch-armenischen Hochlandes (Mit einer Kartenskizze und 3 Textfiguren) // Tschermaks mineralogische und petrographische Mitteilungen. — Wien, 1910. — Bd. 29. — S. 211—246.*

²⁴³ Ймовірно, йдеться про лікування за методом німецького лікаря-натуропата Йогана Генріха Ламана (Johann Heinrich Lahmann; 1860—1905). На Катеринославщині, на лівому березі Дніпра, на північних околицях Олександрівська від 1904 р. діяв німецький санаторій-курорт «Александрабад», заснований Германом Нібуром. Він працював за системою Ламана «сонце — повітря — вода — дієта». У 1911 р. був значно розширений і обладнаний засобами для фізіо- і гідротерапії, практикувався курс дієтичного та гідротерапевтичного лікування. У 1916 р. санаторій перейменований у «Запорізьку Січ», у 1919 р. — пограбований і спалений одним із ватажків загонів Нестора Махна — анархісткою Маруською Нікіфоровою. Див.: *Афанасьев О. Е. Німецький санаторій-курорт на Катеринославщині на початку ХХ століття // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 519—520: Географія. — Чернівці, 2010. — С. 7—11.*

²⁴⁴ Grebel, Wendler & Cie, Comptoir Mineralogique et Géologique. Genève, Suisse. Компанія з такою назвою працювала десь від 1904 р. до кінця 1920-х років.

²⁴⁵ Йдеться про товарні каталоги мінералів і геологічних матеріалів, які у Бонні видавала фірма, заснована Адамом Августом Кранцем, — Dr. A. Krantz Rheinisches Mineralien-Comptoir, від 1888 р. — Dr. F. Krantz Rheinisches Mineralien-Kontor.

²⁴⁶ Йдеться про Всеросійський з'їзд діячів з гірничої справи, металургії і машинобудування, що проходив восени 1910 р. у Катеринославі. Див.: Труды съезда деятелей по горному делу, металлургии и машиностроению, бывшего в г. Екатеринославе с 1-го по 7-е сентября 1910 г. — Екатеринослав : Тип. И. Когана, 1911. — Т. 1. — 1911. — 168 с.

²⁴⁷ *Морозевич И. А. 1) О литологическом составе южно-русской кристаллической площади в пределах Мариупольского уезда // Известия Геологического комитета. — 1898. — Т. 17, № 3 — С. 133—167; 2) Геологические исследования, произведенные в Мариупольском уезде летом 1898 г. : предварительный отчет // Там само. — 1898. — Т. 17, № 6. — С. 287—295.*

²⁴⁸ Ймовірно, йдеться про відому уральську мінералогічну контору Леоніда Ілліча Крижановського (1884—1925), мінералога, випускника Казанського університету. Мінералогічна контора займалася продажем як окремих мінералів, так і мінералогічних колекцій. Ця контора була найбільшим російським постачальником мінералів для музею Петра Великого. Л. І. Крижановський разом із О. Є. Ферсманом організував трест «Русские

самоцвѣты», ставши його комерційним директором і фахівцем із каменю. Склав короткий опис мінералогічної колекції батька, Іллі Миколайовича Крижановського, придбаню у 1912 р. Академією наук. Брат Л. І. Крижановського, Володимир Ілліч Крижановський (1881—1947), також мінералог. У 1904—1947 рр. співробітник мінералогічного відділу Геологічного музею АН, у радянські часи директор Мінералогічного музею.

²⁴⁹ [Записка в физико-математическое отделение АН о необходимости организации летом 1910 г. экспедиции в район Ферганы для изучения радиоактивных минералов (апрель 1910 г.)] // Известия Академии наук. 6-я серия. — 1910. — Т. 4, № 10. — С. 725—728.

²⁵⁰ У книзі «Страницы автобиографии В. И. Вернадского» (М.: Наука, 1981. — С. 316) зазначено: «1910 р. вересень — Експедиція в Ферганську область і Бухару — початок радієвих експедицій в Росії, організованих В. І. Вернадським». Відомі також двомісячна Ферганська радієва експедиція (від 10 квітня 1911 р.), експедиція 1914 р., у т. ч. партія, споряджена на спонсорські кошти. Див.: *Вернадский В. И.* Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману (1907—1944). — М.: Наука, 1985. — С. 16, 78.

²⁵¹ *Tanatar J.* Petrographische Studien im «Kleinen Kaukasus»: Diss. — München: Druck v. A. Huber, 1911. — 32 S. [1] Bl. : III.

²⁵² Йдеться про: *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии: [в 2 т.]. Т. 1: Самородные элементы. — СПб., 1908—1914. — Вып. 1—5. Див комент. № 173.

²⁵³ За ініціативи, насамперед, В. І. Вернадського 15 вересня 1910 р. була заснована Радієва комісія Академії наук. У листопаді 1910 р. Вернадський подав до цієї комісії записку «Про необхідність дослідження радіоактивних мінералів Російської імперії», яка включала такі розділи: значення радію; радіоактивні руди поза Росією; запаси радіоактивних елементів у земній корі; уран у земній корі; торій у земній корі; радій і його аналоги у земній корі; стан знань про радіоактивність поверхні Росії; огляд родовищ радіоактивних мінералів Росії; спільні завдання дослідження радіоактивних мінералів у Росії. 29 грудня 1910 р. на Загальних зборах АН Вернадський виголосив доповідь «Завдання дня в області радію». Див.: *Вернадский В. И.* Задача дня в области радия : речь, чит. в публич. заседании Общ. собрания, 29 дек. 1910 // Известия Академии наук. — СПб., 1911. — Т. 5, № 1. — С. 61—72. Також див.: *Вернадский В. И.* 1) О необходимости исследования радиоактивных минералов Российской империи: Записка акад. В. И. Вернадского. — СПб: тип. Имп. Акад. наук, 1910. — 54 с. (2-е испр. и доп. изд. — СПб., 1911. — 58 с.; (3-е изд., перераб. — Пг.: Изд-во имп. Акад. наук, 1914. — 84 с. — Труды радиевой экспедиции Российской Академии наук; вып. I; 2) Заметки о распространении химических элементов в земной коре. 4. О распространении индия // Известия Академии наук. — 1911. — Т. 5, № 3. — С. 187—193; 3) Радиоактивные руды в земной коре // Временник. — М., 1912. — № 1. — С. 91—107; 4) Радиевые институты. 4. Естествознание и техника // Русская мысль. — М., 1911. — № 2. — С. 251—256; 5) Записка о необходимости безотлагательного исследования месторождений радиоактивных минералов России // Известия Академии наук. — 1913. — Т. 7, № 17. — С. 976—984; 6) Краткий отчет о ходе исследования радиоактивных месторождений Российской империи летом 1914 года // Там само. — 1914. — Т. 8, № 18. — С. 1353—1384; 7) Труды по радиогеологии / Рос. акад. наук, Комис. по разраб. науч. наследия акад. В. И. Вернадского [и др.]; отв. ред. : Н. П. Лавров [и др.]. — М.: Наука, 1997. — 319 с.

²⁵⁴ «Приднепровский край», щоденна політична, економічна і літературна газета. Виходила у Катеринославі з 1898 по 1918 р. Видавець — М. С. Копилов, редактори — В. В. Святловський, М. К. Лемке, Ф. А. Духовецький, П. Є. Хмелевський, М. М. Дмитрієв. На початку 1906 р. діяльність газети була тимчасово припинена владою. З 17 лютого (2 березня) по 23 червня (6 липня) 1906 р. видавалася під назвою «Приднепровский курьер».

²⁵⁵ Науковий часопис «Annalen der Physik und Chemie», видавався у Німеччині фізиком Йоганном Христіаном Поггендорффом (Johann Christian Poggendorff; 1796—1877). У 1824—1877 рр. вийшло 160 томів. У новій серії ще 69 томів до 1899 р.

²⁵⁶ Єнс Якоб Берцеліус (Jöns Jakob Berzelius; 1779—1848), шведський хімік, вважається одним із батьків хімії. Професор хімії та фармакології у Каролінському інституті, почесний член Шведської королівської академії словесності. Відкрив церій, селен, торій, уперше отримав у вільному стані кремній, титан, тантал, цирконій, визначив атомну вагу 46-ти відомих на той час хімічних елементів і ввів для них літерні позначення. Уточнив і розвинув уявлення про атом і електричну спорідненість, запропонувавши першу концепцію хімічної взаємодії — електрохімічну теорію, ввів терміни «органічна хімія», «алотропія», «ізомерія».

Йдеться про: *Berzelius J. J.* 1) Ueber die öligen und harzigen Producte der trocknen Destillation des Holzes // *J. C. Poggendorff's Annalen der Physik und Chemie.* — Leipzig, 1828. — Bd. 89, Ann. 13. — S. 78—100; 2) Versuche über die mit dem Platin vorkommenden Metalle, und über das Verfahren zur Zerlegung der natürlichen Platinlegirungen oder Platinerze // Там само. — S. 435—488; 3) Versuche zur Bestimmung der Atomengewichte des Jod's und Brom's // Там само. — Leipzig, 1828. — Bd. 90, Ann. 14. — S. 558—566.

Кобелль Франц фон (von Kobell Wolfgang Xavier Franz; 1803—1882), учений-мінералог, письменник, фотограф. З 1826 р. професор мінералогії Мюнхенського університету. винайшов ставроскоп для випробування оптичних властивостей кристалів.

Йдеться про: *Kobell F.* Ueber das Eisensilicat von Bodenmais, den Thraulit // *J. C. Poggendorff's Annalen der Physik und Chemie.* — Leipzig, 1828. — Bd. 90, Ann. 14. — S. 467—469.

²⁵⁷ Муромцев Сергій Андрійович (1850—1910), правознавець, один із основоположників конституційного права у Росії, соціолог-позитивіст. Професор Московського університету. Голова першої Державної думи (1906). Помер від серцевого нападу. Похорон Муромцева у Москві перетворився на демонстрацію, у якій взяли участь тисячі людей — прихильників ліберальних ідей та опозиціонерів до влади.

²⁵⁸ *Sustschinsky P. P.* Über den Hisingerit // *Zeitschrift für Kristallographie und Mineralogie* / hrsg von P. Groth. — Leipzig, 1910. — Bd. 47. — S. 231—237.

²⁵⁹ Ферсман Олександр Євгенович (1883—1945), геохімік, мінералог. Академік Російської АН (з 1919 р.), учень В. І. Вернадського. Один із основоположників геохімії. Закінчив Московський університет. Працював у Мінералогічному музеї у Парижі та Гейдельберзькому університеті у Німеччині (1907—1909), старший зберігач Геологічного та мінералогічного музею АН. Директор Державного радієвого інституту (1922—1926), Інституту кристалографії, мінералогії та геохімії АН СРСР, Інституту геологічних наук (1942—1945). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. Є. Ферсмана у кн. 2 цього видання. Також див.: Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману / сост. Н. В. Филиппова. — М.: Наука, 1985. — 272 с.

²⁶⁰ Оппоков Євген Володимирович (1869—1937), гідролог і гідрогеолог, організатор першої у СРСР науково-дослідної кафедри гідрології при КПІ (1922), директор Інституту водного господарства ВУАН (з 1926 р.). Академік ВУАН (з 1929 р.) і ВАСГНІЛ (з 1935 р.). У жовтні 1937 р. заарештований за звинуваченням у контрреволюційній роботі, розстріляний. Докладніше див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 52—58.

Див.: *Оппоков Е. В.* О Брагинском метеорите // Ежегодник по геологии и минералогии России. — 1908—1909. — Т. 10, вып. 5—6. — С. 163—164. Також див.: *Тумковский П. А.* Так называемый Брагинский метеорит // Там само. — 1906. — Т. 8, вып. 6—7. — С. 213—214.

²⁶¹ Йдеться про демарш у березні 1911 р. професорів і викладачів Московського університету проти силового контролю за життям університету з боку уряду П. А. Століпін. Міністр народної освіти у 1910—1914 рр. Лев Аристович Кассо (1865—1914) проводив досить жорстку політику заборони студентських зборів і організацій. Після його адміністративних заходів щодо Московського університету понад 130 професорів і викладачів подали у відставку, у т. ч. й В. І. Вернадський. Див.: *Вернадський В. І.* Публіцистичні статті. — М.: Наука, 1995. — С. 179—181, 186—198.

²⁶² Грдина Ярослав Іванович (Янович) (1871—1931), інженер-технолог, механік, професор. Закінчив Петербурзький технологічний інститут (1894), отримав диплом інженера-технолога. Працював у Ковно, з 1897 р. викладав в Іваново-Вознесенському механіко-технічному училищі. Після річного зарубіжного стажування зарахований у 1900 р. викладачем КВГУ, з червня 1902 р. ординарний професор кафедри прикладної механіки, з 1922 р. завідувач цієї кафедри. У 1920—1921 рр. ректор Катеринославського гірничого інституту. У 1919—1931 рр. працював також у Катеринославському (Дніпропетровському) університеті (у 1920—1933 рр. Інститут народної освіти), очолював кафедру теоретичної механіки. Після виділення у 1930 р. металургійного факультету Гірничого інституту у самостійний Дніпропетровський металургійний інститут працював у ньому професором кафедри основ машинобудування за сумісництвом.

²⁶³ *Іванов Л. Л.* К минералогии Вольни. I. Топаз, гизингерит, гетит, графит // Труды Общества исследователей Вольни. — 1911. — Т. 6. — С. 225—232.

²⁶⁴ *Stremme H.* 1) Über Kaolinbildung (Eine Entgegnung an H. Rösler) // Zeitschrift für praktische Geologie. — 1908. — Bd. 16. — S. 443—445; 2) Über die Beziehungen einiger Kaolinlager zur Braunkohle // Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie. — 1909. — Bd. 2. — S. 91—120; 3) Die Chemie des Kaolins // Fortschritte der Mineralogie, Kristallographie und Petrographie. — 1912. — Bd. 2. — S. 87—128.

²⁶⁵ Штебер (Штьобер) Едуард Альбертович (1862—1942), хімік, викладач КВГУ. Вивчав грязьові вулкани, автор одного з варіантів теорії неорганічного синтезу нафти та інших бітумів. Секретар Катеринославського наукового товариства. Двадцять років (1903—1922) асистент з хімії у Гірничому інституті. У 1920-х роках викладав у Владикавказі у Горському агроіндустріальному педагогічному інституті (професор від 1923 р.), у 1932—1941 рр. керував кафедрою хімії у Північно-Кавказькому гірничо-металургійному інституті (Владикавказ). У жовтні 1941 р. як етнічний німець висланий до Казахстану, де і помер. Див. його лист до В. І. Вернадського від 29 жовтня 1915 р. у кн. 2 цього видання.

²⁶⁶ Ймовірно, йдеться про II Менделєєвський з'їзд, що відбувся у Петербурзі 21—28 грудня 1911 р., а також II Всеросійський з'їзд діячів із практичної геології і розвідвальної справи (Петербург, 26 грудня 1911 р. — 4 січня 1912 р.).

²⁶⁷ Психоневрологічний інститут засновано у 1907 р. у Петербурзі академіком Володимиром Михайловичем Бехтеревим як дослідницький та вищий навчальний заклад університетського типу, з юридичним і медичним факультетами, рядом лабораторій, зокрема, психологічною, рефлексологічною, анатомічною. У 1920 р. медичний факультет перетворений у самостійний Державний інститут медичних знань. Пізніше називався 2-м Ленінградським медичним інститутом, санітарно-гігієнічним медичним інститутом ім. Мечникова, Медичною академією ім. Мечникова.

²⁶⁸ Див. комент. № 41.

²⁶⁹ Ймовірно, йдеться про окремий відбиток: *Вернадський В. И.* Несколько слов о работах Ломоносова по минералогии и геологии. С приложением труда Ломоносова «О слоях земных». — СПб., 1911. — С. 141—149, 150—240. — 3 видання: Труды Ломоносова в области естественно-исторических наук: Извлечения и объяснительные статьи. — СПб., 1911. — Изд. Имп. Акад. наук, 1911 — 240 с. Також див.: *Вернадський В. И.*

О значении трудов М. В. Ломоносова в минералогии и геологии / О-во любителей естествознания, антропологии и этнографии. — М.: Т-во тип. А. И. Мамонтова, 1900. — 34 с.

²⁷⁰ Йдеться про Фрідріха Фойта (Friedrich Wilhelm Voit). Навчався у Фрайбурзькій гірничій академії. Як геолог поїхав на Філіппіни, на о. Борнео і в Анголу, вивчав кобальтові родовища в Угорщині. Кілька років працював геологом-консультантом у компанії Gürz & Co у Південній Африці, де займався розвідкою родовищ міді. Див.: *Voit F. Beiträge zur Geologie der Kupfererzgebiete in Deutsch—Südwest—Afrika // Jahrbuch der Königlich-Preussischen Geologischen Landesanstalt und Bergakademie. — 1905. — Bd. 25. — S. 384—430.*

²⁷¹ Ймовірно, Каргін Олексій Костянтинович (1879—?), гірничий інженер. Закінчив Гірничий інститут у Петербурзі. Працював інженером у Катеринославі. Батько фізико-хіміка, академіка АН СРСР Валентина Олексійовича Каргіна (1907—1969). У 1917 р. сім'я Каргіна переїхала у Клин Московської області. З 1945 р. постійно жив у Ташкенті, де викладав у Політехнічному інституті.

²⁷² Товариство дослідників Волині, наукове товариство краєзнавчого спрямування, діяло у Житомирі у 1900—1917 рр. Видавало «Труди» (14 томів), у яких містилися праці та матеріали з історії, етнології, географії, геології, ботаніки і метеорології Волині. Голова товариства — генерал-губернатор І. Я. Дунін-Борковський. Перший віце-голова, який уособлював всю повноту керівництва товариством, — В. С. Ногайський. З 1910 р. цю посаду займав П. А. Тутковський, через три роки його змінив С. А. Боржовський. Див.: *Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. — Житомир: М.А.К., 2001. — 360 с.*

²⁷³ У листі до Вернадського його перший учень А. О. Шкляревський згадує 1899 р. Тита Петровича Бахтадзе, який мешкав у містечку Хони Кутаїської губернії. Біографічних відомостей, на жаль, бракує.

²⁷⁴ П. К. Алексат. Див. комент. № 8.

²⁷⁵ Чернишов Феодосій Миколайович (1856—1914), геолог і палеонтолог. Академік Петербурзької АН (з 1899 р.). За два місяці перебування в експедиції 1895 р. на Новій Землі зібрав унікальний географічний і геологічний матеріал. Див.: *Чернышев Ф. Н. Новоземельская экспедиция 1895 г. // Известия Российского географического общества. — Т. 32, вып. 1. — С. 1—26.* Також див.: *Вернадский В. И. О заслугах Ф. Н. Чернышева в области минералогии // Материалы для геологии России. — 1916. — Т. 27. — С. XXXIV—XL; Те саме // Вернадский В. И. Статьи об ученых и их творчестве. — М.: Наука, 1997. — С. 193—195.*

²⁷⁶ Йдеться про гірничого інженера, географа і геолога Олександра Олександровича Свіцина (1878—1942?). Він першим на Новій Землі знайшов родовище самородної міді у районі протоки Костін Шар і бухти Пропаща Губа. Його ім'ям у 1924 р. названий острів у затоці Карпінського (Карське море, Нова Земля). Загинув у Ленінграді під час Другої світової війни разом з дружиною і сином.

Його брат Адам Олександрович Свіцин (1875—1938), інженер-металург, перший російський директор Юзівського металургійного заводу. Репресований у 1938 р.

²⁷⁷ Йдеться про Фрідріха Фойта (Friedrich Wilhelm Voit), див. комент. № 270.

²⁷⁸ *Чернышев Ф. Н.* 1) Новоземельская экспедиция 1895 г. // *Известия Российского географического общества. — Т. 32, вып. 1. — С. 1—26* (окр. відб. — [СПб.]: тип. А. С. Суворина, [1896]); 2) Сообщение о поездке на Новую Землю летом 1895 г. // *Записки С.-Петербургского минералогического общества. Сер. 2. — 1895. — Ч. 33, вып. 2. — С. 56—60* (Протокол заседания 14 ноября 1895 г.); *Чернышев Ф. Н., Яковлев Н. Н.* Фауна известняков мыса Гребени на Вайгаче и р. Нехватовой на Новой Земле // *Известия Геологического комитета. 1898. — Т. 17, № 8. — С. 337—380.*

Энгельгардт А. П. 1) Печорский край и Новая Земля : (очерк путешествий архангельского губернатора) // Русское судоходство. — 1896. — № 170/171. — С. 57—86; № 172. — С. 1—28; 2) Русский Север : путевые записки. — М.: ОГИ, 2009. — 255 с.

Гревингк К. И. 1) Геогностическая поездка к берегам Онежского озера и на Канин полуостров в 1848 году // Известия Русского географического общества. — 1849. — Вып. 3. — С. 110—113; 2) Путешествие на полуостров Канин / [под ред. и с предисл. Ф. Н. Чернышева]. С прил. статей Ф. Н. Чернышева, А. П. Карпинского и С. Н. Никитина. Чит. в засед. Физ.-мат. отд-ния 8 мая 1891 г. — СПб., тип. АН, 1891. — [2], 74 с. с ил.; 1 л. карт. (Прил. к т. 67 «Зап. имп. Акад. наук», 1891).

Також див.: *Голицын Б. Б.* Общий обзор деятельности экспедиции Академии наук на Новую Землю в 1896 г. // Отчет об экспедиции АН на Новую Землю летом 1896 г. — СПб., 1898. — С. 3—78.

²⁷⁹ Авдаков Микола Степанович (1847—1915), підприємець, гірничий інженер. Голова правління ряду гірничовидобувних і золотопромислових товариств. У 1900—1905 рр. голова ради з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. З 1906 р. член Державної ради від торгово-промислової курії. У 1907—1915 рр. голова ради з'їзду представників промисловості і торгівлі.

²⁸⁰ *Свенске К. Ф.* Новая Земля в географическом, естественно-историческом и промышленном отношениях / изд. на иждивение члена-соревнователя Рус. геогр. о-ва М. К. Сидорова. — СПб.: тип. Имп. АН, 1866. — VI, 130, [1] с., [3] л. ил., карт.

²⁸¹ Ще 1911 р. В. І. Вернадський організував радієву експедицію у Міасс на Уралі. Наступного року при АН з ініціативи В. І. Вернадського і під його керівництвом організовано постійно діючу радієву експедицію. Уральський загін експедиції на чолі з академіком продовжив роботу і 1912 р. Учасниками експедиції були мінералоги і геологи В. І. Крижановський, Л. О. Кулик, М. М. Федоровський та ін. Сам Вернадський проїхався Уралом у червні 1912 р.

²⁸² Ймовірно, йдеться про Брянцева Льва Володимировича, який після закінчення Московського університету як інженер-геолог був асистентом у Л. Л. Іванова на кафедрі мінералогії та петрографії Катеринославського гірничого інституту (від 1915 р.). Восени 1919 р. виїхав до Ростова-на-Дону. Подальша доля невідома. У ювілейному виданні «Известий Екатеринославского горного института» 1924 р. зазначений як небіжчик. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Л. В. Брянцева у цій книзі.

²⁸³ *Чирвинский П. Н.* Минеральное образование жильного типа из каменноугольной шахты «Надежда» близ города Александровска-Грушевского Донской области // Ежегодник по геологии и минералогии России. — 1912. — Т. 14, вып. 6. — С. 166—169. Пізніше барит з цього ж місця (нині м. Шахти) був описаний В. І. Лучицьким і Л. Л. Івановим: *Лучицкий В. И.* Заметки по минералогии юга России // Известия Варшавского политехнического института. — 1913. — Вып. 1. — С. 1—9; *Иванов Л. Л.* Барит из Донской области // Наукові записки Катеринославської науково-дослідчої кафедри геології. — 1926. — С. 9—12.

²⁸⁴ *Иванов Л. Л.* На Новой Земле // Природа. — М., 1913. — № 1. — Стб. 74—98, ил. У нарисі описано експедицію Новоземельського гірничопромислового товариства у Пропащу Губу з метою розвідки покладів мідної руди на Мідному півострові 14 липня — 12 вересня 1912 р. (плавання на судні «Рюрик» з Архангельська по Двіні, Білому морю і Північному Льодовитому океану на Нову Землю; геологічні, мінералогічні дослідження Мідного півострова; метеорологічні спостереження; життя ненців (самоїдів); поїздка на мис Нелідова тощо).

²⁸⁵ Писаржевський Лев Володимирович (1874—1938), учений у галузі фізичної хімії. Академік ВУАН (з 1925 р.) та АН СРСР (з 1930 р.). Закінчив Новоросійський університет (1896). Стажувався у Фізико-хімічному інституті Оствальда у Лейпцигу. Професор

Юр'євського університету (1904). У 1908—1912 рр. професор КПІ. На знак протесту проти політики обмеження прав викладачів і студентів, що проводилася міністром народної освіти Л. Кассо, звільнився з інституту. У 1911—1913 рр. викладав на Бестужевських курсах та у Психоневрологічному інституті у Петербурзі. У 1912 р. брав участь у створенні та редагуванні журналу «Природа». У 1913—1932 рр. професор Гірничого та Хіміко-технологічного інститутів у Катеринославі (Дніпропетровську). У 1924—1926 рр. ректор Гірничого інституту. У 1927 р. заснував Інститут фізичної хімії, що з 1934 р. підпорядковується ВУАН (нині Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського). У 1928 р. обраний членом-кореспондентом АН СРСР, а вже через два роки — дійсним членом. Лауреат Ленінської премії. У 1929—1934 рр. викладав у Тбіліському політехнічному інституті.

²⁸⁶ *Іванов Л. Л.* Очерк по геологии и минералогии Медного полуострова на Новой Земле // Сборник в честь 25-летия научной деятельности В. И. Вернадского. — М., 1914. — С. 56—79.

²⁸⁷ *Іванов Л. Л.* К минералогии Волыни. II: Альбит, циннвальдит, каолин // Труды Общества исследователей Волыни. — 1915. — Т. 7. — С. 39—46.

²⁸⁸ Йдеться про геолого-мінералогічний музей Катеринославського вищого гірничого училища, реорганізацією якого на базі кабінету зайнявся Л. Л. Іванов.

²⁸⁹ *Voit F. W.* Über einen neuen Typus einer Lagerstätte von gediegen Kupfer auf Nowaja Semlja // Zeitschrift für praktische Geologie. — 1913. — Н. 1. — С. 42—49.

²⁹⁰ Усов Михайло Антонович (1883—1939), геолог. Академік АН СРСР (з 1939 р.). Закінчив Томський технологічний інститут (1908). У 1913 р. при Харківському університеті захистив дисертацію, став професором, а у 1920 р. очолив кафедру геології Томського технологічного інституту. Одночасно з 1921 по 1930 р. голова Сибірського відділення Геологічного комітету. З 1938 по 1939 р. директор Всесоюзного науково-дослідного геологічного інституту. Досліджував геологію Сибіру та суміжних із ним районів Китаю і Монголії, проводив експертизу золотоносних районів Кузнецького Алатау і Забайкалля, вивчав геологічну будову вугленосних районів Кузбасу, походження рудних родовищ тощо.

²⁹¹ *Гинзбург И. И.* 1) Каолин и его генезис // Известия С.-Петербургского Политехнического института. Серия естествознания. — 1912. — Т. 17, вып. 1. — С. 245—342; Вып. 2. — С. 711—817; 2) Пеликаниты и каолины Юго-западной и Южной России // Там само. — 1914. — Т. 22, вып. 1. — С. 315—428; Вып. 2. — С. 567—638.

Гинзбург Ілля Ісакович (1882—1965), геохімік, мінералог, доктор геолого-мінералогічних наук (з 1943 р.), професор. У 1902—1904 рр. навчався у Фрайбурзькій гірничій академії (Німеччина); закінчив Петербурзький політехнічний інститут (1913), працював там. У 1923—1925 рр. відряджений до Берліна. Після приїзду працював у геологічному кабінеті АН СРСР, співробітник КЕПС. У 1928 р. заарештований і за статтею 58-7 (промисловий саботаж) засуджений до 10-ти років виправних таборів. Працював у Печорському краї в Ухтинській експедиції ОГПУ, у хімічній лабораторії. Повністю звільнений у 1934 р., у 1936 р. судимість знято. Працював в Інституті геолого-природничих наук ім. В. І. Вернадського у Москві. У 1956—1963 рр. завідувач відділу екзогенних рудних родовищ Інституту геології, петрографії, мінералогії і геохімії. Один із основоположників геохімічних методів пошуку корисних копалин.

²⁹² Донський політехнічний інститут створено у 1907 р. у Новочеркаську. Ядром його професорсько-викладацького складу стали провідні співробітники Варшавського політехнічного інституту, тимчасово закритого після студентських заворушень у 1905—1906 рр. Через два роки Донському політехнічному інституту присвоїли ім'я Цесаревича Олексія, і він став називатися — Олексіївський Донський політехнічний інститут.

Йдеться про політику обмеження автономії університетів через зміну університетських статутів, яку проводило Міністерство народної освіти. Донський політехнічний

інститут з моменту створення діяв без статуту. Наукова громадськість звинувачувала владу, ліберали у Думі вказували, що викладачі тікають з політехнікуму через «задушливу атмосферу», у якій неможливо вести наукову і педагогічну роботу.

²⁹³ Копальні на Західному Уралі, де добували смарагди та олександрити. Названі на честь Поклевського-Козелла Альфонса Хомича (1809—1890), підприємця, виноторговця, гірничо- і золотопромисловця, одного із засновників азбестової промисловості на Уралі і першого пароплавства на річках Західного Сибіру.

²⁹⁴ Динник Олександр Миколайович (1876—1950), учений у галузі теорії пружності і будівельної механіки. Академік ВУАН (з 1929 р.), АН СРСР (з 1946 р.). Закінчив фізико-математичний факультет Київського університету (1899). У 1900—1909 рр. працював у КПІ. У 1911 р. професор Донського політехнічного інституту у Новочеркаську. У 1913—1930 рр. професор Гірничого інституту у Катеринославі (Дніпропетровську), завідувач кафедри теоретичної механіки, у 1927—1929 рр. декан факультету гірничозаводської механіки. У 1930—1941 рр. працював у Дніпропетровському університеті і Дніпропетровському металургійному інституті. З 1944 р. професор Київського університету. У 1944—1947 рр. завідувач відділу теорії пружності Інституту гірничої механіки АН УРСР; з 1948 р. завідувач відділу теорії пружності Інституту будівельної механіки АН УРСР.

²⁹⁵ Обручев Володимир Опанасович (1863—1956), геолог, географ, мандрівник. Академік АН СРСР (з 1929 р.). Герой Соціалістичної Праці (1945). У 1886 р. закінчив Петербурзький гірничий інститут. У 1901—1911 рр. професор Томського технологічного інституту. На початку 1912 р. переїхав до Москви, де виконував багатоцільові науково-громадські доручення наукових товариств. Багато подорожував Сибіром та Кавказом. Професор Таврійського університету у Сімферополі (1918—1919), Томського технологічного інституту (1919—1921) і Московської гірничої академії (1921—1929). З 1930 р. голова Комісії (Комітету) з вивчення вічної мерзлоти, з 1939 р. директор Інституту мерзлотознавства АН СРСР. У 1942—1946 рр. академік-секретар Відділення геолого-географічних наук АН СРСР. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 19—33.

²⁹⁶ Усов М. А. 1) Пограничная Джунгария. Отчет о путешествиях, совершенных в 1905, 1906 и 1909 гг. на средства Томского технологического института В. А. Обручева с сотрудниками. Т. 2. Вып. 1. Описание горных пород. — Томск: Типо-литография Товарищества Печатного дела, 1911. — XIV, 429, [19] с.: 17 л. ил.; 2) Федоровский, или универсально-оптический метод исследования порообразующих минералов, в особенности полевых шпатов. — Томск: Тип.-лит. Сибир. тов. печатного дела, 1910. — 158 с.: 10 табл.

²⁹⁷ Ймовірно, йдеться про рукопис статті, яку вдалося надрукувати лише у 1926 р.: *Іванов Л. Л.* Барит из Донской области // Наукові записки Катеринославської науково-дослідчої катедри геології. — 1926. — С. 9—12.

²⁹⁸ *Лучицкий В. И.* Заметки по минералогии юга России // Известия Варшавского политехнического института. — 1913. — Вып. 1. — С. 1—9.

²⁹⁹ Див. комент. № 284.

³⁰⁰ Йдеться про Мельникова Михайла Олексійовича (1857—1933 р.), віце-губернатора і губернатора (1912—1915) Волинської губернії. Після зайняття Галичини російськими військами — губернатор Львова. У 1915 р. вийшов у відставку. У 1920 р. емігрував до Греції, а потім до Югославії.

³⁰¹ Ілюстрований двотижневий журнал «Новости техники и промышленности» (редактори — М. І. Іванов, Й. І. Танатар), виходив від 1908 р. Видавцем виступало товариство інженерів — випускників Катеринославського гірничого інституту. Від січня 1914 р. журнал перебрав назву «Южный инженер». Припинив роботу у 1917 р.

³⁰² Ймовірно, йдеться про статтю: *Чирвинский П. Н.* Липарито-дацитовая пемза из окрестностей Карса // *Новости техники и промышленности.* — Екатеринбург, 1913. — № 1/2. — С. 4—7; № 3. — С. 23—26.

³⁰³ Досс Бруно (Doss Carl Bruno; 1861—1919), геолог. Навчався у Мюнхені і Лейпцигу, з 1886 р. доктор, асистент політехнікуму у Дрездені, потім доцент із мінералогії та геології у Ризькому політехнікумі, з 1900 р. професор. У 1914 р. відправлений на заслання в Орел. У 1915 р. переїхав до Німеччини, де працював у гірничій академії у Фрайбурзі.

³⁰⁴ Поширений вираз у 1860—1870-х роках. Часто зустрічається у творах М. Є. Салтикова-Щедрина та Ф. М. Достоевського.

³⁰⁵ Йдеться про «Известия Екатеринбургского горного института» (у 1905—1912 рр. виходили під назвою «Известия Екатеринбургского высшего горного училища»). Після 1916 р. світ побачили три книжки «Известий» — 1923 (т. 11, вип. 1) і 1924 р. — ювілейний том (2 частини) на честь 25-річчя діяльності гірничого інституту. Ще три книжки у 1919—1920 рр. вийшли як «Бюллетень Екатеринбургского горного института».

³⁰⁶ Йдеться про т. зв. аудиторії народних читань. У 1896 р. у місті з'явилася будівля «Аудиторії Комісії народних читань» (вул. Половицька, 5). З 1902 р. будівля перейшла до Катеринославського наукового товариства. Тут проводилися лекції «для народу», влаштовувалися концерти.

³⁰⁷ *Федоров Е. С.* Отзыв проф. Е. С. Федорова об относительном достоинстве трудов М. А. Усова и И. И. Танатара, представленных на конкурс по кафедре прикладной геологии в Екатеринбургском горном институте // *Известия Екатеринбургского горного института.* — 1913. — Вып. 2. — С. 1—6; *Обручев В. А.* 1) Отзыв о научных трудах горного инженера М. А. Усова, представленных на конкурс по кафедре прикладной геологии в Екатеринбургском горном институте // Там само. — С. 7—14; 2) Отзыв о научных трудах горного инженера И. И. Танатара, представленных на конкурс по кафедре прикладной геологии в Екатеринбургский горный институт // Там само. — С. 15—22.

³⁰⁸ Ймовірно, йдеться про використання символіки Карла-Фрідріха Науманна (Carl Friedrich Naumann; 1797—1873), німецького мінералога і геолога. Див.: *Науманн К. Ф.* 1) *Основания минералогии* / пер. И. Медведева, ред. А. Ушаков. — СПб., 1860. — 701 с.; 2) *Описательная минералогия: С прил. очерка кристаллохимии и кристаллогении и систематики* / сокр. пер. руководства К. Ф. Naumann'a «Elemente der Mineralogie»; пер. П. Тутковского. — К.: Изд. П. Тутковского, 1881 (обкл. 1880). — VIII, 104 с., 11 л. табл. — Літогр. вид.

Символи Науманна трималися у мінералогічній літературі до самого кінця XIX ст., коли більшість мінералогів і кристалографів перейшла на загальновідомі символи британського кристалографа Вільяма Міллера (William Hallowses Miller; 1801—1880).

³⁰⁹ Ймовірно, йдеться про: *Танатар И. И.* 1) *Краткое руководство к определению минералов под микроскопом.* — Екатеринбург: Типография Х. Я. Гинзбурга, 1908. — 71 с.; 2) *Таблицы для определения минералов по внешним признакам, с помощью паяльной трубки и микроскопа.* — Екатеринбург: Типография артели екатеринславских рабочих печатного дела, 1908. — 421 с.; 3) *Определитель минералов под микроскопом: справочник для аспирантов, инженеров и студентов.* — Харьков ; Днепрпетровск : Гос. науч. техн. изд-во Украины, 1935. — 379 с.

³¹⁰ П'ятницький Порфирій Петрович (1859—1940), мінералог і геолог-петрограф. Докладніше про нього див. комент. № 21 у розділі листів В. С. Гулевича у цій книзі та комент. № 1 у розділі листів П. П. П'ятницького у кн. 2 цього видання.

³¹¹ Влітку 1913 р. В. І. Вернадський брав участь у роботі Міжнародного геологічного конгресу у Канаді (Торонто). До відкриття сесії конгресу він відвідав Квебек, Монреаль і Кінгстон. Після конгресу російські делегати здійснили також подорож

Північною Америкою, відвідавши, серед іншого, уранові та ванадієві рудники. Див.: *Вернадский В. И.* 1) Краткий отчет Физико-математическому отделению Академии наук о командировке в Северную Америку. 18 сентября 1913 г. (АРАН, ф. 518, оп. 4, спр. 118, арк. 1—2); 2) Мысли за океаном: из неопубликованных путевых впечатлений / публ. И. Мочалова // Независимая газета. — 1998. — 11 марта. — С. 8.

³¹² *Танатар И. И.* По поводу отзыва проф. Е. С. Федорова о моих научных трудах, представленных на конкурс по кафедре прикладной геологии в Екатеринославском горном институте // Известия Екатеринославского горного института. — 1913. — Вып. 2. — С. 1—3.

³¹³ *Богданович К. И.* Рудные месторождения: в 2 т. — СПб. : Изд. Горного ин-та имп. Екатерины II, 1912—1913. — Т. 1. — 475 с.; Т. 2. — 462 с.

³¹⁴ У листі до дружини від 30 травня 1912 р. В. І. Вернадський писав про свої плани створення Мінералого-геологічного музею, зведення його та Ломоносовського інституту «рядом в одном месте — рядом с новым зданием Геологического комитета на Среднем (угол 19-й линии)» (*Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской. 1909—1940. — М., 2007. — С. 99). Ідея створення Ломоносовського інституту при Академії наук була висунута групою академіків, серед яких був і В. І. Вернадський. У 1911 р. Вернадський за дорученням Академії наук склав записку «Про Ломоносовский институт при Имп. Академии наук» для міської думи, яка була видана окремо (СПб., 1911; Також див.: *Вернадский В. И.* Начало и вечность жизни. — М., 1989. — С. 226—241; передр. у *Вернадский В. И.* О науке. — СПб., 2002. — Т. 2), а у 1912 р. підготував ще одну записку з цього приводу (опубл. у: *Бастракова М. С.* Академия наук и создание исследовательских институтов: (Две записки В. И. Вернадского) // Вопросы истории естествознания и техники. — 1999. — № 1. — С. 159—160). Ідея про створення інституту фізичного, хімічного і мінералогічного напрямку була підтримана урядом і міською думою Петербурга. Обговорювалися питання фінансування, у т. ч. на житло для співробітників інституту і музею. Вернадський навіть написав дружині 27 березня 1914 р., після одного із засідань комісії з Ломоносовського інституту: «дело двинуто, и, если пойдет все гладко, то через 5 лет будет все закончено» (*Вернадский В. И.* Письма Н. Е. Вернадской. 1909—1940. — М., 2007. — С. 185). Однак через відсутність фінансування тоді реалізувати проект не вдалося. У 1932 р. Президія АН СРСР визнала за необхідне створити єдиний Ломоносовський інститут геохімії, мінералогії та кристалографії (ЛІГЕМ), який об'єднав би Геохімічний інститут, кристалографічну лабораторію і Мінералогічний інститут. У складі Ломоносовського інституту функціонував ряд відділів-секторів: кристалографії, геохімії, мінералогії, регіональної мінералогії та Мінералогічного музею. У 1934 р. інститут переїхав до Москви.

³¹⁵ Бельський (Більський) Степан Володимирович (1866—1943), геолог. Закінчив Гірничий інститут у Петербурзі (1894). З 1907 р. і до кінця життя досліджував корисні копалини Житомирської, Рівненської і Волинської областей. З 1919 р. завідувач кафедри мінералогії та геології Житомирського педагогічного інституту, з 1929 р. старший геолог Українського геологорозвідувального тресту. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів С. В. Бельського у цій книзі.

³¹⁶ З ідеєю відкрити у Катеринославі Вищі жіночі курси (КВЖК) у травні 1913 р. виступили ректор Гірничого інституту М. Й. Лебедев, учені Л. В. Писаржевський, І. І. Іванов, В. О. Волжин, С. А. Заборовський, С. Г. Шарбе та ін. Фактичними засновниками курсів були громадська діячка О. В. Тихонова та комерції радник М. С. Копилов. Урочисте відкриття відбулося 15 вересня 1916 р. (за ст. ст.). Першим директором КВЖК був М. Й. Лебедев. Курси мали два факультети: фізико-математичний та медичний, на які було прийнято 604 слухачки. Наприкінці 1916 р. постало питання про зміну статусу курсів та передання КВЖК у підпорядкування товариства сприяння жіночій

освіті. Цю ідею підтримав В. І. Вернадський, і курси отримали статус вишого навчального закладу. У 1918 р. курси увійшли до складу Катеринославського університету.

³¹⁷ Ймовірно, йдеться про книгу професора Гірничої академії у Фрайбурзі (Саксонія) Ріхарда Бека (Richard Beck; 1858—1919): *Beck R. Lehre von den Erzlagertstätten / von dr. Richard Beck; mit 255 Figuren und einer Gangkarte.* — Berlin: Gebrüder Borntraeger, 1901. — 724 S.

³¹⁸ Дубянський (Дуб'янський) Віктор Вікторович (1880—1925), петрограф, фізичний географ, професор, відомий альпініст. Закінчив Київський університет (1903). Декан фізико-математичного факультету та заступник ректора того ж університету (1919). Читав лекції з мінералогії у Варшавському університеті, професор (від 1915 р.). Викладач Київського українського народного університету. Секретар комісії з вивчення природних багатств України при УАН (1919—1921); віце-директор Укргеолтресту (Київ) (1920—1921). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів В. В. Дубянського у кн. 2 цього видання.

³¹⁹ Сіома Йосип Феліксович (Sioma Jyzef; 1875—1938), мінералог, учень В. І. Вернадського. Закінчив Московський університет (1899). З 1901 р. працював у Мінералогічному кабінеті Варшавського університету, з 1913 р. викладав у Воронежському сільськогосподарському інституті, потім професор Воронежського політехнікуму. З 1922 р. у Польщі професор Головної сільськогосподарської школи у Варшаві (Університет природничих наук). Постійний кореспондент В. І. Вернадського.

³²⁰ Вісконт Костянтин Йосипович (1869—1942), мінералог і петрограф. Закінчив Московський університет (1897). У 1914 р. брав участь у Сибірській радієвій експедиції. Викладав на Московських вищих жіночих курсах і у Комерційному інституті, у Московському університеті (з 1917, професор 1924—1930). Науковий співробітник Всесоюзного інституту мінеральної сировини (1923—1942).

³²¹ *Nikitin W. W. La méthode universelle de Fedoroff: description systématique de la marche des opérations à effectuer pour la détermination des constantes optiques des minéraux / trad. française par Louis Duparc et Véra de Dervies.* — Genève: Edition Atar; Paris: Béranger, 1914. — Vol. 1. — 274 p.; vol. 2. — P. 275—516.

³²² Ймовірно, йдеться про: *Heraeus W. C. Die Kohlensäure-Wasserbestimmungen erfolgten in einem elektrischen Widerstandsofen von W. C. Heraeus in Hanau nach der Methode von M. Dittrich u. W. Eitel // Zeitschrift für anorganische und allgemeine Chemie.* — Leipzig, 1912. — Bd. 77. — S. 365—376. Також див.: *Эйтель В. 1) Физическая химия силикатов / пер. с нем. под ред. проф. Д. С. Белянкина.* — Л.: ОНТИ, 1936. — 560 с.; 2) *Физическая химия силикатов.* — М.: Иностр. лит., 1962. — 1056 с.

³²³ Йдеться про нову будівлю Гірничого інституту у Катеринославі.

³²⁴ *Вернадский В. И. Опыт описательной минералогии: [в 2 т.]. Т. 1: Самородные элементы.* — СПб., 1908—1914. — Вып. 1—5.

³²⁵ Див. комент. № 313.

³²⁶ Ймовірно, йдеться про колегію викладачів Донського політехнічного інституту в Новочеркаську.

³²⁷ *Вернадский В. И. Высшая школа и научные организации // Ежегодник газеты «Речь» на 1913 год.* — СПб., 1913. — С. 351—371. Перевид. у кн.: *Вернадский В. И. О науке. Том 2: Научная деятельность. Научное образование.* — СПб: Изд-во РХГИ, 2002. — С. 219—241.

³²⁸ Ймовірно, йдеться про: *Вернадский В. И. Записка о необходимости безотлагательного исследования месторождений радиоактивных минералов России // Известия имп. Академии наук. Сер. 6.* — 1913. — Т. 7, № 17. — С. 976—984.

³²⁹ Можливо, йдеться про: *Штебер Э. А. К вопросу о происхождении продуктов извержения грязевых вулканов // Известия Екатеринославского горного института.* —

1914. — № 1. — С. 1—30. Також див.: *Штебер Э. А.* Чередування бурних і спокійних извержений грязевих вулканов в зв'язі останніх з местородженнями нафти. — Катеринослав, 1914. — 234 с.

³³⁰ *Іванов Л. Л.* К мінералогії Волини. III. Список літератури і мінералов: (С доданням: Список колекції мінералов Волинського центрального музею в Житомирі) // Труды Общества исследователей Волини. — Житомир, 1915. — Т. 11, вып. 1. — С. 113—152.

³³¹ Лагоріо Олександр Євгенович (1852—1944), петрограф, кристалограф і мінералог. Член-кореспондент Петербурзької АН (з 1896 р.). Закінчив Дерптський університет (1875). Асистент кабінету мінералогії (1876—1880), доктор мінералогії та геогнозії (1880, дисертація «Сравнительно-петрографические исследования над горными породами Крыма»). У 1880—1898 рр. ординарний професор кафедри мінералогії Варшавського університету. У 1897—1904 рр. директор-засновник Варшавського політехнічного інституту. Потім переїхав до Петербурга. У 1904—1917 рр. працював на посаді керівника навчального відділу, члена ради в навчальних справах і голови Вченого комітету Міністерства торгівлі та промисловості Росії. Після 1917 р. в еміграції у Фінляндії, з жовтня 1920 р. — у Німеччині, у Берліні.

³³² *Іванов Л. Л.* Геологический профиль по линии проектируемого близ г. Катеринослава тоннеля на III участке ж. д. линии Мерефа — Херсон // Южный инженер. — Катеринослав, 1914. — № 4. — С. 86—92.

³³³ Йдеться про працю: *Ферсман А. Е.* Исследования в области магнезиальных силикатов. Группы циллерита, церматтита и палыгорскита. — СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1913. — 436 с. (Записки Академии наук, отд. физ.-мат. наук, 8-я серия, т. XXXII, вып. 2-й). В. І. Вернадський активно допомагав О. Є. Ферсману в підготовці книги до друку. Див.: Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману. — М.: Наука, 1985. — С. 41—43.

³³⁴ Товариство допомоги нужденним студентам Катеринославського вищого гірничого інституту, благодійна організація. Аналогічні організації діяли при більшості вищих навчальних закладів Росії.

³³⁵ *Самойлов Я. В.* О химическом строении каолина // Известия имп. Академии наук. Сер. 6. — 1914. — Т. 8. — № 11. — С. 779—794.

³³⁶ *Іванов Л. Л.* Геологическое строение ложа Днепра в месте перехода его железнодорожной линией Мерефа — Херсон. — Катеринослав: тип. И. Когана, 1914. — 27 с. (відб. з «Известий Катеринославского горного института, вып. I, 1914»).

³³⁷ Федоровський Микола Михайлович (1886—1956), геолог. Член-кореспондент АН СРСР (з 1933 р.). Закінчив Московський університет (1914). Лаборант в евакуйованому з Варшави до Москви, а потім до Нижнього Новгорода політехнічному інституті. Голова губкому РКП(б) у Нижньому Новгороді. У квітні 1918 р. призначений головою Гірничої ради при Вищій раді народного господарства, підготував два декрети Раднаркому про заснування Московської гірничої академії та Ільменського заповідника. Ініціатор створення Інституту прикладної мінералогії, довгий час керував ним. Брав участь у підбиранні граніту для постійного мавзолею Леніна (1933). У 1937 р. заарештований та засуджений до 15 років, засланий у Воркуту. У 1942 р. переведений до Москви, де працював в Інституті добрив. У 1945 р. відправлений до Норильська, де викладав мінералогію в Геологічному технікумі. Там організував мінералогічний кабінет та музеї, готував шосте видання підручника з мінералогії. Згодом працював на Норильському комбінаті. Повністю реабілітований у 1954 р.

³³⁸ Йдеться про букіністичну фірму Макс Вега в Німеччині — «Max Weg — Buchhandlung und Antiquariat — Leipzig». Спеціалізувалася на виданнях з природничих наук.

³³⁹ Першим ректором Катеринославського гірничого інституту був М. Й. Лебедев. Див. комент. № 176.

³⁴⁰ Ймовірно, йдеться про фірму з торгівлі мінералами та аксесуарами «Sächsische Mineralien-Handlung Carl Droop in Dresden-Plauen», яка діяла до початку 1930-х років. Карл Адольф Дрооп був до того ж автором навчального довідника з колекціювання каменів «Die Gesteinslehre. Gemeinverständliche Geologie für Schulen und Sammler» (Dresden-Plauen, 1897).

³⁴¹ Дана (Дена) Джеймс Дуайт. Див. комент. № 12.

³⁴² Грищинський Петро Юстимович (1884—1920), геолог, мінералог, лаборант Київського університету та Вищих жіночих курсів у Києві. Учень П. Я. Армашевського. Вивчав Круківський метеорит. Планував вивчати мінералогію Галичини та Угорської Русі. Помер від висипного тифу.

Щодо Брагинського метеориту див.: *Тутковский П. А.* Так называемый Брагинский метеорит // Ежегодник по геологии и минералогии России. — 1906. — Т. 8. — С. 213—214; *Кулик Л. А.* 1) Четвертый Брагинский метеорит // Доклады Российской Академии Наук, серия А. — 1924, апрель — июнь. — С. 85—88; 2) Брагинские метеориты и метеоритные рои // Мироведение. — 1924. — Т. 13, № 2 (47). — С. 231—233; *Чирвинский П. Н.* Брагинский палласит, его количественный минералогический и химический состав // Известия Донского политехнического института. — 1929. — Т. 11. — С. 194—213.

³⁴³ Левінсон-Лессінг Франц Юлійович (1861—1939), геолог і петрограф. Академік РАН (з 1925 р.). Закінчив Петербурзький університет (1883), професор (1898). У 1892—1902 рр. професор Дерптського університету, а в 1902—1930 рр. Петербурзького (Ленінградського) політехнічного інституту, де організував першу в Росії лабораторію експериментальної петрографії. Організатор і голова відділу кам'яних будівельних матеріалів і ґрунтового відділу Комісії з вивчення природних продуктивних сил при АН (1918—1925), перший директор Ґрунтового інституту АН СРСР (1925—1929), організатор і директор Петрографічного інституту АН СРСР (1930—1938). Керував Закавказькою експедицією АН СРСР.

³⁴⁴ Топольницький Петро Казимирович (1892 — після 1939), мінералог. Випускник Московського університету (1916). У 1914—1918 рр. геолог 1-ї Поволзької пошукової партії, у 1918—1921 рр. викладав мінералогію і кристалографію в інститутах Іваново-Вознесенська і Архангельська, у 1921 р. брав участь у полярній експедиції на криголамі «Малигін». У 1922—1927 рр. викладав мінералогію в Московському університеті. У 1925—1935 рр. редактор журналу «Минеральное сырье». У 1936—1938 рр., з перервами, працював у Ломоносовському інституті (ЛІГЕМ), викликався на допити в «справі М. М. Федоровського», деякий час був під арештом. Відомий його лист В. І. Вернадському від 14 березня 1939 р. з проханням допомогти влаштуватися на роботу до К. А. Ненадкевича (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 1648, арк. 5—6).

³⁴⁵ О. П. Павлов. Див. комент. № 77.

³⁴⁶ Матвеев Костянтин Костянтинович (1875—1954), мінералог, доктор геолого-мінералогічних наук (з 1942 р.). Закінчив Петербурзький університет (1907). Працював у геофізичних (Апшерон, 1908—1909), геологічних (Західне Приуралля, 1909—1910; Забайкалля, 1914—1917) експедиціях. У 1913—1918 рр. у Радієвій комісії АН. З 1918 р. в Уральському гірничому інституті, з 1919 р. професор. У 1920—1922 рр. декан геолого-розвідувального факультету Уральського університету. Завідував кафедрою мінералогії та кристалографії Уральського гірничого інституту (1918—1920, 1925—1949) та Уральського університету (1920—1925, 1932—1935).

³⁴⁷ Йдеться про академічний Геологічний і мінералогічний музей імені імп. Петра Великого в Петрограді, який у 1914 р. очолив В. І. Вернадський.

³⁴⁸ Йдеться про уральську мінералогічну контору Л. І. Крижановського. Див. комент. № 248.

³⁴⁹ Ймовірно, йдеться про Ніколаєвського Федора Андрійовича, мінералога, хіміка, дослідника мінералогії Підмосков'я, співробітника мінералогічної лабораторії

Народного університету імені А. Л. Шанявського. Загинув у роки Першої світової війни. Див.: *Николаевский Ф. А.* Материалы к минералогии окрестностей Москвы // Известия имп. Академии наук. Сер. 6 — 1912. — № 3. — С. 291—300; № 6. — С. 715—726; *Ферсман А. Е.* Русские месторождения сульфатных глин и близких к ним веществ / с аналитич. данными Ф. А. Николаевского. — Петроград : Комис. по изуч. естеств. производ. сил России, 1915. — 27 с. У фонді О. Є. Ферсмана є 144 листи Ф. А. Николаєвського за 1903—1917 рр. (АРАН, ф. 544, оп. 8, спр. 347).

³⁵⁰ Карандєєв В. В. Див. комент. № 2.

³⁵¹ Земятченський П. А. Див. комент. № 193.

³⁵² Ймовірно, йдеться про: *Вернадский В. И.* Минералогия: [Лекции]. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Печатня С. П. Яковлева, 1910—1912. — Вып. 1—2. (344 с.; с. 345—536).

³⁵³ Див.: *Писаржевский Л., Аверкиев Н. 1)* Каталитический метод выделения твердого йода из растворов: (предварит. сообщ.). — Екатеринослав: Типо-литограф. Л. И. Сатановского, 1915. — 26 с.; 2) Термохимия каталитического метода выделения твердого йода из растворов. — Екатеринослав : Тип. Губ. земства, 1916. — 25 с.

³⁵⁴ Див.: *Штебер Э. А.* Булганакские сопки в связи с вопросами о получении йода и других химических продуктов из грязевых вулканов. — Екатеринослав, 1915. — 11 с. (Труды научно-технического общества при Екатеринославском горном институте, 1915).

³⁵⁵ *Иванов Л. Л.* Геологическое строение ложа р. Мокрой Суры в месте перехода ее железнодорожной линией Мерефа — Херсон. — Екатеринослав : Тип. С. И. Барановского, 1915. — 7 с. (Южный инженер, 1915, с. 9—15).

³⁵⁶ *Ферсман А. Е.* Химическая жизнь Крыма в ее прошлом и настоящем // Записки Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы. — 1914. — Т. 4. — С. 3—25. Також див.: *Ферсман А. Е. 1)* К геохимии и минералогии Крыма // Доклады АН СССР, нов. сер. — 1939. — Т. 25, № 3. — С. 204—206; 2) Геохимический очерк Крыма // Ферсман А. Е. Избранные труды : в 7-ми т. — М.: Изд-во АН СССР. — 1959. — Т. 5. — С. 707—740.

³⁵⁷ Ймовірно, йдеться про Клера Модеста Онисимовича (1879—1966), геолога, палеонтолога, гідрогеолога, краєзнавця. Закінчив Університет Невшателя (l'Université de Neuchâtel, Швейцарія, 1901), доктор природничих наук Женевського університету (1903), професор (1928). Зберігач геологічного і палеонтологічного відділів Женевського міського музею природи; у 1907—1909 рр. викладач Київського університету та Вищих жіночих курсів; у 1909—1911 рр. асистент Донського політехнічного інституту (Новочеркаськ); у 1911—1918 рр. завідувач музею Уральського товариства любителів природознавства, викладач Уральського гірничого училища і Учительського інституту. З 1918 р. в Уральському гірничому інституті: доцент, професор. У 1920—1923 рр. у Владивостоцькому політехнічному інституті та Уральському державному університеті. У 1924 р. засуджений на 10 років ув'язнення за шпигунство на користь Франції. Амністований у 1925 р. У 1930 р. притягнутий у «справі Промпартії». Засланий на п'ять років на Урал. З 1933 р. в Свердловському гірничому інституті. Викладав у вищих навчальних закладах Свердловська до 1951 р. Його батько, уродженець Швейцарії, Онисим Єгорович Клер (1845—1920), був ініціатором створення Уральського товариства любителів природознавства, його незмінним секретарем, організатором першого Краєзнавчого музею в Єкатеринбурзі; зібрав цінну колекцію мінералів.

³⁵⁸ Арнольд Георгій Федорович (1874—1935), зоолог. Закінчив Петербурзький університет (1897). Асистент кафедри зоології агрономічного факультету КПІ (1898—1911) і Вищих жіночих курсів у Петербурзі (1911—1914). З 1914 р. асистент кафедри зоології Харківського сільськогосподарського інституту; з 1920 р. ад'юнкт-професор кафедри зоології безхребетних тварин Харківського університету. Завідувач сектору зоології

безхребетних тварин науково-дослідної кафедри зоології, створеної на початку 1920-х років при Харківському інституті народної освіти. Очолював сектор експериментальної зоології та морфології тварин Харківської філії Українського науково-дослідного зоолого-біологічного інституту (створений у 1930 р., з 1933 р. Харківський науково-дослідний зоолого-біологічний інститут), у 1933—1935 рр. директор інституту. З 1933 р. декан біологічного факультету відновленого Харківського університету.

³⁵⁹ Ймовірно, йдеться про уральську мінералогічну контору Л. І. Крижановського. Див. комент. № 248.

³⁶⁰ *Вернадский В. И.* Материалы для спектроскопии земной коры. I // Известия АН. Сер. 6. — СПб., 1914. — Т. 8, вып. 14. — С. 989—1008.

³⁶¹ Кобленц Вільям Вебер (Coblentz William Weber; 1873—1962), американський фізик і астрофізик, член Національної АН США. У 1904—1945 рр. працював у Національному бюро стандартів. Роботою «Дослідження інфрачервоних спектрів» (Investigations of Infrared Spectra. — Washington, 1905) поклав початок інфрачервоній спектроскопії. Вимірював інфрачервоне випромінювання зірок, планет і туманностей.

³⁶² Ймовірно, йдеться про дослідження фізика і мінералога Арно де Граммона (Antoine-Alfred-Arnaud-Xavier-Louis, comte de Gramont de Coigny, 1861—1923): *Gramont Arnaud de*. I. Spectres de dissociation des sels fondus, métalloïdes: carbone: II. Spectres de dissociation des sels fondus, métalloïdes: silicium. — [Paris: Masson et cie, 1898]. — 550 р.

³⁶³ Орелкін Борис Петрович (1884—1931), фізико-хімік, кристалограф, професор. Закінчив Петербурзький університет (1912). У 1912—1915 рр. готувався до професорської і викладацької діяльності під керівництвом проф. Л. О. Чугаєва. У цей же час виконував під керівництвом Є. С. Федорова наукові роботи в галузі хімічної кристалографії, а також брав участь у редагуванні його книги «Царство кристаллов». У 1916—1919 рр. понадштатний молодший асистент. Згодом доцент Петроградського (Ленінградського) технологічного інституту, де організував рентгенівську лабораторію. Тоді ж на кафедрі кристалографії Ленінградського університету читав перший курс рентгенографії кристалів.

³⁶⁴ Чугаєв Лев Олександрович (1873—1922), хімік і біохімік. Закінчив Московський університет (1895), завідував хімічним відділенням Бактеріологічного інституту в Москві. Професор (1904—1908) Московського технічного училища (з 1917 р. МВТУ), Петербурзького технологічного інституту (1909—1922), Петербурзького університету (1908—1922). Засновник і директор (з 1918 р.) Інституту з вивчення платини та інших благородних металів. Розробив метод визначення рухливих атомів водню в органічних сполуках, «ксантогеновий» метод синтезу ненасичених вуглеводнів. Творець наукової школи в галузі комплексних сполук. Помер від черевного тифу.

³⁶⁵ Сурукчі Степан Гаврилович (1862—1932), лікар-отоларинголог, доктор медичних наук, професор. Закінчив Харківський університет, продовжив навчання в Німеччині. Завідувач кафедри оториноларингології Харківського медичного інституту (1922—1930), голова ЛОР секції Харківського наукового медичного товариства (з 1923 р.).

³⁶⁶ Ймовірно, йдеться про статтю: *Иванов Л. Л.* Кальцит, кварц и прохлорит с Кавказа // Известия имп. Академии наук. Сер. 6. — 1916. — Т. 10, № 28. — С. 621—632.

³⁶⁷ Ймовірно, йдеться про муфельні печі німецької фірми «Heraeus».

³⁶⁸ *Erb J.* Ein Vorkommen von Fuchsit (Chrom-Glimmer) in der Schweizer-Alpen // Vierteljahrsschrift der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich. — 1898. — Bd. 43. — S. 276—278; *Gill A. C.* Notes on some minerals from the chrome pits of Montgomery County, Maryland // John Hopkins University Circulars. — 1889. — Vol. 8, № 75 — P. 100—102; *Schafhäutl K. E.* [Über den Fuchsit] // Haidinger W. Übersicht der Resultate mineralogischer Forschungen im Jahre 1843. — Erlangen: Verlag von Ferdinand Enke, 1845. — S. 42—43; *Hoffmann G. Ch.* Chemical Contributions to the Geology of Canada // Geological Survey of Canada, Annual

Report. — New Series. — Vol. 5, 1890—91, Part R. — Ottawa, 1892. — 72 p.; *Genth F. A.* Contributions to mineralogy, № 54, with crystallographic notes by S. L. Penfield // *American Journal of Science. Ser. 3.* — 1892. — Vol. 44. — P. 184—189; *Chester A. H.* Mineralogical Notes from the Laboratory of Hamilton College // *American Journal of Science. Ser. 3.* — 1887. — Vol. 33. — P. 284—291.

³⁶⁹ Зубер Рудольф (Zuber Rudolf; 1858—1920), польський геолог і мандрівник. Вивчав геологію у Львівському університеті. З 1884 р. викладач, а з 1896 р. професор цього університету, в 1905 р. очолював кафедру геології. Брав участь у дослідженні геології Східних Карпат, шукав нафту на Кавказі, в Іспанії, Мексиці, Венесуелі, на Тринідаді, в США, Канаді, Західній Африці. У 1912—1914 рр. відкрив кілька потужних джерел мінеральних вод у Малопольському воєводстві в районі м. Криниця в Польщі. На базі відкритих ним запасів мінеральних вод тут донині функціонує відомий польський бальнеологічний курорт. Одне з джерел носить назву «Вода Зубера». Обирався президентом Польського наукового товариства натуралістів ім. Коперника в 1888—1889, 1898—1899, 1918—1919 рр.

³⁷⁰ Йдеться про «Труды Геологического музея им. Петра Великого [Академии наук]», що виходили в Петербурзі з 1907 р. У 1916—1925 рр. «Труды Геологического и минералогического музея им. Петра Великого». Після 1925 р. розділилися на два часописи — «Труды Геологического музея» і «Труды Минералогического музея».

³⁷¹ *Вернадский В. И.* 1) Об изучении естественных производительных сил России // *Известия имп. Академии наук. Сер. 6.* — 1915. — Т. 9, № 8. — С. 679—700; 2) О ближайших задачах Комиссии по изучению производительных сил России. — Пг.: Тип. имп. Акад. наук, 1915. — [2], 15 с.

³⁷² Воєнно-промислові комітети (ВПК), громадські організації, створені в Російській імперії під час Першої світової війни (травень 1915 р.), що займалися розподілом військових замовлень. До них входили промисловці, фінансисти, представники технічної інтелігенції, ліберальних громадських організацій, політичних партій. Головою центрального ВПК був лідер партії октябристів О. І. Гучков. Указом від 27 липня 1915 р. діяльність ВПК була обмежена лише посередницькими функціями між державою і приватними підприємствами при виконанні військових замовлень. У 1916 р. вже було 239 обласних та місцевих ВПК. В Україні діяли 4 обласних воєнно-промислових комітети — Київський, Харківський, Катеринославський, Одеський та кілька десятків місцевих.

³⁷³ Воєнно-хімічний комітет створено в кінці 1915 р. при Російському фізико-хімічному товаристві. Займався виробленням ефективних засобів військово-хімічного захисту, забезпеченням фронту і тилу дефіцитними хімічними препаратами. Члени створеної з ініціативи В. І. Вернадського КЕПС активно працювали у Воєнно-хімічному комітеті з питань оборонного характеру.

³⁷⁴ Федоровський геологічний музей було засновано в Тур'їнських рудниках (нині м. Краснотур'їнськ) у 1894 р. Євграфом Степановичем Федоровим, який у період з 1894 по 1899 р. керував геологічними дослідженнями частини середнього та північного Уралу, що іменувалася Богословським гірничим округом. Результатом цих досліджень, зокрема, стало і створення музею. Тепер музей входить до складу Муніципальної установи «Краснотур'їнський краєведческий музей». Про Є. С. Федорова див. комент. № 104.

³⁷⁵ Фребелівськими курсами (на честь Ф. Фребеля) називали в Росії в 1872—1917 рр. платні педагогічні навчальні заклади (термін навчання до 3 років), які готували вихователюк для дітей дошкільного віку. Перші Фребелівські курси відкрилися в Петербурзі. Такі ж курси діяли в Харкові, Одесі, Тифлісі та інших містах. Після 1917 р. вони були перетворені на заклади (інститути) дошкільної освіти.

³⁷⁶ Див. комент. № 316.

³⁷⁷ Ігнат'єв Павло Миколайович (1870—1945), граф, міністр народної освіти (1915—1916). З 9 (22) січня 1915 р. тимчасово виконуючий обов'язки, з 6 (19) травня 1915 р. міністр народної освіти. Дотримувався ліберальних поглядів, був популярний у громадських та інтелектуальних колах. Запропонував концепцію масштабної освітньої реформи з демократизацією системи управління народною освітою. Його пропозиції уряд відхилив, і 28 грудня 1916 р. (10 січня 1917 р.) Ігнат'єв добровільно пішов у відставку. Восени 1917 р. обраний почесним академіком РАН (у 1928 р. звання заочно позбавлений, помертвено відновлений у 1990 р.). З березня 1919 р. в еміграції. Жив в Англії, з 1932 р. в Канаді.

³⁷⁸ Александров Олександр Михайлович (1868—1921), адвокат, кадет, член IV Державної думи від Катеринославської губернії. Закінчив Московський університет (1892). Був гласним Катеринославського повітового і губернського земств, виступав по ряду великих політичних процесів, серед яких справа лейтенанта Шмідта, Виборзький процес, Люботинська справа та ін. Після Жовтневої революції виїздить на південь Росії. Входить до бюро Тимчасового об'єднання членів комітету Партії народної свободи, організованого в Севастополі в травні 1920 р. В еміграції в Німеччині.

³⁷⁹ Комісія з вивчення природних продуктивних сил Росії (КЕПС) при АН заснована у 1915 р. У 1925 р. складалася з 3-х інститутів, 8-ми відділів та Карабогаського комітету. У другій половині 1920-х років на основі КЕПС створено ряд самостійних установ АН. КЕПС організувала експедиції, проводила фундаментальні та прикладні дослідження. В. І. Вернадський очолював КЕПС у 1915—1930 рр. У 1930 р. на основі КЕПС та Комісії експедиційних досліджень АН створено академічну Раду з вивчення продуктивних сил СРСР.

³⁸⁰ Геологічний комітет (Геолком), перша державна геологічна установа в Росії. Створений у 1882 р. в Петербурзі. Провадив систематичне вивчення геологічної будови країни і мінеральних багатств її надр, склав загальну геологічну карту, здійснив геологічну зйомку окремих гірничопромислових районів. У березні 1918 р. переданий у відання Вищої ради народного господарства РРФСР. З 1923 р. до його завдань належали організація, здійснення і регулювання всіх геологічних і геологорозвідувальних робіт загальнодержавного значення. У 1929 — на поч. 1930-х років був реорганізований. У 1918 р. створений Український геологічний комітет на чолі з В. І. Лучицьким. У жовтні 1929 р. Геологічний комітет реорганізовано в Українське районне геологорозвідувальне управління.

³⁸¹ Згідно із довідником «Весь Киев» на 1915 р., посаду начальника Київського округу шляхів сполучення посідав інженер шляхів сполучення Володимир Михайлович Тренюхін (1869—?).

³⁸² Ймовірно, йдеться про Альберта Едварда Фути (Albert Edward Foote; 1846—1895), хіміка, колекціонера мінералів і дилера з Філадельфії. Заснована ним у 1876 р. компанія мала довгу історію купівлі та продажу зразків мінералів в університети, музеї та окремим колекціонерам.

³⁸³ Див. комент. № 217.

³⁸⁴ Ймовірно, йдеться про округ Батесвіль (Batesville district) в американському Арканзасі. У виданнях XIX ст. зустрічається написання Battesviile, Ark.

³⁸⁵ Карл Гінце. Див. комент. № 41.

³⁸⁶ Див. комент. № 173.

³⁸⁷ Єр'оміна Єлизавета Василівна (уроджена Черняєва, Jérémine Elisabeth; 1879—1964), мінералог і петрограф. Закінчила Бестужівські курси в Петербурзі, працювала асистенткою на кафедрі петрографії. Підготувала в Університеті Лозанни й у 1911 р. захистила докторську дисертацію. Після 1917 р. емігрувала через Фінляндію до Франції. Жила в Парижі. Фахівець із глибинних і магматогенних гірських порід. Викладала

мікроскопічну петрографію в Сорбонні, потім в Інституті геології Університету в Нансі. Працювала в мінералогічній лабораторії Паризького музею природної історії. Займалася метеоритами.

³⁸⁸ Див. комент. № 297.

³⁸⁹ Під час Першої світової війни через пріоритетність вантажних перевезень влада періодично вводила тимчасові перерви (скасування) в русі пасажирських поїздів на ряді маршрутів та обмеження на продаж квитків із першочерговим правом поїздки, пов'язаних із обороною.

³⁹⁰ Ймовірно, йдеться про: *Іванов Л. Л.* Кальцит, кварц и прохлорит с Кавказа // *Известия имп. Академии наук. Сер. 6.* — 1916. — Т. 10, № 28. — С. 621—632.

³⁹¹ Родовище по р. Слюдянки на півдні Іркутської області. Тут виявлено слюдофлогопіт, мармур, лазурит (ляпіс-лазур) і мармуризований вапняк. Поклади слюдофлогопіту в цьому районі виявлені ще у XVIII ст. Промисловий видобуток слюди здійснювався тут у 1924—1974 рр.

³⁹² У 1913—1914 рр. у районі Слюдянки працювала радієва експедиція Академії наук, яка відкрила і вивчила багато пегматитових жил. В. І. Вернадський виявив радіоактивні мінерали в зразках пегматитів паді Улунтуй. Його ім'ям названа одна з копалень у середній течії паді Улунтуй, на її правому боці, у 2,5 км від м. Слюдянка.

³⁹³ Йдеться про «Известия Екатеринославского горного института». Див. комент. № 305.

³⁹⁴ *Эдельштейн Я. С.* Гидрогеологическое исследование (изучение подземных и родниковых вод) Славяносербского уезда Екатеринославской губернии с приложением заметки о полезных ископаемых. — Харьков, 1895—1896. — Вып. 1. — 309 с. У листі йдеться про Катеринославську губернську земську управу.

³⁹⁵ Йдеться про Катеринославський університет. Перша спроба його заснування відноситься до кінця XIX ст., коли був підписаний відповідний царський указ. На практиці ідея реалізувалася лише в серпні 1918 р. завдяки зусиллям місцевої інтелігенції та підтримці В. І. Вернадського, Д. І. Багалія, М. П. Василенка, Л. В. Писаржевського та ін. Університет мав чотири факультети: історико-філологічний, юридичний, медичний і математичний. Першим обраним ректором став біолог, професор В. П. Карпов. До університету було приєднано Вищі жіночі курси і Вчительський інститут. Уже в першому, 1918—1919 рр., навчальному році набрали 2750 чоловік: на медичний факультет — 1150, юридичний — 600, фізико-математичний і історико-філологічний — по 500 студентів. Навчання було платним. Як університет заклад проіснував до 1920 р. Тоді замість нього були організовані Вищий інститут народної освіти і Медична академія, перейменована в 1921 р. у Медичний інститут. Університет відновлено в 1933 р. Див.: *Історія Дніпропетровського національного університету.* — Дніпропетровськ, 2008. — 308 с.

³⁹⁶ *Виноградов Андрій Павлович (1875—1933)*, учений у галузі металознавства і металургії. Закінчив КВГУ (1903). Працював на Нижньодніпровському металургійному заводі. Протягом 1908—1931 рр. викладав у Дніпропетровському гірничому інституті. У 1919 р. захистив докторську дисертацію «М'який булат та походження булатного візерунку», призначений професором. У 1921—1930 рр. керував створеною ним же кафедрою металургії та механіко-термічної обробки металів. Започаткував першу в Україні металографічну лабораторію. У відкритому в 1930 р. Дніпропетровському металургійному інституті завідувач створеної ним же кафедри прокатки. У 1931 р. заарештований НКВС із звинуваченням «німецький шпигун». Вини не визнав, був звільнений. З серпня 1931 р. викладав у Донецькому металургійному інституті.

³⁹⁷ *Шевяков Лев Дмитрович (1889—1963)*, учений у галузі гірничої справи. Академік АН СРСР (з 1939 р.). Закінчив Катеринославський гірничий інститут (1912). З 1913 р. асистент, з 1916 р. доцент, з 1920 р. професор, завідувач кафедри гірничого мистецтва.

Працював в особливій комісії зі складання плану відновлення кам'яновугільної та антрацитної промисловості Донбасу. У 1928—1929 рр. завідувач відділу ескізного проектування Сибвугілля (Новосибірськ). У 1929—1932 рр. професор Сибірського технологічного інституту в Томську, в 1932—1944 рр. професор Свердловського гірничого інституту. У 1939—1944 рр. заступник голови Уральського філіалу АН СРСР і директор Гірничо-геологічного інституту цієї філії. У 1944—1950 рр. професор Московського гірничого інституту. У 1946—1949 рр. голова Ради з вивчення продуктивних сил АН СРСР. У 1947—1957 рр. член Держплану СРСР, голова Ради науково-технічної експертизи Держплану СРСР.

³⁹⁸ Фортунато Лев Михайлович (1861—1934), учений-металург. Закінчив Петербурзький гірничий інститут (1895). З 1904 р. викладав у КВГУ. У 1918 р. захистив дисертацію. Брав участь у налагодженні роботи металургійних підприємств. З 1930 р. керував кафедрою металургії сталі Дніпропетровського металургійного інституту. Одночасно викладав історію музики в Дніпропетровському музичному технікумі. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Л. М. Фортунато у кн. 2 цього видання.

³⁹⁹ Котелов Костянтин Іванович (1863—1919), фізик, метеоролог. Закінчив Казанський університет (1890). У 1892 р. працював у Петербурзькій головній фізичній обсерваторії, з 1893 р. викладав у Казанському піхотному юнкерському училищі та Інституті шляхетних дівчат. З 1901 р. приват-доцент з метеорології і фізичної географії Казанського університету. З 1903 р. в Катеринославському вищому гірничому училищі, екстраординарний професор фізики, завідувач кафедри фізики. У 1903—1918 рр. керував також фізичною лабораторією гірничого інституту.

⁴⁰⁰ Андреев Микола Миколайович (1880—1970), фізик. Академік АН СРСР (з 1953 р.), творець наукової школи акустиків, Герой Соціалістичної Праці (1970). Закінчив університет у Базелі (1909). З 1912 р. викладав у Московському університеті, у 1917 р. захистив магістерську дисертацію. У 1918—1920 рр. професор Омського сільськогосподарського інституту. У 1920—1926 рр. завідувач лабораторії Державного експериментального електротехнічного інституту. У 1926—1938 рр. у Ленінградській фізико-технічній лабораторії (з 1930 р. Електрофізичний інститут). Доцент, професор Ленінградського політехнічного інституту. З 1940 р. у Фізичному інституті Академії наук СРСР. У 1953 р. на базі акустичної лабораторії Фізичного інституту створив Акустичний інститут АН СРСР (з 1970 р. носить ім'я М. М. Андреева).

⁴⁰¹ Коновалов Дмитро Петрович (1856—1929), фізико-хімік, метролог. Академік АН СРСР (з 1923 р.). Закінчив Петербурзький гірничий інститут (1878), був вільним слухачем Петербурзького університету, удосконалював освіту в Страсбурзькому університеті. З 1882 р. асистент, у 1886—1907 рр. професор Петербурзького університету. У 1903—1905 рр. директор Петербурзького гірничого інституту. У 1907—1908 рр. директор Гірського департаменту міністерства торгівлі і промисловості. У 1908—1915 рр. товариш міністра торгівлі та промисловості. Професор Петроградського технологічного та Гірничого інститутів (1916—1922). Директор Науково-дослідного хіміко-енергетичного інституту в Дніпропетровську (1919—1922); брав участь у відновленні хімічної промисловості України. Президент Головної палати мір і ваги (1922—1929).

⁴⁰² Йдеться про Народний комісаріат освіти УРСР.

⁴⁰³ Ймовірно, йдеться про підготовку чергового випуску «К минералогии Вольни»: *Иванов Л. Л.* К минералогии Вольни. [Вып. IV]: Микроклин, ортоклаз, топаз, ортит и др. минералы // Труды Вольнской геологической партии: исследования 1923 г. — Житомир, 1925. — С. 126—145. Також див.: *Иванов Л. Л.* 1) К минералогии топазовых месторождений Вольни. Ч. 1 // Известия АН СССР. Сер. 7. — 1933. — № 3. — С. 421—444; 2) К минералогии топазовых месторождений Вольни. Ч. 2 // Труды Ломоносовского Института АН. Сер. минер. — 1936. — Вып. 7. — С. 79—98.

⁴⁰⁴ Морозевич Й. А. Див. комент. № 187.

⁴⁰⁵ Ймовірно, йдеться про «Известия Екатеринославского губисполкома Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов и Екатеринославского губкома КП(б) Украины».

⁴⁰⁶ Маємо відомості про пізнішу публікацію однієї зі згаданих у листі статей у Німеччині: *Lebedew N. Spiriferidae aus dem Carbon des Donetzbeckens und einiger anderen Gebiete von Russland // Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft. — 1929. — Bd. 81, N. 6. — S. 241—278.* Російською ця стаття була надрукована ще у 1916 р.: *Лебедев Н. И. Spiriferidae из каменноугольных отложений Донецкого бассейна и некоторых других районов России. — Екатеринослав: Тип. Губерн. земства, 1916. — 18 с. — (Материалы для геологии Донец. каменноуг. бассейна; отд. отт. из «Известия Екатеринославского горного института», 1916).* Російська версія другої статті також була опублікована: *Лебедев Н. И. Заметка о productis mesolobus Phill и формах из группы Syringothyris cuspidatus sow в каменноугольных отложениях Донецкого бассейна и Урала. — Екатеринослав: Тип. Губерн. земства, 1916. — 13 с. — (Материалы для геологии Донец. каменноуг. бассейна; отд. отт. из «Известия Екатеринославского горного института», 1916).*

⁴⁰⁷ Мархілевич Іван Іванович, геолог. Закінчив Московський університет і Петроградський гірничий інститут. На початку 1920-х років брав участь у геологічних дослідженнях на Уралі, Алтаї, працював у ГЕОЛКОМІ. Його ім'ям названо льодовик на північному схилі гори Білухи на Алтаї. Серед найпізніших відома його праця 1933 р.: *Мархилевич И. И. Петрографическое описание Верхнее-Уфалейской дачи. — Л.; М.; Новосибирск, 1933. — 52 с. (Тр. ВГРО, вып. 52).* Інших відомостей бракує.

⁴⁰⁸ Сидоренко Михайло Дмитрович (1859—1927), геолог. Студентом відбував заслання у Східному Сибіру за участь у революційній пропаганді серед залізничників. Після 1881 р. зміг повернутися до Одеси. Закінчив Новоросійський університет в Одесі (1886). Консультант і завідувач рудопошукових робіт при Денешівському чавунно-ливарному та залізоборному заводі у Волинській губернії. У 1890 р. призначений лаборантом при мінералогічному кабінеті Новоросійського університету, з 1896 р. професор, завідувач кафедри мінералогії та геології. Див.: *Михаил Дмитриевич Сидоренко (1859—1927). О голоде, пыльных бурях и граде // Ларченков Е. П., Кравчук О. П., Кравчук А. О. Геология в Одесском университете: времена и пространства (Очерки истории кафедры общей и морской геологии). — Одесса : Феникс, 2009. — С. 314—320.*

⁴⁰⁹ Йдеться про дисертацію Л. Л. Іванова. Раніше, в листі від 14 квітня 1915 р., він вказував, що його дисертація присвячена фукситам — шаруватим силікатам, що відносяться до групи «слюд». Фуксити — зелені різновиди мінералу мусковіта — називають ще хромистим мусковітом, хром мусковітом, хромовою слюдою, слюдяним сланцем.

⁴¹⁰ У роки революції й громадянської війни в 1917—1920 рр. Катеринослав до 25 разів переходив із рук у руки різних військових сил. 30 грудня 1919 р. в місті остаточно утвердилася радянська влада.

⁴¹¹ Пізніше вдалося видати праці Л. Л. Іванова: 1) *Определитель главнейших магматических (изверженных) горных пород без помощи микроскопа: Для семинаров на Горном. Отд. Е.Г.И. и для первой ориентировки при экскурсиях. — 2-е изд. — Днепропетровск: Геолого-Минералогич. кружок Е.Г.И., 1926. — 8 с.;* 2) *Як визначати мінерали на підставі зовнішніх ознак: підруч. для гірничих профшкіл та вузів / з рос. мови переклав П. Дідусенко. — К. : Держ. вид-во України, 1926. — 48 с.* 3) *Определитель минералов по внешним признакам. — Екатеринослав: Геолого-минералогич. кружок Е.Г.И., 1926. — [2], 77 с. Перевидання:* 4) *Определитель минералов по внешним признакам с добавлением определителя минералов как поделочного камня. — 2-е изд. — Днепропетровск : Геолого-минералогич. кружок Горного института, 1927. — 2, 68 с.;* 5) *Определитель*

минералов по внешним признакам: с добавлением определителя поделочных минералов. — Л.: Науч. хим.-техн. изд-во, 1930. — 79 с.; 6) Определитель горных пород по внешним признакам. — Харьков-Днепропетровск: Гостехиздат Украины, 1931. — 77. [2] с. 7) Визначник гірських порід за зовнішніми ознаками. — Дніпропетровськ, 1931; 8) Определитель минералов по внешним признакам. Таблицы. — Днепропетровск, 1936.

⁴¹² Одним із організаторів у 1920 р. геолого-маркшейдерського бюро при Центральному правлінні кам'яновугільної промисловості Донбасу був співробітник ГЕОЛКОМУ професор Дмитро Васильович Голуб'ятников (1866—1933), у 1922—1925 рр. професор Московської гірничої академії; пізніше бюро було реорганізоване в геологічний відділ об'єднання «Донвугілля» (50 лет советской геологии. — М., 1968. — С. 75).

⁴¹³ П. М. Леонтовський. Див. комент. № 175.

⁴¹⁴ Чернишов Борис Ісидорович (1888—1950), геолог, палеонтолог. Академік АН УРСР (з 1939 р.), віце-президент АН УРСР (1939—1946). Закінчив Празький політехнічний інститут (1910) і Катеринославський гірничий інститут (1916). До 1925 р. асистент, старший асистент, доцент у Гірничому інституті та на кафедрі геології і палеонтології Дніпропетровського університету. З 1925 р. професор кафедри геології Дніпропетровського гірничого інституту. Старший геолог Геологічного комітету в Ленінграді (ГЕОЛКОМ) (1928), де викладав також у Гірничому інституті та університеті (1930—1939). У 1939 р. переїхав в Україну і очолив Інститут геологічних наук АН УРСР (ІГН АН УРСР) (1939—1946). Під час окупації України ІГН АН УРСР евакуювався в м. Уфу. У 1946 р. Б. І. Чернишов склав повноваження директора й очолив сектор загальної геології і палеонтології ІГН АН УРСР, працював завідувачем кафедри палеонтології в Київському університеті (1946—1950). Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Листування: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 575—582.

Гембіцький Сергій Самуїлович (1880—1943), геолог, мінералог. Закінчив Катеринославський гірничий інститут (1912), учень М. Й. Лебедева. У 1912—1918 рр. асистент, потім викладач, у 1920 р. доцент з геології і мінералогії, а з 1925 р. професор Дніпропетровського гірничого інституту та Інституту народної освіти. До 1935 р. очолював кафедру загальної геології і гідрогеології гірничого інституту. У жовтні 1937 р. заарештований за звинуваченням «у контрреволюційній і шкідницькій діяльності», у березні 1938 р. засуджений до 8 років таборів і відправлений в Ухтіжезлаг, працював за фахом — займався геологічною та гідрогеологічною частинами проекту нафтової шахти на Ярегському родовищі. Помер у 1943 р. Реабілітований у 1957 р.

Алексеев Олексій Михайлович (1890—?), інженер-геолог, учень С. С. Гембіцького. Асистент кафедри геології і розвідки родовищ корисних копалин Катеринославського (Дніпропетровського) гірничого інституту (1920—1930). Доцент, у 1937—1957 рр. очолював кафедру загальної, динамічної та структурної геології.

⁴¹⁵ Українська Рада народного господарства (УРНГ) створена на початку 1920 р. за аналогом Вищої Ради народного господарства (ВРНГ), що діяла в РРФСР від грудня 1917 р. задля організації діяльності народного господарства та керівництва націоналізованими підприємствами. УРНГ повністю підпорядковувалася ВРНГ (існувала до 1932 р.). На місцях створювалися губернські та повітові раднаргоспи.

⁴¹⁶ Ймовірно, йдеться про геолога Володимира Івановича Соколова (1875—?). Закінчив Петербурзький гірничий інститут (1898), учень відомого дослідника Донбасу Л. І. Лутугіна (1864—1915). З 1910 р. асистент на кафедрі геології і петрографії, геолог ГЕОЛКОМУ онецького кам'яновугільного басейну, структурою вугленосних відкладень.

⁴¹⁷ Ймовірно, йдеться про Кроткова Павла Васильовича (1872—1940), ботаніка, еколога. Закінчив природниче відділення Московського університету, учень

В. І. Вернадського. Займався просвітницькою роботою в робітничих гуртках, перебував під наглядом поліції. Протягом восьми років не мав права жити в столицях, отож мешкав у Самарі, Чернігові, Курську, Смоленську. Після 1905 р. переїхав до Москви. Працював у мінералогічній лабораторії у П. К. Алексата, пізніше займався перекладами, писав популярні статті з природознавства, читав лекції. З 1918 р. оселився в Катеринославі, став асистентом у Л. Л. Іванова. У 1922 р. з родиною емігрує до Чехословаччини, звідки переселився до Канади. Займався науково-дослідницькою роботою з екології та флори при Торонтському університеті, зберігач гербарію. Його дочка, Кроткова Христина (Кристина) Павлівна (1904—1965), доктор хімічних наук, поет, літератор, перекладач, член товариства російських інженерів у США. У 1921 р. вступила в Катеринославський гірничий інститут та на хімічне відділення Катеринославського університету. У Празі закінчила хімічний факультет Карлового університету (1929). В архіві Вернадського збереглося 6 листів П. В. Кроткова до академіка за 1915—1931 рр. (АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 873). Див.: *Кротков П. В.* Как определяют минералы?: практическое руководство к исследованию их с помощью простых испытаний / Изд. 2-е, доп. — М.: Наука, 1916. — 84 с. (1-ше вид.: М.: Тип. О. Л. Сомовой, 1909. — 69 с.).

⁴¹⁸ Лещенко Микола Карпович (1894—1928), мінералог. Закінчив Катеринославський гірничий інститут (1922). Асистент кафедри мінералогії і петрографії. Учень і аспірант Л. Л. Іванова. Вивчав уранові мінерали. Помер через важку хворобу. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів М. К. Лещенко у кн. 2 цього видання.

⁴¹⁹ Докладніше див.: Історія Дніпропетровського національного університету. — 4-те вид., переробл. і доповн. — Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2008. — 308 с.

⁴²⁰ Очевидно, йдеться про книжки, які виходили у 1917—1923 рр. як окремі випуски т. 4 — «Полезные ископаемые» — як видання КЕПС «Естественные производительные силы России». Наприклад: *Голубятников Д. В.* Нефть и озокерит: нефтяные месторождения Апшеронского п-ва. — Пг., 1918. — 165 с. (КЕПС. Естественные производительные силы России. Т. 4. Вып. 22); *Еремينا Е. В.* Барит и витерит. — Пг., 1918. — 37 с. (КЕПС. Естественные производительные силы России. Т. 4. Вып. 30); *Фон-Фохт К. К.* Боксит, криолит, алунит, и др. руды алюминия. — Пг., 1919. — 37 с. (КЕПС. Естественные производительные силы России. Т. 4. Вып. 32) тощо.

⁴²¹ Ймовірно, йдеться про кн.: *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии: [В 2 т.]. Т. 2: Сернистые и селенистые соединения. Вып. 1. — Пг.: Изд-во Рос. Акад. наук, 1918. — 144 с. Вип. 2 (с. 145—264) вийшов у 1922 р.

⁴²² *Дэли Р. А.* Магматические горные породы и их происхождение. Ч. 2: Глубинные интрузии, их образование и развитие. Вулканические извержения центрального типа / пер. А. П. Герасимова. — М.: Гостехиздат, 1920. — XII, 211 с.

⁴²³ Ймовірно, йдеться про: *Вейсбах А.* 1) Таблицы для определения минералов по внешним признакам / пер. с 3-го изд. С. Серебренникова. — СПб.: Л. Ф. Пантелеева, 1888. — [4], II, II, 141, [4] с.; 2) Таблицы для определения минералов по внешним признакам / пер. с 5-го нем. изд. С. И. Серебрякова. — 2-е рус. изд. — СПб., 1905. — 183 с.

⁴²⁴ Див. комент. № 221.

⁴²⁵ Опубл. пізніше: *Иванов Л. Л.* Краткие обзорные таблицы минералов по программе Горно-эксплуатационного отделения Д.Г.И. — Днепропетровск: Геолого-минералогич. кружок Д.Г.И., 1926. — [2], 61 с.

⁴²⁶ Очевидно, йдеться про: «Материалы для биографического словаря действительных членов Императорской Академии наук» (Пг., 1915—1917. Ч. 1—2): [*Вернадский В. И.*] Вернадский Владимир Иванович // Материалы для биографического словаря действительных членов Императорской Академии наук. — Пг., 1915. — Ч. 1. — С. 146—156; *Вернадский В. И.* 1) Еремеев Павел Владимирович // Там само. — С. 277—289; 2) Кокшаров Николай Иванович // Там само. — С. 329—338.

Еремєєв Павло Володимирович (1830—1899), мінералог і педагог, заслужений професор Гірничого інституту в Петербурзі, академік Петербурзької академії наук (з 1894 р.).

Кокшаров Микола Іванович (1818—1893), мінералог, професор (з 1851 р.), член Академії наук (з 1855 р.). Директор Гірничого інституту в Петербурзі (1872—1881), голова Мінералогічного товариства (з 1865 р.) і редактор багатьох томів «Записок Мінералогического общества». Також див.: *Вернадский В. И.* Памяти Н. И. Кокшарова и А. В. Гадолина // Бюллетень МОИП. (Bull. Societe des naturalistes de Moscou). Новая серия. — 1892. — Т. 6, № 4. — С. 506—510.

⁴²⁷ Очевидно, йдеться про лист від 29 жовтня [1921 р.].

⁴²⁸ *Иванов Л. Л.* О петрографическом составе двух каменных топорков из окрестностей г. Екатеринослава // Наука на Украине. — 1922. — № 4. — С. 40—43. Також див. комент. № 297.

⁴²⁹ *Чирвинский В. Н.* Материалы к познанию химического и петрографического состава ледниковых отложений юго-западной России в связи с вопросом о движении ледникового покрова. — К.: Типогр. имп. Ун-та Св. Владимира, 1914. — 170 с. (Окр. відб. із: Записки Киевского общества естествоиспытателей. Т. 24).

⁴³⁰ Див. комент. № 425.

⁴³¹ Див. комент. № 411.

⁴³² Бракує відомостей про публікацію цього огляду.

⁴³³ Бракує відомостей про публікацію такої праці. Також див.: *Иванов Л. Л.* К минералогии Екатеринославской губернии. Ортит, десмин, микроклин, вивианит, эпсомит // Известия Екатеринославского горного института. — 1924. — Т. 14, [ч. 2]. — С. 115—123.

⁴³⁴ Вернадський Георгій Володимирович та Вернадська Ніна Володимирівна — діти академіка. Син був вже на той час в еміграції, дочка — ще разом з батьками. Докладніше про них див. у кн. 2 цього видання.

⁴³⁵ Мікей Олександр (Ісаак) Якович (1901—1961), геолог, мінералог, фахівець у галузі природних силікатів. Закінчив Дніпропетровський гірничий інститут (1926). Працював там само, в мінералогічному кабінеті, професор (з 1933 р.). Також з 1929 р. професор, завідувач кафедри мінералогії в Дніпропетровському інституті народної освіти, Дніпропетровському фізико-хімічному інституті, Дніпропетровському металургійному інституті. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів О. Я. Мікея у кн. 2 цього видання.

⁴³⁶ Очевидно, йдеться про Погодину-Лебедєву Варвару Іванівну, геолога, кандидата геолого-мінералогічних наук, доцента. Вона отримала університетську освіту, з 1924 р. асистент з геології, а в 1932—1946 рр. завідувач кафедри геології і палеонтології Дніпропетровського гірничого інституту.

⁴³⁷ Наприклад, у газеті «Известия» за 9 березня 1926 р. повідомлялося про те, що до Ленінграда повернувся «знаменитий російський геолог і мінералог академік Вернадський». Йшлося про повернення академіка з-за кордону, де він перебував від червня 1922 р.

⁴³⁸ Пилипенко П. П. Див. комент. № 139.

⁴³⁹ Див. комент. № 403.

⁴⁴⁰ *Лещенко Н. К.* Об урановых минералах из Лощманской Каменки близ Екатеринослава и хутора Головина близ Житомира и их радиоактивность // Известия Екатеринославского горного института. — 1924. — Т. 14, [ч. 2]. — С. 171—175.

⁴⁴¹ Коваленко Іван Пантелеймонович (1887—1947?), геолог. Навчався в Київському університеті. У 1905 р. за участь у студентських заворушеннях був виключений з університету вперше, в 1907 р. — вдруге, на цей раз без права поновлення; знаходився в Маріуполі під наглядом поліції. Закінчив Харківський університет (1912) та Московський сільськогосподарський інститут за спеціальністю «агроном» (1916). Працював

у ботанічному саду Харківського університету, викладав у Москві, в одній із жіночих гімназій. У 1916 р. повернувся до Маріуполя, викладав у різних навчальних закладах. Один з ініціаторів створення у 1920 р. та директор Маріупольського окружного краєзнавчого музею. Пізніше працював у Молдавії та Узбекистані (Ташкент).

⁴⁴² Й. А. Морозевич. Див. комент. № 187.

⁴⁴³ З червня 1920 р. О. Є. Ферман почав організовувати експедиційні поїздки в Хібіни, відкривши тим самим систематичні дослідження надр Кольського півострова. Останній раз він відвідав Хібіни в кінці червня 1941 р. Лауреат Сталінської премії за вивчення корисних копалин Кольського півострова. Див.: *Ферман А. Е. Полезные ископаемые Кольского полуострова : Современное состояние. Анализ. Прогноз.* — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1941. — 345 с.

⁴⁴⁴ *Лещенко Н. К.* 1) К вопросу о распространении ортитов в Приднепровском кристаллическом массиве // Инженерный работник. — Одесса, 1925. — № 11. — С. 41; 2) Некоторые соображения о геохимии глинистых сланцев Донбасса // Там само. — 1925. — № 10. — С. 39—41.

⁴⁴⁵ За рішенням З'їзду з вивчення народного господарства України 29 травня — 1 червня 1925 р. в Одесі пройшла Перша всеукраїнська радіологічна нарада. Участь у ній взяли академіки ВУАН В. І. Липський, Б. І. Срезневський, Є. П. Вотчал, професори Р. Р. Виржиковський (УкрГеолком), В. Г. Хлопін (Державний радієвий інститут), Є. С. Бурксер (Одеський Інститут прикладної хімії і радіології), Г. Г. де-Метц, В. І. Крокос, Д. Д. Хмиров та інші науковці з Києва, Харкова, Москви, Ленінграда. Див.: *Известия Одесского губкома КП(б)У, губисполкома и губпрофа.* — 1926. — № 1643, 1646 и 1648 (28 мая, 31 мая, 3 июня). На нараді, серед іншого, було визначено шляхи подальшого розвитку радієвої промисловості, а також подальший характер наукових досліджень у галузі радіоактивних і рідкісних елементів на найближчий час (*Якимюк О. Л.* Є. С. Бурксер як учений і організатор науки в роки його діяльності в Одесі // *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Історія і філософія науки і техніки.* — 2013. — Т. 21, вип. 21. — С. 122).

⁴⁴⁶ Бурксер Євген Самійлович (1887—1965), геохімік, гідрохімік, спеціаліст з аналітичної хімії рідкісних і розсіяних елементів, ядерної геології, метеоритики. Член-кореспондент ВУАН (з 1925 р.). Закінчив Новоросійський університет (1909). У 1910 р. при Одеському відділенні імператорського Російського технічного товариства створив та очолив першу в Росії радіологічну лабораторію для дослідження повітря, води, ґрунтів, лиманних мулів, гірських порід. На її базі в 1921 р. організований Інститут прикладної хімії і радіології, у 1926 р. — Одеський хіміко-радіологічний інститут, реорганізований у 1932 р. в Український філіал Інституту рідкісних металів. Професор Одеського університету, з 1938 р. — геологічного факультету Київського університету, одночасно працював в Інституті геологічних наук АН УРСР. У 1939—1965 рр. голова Комітету з метеоритів АН УРСР. Див.: *Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г.* — К., 2011. — С. 225—250.

⁴⁴⁷ *Мукей И. Я.* К минералогии Кавказа: Атакамит и нашатырь из окрестностей Баку // Бюллетень Геолого-минералогического кружка Екатеринославского горного института. — 1926. — № 1. — С. 16—21.

⁴⁴⁸ Лекції з геохімії, які В. І. Вернадський читав у Сорбонні в 1922—1923 рр., видані французькою мовою в 1924 р.: *Vernadsky V. La géochimie.* — Paris: Alcan, 1924. — 404 р.

⁴⁴⁹ *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии: [в 2-х т.]. Т. 2: Сернистые и селенистые соединения. Вып. 2. — Пг.: Изд-во Рос. акад. наук, 1922. — С. 145—264.

⁴⁵⁰ *Болдырев А. К.* Курс описательной минералогии. Вып. 1—3. — Л.; М., 1926—1935. — Вып. 1. — Л.: Научхимтехиздат НТО ВСНХ, 1926. — 261 с.; Вып. 2. — Л. :

КубУЧ, 1928. — 236 с.; Вып. 3. — Л.; М.: ОНТИ НКТП СССР, 1935. — 120 с.; Курс минералогии / под ред. А. К. Болдырева, Н. К. Разумовского, М. Н. Годлевского, В. В. Черных и др. — Л.; М.: Глав. ред. геол.-разведочной и геодез. лит.-ры, 1936. — 1050 с.

⁴⁵¹ *Иванов Л. Л.* Определитель минералов по внешним признакам. — Екатеринбург : Геолого-минералогический кружок Екатеринбургского горного института, 1926. — [2], 77 с. Також див. комент. № 411.

⁴⁵² *Вернадский В. И.* История минералов земной коры: [в 2-х т.]. Т. 1, вып. 1. — Пг.: Науч. хим.-техн. изд-во, 1923. — 208 с. Також див. комент. № 472 і 504.

⁴⁵³ *Чирвинский П. Н.* Петрографические исследования темных песков северного побережья Азовского моря // Записки Всесоюзного минералогического общества. — 1925. — Ч. 54, вып. 1. — С. 36—42.

⁴⁵⁴ Ревуцька Єлизавета Дмитрівна (1866—1942), мінералог, учениця В. І. Вернадського на Вищих жіночих курсах (1897), потім його асистент. З 1912 р. зберігач, старший науковий співробітник Мінералогічного музею РАН, згодом Державного радієвого інституту. У 1922—1934 рр. фактично була референтом В. І. Вернадського. Померла в блокаду Ленінграда. Див.: Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 2: Д—Я. Ч. 2: О—Я. — К., 2012. — С. 199—203.

⁴⁵⁵ Судячи з наступного листа, йдеться про якийсь радіологічний з'їзд у Ленінграді, що не відбувся.

⁴⁵⁶ *In situ (лат.)* — на місці.

⁴⁵⁷ Головна наука (Українознавство, Українське головне управління науковими, науково-художніми та музейними установами), державний орган координації наукових досліджень теоретичного профілю та пропаганди науки і культури в УРСР у 1921—1930-х роках. Існувала як відділ Народного комісаріату освіти. У її підпорядкуванні перебувала й ВУАН.

⁴⁵⁸ *Морозевич И. А.* 1) О литологическом составе южно-русской кристаллической площади в пределах Мариупольского уезда // Известия Геологического комитета. — 1898. — Т. 17, № 3. — С. 133—167; 2) Геологические исследования, произведенные в Мариупольском уезде летом 1898 г.: предварительный отчет // Там само. — 1898. — Т. 17, № 6. — С. 287—295.

⁴⁵⁹ Незрозуміло, чи точно прочитав Л. Л. Іванов це прізвище в листі В. І. Вернадського.

⁴⁶⁰ *Иванов Л. Л.* Микроскопическое исследование Донецкого песчаника // Минеральное сырье и его переработка. — 1927. — № 7/8. — С. 490—492.

⁴⁶¹ Ймовірно, йдеться про: *Иванов Л. Л.* Барит из Донской области // Наукові записки Катеринославської науково-дослідчої кафедри геології. — 1926. — С. 9—12.

⁴⁶² *Иванов Л. Л.* К минералогии и петрографии Алиберовского графитового рудника // Наукові записки Дніропетровської науково-дослідної кафедри геології. — 1927. — Вып. 2. — С. 169—189. (Опубліковано результати мінералого-петрографічного дослідження порід та мінералів Аліберовського рудника на Ботогоському гольці за колекцією Л. В. Брянцева).

⁴⁶³ Курбатов Сергій Михайлович (1882—1962), мінералог. Співатор В. І. Вернадського у фундаментальній праці з мінералогії силікатів (1937). Закінчив Петербурзький університет (1905). У 1907—1918 рр. викладав мінералогію на Вищих жіночих курсах і в Петербурзькому технологічному інституті. У 1918—1922 рр. у Томському університеті. Пізніше професор і завідувач кафедри мінералогії Ленінградського університету. У 1922—1930 рр. одночасно завідувач мінералогічного відділу та директор Державного науково-дослідного керамічного інституту, завідувач мінералогічного сектору Ломоносовського інституту мінералогії і геохімії АН СРСР (1930—1935).

⁴⁶⁴ Н. О. Гаврилова. Докладніше про неї див. у листі № 278.

⁴⁶⁵ Йдеться про II Всесоюзний геологічний з'їзд, що проходив у Києві з 30 вересня по 6 жовтня 1926 р. Головував на ньому В. І. Вернадський.

⁴⁶⁶ *Vernadsky W.* Sur l'analyse des sols au point de vue geochemique Abstr.: Soil analysis from the geochemical stand-point. — Rome: Soc-te lutevvar de la sc. du sol, 1926. — 8 p. — (IV Conf. Intern. de pedologie. 2-me Commiss.).

⁴⁶⁷ Див. комент. № 297.

⁴⁶⁸ Спроби перейменування міста відносяться ще до 1918—1919 рр., — неофіційно місто називали Січеслав. У 1923—1925 рр. обговорювалися різні пропозиції організації, колективів підприємств і закладів. 3-й окружний з'їзд робітничих, селянських та солдатських депутатів Катеринославщини (3—8 травня 1926 р.) прийняв постанову про перейменування Катеринослава в Дніпропетровський на честь діяча комуністичної партії, голови ВУЦВК («всеукраїнський староста») Григорія Івановича Петровського (1878—1958). Резолюція з'їзду була затверджена постановою президії ЦВК СРСР від 20 липня 1926 р., і місто отримало назву Дніпропетровськ. Від 19 травня 2016 р. за рішенням Верховної Ради України місто називається Дніпро.

⁴⁶⁹ Очевидно, йдеться про: *Morozewicz Józef.* 1) Über die chemische Zusammensetzung des gesteinsbildenden Nephelins. — Cracovie, 1928. — 16 s. (Extr.: Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres. Cl. des Sciences Mathématiques et Naturelles. Sér. A: Sciences Mathématiques. — 1928. — S. [1], 112—125); 2) Mariupolit i jego krewniaki. — Warszawa: Polski Panstw. Inst. Geolog, 1929. — 130 s. (Prace Polskiego Inst. Geologicznego, 2. z. 3, s. 221—350); 3) Der Mariupolit und seine Blutsverwandten // *Tschermaks Mineralogische und Petrographische Mitteilungen.* Neue Folge. — Wien, 1930. — Bd. 40, H. 5/6. — S. 335—436.

⁴⁷⁰ *Смирнов Н. Н.* К микроструктуре динасовых кирпичей. К микроструктуре шамотных кирпичей. — М., 1926. — 39 с. (Труды Государственного экспериментального института силикатов. Вып. 18).

⁴⁷¹ Перший Всесоюзний мінералогічний з'їзд (здається в деяких документах і як нарада) пройшов при Мінералогічному музеї Академії наук у Ленінграді 1—7 січня 1927 р. Зібрав близько 200 учасників із понад 30-ти міст. Див.: *Болдырев А. К.* I Всесоюзный съезд минералогов // Записки Российского минералогического общества. — 1928. — Ч. 57, вып. 1. — С. 3—10; Первый всесоюзный съезд минералогов в 1927 г. // Сообщения о научно-технических работах в республике. — Л.: Научн. хим.-техн. изд., 1928. — Вып. 23. — С. 1—86.

⁴⁷² Очевидно, йдеться про: *Вернадский В. И.* История минералов земной коры: [в 2-х т.]. — Л.: Науч. хим.-техн. изд-во, 1927. — Т. 1, вып. 2. — С. 209—376, XX.

⁴⁷³ Йдеться про Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського, найстаріше металургійне підприємство міста. Заснований у 1885 р. До 1917 р. завод називався Олександрівським (на честь імператора Олександра III) Південноросійським залізоробним і залізопрокатним заводом Брянського акціонерного товариства. Згодом завод став відомий як Брянський завод, або просто Брянка. У 1922 р. йому присвоєно ім'я Г. І. Петровського. З 1932 р. на базі деяких цехів були розбудовані окремі заводи: Дніпропетровський трубопрокатний завод, Дніпропетровський завод металлоконструкцій ім. Бабушкіна, завод «Дніпроважмаш» і Дніпропетровський коксохімічний завод ім. Калініна.

⁴⁷⁴ *Вернадский В. И.* Биосфера. — Л.: НХТИ, 1926. — 146 с.

⁴⁷⁵ *Микей И. Я.* В-керченит и митридатит из буровой скважины села Тубал. (Предварительное сообщение) // Бюллетень геолого-минералогического кружка при Екатеринославском горном институте им. Артема. — Днепропетровск, 1926. — Вып. 2. — С. 28—31; *Петрушкевич О. А.* О новой разновидности минералов группы диаспоров: предварительное сообщение // Там само. — С. 17—20; *Фельдман Г. К.* О некоторых сферолитовых разновидностях кварца с рудника «Желтая Река» // Там само;

Закоморный В. С. О редкой разновидности глаукофана и вмещающем его глаукофанном гнейсе // Там само. — С. 9—14.

⁴⁷⁶ Див. комент. № 462.

⁴⁷⁷ Див. комент. № 291.

⁴⁷⁸ Див. комент. № 471.

⁴⁷⁹ Йдеться про публікацію: *Іванов Л. Л.* К минералогии Вольни. [Вып. IV]: Микроклин, ортоклаз, топаз, ортит и др. минералы // Труды Вольнской геологической партии: исследования 1923 г. — Житомир, 1925. — С. 126—145.

⁴⁸⁰ *Іванов Л. Л.* Определитель минералов по внешним признакам с добавлением определителя минералов как поделочного камня. — 2-е изд. — Днепропетровск: Геолого-минералогич. кружок Горн. ин-та, 1927. — 2, 68 с. Також див. комент. № 411.

⁴⁸¹ Див. комент. № 491.

⁴⁸² Ще влітку 1926 р. В. І. Вернадський отримав запрошення прочитати курс лекцій у Карловому університеті в Празі, однак поїхав туди лише в лютому — квітні 1928 р. У травні ж 1927 р. В. І. Вернадський був у відрядженні до Німеччини та Норвегії терміном на 3 місяці. Поїздка розпочалася з участі в «Тижні радянської науки» в Берліні (19—26 червня), де він виступив із доповідями «Геохімічна енергія життя в біосфері» і «Каолінове ядро в земній корі».

⁴⁸³ *Вернадский В. И.* 1) Очерки геохимии. — М.; Л.: Гос. изд., 1927. — 368 с. (2-е рус. — перераб. с посл. нем. изд. 1930 г. — М.; Л.; Грозный-Новосибирск: Горгеонефтеиздат, 1934. — 380 с.); 2) История минералов земной коры: [В 2 т.]. — Л.: Науч. хим.-техн. изд-во, 1927. — Т. 1, вып. 2. — С. 209—376, XX.

⁴⁸⁴ Є. Д. Ревуцька. Див. комент. № 454.

⁴⁸⁵ Див. комент. № 462.

⁴⁸⁶ Див. комент. № 460.

⁴⁸⁷ Ймовірно, йдеться про надруковану пізніше статтю: *Іванов Л. Л.* Породы для базальтового литья в пределах приазовской кристаллической полосы (бывшего Мариупольского округа) // Минеральное сырье. — 1933. — № 3. — С. 12—27.

⁴⁸⁸ *Безбородько Н. И.* Граниты Вольни и их пегматиты // Вестник украинского отделения Геологического комитета. — 1929. — Вып. 3. — С. 60—76.

Безбородько Микола Іванович (1883—1942), геолог і петрограф, доктор геолого-мінералогічних наук, професор, відомий дослідник Українського кристалічного масиву. Вперше (1935) склав стратиграфічну схему цього масиву, яка покладена в основу його сучасного стратиграфічного поділу, та петрогенетичну карту кристалічної смуги УРСР. Завідувач відділу петрографії Інституту геологічних наук АН УРСР і кафедри мінералогії та петрографії Київського університету. Автор підручника з методики визначення породотвірних мінералів, який досі є важливим посібником для петрографів.

⁴⁸⁹ Тарасенко Василь Юхимович (1859—1926), геолог, петрограф. Закінчив Київський університет (1884). У 1888 р. обраний зберігачем Мінералогічного кабінету, а з 1896 р. приват-доцент університету на кафедрі мінералогії, з 1900 р. професор. З 1903 р. професор Юр'ївського (Тартуського), а з 1918 р. Воронежського університетів. Основні праці стосуються мінералогії та петрографії Українського кристалічного щита і Криворізького промислового району.

⁴⁹⁰ Див. розділ листів М. К. Лещенка у кн. 2 цього видання.

⁴⁹¹ Державний радієвий інститут (ДРІ) заснований з ініціативи В. І. Вернадського та В. Г. Хлопіна 1 січня 1922 р. згідно з постановою спеціальної комісії при Наркомосі РРФСР. Створений на базі Радіогеохімічної лабораторії, Колегії з організації та експлуатації пробного радієвого заводу і Радієвого відділення Державного рентгенологічного та радіологічного інституту. В. І. Вернадський був директором ДРІ в 1922—1938 рр., поки інститут перебував у віданні Наркомосу РРФСР; потім ДРІ передали АН СРСР.

⁴⁹² Йдеться про Мінералогічний музей АН СРСР. З 1919 р. його очолював О. Є. Ферсман. У 1930 р. на базі музею був створений Ломоносовський інститут мінералогії, геохімії та кристалографії АН СРСР. У 1934—1935 рр. музей разом з іншими установами АН був переведений з Ленінграда до Москви. У 1946 р. музей знову став самостійним закладом. З 1955 р. носить ім'я академіка О. Є. Ферсмана.

⁴⁹³ Ненадкевич Костянтин Автономович (1880—1963), хімік-мінералог. Член-кореспондент АН СРСР (з 1946 р.). Учень В. І. Вернадського. Уродженець Волинської губернії. Закінчив Московський університет (1902). Завідувач лабораторії Геологічного і мінералогічного музею АН (1906—1919); завідувач золотоплавочної лабораторії в геохімічній лабораторії Мінералогічного музею РАН. У 1916—1920 рр. розробив технологію виплавки металевого вісмуту, за якою в СРСР була отримана його перша дослідна партія. З 1926 р. науковий співробітник Державного радієвого інституту. У 1935—1957 рр. завідувач лабораторії теоретичної геохімії Геологічного інституту АН СРСР. Лауреат Державної премії СРСР (1948).

⁴⁹⁴ Болдирев Анатолій Капітонович (1883—1946), гірничий інженер, кристалограф і мінералог. Закінчив Петроградський гірничий інститут (1918), професор (з 1921 р.), геолог-співробітник Геологічного комітету, директор Федоровського науково-дослідного інституту. Продовжуючи роботи Є. С. Федорова, у 1925 р. запропонував новий, більш простий і доступний метод з визначення хімічного складу речовини на підставі вимірів кристалів цієї речовини, а також новий метод визначення мінералів за їхніми рентгенограмами. Заарештований 1938 р., у липні 1939 р. засуджений особливою нарадою за участь в антирадянській організації на 5 років колимських таборів. Працював у геологорозвідувальному управлінні. Наприкінці 1943 р. звільнений з табору без права виїзду з Колими. Трагічно загинув 25 березня 1946 р.

⁴⁹⁵ Ймовірно, йдеться про «Записки». Петербурзьке Мінералогічне товариство, періодика якого виходила від 1830 р., видавало лише «Труды», «Schriften», «Verhandlungen», «Записки». У 1923—1932 рр. під назвою «Записки Российского минералогического общества», у 1933—1947 рр. — «Записки Всероссийского минералогического общества», 1948—1991 рр. — «Записки Всесоюзного минералогического общества», 1992—2004 рр. — «Записки Всероссийского минералогического общества», з 2005 р. — «Записки Российского минералогического общества».

⁴⁹⁶ Савич-Заблоцький Костянтин Миколайович (1877—1967), геолог, мінералог. Закінчив Харківський університет (1900) і Петербурзький гірничий інститут (1903). З 1908 до 1964 р. приват-доцент, професор (з 1924 р.), завідувач кафедри мінералогії (1923—1955) Харківського університету. Див.: *Савич-Заблоцкий К. Н.* Геологические исследования в западной части Мариупольского округа летом 1928 г. — Л.; М., 1935. — 47 с. (Труды ОНИГРИ. Вып. 43).

⁴⁹⁷ *Іванов Л. Л.* Короткий курс мінералогії. — Харків; Дніпропетровськ: ВРНГ УСРР, Техн. вид-во, 1932. — 350 с.

⁴⁹⁸ Пилипенко П. П. Див. комент. № 139.

⁴⁹⁹ Після смерті В. Ю. Тарасенка кафедру мінералогії, яку він очолював від 1918 р., було об'єднано з кафедрою загальної геології, проте через 8 років вона знов стала самостійною, а до її керівництва було запрошено С. П. Попова, учня В. І. Вернадського. Див.: Кафедра минералогии и петрологии // Вестник Воронежского университета. Геология. — 2004. — № 2. — С. 222. Про асистента В. Ю. Тарасенка, П. Г. Зеленіна, нам відомо лише те, що він займався петрографією гранітів. Див.: *Зеленин П. Г.* К изучению области гранитного массива на Дону. — Воронеж, 1925. — 24 с.

⁵⁰⁰ Див. комент. № 411.

⁵⁰¹ Можливо, йдеться про Геологічний музей при Всеукраїнській академії наук та про його мінералогічний відділ. Відомо, що В. І. Вернадський вбачав мінералогічний

музей при УАН одним із елементів створення Академії у 1918 р. Див.: *Вернадський В. І.* Про Національний мінералогічний музей при Українській Академії наук у Києві: Записка акад. В. І. Вернадського // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. — К., 1919. — С. 19—22. Проте Національний мінералогічний музей при УАН так і не було започатковано. У 1920 р. в Києві при УАН відкрився Геологічний кабінет, до якого перейшли колекції Українського наукового товариства та, частково, Мінералогічного кабінету Київського університету, а також колекції П. А. Тутковського, Ф. М. Полонського, М. І. Безбородька та В. І. Крокоса. У 1927 р. в Києві з'явився Національний геологічний музей як самостійний науковий заклад з відділами «Геологія», «Мінералогія і петрографія», «Палеонтологія», «Корисні копалини». Першим директором закладу став акад. П. А. Тутковський. Музей розмістився в будівлі по вул. Володимирській, 55. До складу Геологічного музею ВУАН увійшов Геологічний кабінет разом зі своїми колекціями. Тепер це структура Національного науково-природничого музею НАН України.

⁵⁰² Можливо, йдеться про ідею проведення чергового союзного з'їзду (наради) мінералогів. Перший відбувся в січні 1927 р. Див. комент. № 471. На нарадах Мінералогічного товариства 1937 р. зазначалася необхідність проведення II Всесоюзного з'їзду до серпня 1938 р.

⁵⁰³ Ймовірно, йдеться про геолога Яна Станіславовича Вісневського, який пізніше став професором петрографії Середньоазійського політехнічного інституту в Ташкенті.

⁵⁰⁴ Очевидно, йдеться про: *Вернадський В. І.* 1) История минералов земной коры: [в 2-х т.]. Т. 2. История природных вод. Ч. 1, вып. 1. — Л.: Госхимтехиздат, 1933. — 202 с.; Вып. 2. — Л.: ОНТИ: Химтеоретиздат, 1934. — С. 202—402; Вып. 3. — Л.: Химтеоретиздат, 1936. — С. 403—562; 2) Очерки геохимии. — М.; Л.: Гос. изд., 1927. — 368 с. (2-е рус. — перераб. с посл. нем. изд. 1930 г. — М.; Л.; Грозный-Новосибирск: Горгеонефтеиздат, 1934. — 380 с.).

⁵⁰⁵ «Природа», щомісячний науково-популярний журнал Російської академії наук. Видавався з січня 1912 р. Редактори — В. О. Вагнер і Л. В. Писаржевський. У 1919—1920 рр. виходив з перервами. З 1921 р. відновився як видання Комісії з вивчення природних продуктивних сил Росії.

«Наукове Слово», науково-популярний, щомісячний ілюстрований журнал. Виходив у Москві з 1903 по 1905 р. Редактор — М. О. Умов, видавець — Г. К. Рахманов. У 1928—1931 рр. під такою назвою виходив журнал під редакцією О. Ю. Шмідта.

⁵⁰⁶ Відомостей про опублікування статті бракує.

⁵⁰⁷ Родіонов Сергій Петрович (1898—1961), учений-петрограф. Член-кореспондент АН УРСР (з 1951 р.). У 1918 р. вступив добровольцем до Червоної армії, де пройшов шлях від рядового до командира батальйону зв'язку. Після закінчення громадянської війни перебував на військовій службі на Дніпропетровщині і паралельно заочно навчався на геологорозвідувальному відділенні Катеринославського (Дніпропетровського) гірничого інституту. Після закінчення в 1929 р. асистент на кафедрі мінералогії та кристалографії цього ж інституту. З 1931 р. директор і головний інженер Криворізької геологорозвідувальної бази. З 1935 р. начальник науково-дослідного сектору ГЕОЛКОМУ в Києві. Професор Криворізького гірничо-геологічного інституту, Київського гірничо-геологічного інституту і Київського держуніверситету імені Т. Шевченка (1950—1961).

⁵⁰⁸ У часописі «Минеральное сырье» у 1932 р. згадується: *Иванов Л. Л.* Очерк полезных ископаемых Мариупольского округа, 1931 (рукопись). Відомостей про опублікування бракує.

⁵⁰⁹ Йдеться про часопис «Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Paläontologie» та статтю *Vernadsky V. J.* Über den Kaolinkern der Alumosilikate und ihre Stellung in der Erdrinde // Die Naturwissenschaft in der Sowjetunion. — Berlin, 1929. — S. 337—351.

⁵¹⁰ Очевидно, йдеться про: *Іванов Л. Л.* Определитель минералов по внешним признакам: с добавлением определителя поделочных минералов. — Л.: Науч. хим.-техн. изд-во, 1930. — 79 с. Також див. комент. № 411.

⁵¹¹ Незрозуміло, про яку наукову працю О. Я. Мікея йдеться.

⁵¹² В. І. Вернадський після повернення у 1926 р. до СРСР кожного року намагався провідати дітей та онуку Тетяну (нар. 1929 р.), які залишилися за кордоном. Проте це не завжди вдавалося. «В 1930 году меня не пустили за границу довольно странным образом — не ответа ни да, ни нет (мне и Академии). Так затянулось дело до конца года (тогда 1 октября), когда в порядке формальном была снята моя командировка (на 3 месяца) в числе прочих неиспользованных кредитов. Я добивался ее прежде всего для окончания работы над геохимической энергией жизни...», — розповідав академік про митарства щодо отримання дозволу на виїзд у листі синові Георгію з Праги від 5 травня 1932 р. Навіть отримавши наприкінці листопада 1930 р. запрошення від Паризького університету прочитати в Сорбонні лекції з геохімії, влада вирішила надати відрядження, але «відкласти не менш ніж на рік». Академік з дружиною зміг виїхати лише в травні 1932 р. У травні — листопаді 1932 р. він побував у Чехословаччині, Німеччині (Мюнстер, Геттінген, Берлін, Лейпциг) і Франції (Париж). Див. видані М. Ю. Сорокіною листи В. І. Вернадського до Г. В. Вернадського (1922—1936) — Режим доступу: <http://argan.ru/?q=ru/node/65>. — Назва з екрана.

⁵¹³ У Києві у 1927 р. заснований Геологорозвідувальний інститут. У 1931 р. увійшов до складу новоствореного Київського гірничо-геологічного інституту, який проіснував до 1935 р.

⁵¹⁴ *Іванов Л. Л.* Определитель горных пород по внешним признакам. — Харьков — Днепропетровск: Гостехиздат Украины, 1931. — 77, [2] с. Також див. комент. № 411.

⁵¹⁵ Відомостей про вихід друком такої книжки бракує.

⁵¹⁶ *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии: [в 2-х т.]. — СПб.; Пг., 1908—1922 (всього 7 випусків). Див. комент. № 173.

⁵¹⁷ Можливо, йдеться про: *Іванов Л. Л.* 1) К минералогии топазовых месторождений Вольны // Известия АН СССР, сер. 7. — 1933. — № 3. — С. 421—444; 2) К минералогии топазовых месторождений Вольны. Ч. 2 // Труды Ломоносовского института АН. Сер. минер. — 1936. — Вып. 7. — С. 79—98. Також див.: *Іванов Л. Л.* 1) К минералогии Вольны. Топаз, гизингерит, гетит, графит // Труды Общества исследователей Вольны: историческая литература. — Житомир: Электр. тип. насл. М. Дененмана, 1911. — Т. 6. — С. 225—232; 2) К минералогии Вольны. I. Микроклин, ортоклаз, топаз, ортит и др. минералы // Труды Вольнской геологической партии: исследования 1923 г. — Житомир, 1925. — С. 125—145.

⁵¹⁸ Гаврусевич Борис Олександрович (1908—1965), геохімік, доктор геолого-мінералогічних наук. Уродженець Житомира. Закінчив Волинський індустріальний політехнікум (1928). У 1929—1930 рр. працював у ГЕОЛКОМі. У 1931—1934 рр. аспірант Інституту мінералогії та геохімії АН СРСР, старший науковий співробітник відділу загальної петрографії. З 1935 р. на викладацькій роботі, професор в інститутах та університетах Свердловська, Пермі, Іркутська. З 1945 р. професор Київського університету. Праці в галузі геохімії та мінералогії гранітних пегматитів. Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Б. О. Гаврусевича у цій книзі.

⁵¹⁹ VI Менделєєвський з'їзд проходив у Харкові з 25 жовтня по 1 листопада 1932 р., присвячувався питанням теоретичної та прикладної хімії. З'їзд заснував Всесоюзне хімічне товариство імені Д. І. Менделєєва (Труды VI Менделеевского съезда по теоретической и прикладной химии. Харьков, 25.X — 1.XI. 1932. — М.: Госхимиздат. 1933. — Т. 1. — 148 с.; Харьков — К.: ГНИ Украины, 1935. — Т. 2 (вып. 1. — 1006 с.; вып. 2. — 528 с.).

⁵²⁰ На початку травня 1932 р. В. І. Вернадський із дружиною виїхав через Прагу до Німеччини, де взяв участь у роботі Першого міжнародного з'їзду з вивчення радіоактивності. Вернадські також побували у Франції. Поверталися через Прагу, де мешкала сім'я Ніни Володимирівни Вернадської-Толль і куди на літо приїздив із США Георгій Володимирович Вернадський з дружиною.

⁵²¹ *Вернадский В. И.* Минералогия. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Печатня Яковлева, 1912. — Вып. 2. — С. VI, 345—526.

⁵²² *Bragg W. L.* The Structure of Silicates / [Second, enlarged edition]. — Leipzig: Akademische Verlagsgesellschaft, 1932. — 78 p.

⁵²³ З цієї тематики вийшло лише: *Вернадский В. И., Курбатов С. М.* Земные силикаты, алюмосиликаты и их аналоги. Из лекций в Московском университете Вернадского В. И., изданных в 1910—1912 гг. / изд. 4-е, перераб. и приведенное к новому уровню знаний проф. Курбатовым С. М. и акад. Вернадским В. И. — Л.; М.: ОНТИ НКТП СССР, 1937. — 377 с.

⁵²⁴ Можливо, йдеться про: *Вернадский В. И.* О цветности алюмосиликатов // Доклады АН СССР. Сер. А. — 1932. — № 5. — С. 107—124.

⁵²⁵ Йдеться про: *Wöhler Friedrich.* Ueber eine crystallisirte Verbindung von Chrom und Aluminium // Nachrichten von der Georg-Augusts-Universität und der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. — Göttingen, 1858. — S. 78—83; Там само. // Annalen der Chemie und Pharmacie. — Leipzig; Heidelberg, 1858. — V. 106. — S. 118—122. Реферат цієї статті див.: *Велер Ф.* О кристаллическом соединении хрома и алюминия // Горный журнал. — 1858. — Ч. 3, № 9. — С. 554—556.

В. І. Вернадський в «Опыте описательной минералогии. Т. 1: Самородные элементы» (СПб, 1914, с. 412) в посиланні на вказані Івановим з лабораторії Департаменту гірничих і соляних справ дані аналізу срібної амальгами зазначає: «Иванов. Горн. Журнал. СПб. 1858. III. 554—555».

⁵²⁶ *Гаврусевич Б. А.* К минералогии топазовых пегматитов Украины // Доклады АН СССР. Сер. А. — 1932. — № 7. — С. 173—181.

⁵²⁷ Бюллетени VI Всесоюзного Менделеевского съезда. — Харьков: Оргкомитет Менделеевского съезда и газета «Химик и технолог», 1932. — № 1 (14 июня 1932); № 2 (1 июля); № 3 (1 октября); № 4 (24 октября); № 5 (25 октября); Рефераты докладов к VI Менделеевскому съезду по общей и прикладной химии, поступившие до 15 апреля 1931 года. — Л.: Госхимиздат, 1932. — Ч. 1.; Сборник рефератов VI Менделеевского съезда. — Харьков: ОНТВУ «Кокс і хемія», 1932. — Ч. 2.

⁵²⁸ Ймовірно, йдеться про Дніпропетровську філію заснованого в 1926 р. Українського науково-дослідного геологічного інституту Наркомосвіти УРСР. Філія діяла у 1930—1933 рр. на базі місцевої науково-дослідницької кафедри геології. Лише в 1932 р. українською мовою вийшов збірник «Наукові записки Дніпропетровської філії геологічного інституту (вугілля і руда)». Тут нема матеріалів Л. Л. Іванова, хоча в «Наукових записках Дніпропетровської науково-дослідчої кафедри геології» він видрукував 2 наукові праці.

Відомостей про публікацію згаданої в листі статті бракує. Проте П. М. Чирвинський зазначав пізніше, що в травні 1935 р. Л. Л. Іванов повідомляв йому, що тількино передав для друку в «Трудах исследовательской кафедры геологии и минералогии Днепропетровского горного института» статтю про розповсюдження ортитів у породах України. Див.: *Чирвинский П. Н.* Ортит и его парагенезис в кристаллических сланцах Кольского полуострова // Записки Минералогического общества. — 1936. — Т. 65, вып. 1. — С. 176.

⁵²⁹ Див. комент. № 487.

⁵³⁰ Див. комент. № 508.

⁵³¹ Йдеться про Державний радієвий інститут.

⁵³² Ймовірно, йдеться про: *Вернадский В. И.* О цветности алюмосиликатов (Sur la coloration des alumosilicates). Доклад в заседании Отделения математических и естественных наук Академии наук СССР 5 октября 1931 г. // Доклады АН СССР (Compt. Rend. Acad. Sci. URSS). Сер. А. — 1932. — № 5. — С. 107—124.

⁵³³ Йдеться про заснований у 1927 р. Л. В. Писаржевським Український науково-дослідний інститут фізичної хімії.

⁵³⁴ Станкевич Леонід Йосипович (1909—1971), гірничий інженер-геолог, доктор геолого-мінералогічних наук, професор (з 1962 р.). Закінчив Дніпропетровський гірничий інститут (1931). Працював у ньому в 1932—1971 рр. Завідувач кафедр мінералогії та кристалографії (1946—1964), кафедри мінералогії, кристалографії і петрографії (1964—1971). Дослідник мінералогії та рудоносності Керченського залізрудного і Нікопольського марганцеворудного родовищ. Засновник наукової школи генетичної мінералогії осадових корисних копалин півдня України.

⁵³⁵ Як продовження «Трудов Минералогического музея», яких вийшло 4 томи, у 1931—1932 рр. видавалися «Труды Минералогического института». «Труды Ломоносовского института геохимии, кристаллографии и минералогии» видавалися в 1932—1938 рр. (у серіях).

⁵³⁶ І обласний з'їзд наукового інженерно-технічного товариства хіміків Дніпропетровської області проходив у 2-й декаді червня 1933 р.

⁵³⁷ Очевидно, йдеться про: *Вернадский В. И.* История минералов земной коры: [в 2-х т.]. Т. 2. История природных вод. Ч. 1, вып. 1. — Л.: Госхимтехиздат, 1933. — 202 с.

⁵³⁸ Йдеться про І Дніпропетровську обласну конференцію силікатників, що відбулася 4—7 червня 1934 р. Також див. лист № 52 (О. І. Бродського та І. Я. Мікея) у цій книзі.

⁵³⁹ Йдеться про геолого-мінералогічний музей Дніпропетровського гірничого інституту, який Л. Л. Іванов організував у 1936 р. на базі мінералогічного кабінету.

⁵⁴⁰ Можливо, йдеться про проект фундаментального багатотомного серійного видання, яке узагальнює відомості про мінерали СРСР. На початку 1930-х років виходило серійне видання «Минералогия Союза» (під загальною редакцією акад. О. Є. Ферсмана). Світ побачили сім авторських випусків, присвячених окремим мінералам: нефеліну, циркону, титаніту, ванадініту та ін., а також том, присвячений літературі про мінерали Південного Уралу. Крім того, перед війною було почато публікацію багатотомного довідника «Минералы СССР» (під редакцією О. Є. Ферсмана). У 1940 р. вийшли в світ томи перший — «Самородные элементы» та другий — «Сульфиды, сульфосоли и подобные им соединения». Як записав В. І. Вернадский у щоденнику 7 січня 1939 р., у розмові з геологом Анатолієм Георгійовичем Бетехтіним (1897—1962) йшлося про необхідність «привести современную классификацию при издании «Минералогии Союза». «Соврем[енная]» — это, в сущности, моя классификация, которую я несколько раз хотел издать...» (*Вернадский В. И.* Дневники, 1935—1941: в 2 кн. — М.: Наука, 2008. — Кн. 2: 1939—1941. — С. 15).

⁵⁴¹ *Вернадский В. И.* Проблемы биогеохимии. Вып. 1: Значение биогеохимии для познания биосферы. — Л., 1934. — 47 с.

⁵⁴² Антуан Франсуа Альфред Лакруа (Antoine François Alfred Lacroix; 1863—1948), професор мінералогії в Національному музеї природної історії в Парижі. З 1914 р. неодмінний секретар Французької АН. Автор «Minéralogie de la France et de ses colonies» (Vol. 1—5, Paris, 1893—1913) і «Minéralogie de Madagascar» (Vol. 1—3, Paris, 1922—1923).

⁵⁴³ Цефарович Віктор Леопольд (Zepharovich Victor Leopold Ritter, von; 1830—1890), геолог, мінералог. Професор Карлового університету в Празі, іноземний член-кореспондент Петербурзької АН (з 1887 р.). Автор «Mineralogisches Lexicon für das Kaiserthum Österreich» (Bd. 1—3, Wien, 1859—1893).

⁵⁴⁴ Йдеться про повернення В. І. Вернадського до Москви в 1935 р. у зв'язку з переведенням АН СРСР до столиці. Як відомо, у 1889—1911 рр. В. І. Вернадський працював у Московському університеті, звідки пішов на знак протесту проти порушень університетської автономії міністром освіти Л. А. Кассо і переїхав до Петербурга.

⁵⁴⁵ 10 березня 1933 р. Рада Народних Комісарів УСРР прийняла постанову «Про організацію на Україні державних університетів», якою було відновлено діяльність Київського, Харківського, Одеського і Дніпропетровського державних університетів.

⁵⁴⁶ *Вернадский В. И.* Опыт описательной минералогии: [в 2-х т.]. — СПб.; Пг., 1908—1922 (всього 7 випусків). Див. комент. № 173.

⁵⁴⁷ Йдеться про: *Ферсман А. Е.* Письменная структура пегматитов и причины ее возникновения: доложено в заседании Физико-математического отделения 22 апреля 1915 г. // Известия АН. Сер. 6. — 1915. — Т. 9, № 12. — С. 1211—1228; *Fersman A. E.* Die Schriftstruktur der Granitpegmatite und ihre Entstehung // Zeitschrift für Kristallographie. — Leipzig: Akademische Verlagsgesellschaft, 1928. — В. 69. — S. 77—104.

⁵⁴⁸ *Вернадский В. И.* Очерки геохимии. 4-е (2-е рус.) изд. — М.: Госгеонефтеиздат, 1934. — 380 с.

⁵⁴⁹ Див. комент. № 523.

⁵⁵⁰ *Вернадский В. И.* Радиогеология // Известия. — 1935. — 28 февр.

⁵⁵¹ *Hintze C.* Handbuch der Mineralogie: in 7 Bde. — Leipzig; Berlin, 1897—1933. 1. Ergänzungsbd. (v. G. Linck) — Berlin; Leipzig, 1938; 2. Ergänzungsbd. (K. F. Chudoba) — Berlin, 1960. Також див. комент. № 41.

⁵⁵² *Ферсман А. Е.* 1) Геохимия. — Л., 1933—1939. — Т. 1—4; 2) Пегматиты, их научное и практическое значение — Л.: АН СССР, 1931. — Т. 1. Гранитные пегматиты. — 1931. — [2], 646 с. — (Труды Совета по изучению производительных сил. Сер. полезных ископаемых; вып. 1). 1932 р. вийшло 2-ге, виправлене та доповнене видання, обсягом у 665 с., а в 1940 р. — «3-е испр. и доп. изд. — М.; Л.: АН СССР, 1940. — 712 с.». Крім того, вийшов науковий збірник — Пегматиты СССР / под ред. А. Е. Ферсмана. — М.; Л.: АН СССР, 1936. — Т. 1. — 308 с.

⁵⁵³ Геолог Ісаак Григорович Шафран відомий також своїм винаходом шахів на шестигранній дошці в 1939 р. (у 1956 р. внесені до реєстру винаходів СРСР). Пропагандист гексагональних ігор, зокрема шашок, у СРСР.

⁵⁵⁴ Белоусов Володимир Володимирович (1907—1990), геолог, фахівець із геотектоніки. Автор радіоміграційної гіпотези розвитку тектоносфери. Член-кореспондент АН СРСР (з 1953 р.). Закінчив Ленінградський університет (1931). У 1935 р. за сприяння В. І. Вернадського опублікував у Франції роботу з геохімії гелію. У 1934—1938 рр. працював у Ленінградському науково-дослідному геологорозвідувальному інституті, згодом співробітник Державного радієвого інституту. Професор Ленінградського університету (1940). Завідувач кафедри загальної геології Московського геологорозвідувального інституту (1943—1949), завідувач лабораторії геотектоніки і тектонофізики геологічного факультету Московського університету (з 1953 р.).

⁵⁵⁵ *Вернадский В. И.* История минералов земной коры: [в 2-х т.]. Т. 2: История природных вод. Ч. 1, вып. 2. — Л.: ОНТИ: Химтеоретиздат, 1934. — С. 202—402.

⁵⁵⁶ Очевидно, йдеться про: *Вернадский В. И.* 1) Проблемы биогеохимии. Вып. 1. Значение биогеохимии для познания биосферы. — Л., 1934. — 47 с. (2-е вид. — М.; Л., 1935); 2) Биосфера и стратосфера // Труды Всесоюзной конференции по изучению стратосферы, 31 марта — 6 апр. 1934 г. — М.; Л., 1935. — С. 575—578; 3) Радиоактивность и новые проблемы геологии // Основные идеи геохимии. — Л., 1935. — Вып. 2. — С. 23—39.

⁵⁵⁷ Очевидно, йдеться про: *Иванов Л. Л.* К минералогии топазовых месторождений Вольни. Ч. 2 // Труды Ломоносовского института АН. Сер. минер. — 1936. — Вып. 7. — С. 79—98.

⁵⁵⁸ *Пилипенко П. П.* О зависимости между распространенностью химических элементов в земной коре и их способностью к минеральной индивидуализации // Известия Ассоциации научно-исследовательских институтов при физико-математическом факультете 1-го Московского государственного университета. — 1930. — Т. 3, № 2-А. — С. 170—179.

⁵⁵⁹ Про опублікування цієї статті відомостей бракує.

⁵⁶⁰ *Смольянінов Микола Олексійович* (1885—1957), мінералог, учасник радієвих експедицій В. І. Вернадського в 1912—1914 рр. З 1930 р. доцент, з 1940 р. професор Московського геологорозвідувального інституту, завідувач Мінералогічного музею інституту. У 1934—1941 рр. завідувач відділу мінералогії Ломоносовського інституту геохімії, кристалографії і мінералогії АН СРСР. У 1944—1950 рр. завідувач кафедри мінералогії геологічного факультету Московського університету. Один із провідних фахівців із дослідження мінералів, автор відомого підручника «Практическое руководство по минералогии».

⁵⁶¹ Очевидно, йдеться про збори мінералогів Москви за участю мінералогів Ленінграда, що відбулися 2—3 березня 1937 р. при Ломоносовському інституті АН СРСР.

У 1932 р. Геохімічний і Мінералогічний інституту об'єдналися в Геохімічний інститут імені М. В. Ломоносова (Ломоносовський інститут геохімії, кристалографії і мінералогії). У 1934 р. установу було переведено до Москви, а в 1937 р. вона увійшла до складу Інституту геологічних наук АН СРСР.

Щодо ідеї про створення Ломоносовського інституту в 1911 р. див. записку, яку склав В. І. Вернадський за дорученням АН: *Вернадский В. И.* О Ломоносовском институте при Императорской Академии наук // Вернадский В. И. Начало и вечность жизни. — М., 1989. — С. 226—241. (нові перевид.: *Вернадский В. И.* 1) О науке. Т. 2 : Научная деятельность. Научное образование. — СПб., 2002; 2) Собрание сочинений: в 24 т. Т. 12: Организация науки. — М., 2013).

⁵⁶² Йдеться про глину (алюміній-залізистий глей), знайдену в ХІХ ст. в Девладовій балці (Верхньодніпровський повіт Катеринославської губернії). Власником балки був якийсь Тимофеев, тому ця глина отримала назву «Тимофеевська глина». Катеринославський лікар В. Т. Скрильников у 1889 р. навіть отримав дозвіл від медичного департаменту МВС Росії на застосування тимофеевської глини в медичній практиці «в формах порошка, пилюль, лепешек и карамелей». Проте питання про цілющі властивості глини, підтвержені деякими вченими, залишається дискусійним. Див.: *Аскоченский А.* Заключительное слово о врачебном действии алюминии-железистого глея (глина г. Тимофеева) во всех хронических и частью в острых болезнях. — Верхнеднепровск: тип. Н. Я. Губермана, 1889. — 279 с.).

Також див. розділ листів О. Я. Мікея у кн. 2 цього видання.

⁵⁶³ Можливо, йдеться про одну із статей: *Конткевич С. О.* 1) Геологическое описание окрестностей Кривого Рога Херсонской губернии // Горный журнал. — 1880. — Т. 1, № 3. — С. 341—375; 2) Геологические исследования в гранитной полосе Новороссии по восточную сторону Днепра // Горный журнал. — 1881. — № 1. — С. 100—128; № 2. — С. 246—320; 3) Исследования осадочных образований в окрестностях Кривого Рога // Записки С.-Петербургского минералогического общества. Сер. 2. — 1887. — Ч. 23. — С. 193—268.

Конткевич Станіслав Осипович (Kontkiewicz Stanisław; 1849—1924), гірничий інженер і геолог. Закінчив Ризьку політехніку (1871) та Гірничий інститут у Петербурзі (1876). У 1876—1881 рр. геолог у Департаменті гірничих робіт у Петербурзі, брав участь у складанні детальної геологічної карти півдня Росії. Вивчав залізородні родовища в Україні, недалеко від Кривого Рога. Директор залізородної шахти. Працював у Домбровському вугільному басейні в Домброві-Гурничій, викладав у місцевому гірничому

училищі. З 1905 р. співпрацював із лабораторією Геологічного музею промисловості та сільського господарства у Варшаві. Займався створенням гірничої академії в Кракові, брав участь у створенні Польського геологічного інституту. Член Польської академії наук і мистецтв (Polska Akademia Umiejętności).

⁵⁶⁴ Федоровский Н. М. 1) Минералогические провинции европейской части СССР // Проблемы советской геологии. — 1936. — Т. 6, № 4. — С. 279—301; № 9. — С. 751—785; 2) Минералогические провинции СССР // Академику В. И. Вернадскому к 50-летию научной и педагогической деятельности. — М., 1936. — Т. 2. — С. 619—712.

⁵⁶⁵ Йдеться про Якова Веніаміновича Гречного (1910—1981). Докладніше про нього див. комент. № 1 у розділі листів Я. В. Гречного у цій книзі.

⁵⁶⁶ Інститут створений у жовтні 1899 р. як заводське відділення КВГУ. У 1912 р. відділення було перетворено на металургійний факультет Гірничого інституту, на базі якого в 1930 р. створений Дніпропетровський металургійний інститут.

⁵⁶⁷ Маємо відомості про публікацію лише однієї статті: Гречный Я. В. К вопросу о составе и природе органических веществ из газоносных глин Мелитопольского района // Доклады АН СССР. Нов. серия. — 1937. — Т. 17, № 3. — С. 125—130.

⁵⁶⁸ Иванов Л. Л. Два новых для рудных жил Нагольного Кряжа минерала — плюмбобит и джемсонит // Академику В. И. Вернадскому к 50-летию научной и педагогической деятельности. — М., 1936. — Т. 2. — С. 789—793.

Академику В. И. Вернадскому к 50-летию научной и педагогической деятельности: [в 2-х т.] / ред. А. Е. Ферсман. — М.: Изд-во АН СССР, 1936. — Т. 1. — 606 с.; Т. 2. — С. 619—1272.

⁵⁶⁹ Юрій Михайлович Зоткін багато років (1935—1976) працював на кафедрі мінералогії і петрографії Дніпропетровського гірничого інституту асистентом, а потім доцентом. У 1963—1968 рр. декан геологорозвідувального факультету.

⁵⁷⁰ Див. комент. № 523.

⁵⁷¹ Кулик Леонід Олексійович (1883—1942), геолог, метеоролог, дослідник Тунгуського метеорита (у 1927—1939 рр. організував 6 експедицій). Навчався в Петербурзькому лісовому інституті (1903—1904). Познайомився і потоваришував із В. І. Вернадським у 1911 р. в Міасі під час радієвої експедиції. У 1912 р. став каталогізатором-мінералогом у Геологічному і мінералогічному музеї Петербурзької АН. У 1918 р., з ініціативи В. І. Вернадського, зайнявся дослідженням метеоритів. Перший учений секретар створеного в 1939 р. Комітету з метеоритів АН СРСР. Пішов добровольцем до народно-го ополчення, був поранений і загинув у полоні від висипного тифу 14 квітня 1942 р.

⁵⁷² Метеорит Юртук упав 2 квітня 1936 р. в Запорізькій області.

⁵⁷³ Иванов Л. Л. 1) Каменный метеорит Юртук (Химико-минералогическое исследование) // Метеоритика: сб. статей / под ред. В. И. Вернадского. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1941. — Вып. 2. — С. 67—74; 2) Химико-микроскопическое исследование метеорита из с. Юртук Днепропетровской области, падения 2 апр. 1936 г. // Доклады АН СССР. Нов. серия. — 1937. — Т. 17, № 7. — С. 367—369.

⁵⁷⁴ Як відомо, П. М. Чирвинський активно займався дослідженням складу метеоритів, наприклад, див.: *Tschirwinsky (Chirvinsky) P. N. Beitrag zur Deutung der mittleren chemischen und mineralogischen Zusammensetzung der Steinmeteorite. Das Pseudoelement Chondrium // Zentralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie. — Abt. A. — 1926. — № 8. — S. 246—256; Чирвинский П. Н. 1) Средний химический состав главнейших минералов изверженных горных пород и метеоритов // Известия Донского Политехнического института. — Новочеркасск, 1928. — Т. 11. — С. 141—165; 2) Микроскопическое и химическое исследование метеорита из Томаковки Екатеринославской губ., упавшего 4/17 января 1905 года // Там само. — Новочеркасск, 1930. — Т. 14. — С. 3—23; 3) Микроскопическое исследование метеорита Хмелевка, падения 1 марта 1929 г. //*

Метеоритика: сб. статей / под ред. В. И. Вернадского. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1941. — Вып. 2. — С. 83—92; 4) Петрографическое исследование брекчиевидного эвкрита Юртук, падения 2 апреля 1936 г. // Записки Российского минералогического общества. — 1945. — Ч. 74, вып. 4. — С. 255—274.

⁵⁷⁵ Л. Л. Іванов міг зустрітися з В. І. Вернадським у травні 1939 р. в Києві, куди академік приїздив для участі в двох конференціях. Так, у січні 1942 р. В. І. Вернадський згадував: «Я был на обеих конференциях — по [сравнительной] физиологии и на пегматитовой, где председательствовал Ферсман и куда приехали его ученики и Леонид Иванов из Днепропетровска. О судьбе Иванова ничего не знаю. Заседание о пегматитах было интересное. Но из местной геологической молодежи было немного крупных» (*Вернадский В. И. Дневники. 1935—1941* : в 2-х кн. Кн. 2 : 1939—1941. — М.: Наука, 2008. — С. 97).

⁵⁷⁶ Ймовірно, йдеться про Пека Арнольда Вільгельмовича (1902—1997), мінералога, фахівця зі структурно-тектонічного аналізу рудних родовищ. Розробляв методики мікроструктурного аналізу мінералів. Див.: *Пэк А. В. Трещинная тектоника и структурный анализ.* — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1939. — 152 с.

⁵⁷⁷ Карасик Михайло Абрамович (1906—1983), геолог, геохімік, доктор геолого-мінералогічних наук, професор (з 1968 р.). Працював у лабораторії геохімії та рудоутворюючих процесів Гірничо-геологічного інституту Уральської філії АН СРСР у Свердловську. Повернувшись в Україну, продовжив дослідження родовищ на Донбасі, працював в Інституті мінеральних ресурсів АН УРСР у Сімферополі.

⁵⁷⁸ *Карасик М. А. Актуальные вопросы рудничной геологии // Советская геология.* — 1939. — Т. 9, № 4/5. — С. 104—115. Також див.: *Карасик М. А. Находки самородного золота в Дашкесанском месторождении // Записки Российского минералогического общества.* — 1945. — Ч. 74, вып. 2 — С. 163.

⁵⁷⁹ Очевидно, йдеться про III Конференцію з дослідження метеоритів, комет і астероїдів АН СРСР, що проходила в Москві 24—27 листопада 1939 р.

⁵⁸⁰ Ймовірно, Дейнега Валеріан Аверкійович (1864—1917), ботанік, морфолог рослин, приват-доцент Московського університету.

⁵⁸¹ Ймовірно, йдеться про відзначення в 1939 р. 140-ї річниці Гірничного інституту, в якому, коли він був ще вищим училищем, у 1908 р. розпочав роботу Л. Л. Іванов.

⁵⁸² У 1920-ті роки на руднику в Шор-Су (у 36 км від м. Коканд, Узбекистан) були виявлені величезні запаси сірки. У 1936—1937 рр. тут було споруджено дослідну установку на основі комбінованої схеми виплавки та екстракції сірки з руд.

⁵⁸³ Судячи з листа, В. І. Вернадський запропонував Л. Л. Іванову допомогу в отриманні, очевидно, докторського ступеню, без захисту, за сукупністю праць.

⁵⁸⁴ *Вернадский В. И. Проблемы биогеохимии. [Вып. 2:] О коренном материально-энергетическом отличии живых и косных естественных сил тел биосферы.* — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1939. — 34 с.

⁵⁸⁵ Ймовірно, йдеться про статтю: *Иванов Л. Л. К минералогии карбонатных пород района города Антрацит // Сборник работ Днепропетровского горного института.* — Днепропетровск, 1941. — Вып. 3. — С. 37—38.

⁵⁸⁶ Можливо, йдеться про намір опублікувати повний лекційний курс з мінералогії, у розвиток виданого 1932 р.: *Иванов Л. Л. Короткий курс минералогии.* — Харків; Дніпропетровськ: ВРНГ УСРР, технічне видавництво, 1932. — 350 с.

⁵⁸⁷ Ймовірно, йдеться про «Минералогию Днепропетровской области» та виданий раніше «Определитель минералов по внешним признакам: с добавлением определителя поделочных минералов» (Л., 1930).

⁵⁸⁸ У листі, очевидно, йдеться про заміщення професорської посади на кафедрі мінералогії Московського державного університету після смерті П. П. Пилипенка, який

одночасно викладав у Московському державному університеті та був завідувачем кафедри мінералогії і кристалографії Московського геологорозвідувального інституту.

⁵⁸⁹ При АН СРСР у 1935 р. була організована Метеоритна комісія, перетворена в 1939 р. на Комітет з метеоритів (КМЕТ), головою якого став В. І. Вернадський. Комітет видавав наукові збірники «Метеоритика».

З ініціативи В. І. Вернадського в АН УРСР у 1939 р. було також створено Комітет з метеоритів, який до 1965 р. очолював Є. С. Бурксер.

⁵⁹⁰ Чирвинський Володимир Миколайович (1883—1942), геолог, петрограф, мінералог, доктор геолого-мінералогічних наук (з 1938 р.). Закінчив Київський університет (1907), де з 1911 р. почав викладати. У 1918 р. опублікував зведення «Фосфорити України». Професор кафедри мінералогії та геології КПІ, читав лекції також у Жіночому медичному інституті та Київському гірничо-геологічному інституті (1930—1935). Керував укладанням геологічних карт України. Помер у Києві під час німецької окупації.

⁵⁹¹ Відомостей про публікацію статті бракує.

⁵⁹² Білоус Надія Хрисанфівна (1917 — після 2012 р.), геолог, мінералог, доктор геолого-мінералогічних наук (1968), професор. У 1939 р. закінчила Дніпропетровський гірничий інститут, далі аспірант, асистент того ж інституту. Після евакуації переїздить у Сибір. Під час війни працювала геологом на Алтаї. Займалася розвідкою ртутних родовищ, пошуками золота і поліметалів. З жовтня 1945 р. аспірант Гірничо-геологічного інституту Західно-Сибірської філії (з травня 1957 р. Сибірське відділення) АН СРСР (Новосибірськ), потім співробітник. З 1958 по 1964 р. в Інституті геології і геофізики Сибірського відділення АН СРСР, завідувач геологічного музею інституту; у 1964—1969 рр. старший науковий співробітник Інституту економіки та організації промислового виробництва Сибірського відділення АН СРСР. У 1969—1988 рр. завідувач кафедри, проректор з навчальної роботи Інституту нафти і газу (Івано-Франківськ). У 1988—1998 рр. науковий консультант екологічної комісії Новосибірської області (Новосибірськ).

⁵⁹³ В. І. Вернадський писав сину Георгію Володимировичу 21 липня 1940 р. до США: «...мама упала в комнате, зацепившись за коврик, и сломала шейку левого бедра. Ее перевезли в лучшую здесь клинику — Кремлевскую больницу. Случилось это 3.VII, а перевезли в Москву 4.VII. ...Ногу растягивают, косточку соединили проволокой. Весь вопрос в возрасте, ведь маме 79 лет!» (*Вернадский В. И. Письма сыну и дочери* / публ. подг. Д. Холлоуэй, В. Я. Френкель, И. И. Мочалов // Вестник РАН. — 1990. — № 12. — С. 128).

⁵⁹⁴ Л. Л. Іванов, очевидно, помилився з ініціалами. Йдеться про Крижановського Володимира Ілліча (1881—1947), адже його молодший брат, також мінералог, Леонід Ілліч Крижановський помер у 1925 р. Див. комент. № 248.

⁵⁹⁵ *Смольянинов Н. А.* 1) Определитель минералов: справочник по минералогии для геологов-разведчиков. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1938. — 168 с.; 2) Практическое руководство по минералогии. Определитель минералов. — М.; Л.: Госгеоллиздат, 1948. — 428 с.

⁵⁹⁶ Є. С. Бурксер. Див. комент. № 446.

⁵⁹⁷ Обрання членом-кореспондентом АН УРСР стало причиною того, що Є. С. Бурксер у 1938 р. переїхав до Києва. Працював в Інституті геологічних наук АН УРСР, організував новий відділ геохімії, який займався вивченням геохімії рідкісних і розсіяних елементів. У 1939 р. Є. С. Бурксеру обрали головою Комітету з метеоритів АН УРСР, який він очолював до кінця життя.

Інститут геологічних наук відкрито на базі Українського науково-дослідного геологічного інституту Наркомосвіти УРСР, який, у свою чергу, був створений внаслідок злиття в 1926 р. геологічних установ, які існували в системі УАН та Наркомосу. Очолив

Інститут геологічних наук П. А. Тутковський. Від 1930 р. установа перейшла у відання АН. У 1939 р. директором інституту став Б. І. Чернишов (до 1946 р.).

⁵⁹⁸ *Виноградова Е. А.* Пертитовые прорастания в полевых шпатах из пегматитовых жил р. Ингула // Научные записки ДГУ : сб. работ геолог. фак-та и НИИ геологии. — Днепропетровск, 1940. — Т. 17, вып. 1. — С. 179—224.

⁵⁹⁹ Можливо, йдеться про нараду з експериментальної мінералогії та петрографії: після третьої такої наради, що відбулася 1939 р. в Москві, чергову, четверту, вдалося скликати тільки в лютому 1952 р.

⁶⁰⁰ Ймовірно, йдеться про геолога Беянкина Дмитра Степановича (1876—1953). Академік АН СРСР (з 1943 р.). Закінчив Юр'ївський університет (1901). У 1903—1935 рр. викладач Петербурзького політехнічного інституту, з 1920 р. професор. У 1930—1935 рр. завідувач кафедри мінералогії Металургійного інституту та кафедри петрографії Ленінградського хіміко-технологічного інституту. Восени 1930 р. призначений старшим петрографом та заступником директора Петрографічного інституту АН СРСР. У 1933 р. обраний членом-кореспондентом АН за спеціальністю «петрографія». У 1934 р. за сукупністю робіт отримав ступінь доктора геолого-мінералогічних наук. У 1945—1947 рр. директор Інституту геологічних наук АН. У 1947—1952 рр. очолював Мінералогічний музей ім. О. Є. Ферсмана. Фахівець у галузі фізико-хімічного дослідження силікатів, засновник «петрографії технічного каміння».

⁶⁰¹ Свиренко Дмитро Онисифорович (1888—1944), ботанік і гідробіолог. Член-кореспондент АН УРСР (з 1934 р.). Закінчив Харківський університет (1912). У 1920—1923 та 1927—1941 рр. викладач Дніпропетровського університету. У 1927 р. заснував Дніпропетровську гідробіологічну станцію для вирішення проблем, які спричинило будівництво Дніпрогес. У 1938 р. лабораторія перетворена на Дніпропетровський інститут гідробіології. Ініціатор створення Інституту гідробіології АН України. З 1923 по 1927 р. директор Одеського ботанічного саду. У 1941—1944 рр. викладач Оренбурзького педагогічного та Оренбурзького сільськогосподарського інститутів.

Л. Л. Іванов помилково називає його академіком.

⁶⁰² Наєров Роман Якович (1894—1962), гірничий інженер. У 1913—1914 рр. навчався в Електротехнічному інституті в Тулузі (Франція), у 1923—1928 рр. у Дніпропетровському гірничому інституті. У період 1933—1941 та 1950—1962 рр. доцент кафедри гірничої електротехніки. У 1938 р. йому без захисту, за сукупністю наукових робіт, присвоєний учений ступінь кандидата технічних наук.

⁶⁰³ Виходячи з тексту листа, Л. Л. Іванов не знав, що дружина В. І. Вернадського, Наталія Єгорівна, померла в Боровому (Казахстан) 3 лютого 1943 р.

⁶⁰⁴ Мінералог і організатор метеоритних досліджень Леонід Олексійович Кулик (див. комент. № 571) на початку війни вступив добровольцем до народного ополчення, отримав поранення і помер 14 квітня 1942 р. від висипного тифу, знаходячись у нацистському полоні в м. Спас-Деменську Смоленської області. Похований місцевими жителями, які зберегли його могилу.

⁶⁰⁵ 12 березня 1943 р. В. І. Вернадському виповнилося 80 років. Президія Верховної Ради СРСР своїм Указом від 13 березня 1943 р. нагородила академіка орденом Трудового Червоного Прапора за видатні заслуги в розвитку геохімії та генетичної мінералогії. Біогеохімічній лабораторії АН СРСР була присвоєна назва «Лабораторія геохімічних проблем імені академіка В. І. Вернадського». Постановою Ради Народних Комісарів Союзу РСР від 24 березня 1943 р. В. І. Вернадському присуджена Сталінська премія 1-го ступеня (200 тис. крб) за видатні роботи в галузі науки. З приводу премії В. І. Вернадський телеграфував із Борового Й. В. Сталіну: «Прошу из полученной мною премии Вашего имени направить 100 000 рублей на нужды обороны, куда Вы найдете нужным. Наше дело правое и сейчас стихийно совпадает с наступлением ноосферы — нового

состояния области жизни, ноосферы — основы исторического процесса, когда ум человека становится огромной исторической силой». Другу половину премії Вернадський витратив, головне, на допомогу нужденним колегам і родинам співробітників, які були на фронті або зазнали репресій. (*Вернадский В. И.* 1) Пережитое и передуманное. — М., 2007. — С. 166; 2) О науке. — М., 2002. — Т. 2. — С. 546).

⁶⁰⁶ Ймовірно, йдеться про: *Вернадский В. И.* О значении радиологии для современной геологии: Определение геологического возраста // Труды 17-й сессии Международного геологического конгресса СССР, 1937. — М., 1939. — Т. 1. — С. 215—239.

⁶⁰⁷ Метеоритика (*Meteoritica*) / Сб. ст. под ред. акад. В. И. Вернадского ; АН СССР, Ком. по метеоритам. — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1941. — Вып. 1. — 123, [1] с.; Вып. 2. — 130, [3] с.

⁶⁰⁸ Ймовірно, йдеться про звільнення Болдирева Анатолія Капітоновича (див. комент. № 494). У липні 1939 р. засуджений на 5 років колимських таборів. Працював у геологорозвідувальному управлінні в Магадані. У листопаді 1943 р. звільнений із «Севвостлага» без права виїзду з Колими «до особливого розпорядження». Продовжував працювати в «Дальстрое» за вільним наймом як старший геолог і консультант науководослідного відділу. Незадовго до смерті був висунутий у дійсні члени АН СРСР. Трагічно загинув 25 березня 1946 р. — його автомобіль провалився під лід.

⁶⁰⁹ Про яку саме нараду йдеться, незрозуміло. Відомо, що 31.X. — 2.XI. 1944 р. в Москві відбулася мінералогічна нарада при Відділенні геолого-географічних наук. Доповідь В. І. Вернадського «Прояв мінералогії в Космосі», яку замість нього виголосила на нараді О. М. Шубнікова, стала останньою науковою роботою академіка. Див.: *Вернадский В. И.* Проявление минералогии в Космосе // Метеоритика: сб. ст. — М.; Л., 1946. — Вып. 3. — С. 3—6. Також див.: Переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым, 1940—1944. — М., 1980. — С. 201.

⁶¹⁰ Можливо, йдеться про Комісію з підручників з мінералогії, кристалографії і геохімії при АН СРСР.

⁶¹¹ *Ферман А. Е.* Геохимия. — Л., 1933—1939. — Т. 1—4.

⁶¹² Згідно з рішенням РНК СРСР, діяльність Дніпропетровського гірничого інституту на період воєнних дій тимчасово припинялася, евакуйоване майно в серпні 1941 р. було передане на баланс Свердловського гірничого інституту, а співробітники частково залишені на роботі в гірничому інституті (17 осіб), частково направлені на підприємства Уралу та Середньої Азії. Як навчальний заклад Дніпропетровський гірничий інститут відновив свою роботу з 1 жовтня 1943 р. в Караганді, куди прибули основні кадри професорсько-викладацького складу. Студентський контингент складала, переважно, слухачі Московського гірничого інституту, евакуйовані в Караганду. Реевакуація почалася в 1944 р., згідно з постановою РНК СРСР від 5 січня 1944 р. про відновлення діяльності гірничого інституту у м. Дніпропетровську.

Після звільнення Дніпропетровська від фашистських окупантів (26 жовтня 1943 р.) гірничий інститут довелося відновлювати на порожньому місці. Випадково вціліли великий двоповерховий будинок навчально-експериментальних майстерень, де розмістилося управління інституту, і один із шести блоків студентського гуртожитку, де облаштували студентську та наукову бібліотеку, а також 300 студентів. Див.: Днепропетровский горный институт в годы войны // Сердце не забудет : документально-литературный сборник / сост. О. Н. Нефедова, Е. Д. Прудченко, В. Г. Рымарь. — Днепропетровск: Нац. горный ун-т, 2010. — С. 3—14.

⁶¹³ *Морозевич И. А.* Гора Магнитная и ее ближайшие окрестности // Труды Геологического комитета. — 1901. — Т. 18, № 1. — С. 1—73.

⁶¹⁴ Можливо, йдеться про одного з перших учнів В. І. Вернадського у Московському університеті, студента [Н.] В. Скворцова, секретаря гуртка при Мінералогічному

кабінеті. Займався революційною діяльністю, заарештований і відправлений на заслання. Див.: *Карандеев В. В.* Минералогический кружок при Минералогическом кабинете Московского университета. 1901—1910 // В. И. Вернадский: pro et contra : антология литературы о В. И. Вернадском за сто лет (1898—1990). — М., 2000. — С. 163; *Писаржевский О. Н.* Ферсман. — 2-е изд. — М.: Молодая гвардия, 1959. — С. 71.

⁶¹⁵ С. П. Попов. Див. комент. № 40.

⁶¹⁶ Каніboloцький Павло Михайлович (1906—1950), геолог, доктор геологічних наук (1945). Професор, ректор Чернівецького університету в 1944—1949 рр. Служив у лавах Червоної армії. З 1924 р. навчався на вечірньому відділенні робітфаку та працював на Харківському електроламповому заводі. У 1927—1930 рр. студент Дніпропетровського гірничого інституту, потім аспірант. Після захисту в 1935 р. кандидатської дисертації доцент Гірничого інституту, а також Дніпропетровського університету. Під час війни науковий співробітник Інституту геологічних наук Казахського філіалу АН СРСР. Від 1944 р. ректор Чернівецького університету та завідувач кафедри пектографії та корисних копалин. У січні 1950 р. переведений на посаду завідувача кафедри петрографії та геології корисних копалин Дніпропетровського гірничого інституту.

⁶¹⁷ Відомостей про публікацію праці бракує. Останній том збірника «Научные записки ДГУ. Сборник работ геолого-географического факультета и НИИ геологии» (т. 27, вип. 2) виданий у 1941 р.

⁶¹⁸ Наприкінці квітня 1944 р. С. П. Попов приїхав у Москву до В. І. Вернадського. Жив у нього до жовтня 1944 р., працював у бібліотеках, збираючи матеріал для курсу з мінералогії, обговорював з учителем і колегою питання щодо свого переходу на роботу до АН УРСР. У жовтні 1944 р. повернувся до Харкова, до університету.

⁶¹⁹ Мурзаєв Петро Макарович (1900—1992), мінералог, учень С. П. Попова. Закінчив Таврійський (Кримський) університет (1924). На початку 1930-х років працював старшим науковим співробітником геохімічного відділу Державного радієвого інституту. З 1933 р. співробітник Центрального науково-дослідного геологорозвідувального інституту, з 1938 р. професор Воронежського університету. У 1950-х роках працював у Молдавському філіалі АН СРСР. У 1967 р. захистив докторську дисертацію з геології родовищ сірки. Також див.: *Вернадский В. И.* О научных трудах П. Мурзаева / публ. В. В. Лаврова // В. И. Вернадский. Крымское наследие. — К.: Лыбидь, 2012. — С. 128.

⁶²⁰ *Вернадский В. И.* О задачах синтеза в области алюмосиликатов // Труды Второго совещания по экспериментальной минералогии и петрографии, 7—10 мая 1936 г. — М.; Л., 1937. — С. 13—23.

⁶²¹ Див. комент. № 450.

⁶²² Очевидно, Григор'єв Дмитро Павлович (1909—2003), мінералог. Закінчив Ленінградський гірничий інститут (1934), де пропрацював усе життя. Професор, доктор геолого-мінералогічних наук (1942). У 1935 р. вперше в СРСР організував при Гірничому інституті лабораторію експериментальної мінералогії, в якій розроблялися методи синтезу слюд. У 1935—1945 рр. учений секретар Мінералогічного товариства. У 1958—1962 рр. віце-президент Міжнародної мінералогічної асоціації. Автор фундаментальних досліджень про генезис та еволюцію мінеральних індивідів і агрегатів («онтогенія мінералів»). Займався космічною мінералогією.

Сергій Олексійович Іванов (1856—1930)¹

С. О. Іванов — В. І. Вернадському

№ 339

12 червня 1904 р., Київ

Київ, Владимирская ул., д. 79, кв. 16
12.VI.1904

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Я позволю себе напомнить о Вашем обещании заехать в Киев в августе месяце, перед Вашей поездкой в Полтаву. Жду Вас утром четырнадцатого (14) августа в своей городской квартире; вечером в тот же день мы можем отправиться вместе по Днепру.

Летом, до 12 августа, в Киеве меня не будет.

Искренно уважающий Вас *Сергей Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 663, арк. 1.

№ 340

14 листопада 1904 р., Київ,

14.XI.1904
Київ, Владимирск[ая], 79, кв. 16

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Сообшу Вам коротко о ходе дел в нашем институте за последнее время. Студенчество очень волновал случай на с[ельско]х[озияйственном] отделении: один студент, специально занимавшийся садоводством, признал [ненужным] для себя знакомство с физикой и, желая освободиться от занятий этим предметом, предложил 100 руб. ассистенту. Тот обнародовал этот факт; студенты возмутились поступком товарища; последний увидел свою тупость и поспешил уйти из института. Тем не менее, с[ельско]х[озияйственные] студенты решили собрать сходку для выражения своего мнения по этому вопросу. На предложение инспектора оформить эту сходку просьбою о ее разрешении студенты ответили отказом, [по адресу] инспектора было послано несколько резких замечаний; сходка затрагивала только академические дела, и инцидент окончился спокойно. Это происходило в среду, 10 ноября. На 12 ноября, в пятницу, была заблаговременно назначена общая институтская сходка, которая ставила своею задачею исключительно общеполитические вопросы. На эту сходку, по рассказам очевидцев, собралось до 400 человек. Что говорилось там, не знаю; сходке никто из администрации института не мешал; полиция, конечно, знала об институтских событиях; в окрестностях института была даже конная

полиция, но все окончилось мирно, несмотря на то, что после 2-х часовой сходки студенты разошлись с пением «дубинушки» и т. п. песен; попели немного и на улицах, в вагонах трамвая.

Вот те [немногие] новости, которые несколько поволновали нас на прошлой неделе.

Всего хорошего. Жму Вашу руку *С. Иванов*

Позабыл сообщить, что резолюция, принятая на сходке, осталась официально неизвестною, но в прокламациях она опубликована; видел мельком — выражается неодобрение [министру] внутренних дел и требуется признание общего избирательного права.

Одновременно со сходкой в 400 челов[ек] в другой аудитории собрались академики, студенты девиза «высшие учебные заведения для науки». Там, говорят, обсуждался вопрос о том, что делать, если будет объявлена забастовка. Решили действовать силой и даже применять оружие — говорю, конечно, с чужих слов. На этой академической сходке, по одним словам, было до 200 человек, по другим — до 80.

С субботы мирно шли лекции, и было все спокойно.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 663, арк. 2—3 зв.

№ 341

24 листопада 1904 р., Київ

24.XI.1904, Киев

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Министерство Финансов² 22 ноября прислало в Совет нашего Института телеграмму с предложением обсудить поступки студентов, участвовавших в беспорядках в начале этого месяца. Совет посвятил этому вопросу три заседания и пришел к [положениям], что причины беспорядков кроются в общем государственном устройстве. Изложив свои взгляды на дело, Совет [всецело] и единогласно (23 человека, [протестом] 5—6 чел[овек] не пришли на заключительное собрание) присоединился к пожеланиям, выраженным в положениях петербургского съезда земских представителей³, и просил Министра Финансов довести о состоявшемся решении до сведения Министра Внутренних Дел. Не могу писать о подробностях, т. к. болен и едва мог быть только на заключительном заседании.

Жму Вашу руку *Сергей Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 663, арк. 4—4 зв.

№ 342

2 грудня 1904 р., Київ

2.XII.1904

Київ, Владимирская ул., д. 79, кв. 16

Многоуважаемый Владимир Иванович,

«Сын Отечества» покончил временное свое существование, и поэтому Ваша статья не появилась⁴, вероятно, на свет.

Мы прочитали ее в тесном кружке и решили обратиться к Вам с следующими предложениями.

1. Не перешлете ли Вы Вашу записку в «Нашу Жизнь», а, может быть, и «Русские Ведомости» согласятся ее оттиснуть; если те или другие газеты согласятся напечатать Вашу работу, то не откажитесь прислать нам побольше оттисков для распространения. 2. У меня явилась мысль сделать Вашу записку предметом обсуждения в нашем Совете и затем напечатать ее в «Известиях Политехнического Института», но, само собою разумеется, тогда уже отложится в долгий ящик. Если последнее предположение не встретит с Вашей стороны возражений, то не дадите ли Вы одному из наших докладчиков права внести Вашу записку в наш Совет или от своего имени, или от имени группы профессоров.

По поручению товарищей я спешу заручиться от Вас согласием распоряжаться в случае крайней необходимости Вашим произведением как общественным достоянием.

Что Вы также скажете о помещении Вашей записки в «Киевских Откликах», если редакция и цензура признают возможным ее поместить? Можно ли поместить Вашу статью как анонимную, или же Вы признаете возможным выставить под нею Ваше имя?

Благоволите сообщить Ваши соображения по затронутым вопросам. От имени друзей благодарю Вас за присылку статьи, жму Вашу руку и желаю всего лучшего.

Ваш *С. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 663, арк. 5—6.

№ 343

8 грудня 1904 р., Київ

8 декабря 1904 г., Киев

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Посылаю Вам две копии с постановления Совета нашего Института: одну — для Вас, а другую — мы покорнейше просим Вас передать кому-либо из преподавателей на высших женских курсах.

Жму Вашу руку *Сергей Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 663, арк. 7.

№ 344
7 січня 1905 р., Київ

7.I.1905
Київ, Владимирская ул., д. 79, кв. 16

Многоуважаемый Владимир Иванович,

В Киеве редакциями газет и журналов получены из Москвы приглашения принять участие в праздновании 150-летия Московского Университета с просьбой прислать приветствия по определенным адресам. Просветительские же и иные общества таких приглашений, насколько я знаю, не получали.

На основании сведений из Москвы мы в Киеве заключили, что у Вас будут два банкета: 1) профессорский, доцентский, лаборантский с широкою публикою и 2) исключительно профессорский; но куда направлять адреса от обществ и корпораций, а также [адреса] с характером резолюции, мы не знаем.

Совет Киевского Общества Грамотности постановил послать приветствие Москов[скому] Университету, подлинное, с настоящими подписями, мы посылаем одновременно с этим письмом по адресу, данному в «Киевских Откликах», по нашему предположению, — на банкет с участием большой публики.

Для профессорского же банкета в настоящем письме мы посылаем точную копию Вам с покорнейшею просьбой передать ее, куда следует, для прочтения, если Вы признаете это возможным и полезным, а также удостоверить верность с подлинником.

На съезде криминалистов⁵ в Киеве был профессор Харьковского Университета Николай Андреевич Гредескул⁶, я узнал от него, что он 12 января будет в Москве и повидается с Вами; я переговорил с Николаем Андреевичем Гредескулом по вопросу, который мы решили в августе; он вполне согласен взять на себя труд по подготовительной работе в Харькове. Вы, вероятно, переговорите с ним по этому делу и условитесь окончательно.

Не откажите при случае черкнуть, получили ли Вы мое заказное, два или три простых письма, посланные в декабре. О съезде криминалистов я не пишу, т. к. сам на нем не был, и Вы, вероятно, все обстоятельно узнаете из первых рук.

Жму Вашу руку и искренно желаю успеха московским торжествам.

Ваш С. Иванов

№ 345

5 жовтня 1926 р., Київ

5.X.1926

Київ, Тимофеевск[ая], 7, кв. 7

Многоуважаемый Владимир Иванович,

Позвольте обратиться к Вам с просьбой: не найдете ли Вы возможным поспособствовать сыну моему, Борису Сергеевичу Иванову⁷, находящемуся на поселении в Усть-Цильме Печорского уезда Архангельской губернии, в приискании каких-либо занятий по изучению или обследованию края. Сын мой прослушал первый курс естественного отд[еления] университета в 1908/09 году и два курса юридического в 1909/11 г[одах], занимался статистическими работами в различных учреждениях.

Готовый к услугам Вашим *Сергей Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 663, арк. 10—10 зв.

№ 346

25 листопада 1926 р., Київ

Київ, Тимофеевск[ая], 7, кв. 7

25.XI.1926

Дорогой Владимир Иванович,

Позвольте принести Вам глубокую благодарность за высылку отдельных оттисков и выпусков VI-го тома сборника Естествен[ных] производит[ельных] сил России⁸.

Искренно уважающий Вас *С. Иванов*

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 663, арк. 11.

№ 347

18 вересня 1928 р., Київ

Київ, Тимофеевск[ая] ул., д. 7/9, кв. 7

18.IX.1928 г.

Глубокоуважаемый и дорогой Владимир Иванович,

На прошлой неделе М. В. Гудим-Левкович⁹ выслал Вам свою работу, о которой я говорил Вам в Киеве. Я останавливался в разговоре с Вами на работе о крови овец, но Гудим-Левкович и его сотоварищ по исследованию хотят ее продолжить и потому откладывают ее окончательную обработку до будущего.

Мне хотелось бы также предисловие написать к этой работе, как к исследованию более коллегиальному. Может быть, Вы найдете возможным выразить Ваше суждение и мнение проф. Ю. А. Филиппченко¹⁰ о присланных работах и о возможности издать атлас в красках, хотя бы в сокращенном виде. На издание какого количества рисунков можно рассчитывать?

Я заходил к Вам в лабораторию в Киеве¹¹ и хотел попросить Вас сообщить кое-что о радиоактивных веществах в органическом мире. Ваша сотрудница рекомендовала мне написать Вам о моих вопросах, но я боюсь Вас затруднять просьбой о тех элементарных вещах, которые меня интересуют. Я нашел указания на работы Н. Zwaardemaker'a¹² и, прежде, чем беспокоить Вас, решил познакомиться с ними. Если Вы найдете возможным черкнуть, что надо было бы прочитать в этом роде, был бы премного благодарен.

После свидания с Вами я все думал о рассказанном Вами, но мне казалось, что в мои годы затруднительно искать нового, однако интерес захватывал меня, а когда я решился пойти к Вам, Вы уже уехали.

Искренно преданный Вам

Сергей Иванов

Ваши книги, частично затрагивающие вопросы о радиоактивности, я прочитал и читаю.

АРАН, ф. 518, оп. 3, спр. 663, арк. 12—13.

КОМЕНТАРІ

¹ *Іванов Сергій Олексійович (1856—1930)*, зоотехнік, ветеринар, професор. Закінчив Медико-хірургічну академію (1880), залишений при академії, у 1883 р. отримав ступінь магістра ветеринарних наук. Слухав лекції в Петровській землеробській та лісовій академії (1883—1884). У 1884—1893 рр. служив у Московському губернському земстві, одночасно працюючи в лабораторії проф. Ерісмана при Московському університеті. У 1890 р. відряджений за кордон для підготовки до професорського звання. У 1893 р. обраний екстраординарним професором Харківського ветеринарного інституту, а в 1900 р. ординарний професор кафедри зоотехніки в КПІ. Крім того, читав лекції на Київських сільськогосподарських курсах (1901—1912). Помічник завідувача міської санітарної станції. З 1905 р. член кадетської партії. У 1912 р. обраний у члени IV Державної думи від виборців Києва. Входив до Прогресивного блоку. У 1916 і 1917 р. обраний до складу ЦК партії кадетів. Після лютневої революції призначений комісаром відділу зі зносин з провінцією Тимчасового комітету Державної думи. З серпня 1917 р. професор Харківського ветеринарного інституту. У 1919 р. обраний гласним відновленої Харківської міської думи, входив до фракції кадетів. У 1921 р. проходив у «справі Національного центру», проте через похилий вік покараний не був. Викладав у сільськогосподарських інститутах Харкова та Києва. У 1915 р. був серед тих, хто допомагав вирішити долю М. С. Грушевського. 25 серпня 1915 р. директор Департаменту поліції В. А. Брюн де Сент-Іпполіт дав відповідь на запит С. О. Іванова: «Вследствие принимаемого Вами участия в судьбе <...> Грушевского, имею честь уведомить Вас, что г. управляющий Министерством внутренних дел не признал возможным разрешить

названому лицу перейти под надзор полиции в г. Москву» (ДАРФ, ф. 102. V діловодство, оп. 150. 1914 р., спр. 408, арк. 53).

² Заснований у 1898 р. Київський політехнічний інститут ім. Олександра II перебував у підпорядкуванні Міністерства фінансів, як і Варшавський політехнічний інститут та імператорське Московське інженерне училище.

³ Йдеться про перший легальний загальноросійський земський з'їзд, який проходив 6—9 листопада 1904 р. в Петербурзі під назвою «Приватна нарада земських діячів» (голова наради Д. М. Шипов). У резолюції, прийнятій більшістю учасників (71 — за, проти — 27), нарада висловилася, зокрема, за «участь народного представництва, як особливої виборної установи, в здійсненні законодавчої влади, у встановленні державного розпису доходів і витрат і в контролі за законністю дій адміністрації» (Ліберальное движение в России 1902—1905 гг. / под ред. В. В. Шелохаева. — М., 2001. — С. 141).

⁴ Для реалізації програмних завдань ліберального «Союзу визволення» слідом за земським з'їздом 6—9 листопада в Петербурзі були організовані три легальні газети: «Наша жизнь» почала виходити з 6 листопада, «Сын Отечества» — з 18 листопада і «Наши дни» — з 18 грудня 1904 р. Згідно з розпорядженням міністра внутрішніх справ видання «Сына Отечества» було призупинене (з 18 по 29 листопада 1904 р. вийшло лише 12 номерів) і його фактично замінила газета «Наши дни», — передплатникам розсилали вже нову газету. Обидві газети мали свої відділення в Москві, Києві, Вільно, В'ятці. Видавцем-редактором «Сына Отечества» був Сергій Юріцин, що став з лютого 1905 р. видавцем «Наших дней». Див.: *Крылова Е. Н.* Либеральная печать Санкт-Петербурга в конце 1904 г. // Вестник Ленинградского государственного университета. Сер. История. — 2014. — № 4. — С. 193—201.

У листі, очевидно, йдеться про яскраву публіцистичну статтю В. І. Вернадського «Про професорський з'їзд», яка вийшла в грудні 1904 р. Див.: *Вернадский В. И.* О профессорском съезде // Наши дни. — 1904. — 20 дек. Учений і громадянин, він писав у ній: «Профессора высших учебных заведений — университетов и технических институтов — нигде в цивилизованном мире не поставлены в настоящее время в столь униженное положение, как у нас в России. ...Разрешение университетского вопроса, как и всех других вопросов нашей государственной жизни, возможно лишь при существовании в стране гарантий элементарных прав человеческой личности. Но, наряду с этим вопросом, совместно с ним должны быть обсуждены вопросы об Ассоциации, о положении и подготовке студентов, о способе выработки и проведения в жизнь нового университетского устава. Схехавшись с разных концов русской земли, профессора создадут единение, путем которого университетская жизнь будет выведена из тисков бюрократической рутины».

Ця стаття В. І. Вернадського, як і опублікована дещо раніше стаття К. А. Тімірязєва «Академічна свобода» («Русские ведомости», 27 листопада 1904 р.), викликала в професорському середовищі широкий резонанс і підтримку. Стаття В. І. Вернадського стала важливою віхою на шляху до створення навесні 1905 р. Академічного союзу, що об'єднав передову частину викладачів вищих навчальних закладів Росії.

⁵ Йдеться про київський з'їзд Російської групи Міжнародного союзу криміналістів, що проходив 3—4 січня 1905 р. Попередні з'їзди відбулися в Петербурзі і Москві (1899, 1900, 1901).

У Києві між головою групи І. Я. Фойніцьким і більшістю членів з'їзду стався конфлікт, причиною якого дослідники називають протилежні точки зору на текст резолюції з'їзду з питання надання безоплатної правової допомоги населенню. Члени з'їзду заявили протест і відмовилися від подальшої роботи з головою групи. У 1906 р. І. Я. Фойніцький залишив пост голови Російської групи, а на його місце обрано В. Д. Набокова. Див.: *Костина С. М.* Институт тюремного патроната как предмет

дискуссий в Международном союзе криминалистов и его Русской группе // Государство и право: теория и практика: материалы междунар. науч. конф. (г. Челябинск, апрель 2011 г.). — Челябинск, 2011. — С. 41—46.

⁶ Гредескул Микола Андрійович (1865—1941), учений-правознавець, один із засновників кадетської партії. Закінчив природничий факультет Харківського університету (1887), екстерном склав іспити на юридичному факультеті (1890), залишений при університеті для приготування до професорського звання на кафедрі цивільного права. З 1894 р. приват-доцент Харківського університету. З 1901 по 1906 р. в. о. екстраординарного професора, а пізніше ординарний професор кафедри цивільного права. У 1905 р. фундатор та редактор харківської газети «Мир». У грудні 1905 р. газету закрили, Гредескул був заарештований і засланий на три роки до Архангельської губернії. Член І Державної думи. Після її розпуску 9 липня 1906 р. підписав Виборзьку відозву, в якій містився заклик до ненасильницького опору владі. Заарештований, ув'язнений на три місяці, йому заборонено балотуватися на майбутніх виборах у Думу. Переїхав до Петербурга і став професором права в політехнічному інституті. Один із відомих теоретиків кадетської партії. Згодом його погляди змістилися у правий бік, і він залишив партію. З лютого по жовтень 1917 р. редактор газети «Русская воля». Після закінчення громадянської війни виступив із закликами про співпрацю з новою владою. У книзі «Россия прежде и теперь» (М.; Л., 1926) намагався об'єднати марксизм та ніцшеанство. Увійшов до складу групи «Червона професура». У 1920 р. вступив у Наукове товариство марксистів при Петроградському університеті. Викладав у Ленінграді.

⁷ Іванов Борис Сергійович (1890—1937), член партії есерів з 1907 р. Член ЦК партії есерів. Заарештований у грудні 1921 р. за звинуваченням в антирадянській діяльності, проходив як свідок на процесі есерів 1922 р. Засуджений у листопаді 1922 р. до двох років заслання в Тюмень; заслання продовжили, жив в Омську, в Західному Сибіру. Знову засуджений до трьох років ув'язнення в таборі, відбував термін у Пертомінському і Соловецькому таборах; потім на засланні в Усть-Цильмі Архангельської губ. Пізніше жив в Омську, працював економістом міськторгу. Знову заарештований у серпні 1937 р. За вироком трійки Омського УНКВС розстріляний на третій день після арешту. Реабілітований у січні 1989 р.

⁸ Естественные производительные силы России: [сб. в 6-ти т.] / Ком. по изучению естественных производительных сил России, сост. при АН. — Пг.: Рос. акад. наук, 1917—1923; Т. 6 : Животный мир, Отд. 1 : Систематический обзор представителей животного царства, имеющих хозяйственное значение, 1 : Предисловие. Млекопитающие. Птицы. — 1919. — 102 с.; Т. 6 : Животный мир, Отд. 1 : Систематический обзор представителей животного царства, имеющих хозяйственное значение, 2 : Рыбы. — 1920. — 148 с.; Т. 6 : Животный мир, Отд. 3 : Использование культурных животных, 12 : Крупный рогатый скот. — 1919. — 114 с.; Т. 6 : Животный мир, Отд. 3 : Использование культурных животных, 12 : Домашняя птица. — 1920. — 28 с.; Т. 6 : Животный мир, Отд. 3 : Использование культурных животных, 12 : Рыбоводство. — 1922. — 71 с.

⁹ Гудим-Левкович Михайло Васильович (?—?), зоолог. Закінчив КПІ. Професор Київського сільгоспінституту, займався питаннями генетики. Репресований у середині 1930-х років. За деякими даними, загинув у 1939 р. в таборах.

¹⁰ Філіпченко Юрій Олександрович (1882—1930), біолог, генетик, професор Ленінградського університету. Закінчив Петербурзький університет (1905). З 1913 р. приват-доцент, почав читати перший у Росії курс генетики. У 1917 р. опублікував підручник «Наследственность» (перевідавався в 1924, 1926 і 1929 рр.). У 1919 р. організував першу в Росії кафедру генетики (генетики та експериментальної зоології), а в 1921 р. — Бюро з еugenіки при РАН (з 1928 р. Бюро з генетики, в 1930 р. було реорганізоване в Лаборацію генетики АН СРСР). Під керівництвом Ю. О. Філіпченка в 1920 р. була

організована Лабораторія генетики та експериментальної зоології в Петергофському природничому інституті при Петроградському університеті. Фактично це була перша лабораторія, де проводилася дослідницька робота з генетики.

¹¹ Очевидно, йдеться про лабораторію Київського інституту народного господарства (нею завідував академік В. Г. Шапошников). Лабораторія отримувала фінансову підтримку й співпрацювала із створеною В. І. Вернадським Біогеохімічною лабораторією (надалі Інститут геохімії і аналітичної хімії імені В. І. Вернадського). Група хіміків Біогеохімічної лабораторії в складі чотирьох осіб проводила тут хімічний аналіз рослинних та тваринних матеріалів, які надходили від групи біологів із Старосілля. Див.: Переписка В. И. Вернадского и А. П. Виноградова: 1927—1944 / сост., комент. Л. Д. Виноградова. — М.: Наука, 1995. — С. 34, 35, 41—42, 55. У серпні В. І. Вернадський приїхав у Київ для роботи на Старосілляській біологічній станції разом із групою працівників його Біогеохімічної лабораторії. 24—27 серпня академік був у Старосіллі.

¹² Ймовірно, йдеться про: *Zwaardemaker H.* 1) Über die Bedeutung der Radioaktivität für das tierische Leben // *Ergebnisse der Physiologie, biologischen Chemie und experimentellen Pharmakologie.* — Berlin: Springer-Verlag, 1921. — Bd. 19. — S. 326—390; 1926. — Bd. 25. — S. 535—573; 2) Die Vorbedingungen des radium-physiologischen Paradoxons // Там само. — 1925. — Bd. 24. — S. 166—175.

СПИСОК АБРЕВІАТУР

АМН — Академія медичних наук

АН — Академія наук

АРАН — Архів Російської академії наук

Биомедгиз — Державне видавництво літератури з біології та медицини (*рос.* Государственное издательство литературы по биологии и медицине)

БІОГЕЛ, Біогел, БИОГЕЛ, Биогел — Біогеохімічна лабораторія (*рос.* Биогеохимическая лаборатория)

ВАСГНІЛ — Всесоюзна академія сільськогосподарських наук імені Леніна

ВБУ — Всенародна бібліотека України

ВИНО — Вищий інститут народної освіти (*рос.* Высший институт народного образования)

виш — вища школа

ВІМС — Всеросійський науково-дослідний інститут мінеральної сировини ім. М. М. Федоровського

ВКП(б) — Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)

ВНЗ — вищий навчальний заклад

ВНІТТ — Всесоюзні наукові інженерно-технічні товариства

ВНК, ВЧК — Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією і саботажем при РНК РСФРР (*рос.* Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем при СНК РСФСР)

Волгобуд — спеціальне будівельно-монтажне управління НКВС СРСР, яке займалося будівництвом Углицького і Рибінського гідровузлів

ВПК — військово-промисловий комплекс

ВРНГ — Вища рада народного господарства

Всеукраєвком — Всеукраїнський революційний комітет

ВУАН — Всеукраїнська академія наук

ВУЗ — вищий навчальний заклад

ВУКСУ — Всеукраїнський комітет сприяння ученим

ВУНК — Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами

ВУЦВК — Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет

ГЕОЛКОМ, Геолком — Геологічний комітет

ГЕОХІ АН СРСР — Інститут геохімії та аналітичної хімії ім. В. І. Вернадського АН СРСР

ГЕС — гідроелектростанція

ГИ — Гірничий інститут (*рос.* Горный институт)

ГІН — Геологічний інститут

- Главхимпром — Головне управління хімічної промисловості (*рос.* Главное управление химической промышленности)
- ГОЕЛПРО — Державна комісія з електрифікації Росії (*рос.* Государственная комиссия по электрификации России)
- ГосДума — Державна дума (*рос.* Государственная дума)
- Госиздат — Державне видавництво (*рос.* Государственное издательство)
- ГРИ — Державний радієвий інститут (*рос.* Государственный радиевый институт)
- Губнаробраз — губернський відділ народної освіти (*рос.* губернский отдел народного образования)
- Губсовнархоз — губернська рада народного господарства (*рос.* губернский совет народного хозяйства)
- ГФО — Головна геофізична обсерваторія імені О. І. Воейкова
- ДАН — «Доклады Академии наук»
- ДАРФ — Державний архів Російської Федерації
- Держбуд — Державний комітет України з будівництва та архітектури
- Держплан — Державний плановий комітет
- ДНУ — Дніпропетровський національний університет
- ДПУ — Державне політичне управління
- ДРІ — Державний радієвий інститут
- ЕНТО — Катеринославський науково-технічний відділ Укруднаргоспу (*рос.* Екатеринославский научно-технический отдел Укрсовнархоза)
- ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка
- ІТЕН — Інститут теоретичних наук (*рос.* Институт теоретических наук)
- ІГЕМ — Інститут геології рудних родовищ, петрографії, мінералогії і геохімії
- ІГН — Інститут геологічних наук
- ІНО, ИНО — Інститут народної освіти (*рос.* Институт народного образования)
- КВГУ — Катеринославське вище гірниче училище
- КДА — Київська духовна академія
- КДП — Конституційно-демократична партія
- КЕІН — Колоїдно-електрохімічний інститут
- КЕПС, Кепс — Комісія з вивчення природних продуктивних сил (*рос.* Комиссия по изучению естественных производительных сил)
- КІЗ, КИЗ — Комісія з історії знань (*рос.* Комиссия по истории знаний)
- КМЕТ — Комітет з метеоритів
- Комінтерн — Комуністичний інтернаціонал
- Кондобуд — спеціальне будівельно-монтажне управління, яке займалося будівництвом Кондопозької ГЕС
- КПІ — Київський політехнічний інститут
- КПСС — Комуністична партія Радянського Союзу (*рос.* Коммунистическая партия Советского Союза)
- КЦАДА — Київський центральний архів давніх актів
- ЛІГЕМ, Лігем, ЛИГЕМ, Лигем — Інститут геохімії, кристаллографії та мінералогії ім. М. В. Ломоносова АН СРСР (*рос.* Институт геохимии, кристаллографии и минералогии им. М. В. Ломоносова АН СССР)
- Медгиз — Державне видавництво медичної літератури (*рос.* Государственное издательство медицинской литературы)
- МІН — Мінералогічний інститут
- Мінхімпром — Міністерство хімічної промисловості

- НАН України — Національна академія наук України
Нарком — народний комісар
Наркомат — Народний комісаріат
Наркомздрав — Народний комісаріат охорони здоров'я (*рос.* Народный комиссариат здравоохранения)
Наркомос, НКО — Народний комісаріат освіти
Наркомпрос, НКП — Народний комісаріат освіти (*рос.* Народный комиссариат просвещения)
Наркомсобес — Народний комісаріат соціального забезпечення (*рос.* Народный комиссариат социального обеспечения)
Наркомхімпром — Народний комісаріат хімічної промисловості
Наркомюст — Народний комісаріат юстиції
НБУ — Національна бібліотека України
НБУВ — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
НДІ — науково-дослідний інститут
НИОХИМ — Державний науково-дослідний і проектний інститут основної хімії (*рос.* Государственный научно-исследовательский и проектный институт основной химии)
НИС — науково-дослідний сектор (*рос.* научно-исследовательский сектор)
НІЦ — науково-інформаційний центр
НКВС, НКВД — Народний комісаріат внутрішніх справ (*рос.* Народный комиссариат внутренних дел)
НКТП — Народний комісаріат важкої промисловості (*рос.* Народный комиссариат тяжёлой промышленности)
НТШ — Наукове товариство імені Шевченка у Львові
ОГН — Відділення гуманітарних наук (*рос.* Отделение гуманитарных наук)
ОГПУ — Об'єднане державне політичне управління (*рос.* Объединённое государственное политическое управление)
ОМЕН, Омен — Відділення математичних і природничих наук АН СРСР (*рос.* Отделение математических и естественных наук АН СССР)
Оргбюро — Організаційне бюро
ОСВАГ, Осваг — Повідомне агенство (*рос.* Осведомительное агентство)
ПАН — Польська академія наук
ПЕТРІН, Петрін — Петрографічний інститут
Раднаргосп — Рада народного господарства
Раднарком, РНК — Рада народних комісарів
РАН — Російська академія наук
РКП(б) — Російська Комуністична партія (більшовиків)
РОСГЕО — Російське геологічне товариство (*рос.* Российское геологическое общество)
РПЦ — Російська православна церква
РСДРП — Російська соціал-демократична робітничка партія
САСШ — Північно-Американські Сполучені Штати (*рос.* Северо-Американские Соединённые Штаты)
СВУ — «Спілка визволення України»
СНК — Рада народних комісарів (*рос.* Совет народных комиссаров)
Совнархоз, СНХ — Рада народного господарства (*рос.* Совет народного хозяйства)
ТК — Тимчасовий комітет для заснування Національної бібліотеки України
ТУП — Товариство українських поступовців
УАН — Українська академія наук

- УАПЦ — Українська автокефальна православна церква
УГКЦ — Українська греко-католицька церква
Укргеолтрест — Український геологорозвідувальний трест
Укрголовпросвіта — адміністративно-інструкторське управління Народного комісаріату освіти УСРР
Укрмет — Українська метеорологічна служба
Укрнаука — Українське головне управління науковими установами
УНДП — Українська народно-демократична партія
УНР — Українська Народна Республіка
УНТ — Українське наукове товариство
УПСФ — Українська партія соціалістів-федералістів
Уралцветметразведка — Уральський виробничий геологорозвідувальний трест Наркомату кольорової металургії СРСР (*рос.* Уральский производственный геологоразведочный трест Наркомата цветной металлургии СССР)
Ухтпечтаб — Ухтинсько-Печорський виправно-трудоий табір
УЦР — Українська Центральна Рада
ХАО — Харківська астрономічна обсерваторія
ХИМТЕХИЗДАТ — Наукове хіміко-технічне видавництво при Науково-технічному відділі ВРНГ (*рос.* Научное химико-техническое издательство при Научно-техническом отделе ВСНХ)
ХІНО — Харківський інститут народної освіти
ХНУ — Харківський національний університет
ЦВК — Центральний Виконавчий Комітет
ЦДАМЛМ України — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
ЦеКУБУ, ЦКУБУ — Центральна комісія з покращення побутових умов учених при РНК РСФРР (*рос.* Центральная комиссия по улучшению быта ученых при СНК РСФСР)
ЦК — Центральний комітет
Цусстрах — Центральне управління соціального страхування
ЧК — Надзвичайна комісія (*рос.* Чрезвычайная комиссия)
МГН — Історичні пам'ятники Німеччини (*лат.* Monumenta Germaniae Historica)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
---------------------	---

ПРИВАТНО-ДІЛОВЕ ЛИСТУВАННЯ

А–І

Альтберг Вільгельм (Вольдемар) Якович	13
Андреєва Марія Федорівна	15
Андренко (Буханцева) Ганна Василівна	17
Андренко Леонід Леонідович	20
Анучин Анатолій Володимирович	27
Армашевський Петро Якович	29
Багалій Дмитро Іванович	39
Бажаєв Володимир Гаврилович	43
Байков Олександр Олександрович	52
Бах Олексій Миколайович	55
Белелюбський Микола Аполлонович	57
Бельський (Більський) Степан Володимирович	60
Бобрецький Микола Васильович	64
Брандт Олександр Андрійович	66
Бродський Олександр Ілліч та Мікей Олександр (Ісаак) Якович	68
Брянцев Лев Володимирович	82
Будников Петро Петрович	84
Бузескул Владислав Петрович	87
Бунге Ніна Миколаївна	102
Вагін Лев Сергійович	107
Вагнер Юлій Миколайович	109
Василенко Микола Прокопович	111
Васильєв Євген Михайлович	134
Васильєва Єлизавета Євгенівна	137
Вейберг Зигмунт Щепан	138
Виноградов Олександр Павлович	159
Вишневський Лев Олександрович	171
Вовк Федір Кіндратович	172
Вознесенський Аркадій Вікторович та Кисельов Олександр Дмитрович	179

Войнар Олексій Йосипович	184
Вотчал Євген Пилипович	186
Врангель Петро Миколайович	188
Вульф Євген Володимирович	192
Гаврусевич Борис Олександрович	194
Галант Ілля Володимирович	204
Гальцов Павло Семенович	206
Герценштейн Ганна Михайлівна	208
Глазунов Олександр Ілліч	210
Голов'янка Зиновій Степанович	212
Голуб Микола Софронович	215
Гораїна Н.	222
Грабар Андрій Миколайович	224
Граб'янка Северин Владиславович	226
Греков П.	236
Гречний Яків Веніамінович	238
Гросман (Гроссман) Володимир Юлійович	240
Грушевський Михайло Сергійович	242
Гулевич Володимир Сергійович	246
Дем'янчук Василь Климентійович	255
Дітеріхс Михайло Михайлович	266
Добросердов Дмитро Костянтинович	270
Долгоруков Петро Дмитрович	274
Дзевановський Антон Андрійович	280
Дубянський Олександр Андрійович	281
Жуков Іван Діомидович	284
Жуковський Дмитро Євгенович	286
Завадовський Михайло Михайлович	293
Заварицький Володимир Миколайович	295
Закутін Микола Миколайович	297
Зеленецький Микола Михайлович	299
Зелінська Марія Миколаївна	301
Земятченський Петро Андрійович	303
Зеньковський Василь Васильович	306
Зубковський Іван Андрійович	308
Іванов Леонід Лікаріонович	310
Іванов Сергій Олексійович	554
СПИСОК АБРЕВІАТУР	563

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове електронне видання

В. І. ВЕРНАДСЬКИЙ І УКРАЇНА З ЛИСТУВАННЯ

КНИГА 1

А—І

АВТОРИ ТА УПОРЯДНИКИ:

С. М. Кіржаєв, К. Є. Новохатський, Л. М. Яременко,
Н. М. Глушенко, Л. І. Завалішина, Н. М. Зубкова, Д. І. Курас,
Р. О. Марценюк, І. В. Шарабанова

Редактори

Н. М. Зубкова, І. В. Шарабанова

Комп'ютерна верстка

О. І. Фуженко

Цитату під фронтисписом взято з листа В. І. Вернадського до президента АН УРСР академіка О. О. Богомольця від 2 квітня 1943 р. (Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2: Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. Кн. 1: Листування: А—Г. — К., 2011. — С. 170)

Підп. до електр. публ. 16.02.2018.

Формат 70 × 100/16.

Обл.-вид. арк. 36,40. Об'єм даних 4,14 Мб.

Видруковано у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, Київ-39, 03039

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003